

3 KRONIKA 2017 65

IZ ZGODOVINE SPODNJE SAVINJSKE DOLINE

65
2017

KRONIKA

kronika.zzds.si

Iz zgodovine
Spodnje Savinjske
doline

Uredil Miha Preinfalk

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

zzds.si

Kronika 2017, letnik 65, številka 3 – Iz zgodovine Spodnje Savinjske doline

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),
dr. Harald Krahwinkler (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágy (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

12. oktobra 2017

Naslednja številka izide/ Next issue:

februar / February 2018

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gašpersič in mag. Hana Habjan – angleščina (English); mag. Niko Hudelja – nemščina (German)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojence/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Cena te številke v prosti prodaji je/ Single issue 15,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ *Slovenian Research Agency*

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

500 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus;
Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Priznanje gotoveljskemu županu Andreju Antlogi za hmelj na hmeljarski razstavi v Žalcu leta 1913 / Award to Andrej Antloga, mayor in Gotovlje, for his hops on the hops-exhibition in Žalec in 1913 (hrani / kept by: Medobčinska splošna knjižnica Žalec).

Na zadnji strani/ Back cover: Razglednica Žalca; založil Vincenc Kveder; poslana okoli leta 1910 / Postcard of Žalec, published by Vincenc Kveder; sent abt. 1910 (hrani / kept by: Medobčinska splošna knjižnica Žalec).

KAZALO

Miha Preinfalk:	Spodnja Savinjska dolina – dežela grofov Celjskih, zelenega zlata in neukročene Savinje 279
	Lower Savinja Valley – the land of the Counts of Celje, the green gold and the untamed Savinja River 280

Razprave

Julijana Visočnik:	Antični prebivalci Spodnje Savinjske doline ali kdo se skriva za imeni na epigrafskih spomenikih 281
Igor Sapač:	Grad in dvorec Ojstrica. Stavbnozgodovinski oris 293
Boris Golec:	Starejša uradovalna <i>slovenica</i> iz Spodnje Savinjske doline 331
Jure Volčjak:	Spodnesavinjska dolina v vizitacijskih zapisnikih goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa 349
Boris Golec:	Sledovi Valvasorjev v Spodnji Savinjski dolini. Med romancami na gradu Ojstrica in umobolnico v Novem Celju 369
Karmen Kreže:	Skromen mož velikih dejanj: Janez Hausenbichler 399
Uroš Herman:	Dogajanje na Celjskem v letih 1917–1918 s posebnim ozirom na delovanje celjskih liberalcev 415
Blaž Podpečan:	Spominsko gradivo Olge Repnik kot vir za zgodovino Polzele z okolico v prvi polovici 20. stoletja 435
Uroš Herman:	Kako je Sv. Pavel pri Preboldu stopal v socializem 461
Damir Žerič:	Nekoč je bila Tekstilna tovarna Šempeter 489
Hana Habjan:	Zgodba treh bork: Mete, Ivanke in Nade. Spor pri preimenovanju šole v Grižah leta 1969 503
Božena Hostnik, Vito Hazler:	Hmeljske sušilnice v Spodnji Savinjski dolini 511
Matija Zorn:	Poplave – stalnica v Spodnji Savinjski dolini 529
Ignacij Voje:	Savinjčan Gregor Čremošnik – raziskovalec Balkana 541

Ocene in poročila

Peter Zimmermann:	Generalmajor Friderik Širca: vojaška biografija (<i>Miha Šimac</i>) 551
--------------------------	--

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.431)(082)

Iz zgodovine Spodnje Savinjske doline / uredil Miha Preinfalk ; [prevodi povzetkov Manca Gašperšič in Hana Habjan - angleščina, Niko Hudelja - nemščina]. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2017. - (Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino, ISSN 0023-4923 ; letn. 65, št. 3)

ISBN 978-961-6777-22-3

1. Preinfalk, Miha
292297472

Spodnja Savinjska dolina – dežela grofov Celjskih, zelenega zlata in neukročene Savinje

Revijo *Kronika* je med njenim »potepanjem« po Sloveniji pot tokrat zanesla v Spodnjo Savinjsko dolino. Območje, ki je bilo predmet raziskovanja, obsega šest občin: Braslovče, Polzela, Prebold, Tabor, Vransko in Žalec. Omenjeni prostor so med drugim zaznamovali bogata zgodovina, hmeljarstvo pa tudi številne poplave, ki jih je »zakrivila« reka Savinja. Neukročena reka je v preteklosti nemalokrat povzročila milijonsko škodo, analiza poplave iz leta 1954 pa velja celo za začetek celovitejšega preučevanja naravnih nesreč na Slovenskem.

Kljub temu je Spodnja Savinjska dolina prijetna za bivanje. Njene prednosti in ugodnosti so poznali in cenili še stari Rimljani. Tu je uspevalo kar nekaj njihovih naselbin, med katerimi je bila najpomembnejša seveda znamenita Celeia, medtem ko je širše območje doline predstavljalo njeno podeželsko zaledje. O rimski prisotnosti na tem območju pričajo številni in bogati arheološki ostanki, in to ne le tisti najbolj poznani iz Šempetra, temveč tudi iz drugih okoliških najdišč. Katera so ta najdišča in kaj vse lahko razberemo iz dvatisočletnih ostankov, je v svojem prispevku predstavila Julijana Visočnik.

Ko govorimo o zgodovini Spodnje Savinjske doline oz. Posavinja na sploh, nedvomno najprej pomislimo na razvpite celjske grofe in njihove gradove. Prav v Spodnji Savinjski dolini, na gradu Žovnek nedaleč od Braslovč, se je začela ena najbolj vznemirljivih poznosrednjeveških zgodb, ki ni zaznamovala le slovenskega prostora, ampak je vplivala na širšo srednjeevropsko zgodovino. Zgodba, ki je že doživela številne literarne odmeve, bi si nekoč zaslužila tudi filmsko upodobitev. Tokrat je iz zgodovine celjske dinastije v ospredje stopil grad Ojstrica, eden prvih gradov, ki so jih Celjski imeli še v času, ko so se imenovali gospodje Žovneški. V zvezi s tem nam Igor Sapač ponuja vpogled v zanimivo podobo in usodo ojstriškega gradu, ki ga zgodovina povezuje predvsem s tragično smrtjo Veronike Deseniške. Grad je sicer propadel že kmalu po koncu srednjega veka in ga je nato zamenjal danes tudi že izginuli dvorec Ojstrica pod grajskim hribom, a stavba kljub temu še vedno zbuja zanimanje in buri domišljijo domačinov in vseh, ki jih zanima zgodovina Celjskih.

Zgodovine Spodnje Savinjske doline pa niso krojili le grofje Celjski, temveč tudi druge plemiške družine. Med njimi so nedvomno med pomembnejše sodili grofje Schrattenbach, ki so kot novoveški graščaki na Ojstrici leta 1635 »zakuhali« enega največjih

kmečkih puntov na Slovenskem. Poleg njih je Boris Golec v svojem prispevku v ospredje postavil Valvasorje, družino, ki je sicer sodila med kranjsko plemstvo, a so v Spodnji Savinjski dolini svoje zatočišče našli tisti njeni člani, ki se niso prilagodili družbenim oz. stanovskim zahtevam. Če je polihistor Janez Vajkard Valvasor svoje odpadniške sorodnike izbrisal z rodovnega debla, jim je Boris Golec na njem znova našel mesto.

Od 19. stoletja dalje je Spodnjo Savinjsko dolino zaznamovalo predvsem hmeljarstvo. Eden tistih, ki so bili najbolj zaslužni za uveljavitev te gospodarske panoge, je bil Janez Hausenbichler iz Žalca, ki velja za »očeta savinjskega hmeljarstva«. Hausenbichler, ki je bil kljub nemškemu priimku zaveden Slovenec, je bil tudi eden od organizatorjev žalskega tabora leta 1868. Tudi po njegovi zaslugi se je Žalec od druge polovice 19. stoletja vse bolj uveljavljal kot slovensko središče nasproti bolj nemško usmerjenemu Celju.

S hmeljarstvom se podrobno ukvarja tudi skupni članek Božene Hostnik in Vita Hazlerja, ki osvetljuje problematiko izginjanja stavbne dediščine, povezane s hmeljarstvom.

20. stoletje so zaznamovale velike družbene in politične prelomnice, ki so bile posledice zlasti obeh svetovnih vojn. Tudi Spodnja Savinjska dolina se jim ni ognila. Pestro dogajanje na Celjskem in v Preboldu v tem času je osvetlil Uroš Herman. Družbenopolitično podobo spodnjega Posavinja po drugi svetovni vojni pa sta predstavila tudi Hana Habjan in Damir Žerič: prva skozi spor pri preimenovanju šole v Grižah leta 1969 in drugi skozi usodo Tekstilne tovarne Šempeter, ki je sicer delovala le slabih 30 let, a je na svojem vrhuncu predstavljala enega izmed stebrov tekstilne industrije na Celjskem.

Vse to in še več (npr. spominsko gradivo Polzelanke Olge Repnik, vizitacije goriškega nadškofa Attemsa v 18. stoletju, najstarejša uradovalna besedila v slovenščini, življenje zgodovinarja Gregorja Čremošnika iz Ločice pri Polzeli in že omenjeno problematiko poplav v Spodnji Savinjski dolini) ponuja tokratna tematska številka *Kronike*. To je seveda le izbor tem, ki so jih ob tej priložnosti prispevali raziskovalci. Druge, tokrat prezrte teme bodo počakale na kakšno drugo priložnost – Spodnja Savinjska dolina jih ponuja v izobilju.

Miha Preinfalk
odgovorni urednik *Kronike*

Lower Savinja Valley – the land of the Counts of Celje, the green gold and the untamed Savinja River

This time around, *Kronika's* »wanderings« through Slovenia brought us to the Lower Savinja Valley. The area subject to our examination encompasses six municipalities: Braslovče, Polzela, Prebold, Tabor, Vransko, and Žalec. The region is marked by rich history, hop-growing as well as frequent flooding of the Savinja River. In the past, the untamed river used to cause enormous damage, and the analysis of the flood of 1954 marked the beginning of comprehensive investigations into natural disasters in Slovenia.

Nevertheless, the Lower Savinja Valley is an attractive place to live. Its advantages and benefits were already known to the ancient Romans, who established a number of thriving settlements here, with the most important one being, of course, Celeia and the wider area of the valley representing its rural hinterland. Testifying to the Roman presence in the region are numerous and richly adorned archaeological remnants – not only the most famous ones from Šempeter but also those that have been discovered at other nearby excavation sites. What these excavation sites are and what the two millennia old remnants convey is presented in the contribution by Julijana Visočnik.

The first thing that comes to mind when talking about the history of the Lower Savinja Valley or the Savinja Valley in general is the notorious Counts of Celje and their castles. It was in the Lower Savinja Valley or, more accurately, in the Žovnek Castle standing a stone's throw away from Braslovče, where one of the most turbulent late medieval episodes took place and left its mark not only on the Slovenian territory but on the wider Central European history as well. The story has found its way into many literary works and it would certainly deserve a film adaptation. In the current issue of *Kronika*, the centre stage in the history of the Celje dynasty is taken by the Ojstrica Castle, one of the first castles that the Counts of Celje owned still at a time when they were known by the name the Lords of Žovnek. In his article, Igor Sapač sheds light on the striking appearance and destiny of the Ojstrica Castle, which has historically been mainly associated with the tragic death of Veronica of Desence. Soon after the end of the Middle Ages, the castle ended up in ruins and was replaced by the likewise long-gone Ojstrica Mansion at the base of the castle hill. Nevertheless, the castle building still continues to rouse curiosity and imagination among the local inhabitants as well as anyone with a vested interest in the history of the Counts of Celje.

The history of the Lower Savinja Valley, however, was also made by other noble families. The most important among them were undoubtedly the Counts Schrattenbach, the early modern castellans of Ojstrica, who in 1635 "sparked" one of the biggest peasant uprisings in the territory of present-day Slovenia. Beside

them, Boris Golec also centres his contribution on the Valvasors, a family that was part of Carniolan nobility, but whose members, especially those unfit to meet the requirements of their social status, found their sanctuary in the Lower Savinja Valley. Therefore, after polymath Johann Weikhard Valvasor removed his disgraceful relatives from the family tree, Boris Golec has put them back in their rightful place.

Since the nineteenth century, the Lower Savinja Valley has above all been marked by hop-growing. One of the most deserving persons for establishing this industry in the region was Janez Hausenbichler from Žalec, who is considered the "father of hop-growing in the Savinja Valley". Hausenbichler, a nationally conscious Slovene, was among the organisers of the mass meeting in Žalec, which took place in 1868. And finally, it was also to his merit that from the second half of the nineteenth century onwards, Žalec became increasingly recognised as the Slovenian centre vis-à-vis the more German-leaning Celje.

Hop-growing is also at the focus of the article co-authored by Božena Hostnik and Vito Hazler, which highlights the problem of the disappearing architectural heritage associated with hop-growing.

The twentieth century saw significant social changes and political watersheds, which were primarily the consequence of both world wars and the effects of which were also felt in the Lower Savinja Valley. Uroš Herman shed the light on the turbulent developments in the Celje area and Prebold during that period. Another description of the socio-political situation of the Lower Savinja Valley after the Second World War was provided by Hana Habjan and Damir Žerič: the former through a dispute over renaming the school in the settlement of Griže in 1969 and the latter through the fate of the textile factory Tekstilna tovarna Šempeter, which operated for less than thirty years, but at the peak of its success represented one of the pillars of the textile industry in the Celje area.

These and many other topics (e.g. the memorial materials of Olga Repnik from Polzela, the visitations of Gorizian Archbishop Attems in the eighteenth century, the oldest official texts in the Slovenian language, the life of historian Gregor Čremošnik from Ločica pri Polzeli, and the above mentioned problem of floods in the Lower Savinja Valley) are featured in the current thematic issue of *Kronika*. This, of course, is only a selection of themes that the researchers have contributed on this particular occasion. Themes that have been left out from this issue will have to wait for some other occasion – the Lower Savinja Valley surely has them in abundance.

*Miha Preinfalk,
Managing Editor of Kronika*

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 930.2:003.071(497.431)

Prejeto: 29. 5. 2017

Julijana Visočnikdoc. dr., višja arhivistka, Nadškofijski arhiv Ljubljana, Krekov trg 1, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: julijana.visocnik@rkc.si

Antični prebivalci Spodnje Savinjske doline ali kdo se skriva za imeni na epigrafskih spomenikih

IZVLEČEK

Avtorica v grobem predstavi epigrafske spomenike Spodnje Savinjske doline, ki so ostali v dokaz rimske kulture in pismenstva na naših tleh. Sami nosilci spomenikov na tem mestu stopijo v ozadje, pozornost je usmerjena predvsem na tisto, kar je na njih zapisano. Besedila na spomenikih nam namreč omogočijo globlji uvid v takratne prebivalce in njihovo razslojenost; s pomočjo njihovih imen spoznavamo, kdo so bili, od kod so prišli, s čim so se ukvarjali, kakšna je bila njihova starost ob smrti in še veliko več.

KLJUČNE BESEDE

epigrafika, onomastika, nagrobniki, božanstva, antika, Spodnja Savinjska dolina.

ABSTRACT

INHABITANTS FROM THE ROMAN PERIOD OF THE LOWER SAVINJA VALLEY OR WHO IS HIDDEN BEHIND THE NAMES ON EPIGRAPHIC MONUMENTS

The authoress presents an outline of epigraphic monuments in the Lower Savinja Valley, which still testify to the presence of Roman culture and early literature on Slovenian soil. The contribution addresses not so much the people to whom these monuments were dedicated as the inscriptions on them. The texts on monuments provide us with a greater insight into the then population and its stratification; their names reveal who they were, where they came from, what they did for a living, how old were they when they died, and much more.

KEY WORDS

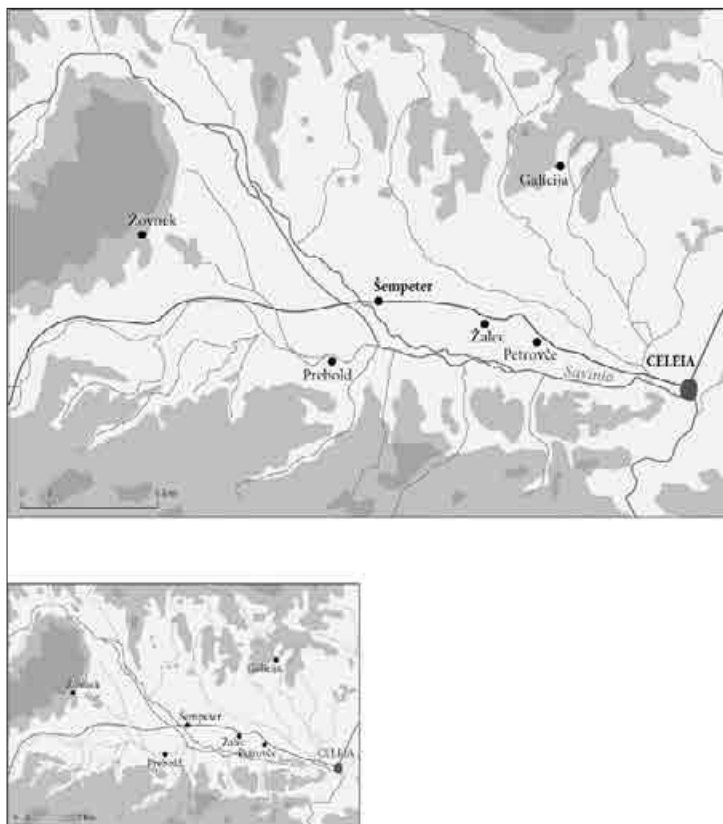
epigraphy, onomastics, tombstones, deities, Antiquity, Lower Savinja Valley

Uvod

Preučevanja antičnega prebivalstva na določenih tleh se je mogoče lotiti na različne načine. Ker gre (vsaj na Slovenskem) v glavnem še za čas, ko se ne moremo zanašati na pisne vire, se običajno zatečemo k arheologiji, ki nam z izkopavanji in analizo najdb ponudi možne odgovore na vprašanje, kako so ljudje takrat živeli. Na ta način se je mogoče seznaniti s tem, kako so gradili, kakšna bivališča so uporabljali za svoje domove, kakšna je bila javna infrastruktura, kako so se oblačili, kaj so jedli, kakšni so bili predmeti za vsakdanjo rabo, kje so bile naselbine in kam so pokopavali svoje umrle. Pridatki v grobovih pogosto tudi omogočajo, da se fokus iz makro spremeni v mikro, in pokažejo še dragocene detajle, kot npr. nakit, steklene posodice, morda kovance ali kake druge (majhne) predmete, ki lahko razkrijejo pokojnikov poklic. Osnovno informacijo o najdiščih in posameznih najdbah v Spodnji Savinjski dolini iz rimske dobe lahko pridobimo v Arheoloških najdiščih Slovenije (*ANSI*, 1975) oziroma iz Arheološkega katastra Slovenije (*Arkas*).¹

A na tem mestu se ne bomo ukvarjali z arheologijo, temveč bomo s pomočjo edinih pisnih virov, ki jih imamo iz tega časa, poskusili kar največ povedati o prebivalstvu, ki je v času (predvsem) od 1. do 3. stoletja poseljevalo ta prostor. Morda ne toliko o prebivalstvu na splošno, temveč bolj o posameznikih. Ohranjeni epigrafski spomeniki namreč omogočajo bolj ali manj poglobljen ekskurz v življenje posameznika, ki je na določenem spomeniku dokumentiran. Njihov pomen, pa čeprav gre dejansko za edine pisne vire iz tega časa z našega prostora,² je še vedno pogosto postavljen na stranski tir. Spodnja Savinjska dolina, ki je v rimskih časih upravno sodila k Celeji (*municipium Claudium Celeia*) in je bila podeželsko zaledje rimskega avtonomnega mesta Celeja, ponudi kar nekaj materiala, pri čemer izstopa pomen Šempetra in tamkajšnjih spomenikov. Edikule iz Šempetra in drugi tamkajšnji nagrobniki so bili v preteklosti že velikokrat analizirani z različnih vidikov,³ tako da se bomo na tem mestu posvetili samo družinam in posameznikom, za katere so bili postavljeni. S pomočjo imen, njihovega izvora, imenskih formul in razširjenosti po rimskem imperiju bo mogoče več

Spodnja Savinjska dolina: najdišča epigrafskih spomenikov (priprava zemljevida Mateja Belak).

¹ <http://arkas.zrc-sazu.si/index.php?kaj=search.najdisce>. Prim. še Kolšek, Savinjska dolina, str. 118–131; Kolšek, Nova arheološka odkritja, str. 83–88.

² Izjema je Viktorin Ptujski, ki pa ga ne moremo uporabiti kot zgodovinski vir, saj gre za enega prvih eksegetov.

³ Prim. Klemenc, Kolšek, Petru, *Antične grobnice v Šempetru*; Kolšek, *Vzhodni del antične nekropole v Šempetru*; Kastelic, *Šempeter v Savinjski dolini*, in drugi.

povedati o posameznikih, ki so omenjeni na napisih (predvsem torej na nagrobnikih v obliki nagrobnih plošč, žar, stel in celo zidanih grobov oziroma edikul v Šempetru; tem pa je mogoče dodati še kak oltar).

Tako na oltarjih kot še toliko bolj na nagrobnih spomenikih so glavnina besedila imena, torej imena posvetiteljev (na votivnih spomenikih) ali pokojnikov oziroma tistih, ki so poskrbeli za postavitev (družinskega) nagrobnika, zato je več kot na mestu, da si ta imena natančneje ogledamo. Še pred tem pa se zdi nujno, da nekaj besed namenimo onomastiki, vedi, ki se ukvarja prav z imeni, poimenovanjem, prenašanjem imen, pravzaprav z vsem, kar se za imeni oziroma določeno imensko formulo skriva. Rimska onomastika (kakor tudi vse ostale) ima svoje zakonitosti, ki se ob srečanju s staroselskimi kulturami v provincialnem okolju nekoliko modificirajo in prilagodijo.

Onomastika

O prebivalcih določenega prostora lahko veliko povedo tudi napisi, najdeni na tem območju. Večinoma gre za nagrobnike, drugo največjo skupino napisov (s katerimi se ukvarja epigrafika) pa tvorijo oltarji z votivnimi napisi. Ker največji delež besedišča latinskih napisov v rimskem imperiju predstavljajo imena, so s tem postala nujni vidik epigrafskih študij. Z imeni se ukvarja onomastika, ki odkriva vedno nove možnosti raziskav;⁴ onomastika se je začela razvijati sočasno z epigrafiko. Na osnovi imen je mogoče o nekem napisu in predvsem o osebi, ki je tam omenjena, izvedeti veliko več, kot se morda kaže na prvi pogled. V rimskem imperiju so imena povezana s stopnjo romanizacije, do določene mere jih pogojuje provincialno okolje, sestavljena pa so iz treh, dveh ali enega dela (oziroma imena). Domače prebivalstvo je kmalu prevzelo rimsko navado postavljanja kamnitih spomenikov z napisi (t. i. *epigraphic habit*), s tem pa so se na njih znašla tudi imena, ki niso bila latinskega izvora, saj je prevzemanje jezika (latiniziranje) na določenem območju potekalo počasneje kot prevzemanje navad, ki so bile med prišleki priljubljene in so se z njimi na tem območju ustalile. V velikem delu rimske države se tako srečamo z imeni keltskega izvora, pogosta so še ilirska imena, sledijo etruščanska, grška, venetska in druga.⁵ Za provincialno okolje velja pravilo, da je v prvem obdobju priključitve na napisih na eni strani mogoče najti več avtohtonih imen, na drugi pa je razmeroma velik delež prebivalstva z latinskimi *tria nomina*, kar je mogoče pojasniti

z italskimi priseljenci, ki so navado sploh prinesli na novoosvojena območja. Z napredovanjem romanizacije se povečuje delež latinskih imen, kar lahko razložimo s podeljevanjem rimskega državljanstva ter širjenjem latinskih imen med avtohtonim prebivalstvom. Pri tem pa je treba bolj pritrditi Alföldyju, ki trdi, da so bili rimski državljani novih noriških mest večinoma romanizirani domačini. Temu stališču nasprotuje pred kratkim predstavljena teorija, po kateri naj bi bilo noriško prebivalstvo od samega začetka sestavljeno predvsem iz italskih prišlekov (rimski državljani).⁶

S povečevanjem števila polnopravnih rimskih državljanov na določenem območju se na tem prostoru povečuje delež latinskih imen. Ti prebivalci so se namreč od ostalih ločili po tem, da je bilo njihovo ime sestavljeno iz treh delov (*tria nomina*); od teh sta bila prva dva gotovo latinskega izvora, saj so dobili prvo ime (*praenomen*) in družinsko ime (*nomen gentile*) od cesarja, ki jim je državljanstvo podelil. Tretji del imena (*cognomen*) praviloma ni bil latinski; uveljavljena praksa je namreč bila, da so novopečeni rimski državljani kot tretji del imena obdržali svoje staro ime avtohtonega porekla. Avtohtono prebivalstvo, ki je rimsko državljanstvo prejelo po drugih kriterijih, pa je mogoče prepoznati tudi po gentiliciju, ki so ga tvorili iz domačega osebnega imena s pripono *-ius*. Na ta način so nastala imena s t. i. psevdogentiliciji, ki so posebna oblika patronimika. Razširjeni so predvsem na področju keltsko-germanske onomastike v latinskem jeziku. Ime, ki je izpeljano iz očetovega imena, je postavljeno na mesto rimskega gentilicija.⁷

Delež latinskih imen se je na določenem območju povečeval še s kolonizacijo in priseljevanjem. Na novoosvojena območja so se priseljevali trgovci, uradniki in vojaki (tudi veterani) iz italskih mest. Na našem območju imamo opravka predvsem s priseljenci iz severne Italije, iz Trsta (*Tergeste*) in današnjega Ogleja (*Aquileia*), pa tudi drugih italskih mest. Vse to je imelo za posledico postopno romaniziranje (in latiniziranje) domačega prebivalstva, kar se je morda kazalo tudi v tem, da so nekateri svojim otrokom dajali latinska imena in ne več domačih, saj so bili prepričani, da se bodo tako lažje vključili v rimsko družbo.

Ime na napisu lahko torej nakaže izvor prebivalca, obenem pa razmeroma natančno opredeli njegov družbeno-pravni status. Redki so primeri, ko je ta omenjen izrecno, večinoma ga lahko razberemo iz

⁴ Šašel, *Probleme*, str. 352–368; avtor natančno opredeli in definira probleme ter možnosti, s katerimi se srečuje onomastična stroka. Prispevek kljub zobu časa velja za temeljno vodilo onomastičnih raziskav. Kakoschke, *Ortsfremde*, pa se posveti ugotavljanju tujcev na določenem prostoru s pomočjo imena in njegovih sestavnih delov.

⁵ Untermann, *Vorrömische Namen*, str. 25–29, predstavi domača imena med Alpami in Donavo.

⁶ Prim. Alföldy, *Noricum*, str. 81–87; Scherrer, *Vom Regnum Noricum*, str. 59–63, predstavi razmeroma radikalen pogled na potek romanizacije, ki naj ne bi bil več toliko odvisen od sodelovanja z domačini (predvsem elite), temveč predvsem in samo od priseljencev. Takšen model se zdi manj verjeten. Resnici se gotovo najbolj približamo z upoštevanjem obeh dejavnikov: podeljevanje državljanstva avtohtonemu prebivalstvu na eni strani ter vpliv priseljencev na drugi.

⁷ Prim. Mainardis, *L'evoluzione*, str. 94.

zgradbe imena. Za osebe z imenom tipa *tria nomina* lahko načeloma predvidevamo status polnopravnega rimskega državljan. Obstajajo izjeme, npr. v primeru grškega osebnega imena obstaja večja verjetnost, da gre za osvobojenca ali njegovega potomca (*libertus*). Peregrini, navadni prebivalci provinc brez državljanstva, običajno nosijo ime, ki mu sledi očetovo ime v genetivu. V takih primerih govorimo o t. i. peregrini filiaciji, ki je morala biti razširjena v velikem delu Evrope. S filiacijo se srečamo tudi pri *tria nomina*, t. i. patronimik (očetovo ime v genetivu) velja za nepogrešljivi del imen tistih prebivalcev rimskega imperija, za katere smo lahko gotovi, da so bili rimski državljani (sploh če je navedeno tudi volilno okrožje).

Iz imena je nekoliko težje sklepati na osvobojenca, saj jih je mogoče pomešati z običajnimi peregrini.⁸ Tudi njihovo ime je namreč velikokrat podano samo z dodatkom drugega imena v genetivu. Primeri, ko temu sledi še črka L za *libertus*, se pojavljajo redkeje. Če pa omenjene besede na napisu ni, kako lahko z gotovostjo trdimo, da gre v danem primeru dejansko za osvobojenca? Razmeroma zanesljiv namig se lahko skriva v večdelnem imenu, ki je uporabljeno kot neke vrste filiacija. Za takšnega prebivalca (npr. polnopravnega rimskega državljan) obstaja večja verjetnost, da je sužnje imel in jih tudi osvobajal (*manumissio*). Pozabiti pa ne smemo niti na podatke, ki jih ponuja kontekst (druga imena na istem napisu ali informacije z drugih napisov v okolici).

Nekoliko lažje je sklepati na sužnje, saj so njihova imena pogosto grškega izvora, kar pa ne kaže na njihovo geografsko poreklo. Podobno kot pri ravnokar omenjenih osvobojencah se lahko tudi na tem mestu znajdemo v dilemi, če beseda *servus* ni izpisana v celoti ali v kateri izmed možnih okrajšav (*S*, *SER*). Težko je namreč z gotovostjo trditi, ali gre dejansko za sužnja ali pa imamo morda opravka z osvobojencom ali celo s peregrinom, čigar ime je sestavljeno iz dveh delov, od katerih je drugi del očetovo ime v genetivu. Obstajajo namreč tudi primeri, kjer očetovemu imenu ne sledi še beseda *filius* (ali okrajšava zanjo: F, FI, FIL), kar je bila običajna praksa. Tako za sužnje kot tudi za osvobojenca je obstajal izbor imen (npr. *Hilarus*, *Felix*, grška imena), ki so bila zanje značilna (pri sužnjih gre za imena s pejorativnim pomenom; pri osvobojencah za imena, ki poudarjajo novopridobljeni svobodni status: *Ingenuus*).⁹

⁸ Prim. Dardaine, *Les affranchise des cites*, str. 213–228, ki želi s pomočjo imen mestnih osvobojenec ugotoviti nomenklaturu za *cives Latini*. Ugotovi, da obstajajo razlike v strukturi poimenovanja med osvobojenca mest z rimskim pravom in tistih z latinskim, npr. (noriški) municipiji. V »rimskih« so praviloma poimenovani s *tria nomina*, v »latinskih« pa je nomenklatura zelo različna: gentilicij, samostojno ime; *tria nomina* so zelo redka. Primeri iz Celeje to potrjujejo (prim. str. 227, saj so tako *tria nomina* kakor tudi samostojna imena).

⁹ Rimski sistem poimenovanja je pojasnjen na številnih mestih, med drugim tudi v vseh epigrafskih priročnikih, saj se brez osnovnega vedenja o rimski nomenklaturi napisov sploh ni

Tudi na napisih antične Celeje predstavljajo imena ogromen delež besedišča. Oseb s *tria nomina* – torej načeloma polnopravnih rimskih državljanov – je najmanj, obstajajo pa tudi primeri, ko imajo dvodelno ime: družinsko ime (*nomen gentile*)¹⁰ in osebno ime (*cognomen*). Ta imena moramo obravnavati vzporedno s *tria nomina*, saj gre tudi v večini teh primerov za polnopravne rimske državljane. Raba prvega imena (*praenomen*) je začela sčasoma upadati, v 3. stoletju pa so ga začeli povsem opuščati.¹¹ Sledijo osebe, katerih ime je zapisano z njihovim osebnim imenom in imenom v genetivu. Za imeni tega tipa se lahko skrivajo peregrini, sploh če imenom sledi beseda *fili-us/-a* (takšnega prebivalstva je bilo na provincialnih tleh gotovo največ).

Izpričani so še primeri, ko je ime le eno; lahko so avtohtona, latinska ali grška. Veliko jih datiramo v čas od 3. stoletja naprej, ko je imenski sistem postal vedno bolj ohlapen, tako da je bilo vedno bolj običajno imeti eno ime.¹² Prebivalci z enim imenom so lahko imeli suženjski status (sploh če je bilo ime grškega izvora); lahko so bili navadni (peregrini) prebivalci, v poznejšem obdobju pa celo pomembnejši posamezniki. Tudi imena na krščanskih napisih so enodelna in morda nekoliko posebna; kristjani so se v prvih stoletjih našega štetja od ostalega prebivalstva namreč ločili tudi po imenih. Krščanske napise je tako do določene mere mogoče prepoznati tudi na ta način.¹³

mogoče lotiti. Izčrpno in kronološko je rimsko onomastično prakso prikazal Salway v prispevku z naslovom *What's in a Name? A Survey of Roman Onomastic Practice from c. 700 B.C. to A.D. 700*. Še vedno so merodajni članki v zborniku *L'onomastique latine* iz leta 1977; pri tem ima posebno mesto Alföldyjev članek (Alföldy, *Die Personennamen*, str. 249–264), saj obravnava osebna imena v rimski provinci Norik. Prim. še Mainardis, *Norma onomastica*, str. 559–562, kjer avtorica predstavi določene vidike razvoja onomastičnih norm na primerih iz Akvileje. Za splošen pregled rimskega imenskega sistema prim. še Salomies, *Names and identities*, str. 77–87.

¹⁰ Solin, *Die innere Chronologie*, str. 138; gentilicije so uporabljali tudi samostojno, saj so prevzeli funkcijo osebnega imena (*cognomen*).

¹¹ Prvotno vlogo prvega imena (*praenomen*) kot imena, ki je došlo posameznika, je konec 1. st. pr. Kr. prevzelo t. i. osebno ime (*cognomen*). Družine, pri katerih se je to zgodilo, so začele prva imena opuščati. V začetnem obdobju se je to kazalo tako, da je prvo ime ostalo le še neke vrste fosilna tvorba: očetovega prvega imena ni več podedoval samo prvorojeni sin, temveč vsi. Obstajalo je namreč osebno ime, s katerim jih je bilo mogoče ločevati. Od sredine 2. stoletja naprej pa so bila prva imena v vedno večji krizi; opuščanje je bilo vedno bolj dosledno; okoli leta 300 so postala redkost celo med senatorsko aristokracijo. Prim. Salway, *What's in a Name*, str. 130–131. Natančno analizo prvih imen najdemo v Salomies, *Die römischen Vornamen*.

¹² Kajanto, *The Emergence*, str. 421–430.

¹³ Bratož, *Krščanstvo v antiki*, str. 11–27 (kratek oris krščanstva v antiki na našem prostoru); Bratož, *Kratek oris*, str. 205–221.

Primeri¹⁴

Galicija

----- | [---] *Celeian(orum) l(iberto) | [---] an(norum) LX et | [---] llae uxori | [paren]tibus et | [---] lo fil(io) an(norum) XXV*¹⁵

Prevod: ... osvobodjencu Celejanov ... staremu 60 let, in ženi ..., staršem in ... sinu, staremu 25 let.

Komentar: Pred nami je približno polovica nagrobnega spomenika, posvečenega osvobodjencu mesta Celeja (gre torej za nekdanjega mestnega sužnja) in njegovi družini (prim. besede: *uxor* – žena, *filius* – sin). Omenjeni osvobodjenec, čigar ime ni ohranjeno (karor tudi nobeno drugo), je doživel kar lepo starost.¹⁶

Galicija

*C(aius) Rufius C(ai) l(ibertus) | Symphonus | et | Rufia Primula e[^]t | -----*¹⁷

Prevod: Gaj Rufij Simfon, Gajev osvobodjenec, in Rufija Primula in ...

Komentar: Ime *Symphonus* je grškega izvora, ki ga lahko pričakujemo pri osvobodjencih, kar je Gaj Rufij dejansko bil. V *OPEL-u* je mogoče najti napačen zapis tega imena, prim. *OPEL* IV, 103: *Symphorus*. Rufiji so bili v Noriku ena premožnejših družin, pa ne samo v Celeji, temveč po vsej provinci.¹⁸

Gomilsko

*Ulpia Firmin(a) an(n)orum triginta. | M(arcus) Ulpus | Firminus et | Connonia Statuta | v(i)vi fecerunt | sibi et Ulpio Primiano | filio) an(norum) XIII*¹⁹

Prevod: Ulpija Firmina, stara trideset. Mark Ulpij Firmin in Connonija Statuta sta za življenja postavila (spomenik) sebi in sinu Ulpiju Primijanu, staremu 13 let.

Komentar: Cesarski gentilicij *Ulpus* povezujemo s cesarjem Trajanom, kar je pri tem napisu tudi osnovni kriterij za datiranje (približno od 2. stoletja naprej). Ostali deli imen so pogosta in običajna latinska imena. Posebno je ime *Connonia*, ki je kot družinsko ime v ženski obliki dokumentirano samo na tem mestu (prim. *OPEL* II, 72). Kot osebno ime, torej *cognomen*, ga v moški obliki najdemo še v Galiji (*CIL* XIII 2902: *Gallia Lugdunensis*).²⁰

¹⁴ Napisu so navedeni po abecednem vrstnem redu krajev, kjer so bili najdeni; z izjemo Šempetra, ki s številčnostjo in izjemnostjo najdb izstopa ter predstavlja enoto zase (postavljen je na začetje).

¹⁵ *CIL* III 5282 = *ILLPRON* 1730, cf. *HD*067034 = *EDCS*-14500593.

¹⁶ Wedenig, *Administration*, str. 131.

¹⁷ *CIL* III 5281 = *ILLPRON* 1729, *HD*067035 = *lupa* 4084 = *EDCS*-14500592.

¹⁸ *OPEL* IV, 34; Lochner von Hüttenbach, *Personennamen*, str. 135; Zajac, *Einige vermögende Familien*, str. 81–84.

¹⁹ *CIL* III 5114 = *ILLPRON* 1858, *HD*066843 = *lupa* 4138 = *EDCS*-14500419.

²⁰ Več o vplivu avtohtonih (keltskih) imen na *com-*, *con-*, *co-*, *cou-* itd. najdemo v Evans, *Gaulish Personal Names*, 1967, 183–186.

Letuš

*Albanus | Hespani ser(vus) | v(ivus) f(ecit) sibi et | Surae uxori(i) | an(norum) XXXV*²¹

Prevod: Alban, Hespanov suženj, je za življenja postavil zase in za ženo Suro, staro 35 let.

Komentar: Iz Letuša poznamo napis, ki omenja tri osebe: sužnja Albana (*Albanus*), ki je bil poročen s Suro (*Sura*), in njegovega lastnika Hespana (*Hespanus*). Osebno ime *Albanus* je pogosto v Italiji in v provincah s keltskim prebivalstvom. Sama po sebi se ponuja razlaga, da je izpeljano iz imena za mesto Alba.²² Ime *Hespanus* lahko verjetno enačimo z imenom *Hispanus*, ki prav tako sodi med t. i. geografska imena, saj je povezano s Hispanijo.²³ Ime *Surus* *OPEL* IV, 102, 104 = *Syrus*.²⁴ Izvor imena *Surus* (*Syrus* in temu sorodnih imen) še ni docela pojasnjen, saj je mogoče predvidevati keltske, ilirske, traške, grške, germanske ali celo semitske sledi.²⁵ Nezanemarljivo pa je, da je ime v Noriku in Panoniji razmeroma dobro zastopano, kar kaže na domače korenine.

Petrovče

----- | [---] f(ili-) Cl(audia) Cel(eia) | [---] o II vir(-) i(ure) d(icundo) [---] | [---] M(arci) f(ilio) Mate[r]no | [---] Tros(i-) Paul(---) et | [---] Cl(aud(iae) [E]unae [---]?) | [---] NO [---] | [---] LET [---] | [---] LAE [---] | -----²⁶

Prevod: ... sinovi (?) Klavdija Celeja ... za ... enega od obeh županov ... za Markovega sina Materna ... Trosija Pavla in Klavdijo Euno ...

Komentar: Na napisu je dokumentiran pripadnik družine Trosijev – *Trosius* je gentilno ime, razširjeno v Italiji, od koder izhaja.²⁷ Poleg tega je mogoče ugotoviti, da je bil nagrobnik z napisom pripravljen

²¹ *CIL* III 5112 = *ILLPRON* 1809, *HD*066952 = *lupa* 4080 = *EDCS*-14500417.

²² *OPEL* I, 38; prim. Lochner von Hüttenbach, *Personennamen*, str. 14, kjer opozori na možnost, da je ime keltskega izvora; Kajanto, *Cognomina*, str. 181; prim. še Meid, *Keltische Personennamen*, str. 251, ki opozori na možnost, da bi ime lahko imelo korenine v enem najstarejših imen za Britanijo in bi tako zaznamovalo osebo, ki prihaja iz Britanije. Naniza pa še druge možnosti, v številu katerih najdemo vzrok, da avtor ime uvrsti med tista, katerih jezikovna pripadnost je problematična.

²³ Kajanto, *Cognomina*, str. 199.

²⁴ Meid, *Keltische Personennamen*, str. 289, nakaže dva možna izvora tega imena; na eni strani je lahko etnični indikator (Sirijec), kar je razmeroma verjetna možnost v Panoniji, saj so bile tam zastopane sirske enote rimske vojske. Drugi vir je lahko istozvočna besedna tvorba v evropskih jezikih, ki morda izhaja še iz skupnega prajezika, ohranila pa se je tudi v keltskem, a brez jasne etimologije. Prim. še Mainardis, *Tracce di onomastica Celtica*, str. 55, kjer avtorica poudari, da idionimi ali osebna imena (*cognomina*), npr. grško-orientalska, niso dokaz etnično geografskega izvora določene osebe. Kot primer vzame ime *Sur-us/a*, ki je izpričano na območjih s keltskim prebivalstvom, v venetskem jeziku ter v latinski onomastiki.

²⁵ Lochner von Hüttenbach, *Personennamen*, str. 157–158.

²⁶ *CIL* III 5116 (+ p. 2285) = *CIL* III 13525 = *ILLPRON* 1850, *HD*017173 = *lupa* 4908 = *EDCS*-14500421.

²⁷ *OPEL* IV, 131; Zajac, *Einige vermögende Familien*, str. 86 (iz severne Italije).

za *duumvira* oziroma župana, torej za nekoga, ki je opravljal najvišjo funkcijo v koloniji oziroma municipiju, ki sta jo (kot pove že ime) hkrati opravljala dva moža. Oblast (*iurisdicatio*) sta izvajala nasproti nižjim plastem družbe. *Duumviri* so sklicevali svet stotih (*ordo decurionum*) in zborovanja ljudstva, vodili volitve drugih uradnikov in funkcionarjev ter zastopali mesto pri cesarju in drugih mestih.²⁸ V Noriku so *duumviri* najpogosteje omenjeni municipalni uradniki; na napisih, kjer so izpričani, so z njimi pogosto zapisani še žena in potomci.²⁹

Prebold

*Gaude terra solo et longum laetare per aev[um],
Accipe pacificum corpus et flore co[r]ona
V[at]i[s] innocui, sup (!) quo pastore b<e>a[to]
Didicimus domini legem pia voce ca[n]nente.*

- 5 *En age, si meritis nobis h(a)ec munera de[dit],
Ne aliud sancti quam balsama corpus in[undent].
Tu autem de domino precibus orare mem[ento],
In tua ne veniat grege leo fervidus i[n]tro].
E p i s c o p [i.]³⁰*

Prevod (po Špelič, Zgodnjekrščanska latinska poezija, str. 102–103):

Zemlja, veseli prsti se in v dolge raduj se vekove.
Sprejmi in s pisanim cvetjem ovenčaj pomirjeno truplo

pevca brez graje. Ko on kot pastir nas blago je vodil,
božjih postav smo učili se, svete prepeval je pesmi.

Glej, torej zdaj, če on nam zaslužil je vse te darove,
drugega nič, le balzam telo naj svetnika polepša.

Ti pa se spomni, da prosil v molitvi boš vselej Gospoda,

v tvojo da čredo ne vrine se lev, podivjani sovražnik.
ŠKOFA GAVDENCija.

Komentar: Napis, posvečen škofu Gaudenciju, sicer res nekoliko štrli iz konteksta, saj je precej mlajši od ostalih. Poleg tega je vezan na s krščanstvom prepredeno družbo, ki pa je bila še kako zaznamovana s klasično antično kulturo. Prav zaradi tega ga kljub odstopanju na tem mestu vendarle navajamo, saj gre za pričevanje časa, ki nas opozori na še vedno živo antično omikanost (uporaba heksametra), na že vzpostavljeno cerkveno upravo in na cerkvene dostojanstvenike, ki so bili v pozni antiki gotovo razmeroma pomemben del družbe. Obravnavani napis je za naš prostor poseben, saj ga lahko postavimo v 6. stoletje, torej v čas, ko epigrafske kulture pri nas skoraj ni več; poleg tega je napisan v heksametrih, ki so povrh vsega še okronani z akrostihom moža (škofa), Gaudencija, ki je cerkveno službo najverjet-

neje opravljal prav v bližnji Celeji.³¹ Rimska kultura, latinski jezik in omikanost so očitno živeli naprej v pozno antiko, kar ta napis vsaj delno dokazuje. Obstaja majhna možnost, da je bilo škofu ime *Gaudens* in ne *Gaudentius*; v akrostihu bi tako stal dativ (ne genitiv), zadnjo vrstico pa bi morali dopolniti z *episcopo* in ne *episcopi*. Časovni okvir pa je bolj naklonjen imenu s pripono *-ius*. Za datacijo se 6. stoletje zdi najverjetnejše, saj iz napisa ni mogoče slutiti nemirnih dogodkov.

Žalec

----- | [---] ORFATVS | [---Q?]uartia | [---] | [---]
| [---]N(?)[-] | -----³²

Prevod: ORFATUS (?) ... Kvartija ...

Komentar: Glede besede *ORFATUS* ni mogoče priti do gotovih zaključkov, saj se to ime (če sploh gre za ime) do danes ni pojavilo še nikjer drugje. Drugo besedo se je do sedaj običajno bralo kot *Vartia*, zdi pa se, da gre za del imena *Quartia*. Ime *Quart-ius/-ia* se je uporabljalo tako kot gentilno ime (*gentilicium*) kakor tudi kot osebno ime (*cognomen*); prim. *OPEL* IV, 16.

Spodnje Gorče (Žovnek)

*Maximus | Antonior(um) lib(ertus) et | Vercilla v(ivi)
f(e)cerunt sibi et | Nundinae fil(iae) an(norum) V, | et
Urso filio an(norum) XXX.*³³

Prevod: Maksim, osvobojenec Antonijev, in Vercilla sta za življenja postavila sebi in hčerki Nundini, stari 5 let, ter sinu Ursu, staremu 30 let.

Komentar: Ime Maksim sodi med najpogostejša imena v Noriku, pa tudi širše v rimskem imperiju.³⁴ Najverjetneje ga lahko uvrstimo med t. i. *Decknamen*.³⁵ Ime *Vercilla*, ki je izpričano samo v Noriku in Narbonski Galiji,³⁶ je keltskega porekla, saj se začenja s tipično keltskim elementom *Ver-*,³⁷ (»na, preko«). S koledarjem lahko povežemo ime *Nundina*, saj so bile *nundinae* dan, na katerega so vsak deveti dan trgovali.³⁸ Ime *Ursus* je pogosto v zahodnem delu rimskega cesarstva, še posebej v Noriku in Panoniji.³⁹ Spada med latinska osebna imena, ki so sicer v osnovi stvar-

³¹ Prim. Bratož, Kratek oris, str. 208–210; Bratož, Ciglenečki, *Antichità altoadriatiche*, str. 517–518.

³² *AIJ* 18, HD067361 = EDCS-11300910.

³³ *CIL* III 5113 = *ILJug* 378 = *RIS* 346 = *ILLPRON* 1989, HD066580 = *lupa* 1652 = EDCS-14500418.

³⁴ *OPEL* III, 70–72.

³⁵ Imena, ki so tako v izvorniku kot v latinščini zvenela enako, a niso imela istega pomena (Weisgerber, *Rhenania Germano – Celtica*, str. 360).

³⁶ *OPEL* IV, 157.

³⁷ Evans, *Gaulish Personal Names*, str. 279–280; prim. še Meid, *Keltische Personennamen*, str. 178–179, kjer predstavi keltsko predpono **uer-* in njen pomen; v nadaljevanju pa še ime *Vercella* (in sorodna *Vercello*, *Vercill-us/a*, *Vercellius*), kjer zadnji del imena vsebuje indg. **kel-* (kvišku štrleti), ki se ohrani tudi v keltskih imenih. Pomen celotnega imena bi se tako glasil tisti, ki povsod štrli kvišku, preneseno: ki je v vsem odličen.

³⁸ Kajanto, *Cognomina*, str. 221, uvršča ime med tista, ki so povezana s koledarjem.

³⁹ *OPEL* IV, 187–188.

²⁸ Prim. *RE* V, 1905, 1804–1838.

²⁹ Prim. Wedenig, *Administration*, str. 18–19; prim. še Langhammer, *Die rechtliche*, str. 62–149, ki funkcijo, naloge izvrševalce v in sploh vse povezano z njimi natančno in izčrpno predstavi.

³⁰ *AIJ* 16, HD067360 = *lupa* 6187 = EDCS-11300909.

na imena za živali,⁴⁰ a je njihova raba prešla na osebna imena.

Šempeter

Posebno obravnavo si zasluži Šempeter v Savinjski dolini, saj izstopa po številu in izjemnosti spomenikov. Mimo kraja je potekala že prazgodovinska »jantarna pot«, katere traso so uporabili tudi Rimljani za svojo cesto, ki je Italijo povezala s provincami. Leta 1952 je prišlo do edinstvenega odkritja, ko so pri zemeljskih delih v sadovnjaku južno od ceste sredi naselja odkrili razne marmorne bloke in reliefe. Izkopavanja, ki so trajala do leta 1956, so pokazala, da gre za večje rimsko grobišče, kjer je stalo več velikih marmornih grobnic (edikul), ki še vedno veljajo za ene lepših v tem delu rimskega imperija. Poleg štirih (Vindonijeva, Enijeva, Spektacijeva in Priscijanova), ki so danes razstavljene v arheološkem parku, so iz preostalih marmornih blokov rekonstruirali še eno, kjer pa napis ni izpričan.⁴¹ Napise je mogoče najti tudi na številnih preprostejših nagrobnikih v obliki stele, plošč ali pepelnic, ki jih danes hranijo bodisi v samem arheološkem parku ali v Pokrajinskem muzeju Celje. Monumentalne edikule v Šempetru še vedno vzbujajo zanimanje strokovnjakov, tako arheologov in epigrafikov kot tudi umetnostnih zgodovinarjev,⁴² ki pa so v obravnavo pogosto pritegnili tudi preproste nagrobnike s tega območja. Poleg teh na ožjem območju Šempetra poznamo tudi redke oltarje, npr. iz Dobrteše vasi oltar za Carvonijo in Jupitra.

Napisi iz Šempetra

[Ca]rvoniae | Aug(ustae) sacr(um). | P[r]o salute | C[n(aei)] Atili(i) | Iuliani.⁴³

Prevod: Posvečeno vzvišeni Karvoniji. Za rešitev (blagor, blagostanje) Gneja Atilija Julijana.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(olicheno) | pro salute | imp(eratoris) Caes(aris) | [[M(arci) Opelli]] Severi | [[Macrini Pii Fel(icis) Aug(usti)]] e^{nt} | M(arci) [[Opelli]] Antonini | [[Diadumeniani nob(ilissimi)]] Caes(aris). | Aur(elius) Aquila et Aur(elius) Bassus e^{nt} Vari^{anus} | sacerdotes templum (?) vi ignis consum[ptum] | [r(eficiendum) c(uraverunt)]?⁴⁴

Prevod: Jupitru, Najboljšemu in Največjemu Dolienskemu za blagor imperatorja, cesarja Marka Opelija Severja Makrina Predanega in Zvestega Augusta in Marka Opelija Antonina Diadumenijana, najplemenitejšega cesarja. Avrelij Akvila, Avrelij

Bassus in Varin, svečeniki, so poskrbeli za obnovitev templja, ki ga je uničil ogenj.

D(is) M(anibus). | Bellicius | Victor <II>vir d(e)c(urio) c(ivitatis) | Celeiens<s>ium. | Ursina liberta | patrono op- | timo et bene | merito o(bito) an(norum) | LXXX fecit.⁴⁵

Prevod: Božanskim Manom. Belicij Viktor, eden od dveh županov mesta Celeje. Osvobojenka Ursina je postavila najboljšemu in dobro zaslužnemu patronu, ki je umrl star 80 let.

C(aio) Spectatio C(aii) fil(io) Cla(udia tribu) | Prisciano II vir(o) i(ure) d(icundo) [an(norum) XL]V | C(aius) Spectatius Finitus [II vir] | i(ure) d(icundo) Cl(audiae) Cel(eiae). Pater [infelicitis]- | simus fecit [---] | [---]MATU[---] | [---]⁴⁶

Prevod: Gaju Spektaciju Priscijanu, sinu Gaja, ki je bil vpisan v klavdijsko volilno okrožje, duumviru, staremu 45 let, Gaj Spektacij Finit, duumvir v Klavdiji Celeji. Postavil najnesrečnejši oče ...

C(aiae) Sept(imiae) C(aii) f(iliae) Iustae, | aⁿ(norum) LV, uxorⁱ Sp(ectatii) Pr^{iscian}ⁱ.⁴⁷

Prevod: Gaji Septimiji Juste, hčeri Gaja, stari 55 let, ženi Spektacija Priscijana.

D(is) M(anibus). | C(aius) Vindon^{ius} | Successus | aed(ilis) Cl(audiae) Cel(eiae) | fec(it) sibi et | Iuliae Sex(ti) fil(iae) | Ingenu^{ae} uxori | fidel^{issim}^{ae} an(norum) L.⁴⁸

Prevod: Božanskim Manom. Gaj Vindonij Sukces, edil Klavdije Celeje, naredil zase in za najzvestejšo ženo Julijo Ingenuo, Sekstovo hčer, staro 50 let.

Q(uintus) Ennius Liberalis et Ennia | Oppidana fec(erunt) sibi et Kalendinae f(iliae) an(norum) XVII | et Vitulo fil(io) an(norum) XXX.⁴⁹

Prevod: Kvint Ennij Liberalis in Ennija Oppidana sta postavila sebi in hčeri Kalendini, stari 17 let, in sinu Vitulu, staremu 30.

D(is) M(anibus). | Statutius Secun^d- | ianus e^{nt} Cerva con(iux) | filio Statutio Secun- | do, o(bito) aⁿ(norum) IIII.⁵⁰

Prevod: Božanskim Manom. Statucij Sekundijan in žena Cerva sinu Statuciju Sekundu, staremu 4 leta.

⁴⁰ Kajanto, *Cognomina*, str. 324–334.

⁴¹ Maver, *AV* 55, 2004, 343–414.

⁴² Klemenc, Kolšek, Petru, *Antične grobnice v Šempetru*, 1972; Kolšek, *Vzbojni del*, 1977; Kastelic, *Šempeter v Savinjski dolini*, 1997; za napise Šašel v *ILJug*, 1963.

⁴³ *CIL* III 5115 (+ p. 1827) = *AIJ* 17 = *ILLPRON* 1771, *HD066993* = *lupa* 9486 = *EDCS*-14500420.

⁴⁴ *HD012560* = *lupa* 6638 = *EDCS*-07400586.

⁴⁵ *HD012563* = *lupa* 4127 = *EDCS*-03700654.

⁴⁶ *ILJug* 372 = *ILLPRON* 1864, *HD017908* = *lupa* 11198 = *EDCS*-14400630.

⁴⁷ *ILJug* 371 = *ILLPRON* 1863, *HD017908* = *lupa* 11199 = *EDCS*-14400630.

⁴⁸ *ILJug* 375 = *ILLPRON* 1867 + 1872, *HD003293* = *lupa* 11200 = *EDCS*-14400633.

⁴⁹ *ILJug* 370 = *ILLPRON* 1862, *HD066841* = *lupa* 13332 = *EDCS*-14400628.

⁵⁰ *ILJug* 374 = *ILLPRON* 1866, *HD066840* = *lupa* 4126 = *EDCS*-14400632.

D(is) M(anibus). | C(aius) Sp(ectatius) Secu[ndinus] | v(ivus) f(ecit) s(ibi) e[^]t Tut(oriae) Avitae | con(iugi) carissimae | an(norum) LV. | E[^]t C(aius) Sp(ectatio) Cerv(a)e fil(io) a[^]n(norum) XXVIII | e[^]t C(aius) Rustic(ius) Tutori | nepoti a[^]n(norum) XII XXX | e[^]t Rusticium (!) Albinu (!) fil(ium).

Spect(atiae) Sev- | erin(a)e a[^]n(norum) XXV.

Spectatius Avitus an(norum) LXXX [---] | Aurelia Severina [---].⁵¹

Prevod: Božanskim Manom. Gaj Spektacij Sekundin je za življenja postavil sebi in najdražji ženi Tutoriji Aviti, stari 55 let, in sinu Gaju Spektaciju Cervi, staremu 28 let, in nečaku Gaju Spektaciju Tutorju, staremu 12, in sinu Rusticiju Albinu, staremu 30 let. Spektaciji Severini, stari 25 let.

Spektacij Avit, star 80 ... Avrelija Severina ...

Rustic[---] | [---] | Tertul- | liano | [---]⁵²

Prevod: Rusticiju ... Tertulijanu ...

D(is) M(anibus).⁵³

Prevod: Božanskim Manom.

D(is) M(anibus). | [---] | [---] | [---]di[---] | [---].⁵⁴

Prevod: Božanskim Manom.

Komentar: *Vindonius* je gentilno ime keltskega izvoara. Njegov sestavni del je element *Vind-*, za katerega je zelo verjetno, da izhaja iz keltskega jezika (galsko *vindos bel, svetel, lep; kar je sorodno z irskim *fionn*, velškim *gwyn*).⁵⁵ Gentilno ime *Spectatii*⁵⁶ se največkrat pojavi v Noriku, pa tudi v Panoniji in Belgiji.⁵⁷ Spektaciji so imeli v Celeji posebej pomembno vlogo, na kar lahko poleg samega števila imen sklepamo prav na osnovi izredno bogate grobnice, ki so si jo dali postaviti v Šempetru.⁵⁸ Napisi na omenjeni nekropoli to dejstvo potrjujejo: *Caius Spectatius Finitus* in *Caius Spectatius Priscianus* sta bila namreč v Celeji župana (*duumvir*), kar je bila najvišja funkcija v upravi municipija ali kolonije. Povezana je bila s premoženjskim censusom. Bogastvo družine se manifestira tudi

v postavljeni grobnici, ki je eden najlepših primerov svoje vrste sploh.⁵⁹ Gaj Vindonij Sukces (*Caius Vindonius Successus*) pa je opravljal funkcijo edila, ki je bil podrejen duumviru. Edile so izvolili dekurioni, opravljali pa so določene pravne naloge ter skrbeli za gradnje in infrastrukturo v mestih.⁶⁰

V Šempetru najdemo dva člana družine *Statutii*, očeta in sina, na kar lahko sklepamo že iz njunih osebnih imen: *Secundus*, *Secundianus*.⁶¹ Morda prese- neča dejstvo, da je oče tisti, ki mu je ime *Secundianus*, saj je veljalo, da so sinovom dajali imena, ki so jih izpeljali iz očetovega imena. Na tem mestu bi torej pričakovali ravno obratno; po drugi strani pa lahko sklepamo, da se je oče z že izpeljanim imenom – če je želel s svojimi potomci ohraniti vez prek imena – poslužil obratne poti.⁶² Osnova *Secund-* je pri obeh še vedno ostala ista, kar je dovolj dobro nakazovalo sorodstveno razmerje. Alföldy na osnovi podobnosti imen, ki so omenjena na napisih edikul v Šempetru, predvideva možne sorodstvene vezi med posameznimi družinami, predvsem med *Spectatii* in *Statutii*.⁶³ Konkretnega dokaza za to sicer nimamo, gotovo pa obstaja verjetnost, da so si na istem mestu postavile grobnice družine, ki so bile tako ali drugače poveza- ne, pa naj bo prek sorodstva, premoženja ali funkcij v upravi in gospodarstvu nekega mesta.

Tudi Eniji so v Celeji sodili med premožnejše družine, o čemer priča ena izmed mogočnih grobnic v Šempetru, kjer so v okolici najverjetneje imeli posesti. Osebe s tem gentilicijem so priseljenci iz severne Italije.⁶⁴ Ime *Ennius* se je lahko uporabljalo kot osebno ime (*cognomen*), a je bilo veliko pogostejše kot gentilicij (*gentilicium*), še posebej v Italiji. Meid ome- nja imena *Enna*, *Ennia*, *Eninna*, *Enno*, katerih kore- nine bi lahko našli v številnih jezikih, gotovo tudi v keltskem.⁶⁵ Ta imena so pogosta tudi v Emoni in na Igu, kjer skupaj z drugimi podobnimi imeni tvorijo težko opredeljivo enoto, t. i. severnojadransko jezi- kovno skupino,⁶⁶ ki jo na novo opredeli Repanšek.⁶⁷

⁵¹ *ILJug 373 = ILLPRON 1865, HD017914 = lupa 13343 = EDCS-14400631.*

⁵² *ILJug 376a = ILLPRON 1868, 1869, HD066839 = EDCS-14400634.*

⁵³ *ILJug 376c = ILLPRON 1871, HD066837 = EDCS-14400637.*

⁵⁴ *ILJug 376b = ILLPRON 1870, HD066838.*

⁵⁵ Imena na *Vindu-* so bila še posebej priljubljena v Noriku; prim. *OPEL IV, 172*; Lochner von Hüttenbach, *Personennamen*, str. 183. Meid, *Keltische Personennamen*, str. 210–211, govori o *Vind-* imenih, med katerimi razloži imena *Vinda*, *Vindo*, *Vindaina* in *Vindelio*. Na tem mestu je mogoče najti tudi natančno etimologijo imen na *Vind-*.

⁵⁶ Zajac, *Einige vermögende Familien*, str. 84–85.

⁵⁷ *OPEL IV, 90*. Ime je najverjetneje tvorjeno s pripono *-ius* iz latinskega imena *Spectatus*. Pripona *-ius* je značilna za tvorbo novih imen v pozni antiki; Solin trdi, da so se takšna imena začela pogosteje pojavljati od 3. stoletja naprej (prim. Solin, *Die innere Chronologie*, str. 140).

⁵⁸ Prim. Kremer, *Antike Grabbauten*, str. 27–52 (za vse nekro- pole v Šempetru).

⁵⁹ Pri tem je zanimivo še vprašanje datacije; edikulo so postavili pred uvedbo *Constitutio Antoniniana*, saj lahko na napisu še preberemo navedbo volilnega okrožja (*tribus: Claudia*), po drugi strani pa tudi nekako po letu 160, saj so bili pred tem pridevniki kot *infelicissimus* na našem območju zelo redki. Prim. Wedenig, *Administration*, str. 143–144 (C 34); Kremer, *Antike Grabbauten*, str. 35–42; prim. še Zajac, *Einige vermögende Familien*, str. 84–85.

⁶⁰ Wedenig, *Administration*, str. 20–21; Langhammer, *Rechtliche und soziale Stellung*, str. 149–156.

⁶¹ *ILJug 374*.

⁶² Takšna pot se zdi verjetnejša tudi zaradi tega, ker lahko napis okvirno postavimo v nekoliko poznejše obdobje (2. pol. 2. st./3. st.).

⁶³ Alföldy, *Noricum*, str. 125–127; glej predvsem rodoslovno de- blo na str. 126.

⁶⁴ Zajac, *Einige vermögende Familien*, str. 72–73.

⁶⁵ Meid, *Personennamen*, str. 271.

⁶⁶ Katičić, *Keltska osobna imena*, str. 159.

⁶⁷ Repanšek, *Quiemonis*, str. 321–357, predvsem str. 324 in 328.

Imeni *Bellicius*⁶⁸ in *Ursina* sta razmeroma splošni; *Ursina* je bila pogosto dokumentirana v Noriku; prim. *OPEL* IV, 186–187. *Gens Atilia*, ki je bila italškega izvora, je bila razširjena po vsem imperiju, še posebej v Italiji, Hispaniji in Galiji. Nekaj primerov poznamo iz Norika, predvsem iz njegovega južnega dela (prostor med Celejo in Flavijo Solvo). Tudi *Atilii* so sodili med finančno dobro preskrbljeno celejsko lokalno elito, saj so izpričani kot mestni magistrati (*CIL* III 5225).⁶⁹

Med spomeniki, ki so jih našli v Šempetru ali njegovi neposredni bližini, prevladujejo nagrobniki. Le dva imata votivni značaj in sta vezana na kulturno-religiozne prakse. Na obravnavanem prostoru se srečamo z boginjo *Carvonio*, ki je ne poznajo nikjer drugje. Njeno ime je najverjetneje keltskega izvora, saj je v Galiji dokumentirano tako kot osebno ime kakor tudi kot toponim *Carvo* – in je predvidoma povezano z besedo *car-vo-s s pomenom »jelen« oziroma splošno »srnjad«; hipoteza J. Zajaca, da gre za rečno božanstvo, se tako zdi manj verjetna. Povsem mogoče pa je, da je bila boginja narave, gozdov in lova kakor Artemida oziroma Diana, ki je prav tako odigrala pomembno vlogo v keltskem svetu.⁷⁰

Drugi oltar je posvečen Jupiteru, Najboljšemu in Največjemu, Dolihenskemu (*Iuppiter Optimus Maximus Dolichenus*). Njegov kult se je razširil po večini provinc zunaj Rima, predvsem ob Donavi in Renu, pa tudi v Britaniji. V Noriku in Panoniji je razmeroma dobro dokumentiran. Kult, ki ni imel samo vojaškega značaja, je poudarjal tudi lojalnost cesarju, predvsem v času Severov;⁷¹ vsekakor pa je bil Jupiter Dolihenski priljubljen med vojaštvom.

Na oltarju iz Šempetra so omenjeni trije svečeniki (glej zgoraj), od katerih sta dva znana že z drugih lokacij: Avrelij Bassus (*Aurelius Bassus*) je že postavil oltar za istega Jupitra (*AE* 1933, 121), Avrelij Akvila (*Aurelius Aquila*) pa je dokumentiran kot svečenik iz Weitinga v Noriku (*CIL* III 5021). Epigrafsko gradivo iz donavskih provinc (Norik, Panonija, Mezija, Dacija) kaže na to, da so bili »Dolihenovi« svečeniki običajno organizirani v skupine po tri.⁷² Na spomeniku sta omenjena cesar Makrin (11. april 217–8. junij 218) in njegov sin Diadumenijan (14. september 208–junij 218), ki sta umrla nasilne smrti, zatem pa ju je doletela *damnatio memoriae*.

Sklepne misli

Ob zaključku lahko ugotovimo, da se Spodnja Savinjska dolina pravzaprav ne more postaviti z velikim številom napisnih spomenikov, sploh če bi odmislili nekropolo v Šempetru, ki že sama po sebi predstavlja enoto in smo jo na tem mestu kot takšno tudi predstavili. Vendar pa nas dejstvo, da je spomenikov razmeroma malo, ne sme ovirati pri tem, da bi jim pripisali pomen, ki si ga zaslužijo. Ne glede na njihovo velikost, poškodovanost in na nekaterih zanemarljivo količino napisa (besedila) so to vendarle prva ohranjena besedila z obravnavanega prostora, zato jim je treba nameniti pozornost, ki si jo zaslužijo. Običajno ne govorijo o prelomnih dogodkih (vsaj predstavljeni ne), ki bi tok zgodovine obrnili v popolnoma drugo smer, popeljejo pa nas v svet posameznikov in njihovih družin; pokažejo nam tudi malega človeka, o katerem je zgodovina dolga leta (praktično stoletja) molčala. Besedila na napisih pogosto pritegnejo tudi jezikoslovce, saj lahko prav s pomočjo uporabljene latinščine ugotavljajo določene zakonitosti razvoja jezika.

S tem prispevkom smo želeli predstaviti ljudi, ki so omenjeni na napisih na tem prostoru, saj gre za prve pisno dokumentirane posameznike sploh. Velika večina spomenikov je nagrobnikov (samo dva sta oltarja), kar je za preučevanje omenjenih posameznikov morda bolj koristno, saj je na njih več osebnih podatkov, po drugi strani pa nam prav votivni spomeniki veliko povedo o religioznih in kulturnih praksah teh ljudi. Čeprav je obravnavano območje razmeroma majhno, nam kljub temu poda prezer rimske provincialne družbe: tu srečamo tiste, katerih imena so sestavljena iz treh delov (*tria nomina*) in za katere lahko predvidevamo rimsko državljanstvo ali vsaj pripadnost municipalni eliti, torej vladajočemu razredu bližnje Celeje, kamor so ti kraji upravno sodili. V ta krog bi lahko uvrstili Ulpije z Gomilkega ter večino družin in posameznikov z edikul in stel v Šempetru, torej Belicija Viktorja (*Bellicius Victor*), Spektacije, Vindonije, Enije in Statucije. Z bogatimi šempetrskimi grobnicami se lepo skladajo napisi na njih, saj izrecno omenjajo tiste, ki so v Celeji opravljali najvišje funkcije ter delovali na najvišjih položajih. Kot takšni so morali doseči finančni oziroma premoženjski cenzus. Dekurioni – člani mestnega sveta (*Bellicius Victor*) –, edili (*Caius Vindonius Succesus*) in duumviri (*Caius Spectatius Priscianus*, *Caius Spectatius Finitus*) so gotovo sodili med najbogatejše Celejane, zato so si lahko privoščili tako razkošne grobnice, kot so te v Šempetru. Fragmentarno ohranjen spomenik iz Petrovč omenja še enega duumvira in njegovo družino. Napisi iz Spodnje Savinjske doline omenjajo italške gentilicije, ki govorijo o priseljevanju italških kolonistov iz severne Italije: Trosiji, Rufiji, Spektaciji, Eniji ...

⁶⁸ Več o izvoru tega latinskega gentilicija v Wedenig, *Administration*, str. 117–118, C 9.

⁶⁹ Zajac, *Einige vermögende Familien*, str. 71; *OPEL* I, 199–201.

⁷⁰ Šašel Kos, *Pre-Roman Divinities*, str. 137–138.

⁷¹ Več o kultu in njegovem širjenju v Speidel, *Iuppiter Dolichenus*; za splošne značilnosti pa glej Hörig, *Iuppiter Dolichenus*, str. 2136–2179.

⁷² Popescu, *Iupiter Dolichenus*, str. 167–181.

Na obravnavanih napisih najdemo tudi pripadnike nižjih družbenih slojev: nekaj osvobojenec in sužnja Albana (*Albanus Hespiani servus*) z ženo Suro, pri kateri sicer ni zapisan suženjski status, a ga vendarle lahko predvidimo. Osvobojenec Maksim (osvobojenec Antonijev) si je z ženo Vercilo (*Vercilla*) dal postaviti bogat spomenik, ki znova potrjuje dejstvo, da so osvobojeneci pogosto obogateli in živeli razmeroma razkošno življenje. Dva osvobojenca sta izpričana na nagrobnikih iz Galicije (*Gaius Rufius Symphonus* in neki osvobojenec mesta Celeje, čigar ime se sicer ni ohranilo); nagrobnika resda nista ohranjena v celoti, a tudi takšna se lepo skladata s pravkar navedenim dejstvom, da so bili osvobojeneci pogosto zelo dobro situirani, saj so si le tako lahko privoščili tako lepe nagrobnike.

Med ohranjenimi spomeniki sta le dva oltarja, torej spomenika votivne narave. Oba izvirata iz Šempetra oziroma njegove neposredne bližine, namreč iz Dobrteše vasi, kjer se je ohranil oltar, posvečen Karvoniji (*Carvonia*), ki jo bolj povezujemo z avtohtonim prebivalstvom, saj je njeno ime keltskega izvora. Še najverjetneje se zdi, da lahko v njej najdemo vzporednice grško-rimskima boginjama Artemidi in Diani; v tem primeru bi šlo za boginjo narave, gozdov in lova. Drugi oltar, ki ga lahko s pomočjo cesarjev Makrina in Diadumenijana natančno datiramo, je posvečen Jupitru, Najboljšemu in Največjemu, Dolihenskemu. Na oltarju so omenjeni tudi trije svečniki (*Aurelius Bassus*, *Aurelius Aquila* in *Varinus*), od katerih sta Avrelija znana že od drugod. Če se v tem kontekstu prestavimo za približno 400 let naprej, ko se je na naših tleh že oblikovala krščanska cerkvena uprava s škofijskimi središči, je treba omeniti še škofa Gavdencija in njemu posvečen spomenik, ki v številnih pogledih preseneča, saj je zapisan v korektnih heksametrih in je opremljen celo z akrostihom.

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

- Alföldy, Géza: *Noricum*. London, Boston: Routledge & K. Paul, 1974.
- Alföldy, Géza: Die Personennamen in der römischen Provinz Noricum. *Colloques internationaux du C. N. R. S. N. 564 - L'onomastique latine* (13–15 octobre) (ur. N. Duval). Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1977, str. 249–264.
- Bratož, Rajko: Kratek oris zgodovine krščanstva na Slovenskem v pozni antiki. *Zgodovinski časopis* 35, 1981, str. 205–221.
- Bratož, Rajko: Krščanstvo v antiki. *Zgodovina Cerkev na Slovenskem* (ur. M. Benedik). Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 11–27.
- Bratož, Rajko in Slavko Ciglencečki: *Lodierna Slovenia. Aquileia romana e christiana fra II e V secolo*, *Antichità altoadriatiche* 47, 2000, str. 489–533.
- Dardaine, Sylvie: Les affranchis des cites dans les provinces de l'occident Romain: statut, onomastique et nomenclature. *Ciudades privilegiadas en el occidente romano* (ur. J. González). Sevilla: Secretariado de Publicaciones, Universidad de Sevilla, Diputación de Sevilla, 1999, str. 213–228.
- Evans, David Ellis: *Gaulish Personal Names: a Study of some Continental Celtic Formations*. Oxford: Clarendon Press, 1967.
- Hörig, Monika: Juppiter Dolichenus. *ANRW II*, 17/4, 1984, str. 2136–2179.
- Kajanto, Iiro: *The Latin Cognomina*. (Commentationes Humanarum Litterarum, XXXVI 2). Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 1965.
- Kajanto, Iiro: The Emergence of the Late Single Name System. *Colloques internationaux du C. N. R. S. N. 564 - L'onomastique Latine* (13–15 octobre 1975) (ur. N. Duval). Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1977, str. 421–430.
- Kakoschke, Andreas: *Ortsfremde in den römischen Provinzen Germania inferior und Germania superior*. (Osnabrücker Forschungen zu Altertum und Antike-Rezeption 5). Mönnesee: Bibliopolis, 2002.
- Kastelic, Jože: *Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih: Šempeter v Savinjski dolini*. Ljubljana: Slovenska matica, 1998.
- Katičič, Radoslav: Keltska osobna imena u antičkoj Sloveniji. *Arheološki vestnik* 17, 1966, str. 145–168.
- Klemenc, Josip in Vera Kolšek in Peter Petru: Antične grobnice v Šempetru. *Antike Grabmonumente in Šempeter. Katalogi in Monografije* 9. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1972.
- Kolšek, Vera: Savinjska dolina v rimski dobi. *Savinjski zbornik* (1959), str. 118–131.
- Kolšek, Vera: Vzhodni del antične nekropole v Šempetru. *Katalogi in monografije* 14. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1977.
- Kolšek, Vera: Nova arheološka odkritja v Šempetru v Savinjski dolini. *Savinjski zbornik* 5 (1983), str. 83–88.
- Kremer, Gabriele: *Antike Grabbauten in Noricum. Katalog und Auswertung von Werkstücken als Beitrag zur Rekonstruktion und Typologie*. Wien: Österreichisches Archäologisches Institut, 2001.
- Langhamer, Walter: *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus municipales und der Decuriones in der Übergangsphase der Städte von sich selbstverwaltenden Gemeiden zu Vollzugsorganen des Spätantiken Zwangsstaates* (2.–4. Jahrhundert der römischen Kaiserzeit). Wiesbaden: Steiner, 1973.
- Lochner von Hüttenbach, Fritz: *Die römerzeitlichen Personennamen der Steiermark. Herkunft und Auswertung*. Graz: Leykam, 1989.
- Mainardis, Fulvia: *Kai; nu'n jRwmai'oi mevoun ejisin a{pante~. L'evoluzione delle formule onomastiche*

- nelle iscrizioni della Transpadana romana* (neobjavljena disertacija). Roma, 1997.
- Mainardis, Fulvia: Tracce di onomastica Celtica nell'epigrafia preromana e Romana delle regioni nord-orientali. *I Celti nell'Alto Adriatico*. Atti delle tre giornate internazionali di studio, Trieste, 5–7 aprile 2001 (ur. G. Cuscito). Edizioni Quasar 48. Trieste: Editre, 2001, str. 55–69.
- Mainardis, Fulvia: Norma onomastica e uso del nome in Aquileia Romana: alcune riflessioni. *Aquileia dalle origini alla costituzione del ducato Langobardo. Storia – Amministrazione – Società*. Atti della XXXIII settimana di Studi Aquileiesi, 25–27 aprile 2002 (ur. G. Cuscito). Edizioni Quasar 54. Trieste: Editreg, 2003, str. 559–589.
- Maver, Andreja: The arcade tomb in Šempeter, Slovenia – an attempt at a reconstruction / Arkadna grobnica v Šempetru v Savinjski dolini – poskus rekonstrukcije. *Arheološki vestnik* 55, 2004, str. 343–414.
- Meid, Wolfgang: *Keltische Personennamen in Pannonien*. Series Minor 20. Budapest: Archaeolingua alapítvány, 2005.
- Popescu, Mihaï: Jupiter Dolichenus, ses trois prêtres et les soldats du Danube. *Médiateurs culturels et politiques dans l'empire romain* (ur. A. Gangloff). Paris: De Boccard, 2011, str. 167–181.
- Repanšek, Luka: *Quiemonis* and the epichoric anthroponymy of Ig / *Quiemonis* v luči avtohtonih izanskih osebnih imen. *Arheološki vestnik* 67, 2016, str. 321–357.
- Salway, Benet: What's in a Name? A Survey of Roman Onomastic Practice from c. 700 B. C. to A. D. 700. *Journal of Roman Studies* 84, 1994, str. 124–145.
- Salomies, Olli: *Die römischen Vornamen. Studien zur römischen Namengebung*. (Commentationes Humanarum Litterarum 82). Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 1987.
- Salomies, Olli: Names and identities. Onomastics and prosopography. *Epigraphic Evidence. Ancient History from Inscriptions* (ur. J. Bodet). London, New York: Routledge, 2001, str. 73–94.
- Scherrer, Peter: Vom *Regnum Noricum* zur römischen Provinz: Grundlagen und Mechanismen der Urbanisierung. *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia / Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Noricum*. Situla 40 (ur. M. Šašel Kos, P. Scherrer). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 11–70.
- Solin, Heikki: Die innere Chronologie des Römischen Cognomens. *Colloques internationaux du C. N. R. S. N. 564 – L'onomastique Latine* (13–15 octobre 1975) (ur. N. Duval). Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1977, str. 103–146.
- Speidel, Michael P.: *The Religion of Juppiter Dolichenus in the Roman Army*. Leiden: E.J. Brill, 1978.
- Šašel, Jaroslav: Probleme und Möglichkeiten onomastischer Forschung. *Akte des IV. internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik* (ur. Internationaler Kongress für Griechische und Lateinische Epigraphik). Wien: Böhlau Verlag, 1964, str. 352–368 (= *Opera selecta*, 1992, str. 79–98).
- Šašel Kos, Marjeta: *Pre-Roman Divinities of the Eastern Alps and Adriatic*. Ljubljana: Narodni muzej, 1999.
- Špelič, Miran: *Zgodnjekrščanska latinska poezija*. Ljubljana: Mihelač, 1997.
- Uuntermann, Jürgen: Vorrömische Namen zwischen Alpen und Donau. *Spätlatenezeit und frühe römische Kaiserzeit zwischen Alpenrand und Donau*. Akten des Kolloquiums in Ingolstadt am 11. und 12. Oktober 2001 (ur. C. M. Hüssen). Bonn: R. Habelt, 2004, str. 25–29.
- Višočnik, Julijana: *Jezikovne značilnosti napisov antične Celeje z okolico kot vir za preučevanje romanizacije celejskega prostora* (neobjavljena disertacija). Ljubljana, 2007.
- Zajac, Józef: Einige vermögende Familien aus Celeia in der römischen Provinz Noricum (1.–3. Jh. u. Z.). *Rivista storica dell'antichità* 8, 1978, str. 63–88.
- Wedenig, Reinhold: *Epigraphische Quellen zur städtischen Administration in Noricum*. Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 1997.

OKRAJŠAVE

- AIf*: Hoffiller, Viktor in Balduin Saria: *Antike Inschriften aus Jugoslawien. Heft I: Noricum und Pannonia Superior*. Zagreb: Narodne novine, 1938.
- ANRW*: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt.
- ANSI*: *Arheološka najdišča Slovenije*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za arheologijo, Državna založba Slovenije, 1975.
- CIL*: *Corpus inscriptionum Latinarum*.
- ILLPRON*: Hainzmann, Manfred in Peter Schubert: *Inscriptionum lapidarium Latinarum provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertum indices*, Berolini: 1986.

ELEKTRONSKI VIRI

- Arkas: Arheološki kataster Slovenije: <http://arkas.zrc-sazu.si/> [datum zadnjega dostopa 30. 4. 2017].
- EDCS*: Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby http://oracle-vm.ku-eichstaett.de:8888/epigr/epigraphik_de [datum zadnjega dostopa 30. 4. 2017].
- HD*: Epigraphische Datenbank Heidelberg <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home?&lang=de> [datum zadnjega dostopa 30. 4. 2017].
- lupa*: ubi erat lupa: <http://www.ubi-erat-lupa.org> [datum zadnjega dostopa 30. 4. 2017].

 S U M M A R Y

Inhabitants from the Roman period of the Lower Savinja Valley or who is hidden behind the names on epigraphic monuments

Even though the Lower Savinja Valley cannot boast a large number of epigraphic monuments, especially if we disregard the necropolis in Šempeter, it features the earliest preserved texts from the territory concerned, which take us into the world of individuals and their families and present us with the ordinary man, who has for a long time remained an obscure part of history.

The contribution presents persons referred to in inscriptions found in the said area, which are the first ever written records of individuals. The vast majority of monuments are tombstones featuring a number of personal data, whereas votive monuments reveal much about religious and cult practices performed by the said individuals. Even though the area under examination is a relatively small one, it provides us with a cross-section of Roman provincial society: here we encounter people who possessed three names (*tria nomina*) and who may be claimed to have had Roman citizenship or at least ties with the municipal elite, i.e., the ruling class of the nearby Celeia, which held jurisdiction of the area under examination: Ulpiae, Bellicius Victor, Spectatii, Vindonii, Aenii, and Statutii. The richly adorned aediculae in Šempeter mention those who held the highest offices in Celeia: decurions – members of the city council (*Bellicius Victor*), aedils (*Caius Vindonius Succesus*) and *duumvirs* (*Caius Spectatius Priscianus*, *Caius Specta-*

tius Finitus). The fragmentarily preserved monument from Petrovče mentions another *duumvir* and his family. Furthermore, the inscriptions from the Lower Savinja Valley mention Italic demonyms that convey information regarding the immigration of Italic colonists from northern Italy: Trocii, Rufii, Spectatii, Aenii, etc.

There are also records of persons belonging to lower social strata: some freedmen and a slave Albanus (*Albanus Hespani servus*) with his wife Sura, whose slavery status is not recorded, but can nevertheless be inferred as such. A richly adorned monument erected by freedman Maxim (former slave of Antonio) and his wife Vercila (*Vercilla*) testifies to the fact that many freedmen became rich. The names of two freedmen are inscribed on tombstones from Galicia (*Gaius Rufius Symphonus*) and a freedman from Celeia. The preserved monuments only include two altars, both originating from Šempeter or its immediate surroundings; an altar that has been preserved in Dobrteša vas was most likely dedicated to autochthonous Carvonia, which may be deemed on a par with the Greek-Roman goddesses Artemis and Diana. The second altar, which can be dated with precision thanks to the mention of Emperors Macrinus and Diadumenian, was dedicated to Jupiter Optimus Maximus Dolichenus. The altar also mentions three priests, *Aurelius Bassus*, *Aurelius Aquila* and *Varinus*, with Aureliuses already being known from other areas. Moving forward in this context for approximately four hundred years, when the Christian ecclesiastical administration established itself with diocesan centres, mention should also be made of Bishop Gaudentius and the monument dedicated to him. One of the most striking features of the latter is the epigraph featuring metrically correct hexameters and even an acrostic.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 728.83(497.4Ojstrica)"12/18"

Prejeto: 4. 9. 2017

Igor Sapač

izr. prof. dr., muzejski svetovalec, Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo,
Oddelek za arhitekturo, Krekova 2, SI-2000 Maribor
E-pošta: igor.sapac@um.si

Grad in dvorec Ojstrica

Stavbnozgodovinski oris

IZVLEČEK

Prispevek obravnava doslej prezrti stavbnozgodovinski pomen srednjeveškega gradu Ojstrica in istoimenskega novoveškega dvorca. Grad je nastal na strmi vzpetini, na jugozahodnem robu Spodnje Savinjske doline, nad cesto oziroma potjo, ki se s Trojan čez Zaplanino in Presedlje spušča proti Taboru v Savinjski dolini. V 14. in 15. stoletju so prvotno zasnovano z masivnim stolpom razširili z obzidanima utrjenima platojema na najbolj položnem pobočju vzpetine. Po letu 1566 so srednjeveški grad opustili in v kompleksu srednjeveške pristave ob potoku ob vznožju grajske vzpetine začeli graditi nov renesančni dvorec. Do leta 1587 so na starejši osnovi zgradili osnovo dvorca, ki so jo nato, najverjetneje do leta 1599, razširili ter ji dali reprezentativno podobo. Najverjetneje v prvi polovici 17. stoletja so dvorec dopolnili z velikim obzidanim renesančnim vrtom. Stavbni razvoj se je zaključil v poznem 18. stoletju, ko je ob dvorcu nastalo veliko poznobaročno poslopje pristave. V prvi polovici 19. stoletja so ojstriški dvorec in večino njegovih stranskih poslopij zaradi izgube pomena in dotrajanosti opustili ter do tal podrli. Leta 1964 so podrli še pristavo.

KLJUČNE BESEDE

grad, srednjeveški gradovi, dvorec, renesančni dvorci, plemiški vrtovi, Ojstrica, Osterwitz, arhitektura, arhitekturna zgodovina, kastelologija, stavbni razvoj, antika, romanika, gotika, renesansa, Žovneški, grofje Celjski, Veronika Deseniška, Schrattenbach, Schrottenbach

ABSTRACT

OJSTRICA CASTLE AND MANSION. A HISTORICAL ARCHITECTURAL OUTLINE

The contribution deals with the hitherto overlooked architectural historical importance of the medieval Ojstrica Castle and homonymous early modern mansion. The castle was built on a steep slope, on the south-western edge of the Lower Savinja Valley, above the road or, rather, path that runs from Trojanje and, passing through Zaplanina in Presedlje, descends towards Tabor in the Savinja Valley. In the fourteenth and fifteenth centuries, the original layout with a massive tower was expanded by adding enclosed fortified plateaus on the most gently sloping part of the hill. After 1566, the medieval castle was abandoned and the construction of the Ojstrica Mansion commenced in the complex of the medieval Meierhof on the creek at the base of the castle hill. Until 1587, the central structure of the mansion was constructed on the old foundations and then, most probably by 1599, expanded and given a representative appearance. It was most likely in the first half of the seventeenth century that the mansion was added a huge enclosed Renaissance garden. The architectural development came to completion in the late eighteenth century, with the construction of the late-Baroque Meierhof by the mansion. During the first half of the nineteenth century, the disused and dilapidating Ojstrica mansion and most of its accessory buildings were abandoned and completely demolished. The Meierhof itself was demolished in 1964.

KEY WORDS

castle, medieval castles, mansion, Renaissance mansions, noble gardens, Ojstrica, Osterwitz, architecture, architectural history, castelology, architectural development, Antiquity, Romanesque architecture, Gothic architecture, Renaissance, Lords of Žovnek (Saneck), Counts of Celje (Cilli), Veronika of Desenice, Schrattenbach, Schrottenbach

V povezavi z nekdanjim srednjeveškim gradom Ojstrica oziroma Osterwitz, postavljenim na 636 metrov visoki strmi kopasti vzpetini Stari grad, na območju naselbine Loke pri Taboru v Spodnji Savinjski dolini, dandanes bržkone največ ljudi najprej pomisli na tragični konec Veronike Deseniške.¹ V literaturi je razmeroma veliko zapisanega tudi v zvezi z nekdanjimi gospodarji ojstriškega gospostva.² Po drugi strani pa so doslej opravljene raziskave skoraj povsem zaobšle stavbnozgodovinski pomen gradu in nekdanjega istoimenskega novoveškega dvorca v njegovi bližini.³ To niti ni zelo presenetljivo, saj so od srednjeveškega gradu po njegovi opustitvi v 16. stoletju ostale samo skromne razvaline in tudi novoveški dvorec je že v 19. stoletju popolnoma izginil z zemeljskega površja. Kljub temu je na osnovi analize razvaljenih ostankov srednjeveškega gradu še vedno mogoče prepričljivo razbirati njegovo dokaj nenavadno stavbno zasnovo in ohranjenega je dovolj dokumentarnega gradiva, ki omogoča zanesljivo interpretacijo nekdanje podobe dvorca Ojstrica.

Srednjeveški grad Ojstrica

Ojstriški grad je nastal na vzpetini nad domnevno traso rimskodobne ceste, ki se je iz Ljubljanske kotline skozi Črni graben dvignila do sedanjih Trojan in Šentgotarda ter se nato čez Zaplanino in Presedlje spustila po pobočjih Čemšeniške planine proti sedanjemu Taboru v Savinjski dolini.⁴ Kopasta vzpetina,

na kateri so postavili grad, dobro obvladuje cesto mimo nje in je postavljena kot dolinska zagozda med višji dominantni vzpetini: 970 metrov visoko Kozico na zahodu in 909 metrov visoko Krvavico na vzhodu. Krvavica je zaradi nenavadne oblike z visokimi navpičnimi stenami in rdečkaste barve vplivala tudi na posebno prepoznavnost gradu ter na legende in pripovedke, povezane z njim.⁵ Cesta oziroma pot med Krvavico in grajsko vzpetino je bila vse do sodobnega časa najkrajša povezava Savinjske doline oziroma Celjske kotline z Ljubljansko kotlino, a vse kaže, da v srednjem in novem veku nikoli ni imela funkcije legalne tranzitne ceste in da na njej ni bilo mitnice.⁶

Domneva, da je grad Ojstrica, tako kakor sosednji Žovnek, stal že v 12. stoletju oziroma celo še prej,

Starodavna cesta in ojstriška grajska vzpetina v ozadju (foto: Igor Sapač, 2015).

¹ Prim. Kralj, *Friderik II. Celjski in Veronika*, str. 90–94 (z navdobo starejše relevantne literature).

² Schmutz, *Historisch-Topographisches Lexicon*, str. 83–84; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413–414; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 139–145; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 76–90; Lukman, *Grad Ojstrica*, str. 102–103; Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 156–161; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 188–189; Kos, *Med gradom in mestom*, str. 87–88; Kos, *Vitez in grad*, str. 334–335.

³ Prim. Curk, *Gradovi in graščine*, str. 146, 150–151; Curk, *Nastanek in razvoj*, str. 264; Stopar, *Razvoj*, str. 148–149, 153; Stopar, *Gradovi, graščine in dvorci*, str. 307–310; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 94–98; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 227–228.

⁴ Domnevati smemo, da sta se v rimski dobi iz sedanjih Trojan v Savinjsko dolino spuščali dve vzporedni cesti; ena po tesni dolini Bolske, približno na trasi sedanje glavne ceste, druga pa čez Šentgotard, Zaplanino in Presedlje. Prim. Curk in Ciglencečki in Vuga, *Po poteh rimskih vojakov*, str. 45. Podobna problematika dveh vzporednih glavnih rimskih cest je ugotovljena na območju Zreč in Slovenskih Konjic. Prim. Bajt in Vidic (ur.), *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 32. Trasa rimske ceste čez Šentgotard, Zaplanino in Presedlje doslej sicer še ni bila arheološko neposredno dokazana, a na njen obstoj posredno kažejo na območju sedanje vasi Šentgotard odkrite drobne rimske najdbe, vzidani fragmenti rimskih kamnitih napisnih plošč in terenski sledovi antičnega utrbenega objekta na 659 metrov visoki a položni kopasti vzpetini, približno 160 metrov zahodno od barokizirane srednjeveške cerkve in 100 metrov južno od ceste. Sledovi kažejo, da je imel objekt najverjetneje kvadratni tloris s približno 10 metrov dolgo stranico. Arheološko najdišče Šentgotard je v registru nepremične kulturne dediščine vpisano pod številko EŠD 14615. Za obstoj rimskodobne ceste mimo Šentgotarda in Ojstrice

govori tudi, da njena trasa ni bolj naporna od trase stare ceste do Trojan mimo Vranskega, po drugi strani pa je od nje krajša in je najkrajša povezava med Ljubljansko in Celjsko kotlino. Ceprav je cesta mimo Ojstrice že vsaj v srednjem veku in preden je leta 1485 iz Kranjske na Štajersko potoval Paolo Santonino, izgubila prvotni pomen, se je ohranila in je še dandanes vozna. Za potek in pomen cestnih povezav med Ljubljansko in Celjsko kotlino čez Trojanje v preteklosti glej: Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 65, 90; Urankar, *Zgodovina trga Motnika*, str. 54; *Krajevni leksikon Slovenije. III*, str. 504; Curk, *Trgi in mesta*, str. 143, 144; Kosi, *Potujoči srednji vek*; Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5. sekcija 175; Kralj, *Svobodni gospodje Žovneški*, str. 139; Kralj, *Friderik II. Celjski in Veronika*, str. 90.

⁵ Prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 76, 83; Lukman, *Grad Ojstrica*, str. 102–103; Orožen, *Gradovi in graščine v narodnem izročilu*, str. 72–75; Kralj, *Friderik II. Celjski in Veronika*, str. 100, 106–107.

⁶ Vsaj od začetka 13. stoletja in v poznem srednjem veku je imela funkcijo glavne tranzitne ceste med Ljubljano in Celjem daljša, a udobnejša cesta skozi Vransko, Tuhinjsko dolino in čez Kamnik. Vlogo sekundarne tranzitne ceste je imela cesta med Vranskim in Trojanami. Glavna mitnica za obe smeri, tuhinjsko in trojansko, je stala na Vranskem in bila je ena najpomembnejših mitnic na Slovenskem. Cesta oziroma pot mimo Ojstrice je opravljala vlogo lokalne prometnice za okoliško prebivalstvo, ki ob vsakdanjem življenju ni bilo zavezano plačilu mitnine. Za pojasnilo se zahvaljujem kolegu Mihi Kosiju. Prim. Curk, *Trgi in mesta*, str. 143, 144; Kosi, »Prometna politika«, str. 165–166.

Pogled na ojstriško grajsko vzpetino iz daljave iz severne strani (foto: Igor Sapač, 2015).

nima opore v srednjeveških listinah.⁷ Prvič je omenjen kot *castrum Ostirwitz* – grad Ojstrica – v listini Margarete Žovneške iz 23. marca 1288, ki je bila izdana na gradu Žovnek in v kateri sta skupaj z njim poleg Žovneka prvič izpričana tudi bližnja gradova Senek in Libenštajn. Vsi štirje omenjeni gradovi so bili posest Žovneških.⁸ Leta 1308 je grad izpričan kot *das haws ze Osterwitz in dem Sevntal*, leta 1329 kot *vest Osterwitz*, leta 1362 kot *schloss Osterwitz*, leta 1372 kot *gesloss Ostrawicz*, leta 1423 kot *veste Osterwitz*, leta 1459 kot *gesloss Osterwicz* in leta 1484 kot *gesloss Osterbicz im Sental*.⁹ Ime je najverjetneje dobil po nekdanjem imenu vzpetine *Ojstrica*, na kateri so ga postavili, ta pa je bila poimenovana po ostrem, zašiljenem oziroma koničastem vrhu. Srednjeveški zapisi imena kažejo tudi na možnost, da je današnja oblika imena nastala iz besede *Ostrovica*, ki prav tako temelji na oznaki *oster*.¹⁰ Vse kaže, da je bila Ojstrica že od začetka skupaj z Žovnekom, Šenekom in Libenštajnom alodialni grad rodovine visoko svobodnih gospodov Žovneških, poznejših grofov in knezov Celjskih.¹¹ Žovneški se v listinah pojavljajo od

časa okoli leta 1125 z Gebhardom I. in njihov matični grad Žovnek je najverjetneje nastal pred koncem tridesetih let 12. stoletja.¹² Nikakor ni verjetno, da so drugi trije gradovi nastali prej ali hkrati z Žovnekom; gotovo so nastali šele v drugi polovici 12. stoletja ali – bolj verjetno – v 13. stoletju, ko so Žovneški začeli krepiti moč in utrjevati meje svoje posesti v Savinjski krajini.¹³ Vsekakor je Ojstrica skupaj z Libenštajnom v 13. stoletju določala in reprezentirala južno mejno črto svobodne posesti Žovneških in ti so si morda s postavitvijo gradu na dominantni vzpetini želeli zagotoviti tudi nadzor nad enim od strateško pomembnih prehodov med Ljubljansko in Celjsko kotlino, ki je imel sicer zgolj status lokalne ceste oziroma poti in po njem ni tekkel tranzitni promet. V pomoč pri datiranju nastanka gradu Ojstrica so lahko primerjave s sosednjima gradovima, ki nista bila v lasti Žovneških in ki ju je zato mogoče razumeti tudi kot ojstriški protiuteži. Kunšperski oziroma ptujski Stopnik je v razdalji približno 5,7 kilometra v zračni črti severno od Ojstrice nastal pred prvo omembo iz leta 1232, najverjetneje okoli leta 1200.¹⁴ Gallov oziroma andeški Gamberk je v razdalji približno 5,3 kilometra v zračni črti na kranjski strani deželne meje južno od Ojstrice nastal pred prvo omembo iz leta 1248, najverjetneje kmalu po letu 1209.¹⁵ Upošteva Stopnik in Gamberk smemo torej sklepati, da je grad Ojstrica najverjetneje nastal okoli leta 1200 oziroma pred sredino 13. stoletja.

Leta 1308 je Ulrik II. Žovneški iz političnih razlogov alodialnost spremenil v deželno vazalstvo štajerskih vojvod, kljub temu pa so Žovneški oziroma Celjski Ojstrico z drugimi gradovi obdržali trdno v svojih rokah do izumrtja rodovine leta 1456.¹⁶ Grad za Žovneške oziroma Celjske sicer nikoli ni imel posebnega rezidenčnega pomena. Zanj so vseskozi do leta 1456 skrbeli plačani žovneški oziroma celjski gradiščani z upravno in vojaško službo, ki so se v 14.

⁷ Prim. Curk, *Nastanek in razvoj*, str. 254, 259; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 25, 39, 289; Ravnikar, *V primežu*, str. 29; Kralj, *Švobodni gospodje Žovneški*, str. 140; Kralj, *Friderik II. Celjski in Veronika*, str. 90.

⁸ Kos, *Celjska knjiga listin*, št. 57, str. 79–82; prim. Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 77, 81; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 188; Blaznik, *Historična topografija*, str. 25; Ravnikar, *V primežu*, str. 278; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 204. V literaturi se zaradi lapsusa pri zapisu letnice deloma pojavlja zmotni podatek, da je listina s prvo omembo Ojstrice nastala že leta 1280. Prim. Zahn, *Ortsnamenbuch*, str. 369; Stopar, *Razvoj*, str. 172; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 94; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 227.

⁹ Blaznik, *Historična topografija*, str. 25–26; Kos, *Celjska knjiga listin*, št. 80, str. 101; št. 127, str. 141; prim. Zahn, *Ortsnamenbuch*, str. 369; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 81–82; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 94; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 227.

¹⁰ Snoj, *Etimološki slovar*, str. 289; prim. Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 80–81; Pettauer, *Imena*, str. 190.

¹¹ Prim. Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 82; Kos, *Vitez in grad*, str. 334.

¹² Kos, *Celjska knjiga listin*, št. 1, str. 29; Fugger Germadnik, *Groffe in knezi Celjski*, str. 10.

¹³ Prim. Ravnikar, *V primežu*, str. 75 slj; Fugger Germadnik, *Groffe in knezi Celjski*, str. 11–18. Denimo Senek je najverjetneje nastal kot odgovor na postavitev gradu Polzela, ki so ga postavili po letu 1193 in pred letom 1220, ko je omenjen po Polzeli poimenovani vitez Walther von *Helstein*. Prim. Blaznik, *Historična topografija*, str. 121; Kos, *Vitez in grad*, str. 313, 350–351, 376. Okoli leta 2000 opravljene stavbnogodovinske raziskave so v jedru gradu Polzela razkrile spodnji del masivnega kvadratnega stolpa s približno 9 metrov dolgo zunanjo stranico in z 2,7 metra debelim zidovjem, ki je z značilno plastovito zidavo iz velikih klesanih kamnitih blokov in vgrajenimi rimskimi spolijami najverjetneje nastalo v drugi polovici 12. stoletja oziroma okoli leta 1200. Prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 16, str. 149.

¹⁴ Za Stopnik prim. Koropec, *Vransko v srednjem veku*, str. 219; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 132–133; Kos, *Vitez in grad*, str. 284–286.

¹⁵ Za Gamberk prim. Kos, *Vitez in grad*, str. 122.

¹⁶ Kos, *Celjska knjiga listin*, št. 80, str. 101–102; Kos, *Vitez in grad*, str. 313–314, 334–335; Ravnikar, *V primežu*, str. 320; Kosi, *Grajska politika*, str. 467; prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102; Kralj, *Žovnek in Žovneški*, str. 90.

stoletju imenovali po gradu, a so se zlasti od druge polovice 14. stoletja očitno hitro menjavali. Med letoma 1320 in 1332 je na Ojstrici kot žovneški gradiščan služboval neki Ušalk, leta 1330 Mertel in leta 1352 Eberhard. Leta 1417 je bil celjski gradiščan na Ojstrici – *purgraff ze Ostrewicz* – Pavel Luegel in leta 1432 Jurij Mindorfer.¹⁷

S krepitvijo moči Žovneških oziroma Celjskih je grad Ojstrica gotovo izgubil del prvotnega pomena, vsekakor pa ohranil simbolno vlogo enega prvih celjskih gradov in zato tudi svoj posebni status med drugimi celjskimi gradovi. Vsaj v prvi polovici 15. stoletja je imel funkcijo zanesljive močne celjske utrdbe in morda tudi posebnega celjskega zapora na težko dostopni vzpetini daleč od naselij, na kar je mogoče sklepati po tam zaprtih Frideriku II. Celjskem (okoli 1379–1454) in Veroniki Deseniški.¹⁸ Prepoznavno prizorišče v zvezi z njima je postal najverjetneje v drugi polovici leta 1425.¹⁹ Kronika grofov Celjskih navaja, da je po izbruhu afere Herman II. Celjski na Ojstrici v stolp – *gen Osterwitz in den thurn* – najprej zaprl sina Friderika, ki so ga pozneje prepeljali na zgornji grad v Celju. Nato so zajeli Veroniko v njenem skrivališču v stolpu na Ptujskem polju – domnevno na Majdburgu – in jo dali zapreti na Ojstrici v stolp – *do furt man sy gen Osterwitz in den thurn*. Po neuspešnem čarovniškem procesu v Celju jo je dal Herman II. prepeljati nazaj na Ojstrico ter jo utopiti v sodu ali kadi pod Ojstrico. Po umoru so njeno truplo prepeljali v Braslovče in ga tam pokopali.²⁰ Umor se je najverjetneje zgodil 17. oktobra 1425.²¹ Navedbe v Kroniki grofov Celjskih so zgovorne tudi s stavbnozgodovinskega vidika, saj je kar dvakrat zanesljivo izpričan stolp na Ojstrici in po značaju teh navedb je mogoče sklepati, da je bil omenjeni stolp dominantni glavni del grajske zasnove in ne morda eden od več stolpov ojstriškega grajskega kompleksa.²²

Med celjsko-habsburško fajdo v letih od 1436 do 1439, ko je bilo na spodnjem Štajerskim porušeni

več deset grajskih stavb, med drugim tudi Šenek in domnevno tudi Libenštajn, Ojstrica najverjetneje ni bila poškodovana, niti in nič ne kaže, da bi bila takrat deležna kakšnih utrjevalnih posegov.²³ Po izumrtju Celjskih leta 1456 je grad pripadel Habsburžanom in postal deželnoknežja komorna posest. Prenos lastništva ni potekal brez zapletov. Ojstrica se po umoru Ulrika II. Celjskega v Beogradu 9. novembra 1456, tako kakor nekateri drugi pomembnejši celjski gradovi (Žovnek, Vrbovec, Forhtenek, Rogatec, Planina, Podsreda, Kunšperk, Waldenberg z Radovljico, Mehovo in Kostel), ni takoj vdala cesarju Frideriku III. in njegovi skrbniki so ostali zvesti Ulrikovi vdovi Katarini. Cesar je svojim četam ukazal, da nepredane gradove – Žovnek, Ojstrico in druge – napadejo ter opustošijo. *Kronika grofov Celjskih* navaja, da je nato Katarina Celjska svoje gradove dobro zavarovala – *wohl besetzt* – in vanje poslala veliko svojih ljudi, a naposled jih je leta 1458 le izročila cesarju.²⁴ V bojih za dediščino Celjskih so čete cesarja Friderika III. – najverjetneje maja – leta 1457 napadle in zavzele Ojstrico, ki jo je branil celjski gradiščan Janez Eckelheimer z vojaki Jana Vitovca.²⁵ Grad je bil takrat gotovo v večji ali manjši meri poškodovan in potreben obnove. V obnovljeni grajski stavbi je delovalo deželsko sodišče, ki je prvič izpričano v letih 1462 in 1480.²⁶

Od leta 1458 so za grad kot deželnoknežjo komorno posest skrbeli deželnoknežji oskrbniki oziroma zakupniki. Kot prvi je leta 1458 izpričan zgoraj omenjeni Janez Eckelheimer, ki je Ojstrico dobil v oskrbo od cesarja Friderika III., nato leta 1462 župnik v Laškem in celjski vicedom Jurij Friderik Apprecher, leta 1470 oziroma leta 1478 Janez Apprecher. Leta 1484 je postal ojstriški oskrbnik Krištof Obracčan, leta 1494 pa Tomaž Gradenecker, ki je moral na gradu za njegovo veličanstvo vzdrževati tudi oboroženega moža s konjem. V tistem obdobju, najverjetneje kmalu po turškem vpadu v Celjsko kotlino leta 1493, so v bližnji naselbini severno od gradu utrdili gotsko cerkev sv. Jurija ter jo obdali z novim tabornim obzidjem, po katerem je naselbina pozneje dobila sedanje ime Tabor. Med letoma 1501 in 1524 je imel ojstriško gospodstvo z gradom in mitnico na Vranskem v zakupu Lenart Raumschüssel s Šeneka,

¹⁷ Blaznik, *Historična topografija*, str. 25; Kos, *Vitez in grad*, str. 335; prim. Kosi, *Grajska politika*, str. 484, 486.

¹⁸ Prim. Kralj, *Žovnek in Žovneški*, str. 131; Kralj, *Svobodni gospodje Žovneški*, str. 140; Kralj, *Friderik II. Celjski in Veronika*, str. 91.

¹⁹ Za datacijo dogajanja v drugo polovico leta 1425 glej: Štih, *Celjski grofje*, str. 227.

²⁰ Krones, *Die Freien von Saneck*, II. del, poglavji XI in XII, str. 78–80; *Kronika grofov celjskih*, str. 19–20; prim. Megiser, *Annales Carinthiae*, II, str. 1090–1091; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 83–85; Klaič, *Zadnji knezi*, str. 56–57; Fugger Germadnik, *Groffe in knezi Celjski*, str. 83–84; Novostraszczky, *Štajerski raj*, str. 387; Kralj, *Friderik II. Celjski in Veronika*, str. 43–50, 88, 90–94. Za problematiko Veronike Deseniške glej tudi: Grafenauer, *Veronika Deseniška*, str. 412–413; Štih, *Celjski grofje*, str. 227–228.

²¹ Grafenauer, *Veronika Deseniška*, str. 412–413; Štih, *Celjski grofje*, str. 227; Mlinarič, *Kartuzija Bistra*, str. 19, 109, 123, 425; Fugger Germadnik, *Groffe in knezi Celjski*, str. 84; Kralj, *Friderik II. Celjski in Veronika*, str. 48, 93.

²² Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzbojni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 94.

²³ Prim. Sapač, *Freudenberg – Lušperk – Jamnik*, str. 13–15.

²⁴ Krones, *Die Freien von Saneck*, II. del, poglavja XXXV, XXXVIII, XL, str. 132–133, 139–143, 145–147; *Kronika grofov celjskih*, str. 49–51, 54–56, 58; Kosi, *Grajska politika*, str. 487; Fugger Germadnik, *Groffe in knezi Celjski*, str. 116–120; Fugger Germadnik, *Boj za dediščino*, str. 19–42; prim. Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 85; Stopar, *Razvoj*, str. 19.

²⁵ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 140; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 85; Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 157; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 188; prim. Fugger Germadnik, *Groffe in knezi Celjski*, str. 118–119.

²⁶ *Krajevni leksikon Slovenije. III*, str. 505; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102; prim. Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 297 (zemljevid).

ki je kot nadomestilo za porušeni srednjeveški grad Šenek morda že leta 1493 zgradil novi dvor Šenek. Po njegovi smrti leta 1524 je Ojstrica kot zakupno gospostvo skupaj z mitnico na Vranskem pripadla njegovima sinovoma Juriju in Kristofu. Leta 1530 je Kristof Raumschüssel sam izpričan kot upravitelj Ojstrice. Leta 1535 je grad z gospostvom in mitnico na Vranskem dobil v zastavo kraljevi svetovalec in prvi proviantni mojster Jošt Limbarski. Leta 1542 je kot ojstriški oskrbnik omenjen Friderik pl. Rechberg in od leta 1546 je Ojstrico imel Hans Wagen.²⁷

Devetega aprila 1566 je ojstriški grad z gospostvom, sodno oblastjo, ribolovom in mitnico na Vranskem v dosmrtno in dedno zastavo prejel Maksimilijan I. pl. Schratzenbach (1537–1599), član znane in ugledne plemiške rodovine, ki se v virih pogosto omenja tudi kot Schrottenbach.²⁸ Hkrati z njim je bil zastavni gospod na Ojstrici najverjetneje tudi njegov mlajši brat Jurij (Jörg) († 1587). Brata sta pred tem, morda skupaj s še štirimi brati, živela na sosednjem gradu Stopnik, ki ga je leta 1554 kupil njun oče Pankracij pl. Schratzenbach († 1559).²⁹ Leta 1576 si je šest Pankracijevih sinov – Maksimilijan I., Jurij, Janez Baltazar I., (Kristof?) Žiga, Pankracij II. in Franc – razdelilo premoženje po pokojnem očetu.³⁰ Na Stop-

niku sta od takrat najverjetneje prebivala Jurij in Janez Baltazar I., Maksimilijan I. pa na Ojstrici.³¹ Uradno sta si Maksimilijan in Jurij gospostvi Stopnik in Ojstrica sicer delila. O tem priča tudi podatek, da je prvega januarja 1587 nadvojvoda Karel razvaljeni grad in gospostvo Ojstrica – *beruert Schloss oder Purgstall vnnnd Herrschafft Osterbiz* – prodal bratoma Maksimilijanu I. in Juriju Schratzenbachoma. Takrat je nastal tudi novi ojstriški urbar.³² Podatek je zanimiv tudi s stavbnogodovinskega vidika, saj dokazuje, da so grad opustili že zgodaj v 16. stoletju in da leta 1587 ni bil več naseljen.³³ Domnevati smemo, da sta ga ambiciozna brata Maksimilijan I. in Jurij Schratzenbacha opustila takoj po prevzemu gospostva leta 1566.³⁴ Maksimilijan I. Schratzenbach (1537–1599) je leta 1588 postal glavar in vicedom v Celju, med letoma 1591 in 1594 pa je bil štajerski deželni glavar. Bil je tudi svetovalec nadvojvode Ferdinanda. Poročen je bil z Ano pl. Grasswein († po 1621). Z bratom Janezom Baltazarjem I. (1547–1618), poznejšim glavnim komornikom vojvode Ferdinanda v Gradcu, je bil leta 1587 sprejet med notranjeavstrijsko plemstvo in leta 1598 je bil povzdignjen v baronski stan z naslovom baron na Stopniku in Ojstrici – *zu Heckenberg und Osterwitz*. V zakupu je imel gospostvo Thal pri Gradcu in pozneje še Gösting pri Gradcu ter Eppenstein na zgornjem Štajerskem.³⁵ Njegov mlajši brat Jurij Schratzenbach je bil stotnik in vojaški poveljnik celjskega območja ter se je leta 1573 ob reki Sotli boril proti upornim kmetom.³⁶ Jurij je umrl kmalu po nakupu Ojstrice, zadnjega januarja 1587, in njegova deleža gospostev Ojstrica in Stopnik sta takrat pripadla njegovemu bratu Maksimilijanu I.³⁷

Srednjeveški grad je po izgradnji nove ceste skozi Zajasovnik do Trojan v prvi polovici 16. stoletja, ki so jo speljali približno po trasi starejše poti, in po prenehanju nevarnosti turških vpadov na to območje v drugi polovici 16. stoletja izgubil obrambni pomen in

²⁷ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 99, 134–135, 140; Štrekelj, Grad Ojstrica, str. 85–87; Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 157–158; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 188–189; Koropec, Vrasko v srednjem veku, str. 221, 225, 229; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 94, 153; prim. Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, str. 83–84; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413 (z nekaterimi zmotnimi navedbami, ki izhajajo iz zmotne zamenjave Ojstrice v Savinjski dolini z gradom Ostrovico/Hochosterwitz na Koroškem. Za grad in dvor Šenek: Stopar, *Grajske stavbe na območju Polzele*, str. 30; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 135. Za protiturski tabor v Taboru prim. Curk, *Topografsko gradivo*, str. 102–103; Fister, *Arhitektura*, str. 163.

²⁸ Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, str. 83–84; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 99, 134–135, 140; Štrekelj, Grad Ojstrica, str. 85–87; Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 157–158; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 188–189; Koropec, Vrasko v srednjem veku, str. 221, 225, 229; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 94, 153. Za rodovino Schratzenbach glej: Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, str. 523–524; Höflinger, *Eine Chronik der Grafen Schratzenbach*, str. 145–178; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 107–119 (z nekaterimi zmotnimi navedbami); prim. Golec, *Valvasorji*, str. 209–210, 300.

²⁹ Pankracij pl. Schratzenbach je bil sin Vincenca pl. Schratzenbacha († 1531) in poročen z Elizabeto Sauer s Kozjaka na Dolenjskem († 1571). Opravljal je ugledne službe za deželo Štajersko. Okoli leta 1550 je upravljal gospostvo Žovnek. Ko je leta 1559 umrl na Stopniku, so ga pokopali v župnijski cerkvi na Vranskem, kjer pa njegov nagrobnik ni več ohranjen. Prim. Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, str. 523; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 191; Kolšek, *Žovneško gospostvo*, str. 237; Koropec, *Mi smo tu*, str. 64; Krušič, *Prekopa*, str. 178–179; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 110; prim. Kralj, *Žovnek in Žovneški*, str. 127; <http://gw.geneanet.org/cvpolier?lang=en&p=pankraz&n=von+schrattenbach> (28. 7. 2017).

³⁰ Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, str. 524; prim. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 85.

³¹ Prim. Koropec, Vrasko v srednjem veku, str. 233.

³² SI AS 1074/137: Novoreformirani urbar graščine Ojstrica, 1587: uvodni zapis o deželnoknežji prodaji gospostva Maksimilijanu in Juriju Schrottenbachu. Prim. Kolšek, *Prispevek k zgodovini*, str. 11.

³³ Prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 188; Koropec, Vrasko v srednjem veku, str. 234.

³⁴ Glej podatke v nadaljevanju prispevka v zvezi z dvorcem Ojstrica.

³⁵ Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, str. 524; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 85–86; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 110; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 110; prim. Koropec, Vrasko v srednjem veku, str. 230, 232, 233; Koropec, *Mi smo tu*, str. 80; <http://gw.geneanet.org/cvpolier?lang=en&p=maximilian&n=von+schrattenbach> (28. 7. 2017).

³⁶ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 85–86; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 110.

³⁷ Jurijeva nagrobna plošča z nemškim napisom, ki poroča, da je plemič s Stopnika in Ojstrice umrl zadnjega januarja 1587, je še vedno ohranjena desno od severnega stranskega oltarja v župnijski cerkvi na Vranskem. Prim. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 85; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 107–109.

Pogled na strmo južno pobočje ojstriške grajske vzpetine z ostanke grajskega jedra na vrhu (foto: Igor Sapač, 2015).

zaradi težke dostopnosti vrh vzpetine, morda pa tudi zaradi slabega gradbenega stanja, so ga opustili ter v njegovi upravni in rezidenčni vlogi nadomestili z novim dvorcem v dolini. Sodeč po Vischerjevih upodobitvah iz okoli leta 1680 se je grad že v 17. stoletju spremenil v popolno razvalino.³⁸ Njegove ostanke so dolgo uporabljali kot kamnolom in zato so bili že v drugi polovici 18. stoletja tako zelo skromni, da na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz tistega obdobja niso več označeni.³⁹ V 19. stoletju so bili grajski ostanke neznatni.⁴⁰ Kljub temu so jih – predvsem zaradi njihovega kulturnozgodovinskega pomena in arheološkega potenciala – leta 1999 z odlokom občine Žalec razglasili za kulturni spomenik.⁴¹

³⁸ Upodobitvi sta reproducirani v: Stopar, *Grajski objekti*, str. 35; Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja, 1971, sl. 82; Vischer, *Topographia Ducatus Stirie*. Faksimilirana izdaja, 1975; Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae. Faksimilirana izdaja*, 2006, št. 67, str. 67, 102; Novostraszczky, *Štajerski raj*, str. 122.

³⁹ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5, sekcija 175.

⁴⁰ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413.

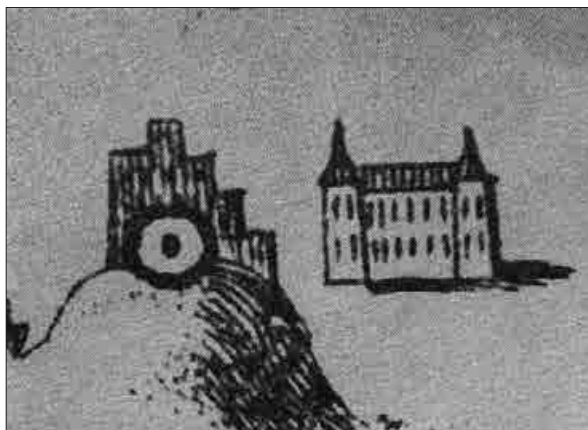
⁴¹ Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov v Občini Žalec, Uradni list RS, št. 89/98–4682, 43/2000–2059, 124/2003 (popravek). Uradno ime kulturnega spomenika: Loke pri Taboru – Ruševine gradu Ojstrica. Evidenčna številka v registru nepremične kulturne dediščine: 10401. <http://rkd.situla.org/> (28. 7. 2017).

Pogled na zaraščene razvaljene ostanke kompleksa srednjeveškega gradu Ojstrica s severne strani. V ospredju je vidna severozahodna obzidna stranica spodnjega grajskega platoja (foto: Igor Sapač, 2015).

Opis in oznaka ostankov srednjeveškega gradu Ojstrica

Čeprav so razvaline srednjeveškega gradu Ojstrica zelo skromne, težje dostopne in precej zaraščene, so z upoštevanjem izoblikovanosti naravnega terena še vedno dovolj izpovedne in omogočajo hipotetični poskus rekonstrukcije podobe pred propadom v 16. stoletju ter interpretacijo postopnega stavbnega razvoja. Ojstrica je bil eden tistih srednjeveških gradov v Sloveniji, ki so nastali na najbolj ekstremnih in težko dostopnih višinskih lokacijah in ki so zato bolj kakor z značilnimi srednjeveškimi gradovi, ki so nastajali med 11. in 15. stoletjem, primerljivi s poznoantičnimi utrjenimi višinskimi naselbinami. Z njim so v tem oziru še najbolj primerljivi sedaj prav tako razvaljeni gradovi Vitanje – starejši grad, Klauzenštajn nad Zidanim Mostom in Svibno. V evropskem prostoru ga je mogoče primerjati celo z gradom Trosky, ki je na severu Češke nastal v 14. stoletju in ki velja za najbolj ekstremni primer svoje vrste v srednji Evropi. Za tovrstne gradove je bilo značilno, da so nastali v skladu s potenciranjem načela *videti in biti viden*. Graditelji ojstriškega gradu so si izbrali strmo kopasto vzpetino, ki s 636 metri sicer nima posebno velike nadmorske višine, a je bila zaradi lege v širšem

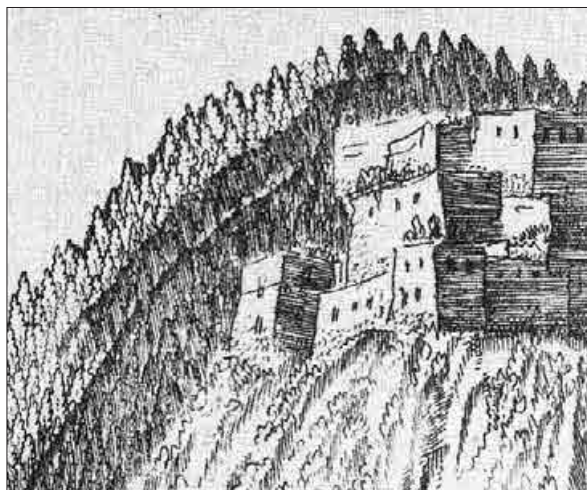

Razvaljeni grad Ojstrica in dvorec Ojstrica na Vischerjevem zemljevidu Štajerske iz leta 1678. Izrez. (Stopar, Grajski objekti, str. 35).

prostoru edina primerna za obrambo, pa tudi za nadzor ceste. Njen izolirani koničasti vrh je bil dostopen samo s severne strani in to dejstvo je zagotavljalo, da je bilo grad mogoče učinkovito braniti tudi z majhnim številom ljudi.

Odlično predstavo o osnovnih značilnostih stavbne zasnove gradu nudi skica na Vischerjevem zemljevidu Štajerske iz leta 1678, ki ob razvaljenem gradu prikazuje tudi renesančni dvorec z vogalnima stolpoma.⁴² Grajski kompleks je bil zasnovan stopničasto vrh kopaste vzpetine in na najvišji točki je stal glavni stolp, ki pa ni bil posebno visok. Stolp je koncentrično obdajalo obrambno obzidje, na katerega sta se v nižjih legah na severni strani pobočja vzpetine stopničasto navezovala še dodatna obzidna pasova. V tistem obdobju grad ni imel več streh, a njegovo zidovje je v glavnem še segalo do prvotne višine. Takšna grajska zasnova je vidna tudi v ozadju Vischerjeve upodobitve dvorca Ojstrica iz okoli leta 1681.⁴³ Tista upodobitev je sicer manj posrečena, ker je stopnjevanost stavbnih mas precej zabrisana, desni del grajskega kompleksa je odrezan z okvirjem upodobitve, glavni stolp ne izstopa iz nakopičenih stavbnih mas in spodnje obzidje je opremljeno z nadstropnima oglatima vogalnima stolpoma, ki sta najverjetneje zgolj plod risarjeve domišljije oziroma zgrešene interpretacije vidnega razvaljenega obzidja.

Zasnova z obeh Vischerjevih upodobitev se v glavnem dobro ujema z ostanki gradu na terenu. Do razvalin je od starodavne ceste med Taborom in Trojanami po jugozahodnem grebenu v ravni črti in nato vijugasto po jugovzhodnem pobočju grajske vzpetine speljana približno poltretji meter široka in približno 250 metrov dolga strma glavna grajska pot, ki se

Razvaljeni grad Ojstrica na upodobitvi dvorca Ojstrica v Vischerjevi Topografiji Vojvodine Štajerske iz okoli leta 1681. Izrez. (Vischer, Topographia Ducatus Stiriae, 1971, slika 82).

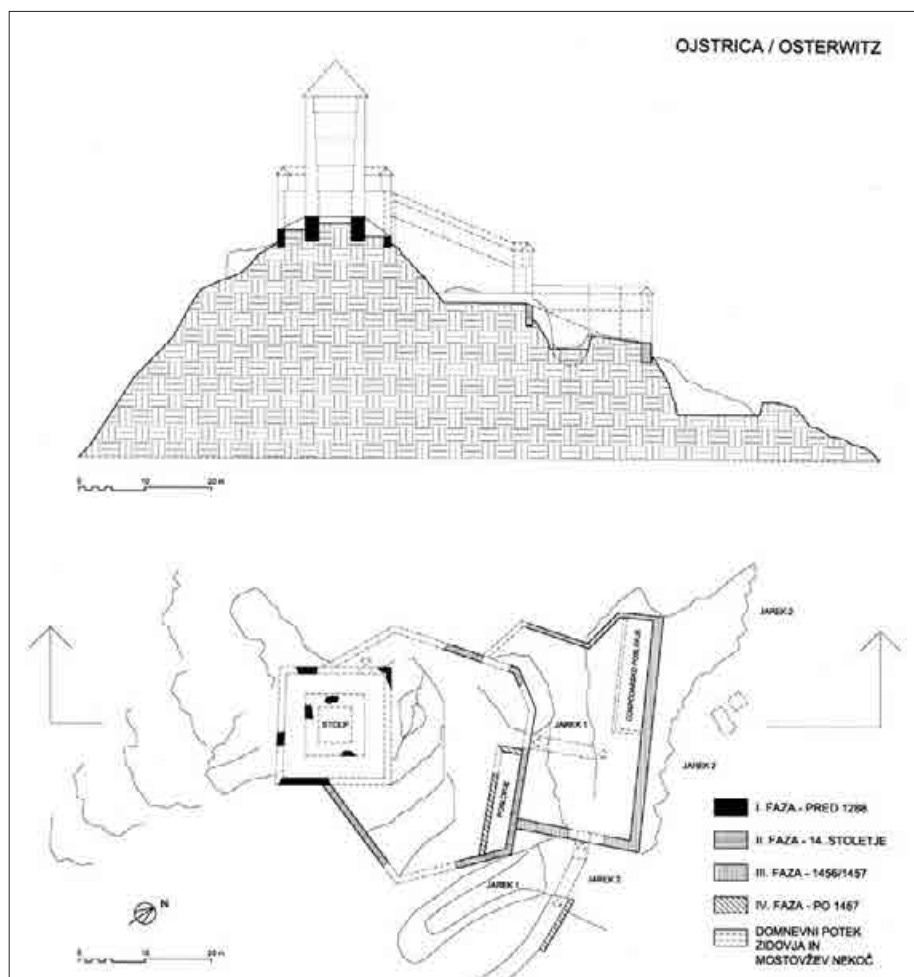
konča ob zunanjem grajskem obrambnem jarku na vzhodnem koncu grajskega kompleksa. Pot je zaradi erozijskih poškodb na več mestih prekinjena in zato težko prehodna. Tik pred grajskim jarkom je bila pot na vzhodni strani obzidana z eskarpnim zidom, ki je bil dolg približno 9 metrov in ki je še sedaj dovolj dobro razpoznaven. Pred eskarpnim zidom se na glavno grajsko pot navezuje ožja stranska pot, ki ob vzhodni strani grajskega kompleksa in ob zunanjem robu severovzhodnega zunanjega grajskega pelje do grebena na severni strani grajske vzpetine in se nato po grebenu spusti proti dolini.

Konfiguracija terena in ostanki zidovja kažejo, da je bil grajski kompleks sestavljen iz treh obzidanih platojev nepravilnih tlorisnih oblik, ki so bili spuščajoče se zaporedno nanizani v smeri od jugozahoda proti severovzhodu. Višinska razlika med najvišjim platojem na jugozahodu, na vrhu grajske vzpetine, in spodnjim platojem na severovzhodnem pobočju grajske vzpetine znaša približno 20 metrov, dolžina značne črte pa pri tem meri približno 56 metrov. Grajska zasnova je bila torej zasnovana na precejšnji strmini in potrebni so bili veliki naporji za premagovanje višinskih razlik znotraj obzidane grajske površine. Naporna je bila zlasti pot med najvišjim in srednjim platojem, ki je bila dolga približno 20 metrov, višinska razlika pa znaša kar 10 metrov.

Najvišji plato, ki je imel funkcijo grajskega jedra, je na zahodni in južni strani zavarovan z ostrimi naravnimi skalnimi stenami ter ima dokaj pravilno pravokotno talno obliko v izmeri približno 17 × 18 metrov, ki se približuje kvadratu. Na jugovzhodni, jugozahodni in severozahodni stranici ter na severnem vogalu so vidni nepovezani in precej prepereli ostanki obodnega zidovja, ki nikjer več ne presegajo višine dveh metrov. Ostanki kažejo, da je bilo obodno

⁴² Stopar, *Grajski objekti*, str. 35.

⁴³ Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja, 1971, sl. 82; Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja, 1975; Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja, 2006, št. 67, str. 67, 102.

Vzdolžni prerez proti severozahodu (zgoraj) in tloris (spodaj) kompleksa srednjeveškega gradu Ojstrica z vrisanimi fazami stavbnega razvoja (risal: Igor Sapač, 2015 in 2017).

obzidje debelo približno en meter in da je bilo zgrajeno iz deloma obklesanih lomljenih kosov kamna, položenih v deloma izravnane vrste. Sredi platoja je do 2 metra visoka izravnana ruševinska groblja s skoraj pravilno kvadratno talno ploskvijo v izmeri približno $9 \times 9,5$ metra. Groblja je približno 3 do 3,4 metre odmaknjena od črte notranjega lica nekdanjega obodnega obzidja najvišjega grajskega platoja. Na severozahodnem, jugozahodnem in jugovzhodnem robu ruševinske groblje so vidni prepereli ostanki zidovja, ki dokazujejo da je groblja vrh grajske vzpetine ostanek stavbe s približno kvadratno talno ploskvijo; vse kaže, da je tu stal glavni grajski stolp in da je imel 9 oziroma 9,5 metrov dolge stranice ter približno 2 metra debelo zidovje v spodnji etaži.⁴⁴ Južni vogal stolpa je bil usmerjen natančno proti serpentinastemu zavoju starodavne glavne ceste južno od gradu.

Na ostanek jugovzhodne stranice obodnega obzidja najvišjega grajskega platoja se navezuje približno 15 metrov dolgi ostanek južne stranice obodnega obzidja srednjega grajskega platoja, ki z drugačno

Pogled iz severovzhodne strani na vrh ojstriške grajske vzpetine z nekdanjim grajskim jedrom oziroma najvišjim platojem grajskega kompleksa (foto: Igor Sapač, 2015).

⁴⁴ Že Ivan Stopar je v grajskem jedru domneval obstoj stolpa, ki je dvakrat omenjen v *Kroniki grofov Celjskih*. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 95.

Ostanki obodnega obzidja na jugovzhodni strani najvišjega platoja grajskega kompleksa (foto: Igor Sapač, 2015).

Pogled iz bližine na osrednji del najvišjega platoja grajskega kompleksa z lokacijo nekdanjega glavnega grajskega stolpa (foto: Igor Sapač, 2015).

Pogled iz severovzhodne strani na območje srednjega platoja ojstriškega grajskega kompleksa. V ozadju je viden najvišji plato (foto: Igor Sapač, 2015).

strukturo zidave in dobro vidno cezuro dokazuje, da so obodno obzidje srednjega platoja sekundarno prislonili na obodno obzidje najvišjega platoja. Srednji plato je večji od najvišjega platoja, zasnovan na nepravilni sedemkotni talni ploskvi in postavljen na severovzhodno pobočje grajske vzpetine. Severovzhodni del tega platoja je umetno izravnano,

dolg približno 33 metrov in širok 13 metrov. Na jugozahodni strani srednjega platoja je neizravnano pobočje vzpetine in površina srednjega platoja tam s treh strani zaobjema površino najvišjega platoja. Vezna pot med platojema je bila na severni strani in je potekala ob notranjem licu severozahodne in zahodne stranice obodnega obzidja srednjega platoja, od katerih so ostali samo skromni fragmenti. Bolje je ohranjeno obodno obzidje na severozahodni in jugovzhodni strani srednjega platoja; debelo je približno 1 meter in visoko do največ 2 metra. Stik med južno in jugovzhodno stranico obodnega obzidja srednjega platoja je porušen. Na notranjo stran severovzhodne stranice obodnega obzidja srednjega platoja je bilo prislonjeno 17 metrov dolgo in 4,8 metra široko poslopje, od katerega so še dobro vidni temelji kratke severozahodne stene in dolge jugozahodne stene. Ob severozahodni stranici tega poslopja, ki so ga najverjetneje sekundarno prislonili k starejšemu obodnemu obzidju, je ob veliki skali prehod med srednjim in spodnjim grajskim platojem.

Spodnji plato je v povprečju 7 metrov nižje od srednjega platoja in zasnovan je na nepravilni talni ploskvi, ki se približuje pravokotniku v izmeri 18 × 35

Ostanki obodnega obzidja na severozahodni strani srednjega platoja grajskega kompleksa (foto: Igor Sapač, 2015).

Pogled proti severozahodnemu koncu obrambnega jarka, ki ločuje srednji in spodnji plato grajskega kompleksa (foto: Igor Sapač, 2015).

Obodno obzidje srednjega (levo) in spodnjega platoja grajskega kompleksa (desno). Pogled iz vzhodne strani, iz območja zunanjega grajskega obrambnega jarka pred nekdanjim glavnim grajskim portalom (foto: Igor Sapač, 2015).

Ostanki močne jugovzhodne stranice obzidja spodnjega platoja gradu Ojstrica s predrtino (desno), kjer je bil do propada glavni grajski portal (foto: Igor Sapač, 2015).

Pogled iz severne strani na območji zunanjega grajskega obrambnega jarka (v ospredju) in spodnjega platoja (desno zgoraj) ojstriškega srednjeveškega grajskega kompleksa (foto: Igor Sapač, 2015).

metrov. Njegovo obodno obzidje se je na dveh mestih na njegovi jugozahodni strani prislanjalo na obodno obzidje srednjega platoja. Izpostavljeni jugovzhodna in severovzhodna stranica obzidja spodnjega platoja sta še vedno visoki do 4 metre, debeli 1,5 metra in dodatno zavarovani z omenjenim zunanjim grajskim obrambnim jarkom, ki je na jugovzhodu širok 9 metrov in globok še do 4 metre, na severovzhodu pa širok do 12 metrov in globok do 6 metrov. Sprva je bil jarek gotovo še globlji. Na naravno bolje zavarovani severozahodni strani je obzidje spodnjega platoja debelo samo 70 centimetrov in v poteku trikrat zalomljeno. Zalom se je prilagodil poteku nekdanjega v skalno osnovo usekanega obrambnega jarka pred glavnim vhodom v severovzhodni stranici obodnega obzidja srednjega platoja. Po ureditvi spodnjega platoja je tisti jarek izgubil prvotni pomen in so ga v glavnem zasuli, a na jugozahodni polovici spodnjega platoja je kljub temu do danes ostala približno 28

metrov dolga, do 7,5 metra široka in do 2 metra velika poglobljena površina, čez katero je bil do vhoda na srednji plato najverjetneje postavljen lesen mostovž. Gotovo je bil lesen mostovž z dviznim mostom postavljen tudi pred glavnim vhodom spodnjega platoja na njegovi jugovzhodni obzidni stranici. Lokacija predrtine v obzidju, ki je nastala tam, kjer je bil nekoč glavni grajski portal, kaže, da je bil mostovž čez zunanji grajski jarek najverjetneje v poteku zalomljen; le tako je mogoče uskladiti lokaciji predrtine in zgoraj omenjenega eskarpnega zidu ob glavni grajski poti na zunanji strani obrambnega jarka.

Interpretacija stavbnega razvoja srednjeveškega gradu Ojstrica

Ivan Stopar je v okviru sistematičnih raziskav srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem v sedemdesetih letih 20. stoletja zapisal, da je Ojstrica primer aksialno sestavljenega gradu, ki je nastal s postopnim razraščanjem in dodajanjem izbranih stavbnih sestavin vzdolž izbrane smeri. Primerjal ga je z Žovnekom, Ranšperkom pri Dobrni in Ekenštajnom pri Velenju. Ugotovil je, da je prvi zametek gradu nastal vrh strme kope in da je vsak naslednji utrdbeni obroč na izpostavljeni strani segel nekoliko nižje v pobočje hriba.⁴⁵ Ta spoznanja niso izgubila aktualnosti, smiselno pa jih je skladno z novjšimi ugotovitvami dopolniti, precizirati in zaokrožiti. Na podlagi zgoraj zapisanega je treba ugotoviti, da se je grajski kompleks do končnega obsega razvil v vsaj treh stavbnih fazah v vsaj treh jasno razmejenih obdobjih.

⁴⁵ Stopar, *Razvoj*, str. 148–149, 153; prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 95.

1. faza: izpostavljena grajska utrdba gospodov Žovneških, pozno 12. stoletje ali prva polovica 13. stoletja

Analizi tlorisne zasnove gradu in konfiguracije terena kažeta, da je vrh grajske vzpetine gotovo najprej nastal stolp s približno kvadratno talno ploskvijo v izmeri $9 \times 9,5$ metra in z domnevno 2 metra debelim zidovjem v spodnji etaži. Zaradi koničastega skalnega vrha vzpetine, ki je bistveno vplival na grajsko zasnovo in njeno pojavnost v prostoru, ni bilo prave potrebe, da bi bil stolp posebno visok. Skica na Vischerjevem zemljevidu iz leta 1678 sicer kaže, da je stolp znatno presegal višino obodnega obzidja najvišjega platoja in zato smemo sklepati, da je imel nad pritličjem še vsaj tri nadstropja. Upošteva se velikost talne ploskve, ustrezne analogije in položaj gradu na vrhu kopaste vzpetine se zdi najbolj utemeljena domneva, da je imel stolp poleg pritličja še štiri nadstropja in podstrešno obrambno poletažo, da je bil pokrit s strmo štirikapno skodlasto streho in da je bil že od vsega začetka zavarovan z obzidjem. Edini vhod vanj je bil gotovo v njegovem prvem ali drugem nadstropju. Etaže v notranjosti stolpa so bile nedvomno predeljene z neometanimi masivnimi lesenimi tramovnimi stropi in povezane s preprostimi lesenimi kladastimi stopnicami. Pritličje so uporabljali kot klet in shrambo, v nadstropjih so bili bivalni prostori, podstrešna poletaža pa je služila kot opazovalnica in obrambna površina. Vsaj eno bivalno nadstropje je bilo gotovo ogrevano s preprostim kaminom in morda opremljeno tudi s konzolnim straniščem – ajžljem. Morda je bil del enega od nadstropij v stolpu namenjen prvotni grajski kapeli.

Obodno obzidje, ki je stolp koncentrično obdajalo, je bilo glede na ugotovljeno debelino in upošteva se ustrezne analogije visoko približno 8 metrov ter na vrhu opremljeno s približno dva metra visokim lesenim pokritim obrambnim hodnikom – hurdo. Zaradi skromne razpoložljive površine vrh vzpetine je obzidje stolp obdajalo zelo tesno in zato za obzidjem poleg stolpa niso mogli postaviti drugih poslopij. Prehod skozi obzidje je bil v severnem delu severozahodne stranice, saj ga na drugih obzidnih delih zaradi konfiguracije terena ni bilo mogoče urediti. Vse kaže, da na gradu zaradi ozke razpoložljive površine med stolpom in obzidjem vsaj v prvi fazi stavbnega razvoja ni bilo cisterne za vodo in da je bila oskrba z vodo zelo težavna; najverjetneje so vodo na grad prinašali v sodih ali čebrih iz potoka v dolini. Glede na navedbo v *Kroniki grofov Celjskih* smemo pomisliti, da so Veroniko Deseniško morda utopili prav v enem sodov ali čebrov, s katerimi so prinašali vodo na grad.

Že v prvi stavbni fazi pa si gradu ni mogoče predstavljati brez nekaterih pomožnih poslopij, v katerih so bili hlevi, kašča, kovačnica, prostori za hlapce in dekle in morda tudi grajska kuhinja. Del teh funkcij je bil gotovo umeščen v kompleks pristave v dolini, a

nedvomno je grad že v času nastanka v bližini obodnega obzidja najvišjega platoja dobil tudi manjše predgradje, kamor so umestili tiste prostore, za katere ni bilo prostora za obzidjem, a jih po drugi strani tudi ni bilo mogoče urediti v preveliki oddaljenosti od grajskega jedra. Sklepati smemo, da so predgradje zasnovali na območju poznejšega srednjega platoja, na najbolj položnem delu pobočja grajske vzpetine in ob dostopni poti do gradu. Poslopja v predgradju so bila gotovo lesena in morda zavarovana z lesenimi palisadami in v naslednjih stavbnih fazah so lesene konstrukcije nadomestili z zidanimi.

Ojstriška grajska zasnova je bila v prvi stavbni fazi zelo majhna oziroma približno za polovico manjša od značilnih regularnih obodnih grajskih zasnov v 12. in 13. stoletju na območju sedanje Slovenije ter ni imela stanovanjske stavbe – palacija, kakršni so značilni za veliko večino grajskih zasnov v tistem obdobju pri nas. Na Ojstrici sta bili funkciji obrambnega stolpa in stanovanjskega poslopja združeni v močnem večnadstropnem stanovanjsko-obrambno-opazovalnem stolpu,⁴⁶ seveda pa kljub temu skromna grajska zasnova njenim prebivalcem ni mogla nuditi posebnega bivalnega udobja in za gospe Žovneške gotovo niti v času nastanka ni imela rezidenčnega pomena. Grad je z opisano zasnovo služil predvsem za obvladovanje južnega roba žovneške posesti, reprezentiranje moči Žovneških, nadzor nad prehodom do Trojan, rezidenco žovneških gradiščanov in v manjši meri tudi kot upravno ter gospodarsko središče jugozahodnega dela žovneške posesti.

Vse kaže, da sta imela podobna stolpa kot Ojstrica tudi bližnja žovneška gradova Libenštajn in Šenek, ki sta skupaj z Ojstrico prvič omenjena leta 1288, a sta bila s stavbnima zasnovama večja.⁴⁷ Primerljiv stolp

⁴⁶ S tega vidika je zasnova gradu Ojstrica primerljiva z zasnovo sosednjega gradu Gamberk, kjer pa je bil trinadstropni stanovanjski stolp drugače zasnovan in postavljen na približno pravokotni talni ploskvi v izmeri $14,8 \times 7,6$ metrov. Površini stanovanjskih stolpov na Ojstrici in Gamberku sta bili najverjetneje primerljivi, saj je bil ojstriški stolp domnevno za eno nadstropje višji. Na Gamberku so tako kakor na Ojstrici v drugi stavbni fazi nekdanje predgradje na platoju pod stanovanjskim stolpom obdali z zidanim obzidjem. Morda bo v prihodnosti Ojstrico in Gamberk treba primerjati tudi z zasnovo bližnjega gradu Motnik; na Valvasorjevi upodobitvi je tam razpoznaven vsaj trinadstropni mogočni štirioglati bivalni stolp, ki pa v sedanji razvalini ni več določljiv. Ustrezne arheološke raziskave v prihodnosti bodo morale pojasniti, če je bil tam sprva samostojni stanovanjski stolp oziroma ali je od prve polovice 13. stoletja tam stal značilni obodni grad s palacijem, kar kaže analiza sedaj vidnih ostankov grajskega zidovja.

⁴⁷ Z Ojstrico je glede na umestitev v širši prostor najbolj primerljiv Libenštajn; leta 1288 je omenjen kot grad – *castrum Liebenstain*, leta 1308 kot stolp – *turn Liebenstain* in leta 1423 kot utrdba – *vest Liebenstain*. Prim. Curk, *Gradovi in graščine*, str. 150; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 73–74; Kralj, *Žovnek in Žovneški*, str. 275–278; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 14–16; Kralj, *Svobodni gospodje Žovneški*, str. 133–138. Stavbna zasnova Libenštajna se je razlikovala od zasnove Ojstrice. Vse kaže, da je bil Libenštajn v 13. stoletju značilen grad obodnega tipa s pravilno

so pred nekaj leti razkrile tudi raziskave na bližnjem gradu Polzela.⁴⁸ Tovrstni stolp je z Vischerjevo upodobitvijo iz okoli leta 1681 dokumentiran tudi na sosednjem gradu Stopnik.⁴⁹ A pri vseh teh omejenih gradovih je bil stolp sestavni del veliko večje zasnove, ki je vključevala tudi samostojno stanovanjsko poslopje – palacij.⁵⁰ Osamljeni ojstriški stolp, ki je imel podobo bergfrida s kvadratno talno ploskvijo, a je obenem opravljal tudi funkcijo palacija, v slovenskem prostoru nima prave primerjave. Pogojno ga je mogoče primerjati s stanovanjskimi stolpi gradov Slovenj Gradec, Šumberk na Dolenjskem, Škofja Loka in Krancelj nad Škofjo Loko, ki pa imajo večje kvadratne talne ploskve, bili so gotovo nižji in najverjetneje so nastali v obdobju pred njim – v poznem 11. stoletju oziroma v prvi polovici 12. stoletja.⁵¹ Gotovo je vsaj deloma upravičena tudi primerjava z

nekaterimi gradovi ob sedanji meji med Slovenijo in Hrvaško, zlasti s Kostelom, Sichersteinom oziroma Starim gradom Žumberačkim in Kostanjevico oziroma trdnjavo Kostanjevica. Ti obmejni gradovi so v 13. stoletju dobili močne kvadratne glavne stolpe, a doslej še niso bili dovolj celovito stavbnogodovinsko raziskani in zato ni mogoče ugotoviti, ali so imeli stolpi enake funkcije kot stolp na Ojstrici oziroma ali so jih dopolnjevali palaciji. V tem trenutku je zato zasnovo gradu Ojstrica v prvi fazi njenega stavbnega razvoja še najbolj smiselno primerjati z gradom Gornji Kraig oziroma Hochkraig v grajskem kompleksu Kraig, severno od Šentvida ob Glini na avstrijskem Koroškem, kjer je izolirani izpostavljeni kvadratni stolp s tesnim obodnim obzidjem na težko pristopni višinski lokaciji nastal najverjetneje okoli leta 1200 oziroma v prvi polovici 13. stoletja, v 14. stoletju pa so ga na spodnjem platoju dopolnili s palacijem in grajsko kapelo. Grad Gornji Kraig je nastal v povezavi z bližnjim večjim gradom Spodnji Kraig oziroma Niederkraig. Zaradi neudobne višinske lege so Gornji Kraig, tako kakor Ojstrico, že zgodaj – v 16. oziroma 17. stoletju – opustili, kljub temu pa so se ohranile obsežne razvaline, ki deloma še segajo do prvotne višine in imajo zato velik izpovedni pomen.⁵²

Tudi v primerjavi z Gornjim Kraigom je Ojstrico mogoče interpretirati kot oddaljeni izolirani izpostavljeni stolp Žovneka, matičnega gradu gospodov Žovneških. Tovrstni izpostavljeni stolpi – propugnaculi – so bili tudi v Slovenskem prostoru med drugo polovico 12. stoletja in 14. stoletjem zelo pogosti. Največkrat so jih postavili ob dostopnih poteh do gradov oziroma grajskih jeder.⁵³ Oddaljenost Ojstrice od Žovneka sicer nikakor ni primerljiva z oddaljenostjo običajnih izpostavljenih stolpov od grajskega jedra, a v tem primeru gre za posebno situacijo; Ojstrica je imela vlogo izpostavljene utrdbe, ki je nadzorovala dostop do žovneškega ozemlja in ne zgolj do gradu, tako kakor druge izpostavljene utrdbe pa je služila izključno kot bivališče oborožene posadke, oskrbnika oziroma gradiščana in ne kot rezidenca njenega lastnika. Zgolj špekulirati je mogoče o obsegu upravnega in gospodarskega pomena Ojstrice v prvi fazi njenega stavbnega razvoja. Žovneški so si za postavitev gradu izbrali zaradi konfiguracije terena zelo zahtevno lokacijo, a samo ta vzpetina je gradu omogočala optimalno opravljanje njegovih ključnih funkcij. Vsekakor je Ojstrica zanimiv fenomen, ki tudi s svojo prvotno stavbno zasnovo nazorno ilustrira organizacijo posesti gospodov Žovneških v zgodnjem obdobju njenega obstoja in dokazuje, da so bili Žovneški pred letom 1288 dovolj močni oziroma dovolj dobro organizirani, da so zmogli izvesti tako zahteven gradbeni podvig.

pravokotno osnovno talno ploskvijo v izmeri približno 20 × 40 metrov in postavili so ga na izravnanim delu vzpetine nad spodnjo Savinjsko dolino. Znotraj obzidanega dvorišča je na južni strani stal glavni stolp s kvadratno talno ploskvijo v izmeri približno 10 × 10 metrov, na severni strani dvorišča pa je bila stanovanjska stavba, ki je bila naslonjena na severno stranico obodnega obzidja in je bila obrnjena proti dolini, proti sedanjemu dvorcu Prebold. Podobno pravilno obodno zasnovo z osnovno pravokotno talno ploskvijo v izmeri približno 16,5 × 21 metrov je najverjetneje imel tudi grad Senek, ki je leta 1288 omenjen kot grad – *castrum Scheinek*, leta 1308 kot stolp – *turn Scheynek* in leta 1423 znova kot stolp – *tuern Scheinegk*. Prim. Curk, *Gradovi in graščine*, str. 150; Stopar, *Grajske stavbe na območju Polzele*, str. 29; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 135. Lokacijo gradu Senek so pred nedavnim razkrile raziskave Franca Kralja; stal je na dominantni vzpetini Vinski vrh, severozahodno od Polzele in istoimenskega novoveškega dvorca, v bližini cerkve sv. Miklavža. Prim. Kralj, *Svobodni gospodje Žovneški*, str. 148–156. Ker se omenja kot stolp, smemo domnevati, da je imel znotraj obzidanega dvorišča visok glavni stolp – bergfrid. Veliko večjo obodno zasnovo od Ojstrice je imel tudi grad Žovnek, ki je kot prvi grad gospodov Žovneških nastal v prvi polovici 12. stoletja. Zasnovali so ga na nepravilni talni ploskvi v obliki trapeza, ki je bila v povprečju dolga 38 metrov in široka 20 metrov. Stanovanjsko poslopje – palacij – so postavili na vzhodni strani, na približno pravokotni talni ploskvi v izmeri 10 × 17 metrov. Visoki glavni stolp – bergfrid – so gradu na jugozahodnem vogalu prizidali šele po sredini 13. stoletja in zasnovali so ga na okrogli talni ploskvi s premerom 11 metrov. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 160–165.

⁴⁸ Prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 16, str. 149. Glej tudi zapis zgoraj v opombi št. 13. Tudi na gradu Polzela je bil kvadratni stolp s približno 9 metrov dolgimi stranicami in z 2,7 metra debelim zidovjem na eni strani postavljen tesno ob en meter debelem obodnem obzidju in distanca je znašala samo 2 metra.

⁴⁹ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 132–133.

⁵⁰ Na tem mestu je smiselno opozoriti še na nekoliko manjši primerljivi stolp v sklopu sedanjega dvorca na Vranskem. Sprva je bil to večnadstropni stolp v stavbnem kompleksu srednjeveške mitnice (Avžlak) na Vranskem, ki je v pisnih virih izpričana od leta 1422 oziroma od leta 1458 in ki je pripadala gospostvu Ojstrica. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 153; Kosi, »Prometna politika«, str. 167. Stolp je sedaj ohranjen samo do vrha prvega nadstropja; pozidan je na skoraj kvadratni talni ploskvi v izmeri 8,3 × 8,7 metrov in ima dober meter debele stene.

⁵¹ Prim. Stopar, *Arhitektura*, str. 129–152.

⁵² Prim. Wiessner in Seebach, *Burgen*, str. 74.

⁵³ Prim. Stopar, *Razvoj*, str. 84–94; Sapač, *Razvoj*, str. 11, 47–51; Stopar, *Ostra kopja*, str. 29–30.

Grad Gornji Kraig/Hochkraig na avstrijskem Koroškem je stavbno zasnovano primerljivo s srednjeveškim gradom Ojstrica (Spletna fotografija, 2017).

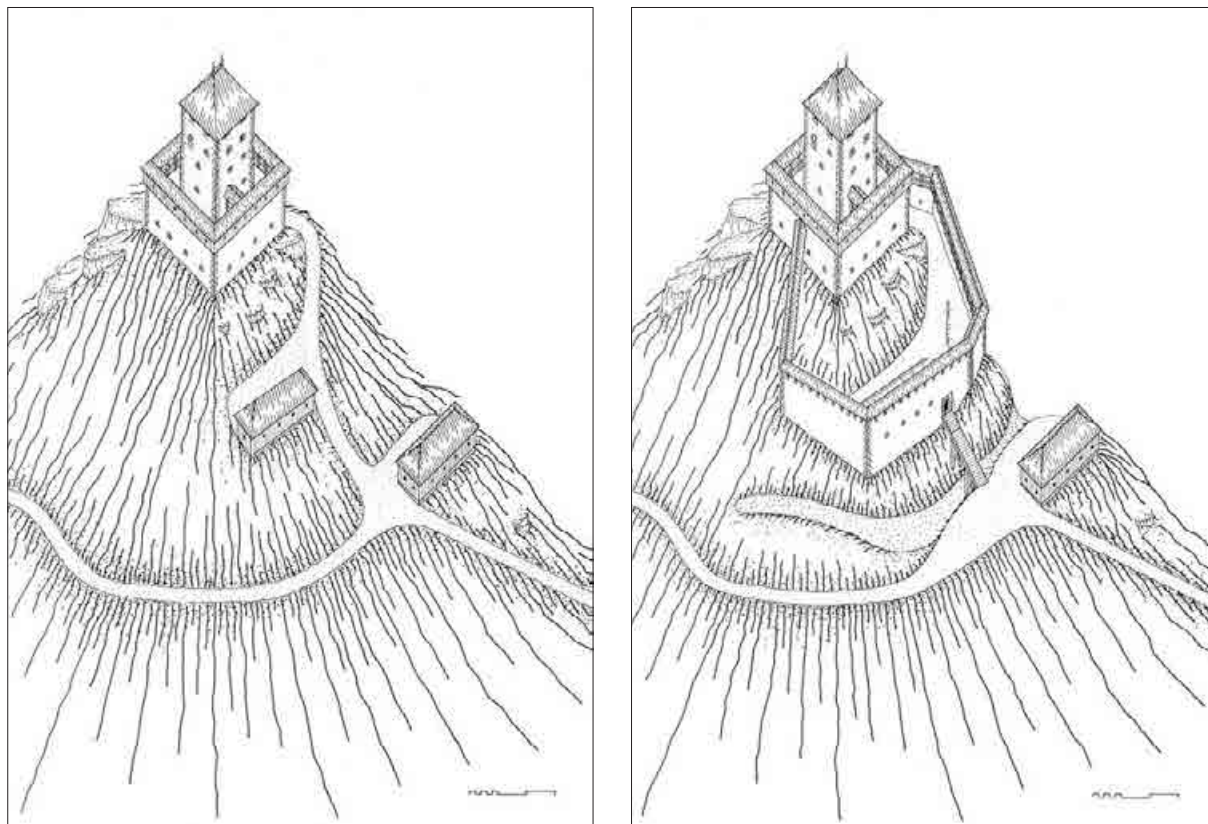
Brez predhodne izvedbe ustreznih arheoloških raziskav ni mogoče časovno natančneje opredeliti prve faze stavbnega razvoja gradu. Dovolj dobro razpoznavna struktura zidave obodnega obzidja na jugovzhodni strani najvišjega grajskega platoja potrjuje domnevo, da je grad najverjetneje nastal okoli leta 1200 oziroma v prvi polovici 13. stoletja. Za to tezo govori tudi dejstvo, da so grad zgradili na težavnem terenu, na zelo strmem pobočju, gotovo s izjemnimi napori, in da so bile tehnične možnosti za tovrstne gradbene podvige najbolj razvite šele v poznem 12. stoletju in v 13. stoletju. Ob teh spoznanjih pa je treba opozoriti, da po drugi strani ni mogoče povsem izključiti možnosti, da je grad nekoliko starejši oziroma da je nastal na lokaciji, ki je bila utrjena že v obdobju rimskega cesarstva, ko je domnevno v bližini potekal en krak trase ceste od Emone čez Atrans do Celeje. Čeprav materialni ostanki rimske ceste na širšem območju grajske vzpetine doslej še niso bili odkriti, se zdi dopustna možnost, da je med markomanskimi vojnami v drugi polovici 2. stoletja, morda sočasno s postavitvijo močnega tabora druge italške legije na območju sedanje Ločice ob Savinji, ob meji med Italijo in provinco Norikom oziroma v bližini meje med emonskim in celejanskim mestnim območjem, na poznejši grajski vzpetini nastala manjša stolpasta utrdba, katere ostanke so pozneje uporabili za gradnjo srednjeveškega gradu. To tezo opravičuje izjemni pomen mejne in poštno postaje ter vojaške postojanke Atrans (Trojane), ki je bila oddaljena približno 6 kilometrov, in dejstvo, da je ugotovljena ve-

likost talne ploskve srednjeveškega grajskega stolpa povsem primerljiva tudi z arheološko dokumentiranimi kvadratnimi stolpi obzidja rimskega vojaškega taborišča Ločica ob Savinji, ki so v tlorisu merili približno 9 × 9 metrov in so imeli v pritličju približno 2,2 metra debele stene.⁵⁴ Ugotovljena velikost talne ploskve ojstriškega stolpa je povsem primerljiva tudi s tlorisnimi sledovi zgoraj omenjenega antičnega utrdbenega objekta v bližnjem Šentgotardu. Do izvedbe ustreznih arheoloških raziskav bomo mogli torej zgolj ugibati, ali je na Ojstrici v antiki morda stal stolp, ki je bil nekakšna prednja utrdba postojanke Atrans in ki so ga po več stoletjih Žovneški kot razvalino znova odkrili ter obnovili in uporabili kot prednjo utrdbo žovneške posesti. S to hipotezo bi bilo morda mogoče pojasniti nenavadno zasnovo iz prve stavbne faze srednjeveškega gradu, a ob tem se je seveda treba tudi zavedati, da nikjer drugje v slovenskem prostoru ni dokumentiran primer, ko bi srednjeveški grad nastal neposredno z obnovo in nadgradnjo rimskodobnih ruševin.⁵⁵

⁵⁴ Kolšek, *Najstarejša zgodovina Polzele*, str. 17–19.

⁵⁵ Opozoriti je treba, da je Pavle Urankar na podlagi analize strukture zidovja pred drugo svetovno vojno domneval, da je v bližnjem Motniku srednjeveški grad nastal na lokaciji starejše rimskodobne utrdbe. Njegova hipoteza doslej še ni bila ustrezno preverjena. Prim. Urankar, *Zgodovina trga Motnika*, str. 11–19. V Ajdovščini so razvaljene antične stolpe šele v obdobju turških vpadov obnovili in jih ponovno uporabili za obrambne namene.

Grad Ojstrica v 13. stoletju (levo) in 14. stoletju (desno). Poskus rekonstrukcije. Aksonometrični študiji (risal: Igor Sapač, 2017).

2. faza: (pre)ureditev utrjenega predgradja na srednjem grajskem platoju, 14. stoletje

Stavbna zasnova iz prve faze razvoja gradu Ojstrica je bila majhna in zato ni posebno presenetljivo, da so jo že razmeroma zgodaj razširili. Širitev se je zgodila proti severovzhodu, po grebenu navzdol, torej v tisti smeri, kjer je bilo pobočje vzpetine najbolj položno in kjer je gotovo že prej stalo manjše predgradje z lesenimi stavbami. S širitvijo so po eni strani učinkovito povečali obrambno sposobnost gradu, saj je pred vhodom prvotnega obodnega obzidja nastal nov razsežen obzidani obor, po drugi strani pa so z novimi stavbnimi sestavinami zagotovili, da je mogel grad bolje funkcionirati tudi kot upravno in gospodarsko središče. Grajski kompleks je s tisto širitvijo torej mogel prevzeti nove funkcije, seveda pa je ostal tudi ena najmočnejših žvneških oziroma celjskih utrdb.

Nov obor so obdali s šeststraničnim kamnitim obzidjem, ki je bilo naslonjeno na severozahodno in jugovzhodno stranico prvotnega obodnega obzidja najvišjega grajskega platoja, debelo približno en meter in visoko gotovo vsaj 7 metrov. Z zasnovo se je prilagodilo dokaj strmo spuščajočemu se terenu. Po analogijah sodeč je bilo na vrhu na zunanji strani opremljeno z zidanimi cinami in prsobrani,

na notranji strani pa s pokritim lesenim obrambnim hodnikom. Novo obzidje so na severovzhodni in jugovzhodni strani dodatno zavarovali z obrambnim jarkom, ki so ga usekali v naravno skalno osnovo. Čez obrambni jarek so na severovzhodni strani gotovo postavili lesen mostovž z dviznim mostom. Z jarkom so zavarovali tisti dve obzidni stranici, ki sta bili zaradi dostopne poti do gradu najbolj ogroženi. Material, ki so ga pridobili iz obrambnega jarka, so najverjetneje uporabili za gradnjo obzidja. S postavitvijo novega obzidja je grad dobil zunanje obzidano dvorišče, ki je vključevalo tudi del strmega severovzhodnega pobočja pod prvotno grajsko zasnovo in prvotno pot do vhoda skozi prvotno obodno obzidje. Del strmega pobočja so gotovo umetno izravnali in tako oblikovali poznejši srednji grajski plato. Tam so najverjetneje že hkrati z obzidjem, ob naslonitvi na notranjo stran severovzhodne obzidne stranice, postavili zgoraj omenjeno dolgo in ozko pomožno grajsko poslopje; nastalo je najverjetneje kot nadomestek za odstranjena starejša lesena poslopja prvotnega predgradja in po analogijah sodeč je bilo vsaj sprva samo prtilično oziroma bistveno nižje od obzidja in pokrito z enokapno streho, ki je bila naslonjena na notranjo stran obzidja. V tistem poslopju so najverjetneje uredili konjski hlev, kaščo, prostore za hlapce in dekle in morda tudi grajsko kuhinjo.

Pri poskusu natančnejše časovne opredelitve druge stavbne faze je lahko v pomoč analiza strukture zidave obzidja, ki je dobro vidna zlasti na južni in jugovzhodni strani, deloma pa tudi na severozahodni strani. Čeprav je zidni plašč v glavnem že odlučen, je še vedno opazno, da je bilo obzidje zgrajeno iz manjših lomljenecv, postavljenih v maniri gotskega stavbarstva v širše plasti, in da se struktura kompartmentne zidave precej razlikuje od kakovostnejše zidave obodnega obzidja na najvišjem platoju. Na podlagi te ugotovitve smemo sklepati, da obzidje druge stavbne faze ni nastalo pred 14. stoletjem. Pomisliti bi mogli, da je nastalo do leta 1308, ko je ojstriški grad, enako kakor sosednji Žovnek, omenjen kot *haus* – hiša, medtem ko sta Šenek in Libenštajn označena s *tuern* – stolp.⁵⁶ Po tej omembi bi mogli sklepati, da je bila Ojstrica takrat večja od Šeneka in Libenštajna in bolj primerljiva z Žovnekom, a na to se ne gre preveč zanašati, saj ni nujno, da je oznaka točna in da se je nanašala na velikost grajskega kompleksa. Po strukturi obzidja sodeč je bolj verjetno, da so drugo stavbno fazo izvedli šele po letu 1341, ko je nemški cesar Ludvik Bavarski povišal Friderika I. Žovneškega († 1359) v grofa Celjskega in se je samozavest rodovine dvignila, s tem pa tudi potreba po novemu statusu primernih gradbenih podvigih.⁵⁷ Najverjetneje je zunanje obzidje že stalo, ko sta leta 1425 na Ojstrici zaprta Friderik II. Celjski in Veronika Deseñiška ter je bil grad močna in zanesljiva utrdba.

3. faza: dodatno utrjevanje gradu, domnevno med boji za dediščino Celjskih v letih 1456 in 1457

Po omenjeni navedbi v *Kroniki grofov Celjskih* smemo sklepati, da je vdova Ulrika II. Celjskega Katarina med koncem leta 1456 in pomladjo leta 1457 na Ojstrici, tako kakor tudi na nekaterih drugih svojih gradovih, v naglici poskrbela za utrjevanje, ki je bistveno povečalo obrambno sposobnost in omogočilo, da se je v gradu moglo braniti večje število ljudi. Menim, da je navedbo, da je Katarina Celjska svoje gradove dobro zavarovala – *wohl besetzt*, v zvezi z Ojstrico treba razlagati tako, da so takrat izvedli tudi dokaj obsežna gradbena utrjevalna dela. Čeprav *Kronika grofov Celjskih* izrecno ne poroča o gradbenih delih na Ojstrici in tudi z drugimi pisnimi viri takrat niso izpričana, se vendarle zdi najbolj verjetna hipoteza, da je prav takrat nastal razsežni obzidani spodnji grajski plato oziroma zunanji grajski obor, ki je na najbolj izpostavljeni jugovzhodni in severni strani okrepljen s poldrugi meter debelim obzidjem. Debelina obzidja dokazuje, da so ga zgradili kot dovolj močni izpostavljeni prednji ščitni zid in najverjetneje tudi upoštevalje nov način bojevanja z ognjenim strel-

nim orožjem, ki so ga čete cesarja Friderika III. gotovo imele in znale tudi dobro uporabljati. Vsekakor konfiguracija terena na jugovzhodni in severovzhodni strani grajske vzpetine kaže, da bi bilo tam načeloma mogoče grajski kompleks iz razdalje 10 do 20 metrov napasti tudi s topovi. Nedvomno je bilo tudi novo obzidje dokaj visoko – vsaj sedem metrov od praga novega glavnega portala navzgor – in na vrhu je bilo gotovo opremljeno s cinami ali strelnimi linami ter obrambnim hodnikom. Z novim oborom, ki je bil še bolj prostoren od obora iz druge stavbne faze, se je obzidana površina gradu zelo povečala in ves kompleks je bilo mogoče odlično braniti. Novo masivno obzidje je moglo na naravno najslabše zavarovanem predelu učinkovito razvrednotiti napade z ognjenim strelnim orožjem in za njim se je moglo braniti večje število ljudi. Vse kaže, da so novi obor postavili v naglici in zato je bil dostop vanj malce neroden, saj niso uspeli optimalno preurediti oziroma zasuti starejšega obrambnega jarka pred severovzhodno stranico obzidja iz druge stavbne faze. Na severozahodu so napol zasuti starejši obrambni jarek zamejili s trikrat zalomljenim tanjšim obzidjem. Do novega glavnega portala so čez obrambni jarek postavili leseni mostovž z dviznim mostom, ki je bil – podobno kakor mostovž nad notranjim obrambnim jarkom Starega gradu Celje – v poteku najverjetneje rahlo zalomljen. Stari jugovzhodni obrambni jarek so podaljšali proti vzhodu in ga povezali z novim jarkom, ki so ga usekali v skalo ob severovzhodni stranici novega obzidja spodnjega platoja. Zaradi obrambne učinkovitosti so najverjetneje ohranili stari leseni mostovž čez starejši oziroma notranji obrambni jarek. Novo obzidje so – podobno kakor starejše obzidje iz druge stavbne faze – zgradili iz večjih in manjših lomljenecv, ki so jih položili v širše plasti. Pri gradnji so si pomagali z vgrajenimi lesenimi gradbenimi odri; odrnice kvadratnega prereza so na jugovzhodni obzidni stranici, ob nekdanjem glavnem vhodu v grad, še dobro vidne, čeprav je tudi tam zidni plašč obzidja že skoraj povsem odlučen.

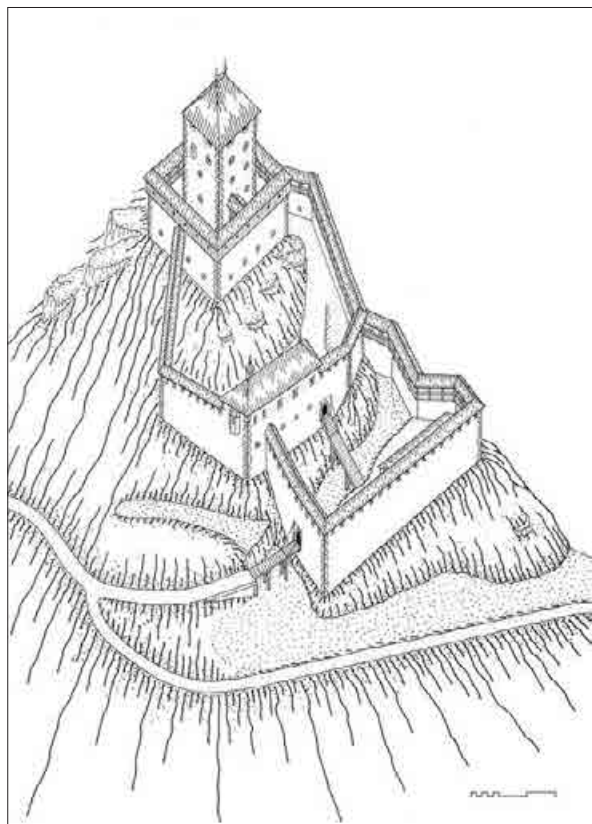
4. faza: domnevna obnova gradu po bojih za dediščino Celjskih, po letu 1457, druga polovica 15. stoletja

Ko so v bojih za dediščino Celjskih čete cesarja Friderika III. leta 1457 napadle in zavzele Ojstrico, je bil grad gotovo v večji ali manjši meri poškodovan ter potreben obnove. Poškodbe nedvomno niso bile prehude, saj je kmalu zatem v obnovljenem gradu delovalo deželno sodišče, ki je izpričano od leta 1462 oziroma 1480.⁵⁸ V obnovljenem gradu je bila tudi kapela Naše ljube gospe, ki je v ojstriškem urbarju iz

⁵⁶ Kos, *Celjska knjiga listin*, št. 80, str. 101.

⁵⁷ Prim. Kralj, *Žovnek in Žovneški*, str. 98–101; Fugger Germandnik, *Grofe in knezi Celjski*, str. 31–36.

⁵⁸ *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102; *Krajevni leksikon Slovenije. III*, str. 505.

Poskus rekonstrukcije podobe gradu Ojstrica v drugi polovici 15. stoletja, po obnovi po letu 1457, in sedanji obseg grajskih ostankov. Aksonometrični študiji (risal: Igor Sapač, 2017).

leta 1480 omenjena kot *Vnser Lieben Frawn cappeln*.⁵⁹ Vsekakor obnova po letu 1457 ni spremenila starejše stavbne zasnove. Najverjetneje so na starih temeljih ponovno zgradili porušene dele obzidja in obnovili so požgane lesene dele, zlasti ostrejša in obrambne hodnike vrh obzidja. Ker sta na gradu po letu 1457 izpričana sodišče in kapela, smemo domnevati, da so takrat zgradili več novih prostorov. Analiza tlorisne zasnove kaže, da so nove prostore lahko zagotovili samo z nadzidavo zgoraj omenjenega dolgega in ozkega pomožnega poslopja ob severovzhodni strani obzidja iz druge stavbne faze. Po izgradnji spodnjega grajskega platoja v tretji stavbni fazi je severovzhodna stranica obzidja iz druge stavbne faze izgubila del obrambnega pomena in mogoče jo je bilo deloma vključiti v nov stavbni trakt, ki je najverjetneje dobil funkcijo manjšega grajskega palacija. Domnevo, da so prav tam uredili sodno dvorano, je mogoče zagovarjati s pomočjo analogij; sodne dvorane so največkrat umeščali blizu glavnega vhoda v grad in tudi zato ni verjetno, da je bil takšen prostor v težko dostopnem starem stolpu vrh vzpetine. Najverjetneje

so po izgradnji spodnjega obora iz tretje stavbne faze med obnovo gradu po letu 1457 ob naslonitvi na notranjo stran njegove 36 metrov dolge severovzhodne obzidne stranice postavili eno ali več nizkih stranskih poslopj z grajskimi hlevi in delavnicami. O tem je sicer mogoče samo hipotetično ugibati na osnovi analogij, saj ostanki na terenu niso vidni. Najverjetneje so med obnovo čez zunanji obrambni jarek ponovno postavili leseni mostovž in morda zgradili tudi omenjeni novi kamniti eskarpni zid ob glavni grajski poti na zunanji strani obrambnega jarka.

Brez predhodne izvedbe ustreznih arheoloških raziskav je mogoče zgolj ugibati tudi o tem, ali je bil grad deležen dodatnega utrjevanja po izbruhu nevarnosti turških vpadov na to območje. Turški vpadi na Štajersko so se začeli leta 1472, celjsko območje pa je bilo prizadeto zlasti v letih 1493 in 1494. Nevarnost je ostala prisotna do sredine 16. stoletja.⁶⁰ Ojstrica je imela ob enem od lažjih prehodov med Kranjsko in Štajersko oziroma med Ljubljansko in Celjsko kotlino v tistem obdobju gotovo dovolj velik pomen, a materialni ostanki na terenu s tem v zvezi ne ponujajo nobenih odgovorov. Vse kaže, da so utrjevalna in obnovitvena dela v petdesetih letih 15. stoletja

⁵⁹ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 139; Blaznik, *Historična topografija*, str. 26; Koropec, *Vransko v srednjem veku*, str. 224; prim. Zahn, *Ortsnamenbuch*, str. 369; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 94; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 228.

⁶⁰ Simoniti, *Turki so v deželi že*, str. 71, 77–79, 205–207; Voje, *Slovenci*, str. 23–37.

zadostovala in da pozneje niso več opravili dodatnih utrjevalnih del, ki bi spremenila do takrat izoblikovano grajsko zasnovo. Če bi bil grad v obdobju turških vpadov deležen obsežnejših utrjevalnih in obnovitvenih posegov, ga najverjetneje ne bi že kmalu po letu 1566 povsem opustili. Kljub bolj ali manj obsežni obnovi po letu 1457 je grad ostal precej odročna, težko dostopna, mračna in zastarela srednjeveška stavba z majhnimi in neudobnimi notranjimi prostori, ki za Habsburžane gotovo ni imela nobenega pomena, in zato ni prav nič presenetljivo, da so ga opustili takoj zatem, ko je sredi 16. stoletja prenehala nevarnost turških vpadov na tisto območje.

Dislocirani deli srednjeveškega grajskega kompleksa

Že v srednjem veku ojstriški grajski kompleks ni bil omejen zgolj na grajsko vzpetino, pač pa so mu pripadala tudi nekatera posebna poslopja v dolini. Glavna grajska pristava s kompleksom gospodarskih poslopij – zlasti hlevov, kašč, mlina in najverjetneje tudi kovačnice – je gotovo stala ob potoku ob vznožju grajske vzpetine, na območju, kjer se je po letu 1566 za rodovino Schrattenbach razvil dokaj razsežen kompleks novoveškega dvorca.

Južno od Grajske vasi je na nizki vzpetini stala ojstriška grajska klet oziroma kašča, ki je omenjena v ojstriškem urbarju iz leta 1504. Njene razvaljene ostanke sta videla še Ignac Orožen v drugi polovici 19. stoletja in Jože Curk v petdesetih letih 20. stoletja. Ljudsko izročilo je tiste razvaline povezovalo z gradom nekega Rudolfa in okolico so zato v 19. stoletju imenovali Rudolfica. Tisto poimenovanje je bilo morda povezano z Žigo Rudolfom grofom pl. Schrattenbachom, ki je bil lastnik gospostva Ojstrica v času dokončanja Vischerjeve *Topografije vojvodine Štajerske* okoli leta 1700. Grajsko klet oziroma kaščo

Pogled z ojstriške grajske vzpetine proti jugozahodu, na starodavno cesto, ki se s Trojan spušča v Savinjsko dolino in ki je povezovala tudi grad vrh vzpetine z dislociranimi deli srednjeveškega grajskega kompleksa (foto: Igor Sapač, 2015).

je cesar Friderik III. leta 1489 sicer izločil iz posesti gradu Ojstrica in jo daroval Grajski vasi, da bi z njenimi prihodki mogla obnoviti cerkev sv. Kristofa in sv. Katarine v Grajski vasi.⁶¹

Jože Curk je v petdesetih letih 20. stoletja domneval, da je ojstriška grajska pristava stala tudi v zaselku Gorjakovo, zahodno od Gomilskega, na lokaciji sedanje domačije Kapla 15, ki je v register nepremične kulturne dediščine vpisana s številko EŠD 24301. Tam so v večji enonadstropni pravokotni hiši, ki je bila v 19. stoletju v posesti družine Košenina, sedaj pa jo ima družina Zupančič, ohranjene obokane kleti, ki so ostanek starejše stavbne zasnove, domnevno pristave oziroma dvora, ki je bil v 17. stoletju v posesti družine Konec in po kateri je dobil ime Koncev dvor oziroma Končev dvor. Pozneje so stavbo imenovali huba Goljenica.⁶² Stavba je istovetna z dvorcem »Končo«, v katerem je po letu 1662 živel Janez Ditrih Valvasor (okoli 1633 – okoli 1686) in kjer sta se okoli leta 1710 zadrževala njegova dva sinova.⁶³ Domneva, da je sprva tam stala ojstriška pristava, ni potrjena.

Novoveški dvorec Ojstrica

Nastanek dvorca Ojstrica je tesno povezan z vzponom plemiške rodovine Schrattenbach oziroma Schrottenbach na slovenskem Štajerskem in v Spodnji Savinjski dolini; gospostvo Ojstrica je imela med letoma 1566 in 1767.⁶⁴ Vse kaže, da ambiciozni in vplivni Maksimilijan I. Schrattenbach (1537–1599), potem ko je 9. aprila 1566 dobil v zakup ojstriško gospostvo, ni prav dolgo premišljal in se je, najverjetneje skupaj z bratom Jurijem, odločil, da stari neudobni grad vrh vzpetine opusti in si postavi novo rezidenco v dolini, ob vznožju grajske vzpetine. Novi dvorec je postal novo upravno, gospodarsko in rezidenčno središče ojstriškega zemljiškega gospostva ter sedež deželskega sodišča.⁶⁵ Dvorec ni nastal na praznem prostoru, marveč tam, kjer je na prehodu doline Suhlega potoka v Savinjsko dolino, tik ob starodavni cesti oziroma poti in strugi potoka, v ravnici gotovo že v srednjem veku stala grajska pristava. Zgolj ugibati moremo, ali je tam v poznem srednjem veku stala tudi kakšna cestna zapora, ki je dopolnjevala funkcijo mitnice na Vranskem.⁶⁶ Kljub ravninski legi je tisto območje vseskozi deloma ohranilo značaj odmaknje-

⁶¹ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 60–62; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 86; Curk, *Gradovi in graščine*, str. 151.

⁶² Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 57–58, op. 3; Curk, *Gradovi in graščine*, str. 151.

⁶³ Prim. Golec, *Valvasorji*, str. 16, 18, 303, 304, 452.

⁶⁴ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 140; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 87; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 189.

⁶⁵ Prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 87; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 95.

⁶⁶ Mitnica na Vranskem je pripadala gospostvu Ojstrica. Prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102.

nosti in celo divjine in zato ne preseneča, da so se tam v vseh obdobjih sprehajali tudi medvedi.⁶⁷

Novoveški dvorec ni nastal v enem mahu, kakor so menili starejši raziskovalci, ki so deloma zmotno interpretirali podatke iz arhivskih virov in literature,⁶⁸ marveč postopno med letoma 1566 in 1635, v več stavbnih fazah na srednjeveški osnovi. Maksimilijan I. pl. Schrattenbach je 9. aprila 1566 dobil gospostvo Ojstrica v zastavo za znesek 11.755 fl. in dežela Štajerska mu je že 12. novembra 1566 odobrila znesek 1000 fl. za zidavo pristave. Petindvajsetega avgusta 1572 mu je dežela odobrila še 2000 fl. in 20. decembra 1578 še dodatnih 1255 fl.⁶⁹ Gre za precejšnje zneske, s katerimi gotovo niso gradili zgolj gospodarskih poslopij pod srednjeveškim gradom ali celo velikega poslopja baročne pristave, ki je nastalo šele v 18. stoletju, dolgo po nastanku Vischerjeve upodobitve iz okoli leta 1681, in ki so ga podrli leta 1964. Oznako *zidava pristave* je v tem kontekstu mogoče interpretirati samo tako, da je na območju pristave srednjeveškega gradu že leta 1566 začel nastajati nov dvorec oziroma novo upravno, gospodarsko in rezidenčno središče zemljiškega gospostva Ojstrica. Gotovo so ob novem dvorcu zgradili tudi nekatera nova gospodarska poslopja. Vsekakor je bil novi dvorec dograjen pred letom 1587, saj takrat sestavljeni novi urbar gospostva Ojstrica vsebuje tudi zaznamek v zvezi z novim (začasnim) bivališčem, ki ga imajo imetniki gospostva – brata Maksimilijan in Jurij Schrattenbacha – pri pristavi in zgovoren je tudi inventarni popis pristave.⁷⁰ Glede na omembo začasnega bivališča v urbarju je mogoče sklepati, da dvorec leta 1587 še ni bil dokončan, a da je bilo v njem vsekakor že mogoče prebivati. Da je dvorec stal že v zadnji tretjini 16. stoletja, dokazuje tudi podatek, da je Andrej Fellmann, župnik na Vranskem med

letoma 1604 in 1626, ljubljanskemu škofu Tomažu Hrenu poročal o kapeli na Ojstrici, ki takrat (okoli leta 1614) še ni bila posvečena, a je v njej s svojimi duhovniki kljub temu ob petkih daroval maše, kar so počeli že pred njim, torej pred letom 1604.⁷¹

Gradnja novega dvorca je bila gotovo povezana tudi s tem, da si je Maksimilijan I. Schrattenbach očitno že leta 1566 zastavil cilj, da bo zakupljeno gospostvo Ojstrica nekoč pridobil v trajno dedno last, kar mu je skupaj z bratom Jurijem leta 1587 tudi uspelo.⁷² Očitno se je odločil, da si na Ojstrici ustvari svojo novo glavno rezidenco. Lokacija je bila nedvomno dovolj zanimiva, saj so v bližini v prvi polovici 16. stoletja obnovili cesto do Ljubljane in glavnilino prometa preusmerili iz Tuhinjske doline čez Trojane.⁷³ Po smrti brata Jurija 31. januarja 1587 je Maksimilijan postal izključni lastnik ojstriškega gospostva in tudi lastnik Jurijevega deleža gospostva Stopnik. V novem dvorcu Ojstrica je živel do smrti 9. julija 1599. Njegovo truplo so pokopali ob bratu Juriju v župnijski cerkvi na Vranskem, kjer je v notranjščini ohranjena tudi njegova kamnita nagrobna plošča z latinskimi besedilom.⁷⁴ Ker ni zapustil moških potomcev,⁷⁵ sta Ojstrica in Stopnik takrat pripadla Maksimilijanovemu in Jurijevega bratu Francu († 1601). Za njim je oboje dedoval Janez Žiga Schrattenbach, njegov nečak in Jurijev sin, ki je morda že prej imel delež gospostva Stopnik in ki je za Ojstrico skrbel vsaj do konca leta 1608.⁷⁶

Pred 5. oktobrom 1610 je postal gospodar na Ojstrici in Stopniku Janez Feliks Schrattenbach (1570–1638) in z njim se je začelo tudi novo obdobje stavbne zgodovine dvorca.⁷⁷ Bil je polbratranec pokojnih bratov Maksimilijana I., Jurija in Franca Schrattenbacha ter sin Krištofa Schrattenbacha († 1571), ki je bil polbrat zgoraj omenjenega stopniškega graščaka Pankracija Schrattenbacha, in vnuk

⁶⁷ Leta 1830 so ustrelili medveda na Kozici. Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 158. Poleti 2017 so v bližini med prečkanjem avtomobilske ceste povozili medvedko in njene tri mladiče.

⁶⁸ Janko Orožen je menil, da je dvorec nastal okoli leta 1600. Orožen, *Fevdalno omrežje*, str. 32; prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102. Jože Curk je nastanek dvorca postavil v čas okoli leta 1620. Curk, *Gradovi in graščine*, str. 151. Hans Pirchegger je zapisal, da je dvorec nastal med letoma 1614 in 1631, po drugi strani pa je poznal tudi podatek iz ojstriškega urbarja iz leta 1587, da je bil srednjeveški grad takrat že opuščen. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 188. Tudi Jože Koropec je menil, da je dvorec nastal med letoma 1614 in 1631, a se obenem zavedal, da je bil srednjeveški grad že leta 1587 v razvalinah. Koropec, *Vransko v srednjem veku*, str. 234; Koropec, *Mi smo tu*, str. 82, 112. Ivan Stopar je menil, da je dvorec nastal po letu 1566 in pred letom 1600. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 97. Ivan Jakič je menil, da je dvorec po letu 1591 začel graditi Maksimilijan Schrattenbach in da je zidavo nadaljeval Feliks Schrattenbach med letoma 1614 in 1631. Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 228.

⁶⁹ Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, str. 84; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 97.

⁷⁰ SI AS 1074/137: Novoreformirani urbar graščine Ojstrica, 1587.

⁷¹ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 141, 143; prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 97.

⁷² Prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 189 (z zmotno zapisano letnico 1591, namesto 1587).

⁷³ Prim. Curk, *O cestnem omrežju na slovenskem Štajerskem v 17. stoletju*, str. 8.

⁷⁴ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 85–86; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 110; Koropec, *Vransko v srednjem veku*, str. 233; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 110; prim. Koropec, *Mi smo tu*, str. 81, 131.

⁷⁵ Maksimilijana I. Schrattenbacha je preživela samo hči Marija Elizabeta (1573–1653), ki je bila od leta 1591 poročena s Karlom Bernardom grofom Harrachom zu Rohrau (1570–1628) <http://gw.geneanet.org/cvpolier?lang=en&p=maximilian&n=von+schrattenbach> (28. 7. 2017)

⁷⁶ Prim. Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, str. 524; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 86; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 110; Koropec, *Vransko v srednjem veku*, str. 233; Koropec, *Mi smo tu*, str. 80.

⁷⁷ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 72–73, 86; Koropec, *Vransko v srednjem veku*, str. 233; prim. Koropec, *Mi smo tu*, str. 81, 131; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 40, 110–111.

Vincenca Schrattenbacha († 1531).⁷⁸ Janez Feliks se je odlikoval v bojih proti Turkom.⁷⁹ Dalj časa je kot polkovnik poveljeval v raznih utrdbah Vojne krajine in leta 1593 se je udeležil bitke pri Sisku.⁸⁰ Od leta 1600 je bil poročen z Marijo Elizabeto rojeno baronico Egkh (1582–1631), ki mu je rodila štiri hčere in pet sinov.⁸¹ Leta 1610 je zapustil polkovniško službo v Slavonski vojni krajini ter začel gospodariti na Stopniku in Ojstrici. Leta 1624 oziroma 1628 je pridobil še gospostvo in dvorec Prebold. A upravljanju z zemljiškimi gospostvi po izbruhu tridesetletne vojne, ko je bila stiska podložnikov vse večja, očitno ni bil dorasel. Od podložnikov je namesto osemdnevne tlake zahteval vsakdanjo tlako, tudi ob nedeljah.⁸² Posledično se je v zgodovino zapisal kot tiranski, v krajišniških krutostih šolani upokojeni oficir, ki je zakrivil izbruh tako imenovanega drugega slovenskega kmečkega upora leta 1635.⁸³

Še preden je na Ojstrici začel gospodariti Janez Feliks Schrattenbach, je novi dvorec v poznem 16. stoletju in na začetku 17. stoletja opravljal tudi vlogo protestantske postojanke in v njem je okoli leta 1601 prebival predikant Ivan Dobranski, ki se je približno takrat zadrževal tudi na bližnjem gradu Zovnek in v dvorcu Polzela.⁸⁴ Kmalu zatem, do leta 1611, je vranski župnik Fellmann območje Vranskega in Ojstrice očistil protestantizma.⁸⁵ Ko je bila reformacija povsem zatrta, je bilo treba v dvorcu urediti oziroma posvetiti novo kapelo, ki je glede na poročilo vranskega župnika Fellmanna očitno obstajala že pred letom 1604. Štiriindvajsetega junija 1614 je ljubljanski škof Tomaž Hren s tem v zvezi pisal iz Gornjega Grada: če želi Feliks Schrattenbach na Ojstrici zgraditi (urediti) novo kapelo, je treba to izvesti v skladu s kantskim pravom: s postavitvijo križa in s cerkvenim blagoslovom temeljnega kamna. Kapelo so uredili in posvetili pred letom 1631, saj je takrat že omenjena v vizitacijskem zapisniku, v katerem je omenjen tudi novi dvorec – *arce novum*.⁸⁶ Letnici 1614 in 1631 je mogoče interpretirati tako, da je v tistem obdobju Janez Feliks Schrattenbach dokončal gradnjo novega

dvorca.⁸⁷ A po drugi strani je z gotovostjo mogoče ugotoviti samo to, da je bila med letoma 1614 in 1631 v novem dvorcu dokončana in posvečena kapela, ki je obstajala že pred letom 1604.⁸⁸

V letih 1628 in 1629 se je ojstriški gospod Janez Feliks Schrattenbach vse bolj zapletal v konflikte s svojimi podložniki in postajal je vse nasilnejši. Z obtožbo čarovništva in hujskanja k napadu na dvorec je 19. julija 1628 odrezal uho podložniku Simonu Prosilniku ter ga pregnal s kmetije. Pohabljenec se je nato zatekel k oblastem. Po pritožbi podložnikov zoper nasilje zemljiškega gospoda je Ojstrico leta 1628 obiskala vladarjeva komisija. Naslednje leto je zaradi novih podložniških pritožb zoper Janeza Feliksa Schrattenbacha in zoper njegovega upravnika Kleka na Ojstrico prišla nova komisija, ki pa razmer ni mogla zares urediti. Ojstriški podložniki so se znova pritožili pred 10. marcem 1632 in maja 1632. Iz Gradca so njih in Janeza Feliksa Schrattenbacha zatem pozvali k spoštovanju sporazuma iz leta 1631. Na vladarjev ukaz z dne 3. julija sta prišla v ojstriški dvorec pred 17. julijem komisarja Gaisruck in Kosjak. A do pomiritve razmer ni prišlo in leta 1633 so ojstriški podložniki prenehali izpolnjevati podložniške obveznosti, se začeli povezovati, utrjevati in oboroževati. Janez Feliks Schrattenbach se je prestrašil in začel popuščati. Kljub temu se je napetost stopnjevala. Spomladi leta 1635 so izbruhnili oboroženi spopadi med ojstriškimi kmečkimi uporniki in ljudmi Janeza Feliksa Schrattenbacha. Triindvajsetega aprila 1635 so uporniki zavzeli schrattenbaški grajski stavbi Stopnik in Prebold ter tisto v Preboldu razdejali in njene stanovalce pobili. Janez Feliks Schrattenbach se je iz Prebolda umaknil v dvorec Ojstrica in se od tam zadnji hip rešil. Uporniki so še isti dan – 23. aprila – zavzeli dvorec Ojstrica, mitnico na Vranskem in dvorec Podgrad pri Vranskem, ki je bil prav tako last Janeza Feliksa Schrattenbacha. Pri zavzetem dvorcu Ojstrica so uporniki organizirali zborovanje, na katerem je zbrani množici govoril stari Gregor Skorja – eden od pobudnikov in vodij upora, in sestavil poziv za splošni upor. Upor se je aprila in maja 1635 razširil čez celotno celjsko okrožje do Pohorja in Drave ter segel celo na Kranjsko. Maja, junija in julija 1635 je oblast upor zatrla.⁸⁹

V literaturi se pogosto ponavlja zmotni podatek,

⁷⁸ <http://gw.geneanet.org/cvpolier?lang=en&p=johann+felix&n=von+schrattenbach> (28. 7. 2017). Za drugačno interpretacijo: Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 110–111.

⁷⁹ Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, str. 524.

⁸⁰ Štrekelj, Grad Ojstrica, str. 89; Grafenauer, *Kmečki upori*, str. 295; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 111.

⁸¹ Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 111; Golec, *Valvasorji*, str. 171; prim. Golec, *Lažni Valvasor*, str. 24. Glej tudi: <http://gw.geneanet.org/cvpolier?lang=en&p=johann+felix&n=von+schrattenbach> (28. 7. 2017).

⁸² Koropec, *Mi smo tu*, str. 81–82; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 111.

⁸³ Grafenauer, *Kmečki upori*, str. 295; Koropec, *Mi smo tu*, str. 216; Krušič, *Prekopa*, str. 179, 188–192.

⁸⁴ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 72; prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 90, 111; *Krajevni leksikon Slovenije. III*, str. 505; Krušič, *Prekopa*, str. 125, 179; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 100.

⁸⁵ Prim. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 72–73; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 90, 111.

⁸⁶ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 141.

⁸⁷ Prim. Curk, *Gradovi in graščine*, str. 151; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 188; Koropec, *Vransko v srednjem veku*, str. 234; Koropec, *Mi smo tu*, str. 82, 112; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 228.

⁸⁸ Prim. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 141, 143; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 97.

⁸⁹ Koropec, *Mi smo tu*, str. 94, 109, 111, 112–116, 122–133, 176, 183; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 43; prim. Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 89; Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 158; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102; Grafenauer, *Kmečki upori*, str. 295–304; Koropec, *Vransko v srednjem veku*, str. 234; Novostraschezky, *Štajerski raj*, str. 205.

da so uporni kmetje dvorec Ojstrica leta 1635 požgali.⁹⁰ Avtentični viri te navedbe ne potrjujejo oziroma jo zanikajo. Med zaslišanjem po zadušitvi upora je 70-letni Gregor Skorja, ki je bil ojstriški podložnik, kovač na Ločici pri Vranskem in eden od voditeljev upora, izjavil, da je dvorec Ojstrica 25. aprila 1635 štivil, da uporniki niso iz njega odpeljali žita in da ga niso poškodovali.⁹¹ So pa uporniki dvorec in njegova gospodarska poslopja izropali ter med drugim odpeljali sode z vinom, hrano, živino, sveče, konjsko opremo, posodje, posteljnino in urbarja.⁹² Gregorja Skorjo je sodišče oktobra 1635 obsodilo na dosmrtno prisilno delo in poslali so ga na reko Rabo, kjer so utrjevali mejo proti Turkom, a že 8. aprila 1636 so ga skupaj z drugimi obsojenimi uporniki na osnovi cesarjeve pomilostitve odloka izpustili.⁹³ Iz uporabljenih virov ni mogoče razbrati, kdaj in kje je umrl. Ždi se, da se je to zgodilo približno takrat, ko se je poslovil tudi njegov glavni nasprotnik Janez Feliks Schratzenbach (1570–1638). Gotovo je tudi ojstriškega plemiča celotno dogajanje v zvezi s kmečkim uporom zelo prizadelo in utrudilo; zaradi neprimerne ravnanja s podložniki je globoko padel tudi njegov ugled v plemiških vrstah.⁹⁴

Janez Feliks Schratzenbach je imel poleg štirih hčera, ki so se poročile in odselile od doma, še pet sinov; najmlajša sta postala duhovnika, prvi trije pa so prevzeli očetova zemljiška gospodarstva in grajske stavbe. Najstarejši sin Krištof Žiga Schratzenbach (1600–po 1642) je dobil grad Stopnik, ki je bil matična družinska grajska stavba.⁹⁵ Drugi sin Janez Friderik Schratzenbach (1605–1657 ali 1665) je pred letom 1635 dobil Prebold in leta 1638 oziroma leta 1639 je po očetu dedoval še Podgrad pri Vranskem. Leta 1649 je bil povzdignjen v državnega grofa.⁹⁶ Že

pred tem je leta 1629 kupil Lemberg pri Dobrni.⁹⁷ Ojstrica je pripadla Janezu Maksimilijanu II. Schratzenbachu (1615–1664), ki je bil tretji sin Janeza Feliksa in leta 1637 se je na Dunaju poročil s Katarino Marijo baronico Ursböckh.⁹⁸ Ojstriško gospodarstvo je Janez Maksimilijan II. upravljal že od leta 1636 in tako kakor njegov oče je bil tudi on sprt s svojimi podložniki.⁹⁹ Leta 1646 je za tri leta zakupil Švarcenštajn blizu Velenja in leta 1647 je od dedičev svojega najstarejšega brata Krištofa Žige Schratzenbacha (1600–po 1642) prevzel še sosednje gospodarstvo Stopnik. Umril je leta 1664 v trškem dvorcu v Šoštanju, ki ga je pridobil leta 1658.¹⁰⁰ Še prej je okoli leta 1656 gospodarstvo Ojstrica podelil v zakup Janezu Ditrihu Valvasorju (okoli 1633 – okoli 1686), ki je bil brat znamenitega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja in ki je v ojstriškem dvorcu prebival še vsaj do leta 1658, morda pa vse do leta 1663.¹⁰¹

Po smrti Janeza Maksimilijana II. barona Schratzenbacha je starodavni družinski grad Stopnik leta 1664 dedoval njegov najstarejši sin Oton Vilijem Schratzenbach (1646–1687), ki se je leta 1682 poročil z Marijo Klaro Renato Saurau (1664–1738), a je razmeroma mlad umrl v Gradcu.¹⁰² Stopnik je nato pripadel Otonu Henrik Schratzenbachu (1675–1733), ki je bil mrzli bratranec Otona Vilijema, sin Janeza Baltazarja II. Schratzenbacha (1640–1693) in vnuk Janeza Friderika Schratzenbacha (1605–1657 ali 1665) ter stopniški gospod v času dokončanja Vischerjeve *Topografije vojvodine Štajerske* okoli leta 1700 in tudi še vsaj do leta 1726.¹⁰³ Ojstrica je po smrti Janeza Maksimilijana II. barona Schratzenbacha leta 1664 pripadla njegovemu mlajšemu sinu Žigi Rudolfu Schratzenbachu (1649 – domnevno 1723), ki se je leta 1671 v Gradcu poročil z Marijo

⁹⁰ Ivan Stopar (Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 96–97) je z Ojstrico zmotno povezal podatek, ki ga je objavil Ignac Orožen (Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. III/2*, str. 515–516) in ki je bil zabeležen v Kroniki dominikanskega samostana Novi Klošter: okoli 200 podložnih kmetov Jurija Schratzenbacha je med uporom 6. maja 1635 najprej obiskalo samostan, ko pa so dobili, kar so terjali, »so odrinili proti dvorcu imenovanega gospoda Jurija (Georga Schratzenbacha). Tega so, ko so ga poprej do kraja oplenili, notri popili vino in povzročili drugo škodo, razdejali in požgali.« Seveda pri omenjenem dvorcu ni šlo za Ojstrico, ki so jo uporni kmetje zavzeli že 23. aprila 1635 in ki nikoli ni bila v lasti Jurija Schratzenbacha, marveč za Švarcenek ali (manj verjetno) Limbar pri Velenju, ki ju je imel Jurij Schratzenbach in ki sta bistveno bližje Novega Kloštra kakor Ojstrica. V zvezi s tem glej: Koropec, *Mi smo tu*, str. 140, 142, 145, 176, 202. Prim. tudi: Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 89; Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 158; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102.

⁹¹ Koropec, *Mi smo tu*, str. 171, 176, 183.

⁹² Koropec, *Mi smo tu*, str. 177, 183; prim. Grafenauer, *Kmečki upori*, str. 297.

⁹³ Koropec, *Mi smo tu*, str. 190, 195, 200, 202, 216.

⁹⁴ Prim. prav tam, str. 192, 208, 209.

⁹⁵ Prim. Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 111.

⁹⁶ Janez Friderik Schratzenbach je začel okoli leta 1630 na očetovi posesti v Preboldu, na lokaciji starejšega dvora pod nekdanjim gradom Libenštajn, graditi veliki reprezentativ-

ni poznorenesančni dvorec Prebold, ki so ga dokončali po kmečkem uporu leta 1635. Prim. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 9; Grafenauer, *Kmečki upori na Slovenskem*, str. 297; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 102, 108–111; Koropec, *Mi smo tu*, str. 131; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 111; Sapač, *Arhitekturna zgodovina gradu Lemberg*, str. 641, op. 165, 166. Stavbna zasnova novega dvorca v Preboldu se je z visoko južno fasado in vogalnima stolpoma morda deloma zgledovala tudi po dvorcu Ojstrica.

⁹⁷ Sapač, *Arhitekturna zgodovina gradu Lemberg*, str. 641.

⁹⁸ Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 111; <http://gw.geneanet.org/fcicogna?lang=en&pz=francesco+maria&nz=cicogna+mozzoni&ocz=1&p=johann+felix&n=von+schrattenbach> (28. 7. 2017).

⁹⁹ Koropec, *Mi smo tu*, str. 209.

¹⁰⁰ Golec, *Valvasorji*, str. 210, 301; prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 204; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 111; <http://gw.geneanet.org/fcicogna?lang=en&pz=francesco+maria&nz=cicogna+mozzoni&ocz=1&p=johann+maximilian&n=von+schrattenbach> (28. 7. 2017).

¹⁰¹ Golec, *Lažni Valvasor*, str. 20–29; Golec, *Valvasor. Njegove korenine*, str. 208–212.

¹⁰² Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 111; <http://gw.geneanet.org/fcicogna?lang=en&pz=francesco+maria&nz=cicogna+mozzoni&ocz=1&p=otto+wilhelm&n=von+schrattenbach> (28. 7. 2017).

¹⁰³ Prim. Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja, 1971, spremno besedilo; Krušič, *Prekopa*, str. 179; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 113.

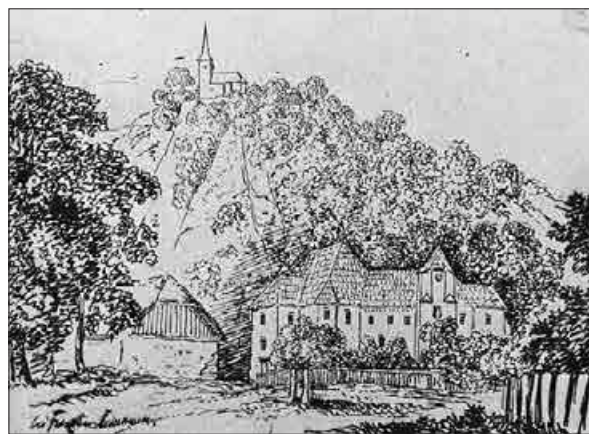
Eleonoro Steinpeiss (roj. 1654).¹⁰⁴ Žiga Rudolf je bil gospod na Ojstrici tudi v času dokončanja Vischerjeve *Topografije vojvodine Štajerske* okoli leta 1700.¹⁰⁵

Po Žigi Rudolfu Schrattenbachu je ojstriško gospostvo pred letom 1730 dedoval njegov sin Maksimilijan III. Jožef Schrattenbach (1678–1739), ki se je prvič poročil leta 1706 v Gradcu z Marijo Evo Rozino Hilleprant pl. Prandegg vdovo Steinpeiss (1671–1732) in drugič z Marijo Ivano pl. Saurau (roj. 1693). Ko je leta 1739 umrl v Gradcu, je Ojstrico dedoval njegov sin Franc Ferdinand Schrattenbach (1707–1785), ki je bil prvič poročen z Marjo Elizabeto Amaljo roj. grofico Nostitz (1710–1736) in drugič od leta 1741 z Eleonoro roj. grofico Kolowrat-Libstajnský (†1742). Bil je član dvornega sveta cesarice Marije Terezije na Dunaju in leta 1767 je odročni neugledni dvorec Ojstrica prodal ter zaključil dvestoletno zgodovino Schrattenbachov na ojstriškem gospostvu.¹⁰⁶ Štajerske veje rodovine Schrattenbach so izumrle leta 1820.¹⁰⁷

Dvorec Ojstrica v drugi polovici 18. stoletja niti približno ni imel več takšnega pomena in ugleda kakor pred tem. Okoli leta 1720 so na stari osnovi preko Trojan in Vranskega zgradili novo traso državne ceste med Dunajem in Trstom, kakršna se je v glavnem ohranila do danes, in takrat se je pomen starodavne poti mimo Ojstrice še bolj zmanjšal.¹⁰⁸ Posledično je bil dvorec vse bolj odročen, pozabljen, zanemarjen in Josefu Andreasu Janischu se za območje Ojstrice ni slučajno zapisala oznaka »divja pokrajina«.¹⁰⁹ Gotovo je poslopju dvorca povzročal težave Suhi potok, ki je bil speljan pod delom zidovja; vir iz leta 1761, v katerem je omenjena tudi grajska kapela, navaja, da je bil arhiv v dvorcu v celoti uničen med poplavo 1711, ko se je utrgal oblak.¹¹⁰ Vse kaže, da je takrat potok poplavljal spodnje prostore dvorca, kjer je bil tudi arhiv. Najverjetneje je potok spodjedel tudi del temeljev dvorca in vlaga je načela apneno vezivo v spodnjem delu zidovja, posledično pa so začeli zidovi dvorca pokati in se posedati.

Leta 1767 je Ojstrico kupil Janez Jakob grof Gaisruck (1737–1801),¹¹¹ ki je dal najverjetneje zgraditi poznobaročno poslopje nove velike grajske pristave v bližini dvorca in ki si je očitno prizadeval za gospodarski preporod ojstriškega gospostva. Bil je ambiciozen mož. Rodil se je v dvorcu Jelše pri Šmarju. Služboval je kot komornik deželnega glavarstva in gubernijski svetnik v Celovcu, kjer je imel med letoma 1767 in 1779 tudi glavno rezidenco. Ojstrico je kupil v tistem letu, ko je dobil grofovski naslov in eno leto po poroki. V osemdesetih letih 18. stoletja se je preselil v Gradec in tam služboval kot svetnik štajerskega gubernija. V ojstriškem dvorcu se je zdrževal samo občasno in leta 1791, ko se je preselil v Ljubljano, ga je prodal.¹¹²

Leta 1791 je ojstriško gospostvo z dvorcem kupil Maksimilijan Robida, ki je bil lastnik dvorca Zgornji Lanovž v Celju, kjer je stalno prebival in kjer je 22. marca 1793 tudi umrl. Po njem je Ojstrico in najverjetneje tudi Zgornji Lanovž dedovala njegova vdova Helena Robida, drugič poročena Senčar. Njen drugi mož in ojstriški graščak Ignacij Senčar (Sentscher) je na začetku 19. stoletja nad dvorcem Ojstrica, ob poti na Presedlje, postavil manjšo steklaro, ki je delovala do štiridesetih let 19. stoletja. Okoli leta 1820 je postal lastnik propadajoče Ojstrice Janez Kircher in obdržal jo je do leta 1824. Nato je bil do leta 1826 ojstriški gospod Jožef Omersi, ki je imel v tistem obdobju in tudi še pozneje tudi sosednja dvorca Brode pri Vranskem in Stopnik. Leta 1826 je dvorec Ojstrica kupil Matija Perko in ga obdržal do smrti leta 1829. Dvorec je bil v tistem obdobju že skrajno zanemarjen in tudi Perko v njem ni več prebival; leta 1827 si je kupil bližnji dvorec Podgrad pri Vranskem, ki je bil

Dvorec Podgrad pri Vranskem na risbi arhitekta Karla Friedricha Schinkla iz leta 1803. Upodobitev kaže podobo dvorca še pred njegovo klasicistično prezidavo v času družine Perko po letu 1827 (povzeto po reviji *Sinteza*, št. 55–57, 1981–1982, str. 75).

¹⁰⁴ Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 111; <http://gw.geneanet.org/jksir?lang=fr&pz=vlasta+helene&nz=ksir&ocz=0&p=johann+maximilian&n=schrattenbach> (28. 7. 2017).

¹⁰⁵ Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja, 1971, spremno besedilo; prim. Golec, *Valvasorji*, str. 302.

¹⁰⁶ <http://gw.geneanet.org/jksir?lang=fr&pz=vlasta+helene&nz=ksir&ocz=0&p=maximilian+joseph&n=schrattenbach> (28. 7. 2017); prim. Schmutz, *Historisch Topographisches Lexikon*, str. 83; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 143, 144; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 113.

¹⁰⁷ Schmutz, *Historisch Topographisches Lexikon*, str. 524; prim.

Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 107–116.

¹⁰⁸ Prim. Curk, O cestnem omrežju na slovenskem Štajerskem v 17. stoletju, str. 7–15; Curk, O cestnem omrežju na slovenskem Štajerskem v 18. stoletju, str. 138–147; Curk, *Trgi in mesta*, str. 143, 144.

¹⁰⁹ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413.

¹¹⁰ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 143; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 89; prim. Golec, *Lažni Valvasor*, str. 24; Golec, *Valvasorji*, str. 300, op. 1272.

¹¹¹ Schmutz, *Historisch Topographisches Lexikon*, str. 83.

¹¹² Golec, *Valvasorji*, str. 280–283, 285.

Sedanji pogled na nekdanji Perkov dvorec Podgrad pri Vranskem (foto: Igor Sapač, 2017).

zaradi boljšega gradbenega stanja, sončne lege, bližine glavne ceste med Dunajem in Trstom ter bližine živahne naselbine Vrnsko gotovo veliko bolj atraktiven in ki so ga zatem, do okoli leta 1845, temeljito prenovili v klasicističnem duhu ter opremili z novimi okenskimi okvirji in poslikavami v notranjosti. Matija Perko se je odločil, da ojstriški dvorec dokončno prepusti propadu. Janisch navaja, da je dvorec Podgrad v dvajsetih letih 19. stoletja prevzel vlogo središča ojstriškega gospodstva. Domnevati smemo, da so preostalo opremo z Ojstrice prepeljali na dvorec Podgrad in najverjetneje so se njeni deli tam ohranili vse do druge svetovne vojne. Vsekakor je na Podgradu končalo arhivsko gradivo gospodstva Ojstrica, ki ga od leta 1929 hrani sedanji Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani. Agonija dvorca Ojstrica se je končala v štiridesetih letih 19. stoletja; ko je bil njegov lastnik Matijev sin Anton Vincenc Perko (do leta 1846), je v opuščeno a še vedno zastrešeno poslopje udarila strela in ga razdejala.¹¹³ Anton Vincenc Perko gotovo ni niti malo razmišljal o morebitnih obnovitvenih

posegih na Ojstrici. V njegovem času so zanj končali temeljito prenovno dvorca Podgrad, v katerem je graški slikar Joseph Kuwasseg (1799–1859), ki je okoli leta 1830 in okoli leta 1845 upodobil tudi ojstriški dvorec, ustvaril kakovostne stenske poslikave, in nobene potrebe ni bilo, da v obdobju racionalizma in varčevanja vložijo denar še v eno nepotrebno zanamerno grajsko poslopje. Dvorec Podgrad mu je kot dovolj reprezentativna in udobna rezidenca povsem zadostoval in tam se je leta 1833 rodi tudi njegov sin Anton Perko – znani slikar v drugi polovici 19. stoletja.¹¹⁴ Anton Perko je slikal že okoli leta 1853 in morda so ga na slikarsko pot usmerile prav imenitne Kuwassegove stenske poslikave v prostorih domačega dvorca, o katerih poroča spremno besedilo k Reichertovi veduti Podgrada v III. zvezku njegove suite *Einst und jetzt – Nekoč in danes* iz leta 1864.¹¹⁵

Po udaru strele so razvaline dvorca Ojstrica najverjetneje kmalu do tal podrli, teren izravnali in material odpeljali ter ga uporabili za nove gradnje. Deželno sodišče se je iz ojstriškega dvorca že pred tem, v prvi polovici 19. stoletja, preselilo v Prebold. Do takrat so ob kolenu reke Bolske med Grajsko vasjo in Kapljo vasjo stale ojstriške vislice.¹¹⁶ Leta 1846 je Anton Vincenc Perko gospodstvu Ojstrica in Podgrad z dvorcem Podgrad in ohranjeno ojstriško pristavo, ki so jo po propadu dvorca poimenovali »graaščina«, prodal Karlu Nepomuku Gustavu baronu Wittenbachu ter si s kupnino leta 1847 kupil bližnji dvorec Stopnik, ki ga je nato obdržal do leta 1854.¹¹⁷ Na območju nekdanjega dvorca Ojstrica je v drugi polovici 19. stoletja od vseh nekdanjih poslopij ostala samo še baročna pristava in v njej je bilo nekaj bivalnih prostorov, ki so jih zasilno vzdrževali.¹¹⁸ Baron Wittenbach z družino v ojstriški pristavi nikoli ni bival, saj je imel rezidenco v dvorcu Podgrad, ki je v lasti njegove družine ostal do leta 1916, ko ga je kupil industrialec Peter Majdič mlajši (1862–1930).¹¹⁹

Območje nekdanjega dvorca s pristavo na Ojstrici je ostalo lasti rodu Wittenbach do leta 1908,

¹¹³ Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, str. 83; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413–414; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 140–141; Štrekelj, Grad Ojstrica, str. 90; Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 158; *Krajevni leksikon Slovenije. III*, str. 505; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 56, 97, 102, 134; prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 189, 190 (z nekoliko drugačnimi in manj zanesljivimi podatki). Za Senčarjevo steklaro na Ojstrici: Orožen, *Kratka zgodovina*, str. 214. Arhivsko gradivo gospodstva Ojstrica v dvorcu Podgrad je najverjetneje tedanji lastnik Podgrada Peter Majdič mlajši (1862–1930) leta 1929 prepustil sedanjemu Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani; sedaj nosi oznako SI AS 765 – Gospodstvo Ojstrica (1641–1902). Gradivo, ki vključno z gradivom gospodstva Podgrad, obsega 11 fasciklov in 45 knjig oziroma 3,3 tekoče metre, doslej še ni bilo predmet nadrobnejše analize. Na osnovi arhivskega popisa sklepam, da za stavbno zgodovino dvorca Ojstrica nima posebnega pomena.

¹¹⁴ Anton Perko se je v dvorcu Podgrad rodil leta 1833, nekaj let zatem, ko je njegov ded zapustil Ojstrico. Bil je bil mornariški častnik, upravitelj cesarskega gradu Hradčani v Pragi in tajnik prestolonaslednice Štefanije. Umril je leta 1905 v Dubrovniku. Prim. Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, 22, str. 26; Wastler, *Steirisches Künstler-Lexikon*, str. 117–118; Steška, Perko, str. 307; Moškon, (Ne)znani slikar, str. 221–225; Žaja Vrbica, Slovenski slikar Anton Perko, str. 93–252.

¹¹⁵ Reichert, *Einst und jetzt*; Stopar, *Podoba Slovenije*, str. 160.

¹¹⁶ Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 158; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102; *Krajevni leksikon Slovenije. III*, str. 505.

¹¹⁷ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 141; Štrekelj, Grad Ojstrica, str. 90; Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 158; Curk, Gradovi in graščine, str. 151; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 189, 191; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 97, 102, 134.

¹¹⁸ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413; prim. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 141.

¹¹⁹ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 190; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 102.

ko ga je kupil italijanski trgovec z lesom Bonifacij Piussi. Od leta 1909 ga je imel Peter Piussi, ki je bil italijanski državljani. Med prvo svetovno vojno je bila ojstriška pristava prazna in zapuščena.¹²⁰ Pred tem je bila v njej podružnična vaška šola, ki je začela delovati jeseni 1891, a se je zaradi premalo prostora leta 1913 preselila v takrat dograjeno novo nadstropno dvorazredno šolsko poslopje v vasi Loke.¹²¹ Baročno poslopje ojstriške pristave je ostalo v lasti Petra Piussija do nacionalizacije po drugi svetovni vojni in v njem je do takrat stanoval gozdar obsežnih ojstriških grajskih gozdov.¹²² Po nacionalizaciji je pristava ostala brez pravega skrbnika in je začela hitro propadati. V zgodnjih petdesetih letih 20. stoletja se je na severni strani začela udirati njena škodlasta streha.¹²³ Leta 1964 je imela že do polovice podrti streho in z razmočenih sten je odpadal fasadni omet.¹²⁴ Še istega leta so jo okoliški kmetje podrli in material odpeljali ter ga porabili za zidavo svojih poslopij.¹²⁵ Leta 2009 so po načrtih iz mariborskega podjetja Komuna pro-

Sedanji pogled na lokacijo nekdanjega dvorca Ojstrica iz jugovzhodne strani. Dvorec je stal na območju travnika ob potoku. Novejše stanovanjske hiše stojijo na lokacijah nekdanje baročne pristave in vrta. Na levem robu fotografije je med vejevjem viden nekdanji ojstriški grajski mlin (foto: Igor Sapač, 2015).

jekt na lokaciji dela podrte pristave in nekdanjega renesančnega grajskega vrta za podjetje Kresnica d.o.o. začeli graditi manjše stanovanjsko naselje Ojstrica s tremi stavbnimi nizi in skupno devetimi hišami. Zaradi gospodarske krize se je gradnja na pol poti ustavila in hiše, ki spadajo k naselju Loke v občini Tabor, še sedaj niso dokončane. Konservatorska služba pred začetkom gradnje ni poskrbela za ustrezne arheološke raziskave.

Oris stavbne zasnove dvorca Ojstrica

Čeprav grajeni ostanki dvorca Ojstrica na terenu niso več vidni, je ohranjenega dovolj historičnega slikovnega dokumentarnega gradiva, ki v kombinaciji s topografsko analizo ohranjene parcele nekdanjega dvorca omogoča razmeroma zanesljiv poskus rekonstrukcije podobe stavbne celote pred njenim propadom v štiridesetih letih 19. stoletja.¹²⁶

Najstarejši slikovni vir v zvezi z dvorcem Ojstrica je drobna skica na Vischerjevem zemljevidu Štajerske iz leta 1678, ki ob razvaljenem gradu kaže nadstropni renesančni dvorec z dokaj dolgo glavno fasado in vogalnima stolpoma na straneh.¹²⁷ Bistveno bolj natančna je večja bakrorezna upodobitev dvorca v Vischerjevi *Topografiji vojvodine Štajerske* okoli leta 1681, ki v dvignjeni perspektivi oziroma v kavalirski projekciji kaže ves stavbni kompleks in razvalino srednjeveškega gradu v ozadju.¹²⁸ Upodobitev je sicer precej okorna, a dokumentarno dovolj zanesljiva. Dvorec je upodobljen pod mogočno vzpetino Krvavica kot trinadstropno poslopje s talno ploskvijo v obliki črke L in z dvema enako visokima valjastima stolpičema na vogalih štiriosne glavne (severne) fasade. Skozi glavni trakt je pod obokoma na levi (vzhodni) strani speljana struga Suhega potoka in na desni (zahodni) strani cesta proti Trojanam. V tesni dolini Suhega potoka za dvorcem sta upodobljeni dve poslopiji; prvo manjše pritlično je pokrito z dvokapno streho in v njem je bil mlin, drugo večje nadstropno v obliki pristave pa je štiritraktno, z notranjim dvoriščem in na severozahodnem vogalu opremljeno z valjastim stolpičem. Drugo poslopje na ostalih slikovnih virih ni upodobljeno in tudi z upoštevanjem sedanje konfiguracije terena je verjetno, da v resnici nikoli ni stalo ter da se je zgodila zmota pri upodabljanju stavbnega kompleksa; risar je med ustvarjanjem kavalirske projekcije najverjetneje zmotno podvojil stavbno maso dvorca. Bolj zaneslji-

¹²⁰ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 141; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 90; Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 158; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 189; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 97, 102.

¹²¹ Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 156; prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102; Curk, *Gradovi in graščine*, str. 151; *Krajevni leksikon Slovenije. III*, str. 505. Leta 1913 dograjeno šolsko poslopje sedaj nosi hišno številko Loke 21, a od leta 1971 ne služi več šolskim namenom.

¹²² *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102; *Krajevni leksikon Slovenije. III*, str. 505.

¹²³ Prim. fotografijo iz leta 1953 v zasebnem arhivu družine Kovče, Loke 36, Tabor, objavljeno v: Kralj, *Svobodni gospodje Žovneški*, str. 147.

¹²⁴ Prim. fotografije in zapisi konservatorja Ivana Stoparja v arhivu Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Celje.

¹²⁵ Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 97. V reviji Varstvo spomenikov poročilo o rušenju pristave iz neznanega vzroka nikoli ni bilo objavljeno.

¹²⁶ Dvorec je bil tudi zaradi umeščenosti v naravno okolje zelo slikovit in zato ni naključje, da je njegova podoba reproducirana tudi na ščitnem ovitku tretje knjige iz zbirke Grajske stavbe v Sloveniji. Glej: Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*.

¹²⁷ Stopar, *Grajski objekti*, str. 35.

¹²⁸ Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja, 1971, sl 82; Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja, 1975; Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae. Faksimilirana izdaja*, 2006, št. 67.

Pogled na območje nekdanjega kompleksa dvorca Ojstrica iz severovzhodne smeri. V ozadju sta vidni dominantna vzpetina Kravica (levo) in nižja vzpetina z ostanke srednjeveškega ojstriškega gradu (v sredini) (foto: Igor Sapač, 2015).

*Starejša litografska upodobitev Ojstrice, ki jo je okoli leta 1830 za Staro Kaiserjevo suito ustvaril graški slikar Joseph Kuwasseg, kaže območje z dvorcem in razvaljenim gradom iz približno iste smeri, kot zgornja fotografija (Kaiser, *Litografirane podobe*, št. 37b).*

va je upodobljena situacija pred glavno fasado dvorca. Tam je na levi strani podolžno pravokotno enonadstropno poslopje s strmo dvokapno čopasto streho in pred njim ob potoku stolpič – morda golobjak. Na levem bregu potoka stoji štiriraktna visokopritlična stavba z notranjim dvoriščem, ki je imela funkcijo glavnega gospodarskega poslopja. Zahodno od velikega gospodarskega poslopja je manjše, pritlično, pravokotno poslopje, ki je pokrito z dvokapno streho in z velikim poslopjem povezano z zidanim dvoriščnim portonom, skozi katerega je speljana glavna cesta. Manjše gospodarsko poslopje je naslonjeno na visoki zid, ki zamejuje razsežno nepravilno šestkotno površino s partenim vrtom in sadovnjakom. Vrt ima strogo geometrično renesančno zasnovo s kvadratno osnovno talno ploskvijo in z dvakrat oziroma radialno simetrično razporejenimi okroglimi in pravokotnimi polji, na katerih so v renesančni maniri za zeleno obrobo gotovo skupaj rasle okrasne in uporabne rastline oziroma skupaj cvetje, zelenjava, sadje in grmovnice, zlasti jagodnice in ribez.¹²⁹ Na zahodni strani je v osrednji osi vrtni parter zaključen in dopolnjen z nadstropnim lesenim stolpičem oziroma razglednim paviljonom, ki je omogočal dovolj dober dvignjeni pogled na vrtno sliko. Parterni vrt je na treh straneh obdan s strogo geometrično oblikovanim nasadom sadnega drevja. Ob zahodnem vrtnem zidu so za sadnim drevjem nanizana še manjša kvadratna polja – najverjetneje zelenjavne grede.

Litografska upodobitev, ki jo je ustvaril in signiral graški slikar, litograf in strokovni pisatelj Joseph

Kuwasseg (1799–1859) ter je okoli leta 1830 oziroma med letoma 1824 in 1833 izšla v Stari Kaiserjevi suiti, prikazuje kompleks dvorca iz približno iste smeri kakor Vischerjeva upodobitev, vendar nekoliko bolj iz daljave in iz nižjega gledišča.¹³⁰ Dvojnopolnadstropni dvorec s petosno glavno fasado ima enako stavbno maso kakor na Vischerjevi upodobitvi, a je upodobljen bolj natančno. Na strehi glavnega trakta se je poleg dveh strešnih oken pojavil baročni strešni stolpič grajske kapele, ki je pokrit s slikovito čebulasto streho, in vzhodni valjasti stolp je dobil manjši utilitarni pritlični pravokotni prizidek. Na zahodni valjasti stolp je v črti glavnega trakta prislonjen dvosni pravokotni podaljšek glavnega trakta; očitno je to zahodni stranski trakt, ki je na Vischerjevi upodobitvi prikazan zmotno, v pravokotnem stiku z glavnim traktom. Pravokotno enonadstropno poslopje na desnem bregu potoka pred glavno fasado dvorca je dobilo štirikapno streho in na zahodni fasadi v nadstropju lesen hodnik oziroma balkon. Visokopritlična velika gospodarska stavba na levem bregu potoka je bila v tistem obdobju najverjetneje še prav takšna kot v Vischerjevem času, a na upodobitvi je viden samo njen severni trakt s strmo štirikapno streho. Manjše zahodno gospodarsko poslopje je nadomestilo veliko poznobaročno enoinpolnadstropno pravokotno poslopje pristave, ki ima štirikapno streho na vrhu dopolnjeno s posebno strešno konstrukcijo oziroma z dvignjenim ostrejšem, ki z značilno obliko kaže, da je najbrž služilo za sušenje konjske žime. Strogo geometrično zasnovani parterni vrt je izginil. Vrtni zid na upodobitvi sicer ni viden, a je v tistem obdobju najverjetneje vsaj deloma še stal. Kompleks dvorca v

¹²⁹ Za zasnove značilnih renesančnih vrtov prim. Simič, *Po zgodovinskih parkih in vrtovih*. Kot analogijo k nekdanjemu renesančnemu vrtu na Ojstrici je smiselno upoštevati obnovljeni renesančni vrt ob gradu Schallaburg v Spodnji Avstriji. Zasnova obzidanega vrta, ki je postavljen na drugi strani ceste od dvorca, je v slovenskem prostoru primerljiva z nekdanjim dvorcem Čušperk na Dolenjskem. Prim. Sapač, *Razvoj*, str. 150–151.

¹³⁰ Kaiser, *Lithographirte Ansichten*. Ponatis 1982, št. 210; Kaiser, *Litografirane podobe*, št. 37b, str. 37; Novostraschezky, *Štajerski raj*, str. 390. Prim. Celedin, *Joseph Kuwasseg; Stopar, Podoba Slovenije*, str. 127, 130 (opomba upodobitve št. 104 v zvezi z Ojstrico se očitno nanaša na Kuwassegovo litografijo iz Stare Kaiserjeve suite, ki je nastala okoli leta 1830).

Mlajša litografska upodobitev Ojstrice, ki jo je okoli leta 1845 za Lamplovo suito ustvaril Joseph Kuwasseg (Stopar, Podoba Slovenije, str. 157).

krajinski sliki dopolnjene podoba razvaljenega srednjeveškega gradu na vzpetini; nad ostanki obzidij se dviguje štrcelj glavnega grajskega stolpa.

V štiridesetih letih 19. stoletja oziroma okoli leta 1845 je Joseph Kuwasseg ustvaril še drugo upodobitev dvorca Ojstrica in jo v litografski obliki objavil v Lamplovi suiti. Upodobitev je spodaj opremljena s podpisom: *Ruine Osterwitz im Cillier Kreis, gehörig dem Herrn Anton Perko – Razvalina Ojstrica v celjskem okrožju, last gospoda Antona Perka*. Kuwasseg je takrat upodobil opuščeni in na smrt obsojeni dvorec; kmalu zatem so ga do tal podrli. Format upodobitve je precej večji od starejših upodobitev in zato je zelo natančna in slikovita ter je bila zato tudi večkrat reproducirana, tudi v koloriranih variantah.¹³¹ Kompleks dvorca je na njej prikazan iz približno enakega gledišča kakor na upodobitvi iz Stare Kaiserjeve suite, a zorni kot je bistveno ožji in zato širša okolica ni vključena. Viden je samo južni konec velike poznobaročne pristave, ki je bila takrat kot edino poslopje v kompleksu v dobrem gradbenem stanju in poudarjena z lizensko fasadno členitvijo. Visokopritlična velika gospodarska stavba na levem bregu potoka je že do tal podrta in ostanki zidovja niso več vidni. Na pravokotnem enonadstropnem poslopju na desnem bregu potoka se je – očitno zaradi zamaka-

nja skozi preperelo skodlasto streho – sesula celotna strešna konstrukcija in od balkona na zahodni fasadi so ostale samo lesene konzole. Zidovje tistega poslopja je bilo takrat še v celoti ohranjeno; na triosni severni stranski fasadi je v pritličju v osrednji osi viden širok polkrožno zaključeni portal, ki kaže, da so pritličje uporabljali kot hlev. Glavna fasada dvorca je prav takšna kakor na upodobitvi iz Stare Kaiserjeve suite, a detajli so bistveno bolj natančno upodobljeni in arhitekturni proporci so izjemno zanesljivo dokumentirani. Očitna je nesimetrična zasnova in ob stiku z vzhodnim valjastim stolpom se med ra-

Sedanji pogled na lokacijo, ki jo kaže mlajša Kuwassegova litografska upodobitev Ojstrice. Dvorec je stal na sedanjem travniku, na levi strani cestnega zavoja (foto: Igor Sapač, 2015).

¹³¹ Reprodukcije so objavljene v: Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 95; Stopar, *Likovno snovanje*, str. 197; Celedin, *Joseph Kuwasseg*, str. 55; Stopar, *Slikovite podobe Slovenije*, str. 114–115; Stopar, *Podoba Slovenije*, str. 156–159.

Lokaciji srednjeveškega gradu in novoveškega dvorca Ojstrica na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja (Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5, sekcija 175).

Kompleks dvorca Ojstrica v mapi franciscejskega katastra iz leta 1825. Izrez (SI AS 177/C/F/C416/A07).

stlinjem skriva lok oboka nad potokom. Pritličje je imelo majhna podolžna pravokotna okna z neprofiliranimi kamnitimi okviri, kar kaže, da je pritličje rabilo kot klet in da je bilo najverjetneje opremljeno z banjastimi oboki. Ekscentrično postavljeni kamniti glavni portal poznorenesančnih oblik je polkrožno zaključen in ima poudarjena kapitela. Pravokotna okna v prvem in drugem nadstropju so opremljena s kamnitimi okviri in poudarjena s profiliranimi policami in ravnimi čeli. Podstrešna poletaža je osvetljena s podolžnimi pravokotnimi okenci z neprofiliranimi kamnitimi okviri, ki so skoraj prav takšni kakor v pritličju. Na stiku med glavno fasado dvorca in zahodnim valjastim stolpom se je pojavil manjši utilitarni enonadstropni pravokotni prizidek, ki ga pokriva enokapna streha in ki ga na upodobitvi iz Stare Kaiserjeve suite še ni. Streha dvorca je križa s skodlami, ki pa so v glavnem že zelo preperle in skozi njega zamaka, kar povzroča odpadanje tankega gladkega ometa na glavni fasadi. V ospredju upodobitve, pred glavno fasado dvorca, je ravnica, ki je delno porasla z nizkim drevjem. Glavno cesto na zahodu ob pristavi zamejuje preprosta lesena ograja, ki obdaja sadovnjak.

Sporočnost vedut odlično dopolnjuje v mapi franciscejskega katastra iz leta 1825 upodobljena situacija;¹³² v glavnem je enaka situaciji na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja, ki pa je zaradi manjšega merila precej manj

natančen.¹³³ Dvorec je imel dokaj komplicirano tlorisno zasnovo, ki je v osnovi izhajala iz oblike kljucke oziroma črke L in je bila dopolnjena z valjastima stolpičema na severni strani ter pravokotnimi izzidki na vzhodni in zahodni strani. Južna stran ni imela stolpičev. Zahodni stolpič se je navezoval na pravokotni izzidek, ki je bil postavljen nad glavno cesto in se je navezoval na vrtno obzidje. Pod vzhodnim delom dvorca je bila speljana struga Suhega potoka. Osrednji del dvorca je v mapi franciscejskega katastra upodobljen kot velika kompaktna stavbna masa brez notranjega dvorišča, a upošteva višino strešnega slemena na obeh Kuwassegovih upodobitvah je treba ugotoviti, da je na sredini kompaktne stavbne mase gotovo obstajalo manjše notranje dvorišče, ki pa na katastru zaradi drobnega merila ni vrisano. Na avstrijskem vojaškem zemljevidu in v mapi franciscejskega katastra ni upodobljena geometrična parterna zasnova vrta ob dvorcu; okrasni vrt so do leta 1825 očitno že opustili in površino namenili sadovnjaku. Razsežno poligonalno obzidje je leta 1825 še stalo, saj je njegov potek v mapi franciscejskega katastra označen; navezovalo se je na dolgo pravokotno poslopje poznobaročne pristave. Veliko visokopritlično gospodarsko poslopje pred vzhodno fasado pristave je takrat še stalo, a je izgubilo vzhodni trakt, ki ga kaže Vischerjeva upodobitev. Severno od tistega poslopja je bil s plotom ograjen vrt oziroma pašnik, ki je viden tudi na približno sočasni upodobitvi iz Stare Kaiserjeve suite. Veliko pravokotno poslopje na de-

¹³² SI AS 177/C/F/C416/A07 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Črni Vrh), 1825.

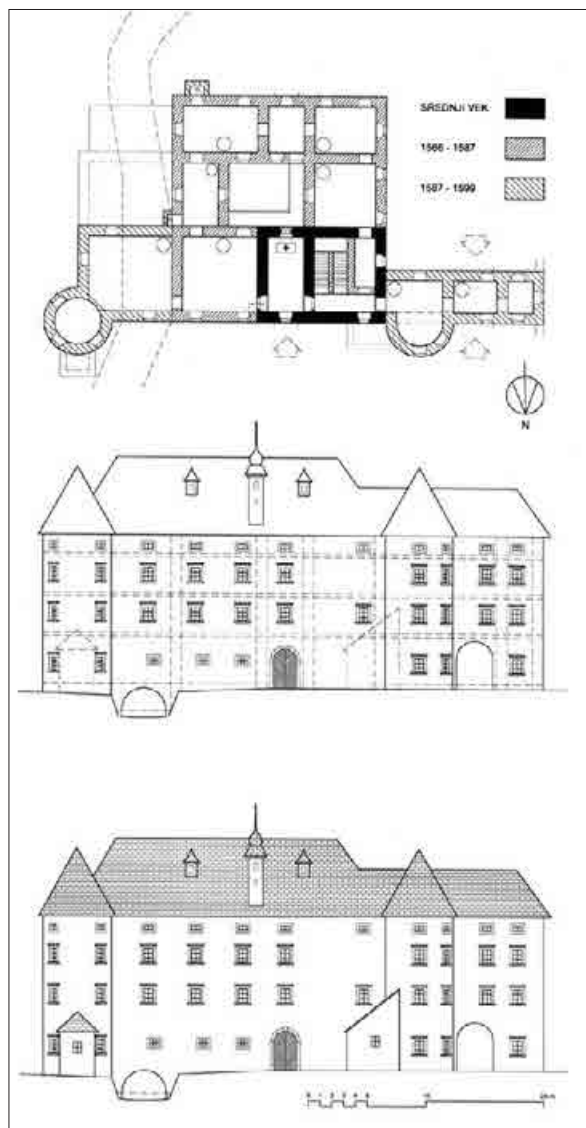
¹³³ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5, sekcija 175, str. 147.

snem bregu potoka je bilo precej široko in je imelo na severnem delu vzhodne fasade manjši pravokotni prizidek. Južno za dvorcem je na zahodni strani glavne ceste tik ob Suhem potoku stalo pravokotno poslopje grajskega mlina. Tam, kjer je na Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681 označeno večje nadstropno štiriraktno poslopje v obliki pristave, je v mapi franciscejskega katastra vrisana dolga pravokotna stavba, ki pa je nastala po letu 1825, saj so jo v mapi dorisali sekundarno, na območju, kjer je bila prej travna površina.

Današnja situacija potrjuje točnost historičnih grafičnih upodobitev. Glavna cesta še vedno poteka po isti trasi in tudi potek struge potoka se ni spremenil. Pritlično pravokotno poslopje nekdanjega grajskega mlina, ki ga kaže že Vischerjeva upodobitev, je v osnovi ohranjeno in vključeno v kompleks domačije, ki nosi hišno številko Loke 38. Lokacija dvorca je nepozidana in zatravljena; pod rušo se gotovo še skrivajo stari temelji, ki bi jih bilo mogoče raziskati z arheološkimi metodami. Velikost parcele omogoča sklepanje o velikosti nekdanjega dvorca. Nepozidani sta ostali tudi lokaciji nekdanjih gospodarskih poslopij na levem in desnem bregu potoka. Na lokaciji severne polovice nekdanje poznobaročne pristave in jugovzhodnega dela nekdanjega grajskega vrta od leta 2009 stoji nedokončano naselje stanovanjskih hiš. Na lokaciji južnega dela nekdanje poznobaročne pristave se pod vrtno površino skrivajo ostanki starih temeljnih zidov. Večji del areala nekdanjega vrta je ostal nepozidan.

Interpretacija stavbnega razvoja dvorca Ojstrica

Z upoštevanjem opisanih starih grafičnih upodobitev, sedanje situacije na terenu in ustreznih analogij je mogoče dovolj zanesljivo rekonstruirati tlorisno zasnovo in stavbne volumne dvorca pred njegovim uničenjem v štiridesetih letih 19. stoletja ter na tej podlagi interpretirati tudi njegov stavbni razvoj. Vse kaže, da je imel dvorec vse glavne stavbne dele enako visoke in dosegli so višino dveh in pol nadstropij. Tlorisna zasnova dvorca je bila po drugi strani dokaj nenavadna in pogojena s specifično topografsko situacijo; skozi dvorec sta bili speljani glavna cesta in struga potoka. Rekonstruirani tloris kaže, da je bila njegova osnova pravokotnik v izmeri približno $19,4 \times 18,2$ metra, ki se je približeval kvadratu. Iz te pravokotne talne ploskve je izhajala kubično učinkujoča štiriraktna stavbna zasnova, ki je imela na sredini tesno notranje dvorišče s pravokotno talno ploskvijo v izmeri približno $6,4 \times 5,4$ metra. Severni trakt je bil s 8,2 metra malce širši od drugih treh in je imel funkcijo glavnega trakta. Na vzhodu je imel enako široki in okoli 8 metrov dolgi podaljšek, ki so ga postavili drzno nad strugo potoka in ga na severovzhodnem vogalu poudarili z enako visokim valjastim stolpičem. Glede na upodobljeno situacijo v

Tloris drugega nadstropja dvorca Ojstrica z vrisanimi fazami stavbnega razvoja, analiza zasnove glavne fasade in pregledni izris glavne fasade. Poskus rekonstrukcije (risal: Igor Sapač, 2015 in 2017).

mapi franciscejskega katastra smemo sklepati, da so na vzhodno fasado vzhodnega trakta in južno fasado vzhodnega podaljška severnega trakta sekundarno prislonili prizidek, ki je bil postavljen prav tako nad strugo potoka, a je bil nižji od severnega trakta, saj je njegova streha na Kuwassegovih upodobitvah skrita za slemenom strehe severnega trakta. Na severnem delu zahodne stranice osnovne kubično učinkujoče stavbne zasnove je bil nanjo prislonjen pravokotni izzidek, ki je na zahodu segal do vrtnega zidu; dolg je bil približno 13,4 metra, širok samo 4,5 metra in postavljen je bil nad glavno cesto. Vzhodni del tistega izzidka je bil na severni fasadni strani oblikovan kot polvaljast stolpič, ki je tvoril pendant severovzhodnemu vogalnemu stolpiču in monumentalno uokvirjal

ter uravnotežal glavno fasado dvorca. Začetna južna fasada dvorca je bila najverjetneje oblikovana dokaj utilitarno; v mapi franciscejskega katastra je na njenem vzhodnem koncu označen manjši pravokotni izzidek. Najverjetneje je tam v bližini potoka stal značilni stolpičasti dvonadstropni sanitarni izzidek, kakršne so imeli številni dvorci med 16. in 18. stoletjem. Poskus rekonstrukcije razporeditve notranjih prostorov dvorca je bolj tvegan. Po lokaciji strešnega stolpiča je mogoče sklepati, da je bila kapela v osrednjem delu severnega trakta in upošteva ustrezne analogije je bila najverjetneje v drugem nadstropju. Za portalom v pritličju severne fasade je bila gotovo veža, ki je najbrž segala do notranjega dvorišča. Gotovo se je na vežo v severnem traktu navezovalo glavno stopnišče, ki je bilo upošteva ustrezne analogije najverjetneje dvoramno in je segalo od pritličja do podstrešne poletaže. Po analogijah sodeč smemo sklepati, da so imeli prostori v pritličju v glavnem banjaste oboke s sosvodnicami, v nadstropjih pa so bili ravni leseni tramovni stropi, ki so bili nazadnje gotovo ometani. Vrata v stenah med notranjimi prostori so bila najverjetneje večinoma postavljena osno. Bivalne sobe v nadstropjih so bile gotovo opremljene z lončenimi pečmi, ki so bile povezane z dimničnimi tuljavami. Dimnikov na upodobitvah dvorca sicer ni mogoče zaslediti, kar kaže, da so bili postavljeni na začetni strani.

1. faza: poznosrednjeveški dvor

Specifična utesnjena postavitve dvorca v prostor, njegova nenavadna tlorisna zasnova in nesimetrična glavna fasada dokazujejo, da v 16. stoletju tam gotovo niso zgradili povsem nove grajske stavbe v skladu z novimi renesančnimi arhitekturnimi tendencami, marveč, da je novoveški dvorec nastal na lokaciji starejšega srednjeveškega poslopja, najverjetneje z vključitvijo dobršnega dela njegovih zidov. Že pri obravnavi stavbne zasnove srednjeveškega gradu Ojstrica smo ugotavljali, da grajski kompleks ni bil omejen zgolj na grajsko vzpetino in da je bila glavna grajska pristava najverjetneje na območju poznejšega novoveškega dvorca. Gotovo so bili tu hlevi za živino, grajski mlin in najverjetneje tudi kovačnica, saj so bile te funkcije vezane na vodo iz potoka. Glede na cesto oziroma pot proti Trojanam in topografsko situacijo je morda dopustno tudi pomisliti, da je v stavbnem kompleksu stalo še poslopje gostišča oziroma hospicija, v katerem je bilo mogoče primerno poskrbeti za imenitnejše popotnike.¹³⁴ Vsekakor je na lokaciji poznejšega dvorca v poznem srednjem veku stal dovolj razsežen kompleks ojstriškega dvo-

ra oziroma pristave in nedvomno je tam stalo tudi večje zidano bivalno poslopje.¹³⁵ Opravljena analiza stavbne zasnove novoveškega dvorca z upoštevanjem ustreznih analogij omogoča hipotezo, da se je najširši severni trakt dvorca razvil s širitvijo prvotne srednjeveške zidane stavbne zasnove, ki je bila postavljena na levem bregu potoka, domnevno na pravokotni talni ploskvi v izmeri približno 8,2 × 11 metrov. Prvotnega srednjeveškega poslopja zaradi potrebe po zagotovitvi stabilnosti temeljev gotovo niso postavili tik ob potoku, marveč bližje glavni cesti. Domnevati torej smemo, da je srednjeveška stavba tvorila zahodni del poznejšega severnega trakta dvorca, medtem ko je bil njegov vzhodni del tik ob potoku in nad njim mlajši. Zaradi postopne stavbne rasti glavna fasada dvorca ni imela simetrične zasnove. Glavni portal dvorca, ki je bil postavljen ekscentrično desno glede na os glavne fasade, je najverjetneje ostal na lokaciji glavne vhoda v prvotno srednjeveško poslopje, saj, če ni bilo prave potrebe, vhodov v grajske stavbe med prezidavami praviloma niso premeščali. Dokumentirana dvojnopolnadstropna stavbna masa severnega trakta dvorca utemeljuje domnevo, da je bilo prvotno srednjeveško bivalno poslopje vsaj dvonadstropno in da je imelo torej podobo značilnih srednjeveških neutrujenih stolpastih dvorov, kakršni so pri nas nastajali zlasti v 13. in 14. stoletju in so bili dvakrat številčnejši od utrujenih srednjeveških gradov.¹³⁶ V bližini Ojstrice je podoben dvor v 14. in 15. stoletju stal na lokaciji sedanjega dvorca Podgrad pri Vranskem in tudi tam so ga postavili ob strugi potoka.¹³⁷ Z Ojstrico je primerljiva tudi situacija na območju Prebolda; ob vznožju vzpetine z gradom Libenštajn je že vsaj v 15. stoletju stal dvor, iz katerega se je pozneje razvil sedanji veliki novoveški dvorec Prebold z vogalnimi stolpi.¹³⁸

2. faza: začetek gradnje renesančnega dvorca med letoma 1566 in 1587

Vse kaže, da se je Maksimilijan I. Schrattenbach (1537–1599), najverjetneje skupaj z bratom Jurijem, že takoj po pridobitvi ojstriškega gospostva v zakup aprila 1566 odločil, da opusti srednjeveški grad vrh vzpetine in si uredi udobnejše novo središče gospo-

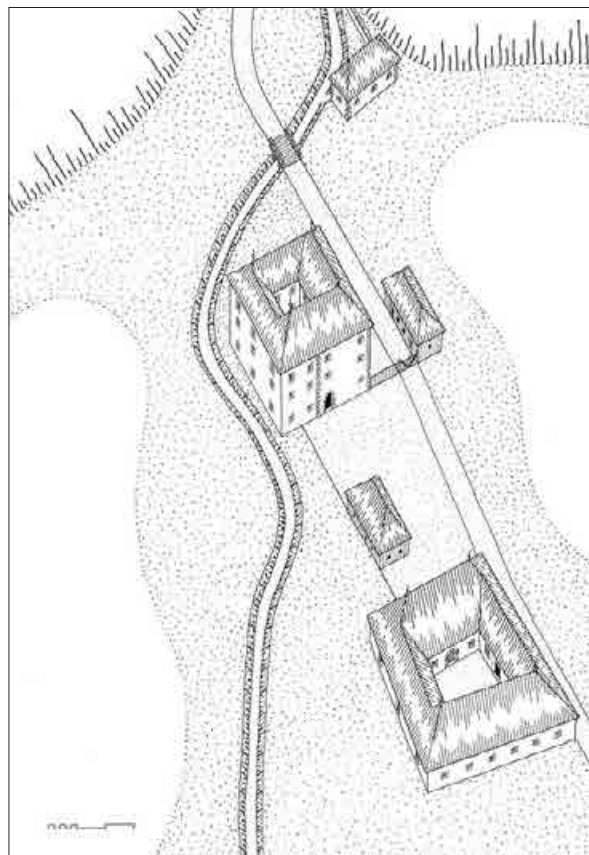
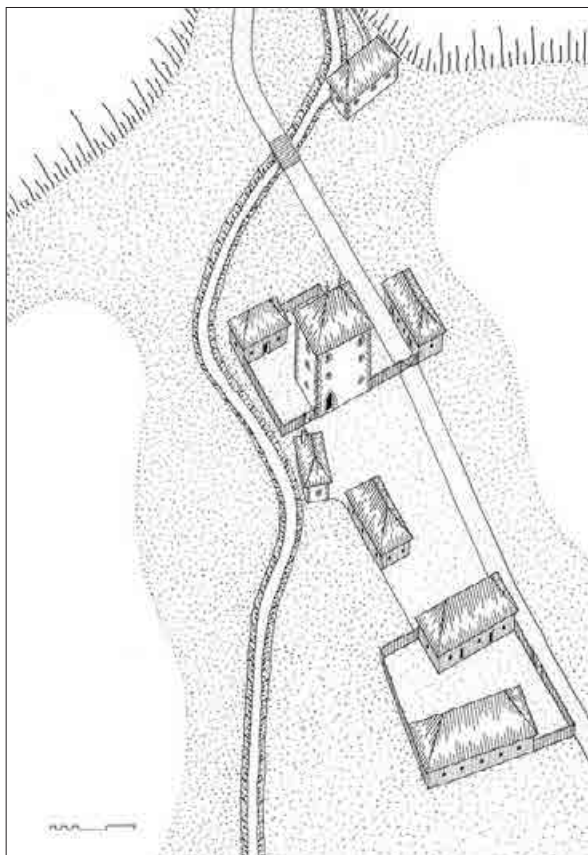
¹³⁴ Situacijo je pogojno mogoče primerjati z bližnjim Špitaličem, kjer je hospic stal že v 13. stoletju, in z Jezerskim, kjer je večje poslopje hospicija nastalo v 16. stoletju in je še sedaj ohranjeno. Poslopji hospicev iz 15. in 16. stoletja sta ohranjeni tudi v kompleksih nekdanjih samostanov Gornji Grad in Žiče.

¹³⁵ Situacijo je pogojno mogoče primerjati s Senožečami na Krasu, kjer je ob pomembni cesti, ob vznožju vzpetine s srednjeveškim gradom, v poznem srednjem veku nastal kompleks dvora z mitnico in v novem veku se je tam na srednjeveški osnovi razvil kompleks dvorca. Prim. Sapač, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji*, str. 130–150.

¹³⁶ Za stavbne zasnove srednjeveških stolpastih dvorov glej: Stopar, *Arhitektursymbolik*; Makarovič, *Pričevanje gotskega stolpa*, str. 143–205; Sapač, *Razvoj*, str. 58–72; Sapač, *Arhitekturnozgodovinska problematika*, str. 371–410.

¹³⁷ Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 101–103.

¹³⁸ Prim. Orožen, *Fevdalno omrežje*, str. 32; Curk, *Gradovi in graščine*, str. 150; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 108.

Dvor oziroma pristava Ojstrica v 15. stoletju (levo) in kompleks dvorca Ojstrica med letoma 1566 in 1587 (desno). Poskus rekonstrukcije. Aksonometrični študiji (risal: Igor Sapač, 2017).

stva v dolini, ob vznožju grajske vzpetine, na lokaciji srednjeveške grajske pristave oziroma dvora. Za gradnjo so takrat in tudi pri vseh poznejših gradnjah v kompleksu dvorca Ojstrica do poznega 18. stoletja uporabljali kamen iz razvalin srednjeveškega ojstriškega gradu in prav zato je vrh grajske vzpetine ostalo zelo malo ruševinskega materiala. Analiza tlorisne zasnove dvorca kaže, da so najverjetneje najprej zgradili dvo- ali (manj verjetno) dvojnopolnastropno kubično učinkujoče štiritraktno poslopje s približno kvadratno talno ploskvijo in tesnim notranjim dvoriščem. V širši severni trakt novega poslopja so domnevno vključili starejšo poznosrednjeveško bivalno stavbo in drugi trije trakti so morda nastali z nadzidavo dvoriščnega obzidja ob prvotni bivalni stavbi. Novi dvorec je dobil značilno monolitno renesančno stavbno maso, ni pa bil posebno velik in reprezentativen. Zato ne preseneča zapis v ojstriškem urbarju iz leta 1587, ki dvorec označuje kot novo začasno bivališče bratov Maksimilijana in Jurija Schrattenbacha. Če bi dvorec že takrat imel reprezentativna valjasta stolpiča, ga besedilo gotovo ne bi označilo kot začasno bivališče. Takrat izoblikovana stavbna zasnova je bila v osnovi primerljiva z dvorcem Golič pri Slovenskih Konjicah, ki je nastal okoli leta 1542, še bolj pa z dvorcem Odolina blizu Materije v Brkinih,

ki je nastal kmalu po letu 1622. Pri gradnji novega dvorca so poskusili dosledno uveljaviti idealni renesančni stavbni koncept patricijske oziroma plemiške rezidence s štirimi stavbnimi trakti okoli notranjega dvorišča na kvadratnem ali pravokotnem tlorisu. Skromna razpoložljiva površina med cesto in strugo potoka je sprva onemogočila, da bi novi dvorec na vogalih dobil okrogle ali oglate stolpe, kakršni so bili v 16. stoletju na tovrstnih arhitekturah v slovenskem prostoru skoraj obvezni in nepogrešljiv statusni simbol. Najverjetneje pa so že pred letom 1587 v drugem nadstropju severnega trakta dvorca uredili novo kapelo, ki je nadomestila srednjeveško kapelo v opuščnem gradu vrh vzpetine. Po Kuwassegovih upodobitvah sodeč je bila kapela umeščena v prostor nad vežo in potemtakem bi njena notranja pravokotna talna ploskev mogla meriti približno $3 \times 6,5$ metrov.¹³⁹ Stopnišče so domnevno postavili v prostoru zahodno od veže, tam kjer na Kuwassegovih upodobitvah na glavni fasadi ni videti oken. Morda so že hkrati z novim dvorcem, v ravnici severno od njega, na lokaciji starejših lesenih poslopj, zgradili večje štiri-

¹³⁹ Primerljivo velike kapele so npr. dokumentirane na dvorcih Fužine v Ljubljani, Strmol v Rogatcu in Rotenturn v Gornji Radgoni.

ritraktno visokopritlično gospodarsko poslopje, ki je odlično dokumentirano na Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681.

3. faza: dokončanje gradnje renesančnega dvorca med letoma 1587 in 1599 oziroma 1631

Po letu 1587, ko je gospostvo Ojstrica postalo dedna last Maksimilijana I. Schrattenbacha (1537–1599), so se gradbena dela na dvorcu nadaljevala in dobil je podobo dovolj reprezentativne plemiške rezidence. Kubično učinkujočo stavbno zasnovo iz prve renesančne stavbne faze so takrat z drzno zasnovanima pravokotnima prizidkoma na bočnih straneh severnega trakta vsaj navidezno zelo razširili in jo poudarili z reprezentativnima valjastima stolpičema, ki pa nista imela obrambnega pomena, marveč zgolj simbolnega. Dvorec je imel od takrat pa do propada v 19. stoletju približno 42 metrov dolgo glavno fasado, ki pa je z nesimetrično zasnovo kazala, da ni nastala v enem stavbnem livu. Širitev je bila zaradi pomanjkanja razpoložljivega prostora zelo zahtevna in izvedli so jo tako, da so z obojnima konstrukcijama najprej premostili potok na vzhodu in cesto proti Trojanam na zahodu ter nato na mostnih konstrukcijah zgradili prizidka z bivalnimi prostori v nadstropjih.¹⁴⁰ Z novo dodanimi deli je nastala dovolj monumentalno učinkujoča dvojnopolnadstropna glavna fasada, za katero se je skrivalo bistveno bolj skromno starejše stavbno jedro. Morda so hkrati s širitvijo jedru nadzidali podstrešno poletažo in vso fasado opremili z enotno oblikovanimi novimi kamnitimi okenskimi okviri. Premostitev ceste je bila morda povezana tudi s potrebo po nadzoru prometa na cesti, ki ni bila namenjena tranzitu.

Časa zaključka obsežnih gradbenih del na dvorcu na podlagi uporabljenih virov ni mogoče natančneje določiti. Najbolj verjetno se zdi, da so dela zaključili še pred smrtjo ambicioznega Maksimilijana I. Schrattenbacha leta 1599 in ne šele med letoma 1614 in 1631 pod Janezom Feliksom Schrattenbachom, ko je bila v novem dvorcu dokončana in posvečena kapela, ki je sicer obstajala že pred letom 1604. Maksimilijan I. Schrattenbach se kot štajerski deželni glavar gotovo ni zadovoljil s skromno rezidenco iz prve renesančne stavbne faze, ki je bila leta 1587 označena kot začasno bivališče. Zdi se, da je dokončanje gradnje renesančnega dvorca sovpadalo s

temeljito prenovo bližnje župnijske cerkve na Vranskem okoli leta 1586.¹⁴¹

Kot opora pri dataciji dokončanja gradnje renesančnega dvorca lahko služi tudi oblikovna analiza valjastih stolpičev.¹⁴² Stolpiča sta bila zasnovana kot vitko in že skoraj krhko učinkujoča stavbna elementa in ju je zato le težko primerjati z značilnimi močnimi renesančnimi vogalnimi bastijonskimi stolpi z masivnim zidovjem, kordonskim paličastim zidcem in poševno postavljenim zidovjem v spodnjem delu, kakršni so na mnogih večjih grajskih stavbah v slovenskem prostoru nastali med dvajsetimi in osemdesetimi leti 16. stoletja.¹⁴³ Lažje ju je primerjati s številnimi poznogotskimi valjastimi stolpi, ki so v drugi polovici 15. stoletja in v zgodnjem 16. stoletju nastali v okviru protiturškega utrjevanja gradov in gradnje protiturških taborov, a v tistem obdobju gotovo še nista stala.¹⁴⁴ Njun nekoliko arhaični videz nas pri dataciji ne sme zavesti; z odsotnostjo obrambnih elementov in z velikimi okenskimi odprtini sta kazala, da sta nedvomno nastala šele po letu 1566 oziroma takrat, ko je na tistem območju povsem prenehala nevarnost turških vpadov, in zasnovali so ju kot malce nerodno in s simboliko zaznamovano reminiscenco na razcvet renesančnega utrjevanja. Tovrstni stolpi oziroma stolpiči so se v sklopu grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem začeli pojavljati že v štiridesetih in petdesetih letih 16. stoletja.¹⁴⁵ Gradili so jih v glavnem do dvajsetih let 17. stoletja.¹⁴⁶ Pozneje so nastali samo še zelo redki primeri retardiranih oblik.¹⁴⁷ V 17. stoletju so bili

¹⁴¹ Prim. Curk, *Trgi in mesta*, str. 143.

¹⁴² Za primerljive okrogle stolpe v okviru renesančne grajske arhitekture na Slovenskem glej: Šumi, *Arhitektura XVI. stoletja*, str. 29 sl.; Šumi, *Arhitektura 16. stoletja*, str. 35–45, 65–82, 98, 104, 109, 112, 120, 121; Šumi, *Arhitektura 17. stoletja*, str. 81–83.

¹⁴³ Na slovenskem Štajerskem so s takšnimi značilnimi valjastimi bastijonskimi stolpi opremili gradove Brežice, Sevnica, Podčetrtek, Bizeljsko in Žusem. Na Doljenjskem je treba omeniti zlasti tovrstne stolpe na Turjaku, Žužemberku, Krupci, Šrajbarskem turnu in Mokricah. Za renesančno utrdbeno arhitekturo v Sloveniji glej tudi: Komelj, *Utrdbena arhitektura*, str. 73–92.

¹⁴⁴ V tem kontekstu je smiselna zlasti primerjava s tremi vogalnimi stolpi gradu Gewerkenegg v Idriji, ki so skupaj z glavnimi stavbnimi trakti nastali med letoma 1522 in 1533. Prim. Šumi, *Arhitektura 16. stoletja*, str. 36. Treba je opozoriti tudi na prvotno zasnovo dvorca Tabor pri Vojniku, ki je s štirimi vogalnimi stolpi najverjetneje nastala okoli leta 1524. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 147–150.

¹⁴⁵ Značilni primeri so stolpi na dvorcu Golič pri Slovenskih Konjicah iz okoli leta 1542 in na dvorcu Olimje iz okoli leta 1550. Morda so v tistem obdobju nastali tudi valjasti vogalni stolpi na gradu Vrbovec v Zgornji Savinjski dolini.

¹⁴⁶ Značilni pozni primeri so valjasti stolpi na dvorcu Pogled blizu Slovenskih Konjic iz časa okoli leta 1617 in na gradu Velika Nedelja blizu Ormoža, ki so nastali med letoma 1612 in 1620. Omeniti je treba tudi mlajša valjasta vogalna stolpa v kompleksu dvorca Rače blizu Maribora. Prim. Curk, *Delež italijanskih gradbenikov*, str. 37–72.

¹⁴⁷ Tovrstni primeri so dokumentirani na območju nekdanje dežele Kranjske. Omeniti je treba zlasti drobna valjasta vogalna

¹⁴⁰ Tovrstne premostitve so se uveljavile že v poznem srednjem veku. Dokumentirane so na okoli leta 1400 za Hermana II. Celjskega zgrajenem gotskem stanovanjskem stolpu mestnega gradu oziroma knežjega dvora v Celju in na nekdanjem poznogotskem stolpu nad potokom ob vhodnem traktu stavbnega kompleksa Žičke kartuzije. Ceste skozi obokane prehode pod stavbnimi trakti so dokumentirane v kompleksu kartuzije Bistra pri Vrhniki, ob dvorcu Senožeče in v kompleksu nekdanjega dvorca Podvelb na Colu blizu Ajdovščine. Tovrstna motivika je v glavnem izhajala iz oblikovanja stolpasto utrjenih vrat srednjeveških mest.

sicer veliko bolj priljubljeni oglati vogalni stolpi in takšne je dobil tudi bližnji dvorec Prebold, ki ga je po letu 1628 zgradil Maksimilijanov mrzli nečak Janez Friderik Schrattenbach (1605–1657 ali 1665).¹⁴⁸ Na mlajši Kuwassegovi upodobitvi Ojstrice vidna značilna podolžna pravokotna okna podstrešne poletaže je mogoče primerjati z okni podstrešne poletaže na največjem vogalnem stolpu gradu Luknja pri Novem mestu, ki je nastal okoli leta 1580, in z okni podstrešne poletaže dvorca Pogled blizu Slovenskih Konjic, ki je nastal okoli leta 1617. Na podlagi teh značilnosti je mogoče zaključiti, da so renesančno gradnjo dvorca dokončali v poznem 16. stoletju ali – manj verjetno – najpozneje do okoli leta 1620. Pozneje je podobno oblikovano dvojnopolnadstropno glavno fasado z dvema dekorativnima stolpičema in enako visokim dvoosnim podaljškom na strani dobil tudi bližnji dvorec Brode pri Vranskem, ki je na starejši osnovi nastal okoli leta 1700.¹⁴⁹

Odrpito ostane, kateri stavbeniki so sodelovali pri gradnji renesančnega dvorca. V tistem obdobju so gradbeno dejavnost na Štajerskem skoraj povsem obvladovali priseljeni severnoitalijanski stavbeniki, ki so v drugi polovici 16. stoletja skoraj povsem izrinili domače mojstre, izšolane v poznogotski arhitekturni tradiciji.¹⁵⁰ Upošteva se dokumentirane oblike stavbnih členov in stolpičev na glavni fasadi dvorca je mogoče pomisliti, da so tudi renesančno Ojstrico, tako kakor večino drugih dvorcev tistega časa na Štajerskem, zasnovali severnoitalijanski stavbeniki. A po drugi strani je treba ugotoviti, da so bili dokumentirani stavbni elementi dokaj okorni in da dvorec ni premogel likovno ambicioznejših detajlov. Utesnjeno notranje dvorišče gotovo ni imelo za tisti čas značilnih arkadnih hodnikov. Dvorec je bolj kakor z odličnostjo posameznih stavbnih členov na obiskovalca naredil vtis z dokaj razsežno in razgibano stavbno maso ter s slikovito oziroma že skoraj dramatično umeščenostjo v naravno okolje ob vznožju Krvavice, na stiku Celjske kotline in ozke dolinice Suhega potoka. Zato se zdi bolj verjetna možnost, da so ga – dovolj razgledanemu in ambicioznemu naročniku navkljub – zgradili domači mojstri, ki pa so pri svojem delu upoštevali v tistem obdobju že povsod na Štajerskem dodobra uveljavljena temeljna načela graško-italijanske renesančne arhitekturne šole. Odrročna Ojstrica je bila pač zelo daleč od Gradca, kjer je bilo v tistem obdobju središče arhitekturne dejavnosti na Štajerskem, in tam so bile dopustne arhitekturne

rešitve, ki na drugih pomembnejših grajskih stavbah in v urbanih središčih nikakor ne bi bile oportune.

Po dokončanju gradnje renesančnega dvorca so severozahodno ob njem uredili razsežni obzidani vrt z geometričnim parterjem na sredini. Topografska situacija je onemogočila, da bi dvorec in vrt zasnovali s skupno glavno prostorsko osjo in tudi to dokazuje, da je renesančni dvorec nastal na starejši srednjeveški osnovi. Manjkajočo vlogo dvorca v vrtni zasnovi so do neke mere nadomestili z nadstropnim lesenim stolpičem oziroma razglednim paviljonom, ki je dobil vlogo nadomestne prostorske dominante na koncu glavne vrtno osi in je obenem kot razgledišče omogočal dovolj dober dvignjeni pogled na vrtno sliko.¹⁵¹ Velikost in zasnova vrta kažeta, da je najverjetneje nastal šele v 17. stoletju. Morda je bila prav z njegovo ureditvijo povezana prekomerna tlaka podložnikov, ki je v obdobju Janeza Feliksa Schrattenbacha po letu 1610 naposled pripeljala do kmečkega upora leta 1635.

4. faza: gradbeni posegi v kompleksu dvorca v 18. stoletju

Po obsežnih gradbenih delih v poznem 16. stoletju oziroma v zgodnjem 17. stoletju dvorec do propada ni bil več deležen posegov, ki bi korenito spremenili njegovo podobo. Med letoma 1681 in 1830, ko sta nastali zgoraj omenjeni grafični upodobitvi, oziroma najverjetneje v prvi polovici 18. stoletja so ga dopolnili s slikovitim baročno oblikovanim ometaanim lesenim strešnim zvonikom, ki je pripadal grajski kapeli. Tudi na podlagi analogij smemo sklepati, da so hkrati s postavitvijo zvonika prenovili tudi kapelo in glavne bivalne prostore. Posodabljanje kapel oziroma njihovo novo urejanje je bilo v prvi polovici 18. stoletja, v kontekstu poreformacijskega razpoloženja,

Kompleks dvorca Ojstrica na upodobitvi v Vischerjevi Topografiji Vojvodine Štajerske iz okoli leta 1681. Izrez (Vischer, Topographia Ducatus Stiriae, 1971, slika 82).

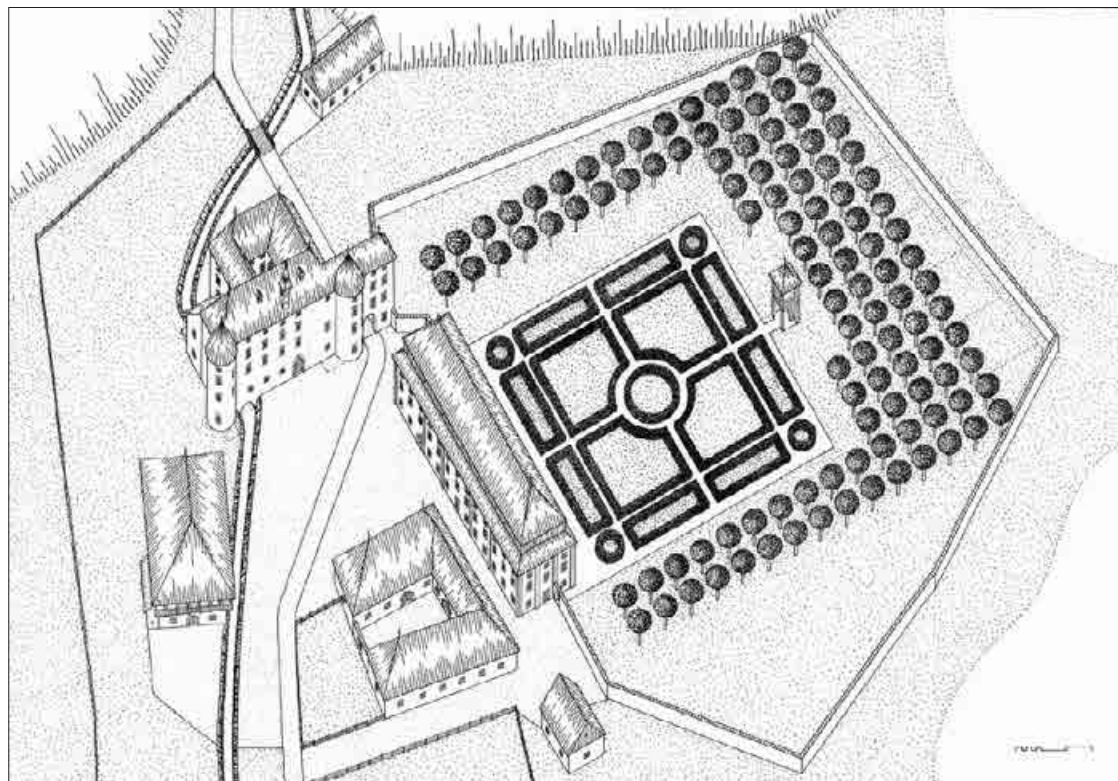
stolpiča na dvorcu Goričane na Gorenjskem, ki je nastal med letoma 1641 in 1664, in nič bistveno bolj masivna valjasta vogalna stolpiča na dvorcu Brest, ki je južno od Ljubljane po Valvasorjevi navedbi nastal leta 1664.

¹⁴⁸ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 108–111.

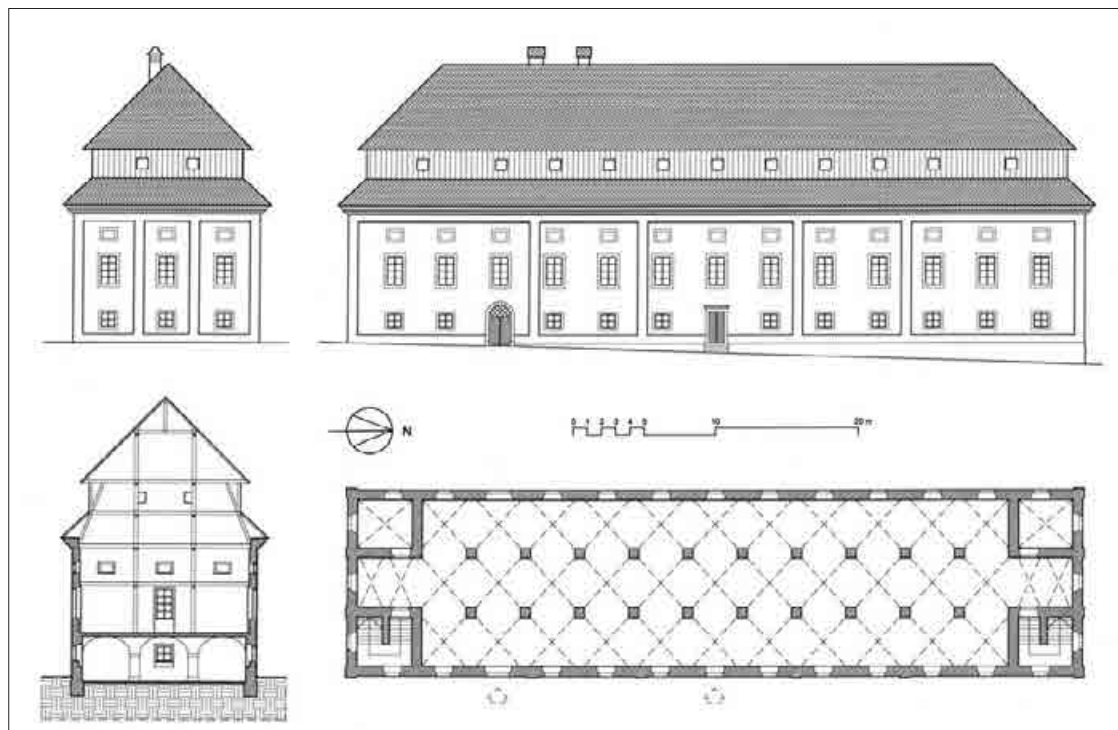
¹⁴⁹ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 12–13.

¹⁵⁰ Prim. Curk, *Delež italijanskih gradbenikov*, str. 37–72.

¹⁵¹ Na podoben način so v 18. stoletju z manjšim paviljonom v sklopu vrtno zasnovali rešili problematiko prostorskega odnosa med dvorcem in vrtom v Radovljici na Gorenjskem.

Kompleks dvorca Ojstrica v poznem 18. stoletju. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2016).

Poskus rekonstrukcije zasnove ojstriške pristave v poznem 18. stoletju. Zgoraj izris stranske južne in glavne vzhodne fasade, spodaj prečni prerez proti severu in tloris pritličja pred vgradnjo predelnih sten med nosilnimi slopi (risal: Igor Sapač, 2017).

Križno obokani južni del pritličja ojstriške pristave pred rušenjem leta 1964 (ZVKDS OE Celje, objavljeno v: Stopar, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga, str. 96).

zelo pogost pojav na večini bližnjih starejših grajskih stavb. Vsekakor je kapela v dvorcu, ki je v pisnih virih izpričana pred letom 1604 in 1631, obstajala še leta 1761 in tudi pozneje, vse do uničenja v štiridesetih letih 19. stoletja.¹⁵² Pomisliti smemo tudi, da so hkrati s prenovo kapele v prostorih ob njej prenovili in ometali stare lesene tramovne stropne ter jih opremili s štukiranimi okviri in namestili nove lončene peči. Fasade dvorca so pri tem ostale nespremenjene.

Po letu 1681 se je več gradbenih sprememb zgodilo v neposredni okolici dvorca. Ob vzhodni stranici vrtnega zidu so v zadnji tretjini 18. stoletja nadomestili manjše gospodarsko poslopje z velikim enoinpoln nadstropnim 13×3 -osnim poznobaročno oblikovanim poslopjem pristave, ki so ga postavili na podolžni pravokotni talni ploskvi v izmeri približno $50,2 \times 13,1$ meter. Pritličje novega poslopja so osvetlili s približno kvadratnimi okni, nadstropje z večjimi pravokotnimi, podstrešno poletažo pa z manjšimi podolžno pravokotnimi. Ometane fasade pristave so v maniri ugašajočega baroka razčlenili s plitkimi lizenami in neprofiliranimi maltastimi pravokotnimi okenskimi obrobami. Zelo podobno fasadno členitev je v tistem obdobju dobil tudi dvorec v Jurkloštru, ki so ga na ostankih srednjeveških samostanskih poslopij postavili okoli leta 1780.¹⁵³

¹⁵² Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 142, 143, 144, 145.

¹⁵³ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 50–54.

Pristava dvorca Ojstrica na razglednici, odposlani leta 1926 (zasebna zbirka).

Poslopje ojstriške pristave je še dodatno poudarila visoka strešna konstrukcija s skodlasto kritino in z dvignjenim osrednjim delom, ki je najverjetneje služil za sušenje konjske žime.¹⁵⁴ V notranjščini so pritličje sprva najverjetneje zasnovali kot enotno dolgo dvoransko triladijsko slopno dvorano s križnimi oboki. Nadstropje in podstrešno poletažo je delil lesen tramovni strop. Velika pravokotna okna v nadstropju so dokazovala, da so bili tam že sprva zasnovani tudi bivalni prostori. Pristava je nastala najverjetneje kmalu zatem, ko je ojstriško gospostvo leta 1767 kupil Janez Jakob grof Gaisruck, oziroma pred letom 1791, ko ga je prodal. Na avstrijskem vojaškem zemljevidu, ki je nastal med letoma 1763 in 1787, je poslopje pristave že označeno.¹⁵⁵ Vsekakor ne držijo navedbe, da so pristavo po podrtju dvorca temeljito prezidali oziroma jo povsem na novo zgradili; na obeh Kuwassegovih upodobitvah iz prve polovice 19. stoletja je prav takšna, kakršno kažejo tudi fotografije iz 20. stoletja.¹⁵⁶ Poslopje pristave so zasnovali zelo monumentalno in ga postavili simetrično na začetek glavne prostorske osi starejše vrtno zasnove. S tem je pristava v okviru vrtno zasnove prevzela vlogo dvorca in dopolnila oziroma nadomestila vlogo starejšega stolpčastega vrtnega paviljona na drugem koncu vrtno zasnove. Postavitve pristave v prostor kaže, da je v času njenega nastanka geometrična parterna vrtna zasnova najverjetneje še obstajala. Izjemna velikost

¹⁵⁴ Primerljiva podolžna enonadstropna 3×10 -osna stavba z dvignjenim ostrejšem se je ohranila ob križišču Jernejeve in Matajčeve ulice v Stražišču na območju Kranja; po nekdanjih lastnikih se imenuje Matajčeva hiša in sedaj nosi hišno številko Jernejeva ulica 8. V register nepremične kulturne dediščine je vpisana s številko 281. Zidana stavba je pokrita s štirikapno skrlnato streho in njeno dvignjeno ostrejšje je bilo urejeno za sušenje konjske žime. Zgradili so jo leta 1783 in jo z zasnovno prilagodili sitarski manufakturi, ki je v njej delovala do sredine 20. stoletja. Tkanje sit iz konjske žime je bila med 16. in 20. stoletjem, zlasti pa v poznem 18. stoletju na Gorenjskem zelo razširjena dejavnost in sita so uspešno prodajali tudi zunaj meja dežele Kranjske.

¹⁵⁵ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5, sekcija 175.

¹⁵⁶ Prim. Orožen, *Fevdalno omrežje*, str. 32; *Krajevni leksikon Slovenije. III*, str. 505.

Propadajoča ojstriška pristava na fotografiji iz leta 1953 (zasebni arhiv družine Kovče, Loke 36, Tabor, objavljeno v: Kralj, Svobodni gospodje Žovneški, str. 147).

pristave in njeno kakovostno oblikovanje dokazujeta, da jo je dal postaviti ambiciozni naročnik, ki je imel v tistem obdobju z ojstriškim gospostvom očitno posebne namene.¹⁵⁷ Zasnova pristave z razsežnim triladijskim obokanim pritličjem kaže, da se je Janez Jakob grof Gaisruck na Ojstrici po letu 1767 očitno z veliko vnemo lotil konjereje; ta je bila v mirnem dolinskem okolju nedaleč od pomembne državne ceste v tistem obdobju gotovo perspektivna. Zaradi konjereje so severno in vzhodno od dvorca uredili velike ograjene pašnike, ki so dokumentirani tudi v mapi franciscejskega katastra. V nadstropju pristave so bili najverjetneje bivalni prostori za delavce na posestvu, v podstrešni poletaži pa manufaktura za predelavo konjske žime.

Gradbenih sprememb je bila deležna tudi stavba na desnem bregu potoka s hlevom v pritličju; dobila je novo štirikapno skodlasto streho in na zahodni fasadi v nadstropju dolg lesen povezovalni balkon oziroma pokrit hodnik. Njena oblika je bila po prenovi primerljiva s t. i. Lovskim gradičem v Trbovljah, ki je na osnovi iz obdobja pred letom 1582 nastal leta

1685 in so mu najverjetneje v 18. stoletju v nadstropju dodali lesen konzolni obhodni hodnik. Primerljiva je bila tudi s stavbno zasnovo dvonadstropnega delavskega bloka na Prevaljah na Koroškem, ki je z lesenimi konzolnimi povezovalnimi hodniki v obeh nadstropjih nastal leta 1822 in ki sedaj nosi ulično številko Stare sledi 33. Domnevati smemo, da so po prenovi v nadstropju namesto prvotne kašče uredili dodatna bivališča za zaposlene na ojstriškem grajskem posestvu; najverjetneje so prav tam bivali delavci Senčarjeve ojstriške steklarne in morda so poslopje predelali prav v sklopu postavitve steklarne na začetku 19. stoletja. S tega vidika je gradbeno dogajanje na Ojstrici v poznem 18. stoletju oziroma v zgodnjem 19. stoletju mogoče vrednotiti tudi kot dosežek zgodnje industrijske arhitekture v našem prostoru.

Gradbeno dogajanje na območju dvorca Ojstrica v 19. in 20. stoletju

V prvi polovici 19. stoletja je ves ojstriški stavbni kompleks razen pristave nezadržno propadal, kljub temu pa so tudi še v tistem obdobju izpeljali nekaj gradbenih podvigov. Pred letom 1830 oziroma 1845 so valjasta stolpčica dvorca opremili z manjšima utilitarnima prizidkoma; njuna funkcija ni dokumentirana, a glede na velikost in lokacijo se zdi najbolj verjetno, da so vanju umestili sanitarije. Morda so v spodnjem delu dvorca, zatem ko je izgubil vlogo plemiške rezidence, uredili nova pomožna stanovanja in v zvezi s tem so bile nove sanitarije gotovo nujne.

Ko so v poznih štiridesetih letih 19. stoletja do tal podrl dvorec in glavino starejših gospodarskih poslopij ob njem, so nekatere funkcije porušenih poslopij prenesli v ohranjeno pozno-baročno pristavo.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Zasnova ojstriške pristave je v slovenskem prostoru najbolj primerljiva z nekdanjo pristavo dvorca Hošperk na Notranjskem, ki so jo zgradili v 17. stoletju oziroma pred letom 1679, propadla pa je v drugi polovici 20. stoletja. Tam je stalo 15 × 3-osno nadstropno poslopje s križno obokanim triladijskim slopnim pritličjem. Pozneje so prvotno dvoransko prostorino v pritličju, tako kakor na Ojstrici, deloma predelali na manjše prostore. Prim. Sapač, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji*, str. 20–42. Nekdanje triladijsko križno obokano pritličje ojstriške pristave je mogoče primerjati tudi s stebriščnima dvoranskima konjušnicama ob dvorcih Slovenska Bistrica in Dob blizu Šentruperta na Dolenjskem, ki sta še ohranjeni. Stavbno zasnovo ojstriške pristave je mogoče primerjati tudi s 13 × 4-osnim pravokotnim dvonadstropnim poslopjem nekdanje papirnice v Žužemberku, ki so jo ob tamkajšnjem gradu in reki Krki postavili v 18. stoletju, od leta 1945 pa je v razvalinah.

¹⁵⁸ Podobno se je zgodilo v kompleksu dvorca Blagovna v Go-

Pogled na napol razvaljeno ojstriško pristavo iz jugovzhodne strani pred rušenjem leta 1964 (ZVKDS OE Celje, objavljeno v: Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. Tretja knjiga, str. 97).

Sedanji pogled na lokacijo nekdanje ojstriške pristave iz jugovzhodne strani (foto: Igor Sapač, 2015).

To so zato nekoliko prezidali, a njena zunanja podoba se ni spremenila. V pritličju so razsežno križno obokano dvoransko prostornino predelili na več manjših prostorov, ki so se ohranili do rušenja leta 1964.¹⁵⁹ V nadstropju so v južnem in osrednjem delu ohranili bivalne prostore, ki so jih uporabljali oskrbnik in drugi zaposleni na ojstriški posesti, prostore na severni strani v obsegu severnih petih okenskih osi pa so preuredili za kaščo in zato dve okenski odprtini zazidali, druga tri okna pa opremili z opečnimi mrežami, ki so dokumentirane na fotografiji pristave iz leta 1953.¹⁶⁰

Čeprav so od srednjeveškega gradu Ojstrica ostale samo skromne razvaline in je stavbni kompleks ojstriškega dvorca skoraj povsem izginil z zemeljskega površja, imata njuni lokaciji še vedno precejšen kulturnozgodovinski, arheološki in arhitekturni pomen ter ponujata priložnost za izvedbo celovito zastavljenih interdisciplinarnih raziskav, s katerimi bi mogli bistveno nadgraditi in zaokrožiti naše vedenje o živ-

ričici blizu Celja; ko so leta 1861 podrl štiritraktni zgodnjebaročni dvorec iz 17. stoletja, je del njegovih funkcij prevzelo adaptirano poslopje pristave, ki se ga je zato oprijelo ime »graščina«.

¹⁵⁹ Prim. fotografijo v: Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. Tretja knjiga, str. 96.

¹⁶⁰ Glej opombo 123.

ljenju na prehodu med Ljubljansko in Celjsko kotlino v minulih dveh tisočletjih. Vsekakor je smiselno lokacijo dvorca Ojstrica vpisati v register nepremične kulturne dediščine in preprečiti, da se bo z njegovimi podzemnimi ostanki morda zgodilo tisto, kar se je med pripravami na gradnjo novega stanovanjskega naselja Ojstrica leta 2009 po nemarnem zgodilo z zasutimi sledovi ojstriške pristave in dela grajskega vrta; problematiko ustreznih arheoloških raziskav v idiličnem okolju pod Krvavico je v kratkem času rešila s pohlepom denarnikov gnana težka gradbena mehanizacija in nas za vedno prikrajšala za dragoceno vedenje o naši skupni preteklosti.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije
SI AS 177/C/F/C416/A07 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Črni Vrh), 1825
SI AS 765 – Gospostvo Ojstrica, 1641–1902
SI AS 1074/137 – Novoreformirani urbar graščine Ojstrica, 1587

ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Celje
Fototeka: Fotografije pristave dvorca Ojstrica iz leta 1964
Spisovno gradivo: Ojstrica, pristava

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

Bajt, Drago in Marko Vidic (ur.): *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Nova revija, 2011.
Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500. II. knjiga: N–Ž*. Maribor: Založba Obzorja, 1988.
Celedin Gertrude: *Joseph Kurwasseg 1799–1859*. Graz: Leykam, 2002.
Curk, Iva in Slavko Ciglencečki in Davorin Vuga: *Po poteh rimskih vojakov v Sloveniji*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine Slovenije, 1993.
Curk, Jože: Delež italijanskih gradbenikov na Štajerskem v XVI. in XVII. stoletju. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta VII, 1965, str. 37–72.
Curk, Jože: Gradovi in graščine v Spodnji Savinjski dolini. *Savinjski zbornik*, 1, 1959, str. 140–160.
Curk, Jože: Nastanek in razvoj fevdalne arhitekture v Posavinju, Obsotelju in Posavju s posebnim ozirom na razvoj celjske grofijske posesti. *Celjski zbornik*, 10, 1965, str. 249–280.
Curk, Jože: O cestnem omrežju na slovenskem Štajerskem v 17. stoletju. *Kronika* 34, 1986, str. 7–15.
Curk, Jože: O cestnem omrežju na slovenskem Štajerskem v 18. stoletju. *Kronika* 34, 1986, str. 138–147.

- Curk, Jože: *Topografsko gradivo. 2. Sakralni spomeniki na območju občine Žalec*. Celje: Zavod za spomeniško varstvo, 1967.
- Curk, Jože: *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja*. Maribor: Založba Obzorja, 1991.
- Dolar, Ivan: *Kraj Prebold skozi čas*. Prebold: Občina, 2013.
- Fister, Peter: *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1975.
- Fugger Germadnik, Rolanda: *Boj za dediščino Celjskih*. Celje: Pokrajinski muzej, 2016.
- Fugger Germadnik, Rolanda: *Grofe in knezi Celjski*. Celje: Pokrajinski muzej, 2014.
- Golec, Boris: Lažni Valvasor nehote prispeva k razkritju usode zamolčanih pravih Valvasorjev. *Zgodovina za vse* 19, 2012, str. 5–38.
- Golec, Boris: *Valvasor. Njegove korenine in potomstvo do danes*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2016.
- Golec, Boris: *Valvasorji. Med vzponom, Slavom in zatonom*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2015.
- Grafenauer, Bogo: *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962.
- Grafenauer, Bogo: Veronika Deseniška, *Slovenski biografski leksikon*, 13, 1982, str. 412–413.
- Höflinger, Heinrich W.: Eine Chronik der Grafen Schrattenbach. *Jahrbuch der K. K. heraldischen Gesellschaft Adler*, Neue Folge 23, 1913, str. 145–178.
- Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: DZS, 1997.
- Janisch, Josef Andreas: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark: mit historischen Notizen und Unmerkungen*. II. Graz: Leykam-Josefstahl, 1885.
- Kaiser, Joseph Franz: *Lithographirte Ansichten der steiermärkischen Staedte, Maerkte und Schloesser*. Graz, 1825. Ponatis: Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1982.
- Kaiser, Joseph Franz: *Litografirane podobe slovenještajerskih mest, trgov in dvorcev. Stara Kaiserjeva suita 1824–1833*. Faksimilirana izdaja: spremna beseda Ivan Stopar. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 1999.
- Klaić, Nada: *Zadnji knezi Celjski v deželah sv. krone. Ponatis 1. izdaje iz leta 1982*. Celje: Prese, 1991.
- Kolšek, Tone: Prispevek k zgodovini žitnih mer na celjskem območju v XVI. stoletju. *Celjski zbornik*, 18, 1977–1981, str. 11–20.
- Kolšek, Tone: Žovneško gospostvo v luči urbarja iz leta 1550. *Savinjski zbornik*, 4, 1978, str. 235–265.
- Kolšek, Vera: Najstarejša zgodovina Polzele. *Polzela*. Polzela: Krajevna skupnost, 1984, str. 9–23.
- Komelj, Ivan: Utrdbena arhitektura 16. stoletja v Sloveniji. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 1965, nova vrsta VII, str. 73–92.
- Koropec, Jože: *Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem v letu 1635*. Maribor: Založba Obzorja, 1985.
- Koropec, Jože: Vransko v srednjem veku. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 46, nova vrsta 11/2, 1975, str. 217–234.
- Kos, Dušan: *Celjska knjiga listin I. Listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341*. Ljubljana in Celje: ZRC SAZU in Muzej novejšje zgodovine Celje, 1996.
- Kos, Dušan: *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Kosi, Miha: »Prometna politika« celjskih grofov. *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofe, stara tema – nova spoznanja, Celje, 27.–29. maj 1998* (ur. Rolanda Fugger Germadnik). Celje: Pokrajinski muzej Celje, 1999, str. 165–180.
- Kosi, Miha: Grajska politika – primer grofov Celjskih. *Kronika* 60, 2012 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 465–494.
- Kosi, Miha: *Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1998.
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.
- Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga* (ur. Roman Savnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.
- Kralj, Franc: *Friderik II. Celjski in Veronika Deseniška ter dogodki in kraji, povezani z njuno večno ljubeznijo*. Braslovče: samozaložba, 2017.
- Kralj, Franc: *Svobodni gospodje Žovneški do povišanja v grofe*. Braslovče: Kulturno zgodovinsko društvo Žovnek, 2015.
- Kralj, Franc: *Žovnek in Žovneški*. Braslovče: Kulturno zgodovinsko društvo Žovnek, 2000.
- Krones, Franz: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli. Theil 2: Die Cillier Chronik*. Graz: Leuschner & Lubensky, 1883.
- Kronika grofov celjskih. Prevedel in z opombami opremil Ludovik Modest Golia*. Maribor: Založba Obzorja, 1972.
- Krušič, Vlado (ur.): *Prekopa, Čeplje, Stopnik. Izdano ob 100 letnici Gasilskega društva Prekopa-Čeplje-Stopnik*. Prekopa, 2006.
- Lukman, Fran Ksaver: Grad Ojstrica in gora Kravica. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 18, 1923, str. 102–103.
- Makarovič, Gorazd: Pričevanje gotskega stolpa Keblja o stanovanjski kulturi. *Etnolog*, 5 (LVI), 1995, str. 143–205.
- Megiser, Hieronymus: *Annales Carinthiae, das ist Chronica, des löblichen Ertzhertzogthumbs Khärntden*. 2 zvezka. Leipzig: Abraham Lamberg, 1612.
- Mlinarič, Jože: *Kartuzija Bistra*. Ljubljana: Družina, 2001.

- Moškon, Milena: (Ne)znani slikar Anton Perko. *Celjski zbornik*, 25, 1990, str. 221–225.
- Novostraschezky – Dunder, Wenzel Georg: *Štajerski raj. Savinjska dolina in Novo Celje na južnem Spodnjem Štajerskem z zgodovinskega, topografskega, pitoresknega, industrijskega, montanističnega, termalnega, zgodovinskega in etnografskega vidika. Vsebinsko in jezikovno predelal ter dopolnil Peter Zimmermann. Prozna in pesniška besedila prevedel Janko Germadnik*. Žalec: ZKŠT – Zavod za kulturo, šport in turizem, 2016.
- Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und die Diözese Lavant. III. Theil. Das Dekanat Cilli*. Cilli, 1880.
- Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV. Theil. Das Dekanat Frasslau*. Cilli, 1880.
- Orožen, Janko: Fevdalno omrežje v srednjem in spodnjem Posavinju. *Celjski zbornik*, 1, 1951, str. 22–39.
- Orožen, Janko: *Gradovi in graščine v narodnem izročilu. I. Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi*. Celje: samozaložba, 1936.
- Orožen, Janko: Kratka zgodovina rudarstva in industrije v Spodnji Savinjski dolini. *Savinjski zbornik*, 1, 1959, str. 213–230.
- Pettauer, Leopold: Imena važnejših starejših gradov na Slovenskem nekdanj in sedaj. Imensko zgodovinska razprava. *Kronika slovenskih mest*, 5, 1938, str. 7–17, 107–109, 189–192.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München: Verlag R. Oldenburg, 1962 (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission; 10).
- Rajšp Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 5, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1999.
- Ravnikar, Tone: *Po zvezdnih poteh. Savinjska in Šaleška dolina v visokem srednjem veku*. Velenje: Muzej Velenje, 2007.
- Ravnikar, Tone: *V primežu medplemiških prerivanj*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2010 (Zbirka Digitalna knjižnica. Dissertationes; 13).
- Reichert, Carl: *Einst und jetzt. Steiermark's Schlösser, Burgruinen, Städte Märkte u. Klöster. Band III*. Graz: Selbstverlag C. Reichert, 1864.
- Santonino, Paolo: *Popotni dnevniki. 1485–1487. Prevedel Primož Simoniti*. Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva založba, 1991.
- Sapač, Igor: Arhitekturna zgodovina gradu Lemberg. *Kronika* 62, 2014, str. 599–664.
- Sapač, Igor: Arhitekturnozgodovinska problematika srednjeveških plemiških dvorov na območju Litije, Smartna in Gabrovke. *Kronika* 59, 2011, str. 371–410.
- Sapač, Igor: *Freudenberg – Lušperk – Jamnik. Zreški gradovi med včeraj, danes in jutri*. Maribor–Zreče: Univerza v Mariboru; Občina Zreče, 2016.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. III. Notranjska. Med Planino, Postojno in Senožecami*. Ljubljana: Viharnik, 2005 (Grajske stavbe 17).
- Sapač, Igor: *Razvoj grajske arhitekture na Dolenjskem in v Beli krajini*. Ljubljana, 2003 (Diplomsko delo na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani).
- Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. Dritter Theil*. Gratz: Andreas Kienreich, 1822.
- Simič, Mitja (ur.): *Po zgodovinskih parkih in vrtovih Slovenije*. Šmarje–Sap: Buča, 2009.
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Snoj, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan: Založba ZRC, 2009.
- Steska, Viktor: Perko, Anton (1833–1905). *Slovenski biografski leksikon*, II/6. Ljubljana, Zadržna gospodarska banka, 1935, str. 307.
- Stopar, Ivan: Architektursymbolik in mittelalterlichen Höfen Sloweniens. *Simbole des Alltags – Alltag der Symbole. Festschrift für Harry Kühnel zum 65. Geburtstag*. Graz: ADEVA, 1992.
- Stopar, Ivan: *Arhitektura predromanike in romanike v Sloveniji*. Ljubljana: Slovenska matica, 2017 (v tisku).
- Stopar, Ivan: *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja, 1982.
- Stopar, Ivan: Grajske stavbe na območju Polzele. *Polzela*. Polzela: Krajevna skupnost, 1984, str. 24–37.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. II. Dolenjska. Bela krajina*. Ljubljana: Viharnik, 2004 (Grajske stavbe 16).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretnja knjiga. Spodnja Savinjska dolina*. Ljubljana: Park, 1992 (Grajske stavbe 3).
- Stopar, Ivan: *Grajski objekti z območja slovenske Štajerske na Vischerjevem zemljevidu iz leta 1678*. Celje: Kulturna skupnost, 1972.
- Stopar, Ivan: Likovno snovanje v 19. stoletju. *Umetnost na Slovenskem. Od prazgodovine do danes*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, str. 184–215.
- Stopar, Ivan: *Ostra kopja, bridki meči*. Ljubljana: Viharnik, 2006.
- Stopar, Ivan: *Podoba Slovenije v obdobju narodnega prebujenja. Upodobitve slovenskih krajev iz sredine 19. stoletja*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2016.
- Stopar, Ivan: *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1977.
- Stopar, Ivan: *Slikovite podobe Slovenije. 101 veduta naše dežele, kakršna je bila nekoč*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2013.
- Štih, Peter: Celjski grofje, vprašanje njihove deželnokežje oblasti in dežele Celjske. *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp et al.). Ljubljana: ZRC SAZU, 1996, str. 227–256.

- Štrekelj, Milica: Grad Ojstrica v Savinjski dolini. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 14, 1918, str. 76–90.
- Šumi, Nace: *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem. Obdobje renesanse. Katalog Arhitekturnega muzeja*. Ljubljana, 1997.
- Šumi, Nace: *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem. Obdobje med pozno renesanso in zrelim barokom. Katalog Arhitekturnega muzeja*. Ljubljana, 2001.
- Šumi, Nace: *Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1966.
- Urankar, Pavle: *Zgodovina trga Motnika in okraja*. Ljubljana: samozaložba, 1940.
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja s spremno besedo Ivana Stoparja. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1971.
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae. Izbor. Faksimilirana izdaja listov s slovenskimi motivi. Zbrala Ivan Stopar in Primož Premzl*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2006.
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae*. Graz, 1681. Faksimilirana izdaja: spremna beseda Anton Leopold Schullera. Graz: ADEVA, 1975.
- Voje, Ignacij: *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Vrečer, Rajko: *Savinjska dolina. Žalec: samozaložba*, 1930.
- Wastler, Josef: *Steirisches Künstler-Lexicon*. Graz: Leykam, 1883.
- Wiessner, Hermann in Gerhard Seebach: *Burgen und Schlösser in Kärnten. Wolfsberg, Friesach, St. Veit. 2. erweiterte Auflage*. Wien: Birken, 1977.
- Wurzbach, Constantin: Perko, Anton. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 22. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1870, str. 26.
- Zahn, Joseph: *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*. Wien: A. Hölder, 1893.
- Žaja Vrbica, Sanja: Slovenski slikar Anton Perko – dvorski marinist s dubrovačkom adresom. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta 51, 2015, str. 93–252.

the south-western edge of the Lower Savinja Valley, above the road or, rather, path that runs from Trojane and, passing through Zaplanina in Presedlje, descends towards Tabor in the Savinja Valley. The castle first appeared in written sources in 1288. From that date and until 1456, it was owned by the Lords of Žovnek (Saneck). Later, it came into the hands of Counts of Celje and ultimately passed into provincial princely possession until it ended in ruins in the second half of the sixteenth century. Its abandoned remains served as construction material for a long time. Nevertheless, it is still possible to identify the basic features of its original layout, which was fairly specific and unusual in comparison with other medieval castles in the territory of the present-day Slovenia. The building complex standing on a steep domed hill was developed in three building stages. In the thirteenth century, a massive square tower stood on top of the hill that served both defensive and residential functions and was firmly enclosed by defence walls. The tower was perhaps constructed on antique bases. In the fourteenth and fifteenth centuries, the original castle layout was gradually axially expanded with walled-in fortified terrace plateaus laid on the most gently sloping part of the hill. The construction of the second plateau was most probably a consequence of the struggles for the legacy of the Counts of Celje (Cilli) in 1456 and 1457.

When the provincial princely seigniorship Ojstrica passed into the leasehold of brothers Maximilian and Georg von Schrattenbach in 1566, the medieval castle was abandoned and the construction of the Ojstrica Mansion commenced in the complex of the medieval *Meierhof* on the creek at the base of the castle hill. Until 1587, the central structure of the Renaissance mansion was constructed by integrating the medieval residential building. Later on, probably around 1599, the building was expanded and added two cylindrical towers and a relatively long representative main façade. The mansion had a very unusual layout, with its parts constructed above the creek bed and the road to Trojane. Most probably in the first half of the seventeenth century, the mansion was completed with a big, enclosed parterre garden of exquisite Renaissance geometric design. In the last third of the eighteenth century, when the mansion was owned by Johann Jakob Count Gaisruck, the building complex was added a huge late-Baroque *Meierhof* that was primarily intended for horse-breeding in the Ojstrica estate. In the first half of the nineteenth century, the disused and dilapidating Ojstrica Mansion and most of its accessory buildings were abandoned and completely demolished. The *Meierhof*, however, one of the biggest and best designed architectural accomplishments of this kind in the territory of present-day Slovenia, was preserved until 1964.

S U M M A R Y

Ojstrica Castle and Mansion. A historical architectural outline

The contribution deals with the hitherto overlooked architectural historical importance of the medieval Ojstrica Castle and homonymous early modern mansion. The castle was built on a steep slope, on

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 002.1:347.133.5(497.431)"17/18"

Prejeto: 25. 7. 2017

Boris Golec

izr. prof. dr., znanstveni svetnik, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Starejša uradovalna slovenica iz Spodnje Savinjske doline

IZVLEČEK

Spodnja Savinjska dolina je bila še do nedavnega prostor, iz katerega nismo poznali nobenih slovenskih uradovalnih besedil ali zapisov uradovalne narave, ki bi nastali pred sredo 19. stoletja. Danes se lahko pohvali z največjim številom slovenskih oporok in z najzgodnejšimi ter najštevilnejšimi slovenskimi desetinskimi registri, evidentiranih pa je tudi več drugih zvrsti dokumentov v slovenščini. Vse oporoke so nastale v prvi polovici 19. stoletja, desetinski registri in drugi uradovalni zapisi pa konec 18. in v začetku 19. stoletja. Natančneje so predstavljeni doslej še neobjavljeni primeri besedil, sicer pa vsebuje prispevek popis vseh znanih slovenskih uradovalnih dokumentov, nastalih v Spodnji Savinjski dolini pred sredo 19. stoletja.

KLJUČNE BESEDE

slovenska uradovalna besedila, desetinski registri, oporoke, slovenščina, Spodnja Savinjska dolina

ABSTRACT

THE EARLY OFFICIAL SLOVENICA FROM THE LOWER SAVINJA VALLEY

Until recently, the Lower Savinja Valley was an area from which no Slovenian official texts or records were known to have originated from before the mid-nineteenth century. Today, however, it may boast the largest number of Slovenian last wills and testaments as well as the earliest and most numerous Slovenian tithe registers, along with the records of several other types of documents in the Slovenian language. All last wills and testaments were drawn up during the first half of the nineteenth century, and tithe registers and other official records at the end of the eighteenth and early nineteenth centuries. In addition to providing a detailed presentation of hitherto unpublished examples of texts, the contribution contains a survey of all known Slovenian-language official documents, produced in the Lower Savinja Valley before the mid-nineteenth century.

KEY WORDS

Slovenian official texts, tithe registers, last wills and testaments, Slovenian language, Lower Savinja Valley

Spodnja Savinjska dolina je bila še do nedavnega prostor, iz katerega nismo poznali nobenih slovenskih uradovanih besedil ali zapisov, ki bi nastali pred sredo 19. stoletja, ko je slovenščina postala eden od uradnih jezikov habsburške monarhije (1849). Na Slovenskem ta prostor sicer ni predstavljal edine tovrstne bele liste, zato pa vendarle občutno, saj gre za gosto naseljeno območje s številnimi svetnimi in cerkvenimi središči. Neevidentiranost starejših uradovanih zapisov v slovenskem jeziku je prihajala tem bolj do izraza ob dejstvu, da jih kar nekaj poznamo iz Zgornje Savinjske doline z Zadrebko dolino, tako denimo več zgodnejših iz Gornjega Grada, drugega središča ljubljanske škofije,¹ in iz tamkajšnjih trških okolij.² Odkritja zadnjih let, ki so skoraj vsa plod arhivističnega dela Aleksandra Žižka, so tudi Spodnjo Savinjsko dolino trdno umestila na zemljevid starejše uradovalne slovenice. Končno poznamo iz tega prostora prvo prisego, čeprav je poznega nastanka in čeprav so ravno prisege do srede 19. stoletja daleč najpogostejša slovenska besedila uradovalne narave. Spodnjesavinjski prostor predstavlja dvojno posebnost, saj se lahko na drugi strani pohvali z največjim številom slovenskih oporok in z najzgodnejšimi ter najštevilnejšimi desetinskimi registri.

»Čast« tega območja je na neki način reševalo leta 1973 objavljeno pismo braslovškega župnijskega vikarja Filipa Terpina generalnemu vikarju v Ljubljani iz leta 1651, ki vsebuje nekaj slovenskih citatov, vsebina pa se nanaša na sosednji prostor, na pritožbo župljanov Trbovelj.³ Leta 2006 se je Terpinovemu pismu pridružila objava skromnega desetinskega registra braslovške župnije iz leta 1803, katerega pomen je bil ta, da je šlo za dotlej sploh edini evidentirani slovensko pisani desetinski register. Odkrit je bil leta 1993 v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu in ni dolgo obdržal prvenstva.⁴ Vodnik po urbarjih in urbarialnih registrih štajerskih arhivov (2009) namreč že osem let opozarja uporabnike na rabo slovenščine v registrih žitne desetine gospostva Gornji Grad s konca 18. stoletja za več krajev v spodnjesavinjskem prostoru.⁵

V pričujočem prispevku bodo obravnavani tisti registri, ki jih doslej nismo poznali, če izvzamemo sumarno omembo v arhivskem vodniku, ne pa tudi že objavljeni braslovški register, ki ga bomo v obravnavo pritegnili samo primerjalno in ga vključili v popis vseh slovenskih desetinskih registrov za območje Spodnje Savinjske doline. Prav tak princip bomo ubrali v drugem delu, posvečenem oporokam, in v tretjem, kjer bomo obravnavali ostale zvrsti besedil. Ker so bile vse oporoke pred kratkim objavljene v monografiji o slovenskih oporočnih besedilih (2017),⁶ se bomo ustavili smo pri eni, po vsebini in okoliščinah nastanka reprezentativnejši, medtem ko bodo druga uradovalna besedila objavljena v celoti.

Jezikovno in pravopisno analizo besedil prepuščamo jezikoslovcem. Dotakniti se želimo le okoliščin in razlogov nastanka slovenskih uradovanih tekstov ter mestoma opozoriti na njihovo zanimivo vsebino in posebnosti.

Desetinski registri s konca 18. in začetka 19. stoletja

Pregledovanje arhivskega gradiva v arhivih Slovenske Štajerske in v Gradcu je v zadnjega četrto stoletja navrglo osem slovensko pisanih desetinskih registrov, ki zadevajo spodnjesavinjski prostor in so nastali med letoma 1789 in 1803. Prvih sedem jih hrani Zgodovinski arhiv Celje, zadnjega, edinega že objavljenega, pa Štajerski deželni arhiv.⁷

Sedem slovenskih desetinskih registrov iz časovnega razpona 1789–1792 se je ohranilo med številnimi nemškimi v fondu gospostva Gornji Grad. Štirje se nanašajo na desetino v krajih Rakuše⁸ in Migojnice v župnije Griže, medtem ko so drugi trije popisi desetine za Vologo pri Sv. Jeronimu nad Vranskim.⁹ Migojniške registre, kot jih bomo imenovali v nadaljevanju, je sestavil domačin Pongrac Lemež, o čemer priča njegova pisava s podpisom, ki ju najdemo v spremnem dopisu soseske gornjegrajskemu oskrbniku, datiranjem 28.

¹ Najzgodnejši slovenski dokument, nastal v Gornjem Gradcu, je sinodalni dekret ljubljanskega škofa Tomaža Hrena iz leta 1604 (zadnja objava: Kolar, Sinode škofa Hrena, str. 462–464). Sledi mu breve papeža Gregorja XV. o podelitvi odpustkov cerkvi v Gornjem Gradcu z letnico 1621 (zadnja objava: Golia, Slovenica I, str. 134–135).

² Iz leta 1792 poznamo prisego za novosprejete tržane trga Rečica ob Savinji, med letoma 1818 in 1822 pa je bila napisana takšna prisega v Mozirju; zadnja je zelo dolgo veljala za starejšo, iz leta 1740 (zadnja objava: Golec, Slovenska prisežna besedila, MOZ-1 in REC-1).

³ Koruza, O zapisanih primerih, str. 253–254.

⁴ Golec, Urbarialia slovenica, str. 295–302.

⁵ Vodnik po urbarjih, str. 39–40.

⁶ Golec, Slovenske oporoke.

⁷ Desetinski registri v Zgodovinskem arhivu Celje so bili evidentirani v letih 2016 in 2017 na podlagi napotil v arhivskem vodniku (Vodnik po urbarjih, str. 39–40), medtem ko sem register v Štajerskem deželnem arhivu odkril leta 1993 po naključju.

⁸ Gre za zaselek kraja Migojnice pri Grižah. Po franciscejskem katastru so bile »Rakusche« samo nenaseljena ledina vzhodno od Migojnic (ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 351, k. o. Zabukovica, 1825, mapni list I).

⁹ V bližini Vologe je večji kraj podobnega imena Volog v Zadrebki dolini. V razlikovanju med njima je pisec desetinskih registrov navedel, da gre za naselje v soseski sv. Jošta v vranski župniji.

aprila 1791 v Rakušah.¹⁰ Lemež je bil pismen kmečki človek, domačin, po vsej verjetnosti mlajši.¹¹ Očitno je bolje obvladal pisno slovenščino kot nemščino ali pa se je znal pisno izražati sploh samo slovensko. Precej izpiljena, v desno nagnjena pisava govori v prid domnevi, da je imel za seboj kar nekaj prakse. Morda je bil sprva tudi desetinski zakupnik, vsekakor pa ne več leta 1792, ko je pod registrom s križcem podpisan Gašper Hočevar oziroma Kočevar (*Kaspar Kotschevar Bestandmann*); njegovo ime je v nemščini napisal gornjegrajski gosposčinski uradnik. Hočevar, gospodar v Migojnicah št. 6, je bil obenem tudi desetinski obveznik, v registrih naveden kot *Gashper Hazbeuar, Casper Hadzbeva[r], Kashp* (sic!) *Hazbevar*.

Seznam desetinskih registrov (1789–1803)

Zaporedna št. 1	
Čas in kraj nastanka	1789, [Migojnice]
Vsebina	Register žitne desetine gospostva Gornji Grad za Rakuše in Migojnice
Zapisovalec	Pongrac Lemež
Oblika	Pola, prepognjena, list meri 20,6–20,8 x 33,2 cm, popisane so vse 4 strani.
Hranišče	ZAC, ZAC 536, Gospostvo Gornji Grad, šk. 36, a. e. 7/36, Register žitne desetine gospostva Gornji Grad 1789–1844.

Zaporedna št. 2	
Čas in kraj nastanka	1790, [Migojnice]
Vsebina	Register žitne desetine gospostva Gornji Grad za Rakuše in Migojnice
Zapisovalec	Pongrac Lemež
Oblika	Pola, prepognjena, list meri 20,3–20,5 x 32,5 cm, popisane so vse 4 strani.
Hranišče	ZAC, ZAC 536, Gospostvo Gornji Grad, šk. 85, a. e. 6/85, Register žitne desetine gospostva Gornji Grad 1790–1844.

Zaporedna št. 3	
Čas in kraj nastanka	1791, [Migojnice]
Vsebina	Register žitne desetine gospostva Gornji Grad za Rakuše in Migojnice
Zapisovalec	Pongrac Lemež
Oblika	Pola, prepognjena, list meri 20,1–20,7 x 32,2–32,7 cm, popisane so vse 4 strani.
Hranišče	ZAC, ZAC 536, Gospostvo Gornji Grad, šk. 85, a. e. 6/85, Register žitne desetine gospostva Gornji Grad 1790–1844.

Zaporedna št. 4	
Čas in kraj nastanka	1792, [Migojnice]
Vsebina	Register žitne desetine gospostva Gornji Grad za Rakuše in Migojnice
Zapisovalec	Pongrac Lemež
Oblika	Pola, prepognjena, list meri 20,8–21,5 x 33,5–33,7 cm, popisane so vse 4 strani.
Hranišče	ZAC, ZAC 536, Gospostvo Gornji Grad, šk. 85, a. e. 6/85, Register žitne desetine gospostva Gornji Grad 1790–1844.

Zaporedna št. 5	
Čas in kraj nastanka	1790, [Vologa]
Vsebina	Register žitne desetine gospostva Gornji Grad za Vologo
Zapisovalec	Neznani
Oblika	Pola, prepognjena, list meri 22,0–22,5 x 34,5 cm, popisane so vse 4 strani.
Hranišče	ZAC, ZAC 536, Gospostvo Gornji Grad, šk. 36, a. e. 3/36, Register žitne desetine gospostva Gornji Grad 1790–1843.

¹⁰ ZAC, ZAC 536, Gospostvo Gornji Grad, šk. 85, a. e. 6/85, Register žitne desetine gospostva Gornji Grad 1790–1844.

¹¹ Pongrac Lemež ali njegov soimenjak (sin) je po franciscejskem katastru iz leta 1825 gospodaril v Migojnicah št. 3, v zaselku Lemež (*Lemes*) južno od ledine Rakuše (*Rakusche*) (ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 351, k. o. Zabukovica, 1825, mapni list I; zapisnik stavbnih parcel, 8. 3. 1826). Na št. 3 je po desetinskih registrih iz let 1789–1792 gospodaril Jurij Lemež, najbrž Pongračev oče.

Tudi vološki desetinski registri niso delo zakupnika desetine, ampak neke druge za to naprošene osebe, katere pisava je okornejša od Lemeževe. Nepismenega zakupnika (štantmana) Blažeta Trbovca je namreč v zadnjem registru iz leta 1792 podpisal gornjegrajski gosposkiški uradnik, on pa se je samo podkrižal. V vseh treh registrih je izpričana Trbovčeva identiteta, in sicer je šlo za gornjegrajskega podložnika s hišne številke 41. Trbovc je bil tudi sam desetinski obveznik z Vologe in je kot tak vpisan v vseh treh registrih.¹²

V nadaljevanju sta objavljena samo začetka prvega migojniškega (1789) in prvega vološkega registra (1790). Vsebina se je namreč v poznejših registrih le malo spreminjala.

Desetinski register za Rakuše in Migojnice 1789	
[Naslov]	
Regifhtre od Shitne Defetine V Grifhki fari Pod Gorni Grat Zela Desetina od Leta 1790 1789	
Glava razpredelnice	Izpolnjena razpredelnica
Pod kai fa eniga Komfarije inu Kai fa ene fare	So vfi lete pod Novu Zele ¹³ jnu V Grishki Fari
Ime te foseske inu teh Gruntu	ta nar prvi terije fo v Rakufneh pa fo Megonfhki sofaski inu te drugi fo pa Vfi V Megoinizh= zah inu je Zela Desetina pod Gorni Grat Od letih gruntu
Hifhna Numare	1
Pod Kai fa eno Gosposko	Pod Prabolt
Imer teh Bertu ¹⁴ inu Zomen ¹⁵	Andrei Lemefs
Od Vfake Nive posebei perdeug	---
tolk je Perdelau	Pfheniza / Nafat / Par/ Erfh / Nafat / Par/ Ovufh / Nafat / Par/
tolk je pa dau Desetine	Pfheniza / Nafat / Par/ Erfh / Nafat / Par/ Ovfs / Nafat / Par/

Desetinski register za Vologo 1790	
[Naslov]	
Defsetjnska Rajtinga v tem Lejtv 1790 v farri Vranskj pod Komserjata V vostrovzo ¹⁶ (Okvlza jmenvana Vollah.) tvkei v te okvlzi jma Defsetjino v Shtante Sa plazhet Blashe Terbovz Pod Nvmaro 41 Podloshen Pod Gornjgrad. Kmetji So vfe vkupei podloshni pod Gornigrad Gosposke.	
Glava razpredelnice	Izpolnjena razpredelnica
Letj jmena tih Kmetov	Matevsh
Perjmki	Meklavzhez
hishne Numare	N. 1
jmena tih Njv	1. Na Reshenz 2. Na Devzih 3. Na Rebri 4. Na Preshenz
Svma Al shtjvjlv tih Defsetin= Skjh Snopov, toje dva talla. ta Katere gresta, Nato posteno Zefsarsko Greshjno V Gornj grat ta treki tal. al trekj Snop dajo Letj Kmetji Gospodv fajma= sahtrv na vransko.	

¹² Po franciscejskem katastru iz leta 1825 je na hišni številki 41 jugovzhodno od Vologe gospodaril Janez Trbovc, njegova domačija pa je skupaj z Vologo spadala pod naselje Sv. Jeronim (ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 107, k. o. Sv. Jeronim, 1825, mapni list III; zapisnik stavbnih parcel, 4. 1. 1826).

¹³ Novo Celje.

¹⁴ Birt = gospodar.

¹⁵ Priimek, nemško Zuname.

¹⁶ Ojstrica pri Taboru.

Shitv je pak Lete Sorte	Vsheniza Arsh jezhmen Ovs
[Naslov na zadnji strani] Votloh vejs Pod S. jostam Defsetjskj Stantman Blashe Terbovz G: G: ¹⁷ P: ¹⁸ v Gornj Grat 1790	

Registri so prevod nemškega vzorca, vološke rubrike se nekoliko razlikujejo od migojniških in prav tako vrste dajatev. Tako je bila pri migojniških potrebna rubrika o pripadnosti podložnika zemljiškemu gospodarstvu, ki je pri voloških odpadla, saj so bili vsi tamkajšnji kmetje podložni škofijskemu gospodarstvu Gornji Grad. Posebnosti migojniških registrov so adaptirani nemški izraz *comen* (nem. *Zuname*) za priimek in izražanje količine žita v *nasadih* (nem. *Ansatz*) in *parih* (nem. *Paar*). Zadnje srečamo tudi pri desetinskem registru braslovške župnije iz leta 1803.¹⁹ Na hriboviti Vologi so del desetine razumljivo oddajali v ovsu, ki ga v migojniških registrih ne najdemo. Vološki so poleg tega bogatejši za vrsto ledinskih imen njiv, npr. *na Lokah*, *Na podovnzi*, *vraspokj*, *Njva Per Snamrv* ipd.

Z desetino v Rakušah in Migojnicah je neposredno povezano pismo, ki ga je Pongrac Lemež lastnoročno napisal v slovenščini in ga v imenu migojniške soseske naslovil na oskrbnika (amtmana) gornjegrajskega gospodarstva. Gre za spremni dopis, poslan po neznani osebi v Gornji Grad skupaj z desetinskim registrom za leto 1791. Datiran je 28. aprila 1791 v Rakušah, kjer je stala Lemeževa domačija, in napisan na samostojnem listu, ki meri 19,5–19,7 x 20,5–20,7 cm.²⁰ Migojniška soseska se v njem opravičuje, zakaj desetina ni popisana od vsake njive posebej, in napoveduje, da bo odslej lahko tako. Lemeževo pismo je, kolikor vemo, najstarejše slovensko pismo, nastalo v Spodnji Savinjski dolini, v obravnavo pa je vključeno, ker gre za zapis uradovalne narave, ne za zasebno pisanje.

Pismo Pongraca Lemeža gornjegrajskemu oskrbniku, Rakuše, 28. april 1791	
Transkripcija	Transliteracija
<p>Dober Dan Zhasti V redni Gnadlivi Gospod Ambolt²¹</p> <p>Neh Profi Megonfhka Safeska de nabodo famerli fato Ker niso od V fake Nive pofebei dali Raitinge fakai Ker nifo popret fa merqivali tok pa nei Zhe Ozhjo pofihmal taku jmeti tok pa nei letemo Kateri je Nem leto pernefu povedo Vinfke Defetine pa nezni od Jezhmena inu od Ajd pa nez Na dajejo Oben Krat</p> <p>25 Dan Mali traven Pongraz Lemefs 1791 V Rakufheh</p>	<p>Dober dan, častivredni gnadlivi gospod ambolt!</p> <p>Neh prosi megonška saseska, de na bodo zamerli, zato ker niso od vsake nive posebej dali raitinge, zakaj ker niso popret zamerkvali. Tok pa če očjo posihmal taku imeti, tok pa nej le-temo, kateri je nem le-to pernesu, povedo. Vinske desetine pa neč ni, od ječmena inu od ajd pa neč na dajejo obenkrat.</p> <p>25. dan mali traven Pongrac Lemež 1791 v Rakušeh</p>

Slovenščino srečamo sicer še v nekaterih gornjegrajskih desetinskih registrih, vendar le pri ledinskih imenih, osebnih imenih in priimkih ter krajevnih imenih gospodarstev. Iz spodnjesavinjskega prostora so najstarejši trije žitni registri za Topovlje in Parizlje pri Braslovčah, ki jih je v letih 1789, 1790 in 1791 sestavil zakupnik Maks Jožef Sauer. V njih so v izpiljeni lepopsni pisavi navedena slovensko vsa ledinska imena njiv, npr. *Stuk*

¹⁷ Gornji Grad.

¹⁸ Podložen.

¹⁹ Golec, *Urbarialia slovenica*, str. 297–300.

²⁰ ZAC, ZAC 536, *Gospodstvo Gornji Grad*, šk. 85, a. e. 6/85, Register žitne desetine gospodarstva Gornji Grad 1790–1844.

²¹ Nad črko *m* je še en manjši *m*.

pod *Parishlam*, *Sglainza*, *Per Krisbo* itd.²² Poznejši registri imajo tiskane nemške obrazce. Takšen je register vinske desetine za Trnavo, Šentrupert in Orlo vas iz leta 1808, v katerega je popisovalec slovensko vpisal imena podložnikov ter deloma zemljiških gospostev in sosesk.²³ Zanimivo je, da je overitev razen navedbe datuma v celoti slovenska. Popisovalec Jurij Glavnik je očitno posegel po slovenščini zaradi obeh prič, ki nista bili pismeni. Sklepni del registra se glasi:

Gasper Zisey x jnu	Den 6. 9ber 1808.
Andrej fonda x Koker Prizhe	Georg Glaunigg m[anu] p[ropria] Popisuauz

Tiskani obrazci so eden od razlogov, da je bilo pozneje za rabo slovenščine manj možnosti. V slovenskem jeziku so lahko vanje vpisovali tako rekoč samo lastna imena.

S svojimi osmimi slovenskimi desetinskimi registri se je Spodnja Savinjska dolina po številčnosti in starosti te zvrsti doslej skoraj povsem neznanih slovenskih uradovanih dokumentov zavihtela na prednostno mesto. V Zgodovinskem arhivu Celje se je ohranilo nekaj mlajših registrov iz Zgornje Savinjske doline,²⁴ za isti prostor jih začeni z letom 1794 najdemo več v Nadškofijskem arhivu Ljubljana v fondu gornjegrajskega gospostva,²⁵ iz drugih slovenskih pokrajin pa vsaj za zdaj ne poznamo še nobenega.

Oporoke iz prve polovice 19. stoletja

Tudi po številčnosti starejših slovenskih oporok je Spodnja Savinjska dolina na Slovenskem vodilna, čeravno njene oporoke niso med zgodnejšimi in se nanašajo izključno na zadnjo voljo kmečkih ljudi.

Oporoke, napisane v slovenskem jeziku do srede 19. stoletja, ki v uradovnem pismenstvu v slovenščini pomeni prelomnico, so bile do nedavnega komaj znana zvrst starejših slovenskih dokumentov. Zapisovanje ustnih oporok pred pričami, ne da bi jih sproti prevajali v drug jezik, je namreč nasploh zelo pozna praksa. Oporoke drugače kot prisege nimajo tako intimne (sakralne) note, da bi morale biti zvest posnetek oporočiteljevih besed, zato so jih pismeni ljudje lažje oblikovali v uradovnem jeziku (nemščini, latinščini, italijanščini), ki so ga v pisni obliki obvladali neprimerno bolje. Zapisovanje oporok v slovenščini se je razmahnilo šele od konca 18. stoletja dalje, vzporedno s povečano stopnjo pismenosti kot posledico terezijanske šolske reforme s splošno šolsko obveznostjo (1774), splošno sicer samo na deklarativni ravni.

Nabor oporok v slovenščini tako po trenutnem stanju raziskanosti ni več neznaten – skupno jih je 42 iz časovnega razpona 1671–1850, od tega 36 ali 85,7 % iz časa po letu 1800. Med temi je 21 ali skoraj tri petine s Štajerskega, od teh pa kar 15 ali 41,7 % iz Spodnje Savinjske doline; nastali so med letoma 1809 in 1844. Pri vseh gre za zapis ustno izražene zadnje volje, velika večina zapisovalcev pa je bila kmečkih ljudi (11 ali 12). Nekateri zapisovalci so v tej vlogi izpričani večkrat, tako trikrat Jernej Zajc, rihtar v Andražu nad Polzelo, in po dvakrat Jurij Zakonšek in Martin Dobnikar, oba z območja Tabora. Vse oporoke so se ohranile v zapuščinskih spisih t. i. krajevnih sodišč.²⁶

Seznam oporok (1809–1844)

Zaporedna št. 1	
Čas in kraj nastanka	1809 22. 1., [Ločica pri Vranskem]
Vsebina	Oporoka podložnika Antona Livka.
Zapisovalec	Jakob Ručigoj, kmečki človek.
Oblika	Pol, prvotno zložena v obliki pisma, list meri 35,4–35,6 x 21,8–22,5 cm, popisane so tri strani.
Hranišče	ZAC, ZAC 530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, šk. 3, Nepravdna dokumentacija za leti 1821 in 1822, IX/44.

²² ZAC, ZAC 536, Gospostvo Gornji Grad, šk. 83, a. e. 1/83, Register žitne desetine gospostva Gornji Grad 1789–1846.

²³ ZAC, ZAC 536, Gospostvo Gornji Grad, šk. 85, a. e. 5/85, Register vinske desetine gospostva Gornji Grad 1808.

²⁴ Npr. register žitne desetine za Ljubno v Zgornji Savinjski dolini iz leta 1828 (ZAC, ZAC 536, Gospostvo Gornji Grad, šk. 36, a. e. 9/36, Register žitne desetine gospostva Gornji grad 1828–1833) in register desetine za Solčavo iz let 1840–1842 (prav tam, šk. 84, 1/84, Register žitne desetine gospostva Gornji Grad 1789–1847).

²⁵ NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, K 68, Desetine – splošno. – Te desetinske registre je leta 2011 evidencial Žiga Zwitter in doslej še niso bili obravnavani.

²⁶ Golec, *Slovenske oporoke*, s. p., 1. Mesto oporok v slovenskem jeziku, 2. Pregled slovenskih oporok (1671–1850) in z oporokami povezanih prisežnih besedil (1734–1795).

Zaporedna št. 2	
Čas in kraj nastanka	1821 III. 8., Andraž nad Polzelo
Vsebina	Oporoka podložnika Jakoba Dreva.
Zapisovalec	Jernej Zajc, rihtar v Sv. Andražu.
Oblika	Samostojen list, prvotno zložen v obliki pisma, meri 32,2–32,7 x 21,7–21,8 cm, popisani sta obe strani.
Hranišče	ZAC, ZAC 528, Krajevno sodišče gosposčine Novi Klošter, šk. 1, Z 1, Zapuščine 1821–1830, zapuščinski spis Jakoba Dreva.

Zaporedna št. 3	
Čas in kraj nastanka	1822 IV. 28., Zaglink, zaselek Miklavža pri Taboru
Vsebina	Oporoka podložnice Alene (Helene) Ribar, samske kmečke hčerke.
Zapisovalec	Jurij Grabnar, kmečki človek.
Oblika	Samostojen list, meri 34,2 x 21,0–21,1 cm, popisana je prva stran.
Hranišče	ZAC, ZAC 530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, šk. 4, Nepravdna dokumentacija za leti 1822–1823, IX/131.

Zaporedna št. 4	
Čas in kraj nastanka	1825 III. 13., Andraž nad Polzelo
Vsebina	Oporoka podložnika Marka Potočnika.
Zapisovalec	Jernej Zajc, rihtar v Sv. Andražu.
Oblika	Samostojen list, prvotno zložen v obliki pisma, meri 33,7 x 20,2–21,0 cm.
Hranišče	ZAC, ZAC 557, Krajevno sodišče gospostva Šenek, šk. 1, št. 24, zapuščinski spis Marka Potočnika.

Zaporedna št. 5	
Čas in kraj nastanka	1827 II. 21., [Loke pri Taboru]
Vsebina	Oporoka podložnice Helene (Alene) Tičar.
Zapisovalec	Martin Dobnikar, kmečki človek.
Oblika	Pol, list meri 32,4–33,0 x 20,8–21,0 cm, popisani sta prva in druga stran.
Hranišče	ZAC, ZAC 530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, šk. 7, N7/21, zapuščinski spis Helene Tičar.

Zaporedna št. 6	
Čas in kraj nastanka	1828 XII. 28., [Konošek, zaselek Miklavža pri Taboru]
Vsebina	Oporoka podložnice Marjete Konovšek, vdove preužitkarice.
Zapisovalec	Jurij Zakonšek, kmečki človek.
Oblika	Samostojen list, prvotno zložen v obliki pisma, meri 31,0–31,5 x 20,2–21,0 cm, popisani sta obe strani.
Hranišče	ZAC, ZAC 530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, šk. 9, N9/2, zapuščinski spis Marjete Konovšek.

Zaporedna št. 7	
Čas in kraj nastanka	1829 IV. 8., Miklavž pri Taboru
Vsebina	Oporoka podložnice Mice (Marije) Bokal ali Živulkar, vdove preužitkarice.
Zapisovalec	Jurij Zakonšek, kmečki človek.
Oblika	Samostojen list, meri 22,5 x 20,6 cm, popisana je prva stran.
Hranišče	ZAC, ZAC 530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, šk. 9, N9/12, zapuščinski spis Marije Bokal.

Zaporedna št. 8	
Čas in kraj nastanka	1830 III. 30., Loke pri Taboru
Vsebina	Oporoka podložnice Lize (Elizabete) Knez, rojene Pirkovič, vdove oštetarice.
Zapisovalec	Neznan, v pisanju izurjen uradnik ali duhovnik.
Oblika	Samostojen list, meri 33,7 x 20,7–21,2 cm, popisana je prva stran.
Hranišče	ZAC, ZAC 530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, šk. 9, N9/35, zapuščinski spis Elizabete Knez, rojene Pirkovič.

Zaporedna št. 9	
Čas in kraj nastanka	1831 III. 20., Črni Vrh pri Taboru
Vsebina	Oporoka podložnika Martina Vrhovca, preužitkarja.
Zapisovalec	Martin Dobnikar, kmečki človek.
Oblika	Samostojen list, meri 33,8–34,2 x 20,6–20,8 cm, popisana je prva stran.
Hranišče	ZAC, ZAC 530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, šk.14, II/34, zapuščinski spis Martina Ocepka, po domače Vrhovca.

Zaporedna št. 10	
Čas in kraj nastanka	1832 II. 27., [Pirešica pri Galiciji]
Vsebina	Oporoka podložnika Antona Brinška iz Pirešice pri Galiciji.
Zapisovalec	Martin Pernovšek, kmečki človek.
Oblika	Pola, list meri 31,1–31,4 x 19,8–20,7 cm, popisana je prva stran.
Hranišče	ZAC, ZAC 557, Krajevno sodišče gosposčine Šenek, šk. 2, št. 65, zapuščinski spis Antona Brinška.

Zaporedna št. 11	
Čas in kraj nastanka	1835 IV. 23. ali malo pred tem, [Založe pri Polzeli]
Vsebina	Oporoka podložnika Antona Kolenca, preužitkarja.
Zapisovalec	Jurij Bovha, neznanega stanu.
Oblika	Samostojen list, meri 37,0–37,2 x 22,2–22,5 cm, popisana je prva stran.
Hranišče	ZAC, ZAC 557, Krajevno sodišče gosposčine Šenek, šk. 4, št. 122, zapuščinski spis Antona Kolenca.

Zaporedna št. 12	
Čas in kraj nastanka	1837 VI. 9., Andraž nad Polzelo
Vsebina	Oporoka podložnice Elizabete Razpotnik, poročene Klapel, vdove viničarke.
Zapisovalec	Jernej Zajc, kmečki človek, prej rihtar v Sv. Andražu.
Oblika	Samostojen list, prvotno zložen v obliki pisma, meri 32,2–32,5 x 20,2 cm, popisani sta obe strani.
Hranišče	ZAC, ZAC 557, Krajevno sodišče gosposčine Šenek, šk. 3, št. 121, zapuščinski spis Elizabete Razpotnik.

Zaporedna št. 13	
Čas in kraj nastanka	1840 III. 17., Tešova pri Vranskem
Vsebina	Oporoka podložnika Mihaela Zavrtnika, po domače Uraniča.
Zapisovalec	Gregor Vašte, neznanega stanu, verjetno uradnik.
Oblika	Pola, list meri 33,8 x 20,5 cm, popisane so tri strani.
Hranišče	ZAC, ZAC 500, Krajevno sodišče posestva Brode, šk. 1, Zapuščinski spisi, zapuščinski spis Mihaela Uraniča.

Zaporedna št. 14	
Čas in kraj nastanka	1842 I. 7., Zavrh pri Galiciji
Vsebina	Oporoka podložnika Antona Supergarja.
Zapisovalec	Martin Gmajnar, verjetno uradnik.
Oblika	Pola, list meri 35,0–35,2 x 20,3–20,4 cm, popisane so tri strani. Dodani list meri 25,0 x 21,2–22,0 cm, popisani sta dve strani.
Hranišče	ZAC, ZAC 542, Krajevno sodišče gosposčine Ranšperk, šk. 1, št. 25, zapuščinski spis Antona Šupergerja.

Zaporedna št. 15	
Čas in kraj nastanka	1844 X. 1., Železno pri Galiciji
Vsebina	Oporoka podložnice Marije Vengust, vdove preužitkarice.
Zapisovalec	Martin Gmajnar, verjetno uradnik.
Oblika	Pola, prvotno zložena v obliki pisma, list meri 33,3 x 19,6–19,8 cm, popisane so tri strani.
Hranišče	ZAC, ZAC 557, Krajevno sodišče gosposčine Šenek, šk. 5, št. 168, zapuščinski spis Marije Vengust.

Testament Martina Verhouza u Zhernimvarhu.
 U imenu Boga ozheta inu Syna inu S. Duha Amen
 Jeft isrozhim moju Dusho Bogu: Truplu zherni semli, karpak
 satu zhafnu Blagu amtizhe sempak tako naredu
 Jeft sem jemu u grunt 130 f C:M. tok od tih Dnarjou sempashi
 sanuzou 30 f C:M. Tok lete Stou goldinarje, katirih she nifem
 sanuzou, jeh sahafam, mojmu, Synu, Antonu, natak visho:
 debode on fvojo Matter inu fvojo Sestro Mizo do Smarti per Hifhi
 rediu inu ponnih smerti koker se fhika sa nimi opraviu.
 Jeft sem tud takrat kir fem mojmu Synu Antonu Birtshaft zhes dajau
 u Glihenku=Pifmu sapifati puftu, de, Vallentinu od moje hzhÿre
 Mize Sinu, fem oblubu dati 10 f C. M. pa tako: de, letÿ Defet gol-
 dinarÿ by ÿmelli moji kzhiri Mizi od jejniga Talla od u seti biti
 inu jejnimu Synu Vallentinu danni bit. Sdej kir je pa moja Hzhi
 Miza fvoÿ Tall shi fama sanuzalla; tok pa jejni Syn Vallent nima
 enga krajzerja vezh per moji hifh jefkat.
 Ssafhafam tud, de, moji Synu Antonu, bo u faktu letu 24 f C:M.
 fvoji Matteri, zeuzhÿt jejniga shulqna, vaon pobalhe
 kader Jeft umri

Začetek oporoke Martina Ocepka, po domače Vrhovca, iz Črnega Vrha pri Taboru, 20. marca 1831
 (ZAC, ZAC 530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, šk.14, II/34).

Od skupno 15 spodnjesavinjskih slovenskih oporok smo za objavo izbrali zapis ustno izrečene zadnje volje Martina Ocepka, po domače Vrhovca, iz Črnega Vrha pri Taboru, nastal leta 1831. Prvi razlog je ta, da je Vrhovčeva oporoka ena tistih, ki bi jo lahko imenovali tipična. Narekoval jo je namreč umirajoči preužitkar, zapisal pa pismen kmečki človek iz sosesčine. Zaradi lažje razumljivosti je oporočno besedilo objavljeno v dveh različicah, v transkribirani in transliterirani obliki.

1831 III. 20., Črni Vrh pri Taboru – oporoکا podložnika Martina Ocepka, po domače Vrhovca

Transkripcija

Jeft isrozhim moju Dusho Bogu: Truplu zherni semli, karpak
 satu zhafnu Blagu amtizhe sempak tako naredu
 Jeft sem jemu u grunt 130 f C:M: tok od tih Dnarjou sempashi
 sanuzou 30 f C:M: Tok lete Stou goldinarje, katirih she nifem
 sanuzou, jeh sahafam, mojmu, Synu, Antonu, natak visho:
 debode on fvojo Matter inu fvojo Sestro Mizo do Smarti per Hifhi
 rediu inu ponnih smerti koker se fhika sa nimi opraviu.
 Jeft sem tud takrat kir fem mojmu Synu Antonu Birtshaft zhes dajau
 u Glihenku=Pifmu sapifati puftu, de, Vallentinu od moje hzhÿre Sÿntu
 Mize Sinu, fem oblubu dati 10 f C. M. pa tako: de, letÿ Defet gol-
 dinarÿ by ÿmelli moji kzhiri Mizi od jejniga Talla od u seti biti
 inu jejnimu Synu Vallentinu danni bit. Sdej kir je pa moja Hzhi
 Miza fvoÿ Tall shi fama sanuzalla; tok pa jejni Syn Vallent nima
 enga krajzerja vezh per moji hifh jefkat.
 Testament Martina Verhouza u Zhernimvarhu.
 U imenu Boga ozheta inu Syna inu S. Duha Amen

Safhafam tud, de, moy, Sÿn Anton, bo u fsaku letu 2 f CM:
 fvoji Matteri, zeuzajt jejniga shiulejna, sa en pobolfhk dati mogu.
 Kader Jeft umarjem, tok bo moy A Sÿn, dua goldinarja C.M:
 sa S. Mafhe dati mogu, u glihivishi ~~tud kad~~ tud, kader bo negova
 Matti inu negova feftra Miza umarla, tok bo tudi per ufake fmeri
 2 f C.M: sa S. Mafhe dati mogu.

Tako je moja sadna Mifsu inu Volla.

Martin Verhouz *den 20ten März*
 1831.

x Jur Zherne   Prizhe
 x Anton Homfhak
 x Andrej Bokau
 Martin Dobnigger m[anu] p[ropri]a

On je biu per dobri Pammeti kir je le to govoru.

Transliteracija

Testament Martina Vrhovca v Črnim varhu
 V imenu Boga Očeta inu Sina inu S. Duha. Amen.

Jest izročim mojo dušo Bogu, truplu črni zemli, kar pak
 sa tu časnu blagu am tiče, sem pak tako naredu.
 Jest sem jemu v grunt 130 f²⁷ C.M.;²⁸ tok od tih dnarjov sem pa ži
 zanucou 30 f C.M.; tok le-te stou goldinarje, katirih še nisem
 zanucou, jeh zašafam mojmu sinu Antonu na tako vižo,
 de bode on svojo mater inu svojo sestro Mico do smarti per hiši
 rediu inu po nih smrti, koker se šika, za nimi opraviu.
 Jest sem tud takrat, kir sem mojmu sinu Antonu birtšaft čez dajau,
 v glihensku pismu zapisati pustu, de Valentinu, od moje hčire
 Mice sinu, sem oblubu dati 10 f C. M., pa tako, de le-ti deset
 goldinarji bi imeli moji kčiri Mici od jejniga tala odvzeti biti
 inu jejnimu sinu Valentinu dani bit. Zdej, kir je pa moja hči
 Mica svoj tal ži sama zanucala, tok pa jejni sin Valent nima
 enga krajcerja več per moji hiš jeskat.
 Zašafam tud, de moj sin Anton bo vsaku letu 2 f CM
 svoji materi, ceu cajt jejniga živlejna za en pobolšk dati mogu.
 Kader jest umarjem, tok bo moj sin dva goldinarja CM
 za s. maše dati mogu, v glihi viži tud, kader bo negova
 mati inu negova sestra Mica umarla, tok bo tudi per vsake smrti
 2 f CM za s. maše dati mogu.

Tako je moja zadna misu inu vola.

Martin Vrhovc *den 20ten März*
 1831.

x Jur Černe   pričē
 x Anton Homšak
 x Andrej Bokau
 Martin Dobniker m[anu] p[ropri]a

On je biu per dobri pameti, kir je le-to govoru.

27 Florin = goldinar.

28 Conventionalmünzen = konvencijska valuta. Gre za denar, ki so ga kovali iz kurantnega srebra od leta 1753 do uvedbe avstrijske valute leta 1857.

O zapisovalcu, Martinu Dobnikarju (1804–1872) iz Črnega Vrha 1, vemo več kot o vseh drugih zapisovalcih. V resnici se je pisal Dragar, Dobnikar pa je bilo domače ime četrtninske kmetije nedaleč od gradu Ojstrica, na kateri je v tem času gospodaril še njegov oče Jožef Dragar. Oženil se je pozno, šele leta 1843, ko mu je bilo že 38 let, in sicer potem ko so starši opešali, edina sestra pa se je omožila v okolici. Kot gospodar je sledil očetu šele tik pred njegovo smrtjo (1846), pri čemer je prevzel skromno posest in še skromnejšo leseno domačijo. Čeprav je bila družina majhna, bi Dragarjevi težko preživeli samo od zemlje.²⁹ Tako je Martin izpričan kot »živinozdravnik« (*Tierarzt*), drugi dodaten zaslužek pa mu je prinašalo pisarstvo. V ojstriškem gosposčinskem arhivu sta namreč ohranjeni dve oporoki, nastali pod njegovim peresom v letih 1827 in 1831.³⁰ Dovršena pisarniška oblika in nemška datacija obeh Martinovih oporočnih besedil pričata, da je v mladosti hodil v šolo, in to v času, ko je bila najbližja šola na oddaljenem Vranskem. Morda je bil kot bližnji sosed Ojstrice deležen zasebnega pouka na gradu ali pa ga je oče res poslal v šole, čeprav je bil edinec in predviden za gospodarja.

Druga uradovalna besedila iz prve polovice 19. stoletja

Poleg desetinskih registrov in oporok poznamo še pet besedil, ki pripadajo štirim različnim zvrstem, in sicer razglas (1823), dve pobotnici (1823 in 1826), popis zapuščine (med 1823 in 1830) in sodno prisego (1838). Vsa so se ohranila med gradivom krajevnih sodišč gospostev Šenek in Ojstrica, nastala pa so na petih lokacijah: v šeneški in ojstriški gosposčinski pisarni, v Andražu nad Polzelo, v Železnem pri Galiciji in v Marija Reki. Medtem ko sta razglas in sodno prisego zapisala gosposčinska uradnika, so obe pobotnici in popis zapuščine delo kmečkih ljudi, dveh rihtarjev in mežnarja.

Seznam drugih uradoválnih besedil (1823–1838)

Zaporedna št. 1	
Čas in kraj nastanka	1823 III. 14., Ojstrica
Vsebina	Razglas v zvezi z zapuščino Šimna Breznikarja, samskega hlapca v Marija Reki
Zapisovalec	N. Ritter (?), gosposčinski uradnik
Oblika	Pola v obliki pisma, list meri 19,5–19,8 x 31,9–32,1 cm.
Hranišče	ZAC, ZAC 530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, šk. 5, IX/181, zapuščinski spis Simona Breznikarja.

Zaporedna št. 2	
Čas in kraj nastanka	[1823] IV. 24., Marija Reka
Vsebina	Pobotnica Blaža Terplana, mežnarja v Marija Reki, o prejemu plačila
Zapisovalec	Blaž Terplan, mežnar v Marija Reki
Oblika	Samostojen list, meri 18,2–19,0 x 20,9–21,2 cm
Hranišče	ZAC, ZAC 530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, šk. 5, IX/181, zapuščinski spis Simona Breznikarja.

Zaporedna št. 3	
Čas in kraj nastanka	1826 V. 21., Andraž nad Polzelo
Vsebina	Pobotnica Uršule Melanšek iz Brezovega o prejeti dediščini
Zapisovalec	Jernej Zajc, kmečki človek, prej rihtar v Sv. Andražu
Oblika	Samostojen list, meri 18,8–20,0 x 33,1–33,2 cm
Hranišče	ZAC, ZAC 557, Krajevno sodišče gospostva Šenek, šk. 2, št. 66, zapuščinski spis Uršule Melanšek.

Zaporedna št. 4	
Čas in kraj nastanka	Med 1823 in 1830, Železno pri Galiciji
Vsebina	Popis premične zapuščine Marije – Mice Naraks iz »Hasenegga«
Zapisovalec	Janez Videmšek, rihtar v Železnem
Oblika	Samostojen list, prepognjen, meri 22,8–24,0 x 38,6 cm
Hranišče	ZAC, ZAC 557, Krajevno sodišče gospostva Šenek, šk. 1, št. 52, zapuščinski spis Marije Naraks.

²⁹ Golec, Preteklost Dragarjevega rodu, str. 75–76.

³⁰ Gl. razpredelnico zgoraj in objavo v: Golec, *Slovenske oporoke*, s. p., Oporoka 19 in oporoka 28.

Zaporedna št. 5	
Čas in kraj nastanka	1838 31. 5., Šenek
Vsebina	Sodna prisega Lovrenca Natka
Zapisovalec	N. Forstner, gosposčinski uradnik
Oblika	Samostojen list, meri 21,0–21,6 x 34,5 cm.
Hranišče	ZAC, ZAC 557, Krajevno sodišče gospodstva Šenek, šk. 6, Pravde in poravnave, št. 41, Lovrenc Natek in Jurij Vizjak.

Dve od petih besedil sta sestavni del iste zapuščinske zadeve, ki jo je leta 1823 vodilo krajevno sodišče gospodstva Ojstrica in Podgrad. Kot krajevno pristojna sodna oblast je po smrti samskega hlapca Šimna Breznikarja izdalo razglas, naj se njegovi upniki in dolžniki zglasijo ob določenem dnevu in uri v ojstriški gosposčinski pisarni. Razglas je bil poslan župniku v Marija Reki s prošnjo, naj ga naslednjo nedeljo oznani. Šest tednov pozneje je v Marija Reki, kjer je Breznikar služil, nastala okorno napisana pobotnica tamkajšnjega mežnarja pokojnikovemu gospodarju za plačilo maše in druge stroške, povezane s pogrebom.

1823 III. 14., Ojstrica – razglas v zvezi z zapuščino Šimna Breznikarja, samskega hlapca v Marija Reki

Edict.

Ufsi taisti, katiri sa tim Rajnim
Shimen Wresniker kir je ta 10.
dan Februarja koker ledig hla=
pez per Saversheku v´ Reki umeru,
en Douh ali Erbshno pogirvat
imajo, nej se ta 26. dan Sushza,
to je, tisto Sredo po Matere Bo=
shje Osnanenje, sjutrej ob 9^{ti}
Uri u Ostershki Kazlii snajdejo,
koker tudi taisti, katiri so tim
rajnemu kaj doushni, ne smejo
vun ostati, szer bo prut njm po
postavi raunanu.
Tudi bota taisti dan dua k´
Premoshejnu tiga Rajniga sli=
shajozha Junza, per leti Greshini
pruti prezeinimu Plazhilu na Lici=
tirungo prodana, h´katiri so
Kupzi povableni.

Osterwitz, am 14ten März 823.

[1823] IV. 24., Marija Reka – pobotnica Blaža Terplana, mežnarja v Marija Reki, o prejemu plačila

Qvittung

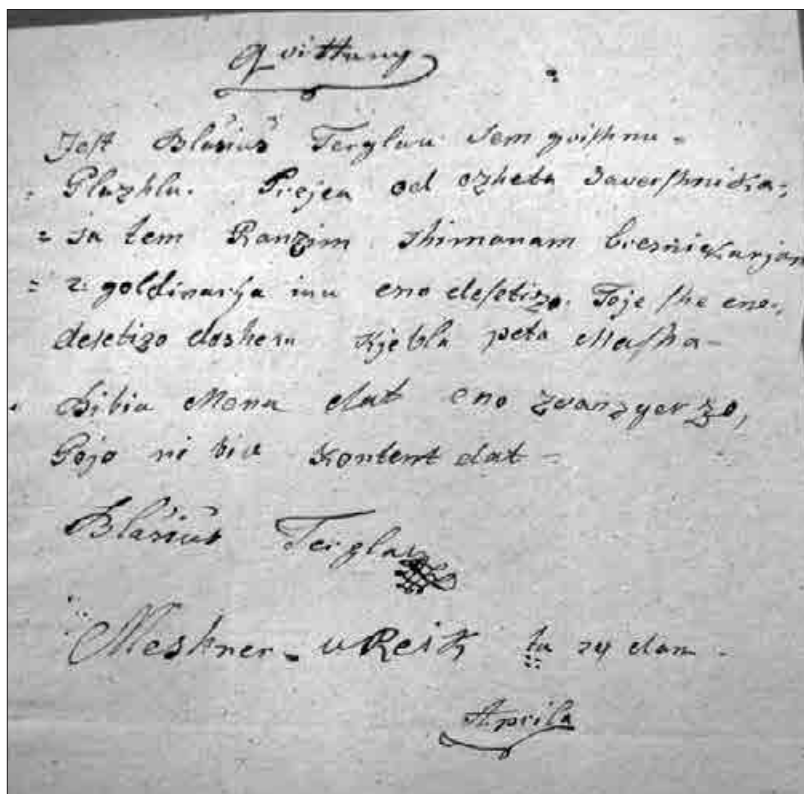
Jeft Blasius Terplan Sem gvifhnu
Plazhilu Prejeu od ozheta Saverfnika
sa tem Ranzim shimonam bresnikarjam
2. goldinarja inu eno defetizo. Toje fhe eno
desetizo doshen kje bla peta Mafha.
Bi biu Menn dat eno zvanzgerzo,³¹
Pojo ni biu kontent dat.

Blasius Terplan m[anu] p[ropria]

Meshner uReik ta 24 dan

Aprila

³¹ Dvajsetica.

Pobotnica Blaža Terplana, mežnarja v Marija Reki, 24. aprila 1823 (ZAC, ZAC 530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, šk. 5, IX/181).

Jernej Zajc iz Andraža nad Polzelo, ki ga sicer poznamo kot tamkajšnjega rihtarja in zapisovalca oporok, je leta 1826 v domačem kraju sestavil pobotnico Uršuli Melanšek iz Brezovega, da je od brata prejela dediščino po materi in očetu. Pobotnica se je ohranila v njenem zapuščinskem spisu iz let 1831–32. Uršula je bila samska dekla in je zapustila 13-letnega nezakonskega sina.

1826 V. 21., Andraž nad Polzelo – pobotnica Uršule Melanšek o prejeti dediščini

Quittunga.

Zhefs 10 f.³² C. M.³³ toje Desset Goldinerjou Srebernih

Dnarjou, Katere Sam jeft tukaÿ od Spodaÿ pod

Pisana S prizhemi, Rihtigg prejela Sa erbshno³⁴

po maÿmo Ozhetv inv Mater Na eno raÿtengo,³⁵ od

Moÿga Brata Blasha Melansheka, Keder pa to drugo

dobim tedaÿ mam pa datt popovnama ferzih.³⁶

Tv potardim is Svojoÿ desnoÿ Rokoÿ v Jimen teh

Prizh, is Svojim laftnim Imenam is Sravn parftavle

Nim Krishem, V Sosesk St: Andreje tega 21ten Maÿ 1826.

X Vrsvla Mellanshegg taje Prejela dnarje

X Jvr Konshtt

X Anton Medvett Stana Prizho.

Jernej Saitz m[anu] p[ropria] Pod pisov lete Jimene

inv Prizha.

Toje 10 f C. M.

³² Florin = goldinar.

³³ Conventionalmünzen = konvencijska valuta.

³⁴ Dediščina.

³⁵ Na račun.

³⁶ Odpoved, nem. Verzicht.

Zanimiv je popis skromne zapuščine Marije – Mice Naraks, ki ga je neznan kdaj, verjetno neposredno po njeni smrti – umrla je 8. januarja 1823 v neidentificiranem zaselku »Hasenegg« – sestavil Janez Videmšek, rihtar v Železnem pri Galiciji. Cenitev je opravil skupaj z Jurijem Cviklom, seznam pa napisal v okorni pisavi in kar z navadnim svinčnikom. Zapuščinska razprava pred krajevnim sodiščem gospostva Šenek je tekla šele sedem let pozneje, leta 1830.

Med 1823 in 1830 – Popis zapuščine Marije – Mice Naraks iz »Hasenegg«			
Samerk Al fhaznga famizoÿ naraxfh			
1 ena zherna meifelannk _____		xr	
2 Kikle ena prafhna enahodna _____	fl	30	
3. 3. fertafi edan pifan edan pa fivv _____	1	48	
4 4 Aube ena prafhna 3 delovne _____	-	48	
5 ena Jopa s zharnego fokna _____	-	36	
6 dvoÿni Rakavz prafhni _____	-	15	
7 ena be la ÿanka _____	-	15	
8 zherna ÿanka hodna _____	-	7	
9 ena Ruta prafh na _____	-	18	
10 3 pafi fa opafati _____	-	34	
11 2 pri fl za ³⁷ _____	-	12	
12 ene zhrevle oflikane _____	-	9	
13 eno morelo _____	-	6	
	-	7	
An verglichenen Zuschuß	_____	5	
		35	
Leta gvan ves ukop ÿe fhazan od	2	25	
dveh mofhov ÿnu ti fo	_____		Conv. Mnzen ³⁸
Jur Zvikell	8	_____	
Johann Vidamfhegg Rihter od		---	
m[anu] p[ropria] Shelesno			

Iz obravnavanega prostora imamo zdaj končno tudi prvo znano prisežno besedilo. Leta 1838 je v sodnem procesu med Lovrencem Natkom iz Pariželj in Jurijem Vizjakom iz Topovelj nastala sodna prisega Lovrenca Natka, s katero se tudi Spodnja Savinjska dolina uvršča na zemljevid območij z ohranjenimi prisežnimi besedili. Moža sta se pred krajevnim sodiščem Šenek pravdala zaradi kupnine za pod za mlatenje žita. Prisega je posebnost po tem, da jo je gosposki uradnik najprej napisal v nemščini in nato še v slovenskem prevodu, po katerem je Natek prisegel.

1838 V. 31., Šenek – sodna prisega Lovrenca Natka
[1. stran]
<u>Persega</u>
Jest Lorenz Natek perscheschem Bogu ozhet usimu mogozhnimu inu pravizhnimu ena prava pravizhna Persega bres usega nasaisa dershka ali duje su stopnosti ³⁹ teh besed, de ni res, de be biu jest u hisha tetga Jurja Wisiaka u Topoulah prischu, jen de sem ga is tetem besedam nagovorou, jest videm de bom skus zhes doblauvanje ⁴⁰ tega kuplenga zimpra al poda poskodvan, jen de mi ta toschen Jur Wisiak odgovoru

³⁷ Preslica.

³⁸ Vrstica v nemščini in seštevek pod njo sta bila dodana pozneje s črnilom.

³⁹ Nazajzadržka ali duje stopnosti = zadržka ali dvoumnosti.

⁴⁰ Čezdoblauvanje, kalk iz nem. Überkommung = prejetje.

[2. stran]

zhe je toku, tok te bom jest pa bres use
skode derschu sa toj kup od 25 f 30 xr CM
jen u emu brist⁴⁰ nasai plazhu, jen
de sem jest tota ne gouva vola sa dober
gor useu. Koker gvischno mi Bog po=
magei. Amen.

X Lorenz Nattek
Forstner m[anu] p[ropria]
podpisou

Sklep

Potem ko še pred kratkim nismo poznali iz spodnjesavinjskega prostora nobenega starejšega slovenskega uradovalnega besedila, so odkritja zadnjih let pokazala, da se jih je ohranilo zelo veliko. Resda so po nastanku mlajša, šele od konca 18. stoletja dalje, a zato tem bolj raznolika in specifičnih zvrsti. Spodnja Savinjska dolina se lahko pohvali z najstarejšimi in najštevilnejšimi desetinskimi registri, z največjim deležem oporok med vsemi slovenskimi pokrajinami – od tod je kar dobra tretjina vseh znanih oporok (15 od 42) iz časa pred sredo 19. stoletja – in s posameznimi primeri drugih zvrsti dokumentov, kot so pobotnica, popis zapuščine in sodna prisega. Odkritij zagotovo še ni konec in nikakor ni izključeno, da se bo pojavilo tudi kakšno besedilo starejšega nastanka.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko: C 107, C 351.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija: K 68.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz

A. Fraßlau, Markt und Pfarre: K 1.

ZAC – Zgodovinski arhiv Celje

ZAC 500, Krajevno sodišče posestva Brode: šk. 1.

ZAC 528, Krajevno sodišče gosposčine Novi Klošter: šk. 1.

ZAC 530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad: šk. 3, 4, 7, 9 in 14.

ZAC 536, Gospostvo Gornji Grad: šk. 36, 83, 84, 85.

ZAC 542, Krajevno sodišče gosposčine Ranšperk: šk. 1.

ZAC 557, Krajevno sodišče gospostva Šenek: šk. 1–5.

LITERATURA

Golec, Boris: Preteklost Dragarjevega rodu iz okolice Tabora v Savinjski dolini (Družbeni in gospodarski prerez z rodovnikom). *Celjski zbornik 1990*. Celje: Skupščina občine, 1990, str. 61–83.

Golec, Boris: *Slovenska prisežna besedila trških skupnosti in neagrarnih poklicnih skupin do konca predmarčne dobe*. Elektronske znanstvene monografije (eZmono). Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2011.

Golec, Boris: *Slovenske oporoke in prisežna besedila o oporokah (1671–1850)*. Elektronske znanstvene monografije (eZmono). Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2017.

Golec, Boris: Urbarialia slovenica – po sledih urbarjev in urbarialnih registrov v slovenskem jeziku med 17. in 19. stoletjem. *Arhivi* 29, 2006, št. 2, str. 275–304.

Golia, Modest: Slovenica I. *Slavistična revija* XI, 1958, št. 1–2, str. 130–141.

⁴¹ Brist = rok, iz nem. Frist.

Kolar, Bogdan: Sinode škofa Hrena. *Acta ecclesiastica Sloveniae* 19. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkev, 1997, str. 441–478.

Koruza, Jože: O zapisanih primerih uradne slovenščine iz 16., 17. in 18. stoletja. *Jezik in slovnstvo* XVIII, 1972/73, št. 7–8, str. 244–254.

Vodnik po urbarjih in urbarialnih registrih štajerskih arhivov. Celje: Zgodovinski arhiv, Maribor: Nadškofijski arhiv, Pokrajinski arhiv, Ptuj: Zgodovinski arhiv, 2009.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Die ältere slowenische Amtssprache im Unteren Sann-(Savinja)-Tal

Das in der slowenischen Steiermark zwischen dem Trojane-Pass im Westen und Cilli (Celje) im Osten gelegene Untere Sann-(Savinja)-Tal war noch bis vor kurzem ein Raum, wo keine Dokumente und andere Aktenstücke in der slowenischen Amtssprache aus der Zeit vor der Mitte des 19. Jahrhunderts überliefert zu sein schienen. Heute zeichnet er sich aus durch die größte Anzahl der slowenischen Testamente und die frühesten und zahlreichsten slowenischen Zehentregister. Es wurden auch andere Textsorten in slowenischer Amtssprache erfasst. Alle Testamente entstanden in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, Zehentregister und andere Aktenstücke in slowenischer Sprache dagegen Ende des 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts. Im vorliegenden Beitrag wird auf die bisher unveröffentlichten Aktenstücke eingegangen und ein Verzeichnis aller bekannten Dokumente in slowenischer Sprache, die im Unteren Sann-(Savinja)-Tal entstanden sind, beigelegt.

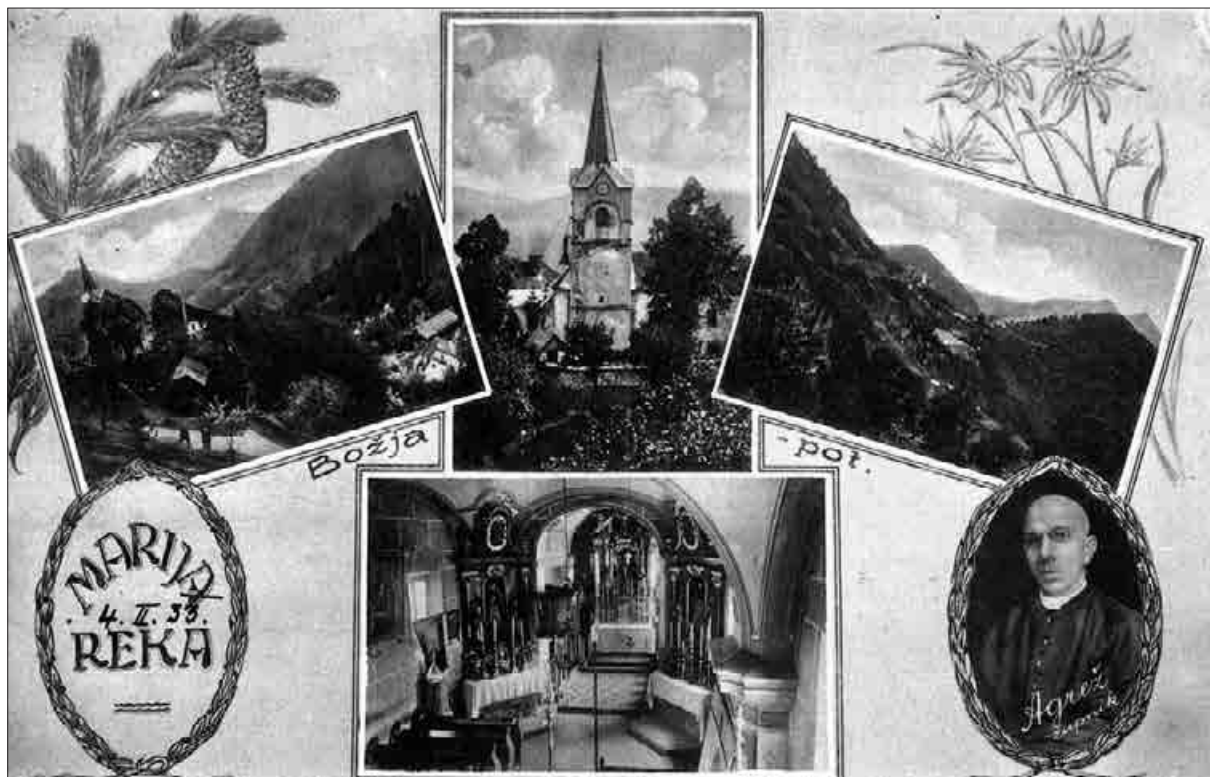
Die erste Gruppe von Aktenstücken setzt sich aus Zehentregistern zusammen. Sieben davon beziehen sich auf den Getreidezehent der bischöflichen Herrschaft Oberburg (Gornji Grad) in den Jahren 1789–1792. Für die Pächter des Getreidezehents wurden sie von mehr oder weniger schreibkundigen Bauersleuten verfasst, von denen einer aufgrund seiner Handschrift identifiziert wurde, der im Jahr 1791 im Namen der Gemeinde Migojnica eine Zuschrift an den Amtmann der Herrschaft Oberburg verfasst und unterschrieben hat. Bisher wurde nur das Zehentregister der Pfarrei Fraßlau (Braslovče) aus dem Jahr 1803 veröffentlicht, das als das einzig bekannte derartige Dokument in Slowenien galt.

Von insgesamt 42 slowenischen Testamenten, die bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts für den gesamten slowenischen Raum erfasst wurden, stammt gut ein Drittel (15) aus dem Unteren Sann-(Savinja)-Tal. Alle stammen aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts (1809–1844) und gehören zu der größten Gruppe von Testamenten, die erst nach dem Jahr 1800 entstanden sind (36 von 42). Dieser Umstand überrascht nicht weiter, denn das Verfassen von Testamenten nahm erst seit dem Ende des 18. Jahrhunderts seinen Aufschwung – parallel zu größerer Schreibkundigkeit als Folge der mit der thesesianischen Schulreform eingeführten allgemeinen Schulpflicht (1774). Bei allen 15 Testamenten aus dem Unteren Sann-(Savinja)-Tal handelt es sich um einen mündlich ausgedrückten letzten Willen, ein Großteil der Verfasser waren Bauersleute (11 oder 12), drei Verfasser sind in dieser Rolle zwei- bzw. dreimal überliefert. Alle Testamente sind in den Nachlassakten der sogenannten Ortsgerichte erhalten geblieben.

Neben den Zehentregistern und Testamenten sind uns noch vier Aktenstücke aus dem Unteren Sann-(Savinja)-Tal überliefert, die zu drei verschiedenen Textsorten gehören, und zwar: eine Bekanntmachung (1823), zwei Quittungen (1823 und 1826), ein Nachlassinventar (zwischen 1823 und 1830) und ein Gerichtseid (1838). Alle sind in den Akten zweier Ortsgerichte erhalten geblieben und an fünf Standorten entstanden. Während die Bekanntmachung und der Gerichtseid von Herrschaftsbeamten niedergeschrieben wurden, stammen die Quittungen und das Nachlassinventar aus der Feder von Bauersleuten. Sie sind ein Werk zweier Dorfrichter und eines Messners.

*Spodnja Savinjska dolina v drugi polovici 17. stoletja (izrez)
(Georg Matthäus Vischer: Styriae Ducatus Fertilissimi Nova Geographica Descriptio. Graz, 1678).*

Razglednica Marija Reke, poslana leta 1933 (hrani Medobčinska splošna knjižnica Žalec).

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 27-722.51:3.078.3(497.431)"17"

Prejeto: 6. 9. 2017

Jure Volčjakdr., Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1002 Ljubljana
E-pošta: jure.volcjak@gov.si

Spodnjesavinjska dolina v vizitacijskih zapisnikih goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa

IZVLEČEK

Prispevek poskuša na podlagi vizitacijskih zapisnikov prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa prikazati cerkvene razmere v Spodnjesavinjski dolini v drugi polovici 18. stoletja. Poleg njega so vizitacije opravljali še različni namestniki, npr. celjski mestni župnik in arhidiakon dr. Martin Sumpichler ter goriški pomožni škof Rudolf Jožef grof Edling. Ob tej priložnosti so bile pregledane cerkvene razmere po župnijah, obiskane so bile številne grajske kapele in špitali, posvečena je bila vrsta cerkva, podeljene so bile različne stopnje kleriških redov (nižjih in višjih) tako škofjskim kot tudi redovnim kandidatom za duhovniški poklic, urejale pa so se tudi različne administrativne zadeve.

KLJUČNE BESEDE

Spodnjesavinjska dolina, Galicija, Gotovlje, Šempeter v Savinjski dolini, Šmartno ob Paki, Žalec, vizitacije, goriška nadškofija, Karel Mihael grof Attems

ABSTRACT

LOWER SAVINJA VALLEY IN VISITATION MINUTES OF ARCHBISHOP OF GORIZIA KARL MICHAEL VON ATTEMS

Drawing on the visitation minutes of the first Archbishop of Gorizia, Karl Michael von Attems, the author of the article aims to present the ecclesiastical conditions in the Lower Savinja Valley during the second half of the eighteenth century. Apart from the archbishop, visitations were also conducted by his various substitutes (delegates), the Celje city parish priest and Archdeacon Dr. Martin Sumpichler, as well as Rudolf Joseph von Edling, Auxiliary Bishop of Gorizia. The visitations were carried out with a view to assessing the ecclesiastical conditions across parishes, visiting numerous castle chapels and poorhouses, consecrating churches, granting various levels of clerical ordinations to both diocesan and monastic candidates for the priesthood, as well as settling various administrative affairs.

KEY WORDS

Lower Savinja Valley, Galicia, Gotovlje, Šempeter v Savinjski dolini, Šmartno ob Paki, Žalec, visitations, Archdiocese of Gorizia, Karl Michael Count Attems

Geografska opredelitev

Spodnjesavinjska dolina obsega 334,8 km² in je omejena na območje občin Braslovče, Polzela, Prebold, Tabor, Vransko in Žalec. Območje leži v osrednji Sloveniji ter zajema dolino Savinje in njenih pritokov, kraški planoti Dobrovlje in Ponikovska planota, Ložniško gričevje ter severni del Posavskega hribovja. Tako poimenovanje je v uporabi šele zadnjih slabih 20 let, odkar je leta 1998 iz nekdanje občine Žalec (današnje upravne enote Žalec) nastalo šest današnjih občin.¹

Ozemlje Spodnjesavinjske doline je cerkveno-upravno vse do ustanovitve ljubljanske škofije leta 1461 spadalo v oglejski patriarhat, po tem letu pa sta župnija Braslovče in vikariat Vransko pripadla ljubljanski škofiji.² Posebno mesto je imel malteški viteški red na Polzeli.

Ena najstarejših in najpomembnejših pražupnij v Savinjski dolini je župnija Šempeter v Savinjski dolini, ki je v času nadškofa Attemsa spadala v žalski komisariat, v katerem je funkcijo arhidiakona izvajal vsakokratni opat cistercijanskega samostana v Stični.³ Župnijo je Stični že marca 1256 inkorporiral oglejski patriarh Gregor di Montelongo (1251–1269) zaradi napadov in velike škode, ki jo je moral samostan v njegovem času pretrpeti od zlobnih ljudi. Decembra 1264 je patriarh v zvezi z inkorporacijo izdal še eno listino, v kateri je poudarjal pravice ordinarija nad omenjeno župnijo. Inkorporacijo je januarja 1257 potrdil tudi papež Aleksander IV. (1254–1261). Sedež pražupnije je bil v poznem srednjem veku predstavljen k cerkvi sv. Nikolaja v Žalcu, v Šempetru pa je bil ustanovljen župnijski vikariat. Župniji so pripadali naslednji vikariati (danes samostojne župnije): sv. Martin na Teharjah, sv. Peter v Savinjski dolini (Šempeter v Savinjski dolini), sv. Jakob v Galiciji in sv. Martin v Šmartnem ob Paki.⁴

Patronat nad župnijami v Savinjski dolini so imeli tako škofje (oglejski patriarhi, ljubljanski škofi, goriški nadškof), nekatere pa so bile vtelesene (inkorporirane) različnim samostanom (Gornji Grad, Stična, Kostanjevica, malteški viteški red ipd.), zato je že zelo zgodaj prihajalo do sporov, večinoma zaradi neupravičenega prilaščanja dohodkov. Na kratko naj omenimo samo nekaj primerov, čeprav segajo izven obravnavanega časovnega okvira članka. Kljub dobrim odnosom med oglejskimi patriarhi in stiški opati je večkrat prišlo do nesporazumov. Tako so patriarhi stiške opate opozarjali, naj disciplinirajo podrejene jim duhovnike v pridruženih župnijah, ki so posegali v pravice patriarha in njegovih arhidiakonov.

Leta 1335 se je namreč savinjski arhidiakon Janez pri patriarhu Bertrandu de Saint-Geniès (1334–1350) pritožil nad duhovščino svojega arhidiakonata in imetniki župnij, med njimi tudi nad opati, saj so si duhovniki drznili pokopavati take, ki so denar posojali za obresti in bili zaradi tega izobčeni iz Cerkve. Očital jim je še več drugih prekrškov, kot npr. ugotavljanje ničnosti zakonskih zvez brez vsakršnih pooblastil ter nastavljanje nepoznanih duhovnikov (*ignotes sacerdotes*) za delo v dušnem pastirstvu, ne da bi sam kot pristojni arhidiakon o tem kar koli vedel. Patriarh je zato vsej duhovščini savinjskega arhidiakonata in imetnikom župnij v posebnem pismu prepovedal poseganje v pravice oglejskega patriarha in njegovega, tj. savinjskega arhidiakona.⁵

Takšni »prestopniki« so bili tudi župniki v Šempetru v Savinjski dolini oziroma v Žalcu, ki so si neupravičeno lastili pravice nad župnijo sv. Danijela v Celju, saj ni izšla iz pražupnije, ki jo je patriarh Gregor leta 1256 podelil stiškem samostanu. To pa ni bil edini spor, ki ni bil rešen prav hitro.⁶ V začetku 15. stoletja, leta 1404, so stiški menihi opata Alberta Lindeškega (1388–1405) med drugim obtožili, da naj bi žalsko župnijo izročil v posest svojemu stricu, ki sploh še ni imel mašniškega posvečenja in je za to dovoljenje iskal v Rimu. Opatov brat Friderik naj bi se polastil tudi dohodkov žalske župnije.⁷

Težave je imela tudi duhovščina, saj so v njene pravice posegali drugi. V spor se je leta 1399 vmešal celo avstrijski vojvoda Albreht IV. (1395–1404) in odločil, da se na župnijah Šentvid pri Stični, Žalec in Žužemberk, ki so bile vtelesene stiškem samostanu, ter na vseh ostalih stiških župnijah po smrti vikarjev nihče nima pravice polastiti njihove zapuščine (ne glavarji ne oskrbniki ne meščani ne tržani ne sodnik), temveč je to izključna pravica stiškega opata.⁸

Pregled vizitacij

Vizitacija ali obiskovanje oziroma pregledovanje delovanja cerkvenih ustanov s strani predstojnika (škofa, opata, arhidiakona) ali njegovega namestnika je bila obveza, ki jo je moral po predpisu tridentinskega koncila (1545–1563) opraviti na dve do pet let. Ob tem je bilo treba pregledati osebje, zgradbe in ustanove v posamezni župniji. Škof naj bi ob tej priložnosti obiskal vse župnije v škofiji. Če tega ni zmožgel sam, je moral za to pooblastiti koga drugega. Vizitacije predpisuje kanonsko pravo, zato jim pravimo tudi kanonične vizitacije.⁹ Sem prištevamo vizitacije,

⁵ Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 129.

⁶ Prav tam, str. 130, 214.

⁷ Prav tam, str. 188.

⁸ Prav tam, str. 179. Poročila o župniji Žalec so se ohranila tudi iz kasnejšega obdobja, še posebej zanimiva so s konca 15. stoletja, ko je župnijo izčrpaval Polidor Montagnana (Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 371 sl.).

⁹ Lavrič, *Vizitacije kot vir*, str. 483 sl.

¹ Jelen, *Občine Spodnje Savinjske doline*, str. 9.

² Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 337–338.

³ Prav tam, str. 54.

⁴ Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 105, 654, 815; Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, str. 34; Volčjak, *Cerkev na Kranjskem*, str. 243; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 22, 32.

ki jih je v savinjskem arhidiakonatu opravil prvi in edini apostolski vikar za avstrijski del oglejskega patriarhata (1750–1752) in prvi goriški nadškof Karel Mihael grof Attems (1752–1774),¹⁰ ki se je v savinjskem arhidiakonatu goriške nadškofije v času svojega škofovanja mudil petkrat. Prvič ga je obiskal leta 1751. Tega leta je v zelo kratkem času, med majem in sredino septembra, vizitiral kar dva arhidiakonata, savinjskega na Štajerskem in podjunskega na Koroškem.¹¹ V savinjskem arhidiakonatu se je mudil maja ter delno junija in julija 1751 še kot apostolski vikar za avstrijski del oglejskega patriarhata. Večino vizitacij je opravil sam, v pomoč pa so mu bili različni duhovniki kot njegovi delegati. Kljub njihovi pomoči pa vseh cerkva zaradi časovne stiske ni mogel obiskati. Ob tej priložnosti je poleg vizitacij župnij, grajskih kapel in špitalov posvetil vrsto cerkva, delil različne stopnje kleriških redov tako škofijskim kot tudi redovnim kandidatom za duhovniški poklic in urejal administrativne zadeve (npr. sprejel odstop Danijela Kayserja, župnika v Vitanju).¹²

Vse vizitacije je Attems opravil po vnaprej pripravljem obrazcu. Leta 1751 in 1756 je bilo treba vsa vprašanja in odgovore še spisati ročno, odgovo-

Karel Mihael grof Attems
(*Patriarchi: quindici secoli*, str. 406).

¹⁰ Volčjak, *Cerkev na Kranjskem*, str. 48 sl.; Volčjak, *Goriška nadškofija na Kranjskem*.

¹¹ Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 17–20; Tropper, *Die Berichte*, str. XX–XXVI.

¹² Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 17.

ri kasnejših vizitacij pa so bili spisani že na tiskanih obrazcih. Podobno je bilo tudi pri vseh ostalih kasnejših vizitacijah tako na Goriškem in Krasu kot tudi na Kranjskem.¹³ Naslovu župnije in patronu je sledil podatek o morebitni inkorporaciji, nato je bila opisana župnijska oziroma vikariatna cerkev z navedbo oltarjev. Pri tem je bilo navedeno, ali so bili posvečeni in ali so pri njih delovale kake bratovščine.¹⁴ Opisu oltarjev sledi seznam podružnic. Službojoči duhovniki v župniji kot kaplani, vikarji, zorničarji, beneficiati ali upokojeni duhovniki so bili leta 1751 samo naštet, v kasnejših vizitacijah pa tudi podrobneje izprašani. O stanju v župniji so nadškofu in njegovim delegatom odgovarjali ključarji, včasih tudi mežnarji ali nekateri drugi prisotni možje. Iz njihovih odgovorov izvemo število duš po posameznih župnijah oziroma število tistih, ki so v velikonočnem času prejeli sveto obhajilo. Na ta način lahko vsaj okvirno izračunamo število prebivalcev posamezne župnije. Sledila so vprašanja o stanju cerkvenega premoženja, stroških, odhodkih in hrambi gotovine ter kdo hrani ključe cerkvene blagajne.¹⁵

Na podlagi odgovorov ključarjev iz leta 1751 lahko izvemo, da so tako župnijske kot podružnične cerkve, pa tudi nekateri oltarji in bratovščine¹⁶ imele določeno premoženje: vinograde, njive, pašnike in travnike. Cerkve so ponavadi imele tudi določeno število glav živine, krav in ovac. Zapisniki podajajo tudi višino letnih dohodkov, večinoma je šlo za denarne prihodke od določene zemlje, ponekod pa so navedene naturalne dajatve. Praviloma so verniki v denarju plačevali od njiv in travnikov ter činž (letna taksa) od živine. Če je bila živina v reji, so morali v cerkveni vinograd enkrat letno dostaviti določeno količino gnoja. Vinogradi so prinašali naturalne dajatve v vinu ali moštu.¹⁷

Cerkveno premoženje ni zadoščalo za pokritje vseh letnih stroškov, zato so večini cerkva še kako prav prišli prostovoljni prispevki ali milodari vernikov, ki so jih ti darovali pri maši. Poleg denarja so darovali še v naravi, tj. maslo, lan, vosek ipd. Če teh darov niso porabili med letom, so jih prodali, denar pa namenili za vzdrževanje cerkva in nakup nove opreme ter za nagrado posameznim duhovnikom za opravljanje sv. maš. Ti so bili do posebnih nagrad upravičeni tudi pri maševanju na podružnicah, poleg njih pa še župniki za sestavo letnega cerkvenega obračuna ter za skupna kosila ob prošenjih in drugih cerkvenih slovesnostih. Precejšnja vsota je šla za plačilo deželnega

¹³ Kralj – Tavano, *Atti delle visite pastorali 1 in 4*; Volčjak, *Goriška nadškofija na Kranjskem*.

¹⁴ Ambrožič, *Pregled predjožefinskih bratovščin*, str. 17–52. V primeru vizitacij kranjskih župnij so bile bratovščine našteje tudi posebej. Prim. seznam virov v Volčjak, *Cerkev na Kranjskem*, str. 717; Volčjak, *Goriška nadškofija na Kranjskem*.

¹⁵ Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 16.

¹⁶ Ambrožič, *Zanimivosti*, str. 35–75.

¹⁷ Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 16.

davka oziroma kontribucijo. Nad njegovo višino so se pritoževali v vseh vizitacijah.¹⁸

Zelo pomembno je bilo vprašanje štolnine.¹⁹ Ta vse do leta 1767 ni bila enotna, pač pa je imela vsaka župnija drugačne takse.²⁰ Štolnina se je plačevala za krst, oklice, poroko in pogreb, skoraj po vseh župnijah pa tudi za previdevanje ob nevarnosti smrti in ob podelitvi svete popotnice.²¹ Plačevanje zadnjih dveh taks je nadškof kritiziral in prepovedal. Da pa se prihodki duhovščine ne bi preveč zmanjšali, je v zame-no dovolil povečanje štolnine za poroke in pogrebe.²² Ocenimo lahko, da je bil nadškof pri uveljavitvi te prepovedi vsaj na Kranjskem dokaj uspešen, kar verjetno velja tudi za štajerske župnije, saj so župniki ob poznejših pastoralnih obiskih nadškofu zatrjevali, da za previdevanje sprejemajo samo še prostovoljne darove, temu pa so pritrjevali tudi cerkovniki in ostali izpraševanci.²³

Kot je bilo že omenjeno, je nadškofu Attems pri vizitacijah pomagalo več namestnikov. Savinjski arhidiakon je bil namreč precej obsežen, nadškof pa kljub dobri volji in naporom zaradi časovne omejenosti vsega dela vendarle ni zmožl opraviti sam. Leta 1751 mu je v funkciji namestnikov pomagalo več duhovnikov.

Vizitacijo savinjskega arhidiakonata leta 1756 je opravil arhidiakon in celjski župnik dr. Martin Sum-pichler. Ta si je pri delu pomagal z naslednjimi pomočniki: Bernardom Antonom pl. Maurispermom, župnikom v Vitanju, Fortunatom Strennerjem, vikarjem nadžupnije Smartno pri Slovenj Gradcu, in Martinom Ferdinandom Bartholottijem, vikarjem župnije Celje, ki je opravljal tudi službo arhidiakonskega notarja.²⁴ Podobno je bilo v kasnejših letih.

Vizitacija leta 1751

10. maja 1751 je Attems najprej po namestniku vizitiral cerkev sv. Marjete na Polzeli, inkorporirano malteškemu viteškemu redu. Istega dne je po namestniku vizitiral tudi župnijsko cerkev sv. Petra v Šempetru v Savinjski dolini, inkorporirano stiškim cistercijanom. Osebnost pa se je 10. maja mudil v župniji Žalec, inkorporirani cistercijanskemu samostanu v Stični, kjer je vizitiral župnijsko cerkev sv. Nikolaja. Istega dne je bil v Gotovljah, kjer je vizitiral podružnično cerkev sv. Barbare.

Kot rečeno, je 10. maja 1751 nadškofov namestnik

vizitiral župnijo sv. Marjete na **Polzeli** (*Eilenstein*). Župnija je bila inkorporirana malteškemu viteškemu redu. V njej je od leta 1749 deloval vikar Anton Trošt (*Antonius Trost*). O svojih vernikih se je izrazil pohvalno, saj o njih ni vedel povedati nič slabega. Velikonočno obhajilo je prejelo okoli 2.000 vernikov. Župnija je imela tri podružnične cerkve: sv. Nikolaja v Podvinu pri Polzeli, sv. Urha v prostorih komende in sv. Andreja (Sv. Andraž nad Polzelo). Poleg vikarja je moral na vizitatorjeva vprašanja odgovoriti še ključar Gregor Jelen (*Gregorius Jelen*). Ta o vikarju ni vedel povedati nič slabega, prav tako njegov kolega Jurij Bizjak (*Georgius Bisiack*). Jelen je še povedal, da se župnija vzdržuje z dohodki, ki jih preskrbi malteški viteški red. Župnijske cerkve nadškof Attems zaradi eksemptnosti malteškega viteškega reda ni smel vizitirati, temveč je to nalogo opravil komtur Bousart. Ob prihodu so ga pozdravili s streljanjem iz možnarjev in pritrkavanjem. Pod baldahinom se je napotil v cerkev, kjer je pričel z vizitacijo. Veliki oltar župnijske cerkve je bil pod interdiktom in ni bil posvečen. V cerkvi sta stala še dva stranska oltarja, nad njunim stanjem pa vizitator ni imel pripomb. Naročil je zgolj nakup enega portatila.²⁵

Nadškof Attems se je istega dne iz Polzele preselil v župnijo Žalec, vizitacijo žalskega vikariata pri sv. Petru v **Šempetru v Savinjski dolini** (*Sancto Petro*) pa je zaupal namestniku (*auditor generalis*). Župnijski vikariat je bil vtelesen stišskemu samostanu. V vikariatni cerkvi je vizitator našel tri oltarje: sv. Petra, Rožnovenske Matere božje in sv. Antona. Župnijski vikariat je bil po velikosti in naseljenosti majhen, saj ni imel nobene podružnice, v njem pa je živelo samo 600 vernikov.

Vizitator je izprašal ključarja Antona Lenka (*Antonius Lenko*) in njegovega prijatelja. Glede vikarja sta se izrazila zelo pohvalno. To službo je nastopil leta 1750, star je bil 44 let, bil pa je tudi edini duhovnik v vikariatu. Po njunih besedah so letni dohodki vikariata znašali 200 goldinarjev, od tega je bilo stroškov 50 goldinarjev. Denar so hranili v cerkveni blagajni, ki je bila zaklenjena z dvema ključema; enega je hranil sam (ključar), drugega pa vikar. Župnijski vikariat je imel v lasti vinograd in krave, letni dohodki pa so se zbirali tudi od činža in milodarov vernikov. Ključar je vizitatorja zaprosil za dovoljenje, da bi povečali kapelo in v njej ustanovili bratovščino, ki bi spodbujala k večji pobožnosti in obenem povečevala cerkvene dohodke.

Vizitator je bil po pregledu s stanjem v vikariatu kar zadovoljen, kljub temu pa je naročil nekaj izboljšav. Prvo opazko je imel glede kostnice. Opazil je namreč, da ni dobro zaprta, zato je ukazal, da jo je treba zaradi varnosti bolje zapirati. Na prižnico je bilo treba obesiti razpelo, pod kor je naročil postaviti dve spovednici, olepšati in osnažiti pa je bilo treba krstni

¹⁸ Prav tam, str. 17.

¹⁹ Štolnina je pristojbina za prejem zakramentov in nekaterih drugih cerkvenih opravil.

²⁰ Več o prizadevanjih za enotno štolnino v Volčjak, *Cerkev na Kranjskem*, str. 133; Volčjak, *Goriška nadškofija na Kranjskem*.

²¹ Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 17.

²² Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, str. 37.

²³ Prim. pastoralne vizitacije leta 1757, 1761, 1763, 1767 in 1771 za župnije na Kranjskem. Za podrobne signature glej Volčjak, *Cerkev na Kranjskem*, str. 717.

²⁴ Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 21.

²⁵ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/1 ex 5 (20), str. 6; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 154–155.

Vizitacijski zapisnik župnije Gotovlje za leto 1756.

kamen in zažgati bele paramente (mašne plašče).²⁶

Nadškof Attems je 10. maja 1751 vizitiral tudi župnijo sv. Nikolaja v **Žalcu** (*Saxenfeld*), ki je bila prav tako vtelesena stiški cisterci, bila pa je sedež žalskega komisariata. V župnijski cerkvi so stali štirje oltarji: sv. Nikolaja, sv. Lenarta, sv. Lucije in Žalostne Matere božje, v katerem so bile relikvije sv. Križa, sv. Ane in apostola sv. Barnabe; vse v skladu s predpisi.

Župnija je imela dve podružnici, in sicer Device Marije v Petrovčah (*Pletrevitsch*) in sv. Kancijana na pokopališču v Žalcu. Obe sta bili opremljeni z več oltarji. V podružnici v Petrovčah²⁷ je stalo šest oltarjev (1. Brezmadežne Device Marije, 2. sv. Ane, 3. Marijina kapela, v kateri je deloval cesarski beneficij, pridružen župniku na Polzeli, 4. sv. Florijana, 5. sv. Urbana in 6. sv. Antona, opata), v pokopališki cerkvi

sv. Kancijana pa pet (1. sv. Kancijana, 2. sv. Sebastijana, 3. sv. Jožefa (stal v kapeli, ki je bila zgrajena v času kuge in jo je upravljal trg), 4. sv. Valentina in 5. sv. Roka).

Nadškof Attems je ob vizitaciji izprašal ključarja navedenih cerkva Andreja Oblaka (*Andreas Oblack*). Iz pogovora je izvedel, da je v župniji živel 2.000 duš, o župniku in komisarju, ki je imel 57 let in je v župniji deloval že 14 let, pa se je ključar Oblak izrazil pohvalno. Župnik je krščanski nauk učil v postnem času in adventu, glede ostalih zadev ni imel pripomb, v župniji tudi ni vedel za kak škandal. Župnijska cerkev je imela v lasti malo posesti, vendar je letno prejela dovolj milodarov vernikov, tako da so dohodki zadostovali za solidno vzdrževanje.

Nadškof Attems je pred odhodom v župnijski cerkvi sv. Nikolaja okoli 400 vernikom podelil zakrament sv. birme.²⁸

10. maja 1751 je bila opravljena tudi vizitacija župnije v **Gotovljah** (*Guttendorf*), ki je bila pod deželno knežjim patronatom. Župnija je bila sorazmerno velika, v njej naj bi živel okoli 1.000 vernikov.

²⁶ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/1 ex 5 (20), str. 7; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 155–156.

²⁷ Danes so Petrovče samostojna župnija, kamor vodi znamenita božja pot k petrovski Materi božji. Od leta 1965 župnijo upravljajo dominikanci. Leta 1984 je sv. papež Janez Pavel II. (1978–2005) cerkev povzdignil v manjšo baziliko (*basilica minor*). Tako je danes ena izmed sedmih bazilik na Slovenskem ter osrednje romarsko svetišče škofije Celje. Prim. <http://zupnija-petrovce.rkc.si/petrovska-bazilika/> (3. 8. 2017).

²⁸ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/1 ex 5 (20), str. 8; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 156.

Župnijska cerkev je bila opremljena s štirimi oltarji: 1. sv. Jurija, 2. sv. Marka, 3. sv. Lucije in 4. Device Marije s pokopališko kapelico sv. Uršule. V župnijski cerkvi je delovala bratovščina Device Marije. Župnija je imela eno podružnico, in sicer sv. Barbare²⁹ s tremi oltarji: sv. Barbare, Device Marije in sv. Apolonije ter sv. Katarine.

Na vizitatorjeva vprašanja je moral odgovoriti ključar Mihael Krivic (*Michael Criviz*). Povedal je, da v župniji ne ve za noben škandal. Verniki so bili z župnikom, ki je uspešno poučeval krščanski nauk, zadovoljni. V župniji je deloval deveto leto, star pa je bil okoli 50 let. Bil je tudi edini duhovnik v župniji. Cerkev je imela v lasti več vinogradov. Letni dohodki skupaj z milodari vernikov in drugimi prihodki so znašali 100 goldinarjev. Ključar je potarnal nad velikimi stroški, ki so potrebni za vzdrževanje vinogradov in cerkveni okras. Župnijska cerkev naj ne bi imela nobenega kapitala.³⁰

Vizitacija leta 1756

Leta 1756 je vizitacijo opravil savinjski arhidiacon Sumpichler. Kot delegirani vizitator ni mogel opraviti vizitacije lastne, celjske župnije, prav tako vizitacija ni bila opravljena v tistem delu savinjskega arhidiaconata, kjer so arhidiaconove pravice izvajali stiški opat, torej v komisariatu Žalec, kostanjeviški opat v komisariatu Videm in novomeški kolegiatni kapitelj v komisariatu Sv. Jurij pod Rifnikom (Sentjur pri Celju). V ostalih primerih je Sumpichler s pomočniki vizitiral vse župnijske in podružnične cerkve, pa tudi graščinske in redovne oratorije. Zaradi Attemsove izrecne prepovedi niso vizitirali zgolj cerkva nekaterih eksemptnih redov, kot npr. cerkve sv. Ane v Konjicah (kartuzijani) in cerkve sv. Marjete na Polzeli (malteški vitezi).³¹ Tako je arhidiacon od župnij v Spodnjесавinjski dolini 5. septembra 1756 po vrnitvi iz laške doline (*valle Tyberiensis*) obiskal samo župnijo **Gotovlje** (*Guttendorff*), nad katero je patronatsko in odvetniško pravico imela kraljica Marija Terezija.³²

Župnijska cerkev sv. Jurija ni bila posvečena. Veliki oltar sv. Jurija je bil za opravljanje sv. daritve opremljen s prenosnim oltarčkom. Drugi oltar je bil oltar sv. apostolov in je bil posvečen. Tretji oltar je bil posvečen sv. Agati, devici in mučenki. Pri njem je delovala bratovščina z istim patrociniem; ohranjena je bila tudi ustrezna listina. Četrty oltar je stal v ka-

peli Blažene device Marije. Tudi pri njem je delovala bratovščina, in sicer škapulirska, prav tako pa je bila ohranjena listina o njeni ustanovitvi. Na pokopališču je stala kapelica sv. Uršule, katere oltar je bil opremljen s portatilom.

Cerkev je bila bogato opremljena z različnimi paramenti. Tako je imela en srebrn in pozlačen ciborij, bakreno in pozlačeno monštranco, srebrne posodice za sv. olja, pet srebrnih in pozlačenih kelihov, pri čemer sta imela dva bakreno nogo z ročajem, 13 lepih mašnih plaščev (bogosluzno perilo je bilo številno in čisto), štiri misale in dva za obhajanje maše zadušnice. V zvoniku so viseli trije zvonovi.

Župnijska cerkev je imela tudi nekaj lastnine, in sicer štiri vinograde ter več njiv in travnikov, od katerih je prejemale činž v vrednosti 27 goldinarjev, od krav pa okoli 50 goldinarjev. Prvi vinograd je ležal na hribu sv. Jere pod gradom Grmovje (*Hoffrain*), drugi na hribu Melena (*Mellena*) pod Novim Kloštrom (*Neücloster*), tretji in četrti pa ob poti pod gradom Grmovje.

V cerkvi je bilo mogoče najti tudi več mašnih ustanov. Prvo je ustanovil Franc baron Miglio s Plumberka za financiranje kaplana z obrestmi od glavnice v višini 2.000 goldinarjev. V ohranjeni ustanovni listini je baron Miglio določil, da je župnik od obresti prejemal 50 goldinarjev, ki jih je moral nameniti za vzdrževanje kaplana, preostanek pa je kaplan prejemal kot plačo. V zameno je bil dolžan letno opraviti več sv. maš. Tudi za nastanek druge ustanove je zaslužen baron Miglio. Glavnica, ki je bila naložena pri deželni blagajni v Gradcu, je znašala 1.200 goldinarjev. Obresti od glavnice so bile namenjene financiranju dveh letnih procesij z Najsvetejšim (na četrto nedeljo po binkoštih in na škapulirsko nedeljo)³³ ter postavitvi štirih kamnitih križev na ozemlju Gotovelj. Večji del obresti je bil namenjen župniku za plačilo njegovega dela ter plačilo stroškov prehrane tujih duhovnikov. Preostanek je šel župnijskim glasbenikom in celjskim kaplanom, ki so jih občasno vabili k sebi.

Ključarji so vizitatorja opozorili na nekatere nepravilnosti. Tako ob slovesnih praznikih v župnijski cerkvi duhovščina ni pridigala, z župnijskim premoženjem je upravljala samo župnik, pa tudi vino je delil brez vednosti ključarjev. Po njihovem mnenju poučevanje krščanskega nauka ni potekalo dovolj pogosto, previsoka štolnina ob krstu pa še ni bila ukinjena. Vizitator je župniku naročil, naj božjo besedo razlaga ob nedeljah in praznikih, krščanski nauk naj poučuje popoldne in ukine previsoko štolnino ob krstu; poleg tega mu je prepovedal samostojno upravljanje z župnijskim premoženjem brez vednosti ključarjev.

V župniji sta delovala dva duhovnika, župnik in kaplan. Funkcijo župnika je opravljal Janez pl. Rastern (*Joannes de Rastern*), ki pa je bil slabega zdravja.

²⁹ Leta 1756 je navedena s patrociniem sv. Jere, drugačen patrocini je imel tudi tretji oltar. Prim. IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/1 ex 5 (20), str. 305; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 439.

³⁰ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/1 ex 5 (20), str. 8; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 156–157.

³¹ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/5 ex 9 (24), str. 305; Ožinger, *Vizitacijski zapiski* str. 21, 439.

³² Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 22.

³³ Prva nedelja po godu Karmelske Matere božje.

Poleg župnijskih dohodkov je užival cesarski beneficij sv. Martina v celjski župnijski cerkvi, v zameno pa je moral vsak teden opraviti eno sv. mašo. Skupni župnikovi prihodki so tako znašali 240 goldinarjev.³⁴ Kaplansko službo je opravljal Janez Krstnik Ulčar (*Joannes Baptista Ultschar*), ki je z odliko naredil izpit iz krščanskega nauka.

Župnija je imela eno podružnico, sv. Jere nad Gotovljami. Ob prvi vizitaciji leta 1751 je navedena pod patronimijem sv. Barbare. V cerkvi so stali trije oltarji: 1. sv. Jere, 2. Blažene Device Marije in 3. sv. Lucije. Tudi podružnična cerkev je bila solidno opremljena z bogoslužno opremo. Imela je en pozlačen kelih z bakreno nogo in ročajem ter srebrno čašo, ostala bogoslužna oprema je bila snažna in v ustreznih količinah. Cerkev je imela še tri misale, v zvoniku sta visela zvonova, od katerih je bilo treba enega zamenjati z novim. Popraviti je bilo treba tudi dva mašna plašča in na oltar postaviti križ.

Podružnica ni bila brez premoženja. V lasti je namreč imela vinograd, ki je bil nedaleč od cerkve in je spadal pod gospostvo Grmovje, ter približno 20 krav, ki so jih oddajali v rejo kmetom.³⁵

Vizitacija leta 1760

Leta 1760 je nadškof Attems od župnij v Spodnjėsavinjski dolini osebno vizitiral samo župnijo Žalec, in sicer 29. avgusta. V tem času je celjski župnik in arhidiakon v Savinjski dolini in na Dravskem polju kot nadškofov delegat vizitiral župnije Šmartno ob Paki, površno župnijo Gotovlje, ki jo je 29. avgusta 1760 ponovno vizitiral goriški stolni kanonik Janez Friderik Matko na poti v župnijo Šmartno pri Slovenj Gradcu,³⁶ župnijo sv. Jakoba st. v Galiciji in župnijo Šempeter v Savinjski dolini. Zadnji dan avgusta se je nadškof Attems ustavil še v župniji Polzela.³⁷

Celjski arhidiakon kot vizitator glede župnije v **Gotovljah** (*Guttendorff*) ni imel povedati nič novega, enako kot leta 1756.³⁸ Zapisal ni niti imen duhovnikov v župniji, zato je bilo treba župnijo ponovno vizitirati, kar je storil kanonik Matko. Njegove ugotovitve so bile zelo podobne kot ob vizitaciji leta 1756,³⁹ kljub temu pa je mogoče najti tudi nekaj novih informacij. Poleg velikega oltarja sv. Jurija in oltarja v

pokopališki cerkvi so bili s portatili opremljeni tudi drugi oltarji v župnijski cerkvi. Podružnična cerkev sv. Jere nad Gotovljami je bila posvečena. V župniji sta delovala dva duhovnika, župnik in kaplan. To sta bila še vedno župnik Janez pl. Rastern (*Joannes de Rastern*), rojen v Ljubljani, star 58 let in tu župnik že 20. leto, ter kaplan Janez Krstnik Ulčar (*Joannem Baptistam Ultschar*).

Župnik je v vizitacijski zapisnik zapisal, da je duhovne vaje opravil zasebno, z verniki pa v postnem času. Zapisal je, da v župnijski cerkvi vestno pridiga in poučuje krščanski nauk, na podružnici pa redko. V župniji ni bilo nočnih procesij. Velikonočno obhajilo je prejelo 300 duš, 100 pa ne, vse pa so bile v velikonočnem času spovedane. V zadnjem letu dni je bilo rojenih 12 otrok, vsi v zakonskem stanu. Brez krsta ni umrl noben otrok, ekscesov v župniji ni bilo, babica pa je bila poučena o svojih dolžnostih. Župnik Rastern je še zapisal, da je v zadnjem letu poročil tri pare. Umirajoče je prevideval zastoj, sprejel pa je samo prostovoljne darove. V zadnjih 12 mesecih je umrlo osem oseb in vse so bile oskrbljene s potrebnimi zakramenti, razen ene, ki je umrla nagle smrti. Župnijska cerkev je bila oskrbljena z dvema spovednicama, na katerih je bila pritrjena mreža, ni pa bila opremljena s seznamom škofu pridržanih grehov in ustrezno sliko, ki bi grešnike spodbujala h kesanju; dodatna, tretja, je stala v zakristiji. Sv. maša je potekala redno vsako nedeljo ob določeni uri. Gospodinjstvo mu je vodila sestra, Najsvetejše pa je izpostavljal v skladu z bogoslužnimi predpisi in ob ustrezni razsvetljavi. Po njegovem mnenju je bil pri vernikih dobro sprejet, sam je tudi pridigal, zaradi bolehnosti pa ni zapuščal župnije. Navedel je, da letno prejema okoli 300 goldinarjev prihodkov, kar pomeni, da so se mu v štirih letih dohodki povečali za okoli 40 goldinarjev.

Kanonik Matko ob vizitaciji – kot tudi že arhidiakon – ni zaslísal kaplana Ulčarja in ključarja, ker sta bila v času njegovega obiska župnije odsotna.⁴⁰

Nadškof Attems je 30. avgusta v Žalcu spisal vizitacijski dekret za gotoveljsko župnijo. Župniku Rasternu je naročil stene župnijske cerkve sv. Jurija prepleškati z belo barvo in popraviti razpoke na steni nad stranskim oltarjem. Poskrbeti je moral za nakup srebrnega oziroma bakrenega vrčka s steklenim pladnjem za prestrezanje blagoslovljene vode z glave krščenca. Krstni kamen je bilo treba prekriti s pregrinjalom in tako blagoslovljeno vodo za krščevanje zaščititi pred umazanijo, oljem in prahom. Burso za shranjevanje sv. olja za bolniško maziljenje, ki so ga do tedaj hranili v zakristiji, je bilo treba hraniti v novi omari, kjer je bil prostor za hrambo drugih sv. olj. Spovednici je bilo treba opremiti s seznamom škofu pridržanih grehov in sliko Žalostne Matere božje, ki

³⁴ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/5 ex 9 (24), str. 320; Ožinger, *Vizitacijski zapisniki*, str. 450.

³⁵ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/5 ex 9 (24), str. 303–305; Ožinger, *Vizitacijski zapisniki*, str. 437–439. Opozoriti velja, da je pri transkripciji originalnega besedila izpadla oznaka strani 303.

³⁶ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 296–297; Ožinger, *Vizitacijski zapisniki*, str. 650–651.

³⁷ Ožinger, *Vizitacijski zapisniki*, str. 24.

³⁸ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 147; Ožinger, *Vizitacijski zapisniki*, str. 555, št. 38.

³⁹ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/5 ex 9 (24), str. 303–305; Ožinger, *Vizitacijski zapisniki*, str. 437–439.

⁴⁰ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 266–270; Ožinger, *Vizitacijski zapisniki*, str. 632–634.

bo grešnike spodbujala h kesanju, nad tabernakelj velikega oltarja pa postaviti križ.

Župnik Rastern je nadškofa prosil za dovoljenje, da bi v Rimu zaprosil za dispenco, da bi lahko sv. maše, ki jih je moral tedensko opraviti kot beneficiat v celjski župnijski cerkvi, opravil v Gotovljah. V ta namen je dal na razpolago šest zlatnikov.⁴¹ Kaj se je s prošnjo oziroma morebitnim odgovorom zgodilo kasneje, vizitacijski zapisnik ne poroča.

Župnijski vikariat sv. Jakoba st. v **Galiciji** (*Gallicia/Gallitia*) je bil del žalskega komisariata. Spadal je pod odvetništvo stiškega opata in bil del stiškega arhidiakonata. Vikariat je upravljal vikar Štefan Čepon (*Stephano Zheppon*), ki je bil brez pomočnikov. Vizitator je zapisal, da je župnik zahteval plačilo tudi za tiste neveste, ki so zakrament sv. zakona z njegovim dovoljenjem sklenile zunaj svoje župnije. V času, ko je vikar vodil procesijo zunaj meja svojega vikariata, so nekateri verniki doma ostali brez sv. maše in božje besede.⁴² Naročil je nakup novega povoščenega prta na oltarju sv. Sebastijana. Na krstni kamen je bilo treba namestiti podobo sv. Janeza Krstnika. V cerkvi je stala spovednica, ki ni zadoščala vizitatorjevim zahtevam, zato jo je naročil popraviti. Izdelati je bilo treba klopi za vernike. Vizitator se je obregnil tudi ob vodenje matičnih knjig. Naročil je, da je treba ob vpisu otrok v rojstno matično knjigo zabeležiti tudi pristojno gospostvo. Ker je bilo premoženje cerkve očitno skromno, je za ustrezno razsvetljavo svete popotnice ob previdevanjih⁴³ naročil, da je treba za vsako pot plačati en groš.

Od podružničnih cerkva je omenjena samo ena, sv. Ožbolta na Pernovem pri Veliki Pirešici. Podružnična cerkev je imela v lasti več mašnih plaščev, a so bili očitno v slabem stanju in jih je bilo treba popraviti oziroma zamenjati z novimi.⁴⁴

Nadškof Attems je za župnijski vikariat Galicija dekret spisal 29. avgusta 1760, v času vizitacije v Žalcu. Župniku Čeponu je prepovedal pobiranje omenjene poročne štolnine. V času procesij mu je zapovedal opraviti sv. mašo s kratko pridigo tudi v župnijski cerkvi, da starejši, bolni in stražniki ne bi ostali brez božje besede. Prav tako mu je ukazal, da, če je le mogoče, skrajša procesije zunaj meja svoje župnije. Nadškof je nadalje naročil nabavo novega povoščenega prta za oltarno mizo na oltarju sv. Sebastijana ter namestitev kipca sv. Janeza Krstnika, ko krščuje Jezusa Kristusa, na krstilnik. Popraviti je bilo treba spovednico, v njej pa obesiti seznam škofu pri-

držanih grehov in sliko Žalostne Matere božje, ki bo vernike spodbudila h kesanju grehov. Cerkev je bilo treba opremiti s klopmi za vernike, v rojstno matično knjigo pa vpisovati tudi pristojno gospostvo novorojenca in uro rojstva. Za razsvetljavo svete popotnice ob previdevanjih je bilo treba za vsako pot plačati tri kvinarije (petake), kar pa ni šlo v dohodke vikarja, pač pa cerkve, ki naj bi bila revna. Župnijski vikar je smel obdržati samo prostovoljne darove, za bolnike pa je moral opraviti eno sv. mašo. Nadškof je nadalje določil novo štolnino za procesijo na praznik sv. Jere k sv. Kunigundi, več kot sedem goldinarjev, od katerih je vikar smel obdržati en goldinar za svoje potrebe, za poroko dva goldinarja in za oklice tri goldinarje.⁴⁵

Celjski arhidiakon je kot nadškofov delegat vizitiral še vikariat sv. Petra v Šempetru v Savinjski dolini in župnijo Šmartno ob Paki. V obeh primerih cerkve in podružnic ni podrobneje opisal, temveč je zapustil samo vizitacijski dekret, v katerem je bilo navedeno, kaj je treba popraviti. V **Šempetru v Savinjski dolini** (*ad Sanctum Petrum*) je moral župnijski vikar Jernej Magušar (*Bartholomaeo Magushar*) pri oznanilih dodati oznanjevanje zapovedanih praznikov. V času procesij, ko je bil odsoten, je moral v župnijski cerkvi poskrbeti za razlago božje besede in sv. mašo. V ta namen je moral ali skrajšati procesijo ali pa najti zamenjavo. Vikarju je nadškof prepovedal zaračunavanje za previdevanje in dvig štolnine. Za plačilo sv. maš v obliki milodarov mu je dovolil obdržati en marian.⁴⁶ Očitno je bil vikar bolj ognjevitega značaja, zato mu je naročil, naj bo do župljanov bolj blag. Ukazal mu je tudi pokornost stiškemu opatu in arhidiakonu ter žalskemu komisarju. Denar se je pobiral za sveče in cerkvene klopi. Naročil mu je sestavo cerkvenega računa, ki ga je moral posredovati župniku in komisarju v Žalec ter ključarjema. Treba je bilo tudi pozlatiti ključ tabernaklja. Ključar Mihael Hameršek (*Michaeli Hamersegg*) je dodal, da je ključ od cerkvene blagajne hranil župnik, zato je nadškof župniku ukazal, naj en ključ cerkvene blagajne izroči v hrambo ključarju.⁴⁷

V **Šmartnem ob Paki** (*ad Sanctum Martinum in Pack*), ki je prav tako spadalo pod stiškega opata, je bilo treba obnoviti znamenja posvetitve cerkve, pozlatiti vrata tabernaklja in popraviti en kelih.⁴⁸

Za Šmartno ob Paki se je ohranil tudi nadškofov

⁴¹ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 271; Ožinger, *Vizitacijski zapisniki*, str. 634–635.

⁴² IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 147; Ožinger, *Vizitacijski zapisniki*, str. 555, št. 39.

⁴³ Pisar se je pri zapisu zmotil in zapisal »in processionibus«. Prim. IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 147; Ožinger, *Vizitacijski zapisniki*, str. 555, št. 40.

⁴⁴ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 147; Ožinger, *Vizitacijski zapisniki*, str. 555, št. 40.

⁴⁵ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 264; Ožinger, *Vizitacijski zapisniki*, str. 630–631.

⁴⁶ F. Baraga pravi, da gre za srebrnik s podobo Marije, in se vpraša, ali ne gre za t. i. smarno petico. Zavrača razlago Luigija Tavana, da gre za tolar Marije Terezije, ki se je uveljavil šele leta 1780, pa tudi njegova vrednost je bila previsoka. Glej Baraga, *Župnija Miren skozi stoletja*, str. 62, op. 96. Glede šmarne petice glej Steska, *Naši denarji*, str. 113.

⁴⁷ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 147, 265–266; Ožinger, *Vizitacijski zapisniki*, str. 555, št. 41, str. 632.

⁴⁸ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 147; Ožinger, *Vizitacijski zapisniki*, str. 555, št. 42.

Vizitacijski dekret za župnijski vikariat Šmartno ob Paki leta 1760.

dekret, ki je bil prav tako kot za župnijo v Galiciji spisano v Žalcu 29. avgusta 1760. Nadškof Attems je župniku Mihaelu Kuretu (*Michaeli Kureth*) ukazal obnovo 12 posvetilnih križev (*signa consecrationis*) v prezbitერიji in cerkveni ladji, ki so dokazovali, da je bila cerkev posvečena oziroma konsekrirana. Na oltarju sv. Mihaela je bilo treba zamenjati razpelo, na spovednici popraviti mrežo in vanjo obesiti seznam škofu pridržanih grehov, na zunanjo stran pa sliko Žalostne Matere božje, ki bo grešnike spodbujala h kesanju. Pozlatiti je bilo treba ključe tabernaklja, popraviti in pozlatiti en kelih ter olepšati liturgično opremo, še posebej tisto, na kateri je v sredini podoba Jezusa Kristusa.⁴⁹

29. avgusta 1760 je za vizitacijo prišla na vrsto še nadžupnija **Žalec** (*Saxenfeld*). Vizitacijo je opravil nadškof Attems osebno. V Žalec je iz Celja prispel že dan prej ob petih popoldne; sprejet je bil s streljanjem možnarjev in pritrkavanjem zvonov. Ob osmih zjutraj naslednjega dne je v župnijski cerkvi obhajal slovesno sv. mašo, po njej pa je sledila vizitacija cerkve. Omaro za shranjevanje sv. olj je bilo treba obleči v svetlo rdeče blago. V njej so morali shranjevati tudi

burse za shranjevanje sv. olja za bolnike, ki so jih do tedaj hranili v zakristiji. Lan, s katerim so sv. olja odstranjevali z občutljivih mest, je bilo treba sežgati, pepel pa zbrati v sakrariju, da so bile burse za naslednjo priložnost čiste. V spovednicah je bilo treba obesiti seznam škofu pridržanih grehov, na zunanji strani pa sliko Žalostne Matere božje. To naj bi vernike, ki so čakali na zakrament spovedi, spodbudilo h kesanju zaradi njihovih grehov.⁵⁰

V župnijski cerkvi so stali štirje oltarji. Ob tej vizitaciji so bili njihovi patrociniji podrobneje pojasnjeni, prav tako tudi njihova lokacija. Cerkev in vsi oltarji so bili posvečeni: 1. sv. Nikolaja, škofa, 2. Žalostne Matere božje na evangelijski strani,⁵¹ 3. sv. Lenarta na listni strani in 4. sv. Lucije, device in mučenke, v kapeli.

Tudi patrociniji obeh podružnic so bili podrob-

⁴⁹ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 264–265; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 631.

⁵⁰ Ožinger, *Cerkvene razmere*, str. 54–55; Volčjak, *Cerkev na Kranjskem*, str. 213.

⁵¹ Evangelijska (desna za pogled iz prezbitერიja v ladjo (tj. z vidika klera) oziroma leva za pogled iz ladje v prezbitერიj (tj. z vidika ljudstva), ženska stran, kjer se je bral evangelij, je bila bolj častna od listne (epistelska, leva za pogled iz prezbitერიja v ladjo (tj. z vidika klera) oziroma desna za pogled iz ladje v prezbitერიj (tj. z vidika ljudstva), moška), kjer se je bralo berilo. Prim. Lavrič, O hierarhiji svetnikov.

neje pojasnjeni, prav tako njihova lokacija. Podružnica sv. Kancijana na žalskem pokopališču je bila posvečena; imela je pet oltarjev: 1. sv. Kancijana in 2. sv. Antona, opata na evangelijski strani, 3. sv. Valentina v kapeli na listni strani, 4. sv. Sebastijana in 5. sv. Jožefa v kapeli.⁵² Podružnica Vnebovzjetja Device Marije v Petrovčah (*Pletroviz*), nad katero je imel patronat Anton grof Gaisruck (*comitis a Gaisrugg*) z Novega Celja (Plumberka), pa je imela šest oltarjev: 1. Brezmadežne Device Marije, na evangelijski strani 2. sv. Urbana, 3. sv. Florijana in 4. sv. Antona Padovanskega,⁵³ na listni strani pa 5. sv. Janeza Krstnika⁵⁴ in 6. kapela Blažene Device Marije. Na velikem oltarju je stal kip Blažene Device Marije Petrovske; leta 1708 ga je kupil Ferdinand baron Miglio s Plumberka, ki je prav tako dal povečati cerkev. Vizitator je zapisal tudi legendo, kako je baron Miglio na praznik Brezmadežne Device Marije Mariji podaril prstan in se zaobljubil, da se ne bo poročil, potem pa si je premislil, se hotel poročiti z grofico Schratzenbach (*comitissa de Sratzenbach*) in ji hotel dati ta prstan. Ker pa se grofica ni hotela poročiti, druge pa baron ni hotel, je ostal sam in prstan podaril Petrovski Mariji. Ta ga je kmalu dala na svoj desni prst in ga skrčila, da ga nihče ne more sneti. Baron je tako do konca življenja ostal sam. Zlati prstan z rdečim dragim kamnom, obkrožen s številnimi diamanti, je še dandanes na Marijinem desnem prstu.

Na nadškofova vprašanja sta odgovorila ključarja Matija Lipovšek (*Matthias Libausegg*) in Franc Martinuci (*Franciscus Martinuzzi*) iz trga Žalec. Izrazila sta veliko zadovoljstvo s tem, da med njimi deluje tako dobra duhovščina, ki delo opravlja po predpisih, redno mašuje ob vnaprej določenih urah, obiskuje bolnike in umirajočim brezplačno nudi poslednje zakramente. Župnijska cerkev nikoli ni ostala brez sv. maše ali kateheze, niti v času, ko so šle procesije do podružnic oziroma do cerkva v drugih župnijah. Prav tako niso poznali nočnih procesij, ki jih je nadškof že začel prepovedovati.⁵⁵ Letni obračun je bil v skladu s predpisi. Pripravil ga je župnik oziroma komisar, prisotna sta bila tudi oba ključarja, obračun pa so nato poslali graški Reprezentanci in komori.⁵⁶

V župniji so v času vizitacije delovali štirje duhovniki: župnik in komisar Janez Adam Kisler (*Joannes Adamus Chisler*), zorničar Sebastijan Hrastar (*Sebastianus Hrastar*), vikar Janez Mihael Lukman (*Michael Luchman*) in beneficiat Tomaž Farčnik (*Thomas Farznich*).

Zorničar Hrastar je bil star 34 let, duhovniško službo je opravljal deveto leto, službo zorničarja v

Žalcu pa peto leto. Povedal je, da je bil z župnikom izjemno zadovoljen, slabih besed pa ni namenil niti vikarju oziroma kaplanu Lukmanu, saj je z njim živel v harmoniji, svoje naloge pa je opravljal v skladu s predpisi. Umirajoče obiskujejo zastoj, do njih pa gretisti, ki ga pokličejo. Če ni izrečena želja po določeni osebi, imajo določen vrstni red (kaplan, beneficiat ...). Glede svoje kongrue je povedal, da živi pri župniku in prejema zgolj plačilo v višini enega petaka na sv. mašo (tudi v Petrovčah), ki so vse nedoločene (*liberas*). S tem v zvezi je deloma izrazil nezadovoljstvo z župnikom, ki da mu v zvezi z njegovo kongruo ni nič izplačeval v gotovini ali žitu.

Župnik Kisler⁵⁷ je bil že starejši, imel je 67 let, službo žalskega župnika in komisarja pa je opravljal že 23 let. Odgovoriti je moral na 22 vnaprej zastavljenih vprašanj, tokrat že na tiskanem obrazcu. Duhovne vaje je z duhovščino in verniki opravljal na cvetno nedeljo s 40-urno molitvijo. Povedal je, da s svojo duhovščino mašuje, pridiga in poučuje krščanski nauk v župnijski cerkvi redno ob desetih dopoldne v zimskem času, poleti pa ob devetih. Še eno sv. mašo so imeli popoldne. Na podružnicah so te naloge opravljali kaplani. V župniji je od 1.400 duš velikonočno spoved prejelo 1.000 vernikov. V zadnjem letu se je rodilo 31 otrok, vsi zakonskega stanu, nezakonski je bil zgolj eden, njegova mati pa je bila zaradi tega kaznovana s cerkveno kaznijo. Vse babice v župniji so bile izprašane. Poročenih je bilo osem parov, noben zakon ni bil sumljiv. Prav tako so vsi zakonci živeli skupaj, nihče ni živel ločeno. V zadnjem letu je umrlo 29 ljudi in prav vsi so prejeli poslednje zakramente. Župnik je še omenil, da je bila župnijska cerkev sv. Nikolaja opremljena s tremi spovednicami, vse so imele mrežo. V službi je imel odrasle ženske kanonične starosti (več kot 40 let). Najsvetejše je izpostavljal pogosto, vedno v času popolnega odpustka, in to z vso potrebno razsvetljavo. Vprašalnik je vseboval tudi vprašanje o sprejetosti župnika pri vernikih. Nanj so župniki odgovarjali diplomatsko; največkrat so dejali, naj vizitator vpraša kar vernike. Župnik Kisler se odgovoru ni izognil, je pa odgovoril zelo slikovito. Povedal je, da je pri dobrih vernikih dobro zapisan, pri slabih pa slabo (*bonis bonus, malis malus*). Župnijska cerkev in podružnice so imele nekaj premoženja v denarju, v lasti pa nekaj njiv, ki sicer niso podrobneje našteje. Vse cerkve naj bi bile ustrezno vzdrževane. Glede svojih dohodkov je župnik zapisal, da letno znašajo 600 goldinarjev.

Pogovor z nadškofofom je opravil tudi vikar Janez Mihael Lukman. Tudi on ni bil več tako mlad, saj je imel že 52 let, službo vikarja v žalski župniji pa je opravljal enako dolgo kot župnik, 23 let. Z župnikom

⁵² Leta 1751 je v cerkvi namesto oltarja sv. Antona stal oltar s patrocinijem sv. Roka.

⁵³ Leta 1751 je oltar nosil patrocinij sv. Antona opata.

⁵⁴ Leta 1751 je oltar imel patrocinij sv. Ane.

⁵⁵ Volčjak, *Cerkev na Kranjskem*, str. 161.

⁵⁶ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 257; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 627.

⁵⁷ Kisler je bil ustanovitelj t. i. Kislerjevega beneficija v Žalcu. Več o njem glej dokumente v Škofjskem arhivu v Gorici. Prim. IT ASDG, ACAG, Protocollus caesareo-regiorum rescriptorum de annis 1761–1770, Nr. 58 in ustrezne škatle (buste).

je bil zadovoljen, prav tako z nalogami, ki jih je moral opravljati (pridiganje, poučevanje, obiskovanje bolnikov, podeljevanje zakramentov itd.). Glede svojih dohodkov se je izrazil podobno kot kaplan: živel je pri župniku v župnišču, iz posebne ustanove je prejemal žitno bero – en modij od posameznega zemljišča, upravičen je bil do štolnine od krstov in pokopov (od porok je pripadala župniku), kar je letno zneslo skupaj 200 goldinarjev. Glede župljanov ni vedel povedati slabih stvari, nezadovoljstvo je izrazil zgolj z zakoncema, ki sta stanovala tik ob župnišču ter se ves čas prepirala in žalila.⁵⁸ Nekoliko je pokritiziral še življenje starega beneficiata Farčnika, ki naj bi včasih pregloboko pogledal v kozarec.⁵⁹

Nadškof Attems je po opravljeni vizitaciji župniku Kislerju spisal dekret. V uvodu je pohvalil župnika, urejenost župnijske cerkve in podružnice v Petrovčah, ostalo duhovščino in vernike. Poleg že naštetih izboljšav je župniku naročil, naj poleg nedelj med letom popoldne dodatno izvaja katehezo tudi na zapovedane praznike; ob tej priložnosti naj zmoli del rožnega venca in litanije, da bo vernike obvaroval brezdelja in nemoralnega življenja, obenem pa bo posvečeval praznike. Obrečnil se je ob župnijske vikariate v njegovem komisariatu. Naročil mu je, naj jih med letom večkrat obiše in v njih mašuje, odkriva naj nepravilnosti med duhovščino in verniki ter poskrbi, da bodo odpravljene, skrbi pa naj tudi za lepoto cerkva. Nadškof je ukazal, naj vrata na pokopališču pri cerkvi v Petrovčah opremijo z mrežo ter tako živalim preprečijo dostop na pokopališče. Župniku je naročil previdnost pri oznanjevanju čudežev v času večjih shodov v Petrovčah.⁶⁰

Nadškof Attems je v času vizitacije v žalski župnijski cerkvi okoli 1.500 vernikom podelil zakrament sv. birme.⁶¹

30. avgusta 1760 ob štirih popoldne je nadškof po končani popoldanski katehezi in blagoslovu vernikov z Najsvetejšim zapustil žalsko župnijo in se napotil proti Polzeli, kamor je prispel ob pol šestih popoldne. Tam je ostal vse do 1. septembra do dveh popoldne, ko je odrinil proti Radmirju.⁶²

Nadškof je z vizitacijo župnije pričel zadnji dan avgusta 1760 ob osmih zjutraj s sv. mašo, pri kateri je osebno obhajal vernike in imel pridigo v slovenskem jeziku (*Slavo idiomate*), okoli 600 vernikom pa je po-

delil zakrament sv. birme. Župnija na Polzeli je bila inkorporirana malteškemu viteškemu redu ivanovcev⁶³ in je bila izvzeta izpod nadškofove jurisdikcije. Tako je smel nadškof kot ordinarij vizitirati samo veliki oltar, kjer so v tabernaklju hranili Najsvetejše. Krstnega kamna, sv. olj, spovednic, zakristije in ostalih oltarjev oziroma podružničnih cerkva v skladu s privilegijem (bulo) papeža Benedikta XIV. (1740–1758) malteškemu viteškemu redu, ki mu ga je predložil namestnik komturja Janez Nepomuk Mayer (*Joannes Nepomucenus Majer*),⁶⁴ kot ordinarij ni smel vizitirati, pač pa zgolj kot apostolski delegat, kar mu je dovolil tudi grof Kolowrat, komtur reda v Pragi.⁶⁵

Župnijska cerkev sv. Marjete, device in mučenke, je bila opremljena s petimi oltarji: velikim oltarjem sv. Marjete, na evangelijski strani je stal oltar sv. Katarine, device in mučenke, na listni strani oltar Blažene Device Marije, v kapeli oltar sv. Sebastijana, v drugi stranski kapeli pa oltar sv. Mihaela. Odgovora na vprašanje, ali je bila cerkev posvečena, nadškof ni dobil.

V župniji so stale tri podružnične cerkve: 1. sv. Križa na gori Oljka (*monte Olivetti*) (Dobrič), ki je bila še v gradnji, 2. sv. Nikolaja v Podvinu pri Polzeli in 3. sv. Andreja v Sv. Andražu nad Polzelo, kjer so pogosto hranili Najsvetejše. V prostorih komende je bila kapela sv. Ulrika, škofa, v kateri sta poleg velikega oltarja sv. Ulrika stala še dva oltarja: sv. Janeza Krstnika in sv. Ane.

Na gori Oljka je bilo ob gradbišču nove cerkve majhno bivališče kaplana Marka Paukenhaderja (*Marcus Pauchenhader*), tu pa je stanoval tudi Jakob Ilerčič (*Jacobus Illeziz/Tellersiz*) iz Ljubljane, ki je kasneje bival v Vipavi; ob večjih shodih, kamor so verniki prihajali med veliko nočjo, in sredo septembra je pomagal pri spovedovanju. Kaplan Paukenhader se je vzdrževal iz milodarov vernikov, vse njegove maše so bile proste in niso bile vnaprej določene, zanje so navadno plačevali dva petaka oziroma 24 kvinarijev; drugih dohodkov ni imel. O namestniku komturja Mayerju in vikarju se je izrazil pohvalno. O vikarju Troštu je povedal, da je pri njem v župnišču v Petrovčah stanovala tudi neka mati s sinom, ki mu je vodila gospodinjstvo. Hrano in bivališče je imel zagotovljeno v komendi. Vikar Trošt je poleg službe vikarja in beneficiata opravljal še službo pisarja pri župniku v (Slovenskih) Konjicah. Stanoval je z moškim, zaradi česar so ljudje na veliko razširjali govorice o velikem škandalu. Pri kaplanu je bival tudi duhovnik Ilerčič, s katerim je bil kaplan zelo zadovoljen; tudi njegove

⁵⁸ Nadškof je po končani vizitaciji župniku ukazal, naj prepirljivega moža kaznuje s prangerjem (*zypum*), žena pa je nadškofa kleče prosila za moža. Po obljubi, da se bosta poboljšala in obnovila mir v zakonu, sta bila odpuščena. Prim. IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 263; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 630.

⁵⁹ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 258–262; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 628–629.

⁶⁰ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 263; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 629–630.

⁶¹ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 271; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 635.

⁶² IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 272–279; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 635–639.

⁶³ Mlinarič, Malteška komenda na Polzeli, str. 161 sl.

⁶⁴ Mayer je bil po rodu Čeh (*Boemus de loco Comatensi*), v komendi Polzela pa je kot komturjev namestnik deloval sedmo leto. Prim. IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 273; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 636.

⁶⁵ Od srede 17. stoletja so komendo v komturjevem imenu navadno upravljali njegovi namestniki, polzelski župniki. Prim. Mlinarič, Malteška komenda na Polzeli, str. 163.

maše niso bile vnaprej določene, štolnino pa je dobival iz milodarov vernikov. Na prvi pogled se zdi, da je imel zelo nizke dohodka, vendar zapis v vizitacijskem zapisniku priča o tem, da je imel za svoje vzdrževanje dovolj sv. maš.

Službo župnijskega vikarja je opravljal Anton Trošt (*Antonius Trost*). Star je bil 40 let, prihajal pa je iz Vipavske doline, iz župnije Sv. Vida (Šentvid pri Vipavi oziroma danes Podnanos). Duhovniško službo je opravljal 10 let, ves čas kot vikar na Polzeli. Njegovi dohodki so bili skromni; v župniji je imel zagotovljeno zgolj bero, zato je za vzdrževanje posedoval še beneficij v Petrovčah (*Pletroviz*), ki je imel v lasti tudi desetine in beneficiatno hišo na Polzeli. Povedal je, da je v župniji živelo 1.500 vernikov, velikonočno spoved pa je opravilo 1.200 vernikov. V zadnjem letu se je rodilo 36 otrok, vsi so bili zakonskega stanu. Poročilo se je 11 parov, vsi zakonci so živeli skupaj v slogi. Umrlo je 34 ljudi, vsi, razen dveh, ki sta umrla nagle smrti, so bili prevideni s potrebnimi sv. zakramenti. V župnijski cerkvi je stala spovednica, opremljena z mrežo. Sv. maša je v župnijski cerkvi potekala redno vsako nedeljo ob 10. uri dopoldne. Najsvetejše je izpostavljaval pogosto, in to z vsjo potrebno razsvetljavo. Zelo slikovit je bil pri odgovoru na vprašanje, kako je sprejet pri vernikih. Dejal je, da tako, kot je bil Kristus za nekatere prerok, za druge pa »zapeljevalec« (*Sicut Christus aliis propheta, aliis seductor*).⁶⁶ Glede svoje kongrue je dejal, da ima hrano in bivališče v prostorih komende, ki ga tudi vzdržuje, poleg tega pa je opravljal tudi službo cesarskega beneficiata v Petrovčah.

Nadškof je poleg duhovščine izprašal tudi nekatere prisotne može iz župnije Polzela, in sicer v župnijski cerkvi, ker jih v prostorih komende ni smel. Povedali so, da vikar dobro opravlja svojo službo, pridiga, poučuje katehezo tudi popoldne ob nedeljah in praznikih ter ne odlaša s previdevanji bolnikov, ker pa je župnija razvejana, za plačilo zahteva en goldinar. Po njihovem v župniji ni bilo škandalov. Oba vprašana sta potrdila, da vikar mašuje redno ob določeni uri in izpolnjuje druge obveznosti, potarnala pa sta nad njegovimi obveznostmi zaradi velikosti župnije, saj sam vsega ne more narediti, zato bi mu prav prišla pomoč kaplana. Izrazili so nezadovoljstvo z vikarjevimi občasnimi neprimernimi besedami ter z obnašanjem neotesanega cerkovnika do vernikov.⁶⁷

Popoldne ob štirih je nadškof zopet birmal, tokrat »samo« 80 vernikov. Slovesnost je potekala v prostorih komende, verjetno v kapeli sv. Ulrika. Istočasno je v župnijski cerkvi potekala kateheza za otroke. Nadškof je ostal v komendi, saj je bila, kot je zapisal, župnijska cerkev od komende oddaljena okoli četr

ure. Ob četrti uri je goriški stolni kanonik Matko vizital beneficiatno hišo, last petrovškega beneficiata Trošta. Po birni je bilo v prostorih komende pripravljeno kosilo, kamor so bili povabljeni tudi general Karel Anton grof Gross-Villanuova (*Gröss*),⁶⁸ celjski glavar Karel Herman grof Gross, celjski župnik kot savinjski arhidiakon in njegov kaplan Anton Scholaris (*Antonio Scholaris*). Kosilo je bilo zaradi nadškofovih poznopopoldanskih obveznosti kratko, saj so povabljeni proti Celju odšli že po dobri uri. Proti gori Oljki sta odrinila tudi oba tam stanujoča duhovnika, ker sta imela naslednjega dne obveznosti, saj je iz ljubljanske škofije prihajala procesija. Nadškof Attems je proti večeru v župnijski cerkvi zopet birmal, tokrat vernike sosednjih župnij. Število birmanih je bilo izredno visoko, saj je po zapisu zakrament sv. birme podelil kar okoli 1.040 osebam.⁶⁹

Nadškof Attems je ob koncu vizitacije župnije 1. septembra 1760 spisal vizitacijski dekret, v katerem je pohvalil zagnanost župnijskega vikarja Trošta, saj so bili mladi dobro poučeni v krščanskem nauku, odrasli pa so bili pokorni in pozorni pri poslušanju božje besede. Zaradi številnih obveznosti in velikosti župnije mu je obljubil, da mu bo v pomoč poslal kaplana, ki ga bo razbremenil. Glede številnih romarjev, ki so se stekali na goro Oljko, je opozoril na previdnost pri razglašanju čudežev. Na velikem oltarju župnijske cerkve je velel premakniti prenosni oltarček bolj proti sprednji strani oltarja in obleči notranjost tabernaklja, njegove ključke pa pozlatiti. Spovednico je ukazal opremiti s seznamom škofu pridržanih grehov in sliko trpečega Kristusa ali Žalostne Matere božje za spodbujanje kesanja pri grešnikih. Ozaljšati je velel tudi liturgično opremo. Vikarju Troštu je strogo prepovedal zaračunavanje štolnine ob previdevanjih, v primeru prostovoljnih darov pa je moral iz tega zneska darovati eno sv. mašo za bolnike.⁷⁰

Nadškof Attems je 1. septembra 1760 v župnijski cerkvi sv. Marjete ob osmih zjutraj daroval sv. mašo in še 400 osebam podelil zakrament sv. birme (do tedaj 1.620), po kosilu pa se je ob drugi uri popoldne s spremstvom odpravil proti Radmirju.

Vizitacija leta 1766

Nadškofova prva postaja v vizitacijskem letu 1766 je bil župnijski vikariat Šempeter v Savinjski dolini, kamor je prispel 4. junija. Čez dva dneva je sledila vizitacija župnije Zalec, župnijo Polzela pa je nadškof obiskal 9. junija.⁷¹

⁶⁶ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 278; Ožinger, *Vizitacijski zapisniki*, str. 638.

⁶⁷ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 275–278; Ožinger, *Vizitacijski zapisniki*, str. 637–638.

⁶⁸ Schmidt-Brentano, *Kaiserliche*, str. 37. Za informacijo se zahvaljujem dr. Mihi Šimcu.

⁶⁹ Skupno naj bi Attems na Polzeli birmal 2.023 vernikov. Prim. IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 279; Ožinger, *Vizitacijski zapisniki*, str. 639.

⁷⁰ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/10 ex 14 (29), str. 279; Ožinger, *Vizitacijski zapisniki*, str. 638–639.

⁷¹ Ožinger, *Vizitacijski zapisniki*, str. 24.

Po slovesnem sprejemu v vikariatu **Šempeter v Savinjski dolini** je nadškof Attems ob devetih zjutraj v vikariatni cerkvi sv. Petra obhajal slovesno sv. mašo. V primerjavi z vizitacijo leta 1751 so bili oltarji natančneje locirani. Poleg velikega oltarja sv. Petra je na evangelijski strani stal oltar Blažene Device Marije, na listni strani pa oltar sv. Antona Padovanskega. Vsi oltarji so bili posvečeni, listina o posvetitvi ni bila ohranjena. V vikariatu ni delovala nobena druga bratovščina, razen bratovščine krščanskega nauka, ki je bila ustanovljena leta 1763.⁷² V zvoniku so viseli trije zvonovi in lavretanski zvonček. V zakristiji so hranili štiri kelihe (dva srebrna in dva bakrena, vsi lepo pozlačeni), srebrno kadilnico, pozlačen ciborij, 13 barvnih mašnih plaščev, 12 alb, štiri koretlje, korporale in drugo čisto bogoslužno opremo v zadostni količini. V cerkvi sta stali dve spovednici, krstilnik in obnovljen krstni kamen z bakrenim pokrovom. Vrčki za krstno vodo in ključi tabernaklja so bili lepo pozlačeni. Tudi ostalo je bilo v najlepšem redu. Na pokopališču je stala kostnica, potrebna čiščenja. Pokopališče je nadškof blagoslovil, nato pa v cerkvi 45 otrokom podelil zakrament sv. birmе. Po birmanju se je odpravil v župnišče, kjer je nadaljeval z vizitacijo, točneje, z izpraševanjem duhovščine, ključarjev in še nekaterih drugih prebivalcev.

Službo župnijskega vikarja je še vedno opravljal Jernej Magušar. V odgovorih na vprašalnik je zapisal, da izvira iz Selc na Gorenjskem, v Ljubljani je doštudiral moralno teologijo in kanonsko pravo, mašniško posvečenje pa mu je podelil oglejski patriarh kardinal Danijel Delfin (1734–1752, videmski nadškof 1752–1762). Duhovne vaje je na prvo postno nedeljo opravil v Žalcu. Zaradi nizkih dohodkov na slovesne praznike ni maševal za ljudstvo (*pro populo*), vedno pa je imel pridige o morali, razen če je bila sv. maša ali procesija izven župnijske cerkve. Trdil je, da je pogosto pridigal, poučeval krščanski nauk in spovedoval. V vikariatu je živelo okoli 770 duš,⁷³ od tega jih je 530 prejelo velikonočno spoved. V letu dni je bilo krščenih 31 zakonskih otrok in poročenih sedem parov, umrlo pa je 22 ljudi. Vsi zakonci so živeli v slogi, razen enega para, ki je živel ločeno. Vsi umrli so bili prevideni s poslednjimi zakramenti, eden od teh v sili, ker ni bilo časa za spoved. Vikariatna cerkev je še vedno imela samo eno spovednico, ki pa je bila v dobrem stanju in ustrezno opremljena. Sv. maša v župnijski cerkvi je ob nedeljah in praznikih vedno potekala ob devetih dopoldne, v vikariatu ni bilo nobene druge podružnice ali kapele (ne javne ne zasebne). Magušar je ob tej priložnosti nadškofa prosil, naj mu podeli dovoljenje za odvezovanje zadnjega greha s seznama škofu pridržanih grehov, kar je nadškof za-

vrnil.⁷⁴ Prav tako ni odobril opustitve maševanja za ljudstvo zaradi prenizkih dohodkov.

Nadškof je zaslišal tudi Franca Schnellerja (*Franziscus Schneller*), ki mu je povedal, da ga je pred časom zapustila žena, doma vse razdejala in se preselila k svojim prijateljem v Vojnik (*Hobeneegg*), vzdrževal pa jo je brat Jožef Martinuzi (*Josepho Martinuzi*), župnik v Šmihelu pri Pliberku (*Sanctum Michaelem prope Bleüburgum*). Nadškofa je prosil, naj od Martinuzija zahteva, da se žena vrne k njemu.⁷⁵

Izprašani so bili tudi ključarji Anton Sedminek (*Antonius Sedminek*), Sebastijan Zgonik (*Sebastianus Sganik*), Anton Kunst (*Antonius Kunst*) in Gašper Cigler (*Casparus Zigler*) ter še nekateri drugi, 12 po številu. Nadškof jih je povprašal po zadovoljstvu z vikarjem in po njegovem opravljanju službe župnijskega vikarja. Njihovi odgovori so bili pozitivni, škofa pa so prosili, naj preuči njihovo matrikulo in višino štolnine, ki sta bili po njihovem mnenju potrebni prevetritve.⁷⁶

V vizitacijskem dekretu, ki ga je nadškof Attems spisal 6. junija 1766, je Megušarju naročil, naj tabernakelj olepša in obleče v svilo. Ponovno mu je naročil pozlatitev ključev tabernaklja, saj naročila iz prejšnjega vizitacijskega dekreta očitno ni upošteval. Olepšati je bilo treba tudi omaro za hrambo sv. olj, nad krstni kamen obesiti novo tančico in nanj pritrditi sliko ali kip Janeza Krstnika, ko krščuje Jezusa Kristusa. Pozlatiti je bilo treba srebrn vrček za krščevanje. Nadškof je ponovno zahteval ureditev spovednic. Spovednica je bila dobro opremljena s potrebno liturgično opremo. Nadškof je zahteval, da mora biti na voljo vsaj en oziroma dva talarja za duhovnike, ki pridejo maševati od

⁷⁴ Pridržani grehi so grehi, za katere spovednik nima pristojnosti odvezovanja, medtem ko ostale lahko odeže. Papež take grehe določi za vso Cerkev, škof za škofijo, župnik za župnijo (kar sicer ni običajno), redovni predstojniki pa za člane svojih ustanov. Natančen seznam za goriško nadškofijo v tem trenutku ni znan, kot ilustracijo pa lahko navedemo sezname za oglejski patriarhat in ljubljansko škofijo, kot jih podaja M. Špelič: Oglej (1. krvoskrunstvo v prvem in drugem kolenu sorodstva, 2. spolni odnosi proti naravi in pravem, 3. nasilje nad starši, 4. preklinjanje iz navade ali javno, 5. kdor povzroči veliko škodo s krivim pričanjem, 6. izvajalci magije in vedeževanja, 7. zadušitev otrok in naklepni splav, svetovanje splava ali pomoč pri njem, 8. naklepni umor, 9. zloraba evharistije in svetinj za magične obrede in vedeževanje, 10. spolni odnos (spovednika) s spovedano osebo); Ljubljana (1. krivoverstvo (izobčenci), 2. dejanski naklepni umor, 3. nasilje nad starši, 4. krvoskrunstvo v prvem in drugem kolenu sorodstva, 5. spolni odnos z živalmi, 6. naklepni požig, 7. izpostavljanje otrok ali ležanje z njimi, tako da se zadušijo, 8. zloraba presvetega evharističnega zakramenta ali drugih zakramentalnih predmetov za struparstvo, 9. ponarejanje denarja ali mer za goljufanje, 10. javno življenje v zakonolomstvu, prešuštvu ali božjem ropu). Prim. Špelič, Utrinki s študija, str. 312–315.

⁷⁵ Nadškof je glede tega primera pisal tudi ljubljanskemu konzistoriju. Prim. IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/17 ex 21 (36), str. 4–5; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 658.

⁷⁶ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/17 ex 21 (36), str. 1–4; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 655–658.

⁷² Ambrožič, Pregled predjožefinskih bratovščin, str. 22.

⁷³ V 15 letih se je vikariat tako pomnožil za 170 duš.

drugod. Megušar očitno ni upošteval navodil zadnje vizitacije tudi glede pokopališča; nadškof je zapisal, naj bo pokopališče namenjeno mrtvim in izvzeto iz posvetne uporabe. Poskrbeti je moral za posek dreves in olepšavo pokopališča. S tem pa nadškofovih navodil še ni bilo konec. Vikarju je naročil, naj vsakih 14 dni menja hostije in čisti ciborij, kar je še posebej veljalo za poletni čas. Ponovno mu je naročil umiritev jeznega značaja in prijaznost do vernikov.⁷⁷

Po končani vizitaciji 6. junija 1766 je dvorni kaplan v cerkvi sv. Petra ob dveh popoldne opravil katehezo, nadškof je preveril znanje otrok, sledilo je še birmanje; zakrament sv. birmе je prejela 101 oseba. Ob koncu je sledil blagoslov z Najsvetejšim, potem pa se je nadškof s spremstvom ob pritrkavanju poslovil in se napotil proti Žalcu, kamor je prispel okoli šeste ure popoldne.

V Žalcu so ga okoli pol sedmih zvečer duhovniki in verniki sprejeli z baldahinom in banderi ter s pritrkavanjem in streljanjem z možnarji. Nadškof se je napotil v župnijsko cerkev, kjer je pozdravil zbrano občestvo, dvorni kaplan pa je vernike nagovoril in blagoslovil z Najsvetejšim. Po tej slovesnosti se je v spremstvu arhidiacona, stiškega opata Frančiška Ksaverija barona Tauffererja (1764–1784), napotil proti dvorcu Plumberk oziroma Novo Celje (*Novam Cellejam vulgo Neu Cilli*) Antona grofa Gaisrucka, kjer je vizitiral javno kapelo. S stanjem je bil zadovoljen. Ob osmih zvečer se je nato ob pritrkavanju zvonov vrnil v Žalec in prenočil v župnišču.

Naslednjega dne, 7. junija, sta župnijsko cerkev sv. Nikolaja vizitirala goriški stolni kanonik Filip Košič (*Philippum Koschizh*) in Jožef Maksimilijan Schröckinger pl. Neidenberg (*Josephus Schröckinger de Neidenberg*), komisar pri Sv. Juriju pod Rifnikom. Da bi se izognili ponavljanju že znanih podatkov iz preteklih vizitacij, bomo navedli samo novosti. Tabernakelj na velikem oltarju je bil lepo okrašen, ključni tabernaklja so bili pozlačeni, vrata tabernaklja so se dobro zapirala. Omarica za shranjevanje sv. olj je stala ob velikem oltarju. Nad njeno uredenostjo vizitatorja nista imela pripomb, prav tako ne nad uredenostjo preostalih že znanih oltarjev. Enako je bilo s krstnim kamnom in krstilnikom. Edini vrček za krščevanje je bil srebrn in lepo pozlačen, kupiti pa je bilo treba še vrček za vodo za umivanje rok. V cerkvi so stale tri spovednice, tokrat že opremljene s seznamom škofu pridržanih grehov. V zvoniku so viseli trije zvonovi in manjši navček. Cerkev in oltarji so bili posvečeni. Bogoslužna oprema je bila lepa in čista; bilo je je dovolj. Monštranca in ciborij sta bila srebrna in lepo pozlačena, cerkev pa je imela v lasti še štiri srebrne in pozlačene kelihe. V župniji so delovale štiri bratovščine: v župnijski cerkvi bratovščini krščanskega nauka ter sv. Lucije in Barbare, v Petrovčah bra-

toščina Brezmadežnega spočetja Device Marije, v cerkvi sv. Kancijana pa bratovščina sv. Valentina.⁷⁸

Nadškof Attems je ob osmih zjutraj obhajal sv. mašo z blagoslovom, pred tem pa je imel dvorni kaplan pridigo. Po maši je nadškof spovedoval, nato pa še blagoslovil pokopališče, ki je bilo dovolj veliko, primerno zavarovano in opremljeno s kostnico. Ob desetih dopoldne je neimenovani duhovnik opravil še peto sv. mašo, po njej je nadškof zakrament sv. birmе podelil 445 vernikom, nato pa ob pritrkavanju zvonov odšel na kosilo v župnišče. Po kosilu je ob dveh popoldne v župnijski cerkvi še enkrat birmal, tokrat »samo« 65 vernikov. Po birmi in krščanskem nauku je preverjal znanje otrok v osnovah vere (njihovo znanje je pohvalil). Sledil je blagoslov vernikov z Najsvetejšim, nakar se je nadškof zopet vrnil v župnišče, kjer se je pogovarjal z duhovščino.⁷⁹

Janez Mihael Lukman (*Joannes Michael Lukmann*), ki je medtem iz vikarja napredoval na mesto župnika in komisarja, je povedal, da je duhovne vaje skupaj s celotno duhovščino v komisariatu opravil na prvo postno nedeljo, za kar je poskrbel lektor kapucinov. V župniji je živel 1.500 duš, v zadnjem letu se je rodilo 50 otrok, od tega trije nezakonski: dva iz drugih župnij, eden iz domače župnije; vsi otroci so bili krščeni. Poročilo se je sedem parov, vsi so bili trikrat oklicani, za sklenitev zakonske zveze nihče ni potreboval dispenze, le v župniji Galicija je bil en tak primer, dispenzo pa je podelil stiški opat in arhidiacon Taufferer. V letu dni je umrlo 41 ljudi, dva nagle smrti. Ostali so bili prevideni, za to pa ni zahteval nikakršnega plačila. Poleg sv. maš v župnijski cerkvi in na podružnicah so sv. maše potekale tudi na gradu Novo Celje, vendar v skladu s pravili (*sine tamen praeiudicio functionum parochialium*). V službi je imel več nečakinj, ki so bile na dobrem glasu.

V žalskem komisariatu je leta 1766 delovalo 13 duhovnikov: v Žalcu župnik oziroma komisar, en kaplan, kurat v Petrovčah (*Petrovitsch*), na Teharjah (*Tiberii*) župnik, kaplan in trije zorničarji, v Galiciji (*Galiciae*) župnik in zorničar, na gradu Grmovje (*Hoffran*) beneficiat, na gradu Prešnik (*Mayerberg*) pa sacelan. Žalski komisar Lukman je prihajal iz župnije Šentrupert na Dolenjskem (*Sancto Ruperto in Carniolia Inferiori*). Študij je dokončal v Gradcu in dosegel licenciat iz teologije. Kaplan Anton Breznik (*Antonius Wresnigg*) je prihajal iz župnije Komenda. V Ljubljani je dokončal študij moralne teologije in kanonskega prava. Kurat Sebastijan Hrastar (*Sebastianus Rastner*) je po novem opravljal službo v Petrovčah. Rojen je bil v župniji Mengeš (*Monspurgensi*). V Gradcu je dokončal študij teologije in civilnega

⁷⁸ Ambrožič napačno navaja, da se bratovščina sv. Lucije kot bratovščina sv. Lucije in sv. Barbare navaja samo leta 1773. Prim. Ambrožič, Pregled predjožefinskih bratovščin, str. 22, 29, 41, 44.

⁷⁹ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/17 ex 21 (36), str. 5; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 659–660.

⁷⁷ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/17 ex 21 (36), str. 4; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 658.

prava. Tu je živel tudi 79-letni beneficiat Tomaž Farčnik (*Thomas Farschnik*), ki je prihajal iz žalske župnije. Študij je dokončal na Dunaju, bil pa je slabega zdravlja. Službo zorničarja je opravljal Lovrenc Bradáč (*Laurentius Bradash*), doma iz župnije Šmarje pri Ljubljani, v Gradcu pa je zaključil študij moralne teologije. Župnik v Galiciji je bil Franc Ksaver Wenz (*Franciscus Xaverius Wenz*). Doma je bil v župniji Teharje, študij teologije pa je zaključil v Gradcu. Njegov zorničar je bil Jožef Rumor (*Josephus Rumor*) iz Kolečva, v Gradcu pa je študiral teologijo, vendar študija ni dokončal (*sine gradu*). Na gradu Prešnik je deloval neznan sacelan po rodu iz Furlanije, študij moralne teologije je zaključil v Gorici. Na Grmovju je službo beneficiata opravljal Franc Anton pl. Goldberg (*Franciscus Antonius de Goldberg*), Korošec iz Celovca (*Clagenfurthii*), ki je dokončal študij moralne teologije. Na Teharjah je funkcijo župnika opravljal Adam Vodenak (*Adamus Vodenak*), doma iz Vojnika (*Hoheneggensis*). Študij moralne teologije je zaključil v Gradcu. Njegov kaplan Tomaž Trdina (*Thomas Tardina*) je prihajal iz župnije Mengeš (*Monspurgensis*). Tudi on je študiral moralno teologijo, vendar v Gorici. Zorničar je bil Anton Šuc (*Antonius Schuz*) iz Ponikve, ki je v Gradcu zaključil študij teologije. Župnijski vikar v Šmartnem ob Paki (*Pachae*) je bil Matija pl. Pilgram (*Mathias de Pilgram*) iz Ljubljane, kjer je tudi dokončal študij moralne teologije. Njegov kaplan je bil Jožef Potočnik (*Josephus Pototshnik*) iz Železnikov, ki je prav tako v Ljubljani doštudiral moralno teologijo. V Šempetru v Savinjski dolini pa je deloval vikar Jernej Magušar.⁸⁰

Kaplan Anton Breznik je bil star 29 let, rojen v župniji Komenda. Delo župnika in svojih kolegov je pohvalil, njihovo bivanje je bilo harmonično. Kurat Hrastar in zorničar Bradáč sta potrdila navedbe kolega Breznika. Enako je storil tudi beneficiat Farčnik, ki pa se je pritožil zgolj nad nizkim dohodkom 30 goldinarjev, ki jih je prejemal iz obresti glavnice, naložene v Gradcu. Glede na štiriodstotne obresti bi sicer moral prejemati 40 goldinarjev. V ostalem (stanovanje, hrana) je bil preskrbljen v žalskem župnišču.

Na nadškofova vprašanja sta morala odgovoriti tudi ključarja, tokrat že nova, in sicer Anton Cokan (*Antonius Zokan*) in Franc Klobučar (*Franciscus Klobuzhar*). Z duhovščino v župniji sta bila zelo zadovoljna, bila je pobožna in goreča. To je soglasno potrdilo tudi 12 starejših mož.

Nadškof Attems je po koncu zaslišanj pregledal in objavil buli, ki sta zadevali bratovščini Brezmadežnega spočetja Device Marije in sv. Lucije. Za vizitacijo župnije Gotovlje je pooblastil žalskega župnika in komisarja Janeza Mihaela Lukmana, za vizitacijo župnij Galicija, Teharje in Šmartno ob Paki

pa 10. junija stiškega opata in arhidiakona Tauffererja.⁸¹

Po opravljeni vizitaciji je nadškof 7. junija 1766 župniku Lukmanu izdal dekret, v katerem mu je naročil nakup novega srebrnega in pozlačenega vrčka za krščevanje, v spovednicah je moral obesiti seznam škofu pridržanih grehov, v zakristiji je moral na omaro oziroma na klečalnik napisati ime ordinarija, da so ga lahko predvsem tuji duhovniki omenili med maševanjem na zahtevanih mestih. V času popoldanskih obredov in pri sv. maši ob deseti uri dopoldne je moral eden izmed duhovnikov žalske župnije sedeti v spovednici ali zakristiji in spovedovati. Spovedovanje je nadškof še posebej priporočal.⁸²

Po opravljeni vizitaciji se je nadškof Attems 7. junija 1766 ob petih popoldne ob pritrkavanju zvonov žalske župnijske cerkve in njenih podružnic odpravil proti Celju, kjer je opravil vizitacijo; 9. junija je vizitiral župnijo Polzela, 10. junija pa vodil sinodo za duhovščino celjskega okrožja.⁸³

V župnijo **Polzela** je Attems prispel 8. junija 1766 ob sedmih zvečer. Po sprejemu je v procesiji z banderi in številnim občestvom in duhovščino ter ob pritrkavanju zvonov in bučanju strelov iz možnarjev pod baldahinom vstopil v župnijsko cerkev sv. Marjete. Dvorni kaplan je kratko nagovoril zbrane, nadškof jih je blagoslovil z Najsvetejšim, nato pa odšel v poslopje komende na večerjo in počitek. Naslednji dan ob osmih zjutraj je najprej pridigal zbranim vernikom, nato pa na velikem oltarju župnijske cerkve daroval sv. mašo in osebno obhajal prisotne. Ob desetih je dvorni kaplan pridigal, zatem pa je nadškof blagoslovil pokopališče. Po blagoslovu je sledila vizitacija župnijske cerkve, ob 11. uri pa birmanje. Zakrament sv. birme je podelil 376 vernikom. Ob poldnevu se je nadškof ob pritrkavanju zvonov napotil na kosilo v prostore komende. Ob dveh popoldne je dvorni kaplan vodil krščanski nauk in preverjal znanje otrok, ki so bili dobro poučeni v verskih resnicah. Ob štirih popoldne sta sledila blagoslov ter birmanje še dodatnih 366 vernikov. Ob petih popoldne je nadškof Attems zapustil Polzelo ter se s spremstvom ob pritrkavanju napotil proti Celju, kamor je prispel ob sedmih zvečer.

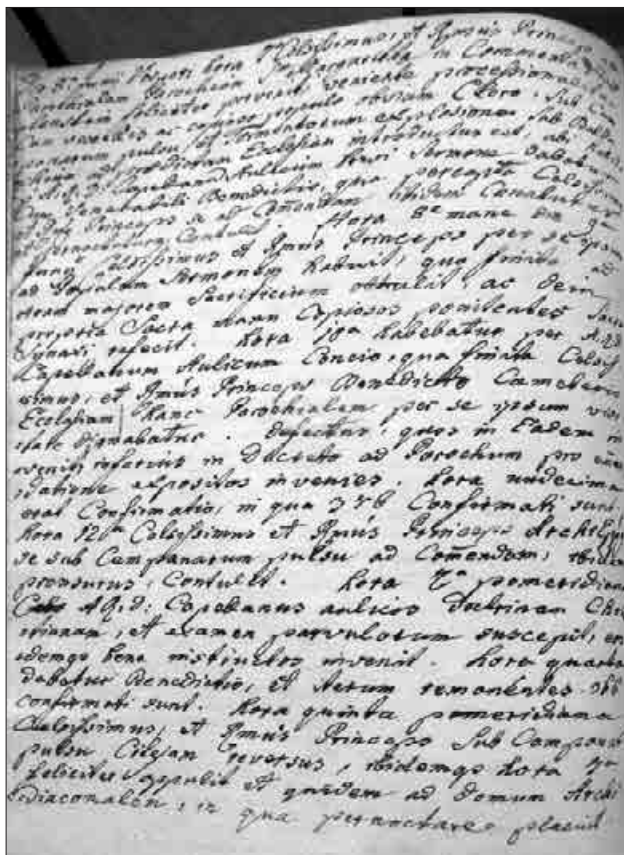
Službo župnijskega vikarja na Polzeli je leta 1766 opravljal Tomaž Kovačič (*Thomas Kovazich*). V vizitacijski vprašalnik je zapisal, da je duhovne vaje opravil

⁸⁰ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/17 ex 21 (36), str. 7–8 (stran 7 ni označena); Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 661.

⁸¹ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/17 ex 21 (36), str. 8, 19; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 662, 670. Ker Taufferer vizitacije do konca Attemsove vizitacije Štajerske leta 1766 še ni opravil, mu je Attems to še enkrat ukazal 18. julija 1766. Prim. IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/17 ex 21 (36), str. 113; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 765.

⁸² IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/17 ex 21 (36), str. 8; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 662–663.

⁸³ Na sinodo je bila povabljen tudi duhovščina novomeškega arhidiakonata na Štajerskem. Prim. IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/17 ex 21 (36), str. 19; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 669.

Vizitacijski zapisnik za župnijo Polzela leta 1766.

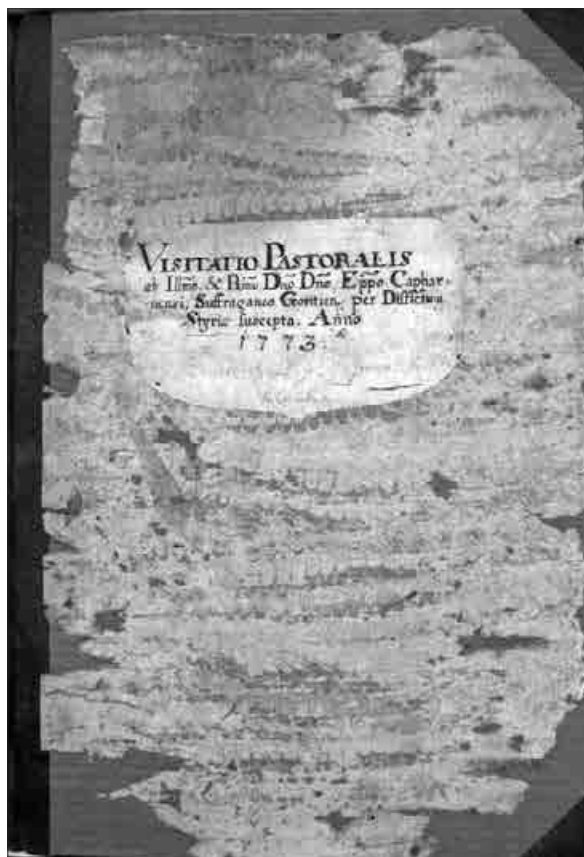
ob jurjevem (24. aprila) v Šmarju pri Ljubljani. Sam je vedno pridigal v župnijski cerkvi, na gori Oljka in v drugih podružnicah pa so to počeli kaplani. V župniji je živelo 1.466 duš. V zadnjem letu dni se je rodilo 52 otrok, od tega trije nezakonski, eden s Polzele, dva pa iz drugih župnij. Poročilo se je 14 parov, umrlo pa je 12 ljudi; vsi so bili prevedeni s poslednjimi zakramenti. Župnijska cerkev ni imela nobene spovednice. Sam v službi ni imel nobene ženske, medtem ko je bila pri kuratu na gori Oljka v službi ženska kanonične starosti in dobrega glasu. V župnišču je stanoval sam. Na gori Oljka so delovali trije duhovniki subsidiarji: Jožef Ranilovič (*Josephum Ranilovich*), Anton Turk (*Antonium Turk*) in Andrej Birska (*Andream Birska*). Vsi so doštudirali moralno teologijo. Po župnikovem mnenju so bili vsi dobri duhovniki, edinole včasih so pogledali malo globje v kozarec.

Nadškof Attems je nato zaslišal vse tri subsidiarje in nekaj župljanov. Jožef Ranilovič je prihajal iz župnije Kočevje. Star je bil 35 let, v dušnem pastirstvu je deloval 10 let, študij moralne teologije je dokončal v Ljubljani, na gori Oljka pa je bil duhovni pomočnik (subsidiar) od aprila 1766. Andrej Birska je bil doma v Braniku na Vipavskem (*Reiffenberg prope Vipacum*). Star je bil 32 let, v dušnem pastirstvu je bil od leta 1764. Študij moralne teologije je zaključil v Gorici, na gori Oljka pa je opravljal službo subsidiarja ozi-

roma zorničarja. Anton Turk je bil dve leti starejši, v dušnem pastirstvu je deloval tri leta, prihajal pa je iz ljubljanske škofije, natančneje iz župnije Šentjerneje na Dolenjskem (*Sanctum Bartholomaeum in Carniola Inferiori*). Vsi trije so priznali občasen prekršek popivanja in obljubili poboljšanje. Tudi župljani, ki so bili zaslišani, niso izrazili nobene pritožbe nad delom svoje duhovščine, prosili so samo, da bi se za duhovno tolažbo ustanovila bratovščina.⁸⁴

Po končani vizitaciji je nadškof Attems ločeno spisal dva vizitacijska dekreta, prvega je namenil duhovnikom pri cerkvi sv. Neže na gori Oljka, drugega pa župnijskemu vikarju na Polzeli. To je verjetno storil zaradi kršenja discipline (popivanja) duhovnikov na gori Oljka, kar je posebej omenil v prvem dekretu, saj bi nadaljevanje tega početja lahko vodilo k škandalom, neprimernemu obnašanju, nesoglasjem in preprirom. Nadškof je zato vse tri duhovnike še v pisni obliki pozval k opustitvi te razvade in jim naročil, naj se udeležijo duhovnih vaj pri frančiškanih v Nazarjah (*Nazareti*) ali pri kapucinih v Celju (*Cilejæ*). Po opravljeni obveznosti jim je naročil, da morajo župnijskemu vikarju na Polzeli prinesiti potrdilo. Pripočil jim je medsebojno slogo, mir, poslušnost vikar-

⁸⁴ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/17 ex 21 (36), str. 17; Ožinger, *Vizitacijski zapisniki*, str. 667–668.

Naslovnica vizitacijskega protokola škofa Edlinga za Štajersko iz leta 1773.

ju, lepo in pozorno pridiganje množicam romarjev, razlaganje božje besede, odkritosrčno spovedovanje in pomoč vikarju v dušnem pastirstvu. Župnijskemu vikarju Tomažu Kovačiču je nadškof v dekretu sporočil, da z odobritvijo komturja in povečanjem bere izpolnjuje obljube iz prejšnjega vizitacijskega dekreta in mu tako v pomoč pošilja duhovnika, ki je deloval pri podružnici oziroma starodavnem vikariatu Sv. Andraž nad Polzelo, kjer se hrani Najsvetejše in je od Polzele oddaljen dve uri. Glede župnijske cerkve je velel stranska oltarja pomakniti bolj ob stran prezbiterja. Tabernakelj in omarico za shranjevanje sv. olj je bilo treba obleči v svilo, krstni kamen pa zaščititi pred komarji in umazanijo ter opremiti s kipom Janeza Krstnika, ko krščuje Kristusa. Kupiti je bilo treba srebrn in pozlačen vrček za krščevanje, spovednico opremiti s spiskom škofu pridržanih grehov in ustrezno sliko za spodbujanje kesanja, v zakristiji obesiti ime ordinarija ter kupiti ustrezno liturgično opremo. Glede na prošnje vernikov je v župnijski cerkvi kanonično ustanovil bratovščino sv. Marjete, ji podelil listino z odpustki in o ustanovitvi izstavil potrebno listino.⁸⁵

⁸⁵ Ambrožič je v svojem pregledu bratovščin na slovenskem Štajerskem ne omenja. Prim. Ambrožič, Pregled predjožefinskih bratovščin, str. 42. IT ASDG, ACAG, Visite pastorali,

Vizitacija leta 1773

Zadnje vizitacije leta 1773 nadškof Attems zaradi slabega zdravstvenega stanja ni mogel več opraviti sam, temveč je to nalogo poveril svojemu sufraganu Edlingu. Vizitacija je potekala med koncem junija in sredino avgusta 1773. Tudi Edling vsega dela ni mogel opraviti sam, zato so mu pri obiskih težje dostopnih župnij pomagali Jožef Žnidarčič, stiški opat Taufferer in drugi.

Župnijo Žalec je škof Edling vizitiral 25. junija 1773, župnijo Polzela čez dva dneva, župnijo Gotovlje pa 28. junija.⁸⁶

Pomožni škof Edling je v župnijo **Žalec** prispel 24. junija 1773 ob pol devetih zvečer. Sprejeli so ga duhovniki in verniki, nato pa so v procesiji odšli do vhoda v župnijsko cerkev sv. Nikolaja, kjer je opravil predpisane molitve, vstopil v cerkev in si ogledal oltarje, vernikom razložil namen svojega obiska, jih pozval h kesanju in bodril, nato počastil izpostavljeno Najsvetejše, petkrat zmolil Oče naš, blagoslovil zbrano občestvo, zmolil molitve za mrtve na pokopališču, ga pregledal (vse je bilo v skladu s predpisi) in se od-

Attems, 1/17 ex 21 (36), str. 17–19; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 668–669.

⁸⁶ Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 26.

pravil v župnišče. Med hitrim pregledom je zapisal, da je v krstilniku manjkala majhna bakrena čaša.

Župnik Anton Ursini grof Blagaj (*Antonio Ursinio comiti de Blagaj*) je bil s svojimi sodelavci zadovoljen. Eden izmed njih je bil Kislerjev beneficiat (*beneficiatus Chislerianus*) Janez Potočnik (*Joannes Potoznic*), ki je službo nastopil tri tedne pred Edlingovim prihodom. Škofu je zatrdil, da je s trenutnim stanjem zadovoljen. Službo kaplana je še vedno opravljal Anton Breznik (*Antonius Bresnich*), službo vikarja in obenem beneficiata (*beneficiatus Randlianus*) pa Anton Veha (*Antonius Veha*). Oba sta povedala le, da je v župniji vse v najlepšem redu. Kuratsko službo v Petrovčah je nadaljeval Sebastijan Hrastar (*Sebastianus Craster*), družbo pa mu je delal kuratni beneficiat Lovrenc Bradač (*Laurentius Bradazh*). Tudi onadva nista imela pripomb ne nad delom svojih sodelavcev ne nad življenjem vernikov. Podobno se je izrazil ključar Janez Nidorfer (*Joannes Nidorfer*). O stanju župnije Žalec je bil povprašan tudi Janez Perič (*Joannes Periz*), župnijski vikar v Galiciji. Ta je postregel z drugačnimi odgovori kot njegovi predhodniki. Po njegovem je bilo stanje v žalski župniji zaradi neprimernega župnika klavarno tako med ljudstvom kot tudi med duhovščino. Bilo naj bi precej pijančevanja, igranja iger, pogovorov in prijateljevanja z ljudmi obeh spolov (ne brez škandalov). Verniki naj bi pogosto pijančevali, ponoči veseljačili in plesali, četudi je to cesarica Marija Terezija prepovedala.⁸⁷

Škof Edling se je naslednjega dne, 26. junija 1773, ob petih zjutraj odpravil v Petrovče, kjer tabernakelj znotraj ni bil oblečen v svilo,⁸⁸ razpelo na njem pa je bilo premajhno. S stanjem v zakristiji je bil zadovoljen. Edling se je nato zaprl v spovednico, kjer je vernike osebno spovedoval vse do osmih zjutraj, ko je bila na vrsti sv. maša, pri kateri je škof osebno obhajal več kot 600 vernikov. Sledil je kratek nagovor, v katerem je Edling v slovenščini (*sermone*) opogumljal zbrane vernike. Ob desetih je bilo na sporedu birmanje (več kot 800 vernikov), zatem pa se je škof povzpel na prižnico, kjer je najprej prebral pet različnih dokumentov, nato pa zbrane blagoslovil s križem.

Edling je vizitiral tudi cerkev sv. Kancijana na žalskem pokopališču. Na velikem oltarju je opazil premajhen križ, oltar sv. Valentina je »postavil« na evangelijsko stran, oltarja sv. Jožefa in sv. Roka pa na epistolsko stran. Oltar sv. Sebastijana, ki je bil omenjen v prejšnji vizitaciji, je sedaj naveden pod patrocinijem sv. Roka, kot že leta 1751, ko je bil omenjen namesto oltarja sv. Antona, opata. Nad stanjem stranskih oltarjev škof ni imel pripomb.

Edling je popoldne obhajal katehezo in preveril znanje otrok v verskih resnicah, počastil izpostavlje-

no Najsvetejše, petkrat zmolil Oče naš, blagoslovil zbrano občestvo in se ob molitvi psalma Iz globočine (*De profundis*) ob pol šestih popoldne napotil proti župniji Polzela. Na poti se je ustavil v **Šmartnem v Savinjski dolini**, kjer je obiskal vikariatno cerkev, se poklonil izpostavljenemu Najsvetejšemu in ob tem s številnimi verniki petkrat zmolil Oče naš, jih blagoslovil, vizitiral cerkev in zatem odšel v smeri Polzele.

V vizitacijskem dekretu za župnijo Žalec, ki je bil spisan na Polzeli 28. junija 1773, je Edling župniku Antonu Ursiniju grofu Blagaju izrazil zadovoljstvo z urejenostjo in lepoto cerkve. Naročil mu je večji nadzor nad duhovščino, da se odpravijo nepravilnosti, za katere je izvedel med pogovori, za pomoč pa naj se obrne na arhidiakona. Glede vernikov in njihovega nočnega veseljačenja mu je naročil, naj okrepi cerkveno disciplino in naj bo kot pastir dober zgled. Kuratom je ob procesijah naročil marljivo sedenje v spovednicah in pazljivo spovedovanje. Obregnil se je ob tabernakelj v župnijski cerkvi in Petrovčah, urejenost spovednic ipd.⁸⁹

Škof Edling je 26. junija 1773 ob sedmih zvečer prispel na **Polzelo**, kjer so ga sprejeli duhovniki in številni verniki. Pod baldahinom je v procesiji ob pritrkavanju zvonov in pokanju možnarjev odšel do vrat župnijske cerkve, kjer je zmolil potrebne pontifikalne molitve, opazoval oltarje in nato nagovoril zbrano občestvo, ki ga je pozval h kesanju. Poklonil se je izpostavljenemu Najsvetejšemu in petkrat zmolil Oče naš, blagoslovil zbrane, nato pa zmolil še molitev za umrle na pokopališču, kamor je odšel takoj zatem. Edlingu se je cerkev zdela svetla in čista, oltarji skromni, glede spovednice, bogoslužne opreme in zakristije pa ni imel pripomb. Po koncu opravil v cerkvi se je odpravil v prostore komende, kjer je prenočil. Naslednji dan, 27. junija, se je ob petih zjutraj napotil v cerkev, se usedel v spovednico, kjer je spovedoval do osmih zjutraj, nato pa obhajal sv. mašo. Osebno je obhajal okoli 400 oseb. Ob desetih je okoli 200 vernikom podelil zakrament sv. birme. Po birmanju se je povzpel na prižnico, kjer je zbranim prebral pet različnih dokumentov, nato jih je eno uro nagovarjal v domačem jeziku, zatem pa se odpravil na kosilo v prostore komende. Zbrani verniki so izrazili podporo župniku Francu Jožefu Fričku (*Francisco Josepho Fritschko*) in škofa prosili, naj ta še naprej ostane pri njih. Očitno ga je hotel komtur prestaviti na drugo delovno mesto. Ob petih popoldne se je škof ponovno napotil v cerkev, kjer je eno uro razlagal krščanski nauk, izpostavil Najsvetejše, petkrat zmolil Oče naš, blagoslovil zbrane in ob molitvi psalma Iz globočine ob pol sedmih popoldne v spremstvu duhovščine in vernikov nadaljeval svojo pot.

⁸⁷ Volčjak, *Cerkev na Kranjskem*, str. 156.

⁸⁸ Enako je zapisal za tabernakelj v župnijski cerkvi, še vedno pa je manjkal seznam škofu pridržanih grehov v spovednicah. Prim. IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/24 ex 28 (43), str. 72; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 785.

⁸⁹ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/24 ex 28 (43), str. 73–74 (str. 74 v transkripciji ni označena); Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 785–786.

Župnik Fričko je Edlingu povedal, da je v župniji živel 846 duš, od tega jih je velikonočno spoved opravilo 647. V letu dni se je rodilo 36 otrok, vsi za zakonskega stanu, vsi so bili tudi krščeni. Poročilo se je devet parov, umrlo pa 30 ljudi; vsi so bili prevideni.

V vizitacijskem dekretu, ki ga je spisal Jožef Žnidarčič (*Josephus Snidarcig*), je Edling opozoril na skromnost oltarjev župnijske cerkve, župniku pa priporočil pazljivost in študij, da bo postal dober in moder pastir svojih ovčic. Obljubil mu je, da bo rekel dobro besedo zanj pri komturju.⁹⁰

Škof Edling se je iz Polzele napotil v župnijo **Gotovlje**, kamor je prispel 27. junija 1773 ob pol osmih zvečer. Po standardnem sprejemu se je odpravil v cerkev, nagovoril vernike, jih blagoslovil, zmolil molitve za mrtve in ob vizitaciji župnijske cerkve ugotovil, da so bili portatili na oltarjih preveč poglobljeni, zato je naročil, naj jih dvignejo. V župnijski cerkvi je Edling našel štiri oltarje: 1. sv. Jurija, na evangelijski strani 2. sv. Agate in 3. Karmelske Matere božje, na listni strani pa 4. sv. Notburge.⁹¹ V cerkvi so delovale tri bratovščine: sv. Agate, škapulirska in sv. Rešnjega telesa.⁹²

V župniji sta delovala dva duhovnika, župnik Fortunat Jakob Strenner (*Fortunatus Jacobus Strenner*), cesarski in nadškofjski konzistorialni svetnik, ki je imel doktorat iz teologije, in kaplan Franc Velikonja (*Franciscus Vellikogna*). Župnik je v vizitacijski vprašalnik zapisal, da je v župniji živel 500 duš, od tega jih je velikonočno spoved opravilo 400. V letu dni se je rodilo devet zakonskih otrok, poročil se ni nihče, umrlo pa je 18 ljudi, ki so bili tudi prevideni s sv. zakramenti, razen ene ženske, ki je umrla nenadne smrti. O svojem kaplanu in vernikih se je izrazil pohvalno.

Škof je izprašal tudi nekatere župljane: Matija Bača (*Mathias Bazh*), Blaža Lilijo (*Blasius Lilia*), Martina Šaurerja (*Martinus Shaurer*), Janeza Zagodeta (*Joannes Sagode*), Jožefa Šargneta (*Josephus Shargne*), Matevža Kolarja (*Matheus Collar*), Luka Zviša (*Lucas Suishe*) in Andreja Marigoja (*Andreas Mari-goj*), ki glede razlaganja božje besede, podajanja krščanskega nauka in opravljanja sv. maš niso povedali nič slabega; oba duhovnika so pohvalili. Enako se je o župniku izrazil kaplan Velikonja.

Škof Edling je imel po zaslišanjih v cerkvi enourno katehezo v slovenskem jeziku, po njej je izpostavil sv. Rešnje telo in pred njim petkrat zmolil Oče naš, blagoslovil zbrano občestvo in ob molitvi psalma Iz globočine ob pol petih popoldne odšel proti Teharjam. V času vizitacije župnije Gotovlje je tudi birmal

(okoli 50 oseb) in osebno obhajal okoli 400 vernikov.⁹³

V vizitacijskem dekretu, spisanem v Gotovljah 28. junija 1773, se je Edling obregnil ob že omenjene portatile, ki jih je bilo treba zvišati in umestiti bolj na sredino oltarjev, v zakristiji pa je velj postaviti novo omaro za shranjevanje bogoslužne opreme.⁹⁴

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

IT ASDG – Archivio storico diocesano di Gorizia
ACAG Archivio della Curia Arcivescovile di Gorizia
Visite pastorali, Attems
Protocollus caesareo-regiorum rescriptorum de annis 1761–1770.

OBJAVLJENI VIRI

Kralj, Franc in Luigi Tavano: *Atti delle visite pastorali negli arcidiaconati di Gorizia, Tolmino e Duino dell' arcidiocesi di Gorizia 1750–1759* (Atti delle visite pastorali di Carlo Michaelae d'Attems arcivesovo di Gorizia 1752–1774; 1). Gorizia: Istituto di Storia Sociale e Religiosa, 1994.

Kralj, Franc in Luigi Tavano: *Atti delle visite pastorali negli arcidiaconati di Gorizia, Tolmino e Duino dell' arcidiocesi di Gorizia 1762–1773* (Atti delle visite pastorali di Carlo Michaelae d'Attems arcivesovo di Gorizia 1752–1774; 4). Gorizia: Istituto di Storia Sociale e Religiosa, 2000.

Ožinger, Anton: *Vizitacijski zapiski savinjskega arhidiaconata goriške nadškofije 1751–1773* (Vizitacijski zapiski goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa 1752–1774; 2). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije: Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1991.

Tropper, Peter G.: *Die Berichte der Pastoralvisitationen des Görzer Erzbischofs Karl Michael von Attems in Kärnten von 1751 bis 1762* (Fontes rerum Austriacarum. Abt. 2, Diplomataria et acta; Bd. 87), (Vizitacijski zapiski goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa 1752–1774; zv. 3). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1993.

⁹⁰ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/24 ex 28 (43), str. 81; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 788.

⁹¹ Leta 1756 je bil namesto tega patrocinijski oltar naveden s patrocinijem sv. apostolov. Prim. IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/5 ex 9 (24), str. 303 (stran pri transkripciji ni bila označena); Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 437–438.

⁹² Ambrožič, Pregled predjožefinskih bratovščin, str. 25, 33, 35.

⁹³ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/24 ex 28 (43), str. 87–94; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 789–791.

⁹⁴ IT ASDG, ACAG, Visite pastorali, Attems, 1/24 ex 28 (43), str. 89; Ožinger, *Vizitacijski zapiski*, str. 790.

LITERATURA

- Ambrožič, Matjaž: Pregled predjožefinskih bratovščin na slovenskem Štajerskem. *Acta historiae artis Slovenica*, 19, 2014, št. 1, str. 17–52.
- Ambrožič, Matjaž: Zanimivosti iz delovanja predjožefinskih bratovščin na slovenskem Štajerskem. *Arhivi*, 38, 2015, št. 1, str. 35–75.
- Baraga, France: *Župnija Miren skozi stoletja*. Miren: Župnija, 2009, str. 50–76.
- Höfler, Janez: *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem. K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*. Druga, revidirana in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Viharnik, 2016.
- Lavrič, Ana: Vizitacije kot vir za slovensko zgodovino. *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp et al.). Ljubljana: ZRC SAZU, 1996, str. 483–491.
- Mlinarič, Jože: *Kostanjeviška opatija 1324–1786*. Kostanjevica na Krki: Galerija Božidar Jakac, 1987.
- Mlinarič, Jože: Malteška komenda na Polzeli. *Kronika*, 28, 1980, št. 3, str. 161–171.
- Mlinarič, Jože: *Stiška opatija 1136–1784*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1995.
- Ožinger, Anton: *Cerkvene razmere na slovenskem Štajerskem v času goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa (1750–1774) v luči njegovih vizitacij*, doktorska disertacija. Ljubljana: [A. Ožinger], 1994.
- Patriarchi: quindici secoli di civiltà fra l'Adriatico e l'Europa Centrale* (ur. Sergio Tavano in Giuseppe Bergamini). Milano: Skira, 2000.
- Steska, Viktor: Naši denarji in kranjske spominske svetinje. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, X, 1900, št. 4, str. 109–118.
- Špelič, Miran: Utrinki s študija brežiških študentov moralne teologije. *S patri smo si bili dobri: tri stoletja brežiških frančiškanov* (ur. Jože Škofljanec) (Zbirka Brežiške študije; 4). Krško: Zavod Neviodunum; Ljubljana: Brat Frančišek, 2013, str. 303–320.
- Volčjak, Jure: *Cerkev na Kranjskem pod goriško nadškofijo v času Karla Mihaela Attemsa (1750–1774)*, doktorska disertacija. Ljubljana: [J. Volčjak], 2014.
- Volčjak, Jure: *Goriška nadškofija na Kranjskem v času apostolskega vikarja in prvega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa (1750–1774)* (*Acta Ecclesiastica Sloveniae*; 39) (izid konec leta 2017).

SPLETNI VIRI

- <http://zupnija-petrovce.rkc.si/petrovska-bazilika/> (3. 8. 2017)
- Jelen, Alenka: Občine Spodnje Savinjske doline in okoliškega vzpetega sveta. *Spodnja Savinjska dolina. V toku idej in doživetij po dolini zelenega zlata. 18. geografski raziskovalni tabor, [Braslovče etc.]*, 5.–13. 7. 2014 (ur. Alenka Jelen, Miha Klemenčič, Estera Popovič) (*Geografski raziskovalni tabor*; 18) [Elektronski vir]. Ljubljana: Društvo mladih

geografov Slovenije, 2015, str. 9–13, URL: http://geo.ff.uni-lj.si/sites/default/files/ezbornik_savinjska.pdf (3. 8. 2017).

- Lavrič, Ana: O hierarhiji svetnikov na oltarnih nastavkih. Iz vizitacijskih zapisnikov ljubljanskega škofa Otona Friderika Buchheima (1641–1664) [Elektronski vir]. *RIHA Journal*, 0027 (sept. 2011), URL: <http://www.riha-journal.org/articles/2011/2011-jul-sep/lavric-o-hierarhiji-svetnikov-na-oltarnih-nastavkih> (4. 8. 2017).
- Schmidt-Brentano: *Kaiserliche und k.k. Generale (1618–1815)*, 2006, URL: <http://www.oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=18890> (11. 8. 2017).

S U M M A R Y

Lower Savinja Valley in visitation minutes of Archbishop of Gorizia Karl Michael von Attems

Following the instruction of Pope Benedict XIV, Karl Michael von Attems immediately started his office as an apostolic vicar of the Aquileian Patriarchate and later as the first Archbishop of Gorizia by conducting a visitation of his vast archdiocese, where the worshippers had not seen their archbishop, i.e., the Aquileian Patriarch, for more than 160 years. This kind of neglect was manifested in the state of parishes, which was not terrible across the entire archdiocese, but differed from one province to another. Attems conducted the visitations himself or through his delegates, whereas the last one during the period of his office as archbishop was carried out by Auxiliary Bishop Edling.

During the twenty-five years of Attems's office as archbishop, the parishes in the Lower Savinja Valley received five visitations: in 1751, 1756, 1760, 1766, and 1773. The author of the article focuses on the parishes of Gotovlje, Polzela and Žalec, with their parish vicariates Galicija, Šempeter v Savinjski dolini, and Šmartno ob Paki. The visitors assessed the ecclesiastical conditions in the parishes and vicariates, visited the parish and succursal churches, cemeteries and castle chapels, and administered various sacraments to worshippers, along with granting them support and admonitions. During their visitations, they conducted interviews with the clergy, pastoral counsellors, and certain worshippers. The visitors were generally pleased with the conditions across the parishes and vicariates in the Lower Savinja Valley; the affairs were more or less in order, worshippers were content with their shepherds and the latter with their entrusted congregation.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929.52Valvasor(497.431)

Prejeto: 25. 7. 2017

Boris Golec

izr. prof. dr., znanstveni svetnik, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Sledovi Valvasorjev v Spodnji Savinjski dolini.

Med romancami na gradu Ojstrica in umobolnico v Novem Celju

IZVLEČEK

Kranjska plemiška rodbina Valvasor, iz katere je izšel slovit polihistor Janez Vajkard (1641–1693), v splošnih predstavah ni povezana s Spodnjo Savinjsko dolino. V resnici pa so imeli Valvasorji v 17. stoletju živahne stike z lastniki gradu in gospostva Ojstrica, saj je stal njihov matični grad Medija nedaleč od kranjsko-štajerske deželne meje. Prek Ojstrice se je v Spodnji Savinjski dolini ustalila tista veja Valvasorjevega rodu, ki jo je zasnoval polihistorjev brat Janez Ditrich, drugi brat Wolfgang Jernej pa je bil nazadnje župnik v Žalcu. Sledovi Valvasorjevega rodu najdemo v 17. stoletju od Ojstrice in Vranskega na zahodu, prek Kaple pri Taboru, kjer je bilo njihovo glavno domovanje, Gomilskega, Braslovč in Prebolda do Žalca na vzhodu. S pokrajino ob spodnji Savinji so bili povezani tudi potomci Valvasorjev z drugimi priimki, med njimi zadnji na Slovenskem živeči potomec Janeza Vajkarda Valvasorja, do leta 1941 varovanec umobolnice v Novem Celju.

KLJUČNE BESEDE

rodbina Valvasor, plemstvo, družbena mobilnost, Ojstrica, Kapla pri Taboru, Končevo, Žalec, Novo Celje

ABSTRACT

*TRACES OF THE VALVASOR FAMILY IN THE LOWER SAVINJA VALLEY.
BETWEEN ROMANCES IN THE OJSTRICA CASTLE AND THE MENTAL HOSPITAL
IN NOVO CELJE*

The Carniolan noble family Valvasor, from which the famous polymath Johann Weikhard (1641–1693) descended, is not generally associated with the Lower Savinja Valley. However, during the seventeenth century, the Valvasors, whose principal Castle of Medija (Galleneck) stood not far from the Carniolan–Styrian provincial border, nurtured vibrant contacts with the owners of the Ojstrica (Osterwitz) Castle and seignior. The branch of the Valvasor family which took root in the Lower Savinja Valley through Ojstrica was initiated by the polymath's brother Johann Dietrich, whereas his other brother Wolfgang Bartholomäus spent the final years of his life serving as parish priest in Žalec. The traces of the Valvasor family in the seventeenth century extend from Ojstrica and Vransko in the west, through Kapla pri Taboru, where their principal residence was located, Gomilsko, Braslovče and Prebold to Žalec in the east. The Lower Savinja Valley is also associated with the descendants of the Valvasor family who possessed different names. The last descendant of Johann Weikhard Valvasor living in Slovenia remained confined to the mental hospital in Novo Celje until 1941.

KEY WORDS

Valvasor family, nobility, social mobility, Ojstrica, Kapla pri Taboru, Končevo, Žalec, Novo Celje

Kranjska plemiška rodbina Valvasor, iz katere je izšel sloviti polihistor Janez Vajkard (1641–1693), v splošnih predstavah ni povezana ne s Spodnjo Savinjsko dolino ne s širšim štajerskim prostorom. Razen podatka, ki ga je Janez Vajkard pustil v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689) o svojem bratu, žalskem župniku Volfgangu Jerneju,¹ se je še pred kratkim zdelo, da so Valvasorji posegali v prostor onstran kranjsko-štajerske meje le epizodno. Poleg duhovnika Volfganga Jerneja, ki je služboval v več spodnještajerskih župnijah, naj bi bil s Štajersko trajneje povezan samo v Laškem pokopani Janez Krstnik Valvasor († 1581), dobrotnik polihistorjevega deda Hieronima († 1602), pri čemer ta prvi na Slovenskem živeči Valvasor sploh ni izviral iz iste rodbine. Ko je Hieronimu leta 1581 za zvesto službenje zapustil Medijo pod Trojanami, »izvorni grad« novega rodu kranjskih Valvasorjev, je namreč v oporoki izrecno povedal, da nista sorodnika, ampak ju družijo samo skupni priimek.² In ko je Peter pl. Radics, prvi preučevalec in življenjepisc Janeza Vajkarda Valvasorja, leta 1899 objavil prispevek o Valvasorjevem rodu na Spodnjem Štajerskem,³ je večino prostora, razumljivo, namenil Janezu Krstniku. Opozoril je tudi na barona Karla, ki je leta 1761 po naključju umrl v Mariboru, in na dva Valvasorja iz 17. stoletja, na katera je naletel v Spodnji Savinjski dolini. Prvi je bil prej omenjeni polihistorjev brat duhovnik, o katerem je prevajalec Radicsevega prispevka pomotoma zapisal, da je kot župnik deloval tudi v Braslovčah,⁴ drugi pa Janez Ferdinand z Vranskega, ki je leta 1678 študiral v Gradcu in za katerega Radics ni vedel, kam na rodovnem deblu naj bi ga uvrstil.⁵

V resnici so bili Valvasorji v 17. stoletju že kar tradicionalno povezani z lastniki gradu in gospodstva Ojstrica pri Taboru. Njihova Medija je namreč ležala nedaleč od kranjsko-štajerske deželne meje, Ojstrica pa je bila na štajerski strani najbližji grad. Prek Ojstrice se je tako v Spodnji Savinjski dolini ustalila tista veja Valvasorjevega rodu, ki jo je zasnoval polihistorjev brat Janez Ditrih. Prav presenetljivo je, v koliko spodnjesavinjskih krajih najdemo v omenjenem stoletju sledove Valvasorjev. Raztreseni so od Ojstrice in Vranskega na zahodu, prek Kaple pri Taboru, kjer je bilo njihovo glavno domovanje, Gomilkega, Braslovč in Prebolda do Žalca na vzhodu. Čeprav je priimek Valvasor izginil že z generacijo otrok Janeza Ditriha, so bili pozneje s pokrajino ob spodnji Savinji povezani potomci Valvasorjev z drugimi priimki. Ne

nazadnje je bival zadnji na Slovenskem živeči potomec Janeza Vajkarda Valvasorja, leta 1941 odpeljan v smrt iz umobolnice v Novem Celju.

Najpomembnejši rodbinski član polihistor Janez Vajkard se v svojih delih za razliko od Kranjske in Koroške ni posvečal Štajerski. Toda glede na sosesčino Spodnje Savinjske doline z njegovo rodno Kranjsko ne preseneča, da je temu delu Štajerske namenil v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689) še največ prostora, če izvzamemo Celje in seveda Celjske grofe.⁶ V zvezi s slednjimi lahko v XI. knjigi *Slave* pri opisu Kočevja beremo tudi o nesrečnem koncu Veronike Deseniške, utopljene v kadi vode pod gradom Ojstrica in o njenem prvotnem grobu v Braslovčah.⁷ Te kraje je moral Janez Vajkard precej dobro poznati ne le zaradi bližine Valvasorjeve Medije, ampak tudi zaradi rodbinskih vezi članov svojega rodu s spodnjesavinjskim prostorom. Zelo verjetno se je tam prvič mudil že kot otrok, ko se je pred letom 1649 oženil njegov celo generacijo starejši polbrat Karel, in to bržkone prav na Ojstrici. Pozneje je imel Janez Vajkard na savinjski strani dva brata, o katerih bo govor v nadaljevanju in ki sta oba umrla pred njim. Več kot četrto stoletja je tam živel njegov najstarejši pravi brat Janez Ditrih, najprej zakupnik Ojstrice in nato gospodar kmečkega dvorca Končevo v Kapli, potem pa slabo desetletje še mlajši brat Wolfgang Jernej, župnik in komisar v Žalcu. Sicer pa imamo o polihistorjevih osebnih stikih s spodnjesavinjskim prostorom eno samo pričevanje, in še to ni izpod njegovega peresa. Poleti 1683 je tod skozi kot stotnik vodil kranjske pešce, iz kmetov sestavljeno pomožno vojsko, poslano na pomoč Štajerski, ogroženi od Turkov in ogrskih upornikov. Znan je samo potek pohoda vojaštva prek Vranskega in Celja do Maribora ter naprej proti Gradcu.⁸ Nobenega dvoma ni, da je Valvasor tudi sicer večkrat potoval po tej cesti, le da o tem kot še o marsičem drugem ni ohranjenih zapisov.

Medijski Valvasorji in grad Ojstrica do usodne romance

Valvasorjeva rodbina na Mediji, dvorcu pri Izlakah pod Trojanami, je bila bližnji sosed Spodnje Savinjske doline skoraj dve stoletji. Potem ko je prvi Valvasor na Slovenskem Janez Krstnik leta 1581 zapustil Medijo svojemu služabniku Hieronimu Valvasorju, se je tu zvrstilo pet generacij gospodarjev iz obeh vej Valvasorjevega rodu, dokler ni dvorec leta 1765 prešel v tuje roke.⁹ Do kranjsko-štajerske meje

¹ Valvasor, *Die Ebre IX*, str. 109.

² Golec, *Valvasorji*, str. 36–38.

³ Radics, Valvasorjev rod.

⁴ V prispevku, prevodu iz nemščine, je prevajalec krajevno ime Prassberg pomotoma prevedel kot Braslovče namesto kot Mozirje (prav tam, str. 110–112).

⁵ Pozneje, v monografiji o Valvasorju (1910), je Janezu Ferdinandu pripisal napačnega očeta: namesto k polihistorjevemu bratu Janezu Ditrihu ga je uvrstil med otroke njegovega bratranca Jurija Sigmunda, letnica omembe 1678 pa je pomotoma postala rojstna letnica (Radics, *Johann Weikhard*, str. 350).

⁶ Prim. omembe štajerskih krajev in Celjskih grofov v *Slavi vojvodine Kranjske* po: Gratzky, *Repertorium*.

⁷ Valvasor, *Die Ebre XI*, str. 201–203.

⁸ O podrobnostih pohoda 400 kranjskih pešcev avgusta 1683 gl. zlasti: StLA, Landschaftliches Archiv, Antiquum, XIV Militaria, Sch. 269, 7. 8. 1683, 13. 8. 1683, 16. 8. 1683, prezentirano 16. 8. 1683, 27. 8. 1683.

⁹ Golec, *Valvasorji*, str. 14.

na Trojanah je bilo z Medije le za kakšne pol ure ježe navkreber, do Ojstrice, gradu s sedežem obsežnega zemljiškega gospodarstva in deželskega sodišča na koncu doline istoimenskega potoka pa je vodila najkrajša pot skozi Šentgotard in pod severnimi obronki Čemšeniške planine. Ko je polihistorjev oče Jernej leta 1640 kupil še deželskosodno gospodarstvo Gamberk na kranjski strani deželne meje, so Valvasorji za dobri dve desetletji postali tudi neposredni mejaši Ojstrice in Štajerske, dokler ni Jernejev sin Karel Gamberka v šestdesetih letih izgubil.¹⁰ Ni naključje, da sta se na Ojstrici ženila oba, oče Jernej in prejkone sin Karel, za njima pa tudi mlajši sin Janez Ditrih, ta sicer ob hudem nasprotovanju družine in za ceno razdedinjenja po materini strani.

Na Ojstrici, nekdanji posesti Celjskih in nato deželnih knezov, so celi dve stoletji gospodarili Schrattenbachi, najprej od leta 1566 kot zastavni imetniki in nato od 1591 kot lastniki vse do leta 1767.¹¹ Njihov rod naj bi se na Štajersko priselil v 15. stoletju iz Frankovske, v Savinjski dolini pa se je ustalil, ko je Pongrac Schrattenbach leta 1540 kupil gospodarstvo Stopnik pri Vranskem. V naslednjih desetletjih se je rodbina naglo vzpenjala po družbeni lestvici. Maksimilijan, najprej glavar in vicedom v Celju, nato

Schrattenbachov rodbinski grb po Valvasorjevi grbovni knjigi, 1687–88 (*Valvasor, Opus insignium, fol. 193*).

pa štajerski deželni glavar je bil leta 1598 skupaj z bratom Baltazarjem, sinovi in nečaki povzdignjen v baronski stan, pol stoletja pozneje, leta 1649, pa so trije Schrattenbachi dosegli podelitev grofovskega naslova, med njimi tudi Maksimilijan ml., tedanji lastnik Ojstrice.¹²

Polihistorjev oče **Jernej Valvasor** (* ok. 1596, † 1651) je svojo prvo ženo **Marijo Elizabeto pl. Dornberg** (* ok. 1600, † 1630–32) očitno spoznal s posredovanjem Schrattenbachov. Tako gre soditi ob dejstvu, da so poročni dogovor 7. februarja 1617 sklenili na Ojstrici,¹³ ki je bila tedaj v lasti Feliksa barona Schrattenbacha, Feliksova žena pa je izvirala iz iste rodbine kot nevestina mati. Po sekundarnih virih je bila nevesta hči Aleksandra barona (!) Dornberga in Salome, rojene baronice Egkh, vendar ni prav nobene potrditve za njen baronski naslov. Najbolj neposredno govori proti temu ravno poročni dogovor, saj je Marija Elizabeta imenovana zgolj kot pl. Dornbergova, drugače kot sopolpisnika barona Egkh in Schrattenbach. Neodgovorjeni ostajata tudi vprašanji, kje se je Marija Elizabeta rodila in odraščala ter kakšna je bila usoda njenih staršev in verjetnih sorojencev. Rodbina Dornberg je imela globoke srednjeveške korenine na Goriškem in v tej deželi pomembno vlogo do prve tretjine 17. stoletja. Oče prve soproge Jerneja Valvasorja je glede na svoje redko osebno ime skoraj brez dvoma identičen z Aleksandrom Dornbergom, ki je umrl 2. novembra 1611 v Krminu in ni izviral iz baronske veje Dornbergov. Na drugi strani ostaja nepojasnen izvor njegove žene Salome Egkh. Valvasorjevo rodovno deblo iz druge polovice 18. stoletja jo navaja kot baronico, njene starše pa brez baronskega naslova, kar ni logično. Tudi Egkhi so bili od konca srednjega veka pomembna goriška rodbina, potem ko so se že prej uveljavili na Kranjskem. Obe rodbini sta v drugi polovici 16. stoletja sicer dobili baronski naslov, nista pa bila do njega upravičena zakonca Aleksander in Saloma Dornberg.¹⁴

Vse kaže, da so imeli pri poroki Jerneja Valvasorja z nevestine strani glavno besedo Egkhi. Kot rečeno, je iz baronske veje Egkhov izvirala soproga ojstriškega graščaka Feliksa barona Schrattenbacha.¹⁵ Ni

¹⁰ Prav tam, str. 185–188, 215–218.

¹¹ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 189. Prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark. II. Band*, str. 413.

¹² Schmutz, *Historisch topographisches Lexicon. Dritter Theil*, str. 523–524. – O povzdignitvah natančneje: ÖStA, AVAFH-KA, Adelsakte, Hofadelsakt von Schrattenbach, Maximilian, Balthasar, ihre Söhne und Vetter 24. I. 1598; prav tam, Hofadelsakt von Schrattenbach, Johann Friedrich, Maximilian, Christoph Felix 12. X. 1649; Frank, *Standeserhebungen. 4. Band*, str. 275.

¹³ ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 7. 2. 1617.

¹⁴ Golec, *Valvasorji*, str. 169–171.

¹⁵ Poleg Jerneja Valvasorja in njegove matere sta se pod dogovor podpisala Markvard baron Egkh in gostitelj, ojstriški gospod Feliks baron Schrattenbach, poročen z Markvardovo sestro Marijo Elizabeto baronico Egkh. Tako po Lazarinijevi genealoški zbirki kot po nedodelanem rodovnem deblu Egkhov v Zbirki rodovnikov Arhiva Republike Slovenije je bila

*Polihistorjev oče Jernej Valvasor
(Narodna galerija v Ljubljani, NG S 944,
foto Bojan Salaj).*

*Jernejeva prva žena Marija Elizabeta pl. Dornberg
(Narodna galerija v Ljubljani, NG S 942,
foto Bojan Salaj).*

izključeno, da je nevesta Marija Elizabeta sama ali skupaj z materjo¹⁶ pred poroko živela na Ojstrici pri

Marija Elizabeta hči Sigmunda barona Egkha (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. XXV, Schrattenbach; ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 2, št. 63, Eck). Po Lazariniju se je s Schrattenbachom poročila 11. julija 1600 v Gradcu, njen brat Markvard je bil križniški komtur v Metliki, oče Sigmund pa kranjski deželni upravnik. Sorodstvene vezi med Salomo Egkh, poročeno Dornberg, in kranjskimi Egkhi še niso dognane, zlasti ker Salomino ime prav na vseh znanih rodovnikih pogrešamo.

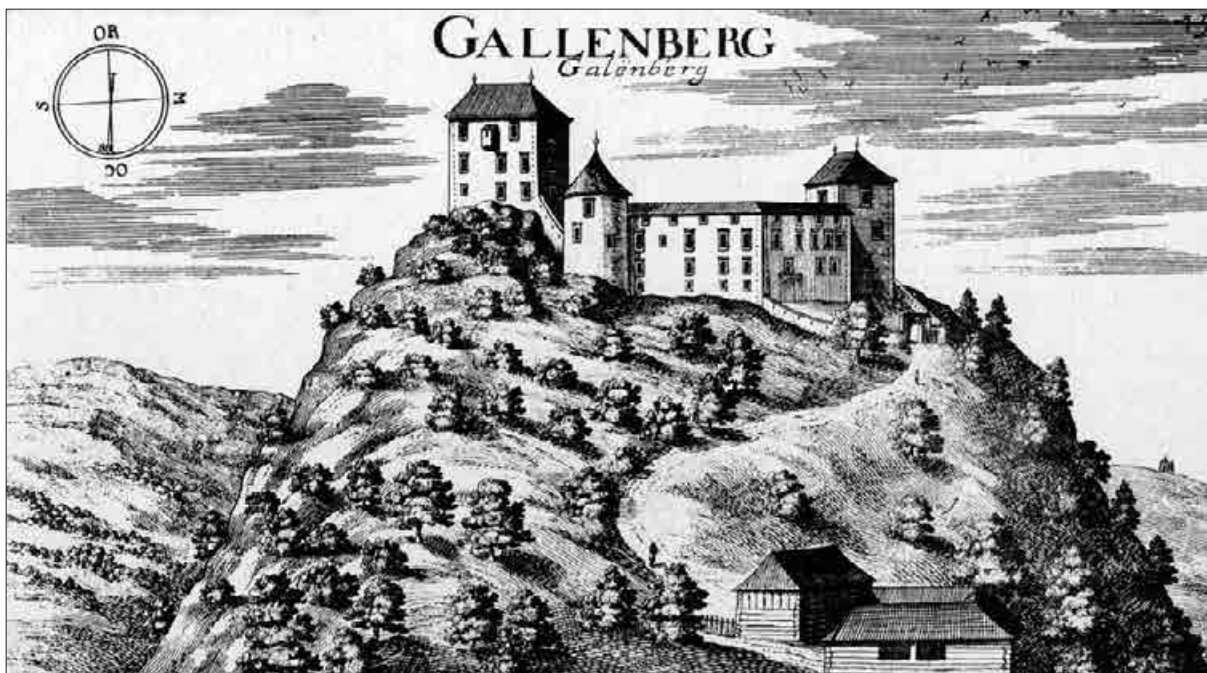
¹⁶ Čeravno govori poročni dogovor o privolitvi staršev in sorodnikov ter o njihovih podpisih in pečatih, je listino podpisala samo Jernejeva mati vdova Neža Valvasor, ne pa tudi nevestina mati vdova Saloma Dornberg, rojena Egkh, ki je bila tedaj potrjeno še živa (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 7. 2. 1617). Salomo Dornberg, rojena Egkh, srečamo 16. avgusta 1630 kot vdovo Marijo Salomo, ko je skupaj s hčerko Marijo Elizabeto Valvasor vstopila v ljubljansko kongregacijo Marije Vnebovzete, obe pa sta tedaj zadnjič izpričani kot živi. Mati je v kongregacijski knjigi – vpis je nastal šele sredi stoletja – navedena kot vdova Marija Saloma pl. Dornberg (*Frau von Dornwerg wittib*),

daljnih sorodnikov, lahko pa bi se prišla tja samo poročiti. Poročni obred so precej verjetno opravili na samem gradu ali v župnijski cerkvi na Vranskem, morda še istega dne, ko je bil podpisan poročni dogovor.

Prvi zakon Jerneja Valvasorja je trajal vsaj trinajst let in iz tega časa je tudi edini podatek o njegovi siceršnji povezanosti s spodnjesavinjskim prostorom. Konec leta 1622 je v Celju kupil od Jurija Sigmunda grofa Paradeiserja vinograde okoli Pernovega: »zu Pernau vnd Ruderberg in Cillier amt«. Pridobitev, ki je dokumentirana šele 139 let pozneje (1761) v zapuščinskem inventarju njegovega pravnuka Karla Jožefa,¹⁷ je morala biti kratkotrajna, saj je v štajer-

rojena baronica (!) Egkh (*ein geborne frejn von Egkh*), hči pa kot Marija Elizabeta Valvasor, rojena baronica (!) Dornberg (*Valuaforin ein geborne Frejn von Dornwerg*) (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 724).

¹⁷ ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 118, fasc. XXXXVII, lit. U–V–37, 30. 7. 1761, pag. 98/Nr. 59.

*Grad Gamberk pri Čemšeniku po Valvasorjevi Topografiji Kranjske, 1679
(Topographia Ducatus Carnioliae Modernaе, št. 29).*

ski imenjski knjigi ne najdemo.¹⁸ Glede na to, da je Jernej v tridesetih letih potreboval denar za nakupe novih posesti,¹⁹ ne preseneča, da te ni obdržal.

Prva žena Marija Elizabeta Dornberg mu je na Mediji rodila sedem otrok in umrla po 16. avgustu 1630, najpozneje v začetku leta 1632. Vdovec Jernej se je nato 20. aprila omenjenega leta oženil v ljubljanski stolnici s polihistorjevo materjo Ano Marijo pl. Rauber (* ok. 1610, † 1657), ki mu je na svet prinesla še sedemnajst potomcev, med njimi kot dvanajstega otroka polihistorja Janeza Vajkarda.²⁰

Tri leta po poroki je družino Jerneja Valvasorja in ojstriške Schrattenbache še tesneje povezala skupna usoda, ki je med štajerskim kmečkim uporom leta 1635 doletela ojstriški in medijski grad. Izhodišče upora je bilo prav v ojstriškem gospostvu,²¹ iskra pa je kmalu preskočila tudi na kranjsko stran. Medijo so 6. maja, sočasno z Gamberkom, ki tedaj še ni bil Valvasorjev, osvojili ojstriški, laški in domači medijski podložniki.²² Slednji so ga morali nato isto jesen za kazen popravljati.²³

Pet let po uporu je podjetni Jernej Valvasor postal neposredni sosed ojstriških Schrattenbachov, s tem

ko je kupil bližnji višinski grad Gamberk pri Čemšeniku, sedež obsežnega gospostva z deželskim sodiščem, na robu katerega je stala tudi Medija. Čeprav je zdaj postal upoštevanja vreden zemljiški in deželsko-sodni gospod, pa Valvasorjeva rodbina z Gamberkom ni imela sreče. Že kmalu po nastopu lastništva, vsega nekaj let po velikem kmečkem uporu, se je skupina nepokornih gamberških podložnikov spustila z novim lastnikom v pravdanje zaradi tlake, ki se je pozneje, za časa njegovega sina Karla, sprevrglo v silovit spor. Nemara so bila nesoglasja s podložniki, predvsem s kosezi, in nevhvaležna vloga upravljanja deželskega sodišča eden od razlogov, da je Jernej Valvasor še za življenja leta 1648 prepustil Gamberk v zakup najstarejšemu sinu Karlu.²⁴

Karel Valvasor (* 1617–20, † 1697), najstarejši polbrat polihistorja Janeza Vajkarda, se je verjetno prvič oženil prav v letu, ko je od očeta prevzel upravljanje Gamberka, vsekakor pa ne veliko prej. Bil je prvi, a ne tudi zadnji Valvasor, ki si je nevesto našel na štajerski strani, in sicer prav iz rodu Schrattenbachov. **Ana Kristina baronica Schrattenbach** (* ok. 1627, † 1649) sicer ni izvirala neposredno iz ojstriških rodbinske veje, vendar je bila ta zagotovo vpletena v sklenitev znanstva in poroke. Ana Kristina, v Valvasorjevi rodbini prva nevesta baronskega stanu, se je rodila v zakonu Jurija barona Schrattenbacha in Ane Eleonore, rojene baronice Teuffenbach. Luč sveta je skoraj brez dvoma zagledala v očetovem dvorcu Švarcenštajn pri Velenju, kjer je potrjeno odraščala

¹⁸ StLA, B 249/5, Adalbert Sikora, Die steirischen Gülden.

¹⁹ Golec, *Valvasorji*, str. 182–186.

²⁰ Prav tam, str. 171–173, 177.

²¹ Grafenauer, *Kmečki upori*, str. 295–306; Koropec, *Mi smo tu*, str. 127 sl.

²² Koropec, *Mi smo tu*, str. 140.

²³ O obveznostih posameznih podložnikov pri popravilu gradu jeseni 1635 govori na več mestih medijski urbar 1635–1642 (ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, I/30u, urbar Medija 1635–1678, 2. del, fol. 76, 77, 79).

²⁴ Golec, *Valvasorji*, str. 185–188.

skupaj s šestimi sestrami.²⁵ Najverjetneje jo je s Karlom Valvasorjem seznanil daljni sorodnik, ostriški graščak Maksimilijan baron Schrattenbach,²⁶ ki je leta 1646 kot varuh hčerke pokojnega mrzlega bratranca Jurija vzel Švarcenštajn od njih v zakup.²⁷ O poroki ni znanega ničesar in tako tudi ne, kje se je odvila. Ojstrica se je za to sicer ponujala kot narav-

nost idealna lokacija in tako lahko več kot upravičeno sklepamo, da se je Karel Valvasor oženil na istem gradu kot tri desetletja prej (1617) njegov oče Jernej. Oba sta tudi kmalu ovdovela, še zlasti Karel, saj je Ana Kristina umrla že 16. januarja 1649 v Ljubljani, po mrliški knjigi stara 22 let.²⁸ Tudi če je rodila kakšnega otroka, ta ni bil krščen v kranjski prestolnici in ni preživel najrosnejše mladosti, saj Janez Vajkard na Valvasorjevem rodbinskem deblu v *Slavi* navaja samo Karlove otroke iz drugega zakona z Ano Rozino pl. Barbo (* po 1619, † 1702), s katero se je njegov polbrat oženil 27. februarja 1650 v Ljubljani in z njo preživel skoraj pol stoletja.²⁹

²⁵ Ano Kristino kot Karlovo prvo ženo in kot rojeno grofico (!) Schrattenbach navaja Valvasor na rodovnem deblu svoje rodbine (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109). – Na vprašanje o njeni identiteti ne ponujata odgovora niti Lazarinijeva zbirka genealoških podatkov o plemstvu, ki pozna Ano Kristino prav tako le iz mrliške knjige (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. XXV, Schrattenbach), niti obsežno rodovno deblo in narativna genealogija v Schrattenbachovem rodbinskem arhivu (StLA, A. Schrattenbach, K 1, H 1 in H 4). – Kdo so bili njeni starši, razkriva inventar premičnega premoženja sedmih sester in matere, drugič ovdovele Kacijaner, datiran na Švarcenštajnu 30. junija 1643; Ana Kristina je med sestrami navedena na tretjem mestu (StLA, Landrecht, K 1134, Schrattenbach (2), 30. 6. 1643). Njen leta 1637 preminuli oče Jurij je kupil Švarcenštajn leta 1618 in na njem gospodaril do smrti (po zapuščinskem inventarju: prav tam, K 1133 I. Teil, Schrattenbach (1), 6. 10. 1637; prim. StLA, B 249/5, Sikora, *Die steirischen Gülden*, str. 343, 348). – Rodovno deblo v Schrattenbachovem rodbinskem arhivu (StLA, A. Schrattenbach, K 1, H 4) pripisuje Juriju baronu Schrattenbachu in njegovi ženi Ani Eleonori, rojeni baronici Teuffenbach, sedem hčera, od katerih pozna po imenu samo zadnje tri, vse omožene, med njimi pa ni Ane Kristine. Ta se najverjetneje skriva pod četrto hčerko, označeno kot N. in kot poročeno z baronom.

²⁶ Ojstrico je dobil leta 1638 od očeta Feliksa, leta 1647 pa prevzel od dedičev Kristofa Sigmunda Schrattenbacha še bližnje gospostvo Stopnik pri Vranskem (StLA, B 249/5, Sikora, *Die steirischen Gülden*, str. 346).

²⁷ Švarcenštajn je vzel v zakup za tri leta 2. junija 1646, ko se je iztekel triletni zakup vdove Marije Eleonore. V zakupnem pismu so opredeljene njegove obveznosti do petih še neporočenih Jurijevih hčerk, ki pa žal niso navedene poimensko (StLA, Landrecht, K 1134, Schrattenbach (2), 2. 6. 1646). Tri leta prej je bilo po inventarju samskih še sedem, med katerimi je Ana Kristina imenovana kot tretja, pred njo sta navedeni Eva Marija in Marija Magdalena, za njo pa Marija Ana Krescencija, Veronika, Suzana in Marija Elizabeta (prav tam, 30. 6. 1643). Če so se sestre poročale po starostnem zaporedju oziroma če sta obe pred Ano Kristino navedeni sestri medtem umrli, Ana Kristina torej sredi leta 1646 še ni bila omožena s Karlom Valvasorjem. Rodovno deblo v Schrattenbachovem arhivu navaja, da sta dve sestri umrli mladi, tretja je postala redovnica v Gössu (za nobeno nima imena), štiri pa so se omožile. Od teh štirih je lahko Ana Kristina samo prva, tista brez imena, saj so ostale tri navedene z imeni in imeni svojih soprogov (StLA, A. Schrattenbach, K 1, H 4). Od njihovih imen – Marija Elizabeta, Barbara in Marija Ana – se samo eno ujema s katerim od sedmih imen v inventarju iz leta 1643 – Marija Elizabeta, eno pa deloma – Marija Ana (Krescencija). Za obe vemo, kdaj sta se omožili: Marija Ana (Terezija) 26. avgusta 1648 v Gradcu, Marija Elizabeta pa 26. novembra 1651 v Judenburgu (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. XXV, Schrattenbach; Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Graz*, str. 205). Tretja, Barbara, poročena z Jurijem Andrejem baronom Sauerjem, je identična s Suzano iz zapuščinskega inventarja, saj jo pozneje srečujemo kot Barbaro Suzano baronico Sauer (Witting, *Beiträge zur Genealogie*, str. 258). – Stopnjo sorodstva med Maksimilijanom baronom Schrattenbachom in Jurijem, očetom Ane Kristine, razkriva rodovno deblo v Schrattenbachovem arhivu: imela sta skupnega pradedca Vincenca, ki je umrl verjetno malo pred letom 1542 (StLA, A. Schrattenbach, K 1, H 4).

Ana Kristina baronica Schrattenbach, prva žena polihistorjevega polbrata Karla Valvasorja, čigar portret se ni ohranil (Narodna galerija v Ljubljani, NG S 946, foto Bojan Salaj).

²⁸ V mrliški matici je navedena tudi z dekliškim priimkom, pokopali pa so jo v stolnici (NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, pag. 106; prim. Radics, *Jo-hann Weikhard*, str. 343, 344).

²⁹ Golec, *Valvasorji*, str. 212–214.

Grad Ojstrica pri Sv. Juriju ob Taboru (Tabor) po Vischerjevi Topografiji Štajerske, 1681 (*Topographia Ducatus Stiriae*, sl. 82); v bližini je končala nesrečna Veronika Deseniška, dobrih dvesto let pozneje pa se je v spodnjem gradu začela romanca med Janezom Ditrihom Valvasorjem in »slabo žensko« Katarino Gaber.

Četudi Valvasorji in Schrattenbachi zaradi zgodnje smrti Karlove prve žene niso ostali v trajnejšem sorodstvu, so bili še naprej v dobrososedskih odnosih. Tako je polihistorjev oče Jernej Valvasor konec leta 1649 na Vranskem botroval ob krstu Rudolfa, sina Maksimilijana Schrattenbacha.³⁰ Le nekaj let zatem pa je Maksimilijan Schrattenbach, od leta 1649 grof,³¹ prepustil Ojstrico v zakup Jernejevemu sinu in Karlovedemu polbratu Janezu Ditrihu Valvasorju. In to dejanje je bilo za Janeza Ditriha življenjsko usodno, saj je na Ojstrici spoznal svojo bodočo ženo in dal prednost klicu srca pred družbenimi normami.

Polihistorjev starejši brat Janez Ditrih, ubožni gospodar na Končevem v Kapli

Janez Ditrih Valvasor (* 1632–33, † 1683–89), kratko *Ditrih*,³² najstarejši pravi brat polihistorja Janeza Vajkarda, je bil od vseh Valvasorjev povezan s Spodnjo Savinjsko dolino najdlje in najtesneje. Do

nedavnega je njegova usoda ostajala tako rekoč popolna neznanka. Znano je bilo skoraj samo to, kar je na rodovnem deblu svoje rodbine v IX. knjigi *Slavre* lakonsko zapisal Janez Vajkard: »izselil se je iz dežele« (*ist aus dem Lande gezogen*). Brata je s križcem označil za pokojnega, njegovo ženo in otroke pa gladko zamolčal,³³ in sicer s premišljeno utemeljitvijo, da pri tistih Valvasorjih, ki so se iz dežele izselili, ni navedel njihovih otrok, ker da za vse ne ve.³⁴ S tem niso bili mišljeni samo otroci Janeza Ditriha, ampak tudi potomstvo polihistorjevega bratranca Jurija Sigmunda (* ok. 1618, † 1686–89), čigar usoda je bila precej podobna Ditrihovi. Oba sta namreč zaradi poroke z žensko neplemiškega rodu padla pri sorodstvu v nemilost. Juriju Sigmundu so kranjski deželni stanovi leta 1657, potem ko je prodal dvorec Klevišče pri Polšniku in zapustil deželo, na prošnjo Valvasorjeve rodbine celo odvzeli deželanske pravice. Pozneje je živel na Hrvaškem in Koroškem, kjer se je preživljal kot preizkuševalec rud. Plemiški način življenja je moral opustiti tudi njegov sin Gregor Ferdinand (* ok. 1650, † 1726), ki se je naselil v Gradcu, si z dvema neplemkinjama ustvaril številčno družino in je v štajerski prestolnici izpričan najprej kot lakaj, nato kot starinar ter nazadnje več desetletij kot stanovski puškar.³⁵

³⁰ Orožen, *Das Dekanat Fraßlau*, str. 57, 123.

³¹ Gl. op. 12.

³² Samo z imenom Ditrih je naveden na očetovem seznamu stroškov za obutev leta 1639 (ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, I/30u, urbar Medija 1635–1678, 2. del, fol. 95) in v zamenjalni pogodbi med Valvasorji iz leta 1683 (ARS, AS 730, Gospodstvo Dol, fasc. 4, Dominicalia, Akti o imenju Marije Salome Schwab v vaški in šmartinski fari, 13. 1. 1683). V krstni matici župnije Vače je njegova hči Ana Marija imenovana »Illmi Dni Theodorici Valuasor filia« (NSAL, ZA Vače, Matične knjige, R 1673–1689, s. p., 4. 1. 1679).

³³ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109.

³⁴ Prav tam, str. 108.

³⁵ Prav tam, str. 117–125.

Prav ta Gregor Ferdinand nam je zapustil eno ključnih pričevanj o nadaljni usodi daljnega sorodnika Janeza Ditriha, bratranca svojega očeta, čeprav se sorodnika najverjetneje sploh nikoli v življenju nista srečala. Kot bomo videli, je leta 1715 na zaslišanju v Gradcu – zadevalo je nekega lažnega Valvasorja – izpovedal, da je približno pet let prej (okoli 1710) tam spoznal dva njegova sinova, ki sta nato odšla naprej, pokojni Janez Ditrih pa da je bil lastnik majhnega posestva »Končoč« nedaleč od Žalca.³⁶ Ta podatek se je sicer lepo ujemal z vsem, kar je bilo o Janezu Ditrihu mogoče izslediti prek drugih virov, začeni z oporoko njegove matere, vendar pa je vse doslej ostalo odprto vprašanje, kje natanko v Spodnji Savinjski dolini je »Končoč« ležalo. Srečno naključje je zdaj privedlo tudi do dokončnega odgovora na to vprašanje. »Končoč« se je po rodbini prejšnjih lastnikov Koncev v resnici imenovalo Končevo ali Konec-dvor, gre pa za kmetijo Košenina na Gorjakovem, zaselku vasi Kapla pri Taboru, le streljaj od stare »cesarske ceste« Dunaj–Trst. Tu se je, kot vse kaže, življenjska zgodba polihistorjevega brata Janeza Ditriha v osemdesetih letih 17. stoletja tudi iztekla.

Zelo pomenljiva je ugotovitev, da polihistor Janez Vajkard ni povedal, kam se je njegov »iz dežele izseljeni« brat odselil. Nič ga ne bi stalo, ko bi zapisal, da si je novi dom našel na Štajerskem, za bratranca Jurija Sigmunda pa, da je odšel na Koroško, a tega ni storil. Bralce *Slave vojvodine Kranjske* je raje pustil v nevednosti, tako da si je njun odhod s Kranjskega lahko vsak razlagal po svoje. Zlahka si je bilo predstavljati, kako sta se oba odselila daleč stran in kako kranjski polihistor o njunem nadaljnjem življenju ni mogel vedeti veliko, morda ne bistveno več kot to, da sta umrla. Kaj vse lahko pomeni »izselil iz dežele«, se je še izraziteje kot pri Juriju Sigmundu pokazalo pri Janezu Ditrihu. Ta kritizirani »odpadli« polihistorjev najstarejši pravi brat se je namreč preselil vsega nekaj kilometrov čez kranjsko-štajersko deželno mejo, na savinjsko stran. Tam je tudi ostal, tako rekoč v neposredni sosesčini Valvasorjevega rodbinskega gradu Medija. Več kot zanimivi so razlogi, zakaj je pristal v Savinjski dolini in zakaj ga je Janez Vajkard za »zgodovino« zamolčal.

Kot lahko razberemo iz omenjenega rodovnega debla Valvasorjev v *Slavi vojvodine Kranjske*, je bil Janez Ditrih prvorojenec Jerneja Valvasorja iz njegovega drugega zakona z Ano Marijo, rojeno Rauber.³⁷ V virih se prvič omenja leta 1639 na očetovem seznamu stroškov za obutev družinskih članov, ko mu je bilo kakšnih šest let.³⁸ Leta 1652 je bil v Gradcu vpisan na logiko, takrat tretjo najvišjo jezuitsko študijsko stopnjo.³⁹ Glede na poznejšo navedbo v oporoki njegove

matere (1657), da je v Gradcu študiral nekaj manj kot dve leti,⁴⁰ se je moral pred tem šolati pri jezuitih v Ljubljani, tako kot za njim Janez Vajkard, vendar o tem ni poročil. O njegovi nadaljnji usodi do nedavna ni bilo znanega tako rekoč nič. Čeprav je Peter pl. Radics že leta 1910 objavil oporoko njegove matere Ane Marije, v kateri je govor o Ojstrici in sinovi nameravani poroki s »slabo žensko«, tem namigom ni več sledil. Tudi drugi polihistorjev življenjepisec Branko Reisp se je tako kot Radics zadovoljil s podatkom, da se je Janez Ditrih iz dežele izselil, le da je opozoril na podobno usodo z bratrancom Jurijem Sigmundom: izselitev zaradi stanovsko neprimerne poroke (1983).⁴¹

deželi izvora: »Joannes Theodoricus Valuasor, prou[incialis]« (Andritsch, *Die Matrikeln. Band 2*, str. 88).

⁴⁰ ARS, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–3, 10. 6. 1657; objava: Radics, *Johann Weikhard*, str. 50. – V materinem zapuščinskem inventarju (1657) je naveden regest pobotnice »gospoda« Janeza Tomaža Khunsta (nečaka škofa Tomaža Hrena) iz leta 1653, pri katerem je bil Janez Ditrih v Gradcu (kot študent) na hrani (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–4 1/2, 20. 8. 1657, pag. 8/Nr. 19).

⁴¹ Glavnina spoznanj o Janezu Ditrihu je bila objavljena v: Golec, *Lažni Valvasor*, str. 20–29. – Glede na to, da Radics usode Janeza Ditriha v svojih delih ni nikjer omenil, in zlasti ob dejstvu, da se je ni dotaknil niti leta 1899 pri obravnavi Valvasorjevega sorodstva na Štajerskem (Radics, *Valvasorjev rod*, str. 103–114), je na dlani, da je (pre)pozno odkril ključni vir – materino oporoko, shranjeno v zbirki oporok deželnega sodišča v Ljubljani. O njenem obstoju je prvič spregovoril šele v svoji drugi monografiji o Valvasorju (1910), v kateri je celotno oporočno besedilo tudi objavil (Radics, *Johann Weikhard*, str. 49–53). Ker je za Janeza Ditriha kot zakupnika Ojstrice izvedel tako pozno, prej niti ni mogel biti pozoren na druge povezave, ki so mu jih odstirali naključni viri. V Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu ni posebej iskal gradiva o gospodstvu Ojstrica, zapis o graškem študentu Janezu Ferdinandu, omenjenem leta 1678 kot deželanu z Vrnskega, pa je ostal samo osamljen podatek o še enem Valvasorju, ki ga Radics ni znal in mogel pravilno umestiti na Valvasorjevo rodbinsko drevo, k očetu Janezu Ditrihu. Janeza Ferdinanda je nazadnje v monografiji iz leta 1910 napačno razglasil za sina Jurija Sigmunda, pri tem pa zagrešil še dodatno pomoto, ko je leto 1678 navedel kot njegovo rojstno letnico (prav tam, str. 350). V primerjavi z vedenjem o Juriju Sigmundu, ki je prav tako zapustil Kranjsko, je Radics o polihistorjevem bratu Janezu Ditrihu ugotovil neprimerno manj dejstev. V Radicsevi zapuščini najdemo v osebni mapi tega »izobčenega« Valvasorja vsega tri z njim povezane zapise iz let 1652 in 1653 o šolanju v Gradcu ter iz leta 1681, ko je prejel dediščino po sestri (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 7, mapa XXVIII, G Bratje in sestre Janeza Vajkarda, Ivan Ditrih). – Zelo malo podatkov o Janezu Ditrihu zasledimo tudi v literaturi, pa še ti so precej nepovezani. Radics mu je v svoji monografiji o Valvasorju (1910) poleg citiranega odstavka iz materine oporoke, ki pa ga ni komentiral, namenil le bežno opazko v rodovniku, da se je izselil (*ausgewandert*) (Radics, *Johann Weikhard*, str. 50–51, 346). Razloga za izselitev začuda ni omenjal, kar tem bolj preseneča ob dejstvu, da ga je v istem rodovniku navedel pri bratranecu Juriju Sigmundu, in sicer poroko s kmečko hčerko (prav tam, str. 350). Reisp (1983) je mimogrede opozoril na podobni usodi obeh sorodnikov zaradi stanovsko neprimerne poroke (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 68), za nobenega od njiju pa ni povzel Radicsevih ugotovitev o tem, kje sta živela, ampak je pustil prosto pot bralčevi domišljiji.

³⁶ O tem natančno: Golec, *Lažni Valvasor*, str. 6–8.

³⁷ Valvasor, *Die Ebre IX*, str. 109.

³⁸ ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, I/30u, urbar Medija 1635–1678, 2. del, fol. 95.

³⁹ V univerzitetni matriki je označen kot deželan, brez podatka o

Ključni vir o usodi Janeza Ditriha je torej omenjena oporoka njegove matere Ane Marije, rojene Rauber, sestavljena 10. junija 1657 na Mediji. Mati, tedaj že šest let vdova, je za glavne dediče svojega premoženja imenovala tri sinove, polihistorja Janeza Vajkarda, Janeza Herbarda in Wolfganga Jerneja. Nekaj imetja je namenila še trem hčerkam in dvema pastorkama, najstarejšega sina Janeza Ditriha pa je pogojno razdedinila. Dotlej je med študijem v Gradcu od nje prejel že več kot 600 goldinarjev in nato še 1000, ko je vzel v zakup gospodstvo Ojstrica na Štajerskem. Ker pa ni hotel spoštovati materinega nasveta in se je nameraval poročiti s »slabo žensko«, s čimer

Polihistorjeva neizprosna mati Ana Marija, rojena pl. Rauber (Narodna galerija v Ljubljani, NG S 945, foto Bojan Salaj).

Nadaljnjo življenjsko pot Janeza Ditriha je Reisp zaokrožil na podlagi logičnega sklepanja, ne da bi preverjal, ali so se grožnje njegove matere o razdedinjenju uresničile: »rodbino je zapustil že v mladosti« in umrl pred izidom *Slave* (1689). Razloge za ločitev od rodbine je opisal v enem samem stavku: »Zaradi zveze z žensko, ki je bila po plemiških nazorih zanj neprimerne stanu, je bil razdedinjen in se je umaknil iz dežele.« (prav tam, str. 59–60).

naj bi vsemu sorodstvu prizadejal veliko sramoto, je užaljena Ana Marija sklenila, da se mu vse, kar je od nje že dobil, šteje kot dediščina, ki mu pripada po očetu. Po njej tako ne dobi ničesar, razen če si glede poroke ne premisli in se v kratkem ne poroči s svojemu stanu primerno, pošteno in verno plemkinjo ali sprejme kakšno drugo plemiško službo. V takem primeru bi mu zapustila enako dediščino kot ostalim trem sinovom.⁴²

Janez Ditrh se je torej ujel v podobne zanke kot nekaj let prej njegov starejši bratranec Jurij Sigmund. Po sredi je bila žena – ženska neprimerne, nižjega stanu. Njegova zgodba se je začela zapletati sredi petdesetih let 17. stoletja, potem ko je, star dobrih dvajset let, končal šolanje v Gradcu in z materinim denarjem vzel v zakup ojstriško gospodstvo. Ta korak so mu omogočili Schrattenbachi, s katerimi so Valvasorje vezale tradicionalne sosedske, prijateljske in pretrgane sorodstvene vezi. Od kratkotrajne poroke Karla Valvasorja z Ano Kristino baronico Schrattenbach, umrlo leta 1649, je minilo komaj nekaj let, in najverjetneje je prav Karel kot varuh svojih mlajših sorojencev pomagal polbratu Janezu Ditrihu priti do zakupništva Ojstrice. Tedanji lastnik ojstriškega gospodstva je bil Maksimilijan Schrattenbach, daljni sorodnik Ane Kristine in eden od treh baronov Schrattenbahov, ki so leta 1649 dosegli grofovski naslov. Za Ojstrico je potreboval zakupnika, saj je sam z družino živel na Stopniku pri Vranskem⁴³ ali pa morda že na gradu Šoštanj, kjer je leta 1664 tudi umrl.⁴⁴

Janez Ditrh Valvasor je kot ojstriški zakupnik omenjen le v oporoki matere Ane Marije. Ojstriški gosposki arhiv za čas pred začetkom 18. stoletja je namreč skoraj v celoti uničen,⁴⁵ pa tudi med dokumenti štajerske deželne pravde, ki vključujejo zapuščinske inventarje Schrattenbachov, ni najti nobene omembe o njegovem zakupništvu.⁴⁶ Zelo verjetno je bil še vedno zakupnik, ko je njegova umirajoča mati 10. junija 1657 na Mediji narekovala oporoko in mu v njej zagrozila z razdedinjenjem, če se poroči s svojo izbranko, »slabo žensko«. Lahko da ji je namero o poroki razkril sam, vendar se je moral zavedati, koliko s tem tvega. Slaba dva meseca po nastanku materine oporoke je namreč njegov bratranec Jurij Sigmund 3. avgusta 1657 zaradi »nečastnega vedenja« prav na pobudo Valvasorjeve rodbine izgubil deželansko čast,

⁴² ARS, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–3, 10. 6. 1657; objava: Radics, *Johann Weikhard*, str. 49–53.

⁴³ Maksimilijan grof Schrattenbach je Stopnik prevzel leta 1647 (StLA, B 249/5, Sikora, *Die steirischen Gülden*, str. 159, 345). Tu so se mu med letoma 1646 in 1649 rodili tudi štiri otroci (Orožen, *Das Dekanat Fraßlau*, str. 123).

⁴⁴ StLA, Landrecht, K 1134, Schrattenbach (2), 17.–18. 6., 23. 6., 7.–9. 7., 6.–8. 8., 19.–20. 8., 1.–2. 9. 1664, s. p.

⁴⁵ Kološa (gl. ur.), *Vodnik po fondih, III. knjiga*, str. 106–107; o uničenju grajskega arhiva leta 1711: Štrekljeva, *Grad Ojstrica*, str. 89.

⁴⁶ StLA, Landrecht, K 1133–1135.

Danes ni za spodnjim ojstriškim gradom nobenih sledov (foto B. Golec, junij 2017).

ker se je oženil s kmečko hčerko.⁴⁷ A Janez Ditrih je kljub materinim grožnjam z razdedinjenjem, enako kot bratranec, vztrajal pri svojem, čeprav je s tem izgubil celotno dediščino po materi, po očetu pa je lahko pričakoval manj, ker je mati za vse, kar mu je dotlej izročila, izrecno določila, naj se mu odšteje od očetove dediščine. V zakon je stopil pred 20. februarjem naslednjega leta (1658), ko se mu je rodil prvi otrok, saj je ta štiri dni pozneje ob krstu vpisan v krstni matici vikariata Sv. Jurij ob Taboru kot zakonski. Poroka je bila bodisi v ojstriški grajski kapeli bodisi v župnijski cerkvi na Vranskem.⁴⁸

»Slaba ženska«, ki je tako ogrela srce mladega Valvasorja, da se je raje odločil zanj kot za pripadajočo dediščino, se je imenovala **Katarina Gaber** in je bila ključarica na gradu Ojstrica. Najverjetneje je šlo za nedomačinko, saj priimka Gaber v tem času ne

najdemo ne v šentjurijski ne v vranski krstni matici,⁴⁹ je pa sicer značilen za širše območje, za Savinjsko dolino z zaledjem.⁵⁰ Krstna matica vikariata Sv. Jurij ob Taboru Katarino dobro leto pred krstom prvega otroka edinkrat omenja še kot samsko in pri tem ne pušča nobenega dvoma, da gre za pravo osebo. Dne 21. decembra 1656 je pri krstu hčerke zakoncev Andreja in Neže Dragar botrovala Katarina Gaber, ključarica z gradu Ojstrica (*Catharina Gaberin Clauigera ex arce Osterwiz*). Omenjena zakonca sta ključni dokaz, da se je Katarina nato omožila z Janezom Ditrihom Valvasorjem. Naslednjima dvema Dragarjevima otrokoma, krščenima 8. novembra 1658 in 1. aprila 1661, je namreč šel za botra prav Janez Ditrih Valvasor, zdaj že Katarinin soprog.⁵¹

Odrpto ostaja vprašanje, ali sta Janez Ditrih in Katarina tudi po poroki nekaj časa še ostala na ojstriškem gradu, kjer se je njuna ljubezenska zgodba začela. Zveza med grajsko ključarico, najverjetneje navadnim kmečkim dekletom, in plemiškim zakupnikom gospostva ni bila po okusu Valvasorjeve rodbine ali vsaj njenega dela, njuna »prepovedana ljubezen« pa seveda ni doživela tako tragičnega epiloga kot dobri dve stoletji prej slovita zveza med Friderikom Celjskim in Veroniko Deseniško, ki naj bi jo utopili prav pod starim ojstriškim gradom.⁵² Ta je bil sredi 17.

⁴⁷ Golec, *Valvasorji*, str. 119–120.

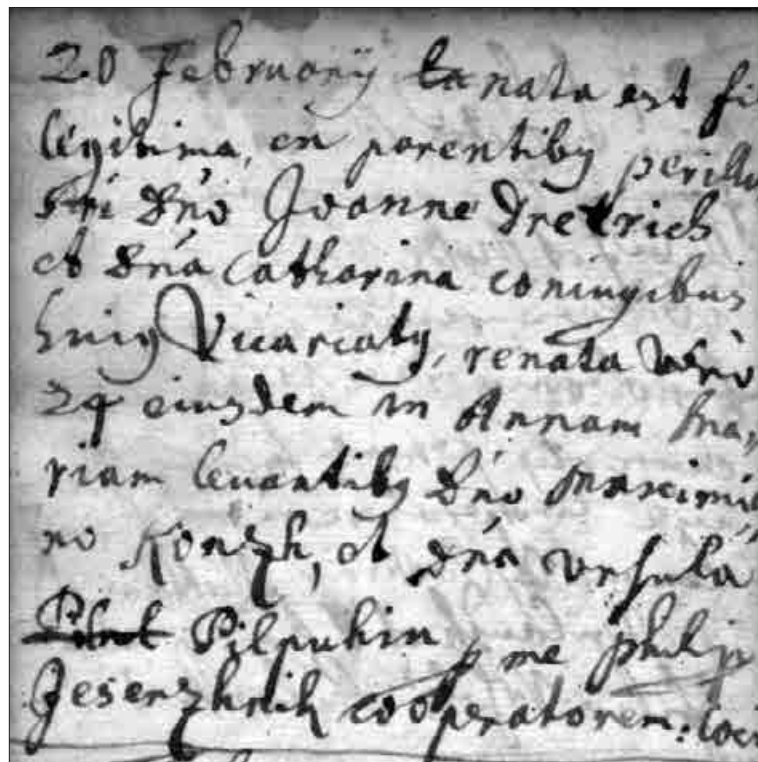
⁴⁸ ZAC, ZAC 6, Zbirka rokopisov, št. 9, krstna knjiga vikariata Sv. Jurij ob Taboru 1646–1664, s. p., krst 24. 2. 1658. – Ker so starejše poročne matice župnije Vranksko in njenega vikariata Sv. Jurij žal izgubljene, ne bomo najbrž nikoli izvedeli, ali je Janez Ditrih stopil v zakonski stan še za materinega življenja ali šele po njeni smrti, tedaj z že nosečo izvoljenko. Njegova prvorojenka Ana Marija, krščena pri Sv. Juriju 24. februarja 1658, štiri dni po rojstvu, je bila namreč spočeta prav v dneh, ko je Ana Marija Valvasor, rojena Rauber, na Mediji narekovala svojo zadnjo voljo. Ni naključje, da je vnukinja dobila ime po svoji pokojni stari materi. Nasprotno gre najbrž zgolj za duhovnikov spodrsrljaj, da krščenka v krstni matici nima priimka, ampak je navedena le kot zakonska hči »presvetlega gospoda Janeza Ditriha in gospe Kaťarine« (*perillustri Dno Joanne Dietrich et Dnae Catharinae*). Žal matica ne pove, kje natanko sta zakonca živela, ampak zgolj navaja, da sta iz domačega vikariata (*huius Vicariatus*).

⁴⁹ ZAC, ZAC 6, Zbirka rokopisov, št. 9, krstna knjiga vikariata Sv. Jurij ob Taboru 1646–1664; prav tam, št. 31, krstna knjiga župnije Vranksko 1660–1672.

⁵⁰ Prim. Bezljaj (ur.), *Začasni slovar*, str. 151.

⁵¹ ZAC, ZAC 6, Zbirka rokopisov, št. 9, krstna knjiga vikariata Sv. Jurij ob Taboru 1646–1664, s. p.

⁵² *Kronika grofov Celjskih*, str. 20.

Vpis krsta prvorojenke Janeza Ditriha in Katarine Valvasor 24. februarja 1658 v krstni matici vikariata Sv. Jurij ob Taboru; zakonca sta navedena brez priimka (ZAC, ZAC 6, Zbirka rokopisov, št. 9, krstna knjiga vikariata Sv. Jurij ob Taboru 1646–1664, s. p.).

stoletja, v času romance Janeza Ditriha in Katarine Gaber, že povsem razvaljen, v dolini pa je stal novi dvorec Ojstrica.⁵³

V vikariatu Sv. Jurij ob Taboru, kamor je spadala Ojstrica, so prišli na svet vsaj štiri otroci te »prepovedane ljubezni«. V najstarejši ohranjeni šentjurijski krstni matici, ki se konča v začetku leta 1664, nato pa ji sledi skoraj tridesetletna vrzel, so poleg krsta prvorojenke *Ane Marije*, rojene 20. in krščene 24. februarja 1658, vpisani še: *Janez Jurij*, rojen 16. in krščen 21. aprila 1659, *Ferdinand*, krščen 19. aprila 1661, in *Maksimila*, krščena 20. februarja 1663.⁵⁴

⁵³ Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, sl. 82; prim. Stopar, *Grajske stavbe*, str. 93.

⁵⁴ ZAC, ZAC 6, Zbirka rokopisov, št. 9, krstna knjiga vikariata Sv. Jurij ob Taboru 1646–1664, s. p. – Očeta Janeza Ditriha so v matici vedno naslovili s predikatom, ki gre plemiču: *perillustri, illustrissimus* oziroma *generosus*. Razen prvi hčerki, ki je imela za krstnega botra »gospoda« Maksimilijana Konca, je šel vsem drugim za botra neki Janez Pecigos, botri pa sta bili po dvakrat Marija Kon(e) ali Končovka, drugič imenovana »gospa«, in »gospa« Ursula Pilpah; imenitnejše okoliške gospe torej ne srečamo. Oče Janez Ditrih je samo prvič naveden z obema imenom, drugič kot Janez, tretjič kot Peter (*Domino Petro*), kar je pomota (*Petro* namesto *Detro*), in zadnjič kot *Detrih*. Zanimive so tudi variacije zapisa priimka: *Valuofor, Fouofor* in nazadnje zgolj *Vosor*. Ko pa je šel Janez Ditrih v letih 1658 in 1661 za krstnega botra trem kmečkimi krščencem, so vedno zapisali obe njegovi osebni imeni, a priimek spet vsakič drugače: kot *Veiufor, Valuofor* in kot *à Valuasor* (prav tam, s. p., 20. 9. 1658, 8. 11. 1658, 30. 3. 1661).

Žal krstna matica ne razkriva, s čim se je Valvasor poklicno ukvarjal, saj takšne navedbe tedaj niso bile običajne. Nikoli ga tudi ne povezuje z Ojstrico, kar ni nič nenavadnega in ne pomeni nujno, da ni več prebival na gradu.⁵⁵ Je pa pomenljivo, da leta 1664 v zapuščinskem inventarju ojstriškega gospodarja Maksimilijana grofa Schrattenbacha, ki je sicer živel in umrl v Šoštanj, ni popisani noben dokument, povezan z Janezom Ditrihom Valvasorjem oziroma njegovim zakupništvom. Zapuščinski inventar jasno pravi, da Janez Ditrih Ojstrice tedaj zagotovo ni imel več v zakupu.⁵⁶

Od leta 1664 dalje Valvasorjevi družini tudi ni več mogoče slediti po šentjurijskih maticah, ker za čas do začetka devetdesetih let niso ohranjene, v mlajših

⁵⁵ Pri tem kaže opozoriti, da v matico razen izjemoma niso vpisovali krajev rojstev, je pa nekaj oseb – staršev krščencev in botrov – vendarle izrecno navedenih kot ojstriških grajskih uslužbencev.

⁵⁶ V Schrattenbachovem zapuščinskem inventarju je omenjen le tedanji ojstriški oskrbnik; pomenljiv je podatek, da je pokojni grof 21. avgusta 1663 sam podpisal gorninski register, kar posredno pravi, da Ojstrica tedaj ni bila več v Valvasorjevem zakupu (StLA, Landrecht, K 1134, Schrattenbach (2), 17.–18. 6., 23. 6., 7.–9. 7., 6.–8. 8., 19.–20. 8., 1.–2. 9. 1664, s. p.). Smrt grofa Maksimilijana postavlja Lazarinijeva genealoška zbirka v Šoštanj (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. XXV, Schrattenbach), kraj smrti pa je posredno potrjen z dejstvom, da so popis grofove zapuščine začeli prav tam in nadaljevali na Ojstrici ter v Celju.

Kmetija Košenina, nekdanji Končev dvor ali Končevo, v Kapli št. 15 danes (foto B. Golec, marec 2017).

maticah pa ni najti nikogar s tem priimkom.⁵⁷ Leta 1689 je bil Janez Ditrih po navedbi brata Janeza Vajkarda tako ali tako že pokojni,⁵⁸ medtem ko bi se za ženskim delom družine s porokami in spremembo priimka zlahka izgubila vsaka sled. Mati Katarina je zadnjič omenjena ob krstu hčerke Maksimile (1663). Pričevanje o tem, da je Janez Ditrih tudi po letu 1664 prebival nedaleč od Ojstrice, imamo iz leta 1671, ko ga je ojstriški gospod Sigmund Rudolf grof Schratzenbach tožil, da je kršil jurisdikcijo deželskega sodišča Ojstrica. V tožbi je omenjena Valvasorjeva hiša, kamor je Janez Ditrih na silo odvedel in zaprl neko podložnico.⁵⁹ Njegov 17-letni sin Ferdinand je se-

dem let zatem, leta 1678, kot študent v Gradcu označen kot »deželan z Vranskega« (*Prouincialis, Stirus ä Francia*) in z dvojnimi imeni Janez Ferdinand.⁶⁰ Identificiral se je torej z domačo župnijo, vse pa je kazalo, pa je družina ostala v šentjurijskem vikariatu župnije Vransko, saj ni nikogar od Valvasorjev zaslediti v vranskih matičnih knjigah. V njih ne najdemo niti krstov drugih morebitnih otrok zakoncev Janeza Ditriha in Katarine niti njunih botrstev. Ko bi družina res živela tu, v ožji vranski župniji, bi se kateri od njenih članov zagotovo pojavil v maticah vsaj kot boter, a se to ni zgodilo.⁶¹

Potrditev, da je družina Janeza Ditriha resnično ostala v vikariatu Sv. Jurij ob Taboru, je prineslo nedavno odkritje njenega doma. Že leta 1880 je Ignac Orožen v svoji *Braslovški dekaniji* objavil ključni podatek o bivališču savinjskih Valvasorjev na kmetiji Košenina v Kapli, ne da bi vedel, za katerega Valvasorja je šlo.⁶² Po vizitacijskem zapisniku braslovške župnije iz leta 1669 je povzel, da je v podružnični

⁵⁷ Naslednja krstna matica se začne šele leta 1692 (dejansko decembra 1691), prva ohranjena mrliška leta 1691 in poročna sploh veliko pozneje (NŠAM, Matične knjige, Sv. Jurij ob Taboru, R 1692–1719, R 1691–1750, P 1786–1846).

⁵⁸ Valvasor, *Die Ebre IX*, str. 109.

⁵⁹ Grof Schratzenbach je v tožbi pred štajersko deželno pravdo navedel, da je Janez Ditrih Valvasor hudo pretepel Evo Gerlič in jo s pomočjo dveh hišnih hlapcev odvedel po ozemlju ojstriškega deželskega sodišča v svojo hišo (*in sein deß Beclagten Hauß*), kjer jo je imel do naslednjega dne v zaporu, priklenjeno z verigo. Ni znano, kako se je tožba končala. Kot vse kaže, je Valvasorjeva hiša stala na območju ojstriškega deželskega sodišča, sicer bi bilo gotovo povedano, da je obtoženi Gerličevo nasilno odvedel še skozi katero od sosednjih deželskih sodišč. Zanimiva je ugotovitev, da so v naslovu tožbe k imenu obtoženega Janeza Ditriha Valvasorja z drugim črnilom naknadno pripisali baronski naslov, do katerega sicer ni bil upravičen. Kaj je temu botrovalo, Valvasorjeva zahteva ali pomota, ostaja nepojasnjeno. StLA, Landrecht, K 1135, Schratzenbach (3), 27. 11. 1671. – Hišo Janeza Ditriha Valvasorja je bilo torej iskati na tleh ojstriškega deželskega sodišča, ki je na zahodu segalo skoraj do Prebolda, na severu do Črete nad Vranskim, na zahodu do Zgornjega Motnika in na jugu do Čemšeniške planine (*Historischer Atlas*, Bl. 32, Cilli).

⁶⁰ Andritsch, *Die Matrikeln. Band 3*, str. 62.

⁶¹ Za župnijo Vransko sta iz 17. stoletja ohranjeni le dve krstni matici, ki pa ne pokrivata šentjurijskega vikariata; ta je vodil lastne matice, morda z izjemo poročnih. V obeh vranskih matičnih knjigah ne najdemo niti krstov drugih morebitnih otrok zakoncev Janeza Ditriha in Katarine niti njunih botrstev. Ko bi družina res živela tu, v ožji vranski župniji, bi se kateri od njenih članov zagotovo pojavil v maticah vsaj kot boter, a se to ni zgodilo. ZAC, ZAC 6, Zbirka rokopisov, št. 31, krstna knjiga župnije Vransko 1660–1672; Župnijski arhiv Vransko, Matične knjige, krstna matična knjiga 1673–1701.

⁶² V opombi je Orožen navedel, da je bil Jernej Valvasor, tj. oče Janeza Vajkarda in Janeza Ditriha, leta 1649 v Braslovčah krstni boter Rudolfu Schratzenbachu (Orožen, *Das Dekanat Fraßlau*, str. 57, op. 2), Janeza Ditriha pa ni poznal.

cerkvi sv. Štefana na Gomilskem imel tedaj zaradi bližine (svojega domovanja) grob neki gospod Valvasor, vranski župljan s Končevega (*Dominus Valvasor parochianus Francensis in Khonzenhoff*), in da sta bila v njem pokopana dva njegova otroka.⁶³ Navedba je pomembna iz dveh razlogov. Prvič, ker postavlja Janeza Ditriha na Končevo v zaselek Gorjakovo pri Kapli, in drugič, ker priča o tem, da je moral »gospod Valvasor« tedaj tu gospodariti že več let. Ni torej izključeno, da se je na Končevo preselil takoj ob poroki s Katarino leta 1657 ali v začetku 1658 in da se jima je že prvi otrok rodil na tej posesti. Orožen je identificiral tudi lokacijo Končevega, ki ga vir imenuje *Khonzenhoff*: »Med ljudmi je znano, da je bila Košeninova hiša v Gorjakovem nekoč grad ali dvor, torej pač nekdanji Konec-dvor.«⁶⁴ Kot je ugotavljal, se je kmetija Košenina nekoč imenovala Goljenica, na njej je leta 1627 zagospodaril Jakob Konec, sin Sebastjana Konca, po tej rodbini pa je posest dobila ime *Konec-Hof*.⁶⁵ V slovenščini se je lahko imenovala samo Končevo, kot jo je v popačeni, ustno preneseni obliki »Khottscho« leta 1715 v Gradcu označil tamkajšnji stanovski puškar Gregor Ferdinand Valvasor, sin iz rodbine izključenega Jurija Sigmunda.⁶⁶

Odkritje, da je Končevo današnja kmetija Košenina, je potrdilo obe možni razlagi, zakaj pozneje na širšem območju Spodnje Savinjske doline ne poznamo dvorca s takšnim ali podobnim imenom. Prva je bila ta, da je posest spreminjala ime, druga pa, da sploh ni obstala kot samostojno imenje, saj je ni najti v štajerski imenjski knjigi.⁶⁷ Glede na dejstvo, da mikrotoponima »Končo« ni bilo mogoče identificirati v relevantni kastelološki literaturi⁶⁸ in razpoložljivih virih,⁶⁹ sem njegovo iskanje leta 2012 sklenil z domnevo, da je šlo najverjetneje zgolj za »boljšo hišo« ali pristavo nekje na območju vikariata Sv. Jurij ob

Taboru, da je Janezu Ditrihu Valvasorju prodal svoje malo posestvo »gospod« Maksimilijan Konec, s katerim ga je vezalo botrstvo, in da ime »Končo« izvira od Končeve rodbine.⁷⁰

Šele Orožnovi podatki, da je *Konec-Hof* kmetija Košenina na Gorjakovem, kjer so v 17. stoletju rešnično gospodarili Konci, leta 1669 pa neki »gospod« Valvasor, so slednjič privedli na pravo sled. Košeninovo je bilo navadna podložniška huba (kmetija), podložna ljubljanskemu škofijskemu gospostvu, v urbarjih vedno navedena kot prva od treh na Gorjakovem.⁷¹ Ime Končevo je dobila v 17. stoletju po tedanjih lastnikih Koncih, ki so tu izpričani od leta 1602 z gospodarjem Sebastjanom Koncem, potem ko je prejšnje leto 1601 gospodaril na tej posesti še Urban Lesjak.⁷² Ko je ljubljanski škof Tomaž Hren leta 1627 po smrti Sebastjana Konca podelil hubo v kupno pravo njegovemu sinu Jakobu, je zapisal, da so pogoji izročitve tako ugodni, ker je bil Jakobov ded Gregor Konec še od mladosti njegov dober prijatelj, z očetom Sebastjanom pa sta od leta 1577 dalje skupaj hodila v šolo v Gradcu. Sama huba je bila po škofovih besedah (prvič) podeljena v kupno pravo leta 1563.⁷³ Jakob je izpričan kot njen gospodar še v letih 1632–34,⁷⁴ nato pa imamo o hubah na Gorja-

⁶³ Orožen, *Das Dekanat Fraßlau*, str. 57–58. – Prevod bi se glasil: »Gospod Valvasor, vranski župljan v Končevem, ima zaradi bližine (sosedstva) v tej cerkvi grob (pravico do pokopa), v katerega je doslej dal pokopati dva otroka in grob (nagrobno ploščo) izravnati z malto (s tlakom).« Po mnenju umetnostnih zgodovinarjev dr. Ane Lavrič in dr. Blaža Resmana je šlo najbrž za obzidan grob, ne pravo grobnico, pokrit z nagrobno ploščo, ki je bila izravnana z višino tal (izravnali so jo z malto).

⁶⁴ »Es ist unter dem Volke bekannt, daß das Haus des Košenina in Gorjakovo ehemals ein Schloß oder ein Hof, also wohl der ehemalige Konec-Hof gewesen ist.« (prav tam, str. 58, op. 3).

⁶⁵ Prav tam, str. 57–58, op. 3.

⁶⁶ Golec, *Lažni Valvasor*, str. 7–8.

⁶⁷ Prim. StLA, B 249/7, Sikora, Gesamtverzeichnis.

⁶⁸ Prim. zlasti: Pirchegger, *Die Untersteiermark*; Stopar, *Grajske stavbe*; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*; Vrečer, *Savinjska dolina*.

⁶⁹ Pri iskanju ni pomagal niti veliko mlajši franciscejski kataster iz leta 1825. Na območju Sv. Jurija ob Taboru ni bilo namreč zaslediti nobenega ledinskega ali hišnega imena, ki bi spominjalo na »Končo«, zaman pa iščemo tedaj tudi večje objekte, v katerih bi lahko slutili sedež nekdanje »gosposke« posesti. ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 29, k. o. Grajska vas; C 83, k. o. Gomilsko; C 251, k. o. Sv. Miklavž pri Taboru; C 282, k. o. Ojstriška vas; C 416, k. o. Črni Vrh (v tej katastrski občini je stal grad Ojstrica).

⁷⁰ Golec, *Lažni Valvasor*, str. 28; prim. Golec, *Valvasorji*, str. 303.

⁷¹ Na kmetiji Košenina, Kapla št. 15, ki je bila do leta 1893 v lasti rodbine Košenina, gospodarita od leta 2012 zakonca Martina in Anton Zupanič, po ženski liniji pa je posest v rokah istega rodu od leta 1897, ko jo je kupil Martinin praded Karel Florjan (Okrajno sodišče v Zalcu, Zemljiška knjiga, k. o. Ojstriška vas, gl. knj. 1–100, vložek št. 46). Iz zemljiškoknjiznega vložka je razvidno, da je kmetija do zemljiške odveze (1848) spadala pod zemljiško gospostvo Gornji Grad v rokah ljubljanske škofije (zemljiška knjiga gospostva Gornji Grad, vložek 1176), kar je omogočilo uspešno sledenje lastnikom do začetka 17. stoletja.

⁷² Po gornjegrajskem urbarju iz leta 1602 je bil Boštjan (tj. Sebastjan) Rotar ali Konec (*Bastian Rotter oder Khonez*) gospodar tako prve kot druge hube na Gorjakovem, tretje pa Toni Zupanič; vse tri so imele enake obveznosti (NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, K 3, urbar Gornji Grad 1602, s. p., Ambt Frasslaw, Goriach). Eno leto starejši urbar iz leta 1601 pozna na prvi hubi še Urbana Lesjaka in na drugi Gregorja Konca (*Gregor Kanecz*), le tretji gospodar je isti (NŠAL, NŠAL 21, Gornji Grad Ljubljana, fasc. 1, urbar Gornji Grad 1601, s. p. Ambt Frasslaw, Am Gorjach). Kako je prišel Sebastjan Konec medtem do prve hube, ne vemo, očitno s kupoprodajo, drugo pa je dobil za Gregorjem Koncem, ki jo je malo prej, leta 1598 kupil od Lesjaka. Tedaj je namreč ljubljanski škof Tomaž Hren potrdil prepustitev hube na Gorjakovem (*Negoriakhouim*) v kupno pravo. Na hubi, ki jo podelil v kupno pravo že leta 1546 škof Urban Textor, je sedel Urban Lesjak in ta jo je hotel prenesti na Gregorja Konca. Podelitev je bila obnovljena leta 1609 s podelitvijo hube Sebastjanu Koncu, njegovi ženi in dedičem (NŠAL, NŠAL 101, Zbirka listin, 1598 V. 5., s. 1.).

⁷³ Orožen, *Das Dekanat Fraßlau*, str. 57–58, op. 3.

⁷⁴ Po registru telesnega davka za obdobje 1632–34 so na Gorjakovem gospodarili Sebastjan Konec (*Konz*), Matevž Urbane in Toni Zupanič, vsak na eni hubi, pri čemer je imel Konec tudi hlapca in deklo; pri drugih plačnikih so posli navedeni zelo redko (NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, K 3, register telesnega davka – nova naklada 1632–1634, s. p., Am Goriakhoimb).

kovem podatke šele v urbarju za leto 1719, ko je na prvi naveden gospodar Jakob Majetič in kot njegov predhodnik »gospod« Janez Ditrih Valvasor (!) (*Herr Jochann Dietrich Văluăşor, aniezo Jacob Maetitsch*).⁷⁵ Ta pozna navedba, ki jo srečamo tudi v štiftnem registru iz naslednjega leta 1720,⁷⁶ torej neposredno dokazuje, da je Janez Ditrih nekoč resnično gospodaril na Končevem. Kdaj natanko in od katerega Konca, Jakoba ali katerega drugega, je posest kupil, ostaja neznanka.⁷⁷ Prav tako ne vemo, na kakšen način in kdaj se je Končevo pozneje znašlo v Majetičevih rokah in ali je bil Majetič z Valvasorjem v kakšnem sorodstvu. V roke rodbine Košenina, po kateri se posest imenuje danes, je huba prišla med letoma 1720 in 1747, potem ko je Košeninov rod že prej imel v rokah sosednjo hubo.⁷⁸

Janez Ditrih Valvasor se je torej sodeč po gornjegrajskih urbarjih pokmetil. Skromna dediščina, ki jo je dobil samo po očetu in jo je deloma porabil še v mladosti, ni dopuščala, da bi prišel vsaj do lastništva kakšnega manjšega dvorca. Ne vemo sicer, ali je poleg hube na Gorjakovem premogel še kakšno posest, skoraj gotovo pa ni imel nobenega podložnika, ampak le hlapce in dekle. Čeprav je ostal plemič in so bili to kljub morganatskemu zakonu tudi njegovi otroci, se je plemiškemu načinu življenja moral vendarle v znatni meri odreči. Če sodimo po obvezno-

stih njegove hube do gornjegrajskega gospodstva, se ni ta prav v ničemer ni razlikovala od drugih dveh hub na Gorjakovem. Pravzaprav je bila edina razlika ta, da je Valvasor tako kot že njegovi predhodniki užival posest po kupnem pravu in jo je torej smel prodati, medtem ko je bila večina gornjegrajskih hub v okolici podeljenih samo po zakupnem pravu, med njimi tudi tretja huba na Gorjakovem.⁷⁹ Je pa morala na Končevem že takrat stati »gosposka hiša«, ki je posesti in njenim gospodarjem znatno večala ugled.⁸⁰ Bahati kmečki dvor, enonadstropno hišo s skoraj dva metra debelimi zidovi v pritličju, so prejkone zgradili že Konci, Janez Ditrih Valvasor pa jo je morda še povečal in ji dal skoraj današnji videz. Vsekakor so bili že Konci za krajevne razmere »gosposki« ljudje, ki najbrž niso živeli samo od zemlje. Kot smo videli, je Sebastjan Konec skupaj s škofom Hrenom študiral v Gradcu, Maksimilijan, ki ga imamo za njegovega najverjetnejšega vnuka in naslednika, pa je v šentjurijski krstni matici izrecno naveden kot »gospod« in celo »prečastiti gospod« (!).⁸¹ Od česa je poleg kmetovanja še živel Janez Ditrih Valvasor, lahko samo ugibamo. Priložnosti za postranski zaslužek mu vsekakor ni manjkalo, saj je stal njegov dom le streljaj od glavne prometnice med Gradcem in Ljubljano.

O nadaljnji usodi družine tega savinjskega Valvasorja imamo po letu 1664, ko preneha šentjurijska krstna matica, samo peščico pričevanj. Če bi sodili zgolj po vranskih krstnih maticah, bi prišli do sklepa, da je živel odmaknjeno, saj okoliška gospoda iz župnije Vransko ne njega ne njegovih bližnjih ni vabila za krstne botre.⁸² Drugačno podobo ponuja krstna matica sosednje župnije Braslovče, na meji katere je tedaj stalo Končevo. Janez Ditrih je tu med letoma 1674 in 1682 botroval otrokom Maksimilijana Konca, prejkone identičnega z nekdanjim gospodarjem Končevega, in žovneškega gosposčinskega upravitelja Jurija Sigmunda Keimpergerja.⁸³ Žene Katarine,

⁷⁵ NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, K 63, štiftni register 1719, fol. 150v.

⁷⁶ Prav tam, K 62, štiftni register 1720, s. p., Am Goriäkhouimb.

⁷⁷ Jakob Konec (*Jacobus Konz*) je zadnjič izpričan kot živ konec leta 1648, ko je šel v Sv. Juriju ob Taboru za krstnega botra (ZAC, ZAC 6, Zbirka rokopisov, št. 9, krstna knjiga vikariata Sv. Jurij ob Taboru 1646–1664, s. p., 18. 12. 1648). Prav mogoče je, da je imel Jakob sina Maksimilijana (*Konz*), ki se mu je v zakonu s Salomo rodil sin Janez Jurij, krščen 10. marca 1652. Malo prej, 16. februarja 1652, sta zakonca botrovala vsak enemu dvojčku kmečkih staršev, nato pa je Maksimilijan kot krstni boter otrokoma istega para izpričan še 23. marca 1655, tokrat kot gospod (!) (*Dno Maximiliano brez priimka*), in 15. marca 1662. Pomenljivo je, da je bil »perillustri Dno Maximiliano Konzh« 24. februarja 1658 krstni boter prvemu otroku Janeza Ditriha Valvasorja, šestnajst let pozneje, 14. januarja 1674 pa je šel Janez Ditrih v Braslovčah za botra otroku (istega?) Maksimilijana Konca in njegove (druge) žene Marije (NŠAM, Matične knjige, Braslovče, R 1672–1708, s. p.). Nemara se je Maksimilijan Konec preselil v Braslovče po prodaji Končevega Valvasorju.

⁷⁸ Po štiftnih registrih za leti 1719 in 1720 je imel Gregor Košenina srednjo hubo, po štiftnem registru za leto 1747 pa sta bili v rokah Andreja Košenine tako prva huba, tj. nekdanja Valvasorjeva oziroma Majetičeva, kot druga (NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, K 63, štiftni register 1719, fol. 150v; K 62, štiftni register 1720, s. p., Am Goriäkhouimb; K 63, štiftni register 1747, pag. 458–459). Na tretji hubi je ves čas od leta 1601 gospodaril isti rod, Zupanič oziroma Zupanci/Zupanci. Pred letom 1776 so Košenine na drugi hubi zamenjali Košmelji, na tretji pa so še naprej obstali Zupanci (ZAC, ZAC 7, Zbirka urbarjev, št. 140, štiftni register Gornji grad 1776, fol. 615–616). Rodbina Košenina je nato gospodarila na nekdanjem Končevem vse do leta 1893 (ZAC, ZAC 1031, Zbirka zemljiških knjig, knj. 540, Gornji Grad, Urb. No. 1176; Okrajno sodišče v Žalcu, Zemljiška knjiga, k. o. Ojstriška vas, gl. knj. 1–100, vložek št. 46).

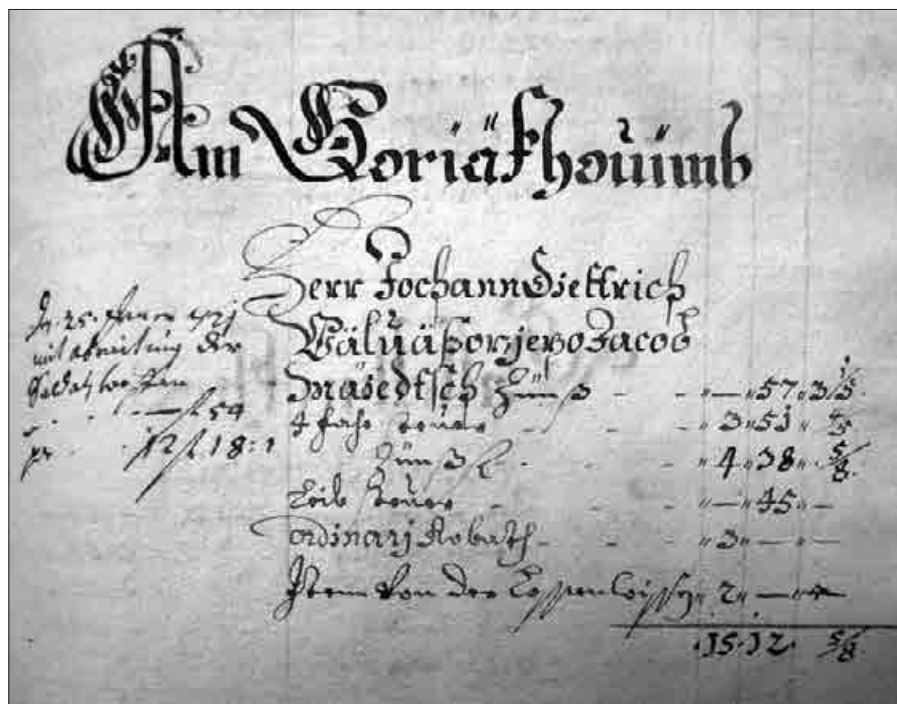
⁷⁹ NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, K 3, urbar Gornji Grad 1602, s. p., Ambt Frasslaw, Goriach.

⁸⁰ J. Curk (1984), ki o Košeninovi domačiji več kot očitno ni imel drugi zgodovinskih podatkov kot Orožnove (*Das Dekanat Fraßlaw*, str. 57–58, op. 3), je zapisal, da se je domačija razvila iz pristave bližnjega gradu Štrovsenek, bila od 1563 do 1627 v posesti ljubljanskih škofov, pozneje pa posestnikov Koncev, zaradi česar se jo je prijel ime Konec-dvor ali Konec dvor. Po njegovem iščejo nekateri ostanke te pristave v kletih Drčeve hiše v Selah pri Grajski vasi (Curk, Gradbeni oris Novega Klostra, str. 223). Glede na vse, kar vemo o Konec-Košeninovi kmetiji danes, ta prvotno vsekakor ni bila štrovseneška pristava. Na Gorjakovem so namreč tri Gornjemu Gradu podložne kmetije obstajale vsaj že v prvi polovici 15. stoletja (Blaznik, *Historična topografija*, str. 224) in nato vseskozi do najnovejšega časa.

⁸¹ Gl. op. 77.

⁸² ZAC, ZAC 6, Zbirka rokopisov, št. 31, krstna knjiga župnije Vransko 1660–1672; Župnijski arhiv Vransko, Matične knjige, krstna matična knjiga 1673–1701.

⁸³ NŠAM, Matične knjige, Braslovče, R 1672–1708, s. p., 14. 1. 1674, 3. 3. 1675, 26. 7. 1676, 2. 1. 1678, 8. 10. 1678, 8. 10. 1682.

Ime Janeza Ditriha Valvasorja kot prejšnjega gospodarja na hubi v Gorjakovem v štiftnem registru gospodstva Gornji Grad iz leta 1720 (NŠAL, NSAL 20, Gornji Grad Avstrija, K 62, štiftni register 1720, s. p.).

zaradi katere je bil razdedinjen, ne srečujemo več po letu 1663, ko je kot mati četrtega otroka vpisana v šentjurijski krstni matici, le nekaj mesecev preden v vrsti matičnih knjig zazija dolgotrajna vrzel. Po vsej verjetnosti je umrla v šestdesetih ali sedemdesetih letih in ni bila nujno mati vseh otrok Janeza Ditriha. V njegovi bližini se namreč pozneje pojavlja ime Ane Marije Valvasor, za katero ni rečeno, da je v vseh primerih identična z Valvasorjevo najstarejšo hčerko enakega imena (* 1658). Ta je namreč leta 1676 kot krstna botra v Braslovčah izrecno imenovana gospodična (*Domicella*), medtem ko takšno oznako pogrešamo pri Ani Mariji oziroma Mariji Ani Valvasor, ki je bila krstna botra dvakrat leta 1678, drugič skupaj z Janezom Ditrihom.⁸⁴ Še več, »častita gospa« (*generosa Domina*) Ana Marija Valvasor (*Anna Maria Felphesorin*) je leta 1681 v Žalcu botrovala otroku Ane Marije Pilpah, omožene hčerke Janeza Ditriha.⁸⁵ To je skoraj zagotovo njegova druga žena, saj v tem času tudi na Kranjskem ni bilo nobene gospe s tem imenom.⁸⁶

Janez Ditrih je kot krstni boter zadnjič izpričan 8. oktobra 1682,⁸⁷ živ pa je bil vsaj še 13. januarja 1683, ko ga kot enega od manjših upnikov pokojnega brata Janeza Herbarda, gospodarja Medije, omenja zamenjalna pogodba med Valvasorji za gradova Medija in Zavrh. Iz zapuščine Janeza Herbarda bi moral dobiti

sto kron, in sicer proti plačilu zastave, ki je pripadala bratovim otrokom iz prvega zakona. Pogodba imenuje Janeza Ditriha z njegovim drugim imenom Ditrih in ga izrecno postavlja na Štajersko (*Herrn Dietrichen Valuasor in Steier*).⁸⁸ Kot priča rodovnik Valvasorjev v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689), pa je bil šest let pozneje že pokojni.⁸⁹

Danes ni skoraj nobenega dvoma, da se je njegova življenjska pot iztekla na Končevem, ne vemo pa, kdaj natanko. Vsekakor ga niso pokopali v cerkvi na Gomilskem, kjer je pred letom 1669 imel grob, kamor so predtem položili dva njegova otroka.⁹⁰ Braslovška mrliška matična knjiga, ki se začenja prav tega leta, ne pozna namreč ne njegove smrti ne smrti katerega njegovih družinskih članov.⁹¹ Po vsem sodeč je bil pokopan v domačem vikariatu v Sv. Juriju ob Taboru, za katerega iz tega časa ni ohranjena mrliška knjiga. Ni izključena niti možnost, da so njegovo truplo prenesli na kranjsko stran in da je našel zadnje počivališče v rodbinski grobnici v grajski kapeli na Mediji, saj mrliška matica župnije Vače, ki se začenja leta 1687, prvih dvajset let razen ene izjeme (1691) ne beleži medijskih pokopov.⁹²

Janez Ditrih namreč ni bil vseskozi v slabih od-

⁸⁴ Prav tam, s. p., 2. 6. 1676, 1. 3. 1678, 8. 10. 1678.

⁸⁵ Župnijski arhiv Žalec, krstna matična knjiga, R 1661–1683, s. p., 18. 3. 1681.

⁸⁶ Gl. leksikon Valvasorjev v: Golec, *Valvasorji*, str. 465–483.

⁸⁷ Gl. op. 82.

⁸⁸ ARS, AS 730, Gospodstvo Dol, fasc. 4, Dominicalia, Akti o imenju Marije Salome Schwab v vaški in šmartinski fari, 13. 1. 1683.

⁸⁹ Valvasor, *Die Ebre IX*, str. 109.

⁹⁰ Gl. op. 63.

⁹¹ NŠAM, Matične knjige, Braslovče, M 1669–1708.

⁹² Golec, *Valvasorji*, str. 12.

nosih s svojim kranjskim sorodstvom. Kljub materinemu razdedinjenju zaradi stanu neprimerne poroke (1657) mu je vsaj del Valvasorjeve rodbine odpustil »mladostno zablodo«. Ne samo da ga je samska polsestra Marija Klara (* 1625–32, † 1679) leta 1679 vključila v svojo oporoko⁹³ in da je imel poslovne stike z bratom Janezom Herbardom, ampak je njegova hči, »gospodična« Ana Marija v začetku leta 1679 izpričana kot krstna botra hčerki svojega medijskega strica Janeza Herbarda,⁹⁴ dobro leto pozneje pa se je Janez Ditrih potrjeno mudil na Mediji skupaj z bratom duhovnikom Volfgangom Jernejem.⁹⁵

Kot je bilo že povedano, ni gotovo, ne kdaj ne kako je njegova posest Končevo pri Kapli prišla v druge roke in ali so bili novi lastniki tujci ali nema- ra sorodniki. V začetku 18. stoletja je tu gospodaril »gospod« Franc Gratler, ki ga kot edinega gospodarja z Gorjakovega najdemo v registru denarnih zaostankov za obdobje 1703–1708.⁹⁶ Pred tem je za svojim leta 1668 umrlim očetom Janezom postal lastnik dvorca (Thurn ali Štok) v Šentlovrencu pri Preboldu, kjer sta se mu je v zakonu z Ano Katarino v letih 1688 in 1690 rodila dva otroka.⁹⁷ Na Končevo sta se zakonca preselila v prvi polovici devetdesetih let, potem ko je Janez Ditrih Valvasor že umrl. Tu sta »častitemu gospodu« Janezu oziroma Janezu Francu Gratlerju prišla v letih 1695 in 1698 na svet še dva otroka. Pri prvem je materino ime zapisano kot Ana

Katarina, pri drugem pa Ana Marija.⁹⁸ Ne gre prezreti, da je Janez Ditrih Valvasor imel hčerko Ano Marijo, vendar ta skoraj gotovo ni bila Gratlerjeva žena. Ana Marija Valvasor, leta 1680 poročena Pilpah, je, kot bomo videli, pred letom 1699 ovdovela in bi torej lahko postala Gratlerjeva druga žena, toda Končevine mu v zakon ni prinesla ona, saj je Gratler tu vsaj na začetku prebival še z ženo Ano Katarino (1695). Prav verjetno je, da mu je ta rodila tudi zadnjega otroka (1698) in gre pri njenem imenu v krstni matici za pomoto: Ana Marija namesto Ana Katarina. Gratlerjeva soproga Ana Katarina bi bila lahko neznana hči Janeza Ditriha Valvasorja, rojena po letu 1664, ko šentjurijska krstna matica preneha. Še posebej je pomenljivo, da je pri krstu drugega otroka navedena kot »illustrissima domina« (!), kot so naslavljali plemkinje.

Rodbina »gospoda« Janeza Jakoba Majetiča, poznejšega lastnika Končevega, se v šentjurijskih krstnih maticah pojavi leta 1713, šest let pred njegovo prvo omembo v štiftnem registru (1719).⁹⁹ V letih 1716 in 1717 mu je soproga Marija Regina dva sinova, leta 1718 pa se je taista kot »častita gospa« (*generosa Dna*) pri 25-ih poslovila od tega sveta.¹⁰⁰ Potemtakem se je rodila leta 1693, če pa je bila v resnici malce starejša, rojena pred koncem leta 1691, ko se spet začenjajo šentjurijske krstne matice,¹⁰¹ ali če je prišla na svet kje drugje, bi bila lahko Gratlerjeva hči. Na verjetno sorodstvo Gratlerjev in Majetičev kaže dejstvo, da so leta 1721 pri Sv. Juriju ob Taboru pokopali 16-letno »gospodično« (*Domicella*) Marijo Elizabeto Gratler,¹⁰² torej v času, ko je na Končevem že gospodaril Majetič.¹⁰³ Marija Elizabeta se je morala roditi nekje drugje ali pa je identična z leta 1695 rojeno Gratlerjevo hčerko Marijo Konstancijo in bi ji bilo torej ob smrti 26 let, ne 16. Gratlerja in njegove soproge v šentjurijski mrliški matici ni,¹⁰⁴ je pa v njej smrt Janeza Jakoba Majetiča, ki je umrl leta 1743,

⁹³ Marija Klara je oporoko sestavila nekaj dni pred smrtjo v Kamniku, kjer je živela. Za glavnega dediča je imenovala edinega pravega brata Karla, izdatno obdarovala njegovo hčerko Evo (Maksimilo), ki jo je sama vzgojila, in sestro Elizabeto, klariso v Mekinjah, spomnila pa se je tudi vseh štirih polbratov, Janeza Vajkarda, Janeza Ditriha, Janeza Herbarda in Volfganga Jerneja, ki so dobili vsak po sto goldinarjev (ARS, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–6, 29. 4. 1679). – Potrdilo Janeza Ditriha o prejemu dediščine po polsestri je mogoče datirati v čas med njeno smrtjo konec aprila 1679 in smrtjo brata Janeza Herbarda 16. aprila 1681; v registru je znano iz bratovega zapuščinskega inventarja (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–6, 12. 8. 1681, pag. 12/Nr. 31).

⁹⁴ »Domicella Maria Anna Illmi Dni Theodorici Valvasor filia« (NŠAL, ŽA Vače, Maticne knjige, R 1673–1689, s. p., 4. 1. 1679).

⁹⁵ Janez Ditrih je leta 1680 z bratom duhovnikom Volfgangom Jernejem pri kranjskih stanovskih poverjenikih izprosil dovoljenje, da so ju s Štajerskega, kjer ni bilo (več) kuge, spustili čez kužno zaporo na Trojanah na Kranjsko, in sicer k neki komisiji, sklicani na Medijo (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 901, sejni zapisniki 27, 1671–1680, fol. 422, 10. 4. 1680).

⁹⁶ NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, K 4, register denarnih zaostankov 1703–1708, s. p., Am Goriakhouim. – Ime že zdavnaj pokojnega »gospoda« Janeza Ditriha Valvasorja (*Hr. Johann Dietrich Valuāsor*) je sicer navedeno še v registru zaostankov za ognjiščni davek in mesni dac 1708–1710, vendar je bilo tja zgolj prepisano iz nekega starejšega registra, saj Valvasor ni imel nobenega dolga (prav tam, register zaostankov za ognjiščni davek in mesni dac 1708–1710, s. p., Na Goriakhouimb).

⁹⁷ NŠAM, Maticne knjige, Prebold, R 1680–1726, s. p., 22. 12. 1688, 9. 1. 1680. Dolinar, *Pogled v preteklost vasi*, str. 19.

⁹⁸ NŠAM, Maticne knjige, Sv. Jurij ob Taboru, R 1692–1719, s. p., 5. 9. 1695, 1. 4. 1698.

⁹⁹ »Gospod« Jakob Majetič je šel 31. decembra 1713 za krstnega botra otroku ojstriškega upravitelja (prav tam, s. p., 31. 12. 1713).

¹⁰⁰ Pri krstu sina Karla Jožefa je navedena kot Marija Eleonora, pri krstu Jakoba Feliksa pa kot Marija Regina (prav tam, s. p., 18. 1. 1716, 10. 2. 1717). Ob smrti je duhovnik njeno ime najprej zapisal kot Marija Ana in ga nato popravil v Marija Regina (prav tam, M 1691–1750, s. p., 28. 9. 1718). Nedvomno ji je bilo res ime tako in ne Marija Eleonora.

¹⁰¹ Krstna matica 1692–1719 se dejansko začne že 14. decembra 1691.

¹⁰² NŠAM, Maticne knjige, Sv. Jurij ob Taboru, M 1691–1750, s. p., 20. 2. 1721.

¹⁰³ Poleg gosposkega predikata priča o Majetičevem gmotnem položaju podatek, da je imel njegov hlapec lastno družino. Leta 1719 je bil namreč krščen otrok »famuli apud generosum Dominum Jacobum Majetiz« (prav tam, R 1692–1719, s. p., 14. 3. 1719).

¹⁰⁴ Janez Franc Gratler iz Mozirja se je leta 1731 oženil z Ano Viktorijo Strassberger, hčerko lastnika dvorca Gorica pri Preboldu (Dolinar, *Zgodovina Kaplje vasi*, str. 32); medtem se je očitno preselil v Mozirje ali pa je od tam izviral.

ko naj bi bil star okoli 63 let (roj. okoli 1680).¹⁰⁵ Kot že rečeno, je štiri leta pozneje, leta 1747, gospodaril na njegovi hubi sosed Andrej Košenina,¹⁰⁶ ki je k hiši prinesel današnje domače ime. Ta bi bil lahko navsezadnje poročen z Majetičevo hčerko, če je ta katero res imel. Kolikor je postal Košeninov tast, se je morala potencialna hči roditi pred letom 1716 nekje zunaj šentjurijskega vikariata ali pa v Majetičevem morebitnem drugem zakonu po letu 1719, ko se v krstnih maticah začne polstoletna vrzel. Hipotetično je torej mogoče, da so bili z Valvasorjevo rodbino sorodstveno povezani tudi Košenine. V tem primeru bi potomstvo Janeza Ditriha Valvasorja obstalo na Končevem še vse do konca 19. stoletja, torej dvesto let po njegovi smrti.

Razseljeni otroci savinjskega Valvasorja Janeza Ditriha

O otrocih savinjskega graščaka-kmeta Janeza Ditriha Valvasorja in njihovih nadaljnjih poteh vemo malo oziroma malo zanesljivega. Od štirih znanih otrok, krščenih med letoma 1658 in 1663 v Sv. Juriju ob Taboru, nimamo nobenih poznejših podatkov samo o najmlajši **Maksimili** (* 1663), ki je bila očitno eden od dveh otrok, pokopanih pred letom 1669 na Gomilskem.¹⁰⁷ **Ferdinand** (* 1661) je leta 1676 izpričan kot *Janez Ferdinand* v petem, poetičnem razredu ljubljanske jezuitske gimnazije¹⁰⁸ in leta 1678 na višjih jezuitskih študijih v Gradcu, prav tako z dvojnimi imenom in kot deželan,¹⁰⁹ tedaj torej star 17 let. Odtlej se za njim izgubi vsaka sled. Morda imamo tudi vir o šolanju **Janeza Jurija** (* 1659), če je imenovan identičen z Janezom Friderikom Valvasorjem, ki se je leta 1670 začel šolati na latinski šoli v Rušah, sicer z drugačnim drugim osebnim imenom – Friderik namesto Jurij – in označen kot baron, kar sicer ni merodajno.¹¹⁰ Ker take osebe ni na Valvasorjevem rodovniku v *Slavi*, bi šlo lahko bodisi za sina Janeza Ditriha bodisi za sina drugega »odpadlega« Valvasorja, njegovega bratranca Jurija Sigmunda. Prav tako je več kot mogoče, da je bil Janez Jurij drugi od obeh Valvasorjevih otrok, pokopanih pri podružnici sv. Štefana na Gomilskem.

Še največ podatkov imamo o najstarejši **Ani Mariji** (* 1658). Potem ko se kot »gospodična« pojavi leta 1676 v Braslovčah v vlogi krstne botre hčerki Maksimilijana Konca,¹¹¹ je šla v začetku leta 1679 na

kranjsko stran za krstno botro svoji sestrični Mariji Eleonori Valvasor z Medije.¹¹² Pri 22-ih so jo 26. februarja 1680 poročili v Žalcu z Mihaelom Ferdinandom Pilpahom. V danes pogrešani poročni matici je označena kot hči Ditriha barona (!) Valvasorja,¹¹³ kar kaže, da se je tudi Janez Ditrih kdaj neupravičeno kital z baronskim naslovom, kot je imel navado njegov brat polihistor Janez Vajkard.¹¹⁴ Pri Janezu Ditrihu je tak korak razumeti tem laže ob dejstvu, da je dal hčerko v zakon stanovsko nižjemu, neplemiškemu človeku iz žalske trške rodbine. Tudi o Pilpahi ni znanega veliko, razen da so bili tedaj v Žalcu že precej razvejena rodbina.¹¹⁵ Dobro leto po poroki se je zakoncema Mihaelu in Ani Mariji rodila hči, istega leta 1681 je Ana Marija še botrovala,¹¹⁶ potem pa za mlado družino izgine vsaka sled. Kam se je preselila, ostaja odprto vprašanje. Kot smo videli, ni izključeno, da je Ana Marija prevzela očetovo Končevo in se vnovič omožila z Janezom Francem Gratlerjem. V Žalcu srečamo ime Mihaela Pilpaha samo še v trškem štiftnem registru iz leta 1699, v katerem je navedena njegova hiša, kot dolžniki neplačanega činza pa Mihaelovi dediči.¹¹⁷

Vsaj en sin Janeza Ditriha Valvasorja, Ferdinand (* 1661), se je torej šolal za intelektualni poklic, eden pa se je izučil le bolj »prefinjene« obrti, umetniškega voskarstva, o čemer je leta 1715 pričeval njegov graški sorodnik Gregor Ferdinand, ne da bi navedel sorodnikovo ime. Zanj kot tudi za njegovega brata brez znanega poklica – okoli leta 1710 sta krajši čas skupaj živela v predmestju Gradca¹¹⁸ – ni mo-

¹¹² NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, R 1673–1689, s. p., 4. 1. 1679.

¹¹³ I. Orožen je poroko po žalski poročni matici povzel tako: »1680 am 26. Februar Michael Ferd. Pilpach mit Anna Maria, Tochter des Theodor Baron Valvasor« (Orožen, *Das Dekanat Cilli*, str. 391). Žalska poročna matica iz tega časa je sicer ohranjena, vendar ni v njej ne te poroke ne poroke iz leta 1691, ki jo prav tako povzema Orožen (Župnijski arhiv Žalec, poročna matična knjiga 1665–1696). Očitno je obstajala še ena matična knjiga, ki pa se je izgubila.

¹¹⁴ O tem natančno: Golec, *Valvasorji*, str. 340–343.

¹¹⁵ Priimek je v Žalcu najti že v šestdesetih letih 17. stoletja, ko se začinjajo matične knjige (Župnijski arhiv Žalec, krstna matična knjiga 1661–1683, poročna matična knjiga, 1665–1696, mrliška matična knjiga 1665–1696). – Leta 1610 je bil neki Martin Pilpah Schratzenbachov oskrbnik na Ojstrici (Orožen, *Das Dekanat Fraßlau*, str. 73).

¹¹⁶ Prav tam, R 1661–1683, s.p., 18. 3. 1681, 21. 10. 1681.

¹¹⁷ StLA, Landschaftliches Archiv, Antiquum, I L. f. Städte und Märkte, Sch. 315, Sachsenfeld, Specification aus dem Gemeinen Marckhts Sachsenfeldt Stift Register, was die Burgerschaft v Ao 1668 biß Endte 1698 in Steuer Ausstandt in Verluhst vnd Schaden khomben und nichts eingebracht werden khann ..., 19. 7. 1699.

¹¹⁸ Gregor Ferdinand Valvasor je leta 1715 povedal, da sta se pred kakšnimi petimi leti, zadrževala v Gradcu dva sinova Janeza Ditriha Valvasorja, lastnika »posestva Končo« neda-leč od Žalca (*vnweith Sachsenfeld ein güttl Khonttscho genandt*). Njunih imen ni poznal, izdajala sta se za plemiča, prebivala v predmestju Gries, eden naj bi bil umetniški voskar (*Waxpasiierer*), iz Gradca pa sta se nameravala napotiti na vojsko. StLA, Landrecht, K 1364, Valvasor (1), 7. 3. 1715. Natančneje o tem: Golec, *Lažni Valvasor*, str. 6–8. – Peter pl. Ra-

¹⁰⁵ Prav tam, 31. 2. 1743.

¹⁰⁶ Gl. op. 77.

¹⁰⁷ Gl. op. 63.

¹⁰⁸ V začetku leta 1676 je naveden med člani kongregacije Marije Vnebovzete (ARŠ, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 309).

¹⁰⁹ Andritsch, *Die Matrikeln. Band 3*, str. 62.

¹¹⁰ Župnijski arhiv Ruše, Notata Rastensia etc., fol. 34v; prim. Mlinarič, Seznam imen, str. 153.

¹¹¹ NŠAM, Matične knjige, Braslovče, R 1672–1708, s. p., 2. 6. 1676.

goče reči, da sta ravno tista dva, katerih krsta pozna šentjurijska krstna matica – Ferdinand in Janez Jurij. Glede na to, da sta se iz Gradca namenila na vojsko, bi pričakovali mlajša človeka, ne petdesetletnika, kar bi omenjena brata tedaj bila. Prav verjetno je namreč, da se je Janezu Ditrihu in Katarini Valvasor rodil še kateri otrok, potem ko prvi krstni matici od januarja 1664 sledi dolga vrzel. Kot rečeno, je Katarina bržčas umrla in vdovec si je našel novo ženo Ano Marijo.

Vse kaže, da je imel Janez Ditrih poleg štirih znanih otrok še enega sina ali morda celo štiri, in sicer tiste, ki jih doslej ni bilo mogoče z gotovostjo povezati z nobenim kranjskim Valvasorjem. Poleg teh se v Spodnji Savinjski dolini po enkrat pojavita kot krstni botri dve gospodični Valvasorjevi, ki ju gre tem prej povezati z družino Janeza Ditriha.

Glede na to, da polihistor Janez Vajkard domnevnih sinov Janeza Ditriha ni navedel na rodovnem deblu v *Slavi* (1689),¹¹⁹ vsi pa so bili tedaj še živi, jih gre pripisati enemu od obeh iz dežele odseljenih Valvasorjev, bodisi Janezu Ditrihu bodisi njegovemu precej starejšemu bratranču Juriju Sigmundu. Vsaj za enega – Karla Ditriha – lahko z veliko mero gotovosti trdimo, da je bil resnično sin polihistorjevega brata Janeza Ditriha.

Karla Ditriha (* ok. 1670, † ne pred 1697) srečujemo le dobro desetletje, od leta 1685 do 1697, potrjeni so njegovi stiki s kranjskimi Valvasorji, za povrh pa je zanj neposredno izpričano sorodstvo z njimi. Poleg tega veže Karla Ditriha Valvasorja z najverjetnejšim očetom Janezom Ditrihom skupno krstno ime Ditrih. Ko ga leta 1685 prvič zasledimo v virih, mu je moralo biti vsaj dvanajst let, lahko tudi dvajset. Kranjski deželni stanovi so mu tedaj podelili štipendijo, ki je nikakor ne bi dobil nekdo brez kranjskega deželanstva, zato odpade vsakršna možnost, da bi šlo za sina »izobčenega« Jurija Sigmunda, saj ta od leta 1657 ni več imel deželanskih pravic. Iz deželnostanovskih zapisnikov žal ni razvidno, kateri kranjski Valvasor je bil prosilec (*Supplicat*), ki je leta 1685 v imenu svojega »bratranca« (*Vettern*) Karla Ditriha zaprosil za triletno štipendijo.¹²⁰ Najverjetneje je šlo

za najvplivnejšega med njimi, za (njegovega polstričca) Karla (1617/20–1697), tedaj stanovskega poverjenika, torej člana najožjega stanovskega vodstva.¹²¹ Oznaka *Vetter* za Karla Ditriha pri tem ne moti, saj pomeni mlajšega sorodnika, v tem primeru nečaka.¹²² Lahko pa bi bil prosilec tudi Karlov 21-letni sin Janez Karel (1664–1739).¹²³ Kje in kako je Karel Ditrih študiral, ne vemo. Naslednjič ga srečamo osem let pozneje, ko je 12. januarja 1693 v Starem trgu pri Slovenj Gradcu kot baron – kar v resnici ni bil – stopil pred oltar z Marijo Eleonoro baronico Sauer.¹²⁴ Kdaj približno se je rodil, lahko bolj ali manj le ugibamo; sredi osemdesetih let je namreč študiral. Poročna matica ga implicitno navaja kot samskega, kar ne izključuje možnosti, da je bil že kdaj poročen, skoraj gotovo pa je bil ob poroki vsaj blizu polnoletnosti in je potemtakem prišel na svet pred letom 1670. Morebiti se je mladenič rodil v očetovem drugem zakonu in materi, ki je bila uglednejšega porekla kot prva žena Janeza Ditriha, ključarica Katarina Gaber, če že ni imela »žlahtne« krvi. To bi bila tudi ena od logičnih razlag, da se je Karlu Ditrihu uspelo oženiti z baronico, čeravno ubožno. Njegova iz-

¹²¹ Karel je bil stanovski poverjenik med letoma 1681 in 1685 (Golec, *Valvasorji*, str. 225).

¹²² Tudi Jernej Valvasor (H–II–4) govori leta 1636 o »meine drey Vettern der Valuasorn«, s čimer so mišljeni njegovi trije nečaki, sinovi pokojnega brata Adama (H–II–3) (ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, I/30u, urbar Medija 1635–1678, 2. del, fol. 7).

¹²³ Biografski podatki o njem: Golec, *Valvasorji*, str. 470–471.

¹²⁴ NSAM, Matične knjige, Stari trg pri Slovenj Gradcu, M in P 1668–1699, s. p. – V vpisu v poročno matico ni veliko oprijemljivih podatkov razen zvenceh naslovov (*Illustrissimus D. Carolus Dietericus Valvasor Lib: Baro; Illustrissima Domicella Maria Eleonora Sauerin L: B:*), tako kot nista v posebno pomoči imeni poročnih prič »presvetlega« Janeza Karla Straßbergerja, nevestinega svaka, in Krištofa Ferdinanda barona Kulmerja, sosednjega graščaka. Janez Karel Straßberger, najverjetneje lastnik gradu Lindek pri Vojniku (prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 225), se je prejšnje leto kot vdovec oženil z nevestino sestro Suzano Elizabeto (NSAM, Matične knjige, Stari trg pri Slovenj Gradcu, P 1668–1699, s. p., 11. 2. 1692). Kulmerjem je pripadal dvorec Rotenturn v Slovenj Gradcu (Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 172), ki ga je Krištof Ferdinand kupil leta 1692 (StLA, B 249/5, Adalbert Sikora, *Die steirischen Gülden*, str. 322). – Na podatke v starotrški poročni matici je očitno naletel Ignac Orožen (1819–1900), saj se na Orožna (brez osebnega imena) sklicuje Peter Radics, ki si je naredil regist in ga shranil med zapisi o Janezu Ditrihu. Tedaj je po vsem sodeč še sklepal, da je Karel Ditrih identičen s polihistorjevim bratom, čeprav naj bi bil ta po rodovniku v *Slavi* leta 1689 že pokojni; na regist vpisa v poročno matico je namreč pripisal »Hans Ditrih, Sohn Barthol., Aus dem Lande« (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 7, mapa XXVIII, Bratje in sestre Janeza Vajkarda, Ivan Ditrih). Do podatka o poroki neznanega Valvasorja Karla Ditriha je moral Radics priti pozno, zato tega člana Valvasorjevega rodu ni upošteval v svojih objavah, vključno z monografijo o kranjskem polihistorju. Pomenljivo je, da Karla Ditriha ne omenja v razpravi Valvasorjev rod na Spodnjem Štajerskem (1899). Morda se je Orožen odzval na Radicsevo prošnjo v sklepu razprave, naj mu bralci posredujejo morebitne druge podatke o Valvasorjih na Štajerskem in drugod (Radics, Valvasorjev rod, str. 114).

dics, ki je pozno naletel na zaslišanje Gregorja Ferdinanda, je ugotovil, da je bil Jurij Sigmund polihistorjev bratranec, identičnost v dokumentu omenjenega Ditriha Valvasorja s polihistorjevim bratom Janezom Ditrihom pa je očitno prezrl; na to ni opozoril ne ob samem prepisu in tudi ne pri gradivu o tem Valvasorjevemu bratu (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 7, mapa XXVIII, G Bratje in sestre Janeza Vajkarda Valvasorja). – *Wachsbossierer* (v viru *Waxpassierer*) so bili voskarji, ki so se ukvarjali z umetniškimi deli, na primer z modeli iz voska za vlivanje zvonov, izdelovali pa so tudi figure svetnikov in zlasti figurarno okrasje za razkošno umetno hrano (*Schauessen*) za dvor in plemstvo (Popelka, *Geschichte der Stadt Graz. II. Band*, str. 563).

¹¹⁹ Valvasor, *Die Ebre IX*, str. 109.

¹²⁰ Prošnja se je nanašala na štipendijo za študij in »druge svobodne umetnosti«: »zu besserer Prosequierung seines Studii, und anderen freuen Khunsten« (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 907, sejni zapisniki 33, 1687–1693, fol. 128, 20. 3. 1685).

branka **Marija Eleonora baronica Sauer** (* ok. 1669, † 1719) se je, sodeč po navedbi starosti ob smrti, rodila okoli leta 1669, saj naj bi umrla stara približno petdeset let.¹²⁵ Bila je eden od petih otrok Jurija Andreja barona Sauerja in njegove žene Barbare Suzane, rojene baronice Schratzenbach,¹²⁶ iz gmotno precej skromne veje leta 1630 pobaronjenih Sauerjev,¹²⁷ v lasti katerih je bil dvorec Zavlar (*Feldenhofen*) pri Slovenj Gradcu. Ko se je leta 1693 poročila, ji je bilo okoli 24 let, starši so ji že predtem umrli, lastnica Zavlarja pa je bila njena zgodaj ovdovela svakinja Kristina Suzana.¹²⁸ Opozoriti kaže, da je nevestina tri leta prej

umrla mati Barbara Suzana izviralica iz rodbine pl. Schratzenbachov, katerih sorodniki so gospodarili na Ojstrici pri Vranskem, ki jo je svojčas imel v zakupu Janez Ditrih Valvasor, potem pa se je v njeni bližini ustalil z družino. Še več, Barbara Suzana Schratzenbach, omožena baronica Sauer, je bila sestra zgodaj umrle prve žene Karla Valvasorja Ane Kristine (* ok. 1627, † 1649).¹²⁹ Schratzenbachova ojstriška naveza je tako samo še dodaten posredni dokaz, da je moral biti Karel Ditrih res sin Janeza Ditriha.

Glede na pričakovano majhno doto mlade Marije Eleonore baronice Sauer ni nenavadna njena poroka z mladeničem iz ene od dveh »izobčenih«, s Kranjskega izseljenih rodbinskih vej Valvasorjev. Še posebej ne, če se je ta, ki ni mogel biti premožen, lahko pogojno naslavljal z baronom. Njegov zelo verjetni pravi stric Janez Vajkard Valvasor mu je nehote naredil nemajhno uslugo, ko je v *Slavi vojvodine Kranjske* implicitno »povzdignil« med barone tudi tiste Valvasorje, ki to niso bili.¹³⁰ Mladi Karel Ditrih samega sebe v stričevem monumentalnem delu sicer ni našel, lahko pa se je skliceval na svojega v *Slavi* omenjenega očeta Janeza Ditriha, ki se je po navedbi na rodovnem deblu »iz dežele izselil«.¹³¹ Pa tudi na polihistorjevo navedbo, da na rodovnem deblu ni otrok izseljenih Valvasorjev, ker za vse ne ve,¹³² in na uvrščenost Valvasorjev med tiste kranjske baronske družine, katerih rodbinske veje živijo tudi v raznih drugih deželah.¹³³

O nadaljnji usodi leta 1693 poročenega Karla Ditriha vemo zelo malo. Najverjetneje se je prišel v Stari trg pri Slovenj Gradcu samo oženit in je svojo izbranko takoj po poroki odpeljal drugam. Tako je vsaj soditi ob spoznanju, da v starotrških in slovenjgraških maticnih knjigah njegovo ime pogrešamo, navzočnost žene Marije Eleonore pa je izpričana samo dvakrat, prvič leta 1698, ko je bila v Starem trgu krstna botra,¹³⁴ in drugič 21 let pozneje, ko so v slovenjgraško mrliško matico vpisali njeno smrt. Petdesetletnica je umrla nenadne smrti in bila pokopana 15. maja 1719.¹³⁵ Tako kot v mrliški matici ni zapisano, da bi stalno živela kje drugje, ni podatka, ali je bila že vdova.¹³⁶ Kaj se je zgodilo s Karlom Ditrihom

riju (StLA, B 249/5, Adalbert Sikora, Die steirischen Gülden, str. 321, 322, 323). – O sorodstvenih razmerjih med Sauerji prim. Witting, Beiträge zur Genealogie, str. 258.

¹²⁹ Gl. op. 27.

¹³⁰ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 106, 107. – Prim. Golec, *Valvasorji*, str. 26.

¹³¹ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109.

¹³² Prav tam, str. 108.

¹³³ Prav tam, str. 106.

¹³⁴ Botrovala je skupaj s »presvetlim gospodom Sauerjem« brez navedenega osebnega imena, tj. bodisi s svojim bratom ali nečakom (NŠAM, Maticne knjige, Stari trg pri Slovenj Gradcu, R 1693–1708, s. p., 19. 2. 1698). Glede na to, da so bili baroni Sauerji, gospodarji gradiča Zavlar v Starem trgu, v svoji okolici zelo iskani krstni botri, je odsotnost zakoncev Valvasor kot botrov še očitnejša. Lahko da je bila Marija Eleonora ob edinem botrstvu samo na obisku pri sorodnikih.

¹³⁵ NŠAM, Maticne knjige, Slovenj Gradec, M 1683–1761, s. p.

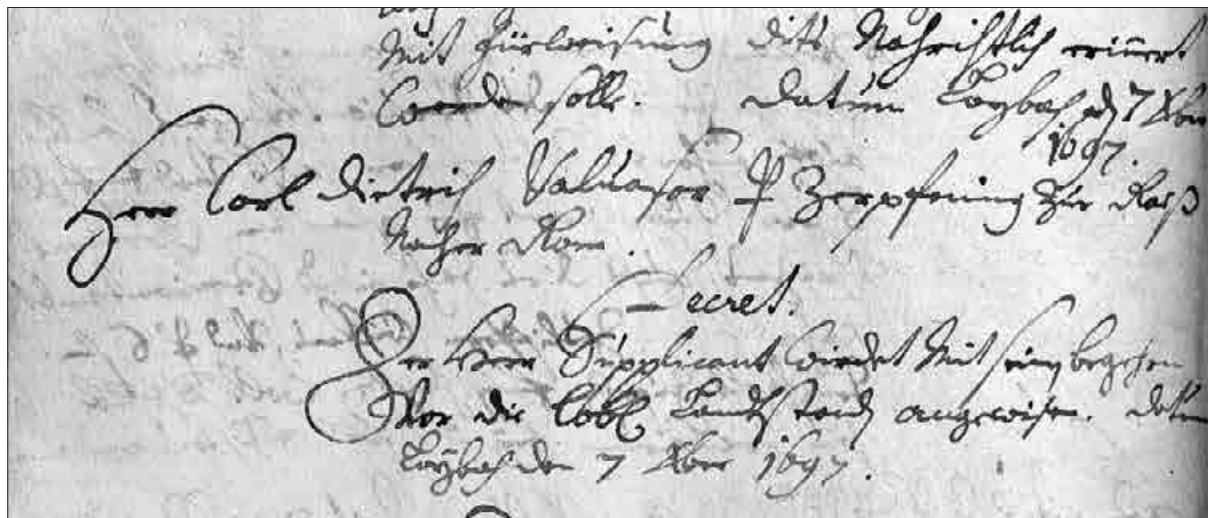
¹³⁶ Ko je šest let pozneje umrla njena 73-letna svakinja Kristina

¹²⁵ NŠAM, Maticne knjige, Slovenj Gradec, M 1683–1761, s. p., 15. 5. 1719.

¹²⁶ Witting, Beiträge zur Genealogie, str. 258; ARS, AS 730, Gospodstvo Dol, fasc. 120, Genealogica R–Z, Sauer, pag. 93.

¹²⁷ Sauerji so izviralci s Kranjskega in so tudi po preselitvi na Štajersko in Koroško v plemiškem predikatu obdržali ime gradu Kozjak na Dolenjskem (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 315). V baronski stan je bil leta 1630 povzdignjen ded Marije Eleonore, koroški deželan Jurij (Andrej) Sauer »von Kosiak zu Schratzenegk« (Witting, Beiträge zur Genealogie, str. 258); skupaj z bratom in dvema bratrancema je dobil predikat »Sauer Freiherr zu Kosiak, Herr auf Wellan, Schönstein und Lilgenberg« (Frank, *Standeserhebungen. 4. Band*, str. 225), povzdignitev v grofe pa je leta 1668 dosegla le veja bratranca Janeza Karla z Borla (Witting, Beiträge zur Genealogie, str. 259–260; Frank, *Standeserhebungen. 4. Band*, str. 226).

¹²⁸ Oče Jurij Andrej je leta 1677 prodal dvorec Dobrova (Gutenhart) pri Velenju, last svoje matere Elizabete (StLA, B 249/5, Adalbert Sikora, Die steirischen Gülden, str. 319). O njegovi smrti ni podatkov, ženo (Barbaro) Suzano, rojeno baronico Schratzenbach (v mrliški matici je navedena kot rojena grofica), pa so položili v kapelo starotrške župnijske cerkve 10. septembra 1690, staro okoli 58 let (NŠAM, Maticne knjige, Stari trg pri Slovenj Gradcu, M 1668–1699, s. p.). Rodila se je torej okrog leta 1632 in je še zelo mlada rodila sina Ferdinanda Ernesta; temu starotrška mrliška matica leta 1723 bodisi pripisuje preveč let – 80, kar pomeni, da bi se rodil že leta 1643 (prav tam, M 1700–1726, s. p., 15. 4. 1723), ali pa so ob smrti podcenili starost njegove matere. Ni sicer nemogoče, da bi bil 26 let starejši od sestre Marije Eleonore, poročene Valvasor. Ne onadva ne drugi sorojenci niso bili krščeni v Starem trgu (prim. prav tam, R 1646–1665, R 1665–1678). Vdova Kristina Suzana, pokopana leta 1725 v Slovenj Gradcu v starosti 73 let (prav tam, Slovenj Gradec, M 1683–1761, s. p., 20. 3. 1725) in torej rojena okoli leta 1652, je morala biti žena njenega brata Franca Jurija. Njen naslednik na Zavlarju je bil sin Janez Jurij, ki se je glede na navedbo starosti 50 let ob smrti leta 1731 (prav tam, Stari trg pri Slovenj Gradcu, M 1727–1756, s. p., 3. 5. 1731) rodil okoli leta 1681, vendar ne v župniji Stari trg (prim. prav tam, R 1678–1692). Kako je družina Jurija Andreja Sauerja prišla do gradiča Zavlar v Starem trgu, ni povsem jasno. Po štajerski imenjski knjigi sta to posest leta 1624 kupila njegov bratranec Franc Sauer z ženo Marijo Salomo, od leta 1631 do 1694 pa v knjigi ni podatkov o lastnikih (StLA, B 249/5, Adalbert Sikora, Die steirischen Gülden, str. 100, 323). Za vmesni čas je v starotrških župnijskih maticah sicer potrjena navzočnost Sauerjev, a samo rodbinsko ime prek njihove služinčadi: npr. »apud Illmam Saurerin«, »apud Illmum Dominum Shauer« (NŠAM, Maticne knjige, Stari trg pri Slovenj Gradcu, R 1646–1665, 22. 1. 1664, 9. 3. 1670, 19. 2. 1671, 16. 7. 1673; P 1646–1665, 21. 5. 1662, 25. 5. 1665). Po Schmutzu je Kristina Suzana posedovala Zavlar že leta 1681 (Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon. Erster Theil*, str. 363), po štajerski imenjski knjigi pa je to posest prejela leta 1694, potem ko je dve leti prej kupila bližnji Rotenturn in ga prodala Kristofu Ferdinandu baronu Kulmerju; Zavlar je leta 1717 izročila sinu Janezu Ju-

Zadnje pričevanje o Karlu Ditrihu Valvasorju v sejnih zapisnikih kranjskih deželnih stanov 7. decembra 1697 (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 913, sejni zapisniki 39, 1694–1708, fol. 338v; foto Igor Lapajne).

Valvasorjem, ostaja še naprej neznanka. V starotrški župniji in slovenjgraškem vikariatu se po ženini smrti ni ponovno poročil in tam ga tudi niso pokopali.¹³⁷ Zadnjič ga srečamo le slabih pet let po poroki, konec leta 1697, ko je kranjske stanovske poverjenike prosil, naj finančno podprejo njegovo potovanje v Rim, ti pa so ga napolnili na deželne stanove.¹³⁸ Ali se je pri teh nato res potegoval za denar in ali se je dejansko odpravil v Italijo, je vprašanje brez odgovora.¹³⁹ Tudi o njegovih morebitnih potomcih ne vemo ničesar. Veliko bolj verjetno kot na Kranjskem je Karel Ditrih živel in umrl drugje, bržčas na (rodnem) Štajerskem, kjer pa ne njega ne njegove žene ni najti med zemljiškimi gospodi.¹⁴⁰

Drugače kot za Karla Ditriha je manj indicev, da bi bili sinovi polihistorjevega brata Janeza Ditriha tudi trije drugi »nerazvrščeni« Valvasorji. Verjetnost je največja pri prvem, za vse pa imamo le malo opornih točk, saj so znani zgolj iz ene do največ treh omemb. Prvi je **Jožef** (* ok. 1672–75, † ne pred 1692), leta 1691 in 1692 izpričan kot baron na ljubljanski jezuitski gimnaziji, obakrat v zadnjem, reto-

ričnem razredu.¹⁴¹ Ob drugi omembi bi bil torej star med 17 in 20 let, bolj verjetno bliže višji številki in potemtakem rojen v prvi polovici sedemdesetih let. Baronski naslov pri tem ne moti, saj ga imajo v kongregacijski knjigi Marije Vnebovzete od leta 1690 dalje vsi Valvasorji brez razlike.¹⁴² Glede na to, da je bil Jožef leta 1692 v zadnjem razredu gimnazije, je skoraj brez dvoma istoveten z *Janezom Jožefom*, ki je dve leti zatem (1694) v Vidmu od oglejskega patriarha prejel tonzuro, nič pa ni znanega o njegovih morebitnih nadaljnjih posvečenjih do vključno mašniškega. V ordinacijskem zapisniku je označen po Šmartnem »blizu Ljubljane« (*ex sancto Martino prope Labacum*), kar je nedvomno Šmartno pri Litiji.¹⁴³ Takšna opredelitev izvora je zelo verjetno povezana s tem, da je po očetovi smrti (med 1683 in 1689) našel novi dom pri (svojem stricu) polihistorju Janezu Vajkardu na Bogenšperku, o čemer ni sicer nobenih poročil.¹⁴⁴ Ker med kranjskimi Valvasorji

¹⁴¹ Podatka o šolanju sta iz kongregacijske knjige Marije Vnebovzete (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 398, 401).

¹⁴² Edina delna izjema je Maksimilijan Anton, ki je leta 1694 naveden kot baron, naslednje leto pa le kot plemeniti (*à Valvasor*) in s prvim imenom Maksimilijan (prav tam, pag. 419 in 425).

¹⁴³ AAU, ACAU, Ordinazioni sacre, busta 633, Ordinazioni sacre 1691–1699, s. p., 18. 9. 1694. – O neomenjanju nadaljnjih posvečenj prim. prav tam, Ordinazioni sacre, busta 633, Ordinazioni sacre 1691–1699; busta 634, Ordinazioni sacre 1700–1711.

¹⁴⁴ V bližini Šmartna, v dvorcu Sela, je od leta 1684 je živel z otroki tudi vdova polihistorjevega brata Janeza Herbarda Valvasorja, vnovič omožena Marija Saloma, vendar je izključeno, da bi bil Jožef identičen z njunim sinom, ki ga rodovno deblo v *Slavi* imenuje Jošt. Pri zadnjem je šlo namreč za poznejšega duhovnika Franca Jožefa (1677–1721), ki je končal gimnazijo šele leta 1700 (Golec, *Valvasorji*, str. 410). Ker Marija Saloma na svoj novi dom ni vzela niti obeh moževih

Suzana, že dolgo vdova, v mrliški knjigi prav tako ni podatka, da gre za vdovo (prav tam, s. p., 20. 3. 1725). Kot vdova je sva-kinja nekajkrat navedena v krstnih maticah (prav tam, Stari trg pri Slovenj Gradcu, R 1693–1708, s. p., 3. 8. 1693; Slovenj Gradec, R 1683–1765, s. p., 10. 1. 1696, 18. 9. 1698) in že leta 1692 v štajerski imenjski knjigi (StLA, B 249/5, Sikora, *Die steirischen Gülden*, str. 322, 323).

¹³⁷ Prim. NŠAM, Matične knjige, Stari trg pri Slovenj Gradcu, P 1700–1726, M 1700–1726, M 1727–1756; Slovenj Gradec, M 1683–1761 in P 1683–1770.

¹³⁸ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 913, sejni zapisniki 39, 1694–1708, fol. 338v, 7. 12. 1697.

¹³⁹ Sejni zapisniki deželnih stanov na to vprašanje niso dali odgovora (prav tam, šk. 908–913).

¹⁴⁰ StLA, B 249/7, Sikora, *Gesamtverzeichnis*; Pirchegger, *Die Untersteiermark*.

leta 1689 ni bilo nobenega drugega Jožefa,¹⁴⁵ ga gre iskati med nekranjskimi. In ker Jurij Sigmund (* ok. 1618, † 1686–89) od leta 1657 ni bil več kranjski deželan in je živel dlje od Kranjske kot Janez Ditrih, je bil Jožef verjetneje sin zadnjega.

Ob tej predpostavki lahko polihistorjevemu bratu Janezu Ditrihu s pridržki pripišemo kot sinova še dva Valvasorja, prav tako izpričana samo v šolskih letih. Prvi je **Franc Bernard** (* ok. 1675, † ne pred 1693), leta 1693 naveden kot baron v petem, poetičnem razredu ljubljanske jezuitske gimnazije.¹⁴⁶ Možnost, da gre za sina Janeza Ditriha, močno povečuje ugotovitev, da je Franc Bernard Valvasor leta 1693 in 1694 dvakrat botroval v Št. Pavlu pri Preboldu (danes Prebold), obakrat otroku preprostih staršev.¹⁴⁷ Posebej je pomenljivo, da je bila pri drugem krstu skupaj z njim botra »presvetla gospodična« Ana Katarina (baronica) Sauer (*Illma Domicella Anna Catharina Saverin*), nihče drug kot sestra dobro znane baronice Marije Eleonore, ki se je eno leto prej omožila s Karlom Ditrihom Valvasorjem.¹⁴⁸ Franc Bernard se je torej moral roditi sredi sedemdesetih let, kakšni dve leti za Jožefom, ki je študiral malo pred njim. Tudi ta ne more biti istoveten z nobenim sinom medijskega gospoda Janeza Herbarda, čeprav bi bila po sredi zamenjava drugega imena: Bernard namesto Franc. Franc Erazem (1681–po 1703), najmlajši sin Janeza Herbarda, je imel tedaj šele 12 let in se je šolal več let pozneje.¹⁴⁹ Jožef in Franc Bernard bi bila glede na čas rojstva lahko tista dva po imenu neznana sinova Janeza Ditriha, ki sta se okoli leta 1710 zadrževala v Gradcu, nato pa domnevno odrinila na vojsko. Po starosti bi veliko bolj ustrezala kakor petdesetletnika Janez Jurij in Ferdinand. Morda je Franc Bernard identičen z »baronom« Francem Valvasorjem, čigar

otrok iz prvega zakona (prav tam, str. 399), je komaj verjetno, da bi se pri njej pod varuštvom njenega novega moža znašel (Janez) Jožef, domnevno sin moževega brata Janeza Ditriha. Veliko bolj logično in v skladu s tedanjimi običaji je bilo, da je vlogo mladoletnikovega varuha prevzel očetov brat, in to je bil Janez Vajkard z Bogenšperka. Ta je Bogenšperk sicer prodal že leta 1692, dve leti preden je Janez Jožef prejel tonzuro, vendar ta podatek glede na siceršnjo prakso opredeljevanja ne moti. Za opredelitev Janeza Jožefa Valvasorja po Smartnem imamo analogijo pri polihistorjevih sinovih, ki sta nekaj let pozneje kot dijaka označena po Knežiji pri Litiji, dvorcu svojega varuha, materinega brata Janeza Jožefa Graffenwegerja (prav tam, str. 356, op. 1525).

¹⁴⁵ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109.

¹⁴⁶ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 412. – Baronski naslov ni moteč, ker ga kongregacijska knjiga Marije Vnebovzete v tem času daje vsem Valvasorjem.

¹⁴⁷ »Illmo Dno francisco Bernardo à Valvasor« (NŠAM, Matične knjige, Prebold, R 1680–1726, s. p., 11. 12. 1693, 22. 1. 1694; prim. Orožen, *Das Dekanat Fraßlau*, str. 179). Pri prvem botrovanju je šlo za krščenko iz Šentlovenca, kar bi kazalo, da je treba tam iskati tudi botrovo domovanje. Krajevni izvor druge krščenke ni naveden.

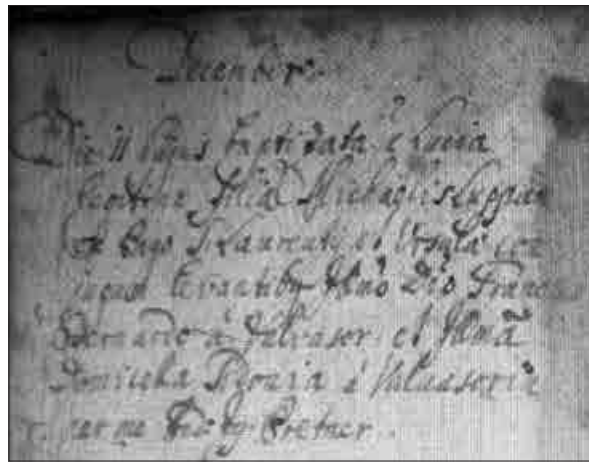
¹⁴⁸ O sorodstvenem razmerju: Witting, Beiträge zur Genealogie, str. 258; ARS, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 120, Genealogica R–Z, Sauer, pag. 93.

¹⁴⁹ Golec, *Valvasorji*, str. 409, 468.

starosti ne poznamo, ko so ga 6. junija 1732 pokopali v ljubljanski stolnici.¹⁵⁰

Zadnji potencialni sin Janeza Ditriha je **Ernest Sigmund** (* ok. 1685, † ne pred 1698), o katerem imamo edini podatek iz leta 1698, ko je vstopil v znano latinsko šolo v Rušah pri Mariboru. V ruški kroniki je naveden med plemiči, kot baron,¹⁵¹ roditi pa se je moral v osemdesetih letih. Lahko bi bil sin Janeza Ditriha, ki je kot živ zadnjič izpričan leta 1683, prav tako pa bi utegnil biti že njegov vnuk, sin enega od sinov, rojenih leta 1659 in 1661.

Končno sta tu še dve gospodični, ki ju poznamo samo kot krstni botri. Obstaja precejšnja možnost, da gre v resnici za isto osebo. »Domicella Anna Maria Valuishorin«, ki je 22. oktobra 1687 botrovala v Braslovčah,¹⁵² ne more biti identična z Ano Marijo, najstarejšo hčerko Janeza Ditriha in Katarine (* 1658), saj se je ta že leta 1680 omožila. Po vsej verjetnosti se je duhovnik pri osebnem imenu botre zmotil in je šlo v resnici za **Sidonijo**, ki je kot »Illma Domicella Sidonia á Valuasorin« botrovala 11. decembra 1693 v Št. Pavlu pri Preboldu skupaj s Francem Bernardom Valvasorjem,¹⁵³ najverjetneje svojim bratom. Tako kot ni znanega ničesar o nadaljnji usodi Franca Bernarda, tudi Sidonija čaka na kakšno naključno odkritje. Očitno sta tedaj živela nekje

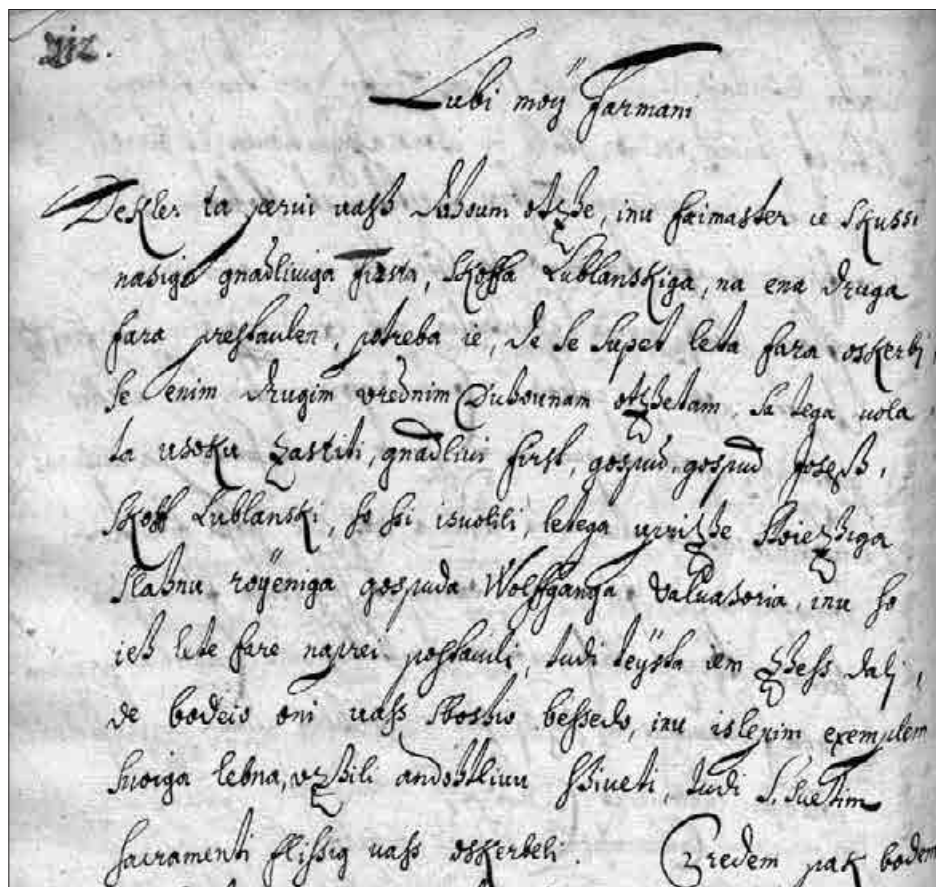
Omemba Franca Bernarda in Sidonije Valvasor kot krstnih botrov 11. decembra 1693 v Št. Pavlu pri Preboldu (NŠAM, Matične knjige, Prebold, R 1680–1726, s. p.).

¹⁵⁰ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 328.

¹⁵¹ V Ruški kroniki iz srede 18. stoletja je naveden kot baron, tako kot brez razlike vsi Valvasorji (Župnijski arhiv Ruše, Notata Rastensia etc., fol. 90; prim. Mlinarič, Seznam imen, str. 189).

¹⁵² NŠAM, Matične knjige, Braslovče, R 1672–1708, s. p.

¹⁵³ NŠAM, Matične knjige, Prebold, R 1680–1726, s. p., 11. 12. 1693. – I. Orožen se je pri povzemanju podatkov iz krstne matice dvakrat uštel: prvič pri letnici prvega krsta – 1694 namesto 1693 – in drugič pri Sidonijinem imenu: »Fräulein Daniela Sidonia« (Orožen, *Das Dekanat Fraßlau*, str. 179).

Nagovor župljanom župnije Sv. Vid na Planini (Šentvid pri Planini) s prisego novoumeščenega župnijskega upravitelja Wolfganga Jerneja Valvasorja iz leta 1678 je najzgodnejše besedilo v slovenščini, ki govori o katerem od članov Valvasorjeve rodbine (ABP, Ordinariatsarchiv, Bände, B 41, pag. 212).

na območju šentpavelske župnije, po vsej verjetnosti v dvorcu Thurn ali Štok v Sentlovrencu, ki je bil v lasti rodbine Gratler.¹⁵⁴ Pomenljivo je dejstvo, da se je družina njegovega gospodarja Janeza Franca Graterlerja prav v tem času, med letoma 1690 in 1695, preselila na poprej Valvasorjevo posest Končevo.

Če povzamemo ugotovitve o rodu polihistorjevega najstarejšega pravega brata Janeza Ditriha, pride mo torej do spoznanja, da je imel ta »izgnani« brat gotovo več otrok, in ne le tiste štiri, ki so bili potrjeno njegovi. Tri sinove srečujemo še kot odrasčajoče oziroma že odrasle, le za Karla Ditriha vemo, da se je poročil, ne poznamo pa njegovih morebitnih otrok. Prav tako ni znano, kakšna je bila nadaljnja usoda Ane Marije, ki se je poročila v Žalcu in od tam kmalu odšla.

Ta revna veja Valvasorjev je po vsej verjetnosti vsaj po moški strani ugasnila že v drugi ali najpoznejše v tretji generaciji. Nazadnje sta dva sinova Janeza Ditriha okoli leta 1710 izpričana v Gradcu, od koder sta tedaj odšla neznanu kam. Tudi če se je kateri od

otrok ali vnukov kdaj vrnil v Savinjsko dolino ali na Kranjsko, pa tam vsekakor ni pognal korenin, s katerimi bi se Valvasorjevo rodbinsko ime nadaljevalo.

Polihistorjev mlajši brat Wolfgang Jernej, nazadnje župnik v Žalcu

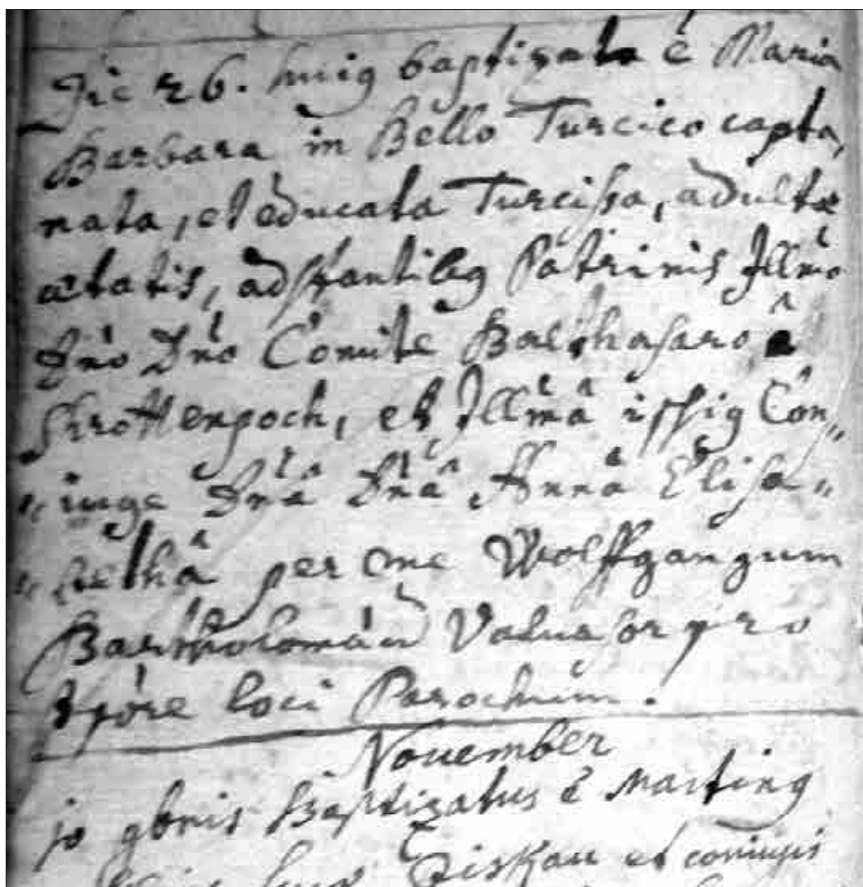
Savinjska dolina je verjetno bolj kot družino Janeza Ditriha poznala njegovega mlajšega brata, žalskega župnika Wolfganga Jerneja Valvasorja (* 1646, † 1691). Wolfgang Jernej je eden od samo treh otrok Jerneja Valvasorja, za katere imamo natančne krstne podatke. Tako kot Janez Vajkard (* 1641) in zgodaj umrli Janez Ferdinand (* 1649) je bil namreč krščen v ljubljanski stolnici, in sicer 30. septembra 1646.¹⁵⁵

Enako kot starejši, prav tako zgodaj preminuli brat Wolfgang Kajetan (* 1635–38, † 1652–57) se je sprva šolal na znani latinski šoli v Rušah, kjer ga kot šolarja začetnika srečamo leta 1655.¹⁵⁶ Očitno je že

¹⁵⁵ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1638–1643, pag. 163; R 1643–1653, pag. 143 in 218.

¹⁵⁶ Župnijski arhiv Ruše, Notata Rastensia etc., fol. 17v; prim. Mlinarič, Seznam imen, str. 140; Radics, *Johann Weikhard*, str. 348.

¹⁵⁴ Dolinar, *Pogled v preteklost vasi*, str. 19. Prim. Stopar, *Grajske stavbe*, str. 139–140.

Vpis krsta odrasle Turkinje v žalski krstni matici, ki jo je 26. oktobra 1687 krstil Wolfgang Jernej Valvasor (Župnijski arhiv Zalec, Matične knjige, krstna matična knjiga 1684–1702, s. p.).

leta 1656, star komaj deset let, prestopil na ljubljansko jezuitsko gimnazijo, saj ga 8. septembra 1662 najdemo v najvišjem, šestem ali retoričnem razredu.¹⁵⁷ Nadaljnja študijska pot ga je vodila v Gradec, kjer je leta 1666 pri 20-ih promoviral,¹⁵⁸ ni pa znano, kdaj in kje je prejel kleriška posvečenja do vključno mašniškega.¹⁵⁹ Prvič ga kot duhovnika srečamo leta 1675 pri 29ih, ko je že upravljal beneficij v Marijini kapeli na Mediji in se tam oziroma v bližini tudi zadrževal.¹⁶⁰ V skladu z ustanovnimi določili bene-

ficija iz leta 1650 je prevzel patronat nad to »večno ustanovo« svojega očeta, vendar tako, da je beneficij oskrboval prek drugega, stalnega duhovnika.¹⁶¹

V škofijski službi mu je mogoče slediti šele od leta 1678, ko mu je bilo 32 let in je nastopil službo župnijskega vikarja v Šentvidu pri Planini na Štajerskem. Dve leti pozneje je odšel za vikarja v Mozirje, tam preživel epidemijo kuge (1682), nato pa devet let, od 1682 do 1691, kot župnik služboval v Žalcu.¹⁶² Materin sorodnik Vid Kristof baron Rauber, ki se je preselil na Frankovsko, mu je medtem leta 1687 priskrbel še dodatno čast in dohodke s podelitvijo be-

¹⁵⁷ Leta 1662 je bil kot dijak retoričnega razreda vpisan v kongregacijsko knjigo Marije Vnebovzete (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 246).

¹⁵⁸ V promocijski knjigi graške jezuitske univerze je vpisan kot: *Wolfgangus Bartholomaeus Valvasor, Carniolus, Provincialis Labacensis* (Andritsch, *Die Matrikeln. Band 3*, str. 218).

¹⁵⁹ Njegovega imena ne najdemo med duhovniki, posvečenimi v Ljubljani, Gradcu, na Dunaju, v Vidmu in Zagrebu, vendar gradivo o posvečenjih ni popolno. Prim. NŠAL, NŠAL 572, šk. 383, Ordinacijski zapisnik 1577–1824; DAG, XX–C–3, Ordinationsprotokoll 1633–1678; DAW, Ordinationsprotokoll 1638–1708; AAU, ACAU, Ordinationi sacre, busta 631, Ordinationi sacre 1646–1684; NAZ, Protocola Varia – Zapisnici različni, knj. Protokoli Br. 9a, Varia (knjiga rednika 1668–1751).

¹⁶⁰ Golec, *Valvasorji*, str. 200–201.

¹⁶¹ O takšni upravi govori polihistor še leta 1689 pri opisu Medije v XI. knjigi *Slave*. Po njegovih besedah je ustanova prešla z najstarejšega brata Karla na Wolfganga Jerneja, ko je postal duhovnik (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 165), torej ne prej kot malo pred letom 1670, če je bil izjemoma posvečen pred dopolnjenim 24. letom. O upravljanju beneficija prek kaplana poznamo kratko poročilo Wolfganga Jerneja iz leta 1684 (NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 49/22, Y Valvasorjev beneficij, 9. 10. 1684).

¹⁶² O življenjski poti Jerneja Wolfganga Valvasorja: Radics, *Valvasor-Studien XXVIII*, str. 347; XXIX, str. 355; XXX, str. 363; Radics, *Valvasorjev rod*, str. 110–113 (v prispevku, prevodu iz nemščine, je prišlo tudi do vsebinske napake: krajevno ime Prassberg je prevedeno kot Braslovče namesto kot Mozirje).

neficija pri oltarju sv. Barbare in Marjete v ljubljanski stolnici.¹⁶³

O njegovem delovanju v Žalcu je znanega zelo malo. Janez Vajkard ga leta 1689 na Valvasorjevem rodovnem deblu v IX. knjigi *Slave* in v opisu Medije v XI. knjigi imenuje župnik in komisar v Žalcu.¹⁶⁴ V galeriji portretov žalskih župnikov v tamkajšnjem župnišču njegov portret pogrešamo, pa tudi sicer ni o sebi pustil posebnih pričevanj. Tako vemo o njegovem župnikovanju samo to, kar nam povedo župnijske matične knjige. Župnik Wolfgang Jernej je za krščevanje uporabljal kaplane, sam pa je krščeval zelo redko: prvič je kot krščevalec vpisan 8. avgusta 1682 in zadnjič 14. septembra 1691. Med drugim je 26. oktobra 1687 krstil med dunajsko vojno zajeto odraslo Turkinjo, ki so ji dali ime Marija Barbara, njena krstna botra pa sta bila Baltazar grof Schrattenbach in njegova soproga Ana Elizabeta. Na mestu župnika ga je nasledil Franc Sigmund pl. Apfalter, ki je v vlogi krščevalca prvokrat izpričan 7. septembra 1692.¹⁶⁵

Menjavo župnika je Radics razlagal z odhodom Wolfganga Jerneja v Ljubljano,¹⁶⁶ kar vsekakor ne drži. O njegovi smrti jeseni 1691 ali v začetku 1692 ni bilo dvomov že zato, ker v ljubljanskih škofijskih protokolih pogrešamo zapis o njegovem odstopu z mesta beneficiata v ljubljanski stolnici.¹⁶⁷ Namesto tega je 26. marca 1692 zapisano, da je bil na izpraznjeno beneficiatno mesto umeščen Albert Ernest baron Rauber. Tega je prezentiral njegov oče Vid Krištof baron Rauber, ki je živel na daljnem Frankovskem, to pa pomeni, da je moralo od smrti Wolfganga

Jerneja Valvasorja miniti vsaj že nekaj tednov.¹⁶⁸ Kdaj natanko je umrl, ostaja neznanka. V žalski mrliški matici je namreč prav za ta čas daljša vrzel (od 29. junija 1685 do 10. avgusta 1692), v ljubljanski in v vaški mrliški matici pa zapisa o njegovi smrti ni.¹⁶⁹ Njegove posmrtno ostanke bi lahko prenesli na Medijo in jih tam pokopali brez vpisa v mrliško matico župnije Vače, kar pri članih Valvasorjeve rodbine v tem času še zdaleč ne bi bil edini primer.¹⁷⁰

Dokler ni bil po naključju odkrit zapuščinski inventar izvršitelja njegove oporoke Janeza Baltazarja grofa Schrattenbacha, graščaka v bližnjem Zalogu,¹⁷¹ je bilo mogoče samo z veliko verjetnostjo sklepati, da je do smrti ostal žalski župnik in da je umrl najpozneje v začetku leta 1692. Danes vemo, da se je njegova življenjska pot iztekla jeseni 1691 in da je moral biti pred smrtjo bolan. V Schrattenbachovem zapuščinskem inventarju se namreč cel sklop popisanih spisov nanaša na Valvasorjevo zapuščino.¹⁷² Med temi je bila njegova oporoča brez datuma in podpisa, od datiranih pobotnic, nastalih med 9. decembrom 1691 in 12. aprilom 1692, pa je za določitev časa župnikove smrti odločilna pobotnica stiškega odvetnika Mihaela Merherja o prejeti inventurni taksi z dne 30. decembra 1691.¹⁷³ Pobotnica se nesporno se nanaša na inventuro Valvasorjeve zapuščine, kar pomeni da je žalski župnik Wolfgang Jernej umrl vsaj kakšna dva tedna ali več prej, vsekakor ne pred sredo septembra, ko je zadnjič izpričan kot živ.

Kot vse kaže, je bil Wolfgang Jernej nazadnje varuh otrok svoje pokojne sestre Marije Izabele (* 1650–51, † 1683–85), ki se je izneverila rodbini, ko je neznano kje stopila pred oltar z neplemičem Lovrencem Klančnikom (* ok. 1645, † 1688). Zakonca sta živela v Gornjem Gradu, kjer je Klančnik vodil nakladninski urad in kjer so se jima med letoma 1675 in 1682 rodili štirje otroci. Po ženini smrti je izpričan kot vnovič poročeni kamniški mitničar, Marijo Izabelo pa je preživel le za nekaj let.¹⁷⁴ O njunih otrocih,

¹⁶³ Podatki o beneficiju v ljubljanski stolnici so v obeh prispevkih povzeti zgolj po: Valvasor, *Die Ehre VIII*, str. 760. – Ohranjen je reverz Wolfganga Jerneja ob prevzemu beneficija 19. marca 1687, ki navaja beneficiatove obveznosti in priča, da je Valvasorja na to mesto prezentiral Vid (Krištof) baron Rauber (NŠAL, NŠAL 1, fasc. 35, Spisi I, 35/16, 19. 3. 1687). Istega dne je Wolfgang Jernej v ljubljanskih škofijskih protokolih, v zapisu o umestitvi, označen kot baron in kot (župnijski) vikar v Žalcu (NŠAL, NŠAL 11, Škofijski protokoli, šk. 9, protokoli 15, 1687, pag. 65). Oznaka baron ni upravičena in tudi sam se v reverzu ni tako podpisal. – O Vidu Krištofu baronu Rauberju, sicer dobrem znancu Janeza Vajkarda Valvasorja, gl. Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 636–638; Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 232–234. – Reisp je opozoril, da so Wolfgangu Jerneju omogočili mesto vikarja pri Sv. Vidu na Planini Mosconi, sorodniki prvega kranjskega Valvasorja (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 52).

¹⁶⁴ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109; *XI*, str. 165.

¹⁶⁵ Župnijski arhiv Žalec, Matične knjige, krstni matični knjigi 1661–1683 in 1684–1702, poročna matična knjiga 1665–1705 z mrliško 1665–1696. O njegovih krščencih gl. tudi: Radics, Valvasor-Studien XXX, str. 363.

¹⁶⁶ Radics, Valvasor-Studien XXX, str. 363; Radics, Valvasorjev rod, str. 113. Radicsevi izpiski ne ponujajo nobene opore za ugotavljanje nadaljnje življenjske poti Wolfganga Jerneja (ARŠ, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 7, mapa XXVIII, G Bratje in sestre Janeza Vajkarda Valvasorja, Volf Jernej).

¹⁶⁷ Prim. NŠAL, NŠAL 11, Škofijski protokoli, šk. 9, protokoli 15a, 1688–1689; šk. 10, protokoli 16, 1690–1691; prav tam, protokoli 17, 1692–1693.

¹⁶⁸ NŠAL, NŠAL 11, Škofijski protokoli, šk. 10, protokoli 17, 1692–1693, pag. 58–59.

¹⁶⁹ Župnijski arhiv Žalec, Matične knjige, poročna matična knjiga 1665–1705 z mrliško 1665–1696; prim. NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735; NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, M 1687–1723; za Kranjsko prim. še: Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Krain*.

¹⁷⁰ O pokopih na Mediji gl. Golec, Plemstvo v cerkvenih, str. 103–104.

¹⁷¹ StLA, Landrecht, K 1138, Schrattenbach (6), 25. 8. 1693, s. p.

¹⁷² StLA, Landrecht, K 1138, Schrattenbach (6), 25. 8. 1693, s. p./Nr. 161–167.

¹⁷³ Prav tam, s. p./Nr. 163.

¹⁷⁴ Golec, *Valvasorji*, str. 205–207. – Nedavno odkritje v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu je potrdilo domnevo, da je bil Lovrenc Klančnik Korošec. Po lastni izjavi iz leta 1685 je imel tedaj okoli 40 let, kar pomeni, da se je rodil okrog leta 1645. Podatek se povsem ujema s starostjo Lovrenca Klančnika, ki ga med letoma 1657 in 1662 srečujemo na celovski jezuitski gimnaziji. V prvem razredu leta 1657 je naveden kot Korošec in uradniški otrok (*Carint. official.*), naslednje leto celo kot »nobilis«, nato pa v letih 1660, 1661 in 1662 kot

ki so še majhni ostali popolne sirote, ne vemo drugega kot to, kar se je ohranilo v popisu spisov njihovega strica Volfganga Jerneja v Schrattenbachovem zapuščinskem inventarju: da so spisi Klančnikovih sirot (*Glantschniggischen Pupillen*) spravljeni v posebnem predalu. Iz kratkega popisa dokumentov lahko razberemo, da gre za otroke njegove sestre, med spisi pa so sumarno navedene njene in moževe pravne zadeve. Tako ni znano niti, koliko od vsaj štirih Klančnikovih otrok je preživelo starše in ali so prebivali pri stricu, žalskem župniku.¹⁷⁵

Zgodbe še ni konec

Po smrti žalskega župnika Volfganga Jerneja je Valvasorjevo rodbinsko ime izpričano v Spodnji Savinjski dolini le še v letih 1693 in 1694 pri dveh krstnih botrih, pri mladem Francu Bernardu in gospodični Sidoniji, potem pa ni o njem vsaj za zdaj najti nobenih sledov. Kot rečeno, so se geni potomcev Janeza Ditriha prenašali po ženski strani in živijo v pokrajini morda še danes.

Na različne načine je Spodnja Savinjska dolina še zelo dolgo ostala povezana s potomci kranjskih Valvasorjev z drugimi priimki.

Na prvem mestu gre opozoriti na pravnikinjo polihistorjevega starejšega polbrata Karla, **Marijo Antonijo baronico Valvasor** (* 1749, † 1813), Ljubljankinjo, omoženo z Janezom Jakobom **grofom Gaisruckom** (* 1737, † 1801), državnim uradnikom v Celovcu, Gradcu in Ljubljani, nazadnje guvernerjem Galicije v Lvovu, kjer sta se iztekli tudi njuni življenjski poti. Zakonca s številnimi otroki, od katerih je eden, Karel Kajetan grof Gaisruck (* 1769, Celovec, † 1846, Milano), postal celo vpliven milanski nadškof in kardinal, sta imela zelo dolgo stike s slovenskim delom Štajerske, od koder je izviral grof Janez Jakob. Ta je kmalu po poroki kupil in četrto stoletja, od leta 1767 do 1791 obdržal gospostvo Ojstrica. Družina se je v tem odmaknjenem koticu Spodnje Savinjske doline mudila le občasno, o čemer ni sicer nobenih neposrednih pričevanj, je pa Ojstrica ena od možnih lokacij, kjer bi se lahko hranila dragocena zbirka portretov članov Valvasorjeve rodbine, preden so se znašli na gradu Plankenwart pri Gradcu, ki je prav leta 1791 prišel ponovno v last grofov Stürgkh. Dve leti zatem (1793) je postal njegov gospodar Karel Anton grof Stürgkh (1764–1825), soproj Marije Kristine grofice Gaisruck (1767–1839), pravniki- nje Karla barona Valvasorja. Zbirka portretov osmih Valvasorjev od 16. do srede 18. stoletja, je okoli leta 1900 prešla v last kranjskega Deželnega muzeja in

je danes shranjena v Narodni galeriji v Ljubljani. Končno gre omeniti, da je bil potomec Karla Valvasorja, pravnik omenjene Marije Kristine, tisti Karl grof Stürgkh (1859–1916), ki je v odločilnem času za dvojno monarhijo, sredi prve svetovne vojne kot avstrijski ministrski predsednik postal žrtev atentata.¹⁷⁶

Ko sta bila zakonca Gaisruck prvo leto lastnika Ojstrice, se je v bližnjem dvorcu Podgrad pri Vranskem rodil **Anton pl. Hohenwart** (1768–1846), pravnuk polihistorjevega polbrata Karla Valvasorja, vnet zbiralec starin, ki ga lahko upravičeno imenujemo »prvi krški muzealec«. Najverjetneje je prav ta človek (so)kriv, da so v Krškem sredi 19. stoletja razglasili za zadnji dom Janeza Vajkarda Valvasorja nepravo hišo. Hiša, ki so jo do nedavnega imeli za Valvasorjevo, je namreč pripadala Hohenwartu, krškemu mitninskemu nadzorniku, ki je v njej leta 1846 tudi umrl. Ker ni imel družine, so postali njegovi dediči baroni Dienerspergi z Dobrne, potomci Janeza Vajkarda Valvasorja, in prav to dejstvo je lahko še dodatno prispevalo k pomoti o polihistorjevi hiši. Dve leti po smrti Antona Hohenwarta je domoznanec in publicist Henrik Costa svoj obisk pri njem ovekovetil takole: »Presenetljivo tukaj v Krškem in vreden ogleda je bil kabinet oglednih predmetov (*Schaugegenständen*) nekega gospoda pl. Hohenwarta (*eines Herrn v. Hohenwart*), od katerih se jih je več nanašalo na deželno zgodovino Kranjske in bi jih bilo zato treba iskati in najti v deželnem muzeju. Gospod pl. Hohenwart je umrl lani, njegov kabinet pa so raznesli in je za deželo izgubljen.« V resnici je več predmetov iz Hohenwartove zbirke prevzel Kranjski deželni muzej in so se ohranili do danes.¹⁷⁷

V neposredni bližini Spodnje Savinjske doline so od prve polovice 18. stoletja do leta 1941 skoraj kontinuirano živeli tudi potomci polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja, in sicer štajerska veja potomstva, ki jo je zasnovala polihistorjeva vnukinja, omožena leta 1732 na Ponikvo pri Šentjurju. Vse njegovo današnje potomstvo izvira od njenega sina, Valvasorjevega pravnuka Franca Ksaverja Avguščina barona Dienersperga (1743–1814), graščaka na Dobrni, ki je imel sicer devet odraslih bratov, a je edini nadaljeval polihistorjev rod. Avguštin, kot so ga klicali, je nazadnje živel v svojem dvorcu Zgornji Lanovž prav na pragu Celja, dve njegovi hčerki sta bili omoženi v dvorcih Tabor pri Vojniku in Blagovna pri Šentjurju, sicer pa je imelo njegovo potomstvo na širšem celjskem območju še več dvorcev, v samem Celju pa hiš

¹⁷⁶ Golec, *Valvasorji*, str. 280–285.

¹⁷⁷ Golec, Neprava Valvasorjeva hiša. – Anton pl. Hohenwart se je rodil kot najmlajši otrok Janeza Ludvika Mihaela pl. Hohenwarta (1716–1785) in njegove tretje žene Marije Terezije, roj. baronice Adelstein (1740–1811), pri krstu v vranski župnijski cerkvi 11. oktobra 1768 pa je dobil imeni Anton Padovanski in Maksimilijan. Njegov oče, ki je podgrajski dvorec nasledil po svoji teti, ga je obdržal do Antonovega trinajstega leta (1781). Družina se je najpozneje tedaj preselila v Hohenwartov dvorec (Spodnje) Perovo pri Kamniku.

meščanski otrok iz Beljaka (*Villacensis civis*) (KLA, KLA 642, Klagenfurt, Gymnasium, sign. 2, Album Studiosorum Clagenfurtensium 1657–1694, s. p.). Beljaška krstna matica iz let okoli njegovega rojstva ni ohranjena.

¹⁷⁵ StLA, Landrecht, K 1138, Schrattenbach (6), 25. 8. 1693, s. p./Nr. 154–160.

Dvorec Novo Celje na razglednici iz leta 1918 (last Milana Škrabca). Tu je od odprtja umobolnice leta 1932 do junija 1941 z enoletno prekinitvijo prebival Karl Mayer, zadnji na Slovenskem živeči potomec Janeza Vajkarda Valvasorja.

in najetih stanovanj, zadnji potomki še v začetku 20. stoletja.¹⁷⁸

V sami Spodnji Savinjski dolini je živel le en polihistorjev potomec, nesrečni **Karl Mayer** (* 1890, † 1941), ki je kot psihični bolnik postal žrtev nacistične evtanazije. Njegova mati Elizabeta – Elise (1861–1923) se je rodila na Turnu pri Škalah kot hči Franca viteza Gadolle (1797–1866), Valvasorjevega prapravnika in vnetega domoznanca.¹⁷⁹ Odraščala je v Gradcu, postala učiteljica in se omožila z učiteljskim kolegom Karlom Mayerjem (1864–1930) iz Maribora. Karl ml. se je tako rodil v nemški učiteljski družini v Zgornjem Oseku pri Arvežu tik ob današnji avstrijsko-slovenski meji in prišel s starši in bratom Hermannom kot trinajstletnik v Studence pri Mariboru, kjer sta starša poučevala na nemški šestrazrednici. Po končani mariborski gimnaziji ni nadaljeval študija, ampak se je zaposlil kot železniški uradnik. V Mayerjevo družino je kruto posegla prva svetovna vojna, v kateri je Karl izgubil brata in bil sam ranjen v glavo. Zaradi tega je moral zgodaj v pokoj, do smrti pa so ga pestile hude psihične težave. Zadnjih dvanajst let je večinoma preživel v umobolnicah v Ljubljani in najdlje v Novem Celju, kjer se

je znašel takoj po odprtju državne bolnišnice za duševne bolezni leta 1932. Naslednje leto naj bi od tam pobegnil, a se je po enem letu bivanja v Mariboru, ki so ga spremljale težave s skrbnikom, moral spet vrniti v novoceljski zavod. Junija 1941 ga je doletela usoda 357 tamkajšnjih bolnikov, ki so jih prepeljali v Hartheim pri Linzu in jih umorili.

Karl Mayer, zadnji Valvasorjev potomec, ki je živel na slovenskih tleh, je imel jugoslovansko državljanstvo in je poleg nemške materinščine znal tudi slovensko. Bil je velik ljubitelj gledališča in družaben človek, mariborski posebnež, čigar videza razen iz kratkega opisa – visok, asteničen – ne poznamo. Njegova neodposlana korespondenca iz ljubljanske umobolnice in osebe, navedene v skrbstvenem sodnem spisu, pričajo, da je vzdrževal stike tako z nemškimi kot s slovenskimi someščani, med drugim z nekaterimi znanimi Mariborčani. Nesrečni Mayer skoraj gotovo ni vedel za Janeza Vajkarda Valvasorja kot svojega prednika, je pa s slavnim prednikom delil zanimanje za zemljepis in zgodovino ter neizmerno veselje do pisanja.¹⁸⁰

¹⁷⁸ O tem natančno: Golec, *Valvasor, njegove korenine*.

¹⁷⁹ O Francu Gadolli gl. zlasti: Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«.

¹⁸⁰ Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 72–92.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ABP – Archiv des Bistums Passau
Ordinariatsarchiv: Bände, B 41.

AAU – Archivio Arcivescovile di Udine
ACAU – Archivio della Curia Arcivescovile: Ordinazioni sacre, busta 631, 633, 634.

ARS – Arhiv Republike Slovenije
AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko: I. reg., šk. 901, 907, 913.
AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko: C 29, C 83, C 251, C 282, C 416.
AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani: II. serija, fasc. V 1–16.
AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani: šk. 118, 130.
AS 730, Gospostvo Dol: fasc. 4, 120.
AS 748, Gospostvo Krumperk: fasc. 25.
AS 984, Radics pl. Peter Pavel: šk. 7.
AS 1073, Zbirka rokopisov: II/51r.
AS 1074, Zbirka urbarjev: I/30u.
AS 1075, Zbirka rodovnikov: šk. 2.

DAG – Diözesanarchiv Graz–Seckau
XX–C–3, Ordinationsprotokoll 1633–1678.

DAW – Diözesanarchiv Wien
Ordinationsprotokoll 1638–1708.

KL A – Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt
KLA 642, Klagenfurt, Gymnasium: sign. 2.

NAZ – Nadbiskupijski arhiv Zagreb
Protocola Varia – Zapisnici različni: knj. Protokoli Br. 9a.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
NŠAL 1, Škofijski arhiv Ljubljana I: fasc. 35.
NŠAL 11, Škofijski protokoli: šk. 9, 10.
NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija: K 3, 4, 62, 63.
NŠAL 21, Gornji Grad Ljubljana: fasc. 1.
NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana: fasc. 49.
NŠAL 101, Zbirka listin: 1598 V. 5., s. l.
NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn: šk. 383.
ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj: Matične knjige, R 1638–1643, R 1643–1653, M 1635–1657, M 1658–1735.
ŽA Vače: Matične knjige, R 1673–1689, M 1687–1723.

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor
Matične knjige: Braslovče: R 1672–1708, M 1669–1708; Prebold: R 1680–1726; Slovenj Gradec: M 1683–1761; Stari trg pri Slovenj Gradcu:

R 1646–1665, R 1678–1692, P 1646–1665, M in P 1668–1699, M 1727–1756; Sv. Jurij ob Taboru: R 1692–1719, R 1691–1750, P 1786–1846, M 1691–1750.

Okrajno sodišče v Žalcu, Zemljiška knjiga:
k. o. Ojstriška vas, gl. knj. 1–100.

ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv, Wien
AVAFHKA – Allgemeines Verwaltungsarchiv – Finanz- und Hofkammerarchiv
Adelsakte: Hofadelsakt von Schrattenbach, Maximilian, Balthasar, ihre Söhne und Vetter 24. I. 1598; Hofadelsakt von Schrattenbach, Johann Friedrich, Maximilian, Christoph Felix 12. X. 1649.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz
A. Schrattenbach: K 1.
B 249/5, Adalbert Sikora, Die steirischen Gülden nach den landschaftlichen Steuerbüchern von 1516 bis 1785, Viertel enhalb der Drau – Viertel Cilli. Kreis Cilli.
B 249/7, Adalbert Sikora, Gesamtverzeichnis der in den 6 Bänden des steiermärkischen Gültbuches genannten Güldenbesitzer und anderen Personen, sowie der genannten Orten und Örtlichkeiten.
Landrecht: K 1133–1138, 1364.
Landschaftliches Archiv, Antiquum: Sch. 269, 315.

ZAC – Zgodovinski arhiv Celje
ZAC 6, Zbirka rokopisov.
ZAC 7, Zbirka urbarjev.
ZAC 1031, Zbirka zemljiških knjig: knj. 540.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka: šk. XXV.

Župnijski arhiv Ruše
Notata Rastensia etc.

Župnijski arhiv Vransko
Matične knjige, krstna matična knjiga 1673–1701.

Župnijski arhiv Žalec
Matične knjige, krstni matični knjigi 1661–1683 in 1684–1702, poročna matična knjiga 1665–1705 z mrliško 1665–1696.

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Andritsch, Johann: *Die Matrikeln der Universität Graz. Band 2. 1630–1662*, Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Universitätsbuch-

- druckerei und Universitätsverlag: 1980; *Band 3. 1663–1710*, 1987.
- Bezljaj, France (ur.): *Začasni slovar slovenskih priimkov*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1974.
- Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*. 1 A–M. (Historična topografija Slovenije II). Maribor: Obzorja, 1986.
- Curk, Jože: Gradbeni oris Novega Kloštra in njegovega gospostva. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 55, NV 20, 1984, št. 2, str. 217–225.
- Dolinar, Ivan: *Pogled v preteklost vasi Sv. Lovrenc v Savinjski dolini*. Sv. Lovrenc: Odbor za proslavo 750-letnice vasi Sv. Lovrenc v Savinjski dolini, 1997.
- Dolinar, Ivan: *Zgodovina Kaplje vasi v Spodnji Savinjski dolini*. Kaplja vas: Vaški odbor, 2000.
- Frank, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918*. 4. Band. O–Sh. Schloss Senftenegg: Selbstverlag, 1973.
- Golec, Boris: »Der Hudič ist hier zu Hause« – med uboštvom, glasbo, portreti neznanih prednikov, shizofrenijo in evtanazijo. Usode zadnjih Valvasorjevih potomcev na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja in njihova kulturno-umetnostna zapuščina. *Zgodovina za vse* XVII, 2010, št. 1, str. 51–100.
- Golec, Boris: Lažni Valvasor nehote prispeva k razkritju usode zamolčanih pravih Valvasorjev. O dveh »izobčencih« Valvasorjeve rodbine iz srede 17. stoletja in o polihistorjevem čiščenju rodbinskega debela. *Zgodovina za vse* XIX, 2012, str. 5–38.
- Golec, Boris: Neprava Valvasorjeva hiša v Krškem sredi 19. stoletja v rokah njegovega daljnega sorodnika in neposrednih potomcev – vzrok za »usodno« pomoto? Pozabljeni ljubiteljski muzealec Anton pl. Hohenwart (1768–1846). *Zgodovina za vse* XVIII, 2011, št. 2, str. 80–91.
- Golec, Boris: Plemstvo v cerkvenih matičnih knjigah zgodnjega novega veka – raziskovalni problemi in izzivi. *Arhivi* 36, 2013, št. 1, str. 85–110.
- Golec, Boris: Pozabljeni »mali štajerski Valvasor« – polihistorjev potomec Franc vitez Gadolla (1797–1866). *Kronika* 60, 2012, št. 1, str. 23–78.
- Golec, Boris: *Valvasor, njegove korenine in potomstvo do danes* (Thesaurus memoriae. Dissertationes 13). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016.
- Golec, Boris: *Valvasorji. Med vzponom, slavo in zatonom* (Thesaurus memoriae. Dissertationes 11). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.
- Grafenauer, Bogo: *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962.
- Gratz, Oskar: *Repertorium zu J. W. Freiherrn von Valvasors »Die Ehre des Herzogthums Krain« (1689)*. Laibach: Selbstverlag, 1901.
- Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer. I. Abteilung: Die Landgerichtskarte. 4. Lieferung*. Wien: Akademie der Wissenschaften, 1929.
- Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1997.
- Janisch, Josef Andr.: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen. I.–III. Band*. Graz: Leykam-Josefsthäl, 1878–1885.
- Kološa, Vladimir (gl. ur.): *Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije I., II., III. knjiga*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999.
- Koropec, Jože: *Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem v letu 1635*. Maribor: Obzorja, 1985.
- Kronika grofov Celjskih* (prevedel Ludovik Modest Golja). Maribor: Obzorja, 1972.
- Mlinarič, Jože: Seznam imen iz latinske kronike. *Ruška kronika* (ur. Josip Teržan). Ruše: Krajevna skupnost, 1985, str. 133–247.
- Oroz, Ignaz: *Das Dekanat Cilli* (Das Bisthum und die Diözese Lavant. III. Theil). Cilli: Johann Rakusch, 1880.
- Oroz, Ignaz: *Das Dekanat Fraßlau* (Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV. Theil). Cilli: Johann Rakusch, 1880.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte* (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. Band 10). München: R. Oldenbourg, 1962.
- Popelka, Fritz: *Geschichte der Stadt Graz. II. Band mit dem Häuser- und Gassenbuch der Vorstädte am rechten Murufer von Hans Pirchegger*. Graz–Wien–Köln: Styria, 1960.
- Radics, P.[eter] pl.: Slepár Valvasor. *Ljubljanski zvon* 11, 1891, št. 7, str. 446–447.
- Radics, P.[eter] pl.: Valvasorjev rod na Spodnjem Štajerskem. *Narodni ilustrovani koledar* 11, 1899. Ljubljana: Dragotin Hribar, [1899], str. 103–114.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien XXVIII. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), Nr. 45, str. 347; Valvasor-Studien XXIX. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), Nr. 46, str. 355; Valvasor-Studien XXX. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), Nr. 47, str. 363.
- Radics, P.[eter] von: *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor (geb. 1641, gest. 1693). Mit 5 Porträts und 15 anderen Abbildungen; samt Anhang, Nachtrag und der Genealogie der Familie Valvasor*. Laibach: Krainische Sparkasse, 1910.
- Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken der Stadt Graz*. Graz: Lydia Schiviz von Schivizhoffen, 1909.

- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*. Görz: Selbstverlag, 1905.
- Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. Erster Theil*. Gratz: Verlag Kienreich, 1822; *Dritter Theil*, 1822.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga. Spodnja Savinjska dolina*. Ljubljana: Park, Znanstveni tisk, 1992.
- Štrekljeva, Manica: Grad Ojstrica v Savinjski dolini. *Časopis za zgodovino in narodopisje* XV, 1918, str. 76–90.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, I–XV*. Laybach – Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689.
- Valvasor, Johann Weichart: *Topographia Ducatus Carnioliae Modernae. Wagensberg in Crain, 1679* (faksimilirana izdaja). Ljubljana: Cankarjeva založba, München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1970.
- Valvasor, Johann Weikhard Frhr von: *Opus insignium armorumque = Das grosse Wappenbuch /zussammen gebracht durch Johann Weichart Valvasor*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1993 (faksimile rokopisa).
- Vischer, Georg Matthaeus: *Topographia Ducatus Stiriae. Gradec 1681*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1971.
- Vrečer, Rajko: *Savinjska dolina s posebnim ozirom na splošno, krajevno in upravno zgodovino v besedi in sliki*. Žalec: Samozaložba, 1930.
- Witting, Joh.[ann] Bapt.[ist]: Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels. *Jahrbuch der K. K. Heraldischen Gesellschaft »Adler«*. Neue Folge V, 1895, str. 162–264.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Spuren der Familie Valvasor im Unteren Sann-(Savinja)-Tal. Zwischen den Romanzen auf Schloss Osterwitz (Ojstrica) und der Irrenanstalt in Neucilli (Novo Celje)

Die krainische Adelsfamilie Valvasor, der der berühmte Polyhistor Johann Weichard Valvasor entstammte (1641–1693), ist nach allgemeiner Meinung weder mit dem Unteren Sann-(Savinja)-Tal noch mit dem weiteren steirischen Raum verbunden. Abgesehen von der Angabe Johann Weichard Valvasors in seiner *Ehre des Hertzogthums Crain* (1689) über seinen Bruder Wolfgang Bartholomäus, Pfarrer in Sachsenfeld (Žalec), schien noch bis vor kurzem, dass die Valvasor nur episodenhaft im Raum jenseits der krainisch-steirischen Grenze auftraten. In

der Tat waren sie im 17. Jahrhundert beinahe traditionell mit den Besitzern von Schloss und Herrschaft Osterwitz (Ojstrica) bei Tabor verbunden. Ihr Stammschloss Galleneck (Medija) lag nämlich unweit der krainisch-steirischen Grenze, Osterwitz war das nächstgelegene Schloss an der steirischen Seite. Über Osterwitz schlug jener Familienzweig der Valvasor im Unteren Sann-(Savinja)-Tal Wurzeln, der von des Polyhistor's Bruder Johann Dietrich gegründet wurde. Obwohl der Familienname Valvasor bereits mit der Generation seiner Kinder verschwand, findet man im Unteren Sann-(Savinja)-Tal Nachkommen der Valvasor mit anderen Familiennamen.

Der Großteil des Beitrags setzt sich mit dem 17. Jahrhundert auseinander, als die Verbindungen der Valvasor mit dem Unteren Sann-(Savinja)-Tal am engsten waren. Bereits im Jahr 1617 heiratete auf Osterwitz zum ersten Mal des Polyhistor's Vater Bartholomäus (um 1596–1651), dessen Frau, Edle von Dornberg, zwar aus dem Raum Görz stammte, mit den Schlossherren, den Freiherren von Schratzenbach, jedoch verwandt war. Vor dem Jahr 1649 heiratete Bartholomäus ältester Sohn Karl Anna Christine Freiin von Schratzenbach (um 1627–1649) von Schloss Schwarzenstein (Švarcenštajn) bei Wöllan (Velenje), deren Pfleger ihr entfernter Verwandter, der Osterwitzer Schlossherr Maximilian Graf von Schratzenbach, war. Dieser gab in der Mitte Osterwitz Johann Dietrich Valvasor (1632/33–1683/89), dem Halbbruder Karls, in Pacht, der ein Verhältnis mit der Nichtadeligen Katharina Gaber anging, sie heiratete und deswegen mütterlicherseits enterbt wurde (1657). Johann Dietrich sank folglich in der gesellschaftlichen Rangordnung ab und musste teilweise auf den adeligen Lebensstil verzichten. Im benachbarten Dorf Kapla kaufte er den Bauernhof Končevo, den er bis zu seinem Tode bewirtschaftete. Über seine Kinder stehen uns nur spärliche Angaben zur Verfügung. Ein Sohn studierte in Graz, der andere erlernte das Wachspassiererhandwerk und hielt sich mit seinem Bruder ebenso einige Zeit in der steirischen Hauptstadt auf, eine Tochter war mit einem Marktbürger von Sachsenfeld (Žalec) verheiratet, für vier weitere Söhne und eine Tochter kann mit größerer oder minderer Wahrscheinlichkeit nur vermutet werden, dass es sich tatsächlich um Johann Dietrich's Kinder handelte. Sein Sohn war höchstwahrscheinlich Karl Dietrich (um 1670–nicht vor 1697), dem es gelang eine Freiin von Sauer zu heiraten, bald nach der Heirat fehlt von ihm jede Spur. Im Unteren Sann-(Savinja)-Tal lebte knapp ein Jahrzehnt lang auch Wolfgang Bartholomäus (1646–1691), der jüngere Bruder Johann Dietrich's und des Polyhistor's Johann Weichard, der bis zu seinem Tod das Amt des Pfarrers in Sachsenfeld bekleidete.

Später begegnet man in diesem Raum nur noch Nachkommen Valvasors mit anderen Familiennamen. In Burgstall (Podgrad) bei Franz (Vransko)

wurde Anton Edler von Hohenwart (1768–1846) geboren, der in Gurkfeld (Krško) in Krain lebte und als Antiquitätensammler bekannt war. Schloss und Herrschaft Osterwitz war in jener Zeit (1767–1791) in Besitz von Johann Jakob Graf von Gaisruck (1737–1801), der mit Maria Antonia Freiin von Valvasor (1749–1813) verheiratet war. Die Eheleute lebten nicht dort, es besteht durchaus die Möglichkeit, dass eine kostbare Sammlung der Familienporträts der Valvasor auf Schloss Osterwitz vorübergehend

aufbewahrt wurde. Auch Karl Mayer (1890–1941) aus Marburg (Maribor), letzter in Slowenien lebender Nachkomme des Polyhistor Johann Weichard Valvasor, war mit dem Unteren Sann-(Savinja)-Tal verbunden. Als Invalide des Ersten Weltkriegs ist er psychisch erkrankt und wurde folglich in die Irrenanstalt Neucilli (Novo Celje) eingewiesen, nach der deutschen Besetzung Jugoslawiens nach Hartheim bei Linz verschleppt, wo er der nazistischen Euthanasie zum Opfer fiel.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 929Hausenbichler J.
908(497.4Žalec)"18"

Prejeto: 16. 6. 2017

Karmen Kreže

prof. zgodovine in univ. dipl. bibliotekar, višja bibliotekarka, Medobčinska splošna knjižnica Žalec, Aškerčeva 9a, SI-3310 Žalec
E-pošta: karmen@zal.sik.si

Skromen mož velikih dejanj: Janez Hausenbichler

IZVLEČEK

Namen članka je osvetliti življenje in delo Janeza Hausenbichlerja, »očeta savinjskega hmeljarstva« (1838–1896). Po končanem šolanju se je vrnil v Žalec, kjer se je najprej posvetil medicinarstvu. Z ženo sta kmalu odprla gostilno, ki je postala zbirališče slovenskih narodnjakov. Bil je med organizatorji drugega slovenskega tabora v Žalcu, pospeševalec hmeljarstva ter pobudnik ustanovitve čitalnice, požarne brambe, denarnega zavoda Savinjska posojilnica in številnih drugih društev. Zavzemal se je za gradnjo savinjske železnice, več let je bil tudi župan takratne trške občine Žalec. Njegovo narodno zavest dokazuje tudi dejstvo, da je na začetku svojega županovanja v trgu Žalec uvedel slovensko uradovanje.

KLJUČNE BESEDE

Janez Hausenbichler, Žalec, narodno prebujanje, taborsko gibanje, hmeljarstvo, društva

ABSTRACT

A MODEST MAN OF GREAT DEEDS: JANEZ HAUSENBICHLER

The aim of the article is to shed light on the life and work of Janez Hausenbichler, the "father of hop-growing in the Savinja Valley" (1838–1896). After completing his education, Hausenbichler returned to Žalec, where he first dedicated himself to mead-making. Soon afterwards, he opened a tavern with his wife, which became the gathering place of Slovenian patriots. Hausenbichler co-organised the second Slovenian mass meeting in Žalec, promoted hop-growing as well as founded a reading club, fire defence, the Savinja Savings Bank, and many other clubs and societies. He endeavoured for the construction of the Savinja railway line, and was a long-standing mayor of what was then the market town of Žalec. His national awareness is also attested by the fact that he started his office as mayor by introducing Slovenian as the official language in Žalec.

KEY WORDS

Janez Hausenbichler, Žalec, national awakening, national mass meetings movement, hop-growing, societies

Žalec v 19. stoletju

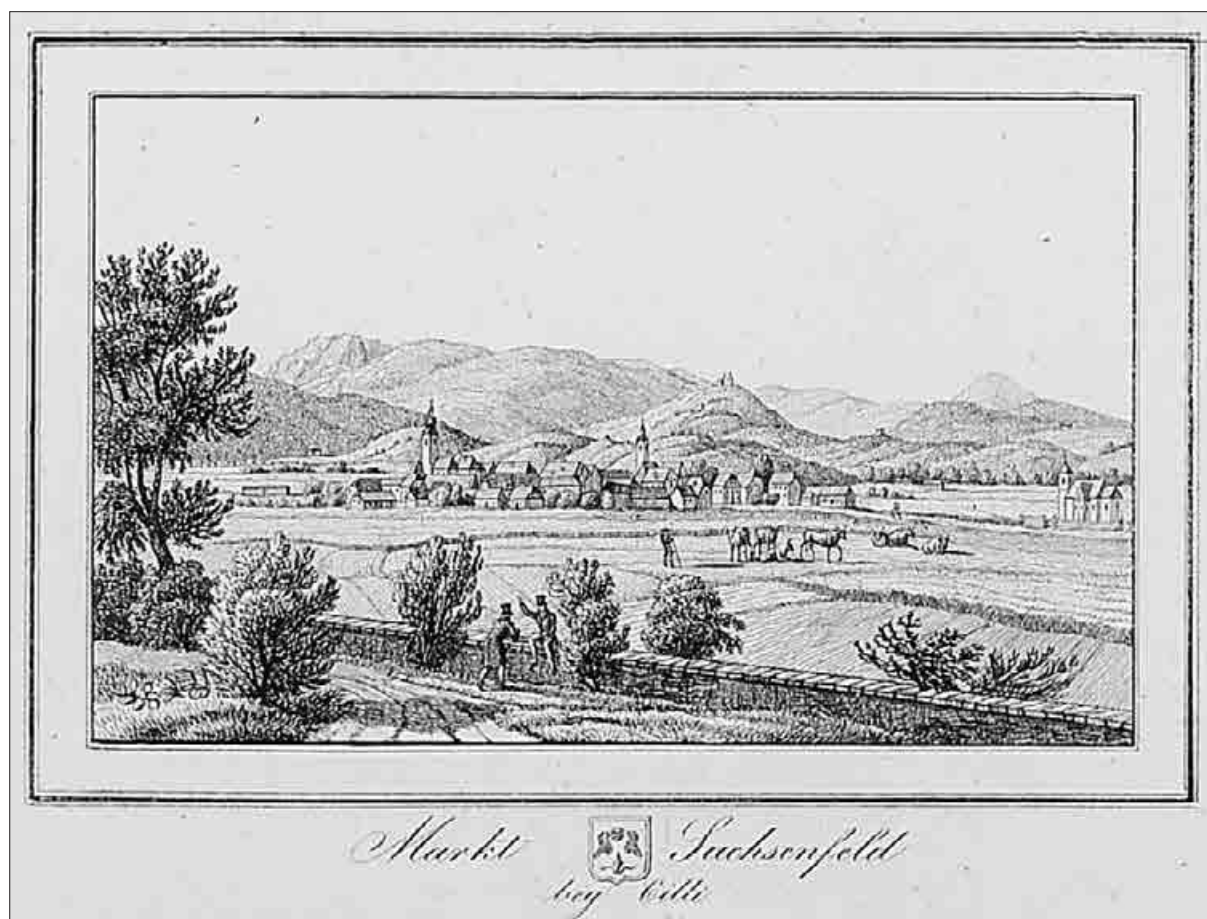
Na začetku 19. stoletja, potem ko so leta 1805 in 1809 Francozi šli tudi skozi Savinjsko dolino, je deželnoknežji trg Žalec, ki je bil v deželnem zboru zastopan še pred ustavno dobo, spadal v okvir novoceljskega okraja, ki je ležal v celjskem okrožju. Okraj z enim trgom – Žalcem – in 23 občinami je imel sedež pri gosposčini Novo Celje, gospostvu s svobodnim deželskim sodiščem. Okraj je imel lastno faro, ki je spadala pod celjsko dekanijo, patronat in odvetništvo nad njo pa je še vedno imelo gospostvo Stična na Kranjskem.¹

Žalec je imel v tem času 85 hiš, v katerih je prebivalo 90 družin, število žalskega prebivalstva pa je bilo 451 ljudi, med njimi 246 žensk. Podrejen je bil lastnemu magistratu, ki je imel podložnike v Spodnji Ložnici, Šempetru, trgu Žalec in Šeščah.²

Za žalski trg so bile značilne trdno zidane eno-

nadstropne hiše, ki so imele v spodnjih delih oziroma v pritličju trgovske, gostilniške, obrtne in druge lokale; tako je v eni hiši živelo in delalo večje število ljudi. V tem obdobju so hiše zidali drugo poleg druge pravokotno na cesto. Stanovanjske hiše ob cesti so samo pročelje, ki obdaja oziroma zakriva tisto funkcijsko plat, ki je bila pomembna širšemu zaledju. Za hišami se skrivajo gospodarska poslopja, ki pričajo, da so tudi Žalčani v preteklosti kot trški kmetovalci obdelovali zemljo med Savinjo in Ložnico.³

Skozi Žalec, ki je bil četrtilje (približno pol kilometra) oddaljen od sedeža okrajne gosposčine Novo Celje in pol milje (malo manj kot kilometer) od poštne postaje Šempeter, je vodila dobro vzdrževana glavna komercialna cesta ali velika cesta z Dunaja v Trst. V trgu, skozi katerega je tekel potok Godomlja, je sredi 19. stoletja (leta 1843) stalo 90 hiš⁴ (nekaj več kot leta 1822). Občina ni imela gozdov, poglavitna sta bila živinoreja in poljedelstvo, šele

Žalec na stari Kaiserjevi suiti iz 1. polovice 19. stoletja. »Trg Žalec pri Celju« je upodobljen z juga. Levo je stara, leta 1903 podrta župnijska cerkev sv. Nikolaja, v ozadju naselja pa se vidi gotoveljska župnijska cerkev sv. Jurija. Na skrajni desni sredi polja stoji žalska pokopališka cerkev sv. Kancijana, v ozadju v sredi vedute pa je Gora Oljka z romarsko cerkvijo sv. Križa (Grafčni list hrani Medobčinska splošna knjižnica Žalec).

¹ Medved, Žalec, str. 36.

² Schmutz, *Historisch Topographisches Lexikon*, str. 422–423.

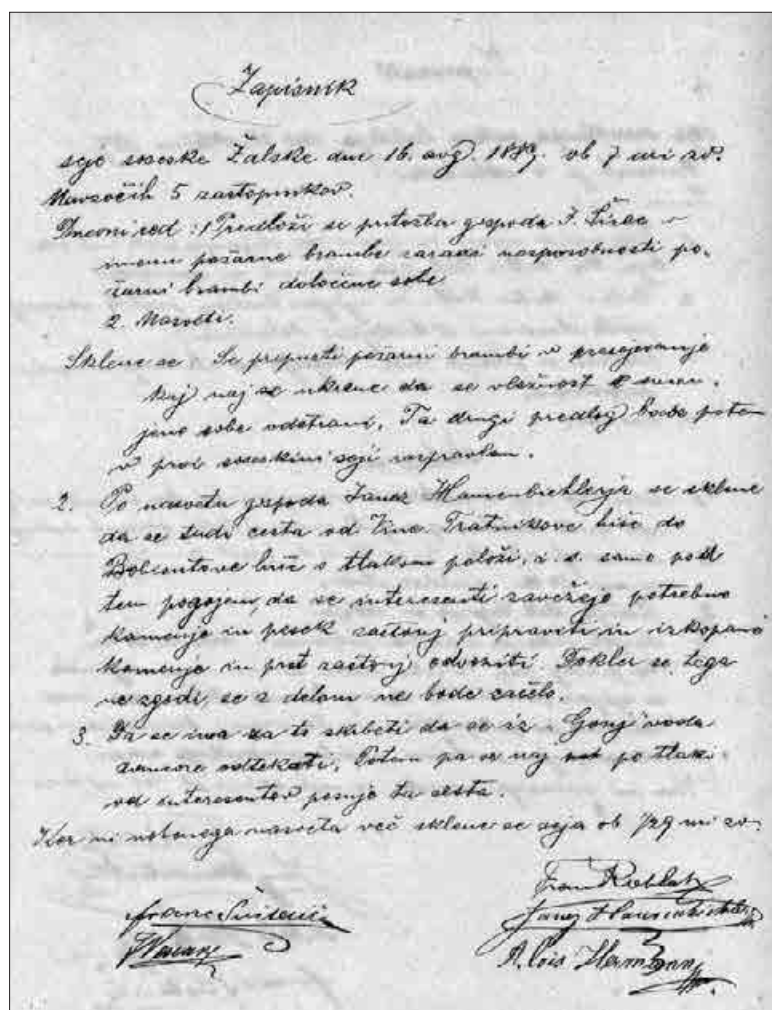
³ Natek, Žalec, str. 35–37.

⁴ Baš, Žalec sredi 19. stoletja, str. 252.

na tretjem mestu je bila obrt. Med obrtniki so sloveli zlasti trije kovači in trije kolarji, ki naj bi za tako imenovane parizarje (»pariške vozove«) tako dobro opravljali svoje delo, da naj bi bile kovaške sestavine pri večini voz, ki so vozili med Dunajem in Trstom, izdelane prav v Žalcu.⁵ V prvi polovici 19. stoletja je bila v Žalcu dobro zastopana mesarska obrt, ki je bila pogosto povezana z gostilničarstvom. V trgu so v tem času delovale tudi lončarske in mizarske delavnice ter čevljarne, pekarnice in tkalnice. Kot prvi industrijski obrat v Žalcu je leta 1842 začela delovati pivovarna Franca Žuže. Ob potoku Ložnica sta bila mlina, vsak s štirimi mlinskimi kamni. Prevladujoči poljedelski proizvodi so bili žito, sočivje, zelje, repa, korenje, detelja in krompir kot nova rastlina, ki so jo začeli saditi v času Marije Terezije. Vinsko trto je sredi stoletja začelo zamenjevati sadjarstvo. Redili so precej goveje živine, svinj, perutnine in konj.⁶

Druga polovica 19. stoletja je s svojo politično in družbeno razgibanostjo ter modernizacijo pospešila obnovo večine zgradb; slamnate strehe so zamenjale opečnate, tako da je stari del trga dajal in daje značilen videz secesijskih prvin, ki v soglasju s srednjeveško, deloma gotško, deloma romansko ali ljudsko vsebino dajejo prijeten občutek domačnosti slovenskega podeželskega trga.⁷

Marčna revolucija je poleg odprave fevdalizma krajevne uprave spremenila tudi tako, da jih je deloma osamosvojila. Spodnja Savinjska dolina in z njo Žalec je spadala pod okrajno glavarstvo v Celju, pošta pa je bila še v Šempetru.⁸ Nova upravna ureditev je pomenila izziv in možnost napredovanja tako za posamične trge in mesta kot za posameznike. Vodilno jedro trga so tvorili župnik, oba kaplana, učitelj, večji posestniki, trgovci in obrtniki.⁹

Zapisnik seje soseske trga Žalec z dne 16. avgusta 1889. Zapisnike brani Medobčinska splošna knjižnica Žalec.

⁵ Golec, *Korenine*, str. 57.

⁶ Medved, *Žalec*, str. 36–38.

⁷ Debič, *Zasnove*, str. 45.

⁸ Orožen, *Preteklost Savinjske doline*, str. 402.

⁹ Širca, *Dnevniki*, str. 14.

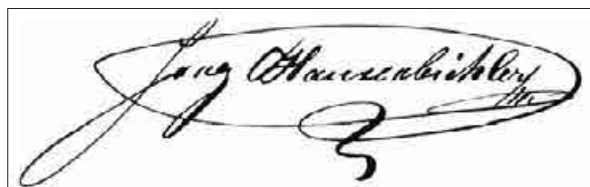

Občinske posle je vodil magistrat, ki ga je predstavljal župan z ožjo skupino svetovalcev. Kot prvi je funkcijo župana leta 1854 nastopil Johan Žigan, do tedaj trški sodnik. Leta 1862 ga je nasledil Vincenc Janič, ki je še isto leto sklical prvo sejo, na kateri so ugodili prošnji Janeza Hausenbichlerja glede gostilniške koncesije. Janiču je že leta 1864 sledil Franc Roblek, njemu pa leta 1867 Anton Žuža. Med njegovim županovanjem je nastala pobuda o žalskem drevoredu, potekal pa je tudi drugi slovenski tabor v Žalcu. Župan, ki se je z vso vnemo lotil perečega šolskega vprašanja in bil šoli ves čas naklonjen, je bil dr. Jože Terbauer, ki je mesto župana zasedel leta 1871. Dosegel je, da je tedanja ljudska šola postala trirazredna. Karel Žuža je bil župan do leta 1887. Med pomembnejše žalske župane gotovo spada Janez Hausenbichler, ki je županovanje prevzel leta 1888. Na njegov predlog je bilo uvedeno slovensko uradovanje žalske občine (sprva trg Žalec). Janeza Hausenbichlerja je leta 1894 nasledil Josip Širca, ki je na tem mestu vztrajal do leta 1916. V njegovi dobi sta bili obnovljeni kanalizacija in občinska hiša, poleg tega so tlakovali nekatere ulice.¹⁰

Janez Hausenbichler

Savinjčan Franjo Baš je priimek Hausenbichler zasledil v zapisu iz okoli leta 1600, najdenem v Ljubnem. Priimek naj bi izhajal iz besedne zveze »Haus am Büchel« oziroma »hiša na griču«.¹¹

Janezov oče Alojzij je bil iz znamenite Hausenbichlerjeve družine, ki je imela v najemu cesarsko-kraljevo pošto v Šempetru v Savinjski dolini. Pošta je slovela po svoji imenitnosti in gostoljubnosti. Tam se je ustavljala tudi cesarska družina, ko je potovala z Dunaja proti Italiji ali nazaj, saj je tudi ta pošta, kot večina pošt v tistem času, ponujala prenočišča. Alojzij Hausenbichler si je za ženo izbral hčerko žalskega tržana Šentaka. Ker Alojzijev oče te poroke ni odobral, sta si mladoporočenca dom ustvarila v Žalcu. V zakonu so se jima rodile tri hčere in sin Janez, ki se je rodil 13. decembra 1838 v Žalcu. Kot edini sin je bil deležen posebne skrbi staršev.¹²

Podpis Janeza Hausenbichlerja je izrez iz nekega zapisa Savinjske posojilnice, ki ga brani Medobčinska spletna knjižnica Žalec.

Janez Hausenbichler je ljudsko šolo obiskoval v Žalcu pod vodstvom učitelja Franca Kovača in končal še dva razreda takratne cesarsko-kraljeve glavne šole v Celju. Ker mu starši niso mogli plačevati višjega šolanja, so sklenili, naj se izuči kake obrti. To mu je pozneje v življenju zelo prav prišlo. »Tako se je mladi Janez priučil medicarskemu rokodelstvu. Ker pa takrat ni bil noben rokodelec spoštovan, ako ni šel kot pomočnik s culico na rami križem sveta, je tudi Janez Hausenbichler kot 17-letni mladenič vzel zlate nauke svoje matere v srce in pa culico na rame ter se podal po svetu, da se izobrazí in spozna šege in navade tujih krajev in drugih ljudstev. Štiri leta je bil po svetu med tujimi ljudmi, kjer je videl mnogokaj, se mnogo naučil ter marsikaj poskusil.«¹³

Po očetovi smrti se je vrnil domov, kjer je upravljal posestvo in odprl medicarsko obrt. To je prinašalo le majhen zaslužek, zato sta po poroki s Celjanko Elizo Zmrzlikar odprla še gostilno, ki je kmalu zaslovela preko meja domače doline.

Gostilna je bila znana po dobri hrani, izborni kapljici in prijaznosti, s katero je bil sprejet vsak gost. Janez Hausenbichler je bil v družbi kratkočasen, rad je imel lepo petje in tudi sam je zelo rad prepeval narodne pesmi. Med gosti sta bila tudi Anton Tom-

Janez Hausenbichler z ženo Elizo in nečakinjama (brani Iztok Božiček).

¹⁰ Jezernik, Žalec, str. 49–50.

¹¹ Slokan, Domača pričevanja, str. 170.

¹² Kač, Janez Hausenbichler, str. 52.

¹³ Prav tam.

— 282 —

ktarih se varujmo. 3. Umetniki bodoje dopasti. 4. Kako naj ravna mladi umetnik in pisatelj. 5. Srečni so tisti, ki obljajo s pravimi umetniki. e) Kaznični stanovi. 1. Vojaki stan. 2. Uradniki. 3. Trgovci. 4. Navadni meščanski stan.

Četrto poglavje: *Kako se je čisti do nemne živise.* 1. Ne trpinči nikdar sivali. 2. Ne ljubi jih bolj kot svojega bližnjega.

Naj potuje todaj „Olikani Slovencev“ po slovenskem svetu, naj širi pravo vnanjo oliko ter naj bude tudi lepo zrcalo notranje omike!

Slovenci!

V starodavnih časih bili so naši predodce sloboden in samovolj narod. Kadar je bilo treba se posvetovati v občinskih rečeh, abirali so se pod milim nebom v senoi kosatih lip, pogovarjali se, izrekli brez strahú svoje želje in potrebe in tako dosegli po mirnem potu, česar so si želili in potrebovali. Prišli pa so žalostni časi za nas slovenski narod. — propal je v sužnost in v sto- in stoletnih stiskah skoraj da ni popolnoma poginul. Zgubil je vse zaupanje do samega sebe, nosil potrdeljivo naloženo mu težko breme, in v neki zapanosti in malomarnosti si še ni upal misliti, kako bi si poboljšal svoj težavni stan in rešiti se težkega jarma, ki ga žuli.

Po tisoč letih imamo zdaj sopen postavno pravico, zbirati se pod milim nebom in posvetovati se v vseh stvaréh, ktere se nam potrebne in imenitne zdijo; naše aklope pa zmetno naznanjati visoki vladi, da tudi ona pozve, česar mi Slovenci želimo. Že je bil tak shod, prvi slovenski tabor, 9. avgusta t. l. v Ljutomeru. Zbralo se je nad 7000 ljudi, in izrekli so svoje želje in misli zarad pravice, ktere gradó tudi našem slovenskemu narodu.

Da pa to, kar je sklenil prvi slovenski tabor v Ljutomeru, pri vladi še več veljave ima, treba je, da tudi v drugih slovenskih krajih se zbere ljudstvo, in odkritorčno in brez strahú izreče svoje želje.

Zatozaj so pod tem vabilom podpisani moze sklenili, Vas, drage rojake, sklicati na dan 6. septembra t. l. v Žalcu, da bi se tam pod milim nebom pogovarjali in posvetovali, česar nam je treba, da so nam bo za naprej bolje godilo, kakor do zdaj; — da bi se tam posvetovali in pogovarjali, kako da bi so ravno-pravnost našega naroda, ktera nam je v 8. 19. državnih osnovnih postav vnuoiti od presvitlega cesarja zagotovljena, djansko izpoljala.

Pride naj vsak, komur koli je mogoče. Več ko je ljudstva zbranega, večó veljavo imajo sklepi. Posebno pa vabilno in kličemo Vas slovenske rojake savinske in škalske doline; vsaj eden naj pride iz vsake hiše in hišice, da vas bo na tavržento in tavržento. Kakite, da niste zaspanci in da vam je mar za vaše pravice.

Na nogo slovenski moze! Pomagajmo si sami. Če si ne pomagamo sami, nam ne bo nihče pomagal na tem svetu. Zdravimo se! Delajmo! Zjediniimo se!

Se enkrat Vam kličemo: Prídite iz vseh hiš in iz vseh vasi, posebno celjskega, gorno-gradskega, vranjskega, šoštajnskega, laškega, kozjskega, kozjanskega in smarskega okraja. Prídite na dan 6. septembra 1868 ob treh popoldne v Žavški trg k slovenskemu taboru!

Anton Žuža, posestnik, župan in okrajni odbornik v Žalcu,
 Franc Roblek, posestnik, okrajni in občinski odbornik v Žalcu,
 Ernest Širen, trgovec, okrajni in občinski odbornik v Žalcu,
 Franca Žuža, posestnik in okrajni odbornik v Žalcu,
 Jože Žigan, posestnik in občinski odbornik v Žalcu,
 Dragotin Žuža, posestnik in občinski odbornik v Žalcu,

J. Hausenbichler, posestnik in občinski odbornik v Žalcu,
 Avg. Senca, posestnik in občinski svetovalec v Žalcu,
 Anton Žuža, posestnik in mesar v Žalcu,
 Vincenc Janič, posestnik in občinski svetovalec v Žalcu,
 Andrej Pirnat, posestnik v Lovcu,
 Anton Grabič, posestnik in mlinar v Tobarjih,
 Mihail Vojak, posestnik in občinski svetovalec v Tobarjih,
 Andrej Šeršak, posestnik in župan v Fesovčah,
 P. Goljavik, posestnik in župan v Grizah,
 Ivan Žuža, rudarski inženir v Grizah,
 Jakob Jevonik, posestnik in župan na Vélki Piračli,
 Franc Vrstanič, župan in posestnik v Vojniku,
 Anton Jaklič, posestnik in občinski odbornik v Vojniku,
 Franc Kotalik, posestnik na Frankolovcu,
 Jože Ljupč, posestnik in svetovalec vinje-vaške občine,
 Janez Jamnik, posestnik in občinski svetovalec pri Novi cerkvi,
 dr. Gustav Ipavec, posestnik in zdravnik v Št. Jurji,
 Miklavž Ripič, posestnik in zdravnik v Št. Jurji,
 Zveglar, posestnik pod Bifalkom,
 Ilco, posestnik v Ilruševcu,
 J. Zdušek, posestnik v Porgorji,
 dr. Jano Brusač, zdravnik v Kosjem,
 Franc Šentak, posestnik in občinski odbornik na Vranskom,
 Gasper Bern, posestnik in župan na Gomilskem,
 Andrej Elsbacher, trgovec na Laškem,
 Franjo Orožen, posestnik in trgovec na Laškem,
 J. Žnidaršič, zdravnik na Laškem,
 Jernej Kačič, posestnik in župan pri sv. Krištofu,
 J. Kajtna, posestnik in občinski odbornik pri sv. Krištofu,
 Franc Štaza, posestnik in načelnik okr. zastopa v Smarji,
 J. Zdobček, posestnik in župan na Pouchvi,
 Jakob Spunde, posestnik in načelnik okr. zastopa v Gornjem gradu,
 Franc Píkor, posestnik in župan v Gornjem gradu,
 Jožef Mikulč, posestnik in okrajni odbornik v Gornjem gradu,
 J. Žebel, posestnik in trgovec v Gornjem gradu,
 Joz Logar, posestnik in občinski odbornik v Solčpahu,
 Jože Frolč, posestnik in župan v Lečah,
 Lovro Štešič, posestnik in kmetar v Lečah,
 Sebast. Mesežnik, posestnik in občinski odbornik v Solčpahu,
 J. Stamer, posestnik in trgovec v Rečici,
 Anton Jerej, posestnik in župan v Rečici,
 Janez Lipold, župan in dr. in deželni poslanec v Mozirji,
 Jožef Lipold, posestnik in občinski odbornik v Mozirji,
 A. Goren, posestnik in občinski odbornik v Mozirji,
 Janez Viroč, posestnik v Gornjem vildcu,
 J. Vojnjak, posestnik v Šolčpahu,
 Jožef Rak, župan in načelnik okr. zastopa v Velenji, dr. poslanec,
 M. Kavčič, posestnik in trgovec v St. Jurji,
 Moric Ripič, trgovec v Celji,
 dr. Franc Bratkevič v Celji,
 J. Toplak, hišni posestnik v Celji,
 Franc Kapan, trgovec v Celji.

Rodojlbni!

O. kr. deželna vlada je potrdila pravila družtvu za brambo národnih pravíc.

Na tej podlagi se tedaj sme pričeti delovanje njegovo.

Namen družtvu je: braniti in vresničevati pravice slovenskega naroda, vzlasti popolno národno enakopravnost v vseh razmerah javnoga življenja.

Da-siravno se gleda na blagi in namen samo po sebi misliti moro, da vsak rojak naš, vsak prijatelj naroda našega in domovine naše, in sploh vsak poštenjak, ki vsacemu ljudstvu privošiti, kar ljudstvu gre, n misli in srcem stoji v vrsti našega družtvu, vendar se mora to ljudoljubno sočutje pokazati s tem, da se rodojlbni vpišejo v družtvo, da, tako zastopano po obilih udih, stopi častitljivo in mogočno pred svet.

V to imo pošilja Vam, Slovenci! osnovni odbor to pismo, ktero Vas uljudno vabi, da stopite v kolo národnega družtvu.

Potezajo se za pravice naroda slovenskega je njega dukevni in materijalni blagor družtvu glavni cilj in konec. Vse tedaj, kar spada v obširno to okrožje, bude skrb družtvu našem. Zato bude obračalo svoje oči na šolo, urade in v obče javno življenje, — v ob-

Poziv na žalski tabor 6. septembra 1868 (Kmetijske in rokodelske novice, št. 35, 26. avgust 1868, str. 282).

ščič, urednik *Slovenskega naroda*, ki so ga mariborski nemškutarji imenovali »der Windische Christus«, in njegov sodelavec Josip Jurčič. Dobro obiskanost svoje gostilne je znal Hausenbichler izkoristiti za obujanje narodnega življenja. Njegova gostilna je postala zbirališče narodnjakov iz vse Slovenije. S skupino narodnjakov se je udeležil prvega slovenskega tabora v Ljutomeru ter bil srce in organizator drugega slovenskega tabora v Žalcu, ki je potekal v nedeljo, 6. septembra 1868. Pri Hausenbichlerjevih so izoblikovali oklic, ki je avgusta izšel v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*.¹⁴

¹⁴ Jezernik, Žalec, str. 80–81.

Uvedba dualistične ureditve monarhije leta 1867 je terjala ustavno preureditev, ob kateri se je slovenska politika razcepila. Liberalni mladoslovenci, ki so bili najmočnejši na Štajerskem, so začeli prirejati množične shode na prostem, ki so jih po češkem zgledu imenovali tabori.¹⁵ Tabori so potekali na območjih, ki so lahko sprejela veliko ljudi. V Žalcu so bili kot nalašč za množična zbiranja ljudi polja in travniki, ki so se vili od Žalca proti Grizam, kar je lepo vidno na razglednici. Na njej so upodobljeni glavni govorniki na taboru: dr. Josip Vošnjak, dr. Valentin Žarnik, dr. Jakob Ploj, dr. Radoslav Razlag in Ivan Žuža.

¹⁵ Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 246–247.

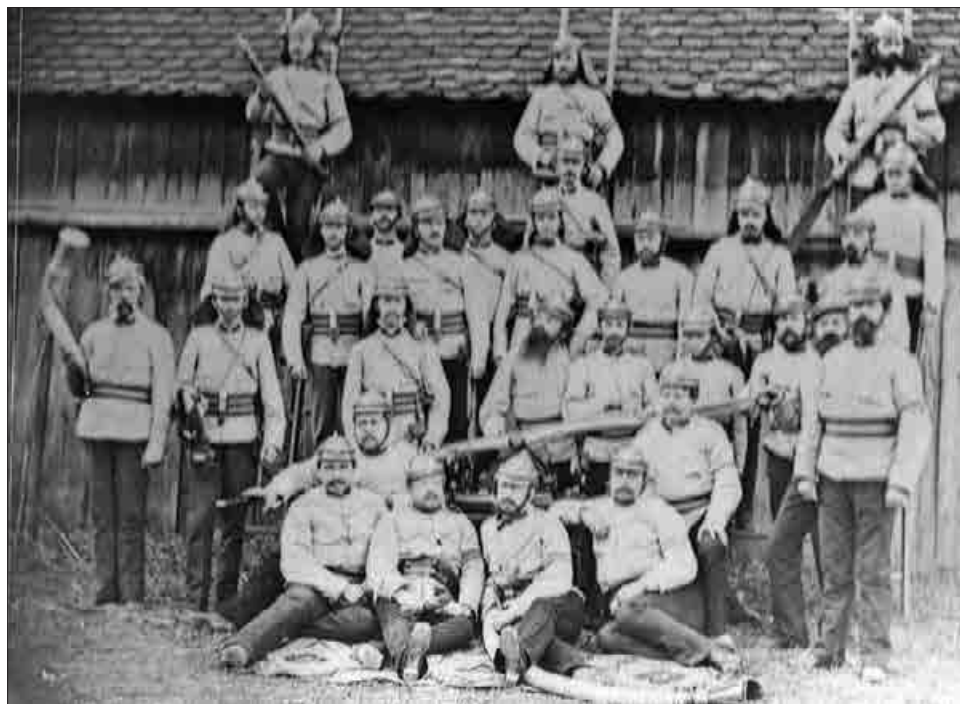

Razglednica II. slovenskega tabora v Žalcu, ki je potekal v nedeljo, 6. septembra 1868. Razglednica je bila izdana leta 1908 (hrani Medobčinska splošna knjižnica Žalec).

Tako se je v nedeljo, 6. septembra 1868, množica slovenskih rodoljubov z vlakom pripeljala v Celje, od koder so se na okrašenih kmečkih vozovih pripeljali v Žalec. Pred vozovi je jezdilo 12 konjenikov. Med njimi sta bila tudi Josip Širca, poznejši dolgoletni župan, in Rudolf Senica, poznejši žalski posestnik in gostilničar. Ob treh popoldne so se zbrali na travniku posestnika Žuže, ki je navzoče pozdravil s: »Taborite!« Zavzemali so se predvsem za Zedinjeno Slovenijo in uveljavitev slovenskega jezika na vseh področjih.¹⁶ Zgoraj omenjeni oklic iz *Kmetijskih in rokodelskih novic* se je končal z besedami: »Pridite iz vseh hiš in iz vseh vasi, posebno celjskega, gornjegrajskega, vranskega, šoštanjanskega, laškega, konjiškega in

šmarskega okrožja. Pridite na dan 6. septembra 1868. leta ob treh popoldne v žalski trg k slovenskemu taboru!« Oklic so podpisali: Ivan, Franc in Karel Žuža, Jože Žigan, Janez Hausenbichler in Vincenc Janič iz Žalca ter mnogi drugi iz celjske okolice.¹⁷ Zborovališče je bilo dostopno z vseh strani. Za 15.000-glavo množico je bilo prostora več kot dovolj.

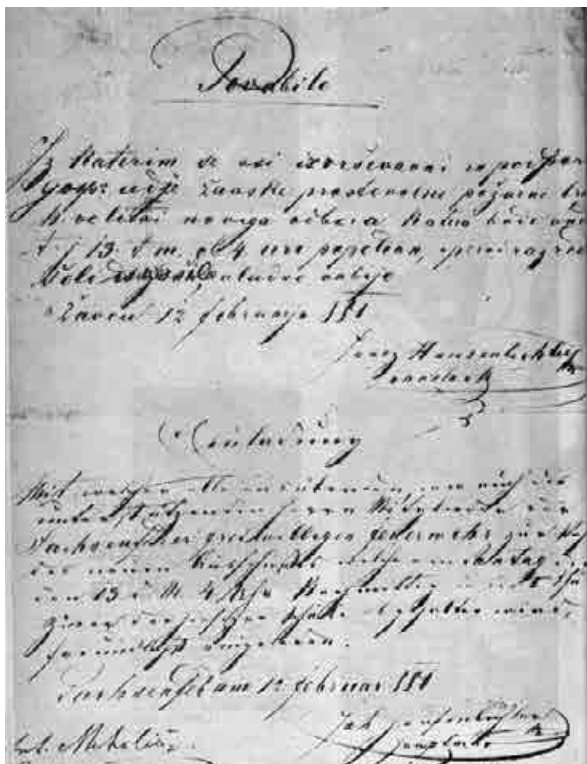
Leta po taboru so Žalčanom dala zalet, tako da so razgibano trško življenje povezali v številna društva. Že leto po žalskem taboru je v Hausenbichlerjevi gostilni pod vodstvom Janeza Hausenbichlerja začela delovati prva čitalnica v Savinjski dolini, za katero je sam kupoval slovenske časopise. Časopise je posojal kmetom, jih naročal na slovenske liste in sam porav-

Člani ustanovnega občnega zbora Slovenske požarne brambe, ki je potekal 13. februarja 1881 v Žalcu (hrani Gasilski muzej Žalec).

¹⁶ Vrečer, Kako je bilo, str. 16.

¹⁷ *Kmetijske in rokodelske novice*, list 35, 26. avgust 1868, str. 282.

Kopija izvirnega dvojezičnega vabila na volitve prvega pripravljalnega odbora in na ustanovni občni zbor s podpisom Janeza Hausenbichlerja kot načelnika (Zibelka slovenskega gasilstva, 1981).

nal naročnino, samo da so brali in se izobraževali.¹⁸ Glavni namen čitalnice je bil krepiti bralno kulturo in družabno življenje v trgu. Hausenbichler je ves čas pomagal ustanovljati razna društva. Leta 1876 je na Grabnu ustanovil trško sirotišnico, leta 1880 pa žalsko požarno brambo in bil dolga leta njen načelnik. Leta 1881 so svoje društvo ustanovili gasilci, istega leta je bila ustanovljena tudi Savinjska posojilnica. Pevci so leta 1883 ustanovili Pevsko zadrugo, leta 1885 pa Pevsko društvo Naprej. Tega leta je bila v Žalcu odigrana prva gledališka predstava v slovenskem jeziku z naslovom *Blaznica v prvem nadstropju*. Igro je režiral Anton Petriček.¹⁹ Leta 1895 so ustanovili tamburaški klub, leta 1902 je bila obnovljena narodna čitalnica, v letih 1897–1918 pa je bil v Žalcu sedež štajerske požarne brambe.²⁰ Leta 1903 je bil ustanovljen žalski odsek celjskega Sokola, leta 1906 pa Žalski Sokol.²¹ Leta 1891 je bila odprta železniška proga Celje–Velenje, s katero je Žalec veliko pridobil.²²

¹⁸ Kač, Janez Hausenbichler, str. 53.

¹⁹ Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 224. Prva gledališka predstava v Žalcu je bila leta 1846 odigrana v nemškem jeziku. Naslov igre je bil *Vaja z ognjem* (prav tam, str. 222).

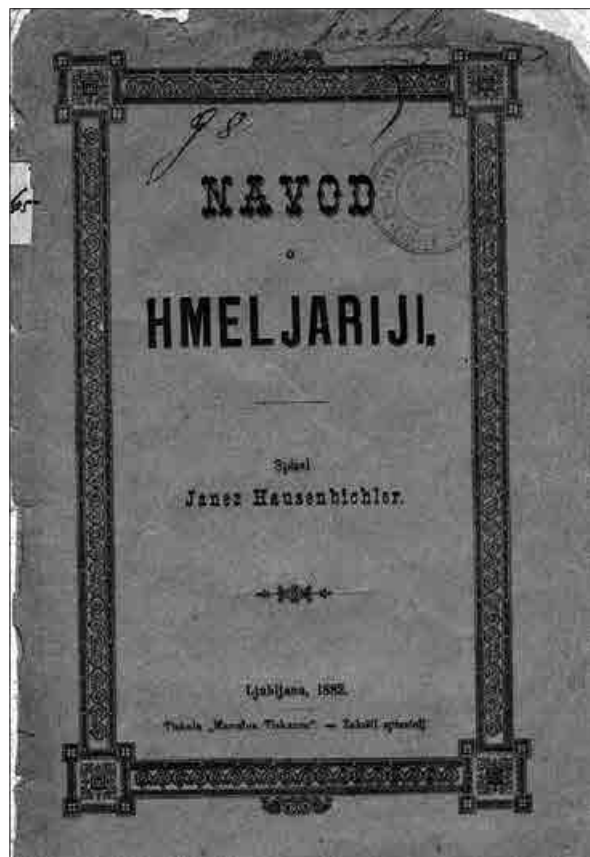
²⁰ Simonič, *Žalec*, str. 7.

²¹ Popit, *Žalski Sokol*, str. 19, 27.

²² Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 261.

Vzemi v roke lopato in bodi hmeljar

Hmeljarstvo se v Sloveniji omenja že v srednjem veku, v urbarju na posestvu brižinskega škofa v bližini Škofje Loke. Zaradi nenehnih vojn je gojenje hmelja zamrlo, v 19. stoletju pa je ponovno zaživelo. Hmeljišča so bila ne le v Spodnji Savinjski dolini, temveč tudi v Škofji Loki, okolici Ljubljane, Dravski dolini, Radljah, na Ptujskem polju, v Rogatcu in na Dolenjskem. Štajerska kmetijska družba s sedežem v Gradcu je sredi 19. stoletja gospodarje in kmete pozivala h gojenju hmelja. Temu pozivu se je odzval Franc Žuža, ki je imel v bližini žalskega trga že leta 1854 prvo hmeljišče, vendar ga je kmalu opustil. Žuža je sadil žateški hmelj, ki pa se ni obnesel. Leta 1869 sta Celjana, dr. Adalbert Cypl in sladičar Jan Hostonsky, zasadila hmelj, in sicer prvi v teharski, drugi pa v celjski okoliški občini. Tudi ta nasada sta bila kmalu opuščena. Trdne temelje savinjskemu hmeljarstvu je položil šele Josip Bilger, oskrbnik dvorca Novo Celje, ki je bil takrat v lasti kneza Leopolda Salm-Reifferscheidta. Bilgerja je naučil gojiti in obdelovati hmelj duhovnik Peter Hörnes. Josip Bilger je tako leta 1872 naredil prve poskuse z württembergskim po-

Naslovnica knjige *Navod o hmeljariji*. Knjigo avtor zaključil s stavkom: »Draga mi domovina, čez vse si mi pa ti narodnjak, kateremu v pouk in korist posvetim to knjigo.«

Navod o hmeljariji Spisal Janez Hausenbichler. Tiskala „Narodna Tiskarna“. — Založil pisatelj. — Ljubljana 1882, v 94, 90 str. Tej priprosti, a zanimljivo pisani knjigi je namen, našega poljedelca pridobiti za hmeljarstvo ter poučiti ga, kako je ravnati s to kulturno rastlino. In kdo bi ne sadil hmelja, ki prebere to knjuzico? G. Hausenbichler trdi, da hmelj v slabih letih trikrat toliko vrže kakor pšenica v dobrih! V Savinjski dolini pridel je l. 1865. knez Salm z malim hmeljiščem; a zdaj obdeluje še 14 oral. Vsi slovenski hmeljarji v Savinjski dolini pridelujejo na leto do 200 metričnih centov hmelja, za katerega skupno do po 30.000 gld. in še več. Za našo okolico (Žalec), pravi g. H., je to lep denar, kateri ne koristi le posestniku, tudi ubožega prebivalca doleti marsikateri krajcar. Že otroci in ženstvo ni pri obiranji prisluhijo v 14 dneh skupno da 2000 gld., ker jim od mernika plačujemo po 6 kr. G. pisatelj trdi, da Dravsko in Savske polje, Kranjska in Goriska imata tej rastlini ugodno ležo. Kdor hoče o hmeljarstvu kaj več zvedeti, obrne naj se do „Južnoštajerskega hmeljarskega društva“ v Žalci nad Celjem (Sachsenfeld bei Cilli).

Novica o izidu knjige Janeza Hausenbichlerja *Navod o hmeljariji* (Ljubljanski zvon, št. 3, 1882).

znim hmeljem, ki se je dobro obnesel. Že leta 1876 sta temu zgledu sledila Žalčana Janez Hausenbichler, ki je zasadil prvi stalni nasad hmelja, in Jože Žigan. Njunemu zgledu so kmalu sledili še drugi Žalčani: Franc in Marija Roblek, Rudolf in Franc Žuža, Josip Reher, Franc Koceli, dr. Mihael Bergmann, Vincenc Janič, Josip Širca ter številni drugi Savinjšani.²³

Janez Hausenbichler je pridelovanja in sušenja hmelja učil kmete po dolini ter jim podarjal hmeljske sadike. Bil je med ustanovitelji hmeljarskega društva, leta 1882 pa je izdal prvo, posebej o hmelju spisano knjižico *Navod o hmeljariji*. V njej navaja, da hmelj najrajši raste v ravninah na peščeni zemlji. Opozarja, da je Savinjska dolina primerna za gojenje hmelja, in priporoča jesensko rigolanje 70 cm globoko ter spomladansko brananje. V knjižici je savinjskega kmeta pozval z besedami: »Vzemi v roke lopato in bodi hmeljar ...«. ²⁴

Hitro širjenje hmeljskih površin po dolini je narekovalo povezovanje pridelovalcev hmelja. Tako sta Janez Hausenbichler in Karl pl. Haupt leta 1880 v Žalcu ustanovila Južnoštajersko hmeljarsko društvo. Prva glavna seja je potekala 21. maja 1881. Na njej so izvolili predsednika društva in druge organe. Izvoljeni so bili: predsednik Karl pl. Haupt, podpredsednik knez Salm-Reifferscheidt ter tajnik in blagajnik Janez Hausenbichler. Sledili so še drugi odborniki.²⁵

Savinjske kmete je bilo treba za to kmetijsko panogo izobraziti; tako je že kmalu po ustanovitvi društva (1882) imel prvo znanstveno razpravo o »umnem hmeljarstvu«²⁶ tajnik Kmetijske družbe za Štajersko Friderik Müller. Savinjski kmetje so se v velikem številu zbrali v gostilni »Pri zlati kroni«²⁶ v Žalcu. V letih 1886–1896 se je žalska šolska mladina v poskusnem nasadu ob Godomlji pod vodstvom nadučitelja Janeza Kocuvana učila praktičnega hmeljarstva.²⁶

Največjega pomena za krepitev in pospeševanje hmeljarstva je bila udeležba hmeljarskega društva na raznih razstavah (leta 1913 je bila takšna razstava v Žalcu). Na vseh razstavah je savinjski hmelj prejemal nagrade in pohvale.

Na pobudo hmeljarskega društva sta bila ustanovljena zavoda, ki sta delovala samostojno, z namenom pospeševanja hmeljske trgovine. To sta bili Hmeljarna in Oznamkovalnica za hmelj.

Hmeljarna je bila leta 1902 ustanovljena kot za druga z o. z., ki je imela ustrezne naprave za prepariranje in pakiranje hmelja.²⁷

Leta 1886 sta Hausenbichler in Haupt naredila prve poskuse z goldingom, ki so mu tako klimatski

Razglednica Žalca kot središča hmeljarstva v Sloveniji. Izdana je bila v 70. letih 20. stoletja (hrani Medobčinska splošna knjižnica Žalec).

²³ Jezernik, Žalec, str. 78–79.

²⁴ Hausenbichler, *Navod o hmeljariji*, str. 20.

²⁵ Petriček, *Delovanje*, str. 4–5.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Simonič, *Žalec*, str. 8.

Južnoštajersko skladišče za hmelj leta 1902 (brani Iztok Božiček).

pogoji kot zemlja ustrezali, zato je bil pridelek odličen. Zaradi kakovosti je bil konkurenčen vsem svetovnim proizvajalcem in je zlahka našel trg. S tem se je proizvodnja hmelja v Savinjski dolini ukoreninila za vse čase. Hmeljske površine so se hitro širile. Würtemberski hmelj je do leta 1928, ko ga je napadla peronospora, skoraj v celoti zamenjal savinjski gol-ding.²⁸

Spodbujanje drugih gospodarskih dejavnosti

Poleg spodbujanja in uvajanja gojenja hmelja med savinjskimi kmeti je Janez Hausenbichler skrbel za vinograde, v katerih je nasadil odpornejše »amerikanske sorte«. Spodbujal je tudi sodobnejšo živinorejo, predvsem konjerejo. Z graščakom pl. Hauptom sta dosegla, da je država začela v Savinjsko dolino vsako leto pošiljati plemenske žrebce. Kmete je h konjereji spodbujal tudi tako, da je vsako leto organiziral odlikovanje lepih konj. V Žalcu je ustanovil tudi Dirkarsko društvo, ki je vsako leto prirejalo tekmo.²⁹

Ob Savinji je zasadil vrbe, da bi spodbudil vrborejo in pletarstvo, ki naj bi kmetom predstavljala dodaten vir zaslužka. Na Dunaj je poslal nekega mladeniča, ki se je priučil pletarstva. Ta je po vrnitvi s šolanja v Hausenbichlerjevi hiši poučeval »umnega pletarjenja« in prodajal pletene izdelke. Hausenbichler je ustanovil tudi tamburaško društvo, ki mu je kupil tamburice in se tudi sam učil igrati.³⁰

Naslovnica Pravil Dirkarskega društva Žalec (kopijo brani Medobčinska splošna knjižnica Žalec).

²⁸ Hmeljarstvo Slovenije, 1990, str. 15.

²⁹ Kač, Janez Hausenbichler, str. 53.

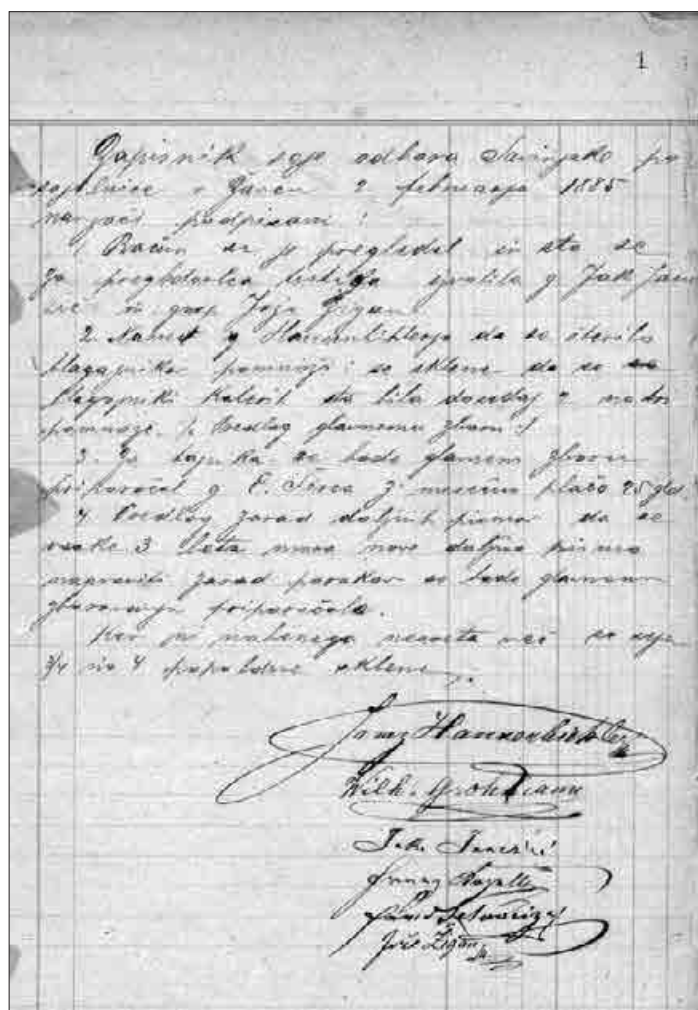
³⁰ Prav tam.

Savinjska posojilnica

Da bi pripomogli k večjemu gospodarskemu razcvetu Savinjske doline, so žalski rodoljubi na pobudo in pod vodstvom Janeza Hausenbichlerja leta 1880 ustanovili narodni denarni zavod Savinjska posojilnica. Njegovo poslovanje naj bi se začelo s 1. marcem 1881. Na začetku je imela posojilnica predvsem narodni pomen. V to zadružno organizacijo, ki je delovala po Vošnjakovih pravilih, se je lahko vključil vsak, če je plačal deset goldinarjev. Čeprav število deležev ni bilo omejeno, so poskrbeli, da so po deležih segali narodnozavedni ljudje. Savinjska posojilnica je imela velike zasluge za širjenje hmelja v dolini, za izobraževanje strokovnjakov in narodnih učiteljev ter za dobrodelne namene.³¹

Oglas je bil objavljen v *Ilustrovanem narodnem koledarju za navadno leto 1893*, str. 161.

Zapisnik seje odbora Savinjske posojilnice, ki je bila 2. februarja 1885 v Žalcu (brani Medobčinska splošna knjižnica Žalec).

³¹ Videčnik, *Posojilništvo*, str. 66.

Dvojezična litografska razglednica Žalca, poslana leta 1905. Na njej sta lepo vidni stara cerkev sv. Nikolaja in žalska železniška postaja (brani Medobčinska splošna knjižnica Žalec).

Savinjska železnica

Več kot trideset let je bil Hausenbichler svetovalec pri takratni trški občini Žalec in njen večletni župan ter podpredsednik okrajnega celjskega zastopa. V času njegovega županovanja so začeli graditi savinjsko železnico od Celja do Velenja. Ima velike zasluge, da ta proga, ki je bila zgrajena leta 1891, danes poteka tik ob žalskem trgu. Pri žalskem občinskem odboru je dosegel, da je prispeval zahtevano vsoto za spremembo prvotnega načrta in da je podaril zemljišče za gradnjo železniške postaje v Žalcu.³²

Proga je bila slavnostno odprta 27. ali 28. decembra 1891, in sicer tako, da se je po njej zapeljal slavnostni vlak. Okrašen je bil z zelenjem in slavnostnimi grbi, med veljaki pa je bil kot častni potnik tudi deželni glavar, grof Wurmbrand.³³ Njegov obisk je zaznamovala zanimiva anekdota: »... deželni glavar se je k otvoritvi peljal s celim štabom višjih deželnih uradnikov in političnih prijateljev. Med potjo so ga informirali, da je Savinjska dolina zelo slovensko narodna ter da je eden najhujših 'windišarskih' hujškačev žalski župan Janez Hausenbichler, dočim je župan v Petrovčah Lenko zanesljivo 'deutschfreundlich'. 'Jih bom pa že primerno poučil,' reče Wurmbrandt svojim informatorjem. A nesreča ne miruje, tudi ne pri tako slovesnih prilikah, kakor so železniške otvoritve. V Žalcu na postaji vse lepo pripravljeno: duhovščina, belo oblečene device, šolski otroci z zastavicami in šopki, požarne straže in glej – tam,

dični župani iz Žalca in sosednjih občin. Grof – glavar ponosno prikoraka k tej skupini, začne s svojimi nagovori, toda spomin ga zapusti in on zamenja imena dotičnih županov. Ko mu tedaj predstavijo žalskega župana s čisto nemškim imenom Hausenbichler, se mu ljubeznivo nasmehlja, mu poda aristokratsko desnico, ga lepo pohvali za njegov politični nastop ter sklone svoje milostljive besede s krepkim pozivom: 'Nur so weiter, Herr Bürgermeister!' Vse drugače pa z nesrečnim nemškutarjem, županom Lenkom. Osorno ga meri od nog do glave, osorno se glase njegove besede, ko mu reče: 'Sie beschäftigen sich zuviel mit der Politik, lassen Sie diese, da Sie von ihr nichts verstehen, erlauben Sie sich keine nationalen Hetzereien und vor allem – saufen Sie nicht so viel!'«³⁴ Napisi na postajah so bili v nasprotju z dogovorom le v nemškem jeziku.³⁵

Planinska koča na Mrzlici

Janez Hausenbichler je bil navdušen planinec. Večkrat se je povzpел na Mrzlico kot pohodnik in tudi kot lovec. Nad tem vrhom je bil izjemno navdušen, zato je velikokrat omenjal, že leta 1893, da bi bilo dobro, če bi na Mrzlici postavili planinsko zavetišče.³⁶

Kmalu po njegovi smrti je Slovensko planinsko društvo dalo pobudo, da bi v Hausenbichlerjev spomin zgradili kočo na Mrzlici. Žalski odsek Sloven-

³² Rustja, *Rudniška železnica*, str. 20.

³³ Jezernik, *Žalec*, str. 58.

³⁴ Preveč se zaposlujete s politiko, dopuščate, da vas ne razumejo, ne dovolite si narodnih hujškačev in še posebej: ne opijajte se toliko (prevedla K. Kreže).

³⁵ Šuklje, *Iz mojih spominov*, str. 279.

³⁶ Lenarčič (ur.), *Mrzlica*, str. 21.

Odprtje Hausenbichlerjeve koče na Mrzlici, 28. septembra 1899 (hrani Medobčinska splošna knjižnica Žalec).

Hausenbichlerjeva koča na Mrzlici (hrani Medobčinska splošna knjižnica Žalec).

Osmrtnica Janeza Hausenbichlerja (hrani Iztok Božiček).

skega planinskega društva je pod vodstvom svojega predsednika Frana Robleka začel priprave na gradnjo. V veliko pomoč sta mu bila žalski nadučitelj Anton Petriček in občinski tajnik Ivan Kač. Od kmeta Martina Podkoritnika so odkupili zemljišče na Mrzlici, ki je bilo vpisano v katastrski občini Griže. Koča, ki je bila zgrajena 19 m pod vrhom, je stala skupaj 637,67 goldinarja. Večino sredstev so prispevali Hausenbichlerjevi prijatelji, nekaj je darovala Savinjska posejilnica, veliko pa so jih zbrali tudi s prostovoljnimi prispevki v Trbovljah in Hrastniku. V Žalcu so priredili tombolo, katere izkupiček so namenili gradnji koč. Slovesnega odprtja, ki je bilo 28. septembra 1899, se je udeležilo veliko ljudi iz Savinjske doline in Zasavja. Med njimi sta bila tudi Johannes Frischauf, profesor na graški univerzi, in Fran Kocbek.

Odhod iz Žalca je bil ob 7. uri zjutraj. Pod vrhom je bil najprej piknik, nato ob 11. uri blagoslov, ki ga je izvedel griški kaplan Medvešek, nato pa je sledilo odprtje koč. Zatem je potekalo podpisovanje spomenice, ki so jo pozneje vzdali v vogalni kamen koč. Slavnostni govornik je bil nadučitelj Anton Petriček, ki je poudaril pomen Hausenbichlerjevega dela. Prireditve se je končala s prosto zabavo, petjem in plesom. Ta majhna koča pod vrhom Mrzlice je bila vse do leta 1931 edino zbirališče in zatočišče tako žalskih kot trboveljskih planincev.³⁷

Trboveljska podružnica Slovenskega planinskega društva je 20. septembra 1931 zraven Hausenbi-

chlerjeve odprla večjo in bolj opremljeno kočo. Med drugo svetovno vojno sta bili obe požgani.³⁸ Zdaj na Mrzlici stoji planinski dom trboveljskega planinskega društva, v njem pa je soba, ki se imenuje po Janezu Hausenbichlerju.

Prezgodnji odhod

Janeza Hausenbichlerja je več občin v Savinjski dolini v znak spoštovanja razglasilo za častnega občana. Za pospeševanje hmeljarstva je dobil priznanje na deželni razstavi v Gradcu, Štajerska kmetijska družba mu je podelila srebrno medaljo za pospeševanje kmetijstva, Konjerejsko društvo za Štajersko pa bronasto medaljo za pospeševanje konjereje.

Ni bil samo pokončen narodnjak, ampak tudi veseljak in zelo družaben mož. Spoštoval je stare šege, običaje in narodne pesmi. Tudi sam je rad prepeval, posebej na štefanovo, na predvečer svojega godu, ko je sredi vesele družbe zapel svojo himno »Pobič sem star šele osemnajst let«.³⁹

Nenadna bolezen (sladkorna bolezen) je prekinila njegovo plodno življenje. Umrli je 11. aprila 1896, star komaj 57 let. Njegov pogreb je pokazal vso njegovo priljubljenost, saj se je zbralo veliko ljudi raznih stanov, da mu izkažejo zadnjo čast. Med njimi so bili tudi: c. kr. celjski okrajni glavar dr. Wagner, načelnik okrajnega celjskega zastopa dr. Josip Sernec, načelnik

³⁷ Jezernik, Žalec, str. 68.

³⁸ Lenarčič (ur.), Mrzlica, str. 37.

³⁹ Jezernik, Žalec, str. 82.

Odkritje spominske plošče Janeza Hausenbichlerja na njegovi rojstni hiši (brani Medobčinska splošna knjižnica Žalec).

gornjegrajskega okrajnega zastopa Alojz Goričar, deželni poslanec dr. Ivan Dečko, Celjski Sokol, Celjsko pevsko društvo, žalsko gasilsko društvo, zastopniki vseh občin v Savinjski dolini ter vse slovensko razumništvo iz Celja in Savinjske doline. Veličasten sprevod je vodilo 12 duhovnikov, ob odprtem grobu pa je spregovoril Dragotin Hribar.⁴⁰

Ob stoletnici Hausenbichlerjevega rojstva so Žalčani leta 1938 v zahvalo in spomin na velikega rojaka na pročelje njegove rojstne hiše vgradili spominsko ploščo z reliefom in spominskim napisom.⁴¹

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISI

Ilustrovani narodni koledar za navadno leto 1893. Kmetijske in rokodelske novice, 1868.
Ljubljanski zvon, 1882.
Nova doba, 1938.

LITERATURA

- Baš, Angelos: Žalec sredi 19. stoletja. *Etnolog: glasnik slovenskega etnografskega muzeja* 17, 2007, str. 251–257.
- Debič, Dane: Zasnove urbanizacije v Žalski občini. *Savinjski zbornik, II* (ur. Dane Debič et al.). Žalec: Pripravljalni odbor za proslavo dvajsetletnice osvoboditve in proglasitve trga Žalec za mesto, 1965, str. 41–71.
- Golec, Boris: *Korenine in spomini rodbine Šušterič iz Žalca: rodovnik z družbenim in gospodarskim orisom iz srede 18. stoletja*. Ljubljana: Partner Graf, 1992.
- Hausenbichler, Janez: *Navod o hmeljariji*. Ljubljana: samozaložba, 1882.
- Hmeljarstvo Slovenije*. Žalec: Hmezad Export-Import, 1990.
- Ilustrirana zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999.
- Jezernik, Karmen: *Žalec v letih 1848–1918*. Žalec: Žalec: ZKŠT – Zavod za kulturo, šport in turizem, 2010.
- Kač, Ivan: Janez Hausenbichler, vzorni slovenski rodoljub. *Koledar družbe sv. Mohorja za navadno leto 1900*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1899, str. 52–54.
- Medved, Mateja: *Žalec od prve poselitve do leta 1848*. Žalec: Žalec: ZKŠT – Zavod za kulturo, šport in turizem, 2010.
- Mrzlica (1122 m): savinjski in knapovski Triglav: ob 100 letnici zgraditve Hausenbichlerjeve koče na Mrzlici, 1899–1999* (zbral, priredil in uredil Tine Lenarčič). Trbovlje: Planinsko društvo, 1999.
- Natek, Milan: *Žalec – naselje in prebivalstvo*. *Savinjski zbornik, II* (ur. Dane Debič et al.). Žalec: Pripravljalni odbor za proslavo dvajsetletnice osvoboditve in proglasitve trga Žalec za mesto, 1965, str. 7–40.
- Orožen, Janko: *Preteklost Savinjske doline od davnih do današnjih dni*. *Savinjski zbornik, II* (ur. Dane Debič et al.). Žalec: Pripravljalni odbor za proslavo dvajsetletnice osvoboditve in proglasitve trga Žalec za mesto, 1965, str. 322–415.
- Petriček, Anton: *Delovanje Hmeljarskega društva: poročilo poslovodje g. A. Petrička na proslavi društvene petdesetletnice dne 7. septembra 1930 v Žalcu: ponatis iz lista »Slovenski hmeljar«*. Celje: Mohorjeva družba, 1931.
- Popit, Aleksander: *Žalski Sokol v obdobju od 1903 do 1941: diplomsko delo*. Ljubljana, 2002.
- Resnik, Jože in Štefan Stepic: *Proga Celje–Velenje–Dravograd*. Ljubljana: Železniško gospodarstvo Ljubljana: Železniški muzej, 1991.
- Rustja, Karel: *Rudniška železnica Žalec–Zabukovica*. Žalec: Medobčinska splošna knjižnica 2008.
- Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexikon von Steyermark III*. Gratz: Schmutz C., 1822.

⁴⁰ Kač, Janez Hausenbichler, str. 54.

⁴¹ *Nova doba*, 4. 11. 1938, št. 45, str. 5.

- Simonič, Milena: *Žalec in savinjska hmeljarska tradicija*. Žalec: Poslovna skupnost za hmeljarstvo Slovenije, 1992.
- Slokan, Jaka: Domača pričevanja o Janezu Hausenbichlerju. *Savinjski zbornik, IV*. Žalec: Občinska kulturna skupnost, odbor za tisk in založništvo, 1978, str. 168–175.
- Širca, Barbara: *Dnevnik Barbare Širca: 1849, 1850, 1851 = Tagebücher von Barbara Širca: 1849, 1850, 1851*. Žalec: ZKŠT – Zavod za kulturo, šport in turizem, 2009.
- Šuklje, Fran: *Iz mojih spominov, I. del*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1929.
- Videčnik, Aleksander: *Posojilništvo in hranilništvo v Savinjski dolini*. Celje: Ljubljanska banka, 1991.
- Vrečer, Rajko: Kako je bilo pred devetdesetimi leti. *Savinjski zbornik, I*. Žalec: Občinska kulturna skupnost, odbor za tisk in založništvo, 1959, str. 16–23.
- Vrečer, Rajko: *Savinjska dolina: s posebnim ozirom na splošno, krajevno in upravno zgodovino v besedi in sliki*. Žalec: samozaložba, 1930.
- Zibelka slovenskega gasilstva. Žalec: Gasilsko društvo, 1981.

S U M M A R Y

A modest man of great deeds: Janez Hausenbichler

The father of hop-growing in the Savinja Valley, Janez Hausenbichler, attended elementary school (*Volksschule*) in Žalec and completed two years of what was then the main school in Celje. He received instruction in mead-making and continued with training abroad for four years. After the death of his father, he returned home, where he administered an estate and opened a mead-making trade. He married Eliza Zmrzlikar from Celje, with whom he also opened a tavern, the reputation of which soon extended beyond the boundaries of their native valley. The tavern became a gathering place of patriots from across the Slovenian territory. Hausenbichler organised the second Slovenian mass meeting in Žalec (6 September 1868). It was at his house that the minutes were drawn up and signatures for the “mass meet-

ing proclamation” collected. One year later, the first reading club in the Savinja Valley was put into operation in his tavern, which he himself supplied with Slovenian newspapers. In addition, Hausenbichler helped establish a number of different societies. He founded a local orphanage at Graben in 1876 and a fire defence in Žalec in 1880, serving as its long-standing commander. He learned about hop-growing through Jožef Bilger, the steward of the Novo Celje mansion and planted the first hops. In 1880, he was one of the founders of the hops association and two years later, he published the booklet *Navod o hmeljariji [A Hop-Growing Manual]*, in which he invited local farmers to follow his lead, saying: “Grab a shovel and plant hops...” Hausenbichler is justifiably dubbed the father of Savinja’s hop-growing. He encouraged the modernisation of livestock production, especially horse-breeding, and established the Horse Racing Society Žalec, which organised annual races. He planted willow trees along the Savinja River to provide a boost to willow tree growing and willow work as an additional source of income for farmers. And finally, he founded a tamboura club, which he provided with tambouras, and personally learned to play the instrument as well.

On Hausenbichler’s initiative, patriots from Žalec established the National Monetary Institute of the Savinja Savings Bank in 1881 to contribute to a greater prosperity in the Savinja Valley. Hausenbichler also made sure that the Savinja Railway, which was built in 1891, now runs right beside the Žalec square. For more than thirty years, he served as a councillor in the then market town municipality of Žalec as well as its mayor and vice-president of the Celje district administration. As a token of respect, several municipalities in the Savinja Valley proclaimed him their honourable member. Hausenbichler’s productive life was cut short by a sudden illness. Since he was an avid hiker, especially to Mrzlica, the Hausenbichler Cottage was built there in 1899 in his memory.

The father of Savinja hop-growing, as Janez Hausenbichler is often dubbed today, was a man who loved Slovenian soil and language. By organising the second Slovenian mass meeting in Žalec (1868), founding organisations, societies and clubs, as well as by encouraging hop-growing, he led to the watershed period in Žalec, whose aftermath is still visible today, with Žalec becoming the centre of the Lower Savinja Valley and Slovenian hop-growing centre.

Hmeljski sejem na Polzeli. Razglednico je založil trgovec Julius Žigan in prikazuje Žiganovo skladišče hmelja. Poslana je bila leta 1904 (hrani Medobčinska splošna knjižnica Žalec).

Hmeljski sejem v Braslovčah na križišču pri cerkvi. Razglednica je bila poslana 1907. (hrani Medobčinska splošna knjižnica Žalec).

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 329.12(497.431)"1917/1918"

Prejeto: 17. 8. 2017

Uroš Hermanmag., prof. zgodovine in geografije, Dolenja vas 25, SI-3312 Prebold
E-pošta: uros.herman@gmail.com

Dogajanje na Celjskem v letih 1917–1918 s posebnim ozirom na delovanje celjskih liberalcev

IZVLEČEK

V prispevku avtor obravnava dogajanje na Celjskem v zadnjih letih Habsburške monarhije. Prikazano je dogajanje v Celju in okolici v luči takratnega prebujanja slovenske narodne zavesti v dobi deklaracijskega gibanja in sočasnega boja za prevzem oblasti, s snovanjem Narodnih svetov in prehodne oblasti. Prikazano je tudi širše politično dogajanje – razvoj slovenskih političnih strank v obravnavanem času in pa nemško politično gibanje, ki je zavračalo spremembe in je izgubljalo svoj prevladujoč položaj v Celju ter še v nekaterih drugih središčih na Celjskem. Ker je v Celju in v nekaterih trških naseljih med slovenskimi političnimi silami prevladovala liberalna usmerjenost, je v liberalnemu taboru namenjena nekaj večja pozornost.

KLJUČNE BESEDE

Celje, deklaracijsko gibanje, prevratna doba, liberalizem, 1917–1918

ABSTRACT

DEVELOPMENTS IN THE CELJE AREA IN 1917–1918, WITH PARTICULAR REGARD TO THE ACTIVITIES OF LOCAL LIBERALS

The author of the contribution deals with the developments in the Celje area in the last years of the Habsburg Monarchy, with the main focus on those that took place in Celje and its surroundings in the light of the emerging Slovenian national awareness during the period of the Declaration Movement and the scramble for power, the formation of national councils, and the establishment of transitional government. The author also presents a wider political context, i.e., the creation of Slovenian political parties in the period under examination as well as the German political movement, which was resisting change and losing its predominant position in Celje as well as a few other centres in the surrounding area. Owing to the prevailing liberal orientation among Slovenian political forces in the city of Celje and certain market towns, primary attention is devoted to the liberal camp

KEY WORDS

Celje, Declaration Movement, overthrow period, liberalism, 1917–1918

Ko se je prva svetovna vojna prevešala v četrto leto, je spomladi leta 1917 v Habsburški monarhiji zaradi spremenjenih notranjepolitičnih in zunanje-političnih razmer prišlo do obnovitve političnega življenja. V tem času so se pričeli pojavljati prvi (za)-resni poskusi reševanja narodno političnega položaja Slovencev, ki so bili spričo nemške nacionalistične politike avstrijskih oblasti v veliki meri mišljeni kot notranje preoblikovanje monarhije. Kot najbolj primerno se je kazalo povezovanje s Hrvati in Srbi, predvsem zaradi jezikovnega, ozemeljskega in zgodovinskega stika med temi narodi. Povezovanje s Čehi ali Slovaki (ter Poljaki) je bilo manj realno.¹ Tudi med nemškimi nacionalisti, živčimi med Slovenci (Štajerska in Koroška), so se oblikovale zamisli o povojnem preoblikovanju monarhije, ki so za slovenske dežele predvidevale ohranitev nemškega gospostva ter nadaljnjo germanizacijo.²

Narodno politične razmere v Celju so bile za Slovence spričo prevladujočega nemškega vpliva v mestu med prvo svetovno vojno precej neugodne. Na širšem celjskem območju, kjer dvomov o slovenskem značaju prebivalstva ni bilo, so bile napetosti veliko manjše. Kljub vojni – ali pa predvsem zaradi nje – je v Celju in v širši okolici ljudska podpora (političnemu) gibanju za spremembo in večjo samostojnost slovenskih pokrajin naraščala. Narodno politično gibanje na Celjskem je imelo oporo pri vseh (slovenskih) predvojnih političnih strankah. Organiziranost in moč političnih strank med vojno je bila osnovana na predvojnih političnih delitvah in volitvah – novonastalih političnih gibanj takrat še ni bilo posebej opaziti. Opazno pa je bilo vse večje splošno nezadovoljstvo nad vojnimi razmerami.³ Razlog za slab gospodarski in narodnopolitični položaj naj bi po splošnem prepričanju bile odločitve v politiki prevladujoče nemške »mestne gospode«, ki naj bi izigrala in prezrla slovenske poslance iz pretežno podeželskih okolij.⁴ Na prvih zborovanjih strankarskih organizacij so pred sklicem državnega parlamenta skušali spodnještajerski slovenski poslanci preveriti mnenje ljudstva. Njihova prva želja je bila seveda konec vojne in mir ter skupen nastop vseh spodnještajerskih poslancev ne glede na politične barve in njihovo enotno delovanje pri reševanju ključnih gospodarskih in narodnostnih vprašanj za slovensko prebivalstvo.⁵

Obnoveitev političnega življenja in majniška deklaracija

Prve novice o obnovitvi parlamentarnega življenja so se pojavile v prvi polovici maja 1917.⁶ Časopisi so v mesecu pred zasedanjem državnega zbora poročali o dogovarjanju politikov južnih Slovanov o načinu, kako preurediti monarhijo, da bodo slovanski narodi v njej ustrezno zastopani.⁷ Pred obnovo parlamentarnega življenja se je cesar srečal s predstavniki vseh političnih usmeritev, zastopanih v avstrijskem državnem zboru.⁸ Slovenski poslanci so se srečali tudi z ministrskim predsednikom in mu predložili svoje zahteve.⁹ Slovenska stran je nekajkrat jasno izrazila bojazen, da bi jih lahko avstro-ogrski Hrvati in Srbi zaradi lažjega uveljavljanja lastne državnosti pustili na stranskem tiru.¹⁰

Delo državnega parlamenta se je obnovilo 29. maja 1917,¹¹ ko je tudi dr. Anton Korošec kot predstavnik Jugoslovanskega kluba prebral Jugoslovansko

Izjava Jugoslovanskega kluba za združitev Slovencev, Hrvatov in Srbov.
Poslanec dr. Korošec je prečital sledečo izjavo:
Podpisani poslanci, ki so združeni v Jugoslovanskem klubu, izjavljajo, da zahtevajo temeljem narodnega načela in hrvatskega državnega prava, naj se vse zemlje monarhije, v katerih bivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, združijo v samostojno državno telo pod žezlom habsburško-lorenške monarhije, ki bodi prosto vsakega narodnega gospostva tujecev in ki bodi zgrajeno na demokratičnem temelju. Za uresničitev te zahteve enotnega naroda bodo zapostavili vse svoje sile.
S tem pridržkom se bodo podpisanci udeleževali del parlamenta. (Zivahno pritrjevanje pri Slovencih in Hrvatih.)

Vest o razglasitvi jugoslovanske državnopravne izjave, znane kot (prva) Majniška deklaracija (Slovenec, 31. 5. 1917, št. 123, str. 1).

¹ Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 311. V zgodovinoisju je kar nekaj avtorjev obravnavalo obdobje in prostor, ki sta tudi tema pričujočega prispevka. Njihova dela, ki so osnova za razumevanje tematike, so navedena v seznamu literature.

² Perovšek, Usodni germanizacijski pritiski, str. 157–158.

³ *Slovenski narod*, 28. 7. 1917, št. 171, str. 1–2, »Štajerski cesarski namestnik«.

⁴ *Slovenski gospodar*, 10. 5. 1917, št. 107, str. 1, »Razmišljanje starega slovenskega kmeta«.

⁵ *Slovenski narod*, 14. 5. 1917, št. 110, str. 3, »Politične vesti«; *Slovenski gospodar*, 17. 5. 1917, št. 20, str. 1, »Slovenska kmetška zveza«.

⁶ *Slovenski gospodar*, 3. 5. 1917, št. 18, str. 1, »Državni zbor sklican«; *Slovenski narod*, 10. 5. 1917, št. 107, str. 2, »Notranje-politični položaj«.

⁷ *Slovenski gospodar*, 3. 5. 1917, št. 18, str. 1, »Slovenci in Čehi«; *Slovenski narod*, 26. 5. 1917, št. 120, str. 2, »Pred sestankom državnega zbora«; *Slovenski narod*, 31. 5. 1917, št. 123, str. 1, »Pred prvo sejo državnega zbora«.

⁸ *Slovenec*, 22. 5. 1917, št. 116, str. 2, »Notranja politika – voditelji parlamentarnih strank pri cesarju«; *Slovenski narod*, 25. 5. 1917, št. 120, str. 1, »Načelnik Jugoslovanskega kluba pri cesarju«; *Slovenec*, 29. 5. 1917, št. 121, str. 1, »Hrvatsko slovenski politiki pred cesarjem in nova ustavna doba«.

⁹ *Slovenski gospodar*, 24. 5. 1917, št. 21, str. 3, »Razne politične vesti«.

¹⁰ *Slovenski narod*, 26. 5. 1917, št. 120, str. 3, »Politične vesti«; *Slovenski narod*, 30. 5. 1917, št. 122, str. 3, »Notranje politični položaj«.

¹¹ *Slovenec*, 31. 5. 1917, št. 123, str. 1, »Državni zbor«; *Slovenski gospodar*, 31. 5. 1917, št. 22, str. 1, »Državni zbor«.

državnopravno izjavo.¹² Jugoslovanski klub je kot poslanska skupina štel 33 poslancev (moralo bi jih biti sicer 37) in je deloval na podlagi soglasja o vprašanjih nacionalnega pomena, medtem ko je vprašanja gospodarstva in kulture prepuščal posamični presoji poslancev. Za načelnika Jugoslovanskega kluba je bil izvoljen dr. Anton Korošec.¹³

Da je želja po politični enakopravnosti napredovala, je postalo jasno v poletnih mesecih leta 1917, ko so bile tudi v pokrajinskem in lokalnem okolju izjave proti nemški nadvladi vse pogostejše.¹⁴ Na nemški strani pa se je pričela širiti bojazen po izgubi posebnega državnopravnega položaja nenemškega prebivalstva, sploh na območjih, kjer je živelo več ali manj strnjeno nemško prebivalstvo, kot je bilo to v Celju.¹⁵

Celjski Nemci so pred obnovitvijo parlamentarnega življenja na Dunaju v mestni hiši 19. maja sprejeli državnega poslanca Richarda Marckhla, ki je celjskim voditeljem pojasnil političen položaj v državi in odnos nemških nacionalcev do vlade. Celjski zaupniki so se Marckhlu zahvalili za dotedanje delo in mu izrekli popolno zaupanje. Posvetovanja sta se udeležila tudi deželna poslanca dr. Eugen Negri in Moritz Stallner.¹⁶

V istem času so se pojavile vesti iz tujine o snovanju jugoslovanske države, ki naj bi nastala po vojni z združitvijo južnoslovanskih pokrajin Avstro-Ogrske in Kraljevine Srbije. Te ideje, zapisane v Krfskem sporazumu, so bile v domeni emigrantskih politikov Jugoslovanskega odbora in izven dometa politikov, delujočih znotraj monarhije, ki na te načrte niso mogli vplivati ter so jih pragmatično vztrajno zavračali, ker so s tem lahko ostali politično dejavni: »S takimi svojimi teorijami niso lojalnim Slovincem in Hrvatom in avstroogrskim Srbom ni najmanj nevarni. Pri nas je poštenje na prvem mestu in potem šele vse drugo.«¹⁷ Na podobnem stališču je ostajala slovenska politika deklarativno tudi naprej, saj je Majniška deklaracija predvidevala oblikovanje jugoslovanske države v okviru monarhije in ne (tudi) izven nje, veliko pa je bilo nejasnosti glede poznanih italijanskih apetitov po slovenskem ozemlju, v primeru zmagane antante.¹⁸

Med prvimi je po obnovitvi parlamentarnega življenja na Celjskem sklicala 3. junija v Žalcu svoj zaupni shod Narodno napredna stranka (NNS).¹⁹ Sledila sta strankina sestanka 14. in 15. julija 1917 v Mariboru in Središču, na katerih je dr. Vekoslav Kukovec poročal o političnem položaju v monarhiji in na katerih so predlagali delitev Štajerske na nemški in slovenski del po določenih mejah na severnih mejah volilnih okolišev Gornji Grad–Slovenj Gradec–Maribor (levi dravski breg).²⁰ Na sestanku zaupnikov v Središču je bilo predstavljeno mnenje dr. Vekoslava Kukovca, da bi bilo edini resničen mir mogoče doseči z demokratizacijo: »Tako bode ljudska volja, če bode prodrla v ruski in nemški državi, prodrla tudi v Avstriji in očitvidno že tudi prodira (...) bodo demokratična načela na celi črti zmagala kakor pri Hrvatih tudi pri Slovincih in v tem dejstvu samem vidi poročevalec [dr. Kukovec op. a.] tudi gotovost osamosvojitve slovenskega naroda od Nemcev (...) Ustavna oblika v jugoslovanski enoti je seveda še stvar prihodnosti, četudi prav bližnje bodočnosti. Zemlja, ki se ima odcepiti od sedanjih

„Razstrganje Štajerske“.

Ko je zaupniški shod »Narodne stranke« na Štajerskem dosledno deklaraciji »Jugoslovanskega kluba« se izrekel za teritorialno razdelitev Štajerske in je zahteval, da se jugoslovanskemu ozemlju priklopi slovenski del dežele najmanj južno od severne meje sedanjega volilnega okraja Maribor I e v i breg ter ž njim seveda tudi »nemška« mesta, kakor so Maribor in Ptuj, so nemški listi zagnali obupen krik. S frazami o prvotnih naselbinah Nemcev po naših mestih združujejo, ker je Narodna stranka rekla, da naj imajo Nemci pri nas v bodoče toliko pravic, kolikor jih bodo dali našim ljudem v svojem ozemlju, kruto sramotenje slovenskih delavcev in delavk, ki po nemškem Štajerskem, zlasti po zgornještajerskih rudnikih in tovarnah trosijo svoj mozeg za nemški kapital, za državo.

Prvi del članka v odgovor na nemške proteste glede slovenskih načrtov za delitev dežele Štajerske (Slovenski narod, 2. 8. 1917, št. 175, str. 1).

¹² Slovenec, 30. 5. 1917, št. 122, str. 1, »Izjava Jugoslovanskega kluba za združitev Slovincem, Hrvatov in Srbov«; Slovenski gospodar, 31. 5. 1917, št. 22, str. 5, »Jugoslovanska državno-pravna izjava«; Slovenski narod, 31. 5. 1917, št. 123, str. 2, »Historična seja državnega zbora«.

¹³ Slovenec, 1. 6. 1917, št. 124, str. 2, »Jugoslovanski klub«; Slovenski narod, 4. 6. 1917, št. 126, str. 2, »Jugoslovanski klub«; Slovenski gospodar, 31. 5. 1917, št. 22, str. 5, »Jugoslovanski klub«.

¹⁴ Slovenski gospodar, 5. 7. 1917, št. 27, str. 1, »Nemška nadvlada«.

¹⁵ Slovenec, 24. 5. 1917, št. 116, str. 4, »Štajerski Nemci in jugoslovansko vprašanje«.

¹⁶ Deutsche Wacht, 23. 5. 1917, št. 41, str. 1, »Reichsratsabgeordneter Richard Marckhl vor seinen Cillier Vertrauens Männern«.

¹⁷ Slovenec, 5. 7. 1917, št. 151, str. 1, »Kako Srbijanci ujednjujejo jugoslovanske narode«.

¹⁸ Slovenec, 10. 8. 1917, str. 1, »Jugoslovansko vprašanje«; Slovenec, 13. 8. 1917, št. 184, str. 1, »H Krfskemu manifestu«; Slovenec, 13. 8. 1917, št. 184, str. 1, »Italijanske impertinence«.

¹⁹ Slovenski narod, 31. 5. 1917, št. 124, str. 3, »Notranje politični položaj«.

²⁰ Slovenski narod, 17. 7. 1917, št. 161, str. 1, »Stališče Štajerske Narodne stranke k spremembi ustave«.

*kronovinskih enot in združiti v novo enoto, je pa, kar se Štajerske tiče, vse brez izjeme kar leži južno od jezikovne meje nad Mariborom.*²¹ Sestanek zaupnikov liberalne stranke na Štajerskem so pozitivno sprejeli tudi v katoliškem taboru, saj je bila s tem potrjena složnost pri delovanju v okviru Jugoslovanskega kluba.²² Postajalo pa je vse bolj jasno, da postaja podpora jugoslovanskemu programu Majniške deklaracije vsestranska.²³

Na načrte slovenske strani so se kmalu odzvali v nemškem časopisju na Spodnjem Štajerskem in so ostro napadli zahtevo NNS po meji med obema narodoma na Štajerskem, po kateri bi mesti Maribor in Ptuj ostali na slovenskem narodnostnem ozemlju.²⁴ V Mariboru so se konec avgusta zbrali spodnještajerski Nemci in jugoslovanske zahteve označili za rušenje Habsburške monarhije.²⁵ Pri oblikovanju obrambe stališč v prid razmejitve med slovenskim in nemškim delom Štajerske in oblikovanjem posebne slovenske dežele so štajerski liberalci navajali predvsem dejstvo, da na Spodnjem Štajerskem nobeno važnejše upravno politično mesto ni bilo zasedeno s strani Slovencev. Večja mesta so se po prepričanju večine liberalnih politikov načrtno germanizirala, čeprav so zaledja teh mest ostajala slovenska. Ravno zaledju, ki ga je naseljeval slovenski (kmečki) narod, so bila potrebna mestna središča. Navajali so statistike, ki so po njihovem prepričanju nedvomno dokazovale, da so Celje, Maribor in Ptuj – mesta v slovenskem okolju.²⁶ Za mesto Celje, ki je (bilo) dejansko globoko na slovenskem ozemlju, je bilo ugotovljeno, da »le privileg avtonomnega statuta, ki daje za 207 hektarov mestnega ozemlja velike pravice, drži celjski magistrat. Da je Celje naravna centrala za čisto slovenski sodni in politični okraj, tega menda ne bodo Nemci zanikali.«²⁷ Podobno so seveda trdili v katoliškem taboru in zahtevali ukinitvev deželnih meja ter federalizacijo Avstro-Ogrske.²⁸ Temu ustrezen je bil poziv v začetku avgusta, ki je klical k združevanju slovenskih narodnoobrambnih sil v Narodne svete in ustanovitvi Slovenske matice, ki bi tlakovala pot boju za samostojnost po smernicah Jugoslovanskega kluba, ker so tudi Nemci začeli združevati svoje sile v svojih *Volksratih*.²⁹

Nemški nacionalci iz Štajerske so nasprotovali

zamislil o posebni slovenski deželi ali oblikovanju južnoslovanske samostojne države. Eden glavnih protagonistov nemškega gibanja je bil tedanji celjski župan dr. Ambroschitsch, ki je na zborovanju *Volksrata* v Mariboru 19. avgusta 1917 državnemu zboru na Dunaju predlagal oblikovanje enotne države iz avstrijskega dela monarhije z nemščino kot uradnim jezikom – vendar brez Galicije (ki naj bi pripadla Poljakom).³⁰

Z oblikovanjem Narodnih svetov so se načelno strinjali tudi socialdemokrati, čeprav so odklonili sodelovanje v njih, kjer bi bili pod vodstvom meščanskih strank.³¹ Jugoslovanski klub je pričel iskati podporo za svojo politiko na shodih po deželi, eden prvih na Celjskem je bil izpeljan v Vrbovcu pri Mozirju 5. avgusta, na katerem je dr. Verstovšek poročal o politiki Jugoslovanskega kluba ter je zanj in za Majniško deklaracijo dobil podporo, še največjo s strani goriških beguncev, ki so bili nastanjeni v kraju.³² Majniška deklaracija sprva ni bila deležna kakega vidnejšega javnega interesa, šele s t. i. Ljubljansko izjavo 15. septembra 1917, ki je bila objavljena v slovenskih časopisih (ki so jo podpisali škof Jeglič, za narodno katoliško stran Ivan Šušteršič, za liberalno stran Ivan Tavčar in Karel Triller, za krščansko socialno delavsko organizacijo pa Mihael Moškerc, France Vidic in Anton Žnidaršič), se je začelo množično, več ali manj spontano izjavljanje Slovencev za Majniško deklaracijo.³³ Izjava, ki so jo podpisali, je imela dodano sporočilo: »Po našem živem prepričanju je bodočnost Habsburške monarhije mogoča le na načelu resnične svobode narodov in bodočnost našega naroda le na načelu združenja Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki prebivajo v naši monarhiji. Oboje, svobodo in edinstvo, pa more našemu narodu zagotoviti in obraniti le samostojna na načelu samoodločbe narodov zgrajena jugoslovanska država pod žezlom habsburške dinastije.«³⁴ To izjavo so že takrat opisovali kot zgodovinski dogodek, Majniška deklaracija je z njo namreč dobila vseslovenski in nadstrankarski značaj.³⁵ Le socialdemokrati so odklonili podpis izjave, ker v besedilo niso mogli vnesti svojih pripomb.³⁶

Kot drugod po slovenskih deželah so pozdravili Ljubljansko izjavo tudi v Celju: »Štajerska Narodna stranka, kot zastopnica naprednega Slovenstva v severni jugoslovanski pokrajini (...), iz celega srca pritrjuje

²¹ *Slovenski narod*, 21. 7. 1917, št. 165, str. 1, »Sestanek zaupnikov v Središču«.

²² *Slovenec*, 18. 7. 1917, št. 162, str. 2, »Štajerska liberalna stranka in Jugoslovanski klub«.

²³ *Slovenski narod*, 6. 8. 1917, št. 178, str. 1, »Preko zgodovinskih napak k jugoslovanskemu programu«.

²⁴ *Slovenski narod*, 2. 8. 1917, št. 175, str. 1, »Razstrganje Štajerske«.

²⁵ *Slovenski gospodar*, 23. 8. 1917, št. 34, str. 3, »Nemci zborujejo«.

²⁶ *Slovenski narod*, 11. 8. 1917, št. 183, str. 1, »Politična razmišljanja o novi jugoslovanski politiki«.

²⁷ *Slovenski narod*, 2. 8. 1917, št. 175, str. 1, »Razstrganje Štajerske«.

²⁸ *Slovenec*, 4. 8. 1917, št. 177, str. 1, »Proč z deželnimi mejami!«.

²⁹ *Slovenec*, 4. 8. 1917, št. 177, str. 1, »Narodni svet«.

³⁰ *Slovenec*, 21. 8. 1917, št. 190, str. 3, »Spodnještajerski nemški Volksrat proti našim pravicam«; *Slovenec*, 22. 8. 1917, št. 191, str. 3, »Nemci proti slovenski narodni avtonomiji«; *Slovenski gospodar*, 23. 8. 1917, str. 3, »Nemci zborujejo«.

³¹ *Naprej*, 7. 8. 1917, št. 20, str. 1, »Narodni svet«.

³² *Slovenec*, 14. 8. 1917, št. 185, str. 2, »Zaupnica Jugoslovanskemu klubu«.

³³ Stavbar, Deklaracijsko gibanje 1917/18, str. 37–40.

³⁴ *Slovenec*, 15. 9. 1917, št. 211, str. 1, »Izjava«.

³⁵ *Slovenec*, 18. 9. 1917, št. 213, str. 1, »Zgodovinski moment«; *Slovenski gospodar*, 20. 9. 1917, št. 38, str. 1, »Združenje Jugoslovancev«.

³⁶ *Naprej*, 18. 9. 1917, št. 55, str. 1, »V pojasnilo«.

v njej izraženi zahtevi po svobodi in ujedinjenju vsega našega naroda.«³⁷ Nemškimi sodržavljani so slovenski politični voditelji na njihovo nasprotovanje slovenskemu narodnemu programu odgovarjali, da si Slovenci želimo samostojne jugoslovanske države pod dinastijo Habsburžanov, pri čemer ovir prostemu dostopu nemškega gospodarstva in nemških dežel do Jadranskega morja ne bi bilo.³⁸ Nemški celjski časopis *Deutsche Wacht* je poročal o Ljubljanski izjavi kot o vmešavanju cerkvenega vodstva v akcijo propagande za slovansko državo, ki naj bi s tem postala uspešnejša, hkrati so zapisali, da se na spodnještajerskem posebej trudijo za glasove delavcev, žena in deklet, ter pri tem omeni zborovanje v St. Petru v Savinjski dolini, kjer duhovnik ni pridigal le o Jezusu, ampak tudi o jugoslovanski državi.³⁹

Sredi oktobra se je dr. Vekoslav Kukovec zavzel za še odločnejšo podporo Majniški deklaraciji in hkrati za oblikovanje nove jugoslovanske državne enote ter vključitev slovenskega dela Štajerske in Koroške v okvir nove države poimenoval *ključ Jugoslavije*.⁴⁰ Eden od nadaljnjih oblik nasprotovanja avstrijski državi politiki je bilo zavračanje državnega proračuna s strani Jugoslovanskega kluba do uresničenja zahtev deklaracije⁴¹ in obstrukcija sej deželnega zbora Štajerske in avstrijske vlade pri reševanju gospodarskih razmer na Štajerskem, dokler se ne bo prenehalo neupoštevanje slovenskih poslancev v deželni in državnem zboru.⁴² Podobno so razmišljali tudi v katoliškem taboru, le da so v ospredje postavljali tudi dokončno uresničitev zahtev Majniške deklaracije.⁴³

V Slovenski ljudski stranki (SLS) je medtem prišlo do razkola. Liberalci so pozdravljali tiste člane SLS, ki so se zavzemali za nadaljnjo podporo deklaracijskemu gibanju.⁴⁴ Spor znotraj katoliške stranke na koncu ni pomembno vplival na potek narodno-političnega boja, na občnem zboru Vseslovenske ljudske stranke (VLS) je bil 28. decembra 1917 za načelnika stranke izvoljen dr. Anton Korošec, v centralni izvršni odbor stranke pa so prišli vsi državni in deželni poslanci, nekdanji predsednik dr. Ivan Šustersič pa je ustanovil (kratkoživo) Slovensko kmečko stranko.⁴⁵

Voditelji katoliškega tabora so znova potrdili podporo jugoslovanski ideji, pri čemer so poudarili pripravljenost na sodelovanje z vsemi političnimi silami, ki so imele enak cilj.⁴⁶

Razmah deklaracijskega gibanja

Slovensko časopisje je jeseni pričelo objavljati izjave o podpori Majniški deklaraciji, med prvimi v celjskem okraju so jih poslale občine Šoštanj, St. Ilj in Sv. Martin na Paki.⁴⁷ Decembra 1917 so sledili številni kraji in občine celjskega okraja: Žalec, Braslovče, Mozirje in okolica, Rečica, Ljubno, Luče, Gornji Grad, Solčava, Bočna, Šmihel nad Mozirjem, Radeče in delavci šaleškega (velenjskega) premogovnika in še nekatere občine kozjanskega okraja.⁴⁸ Na glavni skupščini 17. decembra 1917 je deklaracijo soglasno podprl še okrajni svet Gornji Grad.⁴⁹ Podporo deklaraciji so potrdili tudi železničarji Južne železnice v Mariboru na občnem zboru Zveze jugoslovanskih železničarjev med 8. in 9. decembrom 1917.⁵⁰ V podporo Majniški deklaraciji so se pričeli organizirati v Šmarju pri Jelšah, v Sv. Križu pri Slatini in v Kozjem.⁵¹ Celjski liberalci so organizirali manifestacijski shod v podporo deklaraciji v Celju za mesto in okolico.⁵² V Kozjem je poslanec dr. Jankovič sklical gospodarski sestanek kozjanskega okraja, na katerem so pozdravili skupen boj slovenskih političnih strank za narod in Jugoslovanski klub ter izrazili željo po sklenitvi trajnega miru.⁵³ Celjske oblasti so v nadaljevanju prepovedale občni zbor Slovenske kmečke zveze (SKZ) v Celju, ki bi moral biti 4. februarja, prepoved je potrdila še deželna vlada. V Celju se je vseeno zbrala množica protestnikov, ki se kljub pozivom policije in župana niso razšli, obljubili pa so, da

narod, 24. 11. 1917, št. 270, str. 1, »Razpust SLS in ustanovitev nove Šuštaršičeve stranke«; *Slovenec*, 28. 11. 1917, št. 295, str. 4, »Vseslovenska ljudska stranka«.

⁴⁶ *Slovenski narod*, 29. 12. 1917, št. 297, str. 3, »Shod zaupnikov SLS«.

⁴⁷ *Slovenec*, 28. 11. 1917, št. 273, str. 3, »Dnevne novice«; *Slovenec*, 19. 12. 1917, št. 289, str. 2, »Deklaracija, Jugoslovanski klub in SLS«.

⁴⁸ *Slovenec*, 4. 12. 1917, št. 278, str. 3, »Za jugoslovansko deklaracijo«; *Slovenec*, 14. 12. 1917, št. 286, str. 3, »Deklaracija, Jugoslovanski klub in SLS«; *Slovenec*, 24. 12. 1917, št. 294, str. 2, »Deklaracija, Jugoslovanski klub in SLS«; *Slovenski gospodar*, 27. 12. 1917, št. 52, str. 2, »Tedenske novice«; *Slovenec*, 28. 12. 1917, št. 296, str. 2, »Deklaracija, Jugoslovanski klub in SLS«; *Slovenski narod*, 28. 12. 1917, št. 296, str. 2, »Dopis iz Celja«.

⁴⁹ *Slovenec*, 30. 12. 1917, št. 298, str. 3, »Deklaracija, Jugoslovanski klub in SLS«.

⁵⁰ *Slovenec*, 13. 12. 1917, št. 285, str. 1, »Jugoslovanski železničarji za jugoslovansko deklaracijo«.

⁵¹ *Slovenski narod*, 22. 11. 1917, št. 268, str. 2, »Shodi na Štajerskem«.

⁵² *Slovenski narod*, 12. 1. 1918, št. 10, str. 2, »Dopis iz Celja«.

⁵³ *Slovenski narod*, 12. 1. 1918, št. 10, str. 2, »Gospodarski sestanek v Kozjem«; *Slovenec*, 14. 1. 1918, št. 11, str. 2, »Politične novice – Shod v Kozjem«.

³⁷ *Slovenski narod*, 19. 9. 1917, št. 214, str. 1, »Za ljubljansko izjavo«.

³⁸ *Slovenski narod*, 11. 10. 1917, št. 232, str. 1, »Odgovor predsednika spodnještajerskega narodnega sveta«.

³⁹ *Deutsche Wacht*, 12. 1. 1918, št. 2, str. 1, »Die Propaganda für den südslawischen Staat«.

⁴⁰ *Slovenski narod*, 17. 10. 1917, št. 238, str. 1, »K vprašanju naših narodnih zahtev«.

⁴¹ *Slovenski narod*, 17. 10. 1917, št. 238, str. 1, »Iz državnega zbora«.

⁴² *Slovenski narod*, 14. 11. 1917, št. 261, str. 1, »Oster nastop štajerskih deželnih poslancev proti vladi«.

⁴³ *Slovenski gospodar*, 18. 10. 1917, št. 42, str. 2, »Prost mora biti, prost moj rod«.

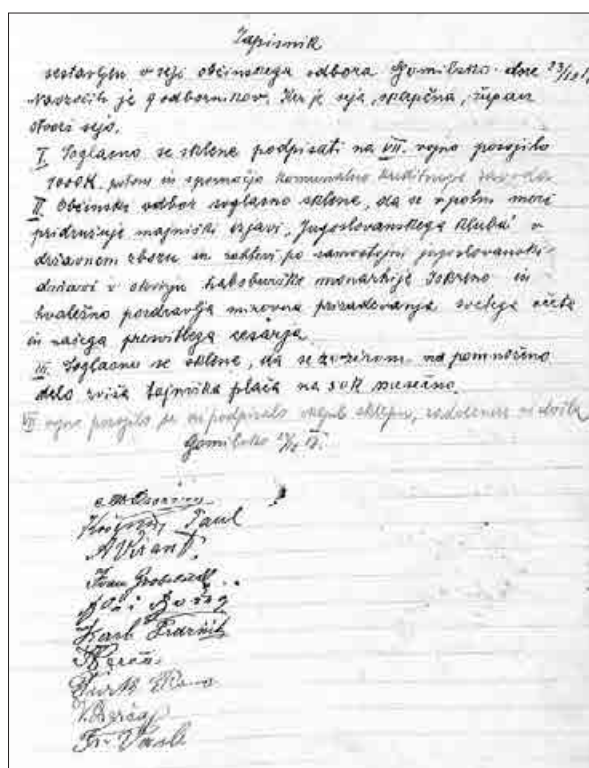
⁴⁴ *Slovenski narod*, 22. 11. 1917, št. 268, str. 1, »Spor v Slovenski ljudski stranki«; *Slovenski narod*, 24. 11. 1917, št. 270, str. 1, »Kritični časi«.

⁴⁵ *Slovenec*, 19. 11. 1917, št. 213, str. 1, »Vodstvo SLS«; *Slovenec*, 24. 11. 1917, št. 270, str. 3, »Izvršilni odbor SLS«; *Slovenski*

bo protest minil mirno.⁵⁴ Po pričevanju *Slovenca*, naj bi jih župan skušal pregovoriti govoreč slovensko, a je bil bojda deležen le komentarja: »Živijo župan dr. Javornik! Vi boste prvi slovenski župan našega Celja v bodoči Jugoslaviji!«.⁵⁵

Deklaracijsko gibanje se je na Celjskem nadaljevalo, tako so v prvi polovici leta 1918 deklaracijo javno podprli v krajih in občinah Vransko, Kozje, Gornji Grad, Sv. Jurij ob Taboru, Gomilsko, Pristava pri Šmarju, Šmarje pri Jelšah, Frankolovo, trg Šoštanj, okolica Šoštanj, Polzela, Sv. Florijan pri Rogatcu, Bočna, Kokarje, Kozje, Lastnič pri Kozjem, Sedlarjevo pri Kozjem, Solčava, Dramlje, Grajska vas, Št. Pavel pri Preboldu, Sv. Peter v Savinjski dolini, Ponikva ob južni železnici, Sv. Križ pri Slatini, Luče, Št. Jurij ob Taboru, Gomilsko, trg Št. Jurij ob južni želez., okolica Št. Jurij ob južni želez., Št. Jernej pri Konjicah, Nova Štifta, Dol pri Hrastniku, Žetale, okolica Šmarje pri Jelšah, Št. Rupret nad Laškim, trg Središče, Sv. Katarina pri Rogatcu, Gotovlje, Imeno, Špitalič, Žalna pri Višnji Gori, Kog, Križe v brežiškem okraju, Jurklošter in trg Ljubno, Petrovče, Slivnica pri Celju, Sevnica ob Savi, Dobrna, Sladka Gora pri Šmarju, Marija Gradec, Loka pri Zidanem Mostu, Škofja vas in Nova Cerkev pri Celju. Podpora so dajale tudi posamezne skupine in društva, na primer županstvo okolice Mozirje, nadalje člani gasilskega društva Družmirje pri Šoštanju, dekleta Marijine družbe na Polzeli, Katoliško politično društvo za vranski okraj, Slovensko katoliško izobraževalno društvo na Dolu pri Hrastniku, učiteljstvo kozjanskega okraja, krajni šolski svet ter hranilnica in posojilnica v Dramljah, duhovščina šaleške dekanije, krajni šol. svet Šmarski pri Jelšah, krajni šolski svet v Št. Pavlu v Savinjski dolini, krajna šolska sveta v Jurkloštru, okrajna zastopstva Vransko, Gornji Grad in Šoštanj, Dekliška zveza in vsa katoliška društva v Trbovljah, člani okrajnega zastopa Kozjanskega v Kozjem, Šoštanjski okrajni svet, učiteljstvo ljudske šole v Globokem pri Brežicah in krajni šolski svet v Jurkloštru, duhovščina laške dekanije, duhovniki dekanije Šmarje pri Jelšah na Štajerskem, kolonija goriških beguncev v Mozirju, Jugoslovanski begunci v občini Polzela, delavstvo šaleškega rudnika v Velenju, duhovščina dekanata Nova cerkev. Podpora deklaracijskemu gibanju so dali tudi trboveljski rudarji in delavstvo z 2283 podpisi ter tudi rudarji in delavci iz Zagorja, ki so zbrali 710 podpise. Prav tako so podporo deklaraciji izrekle žene in dekleta iz Dramelj in trga Sevnica, dekleta iz Veternika pri Kozjem, žene in dekleta občine Solčava.⁵⁶ Nasploh

se je v podporo Majniški deklaraciji opazno vključila ženska populacija, kot to dokazujejo primeri ženskih društev iz Šoštanja (126 podpisov), Braslovč (kar 847 podpisov), Celja (1292 podpisov), St. Petra v Savinjski dolini (530 podpisov), Sv. Pavla pri Preboldu (575 podpisov), Gornjega Grada (214 podpisov in še 111 podpisov) in Dobrne (463 podpisov), Sopote pri Olimju (112 podpisov), Bočne (233 podpisov), Brežic (105 podpisov), Globokega pri Brežicah (619 podpisov), Bizeljskega (865 podpisov), Radeč pri Zidanem Mostu (456 podpisov), Šmarij pri Jelšah (281 podpisov), Mozirja (339 in 661 podpisov), Luč (200 podpisov), Št. Jurija ob juž. železnici (163 podpisov), Celja – okolica (200 podpisov), Slivnice (222 podpisov), Teharj (837 podpisov).⁵⁷ Moč ženskih glasov

Zapisnik seje občinskega sveta na Gomilskem, ki je na seji 23. decembra 1917 soglasno podprl Majniško deklaracijo in delo Jugoslovanskega kluba (SI_ZAC 0028, *Občina Gomilsko 1844–1941, Zapisniki sej občinskega odbora, 1898–1941*).

⁵⁴ *Slovenski narod*, 5. 2. 1918, št. 29, str. 4, »Dopis iz Celja«; *Slovenski gospodar*, 7. 2. 1918, št. 6, str. 3, »S prepovedanega shoda v Celju«.

⁵⁵ *Slovenec*, 7. 2. 1918, št. 31, str. 1, »Prepovedan shod slovenskih kmetov v Celju«.

⁵⁶ *Slovenec*, 2. 1. 1918, št. 1, str. 3; 3. 1. 1918, št. 2, str. 3; 5. 1. 1918, št. 4, str. 2; 9. 1. 1918, št. 7, str. 2; 16. 1. 1918, št. 13, str.

3; 19. 1. 1918, št. 16, str. 3; 26. 1. 1918, št. 21, str. 1; 31. 1. 1918, št. 25, str. 2; 4. 2. 1918, št. 28, str. 3; 5. 2. 1918, št. 29, str. 3; 13. 2. 1918, št. 36, str. 4; 20. 2. 1918, št. 42, str. 5; 22. 2. 1918, št. 44, str. 4; 11. 3. 1918, št. 58, str. 4; 13. 3. 1918, št. 60, str. 4; 15. 3. 1918, št. 62, str. 4; 29. 3. 1918, št. 72, str. 1, »Deklaracija, Jugoslovanski klub in SLS«; *Slovenski narod*, 8. 1. 1918, št. 6, str. 3; 16. 1. 1918, št. 13, str. 2, »Dnevne novice«.

⁵⁷ *Slovenski narod*, 24. 1. 1918, št. 20, str. 3; 26. 1. 1918, št. 22, str. 2; 4. 2. 1918, št. 28, str. 3; 5. 2. 1918, št. 29, str. 3, »Slovensko ženstvo za deklaracijo«; *Slovenec*, 21. 1. 1918, št. 17, str. 2, »Izjave za deklaracijo na Štajerskem«; *Slovenec*, 29. 1. 1918, št. 24, str. 2; 12. 2. 1918, št. 35, str. 4; 18. 4. 1918, št. 88, str. 5, »Deklaracija, Jugoslovanski klub in SLS«.

*Šhod v podporo deklaracijskemu gibanju v Žalcu 17. marca 1918
(brani domoznanski oddelek Medobčinske splošne knjižnice Žalec).*

v agitacijskem gibanju je bila silno pomembna, kar poudari tudi pisec uvodnika v *Štajerskem gospodarju*: »Vašim prikupljivim besedam se ne bodo mogle ustavljati srca tudi narodno zaspanih slovenskih mož!«, podobnega mnenja so bili večinoma vsi slovenski narodni politiki, ki so računali na njihovo nadaljnjo angažiranost.⁵⁸

Poleg krajevnih oblasti in žensk so se v akcijo zbiranja podpisov vključile razne organizacije in poleg gasilskih tudi številna druga društva in celo izseljenci (begunci) iz vojnih območij.⁵⁹ Primer podpore Majniški deklaraciji s strani gospodarskih družb je bila podpora posojilnice v Trbovljah, ki je na svojem občnem zboru 26. januarja 1918 z 240 podpisi slednji podala »podporo v polnem obsegu«, podobno sta storili tudi vodstvi posojilnice na Frankolovem in na Polzeli.⁶⁰ Vsekakor je velika podpora deklaracijskemu gibanju predvsem s strani večinsko slovenskih občin zbudila navdušenje v časopisu in položaj na Štajerskem je *Slovenec* takole ocenjeval: »Tudi na Štajerskem napredujejo izjave občin zelo povoljno. Lahko se reče, da se je tu že polovica slovenskih občin izjavila za deklaracijo.«⁶¹

⁵⁸ *Slovenski gospodar*, 10. 1. 1918, št. 2, str. 1, »Slovenci na delo za samostojno jugoslovansko državo!«; *Slovenec*, 16. 1. 1918, št. 13, str. 1, »Naša samoodločba in slovenske žene«.

⁵⁹ *Slovenski narod*, 14. 2. 1918, št. 37, str. 4, »Za deklaraciji in politiko jugoslovanskega kluba«; *Slovenec*, 19. 2. 1918, št. 41, str. 2, »Goriški begunci v Zg. Savinjski dolini – Za svobodno Jugoslavijo«.

⁶⁰ *Slovenec*, 1. 2. 1918, št. 26, str. 3; 11. 3. 1918, št. 58, str. 4; 18. 3. 1918, št. 64, str. 5, »Deklaracija, Jugoslovanski klub in SLS«.

⁶¹ *Slovenec*, 11. 2. 1918, št. 34, str. 2, »Dosedanji uspehi deklaracije na Slovenskem«.

Nemške oblasti so skušale podpisovanje v podporo Majniški deklaraciji ustaviti, vendar je jugoslovanski klub iz Dunaja sporočal volivcem, da podpisovanje nikakor ni nezakonito.⁶² Bilo pa je tudi nekaj glasov proti – tako se je občinska oblast v Brežicah izjavila proti jugoslovanski ideji, saj bi ta po njihovem mnenju imela za posledico osamitev nemških jezikovnih otokov in njihovo poslovenjenje. Rešitev je brežiški občinski svet videl le v nedeljivosti dežele Štajerske.⁶³ Podobno se je odzval celjski občinski svet in je pozval vlado, naj z vso odločnostjo nastopi proti agitaciji za jugoslovansko deklaracijo.⁶⁴

Priprave na velik manifestacijski shod v podporo deklaraciji v Žalcu, ki je bil 17. marca, so pričeli že februarja, prihod in govor sta najavila dr. Korošec in dr. Ravnihar. Shoda se je udeležilo okoli 7000 ljudi, največ iz Savinjske doline, pa tudi iz drugih delov slovenske Štajerske in Koroške. Poleg že prej omenjenih govorcev sta prispela na shod tudi dr. Peršič in dr. Budisavljevič kot predstavnika hrvaškega in srbškega naroda. Shod sta vodila župan Fran Roblek in žalski župnik Veternik, in ker je bila dvorana Hmeljarskega doma premajhna, so shod preselili na prostor pred dvorano. Korošču so izročili velik lovorov venec v slovenskih narodnih barvah in svečano izglasovali resolucijo za združitev jugoslovanskih narodov na podlagi samoodločbe in jugoslovanske deklaracije. Izglasovana je bila tudi podpora naporom za mir in

⁶² *Slovenski gospodar*, 7. 3. 1918, št. 10, str. 2, »Pobiranje podpisov za Jugoslavijo ni proti postavi«.

⁶³ *Slovenec*, 15. 1. 1918, št. 12, str. 3, »Politične novice«.

⁶⁴ *Slovenec*, 21. 1. 1918, št. 17, str. 2, »Politične novice«.

ustrezno rešitev narodnega vprašanja s strani avstrijske vlade.⁶⁵ Slovensko časopisje je shod v Žalcu pri merjalo s taborom leta 1868.⁶⁶

Naslednji večji shod na Celjskem je bil v Velenju 25. marca, na shod je prišlo okoli 2000 ljudi, govornik pa je bil dr. Verstovšek. Ko se je vračal, je obiskal še shod v Mozirju za mozirsko in rečiško občino.⁶⁷ Podoben shod, napovedan 19. maja v Trbovljah, so okrajne oblasti v Celju sicer prepovedale, a se je kljub temu zbralo celo okoli 10.000 ljudi, večinoma delavcev in rudarjev – napovedano uradno zborovanje pa so sklenili pripraviti, ko bodo za to pri oblasteh dobili vsa potrebna dovoljenja.⁶⁸ Ko je bil shod 30. maja napovedan v Družmirju pri Šoštanju, kamor naj bi prišli dr. Anton Korošec, dr. Lovro Pogačnik in dr. Verstovšek, so ga oblasti prav tako prepovedale in na mesto manifestacije poslale žandarje in vojaštvo: »Mnogo požarnih bramb in vozov so orožniki prisilili obrniti. Na shod je prišel poslanec dr. Verstovšek. Ko je na zborovališče prikorakala vojaštvo z nasajenimi bajoneti, jim je poslanec šel naproti, je odločno ugovarjal pri zastopniku slovenjegraškega okrajnega glavarstva ter zahteval odstranitev vojaštva, kar se je tudi zgodilo.«⁶⁹ Na shodu v Braslovčah 4. junija je zbrane nagovoril dr. Hohnjec.⁷⁰ Na Vrnsko pa je na shod 23. junija prišel sam dr. Anton Korošec.⁷¹ Oblasti so prepovedale tudi politični shod v Št. Juriju ob južni železnici, ki je bil napovedan 3. julija, vendar se je kljub temu zbrala množica (po oceni *Slovenca* okoli 3000 ljudi), prispele pa sta tudi dr. Anton Korošec in dr. Verstovšek: »V hipu so bili vsi gostilniški prostori napolnjeni, dočim je zunaj stala vzlic plohi tisočglava množica pod dežniki (...) Ljudstvo je ostalo mirno in se je mirno razšlo, dasi je bilo silno ogorčeno. Čulo se je mnogo zelo ostrih in pikrih opazk na račun vlade.«⁷² Naslednji shod v Zgornji Savinjski dolini je bil 25. avgusta, in sicer v Ljubnem, tudi tja je prišel dr. Verstovšek – shod je oblast sicer prepovedala, a so ga ob prisotnosti 30 žandarjev

vseeno izpeljali, hkrati pa so že potekale priprave na shod v Solčavi 1. septembra.⁷³

Tudi Nemci so v Celju organizirali svoj shod, in sicer 14. aprila, ko se je po pisanju *Slovenskega gospodarja* zbrala »klavrna množica«, ki je štela 545 ljudi, zborovanja so se udeležili predstavniki nemškega meščanstva.⁷⁴ Še manj zborovalcev je naštel liberalni *Slovenski narod*, in sicer le 150 ljudi, povečini delavcev iz Westnove tovarne, ki da so bili tam pod prisilo. *Slovenski narod* je komentiral pisanje graškega *Montags Zeitung* kot neumestno, saj ob tako majhni udeležbi ni govora o velikem protestnem shodu, prej je videl v tem dokaz dejanske nemške nemoči v boju zoper deklaracijsko gibanje.⁷⁵ *Deutsche Wacht* pa je zborovanje opisala kot legitimen shod proti slovanski protinemški gonji na Spodnjem Štajerskem in je naštel vsaj 700 zborovalcev iz Celja, Šoštanja, Brežic in Laškega ter več okoliških krajev. Na dunajsko vlado so naslovili spomenico o ukrepanju zoper Majniško deklaracijo in proti raztrganju dežele Štajerske ter o zagotavljanju avtonomije nemških jezikovnih otokov v južnih deželah, da bi se tako preprečilo slovensko nasilje nad nemško manjšino.⁷⁶ Naslednje zborovanje celjskih Nemcev je bilo 28. aprila, ko so se zbrali, da bi »ubijali jugoslovanskega zmajaja«. Zborovalci so zahtevali za vse notranjeavstrijske dežele nemščino kot uradni jezik. Zahtevali so preoblikovanje uprave tako, da bo ta odgovarjala nemškim interesom. Svarili so pred delitvijo na okrožja na Spodnještajerskem, da se ne bi storil kakšen korak k ustanovitvi jugoslovanske državne oblike, in zahtevali tesnejše povezovanje Avstrije z Nemčijo, kot zaključni poročevalec: »Druge nesreče ni bilo na tem zborovanju, nego da je nekaj razgretih nemškutarjev vsled obilo zaužitega alkohola obležalo v mestnem parku ter da so bili drugega dne vsled hajljanja popolnoma hripavi ...«⁷⁷ Tudi po manjših krajih na Celjskem je bilo čutiti vse večje nesoglasje med slovensko večino in nemško čutečim prebivalstvom, tak je bil primer v Šoštanju 14. aprila, ko je ob odhodu vlaka iz kolodvora po petju himne *Hej Slovani* in ob klicih *Živela Jugoslavija* proti vlaku podelto kamenje. V približno istem času so šoštanski Nemci in »nemčurji« skušali zmotiti slovenski shod v Št. Janžu, a jim to po poročilu zborovalca ni uspelo.⁷⁸ Spodnještajerski Nemci so 12. maja pripravili v Mariboru Volkstag, na zbor so prišli predstavniki nem-

⁶⁵ *Slovenski gospodar*, 28. 2. 1918, št. 9, str. 1, »Vabilo na manifestacijski shod 17. 3. v Žalcu«; *Slovenski narod*, 23. 2. 1918, št. 45, str. 3, »Politične vesti«; *Slovenec*, 22. 3. 1918, str. 3, »Narodni tabor v Žalcu«.

⁶⁶ *Slovenski gospodar*, 21. 3. 1918, št. 12, str. 1–2, »Slovensko ljudstvo zahteva svobodo in samostojnost«; *Slovenski narod*, 18. 3. 1918, št. 64, str. 2, »Narodni tabor v Žalcu«.

⁶⁷ *Slovenski gospodar*, 28. 3. 1918, št. 13, str. 4, »Šaleška dolina za Jugoslavijo, Shod v Mozirju«; *Slovenec*, 29. 3. 1918, št. 72, str. 1, »Šoštanski okraj za deklaracijo«.

⁶⁸ *Slovenski gospodar*, 23. 5. 1918, št. 21, str. 1, »Shod v Trbovljah«; *Slovenec*, 8. 5. 1918, str. 2, »Politične novice«; *Slovenec*, 21. 5. 1918, št. 114, str. 1, »Manifestacijski shod v Trbovljah – prepovedan«; *Slovenec*, 22. 5. 1918, št. 115, str. 2, »Jugoslovanska manifestacija v Trbovljah«.

⁶⁹ *Slovenski gospodar*, 23. 5. 1918, št. 21, str. 3, »Dopisi«; *Slovenec*, 24. 5. 1918, št. 117, str. 2; 28. 5. 1918, št. 120, str. 2, »Politične novice«; *Slovenec*, 1. 6. 1918, št. 123, str. 3, »Slovenski tabor v Družmirju«.

⁷⁰ *Slovenski gospodar*, 30. 5. 1918, št. 22, str. 4, »Dopisi«.

⁷¹ *Slovenec*, 19. 6. 1918, št. 138, str. 2, »Politične novice – Shod na Vrnskem«.

⁷² *Slovenec*, 4. 7. 1918, št. 150, str. 1, »Prepovedan shod v Št. Juriju ob juž. železnici«.

⁷³ *Slovenec*, 11. 8. 1918, št. 183, str. 3; 29. 8. 1918, št. 197, str. 4, »Politične novice«.

⁷⁴ *Slovenski gospodar*, 18. 4. 1918, št. 16, str. 3, »Klaverno nemško zborovanje v Celju«; *Slovenec*, 4. 4. 1918, št. 76, str. 3, »Politične novice«; *Deutsche Wacht*, 30. 3. 1918, št. 13, str. 1, »Aus Stadt und Land – Abwehrversammlung gegen die südslawische Hetze«.

⁷⁵ *Slovenski narod*, 17. 4. 1918, št. 87, str. 2, »Dopis iz Celja«.

⁷⁶ *Deutsche Wacht*, 20. 4. 1918, št. 16, str. 1, »Abwehrversammlung gegen die südslawische Hetze«.

⁷⁷ *Slovenski gospodar*, 2. 5. 1918, št. 18, str. 2, »Nemškutarsko zborovanje v Celju«.

⁷⁸ *Slovenski gospodar*, 25. 4. 1918, št. 17, str. 4, »Nemškutarski napad na vlak; Dopisi – Šoštanj«.

štva iz celotne Spodnje Štajerske, tudi predsednik iz spodnještajerskega Volksrata dr. Ambroschitsch iz Celja in drugi predstavniki nemškega političnega življenja iz celjskega okraja. Na tem zborovanju so sprejeli resolucijo, ki je napovedovala možnost, da je v primeru, če se monarhija in obstoječ državni sistem ne bi ohranila, Nemcem bolje ubrati drugačno pot, katere osnova naj bi bila vzajemnost celotnega nemškega naroda.⁷⁹

Predstavniki spodnještajerskih in koroških Nemcev (pridružili so se jim tudi ljubljanski in kočevski Nemci) so bili 27. maja sprejeti pri cesarju Karlu, kjer so iskali zaščito in pomoč zoper jugoslovansko gibanje. Po pisanju slovenskega časopisja so idealizirali nemško-slovenske odnose nekoč in obtoževali slovensko stran protidržavnega in protiaavstrijskega delovanja ter protestirali proti ustanovitvi jugoslovanske države.⁸⁰ Cesarja je prvi nagovoril ptujski župan, z besedami, da »govori v imenu treh avtonomnih in vseh drugih spodnještajerskih mest ter skoro vseh trgov in razen tega cele vrste slovenskih občin Spodnje Štajerske«.⁸¹ Slovenske politične stranke v Jugoslovanskem klubu so seveda kritizirale izjavo ptujskega župana, češ da nima pravice govoriti v imenu katerekoli slovenske občine.⁸² Po besedah poročevalca *Deutsche Wacht* so se odposlanci zahvalili cesarju, da jih je sprejel in jim prisluhnil, preložili so mu že znane zahteve po ohranitvi nemške prevlade in entitete na določenih območjih v južnih deželah avstrijske monarhije. Cesar jim je odgovoril, da jih razume, vendar je država še vedno v vojni in do konca vojne ne bo nobenih političnih sprememb.⁸³

Tako spomladi kot tudi poleti so iz vseh koncev celjskega okrožja še naprej prihajali podpisi v podporo deklaracijskemu gibanju in jugoslovanskemu klubu. Tako so se med podpornike prištevali občina Prekopa, žene in dekleta iz Škofje vasi (92 podpisov), Trnovlje (313 podpisov), Arclin (316 podpisov), Ljubčana, Začret, občina trg Vojnik (260 podpisov), hranilnica in posojilnica v Sv. Juriju ob južni železnici, žene in dekleta občine Dobrova pri Celju (126 podpisov), žensko društvo iz Medloga in Lopate (164 podpisov), žensko društvo Lokrovec (73 podpisov),⁸⁴

v začetku avgusta pa še iz Zgornje Savinjske doline (1314 podpisov), iz okraja Celje (766 podpisov), občine Nova Cerkev (901 podpis), občine Lepanja vas pri Mozirju (358 podpisov), krajevnega šolskega sveta Dobrna, narodne čitalnice v Hrastniku, iz kraja Pirešica (93 podpisov), s strani občinskega odbora v Virštanju, zavednih tržanov Vitanja, krajevnega šolskega sveta in prebivalcev Sv. Jederti nad Laškim, iz okolice Rogaške Slatine, občinskega odbora Kozje in s strani duhovnikov kozjanske dekanije.⁸⁵ Narodno zavedni prebivalci Dobrne pa so se pritoževali nad šibkim narodnim delom v kraju: »Našega ljudstva se je polastila neka malomarnost, pa to ni prav; pripravljajmo se za čas miru. Za Jugoslavijo smo se izjavili vsi, občina, šolski svet, dekleta in žene. Ali treba je nekdaj tako živahno izobraževalno delo na Dobrni oživeti. Tudi politično smo nazadovali: Nemci in nemškutarji se šopirijo, da ni več lepo. Treba bo za naše kraje tudi političnega zborovanja.«⁸⁶ Po uspešnem pomladno-poletnem »manifestacijskem gibanju za Jugoslavijo« po Celjskem, se je 13. oktobra v Trbovljah zgodila še manifestacija ob priliki blagoslovitve zastave trboveljskega Orla, ki ji je sledilo javno zborovanje, na katerem sta bila prisotna dr. Benkovič in dr. Verstovšek. Orožništvo ob tem ni ukrepalo, kar je imel dopisnik *Slovenca* za »znak časa«.⁸⁷

V sodnem okraju Celje je izjavo za deklaracijo poslalo 16 občinskih odborov. V sodnem okraju Celje je bilo zbranih 9669 podpisov, od tega kar 8304 ženskih. Prva izjava je bila v celjskem okraju napisana 9. decembra 1917 in se je deklaracijsko gibanje in podpisovanje ohranilo še v aprilu 1918. V celotnem političnem okraju Celje je bilo zbranih 23.489 podpisov.⁸⁸

V slovenskih liberalnih krogih je na začetku leta 1918 pričela zoreti ideja o veliki enotno organizirani (vseslovenski) liberalni stranki, ki se je takoj prijel ime Jugoslovanska demokratska stranka (JDS).⁸⁹ Že 8. marca 1918 je pripravljalni odbor nastajajoče združene stranke pripravil Osnutek organizacijskega reda Jugoslovanske demokratske stranke (JDS), 3. maja pa je bil sestavljen njen program. Prihodnje organizacijsko delovanje stranke, kot ga je določal Organizacijski red JDS, je določalo, da bo izvršni odbor izvoljen in sestavljen iz 65 članov iz vsega slovenskega ozemlja – Štajerci so dobili v njem 18 predstavnikov.⁹⁰ Ustanovni zbor stranke je bil v Ljubljani, kjer so za predsednika stranke imenovali dr. Ivana Tavčarja, za enega od namestnikov pa dr. Vekoslava Kukovca. Opora nove stranke so bile krajevne organizacije, ki naj bi dobile nalogo širiti ideje

⁷⁹ *Slovenec*, 13. 5. 1918, št. 108, str. 3, »Politične novice«.

⁸⁰ *Naprej*, 23. 5. 1918, št. 115, str. 2, »Nemškutarski župani pri cesarju«; *Naprej*, 27. 5. 1918, št. 118, str. 4, »Štajerski in koroški Nemci pri cesarju«; *Slovenec*, 21. 5. 1918, št. 114, str. 1, »Politične novice«; *Slovenski narod*, 27. 5. 1918, št. 118, str. 1, »Avdijenca južnih Nemcev in renegatov pri cesarju«; *Naprej*, 27. 5. 1918, št. 118, str. 4, »Zadnje vesti – Štajerski in koroški Nemci pri cesarju«.

⁸¹ *Slovenec*, 27. 5. 1918, št. 119, str. 3, »Nemci iz južnih dežel pri cesarju«.

⁸² *Naprej*, 28. 8. 1918, št. 119, str. 1, »Skupno posvetovanje slovenskih strank o položaju«.

⁸³ *Deutsche Wacht*, 1. 6. 1918, št. 22, str. 1, »Die Südösterreicher beim Kaiser«.

⁸⁴ *Slovenski narod*, 24. 4. 1918, št. 93, str. 3, »Za jugoslovansko deklaracijo in Jugoslovanski klub«; *Slovenec*, 27. 4. 1918, št. 96, str. 3, »Deklaracija, Jugoslovanski klub in SLS«.

⁸⁵ *Slovenski narod*, 10. 8. 1918, št. 101, str. 3, »Za Jugoslavijo«.

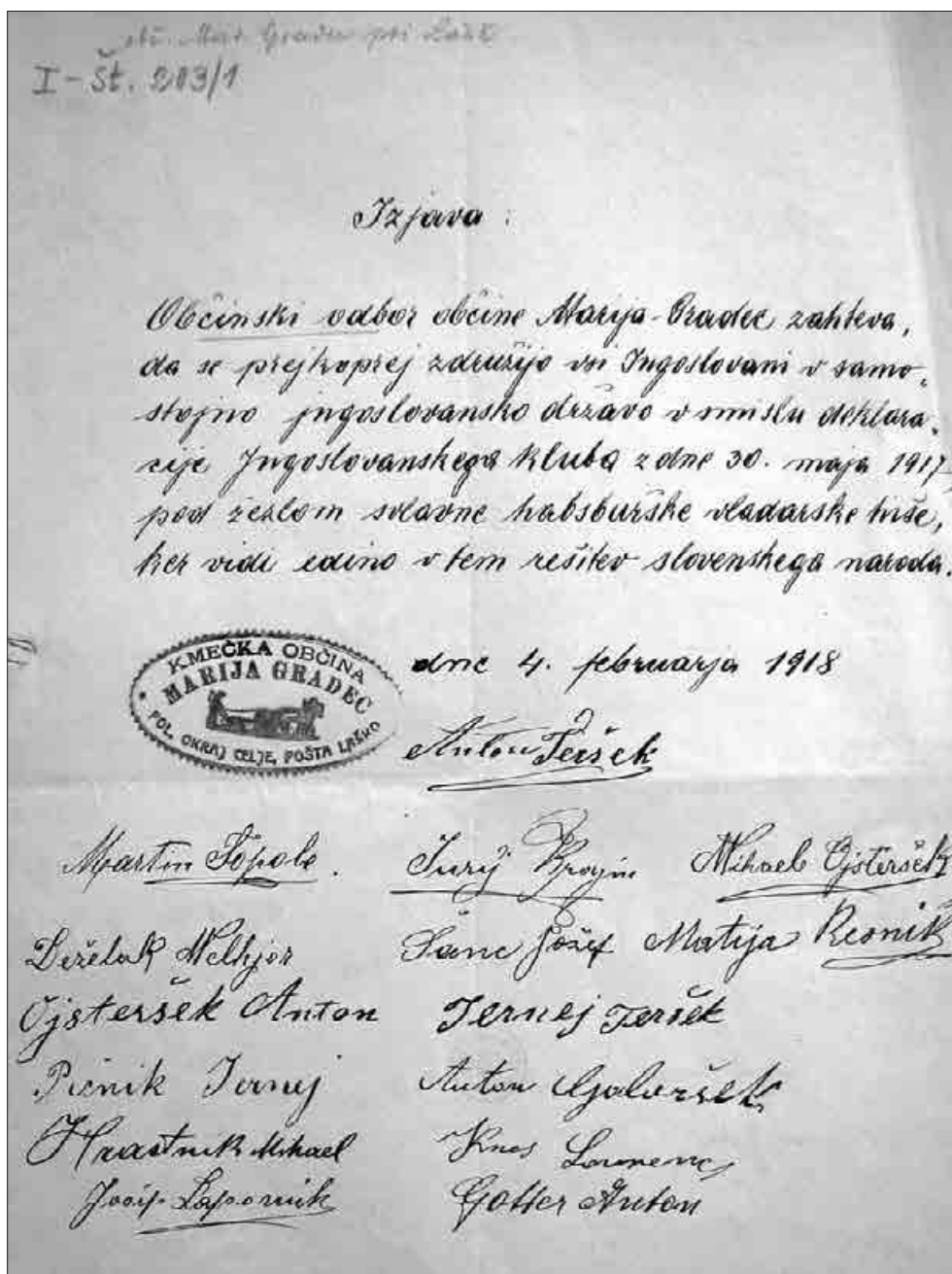
⁸⁶ *Slovenec*, 7. 9. 1918, št. 209, str. 5, »Štajerske novice«.

⁸⁷ *Slovenec*, 16. 10. 1918, št. 238, str. 4, »Štajerske novice«.

⁸⁸ Stavbar, Izjave, str. 364–366.

⁸⁹ *Slovenski narod*, 20. 4. 1918, št. 90, str. 1, »Za organizacijo jugoslovanske demokratske stranke«.

⁹⁰ Žuraj, Ustanovitev, str. 128.

Izjava Občinskega odbora Marija Gradec o podpori delu Jugoslovanskega kluba (SI_PAM/1691, Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem).

liberalizma na političnem, kulturnem in gospodarskem področju.⁹¹ V socialdemokratskem taboru so menili, da nova stranka po spremembi imena ne bo bistveno spremenila svoje politike.⁹² Iz vrst SLS so JDS označevali kot meščansko stranko bogatih ljudi, ne kmetov in delavcev, ime demokratska pa so videli

kot okras – ker je pač moderen.⁹³ O združeni liberalni stranki so poročali tudi v celjski *Deutsche Wacht* in ugotovili, da bo skušal štajerski del stranke svojo naprednost prenesti v združeno stranko ter bo štajerski del stranke gradil strankarsko organizacijo na podlagi organiziranosti kranjskega dela stranke.⁹⁴

⁹¹ *Slovenski narod*, 1. 7. 1918, št. 146, str. 1–3; 3. 7. 1918, št. 148, str. 1–2, »Ustanovni zbor JDS«.

⁹² *Naprej*, 2. 7. 1918, št. 1918, str. 3, »Ustanovni zbor Jugoslovanske demokratične stranke«.

⁹³ *Slovenski narod*, 20. 7. 1918, št. 163, str. 1, »K vprašanju strankine organizacije«.

⁹⁴ *Deutsche Wacht*, 6. 7. 1918, št. 27, str. 5, »Aus dem slowenischen Parteileben«.

Narodni sveti postajajo vzporedna oblast

Poleti leta 1918 je bil najpomembnejši narodno politično dogodek ustanovitev Narodnega sveta 16. avgusta, ko so se predstavniki vseh slovenskih političnih strank in društev zbrali v ljubljanskem magistratu in sklenili oblikovati Narodni svet, za katerega so predvideli več nalog, ki bi naj olajšale prehod v državno suverenost. Osnovni načrt delovanja Narodnega sveta je obsegal ureditev finančnega stanja, delovanje v narodnem gospodarstvu, skrb za javno upravo in ustavnopravna vprašanja, zbiranje statističnega materiala za mejno vprašanje in drugo. Narodni svet je štel 52 članov, ki so jih v svet predlagale pomembnejše slovenske politične stranke po proporcionalnem in deželnem ključu, razen predstavnikov socialdemokratske stranke, ki pa je napovedala sodelovanje pri dejavnostih Narodnega sveta. Narodni svet v Ljubljani je bil nominalno podrejen Narodnemu odboru v Zagrebu. Za predsednika Narodnega sveta je bil imenovan dr. Anton Korošec, za njegovega namestnika pa dr. Kalan.⁹⁵ Dr. Vekoslav Kukovec je ob tem poudaril, da je Narodni svet »zastop naroda in ne more sprejemati od nobene vlade od nobene avtoritete kakih ukazov.«⁹⁶ Menil je, da je Narodni svet toliko pomembnejši, ker so v njem enakopravno zastopane vse slovenske politične sile.⁹⁷ K delu je pozival vse politične strani, saj »gorje narodu, ki išče svojo državnost in nima za to dovolj sposobnih ljudi«,⁹⁸ zato proti dejstvu, da se je Narodni svet sestavil iz obstoječih strank, ni imel pomisleka.⁹⁹

V Celju so v tistem obdobju postali politično aktivni tudi socialdemokrati, saj so 28. julija 1918 ustanovili *Jugoslovansko socialdemokratsko konzumno društvo za slovensko Štajersko*.¹⁰⁰ Nato pa so imeli 25. avgusta v Celju (na Gaberjah) še deželno konferenco spodnještajerske JSDS, na kateri se je zbralo 156 zastopnikov iz 26 spodnještajerskih industrijskih krajev. Glavni poudarek konference je bil po pisanju *Slovenskega naroda*, da je se je štajerska socialdemokratska organizacija kot del slovenskega političnega prostora sklenila obrniti proti Ljubljani ter se otestiti vpliva Gradca. Socialdemokrati so sicer poudarili svojo privrženost načelom mednarodnega socialističnega gibanja in so pozdravili sklepe konference nemških socialdemokratov glede reševanja narodnega vprašanja

v avstro-ogrski monarhiji.¹⁰¹ So pa socialdemokrati na konferenci zavrnil vstop v Narodni svet, ker se niso strinjali z nekaterimi cilji, ki sta jih v Narodnem svetu podpirali obe meščanski stranki, niso pa popolnoma izključili sodelovanja. Celjski socialdemokrati so se ukvarjali tudi z vprašanjem odnosa do nemških stanovskih kolegov v luči jugoslovanske strankine usmerjenosti in mednarodnega okvirja socialdemokracije.¹⁰² Socialdemokrati so nato vse do prevratne dobe na Celjskem organizirali še nekaj – predvsem rudarskih – shodov, in sicer 8. septembra v Zagorju in 13. septembra v Trbovljah in Hrastniku.¹⁰³

Narodni svet se je v začetku septembra pričel ukvarjati s praktičnimi izzivi glede preskrbe prebivalstva. V ta namen je sklenil po vzoru dunajske vlade ustanoviti posebni urad za prehodno obdobje, ki naj bi poskrbel za zagotovitev zadostne količine hrane in drugih potrebščin v prehodnem obdobju. Posebni urad je moral zagotoviti tudi zadostna finančna sredstva (v avstrijski in drugih valutah) za nakup hrane in drugih potrebščin. Nekaj upanja so polagali v mednarodno solidarnost: »*Edino le tedaj, ako nastopi cel narod kot ena enota napram inozemstvu in ako z nastavi svoj politični vpliv, si bomo izposlovali zmerne cene za importirano blago.*«¹⁰⁴ Dr. Vekoslav Kukovec je predlagal združitev vseh denarnih zavodov in združnih organizacij, da bi s tem okrepili gospodarski položaj in lažje prejeli kredit, »*saj bodo antantne sile nemilostne do gospodarstev centralnih sil in s tem tudi do nas.*«¹⁰⁵

Na sestanku zaupnikov mariborske JDS 15. septembra je bilo predlagano, naj se za Štajersko ustanovi Pokrajinski odsek Narodnega sveta za Štajersko s sedežem v Mariboru.¹⁰⁶ Narodni svet za Štajersko je na posvetu 12. oktobra v Mariboru sklenil zagotoviti »pravično« razmejitev in razdelitev štajerskega ozemlja ter obstoj mesta Maribor znotraj slovenskega narodnega ozemlja, v okviru katerega bi se nemški jezikovni skupini zagotovilo zakonito varstvo.¹⁰⁷ Narodni svet za Štajersko v Mariboru je vse občine na Spodnjem Štajerskem 16. oktobra pozval na usta-

⁹⁵ *Slovenec*, 10. 8. 1918, št. 182, str. 1; 17. 8. 1918, št. 187, str. 2, »Ustanovitev Narodnega sveta«; *Slovenski narod*, 16. 8. 1918, št. 185, str. 1; 17. 8. 1918, št. 187, str. 1, »Ustanovitev Narodnega sveta«; *Slovenec*, 16. 8. 1918, št. 186, str. 1; 24. 8. 1918, št. 193, str. 1, »Narodni svet«; *Slovenski gospodar*, 22. 8. 1918, št. 34, str. 1, »Praznik slovanske vzajemnosti«.

⁹⁶ *Slovenski narod*, 23. 8. 1918, št. 191, str. 1, »Naloge Narodnega sveta«.

⁹⁷ Prav tam.

⁹⁸ Prav tam.

⁹⁹ Prav tam.

¹⁰⁰ *Slovenski narod*, 23. 8. 1918, št. 191, str. 2, »Dopis iz Celja«.

¹⁰¹ *Slovenski narod*, 28. 8. 1918, št. 195, str. 1, »Deželna konferenca spodnještajerske socialne demokracije«.

¹⁰² *Naprej*, 8. 8. 1918, št. 179, str. 3, »Iz stranke – Na Štajersko«; *Naprej*, 16. 8. 1918, št. 185, str. 3, »V Celje«; *Naprej*, 20. 8. 1918, št. 188, str. 1, »K celjski konferenci«; *Naprej*, 23. 8. 1918, št. 191, str. 4, »Iz stranke – Celjska konferenca«; *Naprej*, 27. 8. 1918, št. 194, str. 1, »Narodni svet in socialna demokracija; Spodnještajerski dan«; *Naprej*, 2. 9. 1918, št. 199, str. 2, »Po celjski konferenci«.

¹⁰³ *Naprej*, 5. 9. 1918, št. 202, str. 4, »Shodi – Zagorje«; *Naprej*, 10. 9. 1918, št. 206, str. 3, »Shodi – Zagorje ob Savi«; *Naprej*, 9. 10. 1918, št. 231, str. 3, »Shodi – Trbovlje«; *Naprej*, 12. 10. 1918, št. 234, str. 3, »Shodi – Hrastnik«.

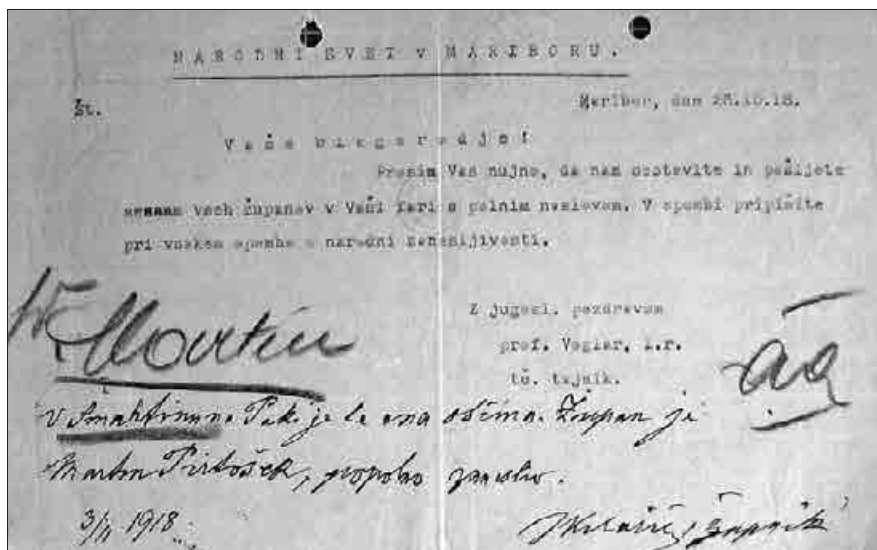
¹⁰⁴ *Slovenski narod*, 6. 9. 1918, št. 203, str. 1, »Narodni svet in prehodna doba«.

¹⁰⁵ *Slovenski narod*, 10. 9. 1918, št. 206, str. 1, »Narodni svet in prehodna doba (pripombe dr. V. Kukovca)«.

¹⁰⁶ *Slovenski narod*, 17. 9. 1918, št. 212, str. 2, »Politične vesti«.

¹⁰⁷ *Slovenec*, 16. 10. 1918, št. 238, str. 2, »Narodni svet za Štajersko«.

Odgovor župnika iz Šmartnega ob Paki pokrajinskemu odseku Narodnega sveta za Štajersko v Mariboru, v katerem je potrdil, da je njihov župan Martin Pristošek narodno zaveden (SI_PAM/0096, Narodni svet za Štajersko).

novitev Prostovoljnih javnih straž, saj »varnost v vseh občinah na Spodnjem Štajerskem je vedno manjša. Treba je vzdrževati v teh resnih časih povsod red in skrbeti za varnost imetja in življenja.«¹⁰⁸ Zaradi zagotavljanja javne varnosti je predvidel organiziranje obveščevalne dejavnosti, ki naj bi služila vzpostavitvi sistema medsebojne pomoči iz širšega območja v primeru hujših izgrediv. Prav tako je Narodni svet v Mariboru za severno mejo svojega delovanja določil območje vseh občin, poseljenih s slovenskim prebivalstvom.¹⁰⁹ Mariborski Narodni svet si je prizadeval doseči mejo severno od Drave tudi v naslednjih dneh in tednih.¹¹⁰

V prvih dneh oktobra so se predstavniki južnoslovanske politike iz avstro-ogrske monarhije v Zagrebu sporazumeli o ustanovitvi Narodnega vijeća.¹¹¹ V naslednjih dneh so oblikovali to osrednje telo »vrhovne narodne reprezentance« – kakor so ga imenovali – v predsedstvu naj bi sedeli Srb, Hrvat in Slovenec.¹¹² Dokončno so Narodno vijeće oblikovali 18. oktobra, ko so za predsednika imenovali dr. Antona Korošca, za podpredsednika pa dr. Ante Pavelića in dr. Svetozarja Pribičevića.¹¹³ V naslednjih dneh so bile vse občine pozvane k skrbi za javni red in mir ter zagotavljanju nemotene preskrbe prebivalstva.¹¹⁴ Občinam je bilo nadalje ukazano, naj povsod

po občinah in krajih osnujejo odbore Narodne vlade, naj vanje imenujejo zaupanja vredne ljudi, ki bodo po potrditvi s strani Narodne vlade skrbeli za prevzem nalog uprave nove države in izvrševanje navodil osrednje oblasti v Ljubljani.¹¹⁵ Pričele so se tudi priprave na ustanovitev Narodnih straž, tako so bili predstavniki Sokolov in Orlov 28. oktobra vabljeni v Ljubljano, da bi se jim predstavil način organiziranja narodnih straž.¹¹⁶ Vsem spodnještajerskim odborom narodne vlade je bilo 26. oktobra sporočeno, da sklepi graške vlade zanje ne veljajo več.¹¹⁷ Narodno vijeće je sklenilo vso oblast na ozemlju jugoslovanskih pokrajin v svoje roke prevzeti 29. oktobra.¹¹⁸ Narodni svet v Ljubljani je 31. oktobra imenoval Narodno vlado SHS v Ljubljani, ki je še istega dne dobila potrditev imenovanja s strani Narodnega vijeća v Zagrebu.¹¹⁹

Protesti nemških voditeljev na Spodnjem Štajerskem proti delovanju Narodnega sveta so se seveda nadaljevali. Tako je celjski mestni svet na svoji seji 20. oktobra 1918 sprejel resolucijo, da se je treba upreti načrtom o ustanovitvi posebne slovenske narodne države na podlagi cesarjevega manifesta. Avtor poročila v *Slovenskem narodu* je k temu pripisal: »Krivnično

¹⁰⁸ *Slovenski narod*, 16. 10. 1918, št. 240, str. 2, »Župani pozor!«.

¹⁰⁹ Prav tam.

¹¹⁰ *Slovenski narod*, 19. 10. 1918, št. 243, str. 1, »Jugoslovanska meja na Štajerskem«.

¹¹¹ *Slovenski narod*, 10. 10. 1918, št. 233, str. 1, »Koalicija stopa v Narodni svet«.

¹¹² *Slovenski narod*, 12. 10. 1918, št. 235, str. 1, »Usoden dan«; *Slovenec* 19. 10. 1918, št. 241, str. 1, »Narodno veče«.

¹¹³ *Slovenski narod*, 18. 10. 1918, št. 242, str. 2, »Konstituiranje narodnega Vijeća«.

¹¹⁴ *Slovenski narod*, 22. 10. 1918, št. 245, str. 1, »Našemu ljud-

stvu«; *Slovenec*, 25. 10. 1918, št. 246, str. 2, »Komunike Narodnega veća«.

¹¹⁵ *Slovenski narod*, 24. 10. 1918, št. 247, str. 1, »Poziv na občo narodno obrambno organizacijo«; *Slovenec*, 26. 10. 1918, št. 247, str. 1, »Za red in mir«.

¹¹⁶ *Slovenski narod*, 25. 10. 1918, št. 249, str. 1, »Poziv na Narodno stražo«.

¹¹⁷ *Slovenski narod*, 26. 10. 1918, št. 250, str. 1, »Izpremema v štajerski vladi«.

¹¹⁸ *Slovenski narod*, 30. 10. 1918, št. 249, str. 1, »Vrhovna narodna oblast SHS«.

¹¹⁹ *Slovenski narod*, 31. 10. 1918, št. 254, str. 1, »Narodna vlada na Slovenskem«.

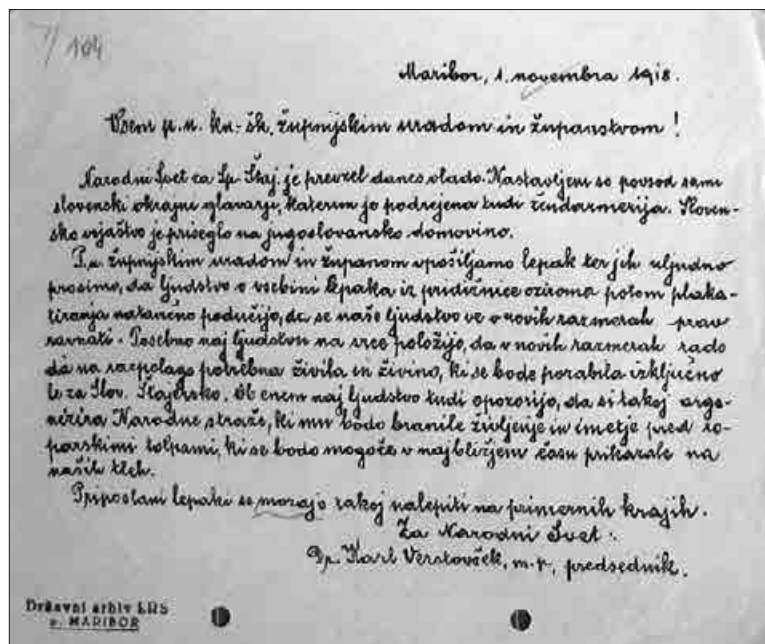
bi bilo, da bi morali ravno mi uživati vedno vse dobrine, naj nam vendar privoščijo tudi breme in trpljenje vladajočega naroda.«¹²⁰ Slovenski narod navaja tudi poziv t. i. »bele vrane«, oziroma posameznika, ki je v graškem Tagespostu predlagal, naj spodnještajerski Nemci sprejmejo ponujena pogajanja za življenje v novi državi in naj se ne spuščajo v hujskanje. Resolucija celjskega mestnega sveta je bila označena za »labudja pesem celjskega obč. odbora«. ¹²¹ Socialdemokratski Naprej je v odzivu na napoved nemških volkstagov konec oktobra ter na številne proteste Nemcev zapisal, da ti »papirnati« protesti ne bodo dosti zalegli. ¹²² Predsednik nemškega Volksrata za Spodnjo Štajersko dr. Ambroschitsch je za Grazer Tageblatt 24. oktobra izjavil, da Spodnja Štajerska ni zemlja za slovensko narodno državo, in navaja pogoje, po katerih bi Nemci vstopili v Jugoslavijo, poročevalec pa je pripisal: »Prej bo Ambroschitz zopet postal Ambrožič, predno se bodo Slovenci pogajali s spodnještajerskimi Volksratovci.«¹²³

Prevratno obdobje in nova država

Ko je avstro-ogrška monarhija razpadla na posamezne nacionalne države, je bilo potrebno najprej organizirati nemoteno delovanje oblastnih organov

na posameznih območjih – posamezni okraji so bili ob razpadu države več ali manj prepuščeni samoorganizaciji, kar je v večji meri veljalo tudi za mesta; tudi v Celju je bilo tako. Narodno viječe iz Zagreba je 24. oktobra ukazalo vzpostavljane oblastnih odborov Narodnega viječa po vseh mestih, trgih in vaseh, vanje so smeli biti imenovani narodno-politično zanesljivi in izkušeni ljudje.

Prva naloga odborov je bila prevzem nalog uprave nove države SHS, druga je bila javljanje dogodkov v svojih krajih in tretja izvrševanje navodil narodne vlade na terenu. Pomembno nalogo so dobili tudi (dotedanji ali novo imenovani) župani, in sicer: skrb za javni red in mir, z ustanavljanjem (prostovoljnih) javnih straž. Odbori, ki so oblikovali občinske narodne straže, so šteli od 6 do 10 mož – pač glede na velikost občine. Če bi župan katere od občin skušal ovirati izgradnjo narodne straže, so imele narodne organizacije dovoljenje te ustanoviti mimo župana. V enote narodnih straž so smeli vključevati prostovoljce, stare vsaj 18 let – če pa se jih je prijavilo premalo, pa se je določila obveza do 50 leta starosti. ¹²⁴ Narodno viječe je na svoji seji 29. oktobra formalno sklenilo prevzeti vso oblast na ozemlju jugoslovanskih pokrajin (Avstro-Ogrske) v svoje roke. ¹²⁵ Narodna vlada SHS v Ljubljani je bila imenovana 31. oktobra,

Razglas pokrajinskega odbora Narodnega sveta za Štajersko o prevzemu oblasti, ki je bil razposlan po občinah 1. 11. 1918 (SI_PAM/0096, Narodni svet za Štajersko).

¹²⁰ Slovenski narod, 23. 10. 1918, št. 254, str. 1, »Nemški spodnještajerski protesti«.

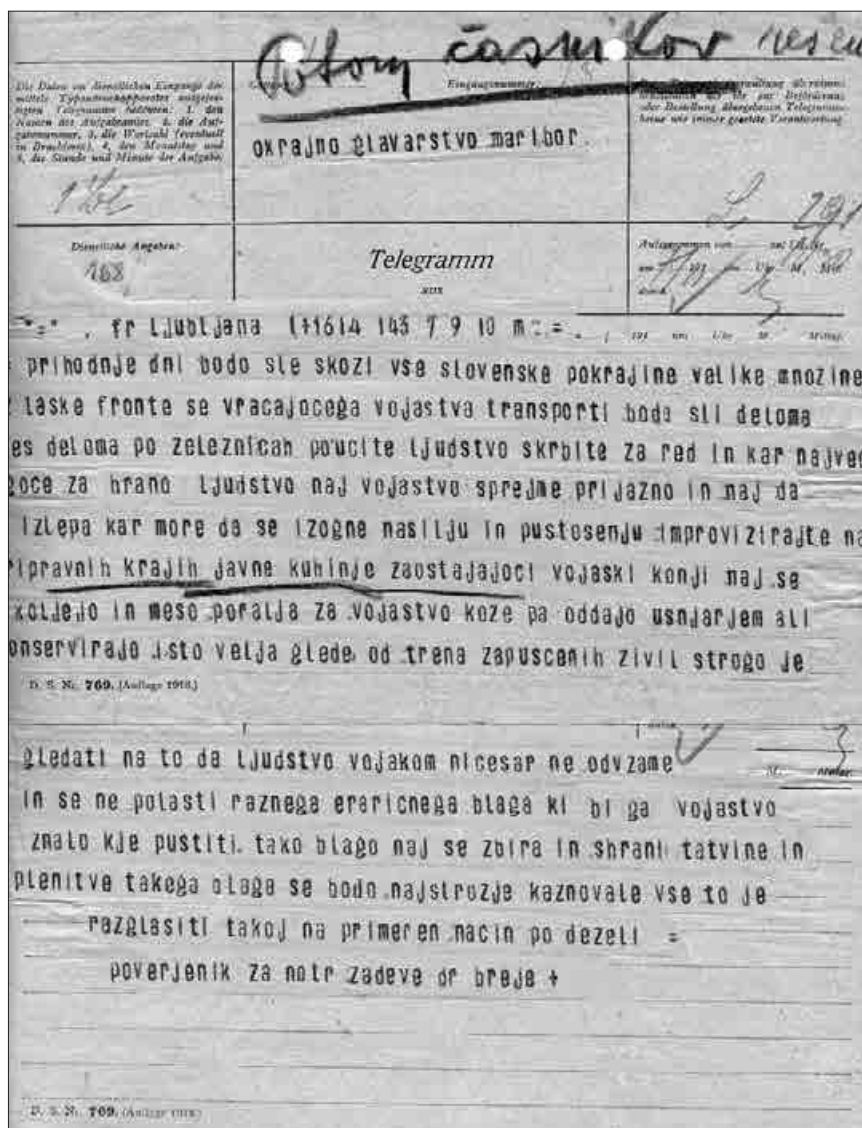
¹²¹ Slovenski narod, 26. 10. 1918, št. 250, str. 1, »Resolucija celjskih nemških občancev ali – udarec v vodo«.

¹²² Naprej, 24. 10. 1918, št. 244, str. 2, »Štajerski »volksrati« proti Jugoslaviji«.

¹²³ Slovenec, 30. 10. 1918, št. 250, str. 3, »Štajerske novice«.

¹²⁴ Slovenski narod, 24. 10. 1918, št. 247, str. 1, »Poziv na občo narodnoobrambno organizacijo«; Slovenski narod, 26. 10. 1918, št. 250, str. 1, »Oglasi Narodnega sveta«; Slovenec, 29. 10. 1918, št. 249, str. 1, »Narodna bramba«; Slovenec, 31. 10. 1918, št. 251, str. 2, »Poziv«; Slovenski gospodar, 7. 11. 1918, št. 45, str. 3, »Razne politične vesti«.

¹²⁵ Slovenski narod, 30. 10. 1918, št. 254, str. 1, »Vrhovna oblast SHS«.

Telegram poverjenitva za notranje zadeve Narodne vlade Slovenije Okrajnemu glavarstvu Maribor z navodili, kako postopati z umikajočim se vojaštvom (SI_PAM/0096, Narodni svet za Štajersko).

ko je tudi prevzela posle Narodnega vijeća na slovenskem ozemlju (Kranjska, Primorska z Istro, slovenski deli Štajerske in Koroške) v svoje roke, njena glavna naloga je bila ohranitev reda in miru.¹²⁶

V Celju so v tem času igrali pomembno vlogo člani celjskega Sokola, na čelu katerih je bil Jože Smertnik. Sokoli so 31. oktobra 1918 v Celju namreč organizirali Narodno stražo in so v okviru sokolske organizacije uspeli njene postojanke organizirati tudi na širšem celjskem področju, tudi na Vranskem, v Rogatcu in Konjicah. Narodna straža je predstavljala kolikor toliko organizirano varnostno organizacijo, saj so se prek slovenskega ozemlja in prav tako pre-

ko območja celjske regije začele premikati množice vojaštva tedaj že nekdanje skupne monarhije. Narodne straže so imele na skrbi prevzem vojaškega materiala, prehrano vojaštva in preprečevanje plenjenja. Poveljnik celjskih oddelkov narodne straže je bil Rafko Salmič, skupaj pa so na celjskem območju enote Narodne straže takrat šteje okoli 1200 mož. Jože Smertnik je za sodelovanje pridobil tudi pripadnike žandarmerije, ki jih je že 26. oktobra zvečine prepričal, da so prisegli zvestobo novi državi. Dne 3. novembra se je oglasil pri (nemškem) županu Heinrichu Jaborneggu in mu prepovedal pošiljati mestno policijo na ulice, ki je tedaj še spadala pod županovo poveljstvo. V tem času se je osnoval tudi Narodni svet v Celju, ki je imel za nalogo prevzeti upravo mesta v svoje roke. V njem so bili predstavniki vseh političnih usmeritev. Predsedstvo je prevzel liberalec dr.

¹²⁶ Slovenski narod, 31. 10. 1918, št. 254, str. 1, »Narodna vlada na Slovenskem«; Slovenec, 31. 10. 1918, št. 251, str. 1, »Pred narodno vlado«.

Ernest Kalan, podpredsedstvo pa narodni katolik dr. Anton Ogrizek.¹²⁷ Pooblaščenca Narodnega sveta v Celju so se podali na okrajno glavarstvo in zahtevali, da jim izroči skrb za prehrano prebivalstva ter da na razpolago uradništvo in celoten aprovizacijski aparat. Celjsko okrajno glavarstvo se je tem zahtevam uklonilo in skrb za prehrano se je preko celjskega Narodnega sveta podredila navodilom urada za prehrano v Ljubljani.¹²⁸

Narodno vijeće se je 1. novembra 1918 s posebno brzovjavko obrnilo neposredno na feldmaršala Svetozarja Borojevića in ga zaprosila za upočasnitev umika armad ter napotitev slovenskih enot v Zagreb, Karlovec in na Reko, ta pa je še istega dne apeliral na vrhovni organ Države SHS za sprostitev in ureditev hitrega transporta po železnici, ker je umikajoči armadi skoraj že pošla hrana. Že 3. novembra 1918 je pri poverjeniku za prehrano Narodnega vijeća v Zagrebu prišlo do sestanka, kjer so se pogovarjali o organizaciji umika avstro-ogrškega vojaštva preko slovenskega ozemlja. Število vojakov, ki naj bi se umaknili prek slovenskega (in hrvaškega) ozemlja, naj bi znašalo okoli 400.000 vojakov in 80.000 konj. Vsa ta armada je pričakovala oskrbo ob poti, sam transport vseh enot pa naj bi trajal od 5 do 6 tednov. Umik vseh teh čet in vojakov je bil naposled mnogo hitrejši, kot so slovenske oblasti pričakovale, saj je do 8. novembra 1918 prek slovenskega ozemlja šla že polovica vseh vojakov. Okrajna glavarstva so s strani Narodne vlade dobila le splošna navodila, kako pospešiti in organizirati umik vojaštva in preprečiti plenjenje. Narodna vlada ni uradno opredelila oblik postopanja do enot različnih narodnosti, pri čemer so se najbolj disciplinirano umikale madžarske in češke vojaške enote, in čeprav bi morale biti praviloma vse razorožene, se češkim enotam orožja ni jemalo. Že 12. novembra 1918 je podpolkovnik Ulmansky že poročal Narodni vladi, da je prehod polmilijonske armade skozi Slovenijo končan. Velike škode umikajoče vojaštvo ni povzročilo, po drugi strani pa so prav orožje in oprema, ki so bili odvzeti umikajoči armadi, omogočili dobro opremljenost slovenskih vojaških oddelkov in s tem tudi podporo kasnejšim slovenskim vojaškim akcijam na Koroškem.¹²⁹

Orožniškimi postajami je bilo naročeno, naj ne razorožujejo častnikov, vojakom pa se pusti osebna prtljaga in hrana za teden dni.¹³⁰ Na celjskem kolodvoru je 8. novembra prišlo do streljanja, ko je kolodvorska straža želela razorožiti neko enoto, ob tem sta bila ubita italijanski vojni ujetnik in hrvaški vojak.¹³¹

Dne 1. novembra sta dr. Ernest Kalan in Jože

Smertnik v celjski garniziji prepričala komandni kader, ki je bil večinoma nemško misleč,¹³² da je predal vojaštvo poveljstvu celjskega Narodnega sveta. Vojaštvo je še istega dne priseglo pred sokolskim praporom in Državi SHS. Naslednji dan je Narodni svet tujim oficirjem svetoval odhod iz Celja in velika večina jih je tudi odšla z vlakom, ki ga je organiziral Narodni svet. Poveljstvo garnizije je prevzel stotnik Ivan Sancin, kar je potrdil tudi Narodni svet. Poveljstvu je uspelo ohraniti disciplino do prihoda 87. celjskega pešpolka, ki mu je poveljeval major Beno Puteani. Ta je nato prevzel poveljstvo celjske garnizije, vendar je poveljstvo kmalu predal stotniku Avgustu Kolšku. Celjski garniziji so se priključili novinci, ki so s poročnikom Franjem Malgajem že 6. novembra odšli na Koroško. Kmalu, že 11. novembra jim je sledila enota 200 mož pod poveljstvom poročnika Viktorja Rodeta, ki je odšla v Maribor podpret generala Maistra, in nekoliko kasneje 24. novembra še enota 300 mož nadporočnika Franja Pavlina, ki je s sabo odnesla tudi 10 strojnic.¹³³ Narodni svet v Celju je zbral vse razpoložljivo vojaštvo v krajih Zalec, Petrovče, Teharje in Štore, večina teh je dala zaobljubo novi domovini, stotnik Ivan Sancin in Narodni svet v Celju sta vse vojake pozvala, naj se zglasijo v vojašnice. Moški od 17. do 40. leta so bili pozvani, da se zglasijo v vojašnice v Celju (in Mariboru), ostali pa so se morali vključiti v vrste narodnih straž v domačih krajih.¹³⁴ Moštvo Narodnih straž so namreč sprva prispevala obstoječa gasilska, orlovska in sokolska društva. Na Spodnjem Štajerskem so moštvo zvečine sestavljali gasilci, saj je bil v Žalcu sedež spodnještajerske gasilske organizacije (Gasilske zveze), ki je štela 50 društev s 1500 člani. Za učinkovito delovanje narodnih straž je bil načrt, da moštvo narodnih straž naraste na okoli 4500 članov.¹³⁵ Cilj glede številčnosti so večinoma dosegli, pestilo jih je edinole pomanjkanje orožja.¹³⁶

Celjski 87. pehotni polk je 11. novembra zjutraj prišel do Vranskega. Še istega dne je polk vkorakal v Celje, kjer so ga slavnostno sprejeli. Pred magistratom je vojake polka nagovoril predsednik Narodnega sveta v Celju dr. Kalan in novi poveljnik celjske garnizije major Beno Puteani, vojaki so ob tem prisegli zvestobo Jugoslaviji.¹³⁷ Dve stotniji 87. pešpolka

¹³² Poveljnik celjske garnizije je bil podpolkovnik Skalicky (Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 313).

¹³³ Celjski oddelek je zasedel Mežiško dolino in kmalu se je moštvo Malgajeve enote povečalo na 300 mož. Do 23. novembra so zasedli Pliberk in 30. novembra Velikovec (Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 314).

¹³⁴ *Slovenski narod*, 2. 11. 1918, št. 258, str. 2, »Vojaštvo v Celju v naših rokah«; *Glasnik Narodnega sveta v Celju*, 7. 11. 1918, št. 3, str. 6, »Vojaki! Slovenci!«, *Glasnik Narodnega sveta v Celju*, 8. 11. 1918, št. 4, str. 2, »Organizirajmo narodno obrambo!«.

¹³⁵ *Slovenski narod*, 2. 11. 1918, str. 4, »Narodna obramba«.

¹³⁶ *Slovenski narod*, 3. 11. 1918, str. 1, »Organiziranje na Štajerskem«.

¹³⁷ *Glasnik Narodnega sveta v Celju*, 12. 11. 1918, str. 2, »Narodni praznik v Vranskem«.

¹²⁷ Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 313.

¹²⁸ *Glasnik Narodnega sveta v Celju*, 28. 10. 1918, št. 1, str. 3, »Jugoslovanski prehranjevalni urad v Celju«.

¹²⁹ Bizjak, Umik avstro-ogrške vojske, str. 26–36.

¹³⁰ *Slovenski narod*, 8. 11. 1918, str. 1, »Orožništvo!«.

¹³¹ *Glasnik Narodnega sveta v Celju*, 7. 11. 1918, št. 3, str. 6, »Razne novice«.

sta se odpravili na severno mejo.¹³⁸ Narodna vlada SHS je na predlog generala Rudolfa Maistra odredila mobilizacijo vojakov med 18. in 40. letom, ki so se morali zglasiti v vojašnicah v Celju in v Mariboru. Izvzeti so bili železničarji, rudarji in nezmožni ter vojaške službe oproščeni.¹³⁹

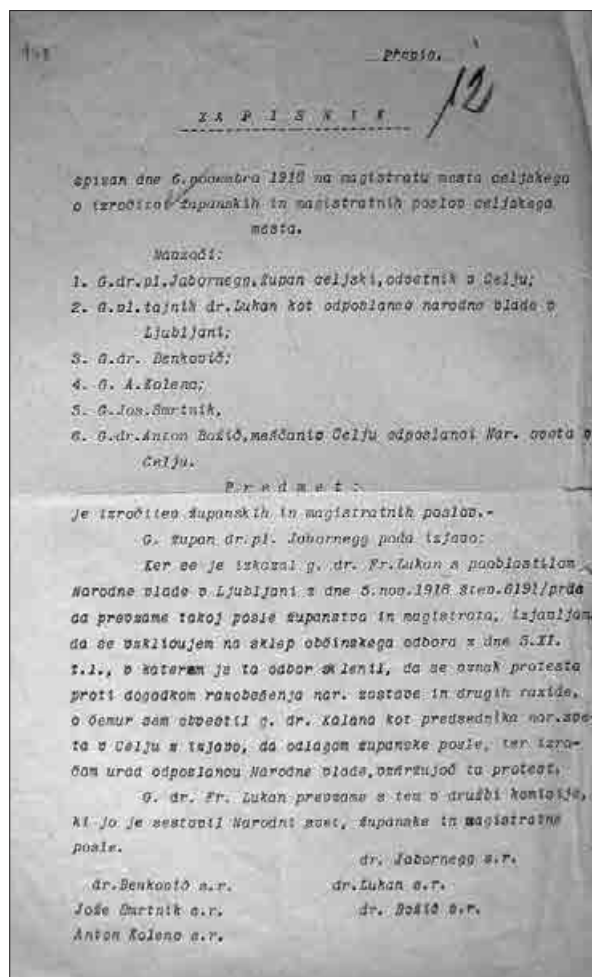
Nemški občinski svetniki so 5. novembra 1918 odložili svoje mandate in tudi formalno predali mestno upravo Narodnemu svetu v Celju, potem ko je na pročelju magistrata prvič v zgodovini zaplapolala slovenska narodna zastava.¹⁴⁰ Poročevalec v *Glasniku narodnega sveta v Celju* je zapisal: »V zadoščenje bo gotovo vsakemu zavednemu Slovencu, da se je ta trdnjava nemštva zrušila (...). Nemško Celje danes – in nikdar

več.«¹⁴¹ Slovenski trobojnci so na mestni in Nemški hiši najverjetneje razobesili vojaki 87. polka. Ker je bilo dejanje izvedeno brez vednosti Narodnega sveta v Celju, ta tega uradno ni sprejel z odobravanjem, saj je veljala uredba o varovanju zasebne lastnine, prepoved trgiranja nemških napisov in izobešanje (katerih koli) zastav. Narodni svet je izdal povelje o zaščiti nemških poslopij in oseb nemške narodnosti.¹⁴² Po poročilu v nemškem *Deutsche Wacht* je prišla 5. novembra v mestno hišo vojaška patrulja, ki je izobesila slovensko zastavo. Župan je takoj sklical mestni svet in podal izjavo, da je slovenski Narodni svet v mestu nasilno prevzel oblast v mestu in jih prisilil k odstopu.¹⁴³

Narodni svet je svojo oblast izvajal dober teden, ko je po naročilu Narodne vlade v Celje kot gerent prišel komisar dr. Friderik Lukan, ki je prevzel oblast nad celjsko občino in okrajno upravo. Predajo oblasti v Celju so izvedli 6. novembra ob 8.30, v prisotnosti predstavnikov dotedanjega Narodnega sveta.¹⁴⁴ Ob tej priliki je na magistratu nastal tudi prvi slovenski zapisnik, katerega vsebina je govorila o predaji županskih in magistratnih poslov.¹⁴⁵

Dr. Jabornegg je pri tem uradno izjavil, da se je dosedanji občinski odbor 5. novembra 1918 v znak protesta razpustil, po poročilu *Deutsche Wacht* pa naj bi komisar Lukan ob predstavitvi občinskega urada prosil uradnike na občini, da do nadaljnjega še naprej opravljajo svoje delo po svojih zmožnostih.¹⁴⁶

Krajevni odbor Narodnega sveta v Celju je v sredo, 6. novembra, organiziral narodno slavlje, tako je že dan prej razglasil: »Dopoldne ob 9. uri celebrira g. opat Ogradi v farni cerkvi celjski slovesno zabvalno maso. Ob pol 10. uri se zbirajo društva, korporacije, vojaštvo in vse drugo občinstvo na trgu pred narodnim domom v slovesni spreved po celjskih ulicah. Po vseh tovarnah, uradih, trgovinah in obrtih počivaj ta dan delo! Vse naše ljudstvo, od najpriprostejšega človeka do prvih naših veljakov se zberi k proslavi našega narodnega vstajenja!«¹⁴⁷ *Glasnik Narodnega sveta v Celju* je v svojem uvodniku 5. novembra napovedal: »Jutri se zgrnejo v svobodnem jugoslovanskem Celju množice svobodnega našega naroda, da v tem mestu, ki je za nas simbol našega zatiranja, našega suženjstva slovesno manifestirajo svoje osvobojenje.«¹⁴⁸

Prepis zapisnika o izročitvi Mestne občine Celje pod oblast Narodne vlade v Ljubljani z dne 6. 11. 1918 (SI_PAM/0096, Narodni svet za Štajersko).

¹³⁸ *Glasnik Narodnega sveta v Celju*, 12. 11. 1918, str. 3, »Razne vesti«.

¹³⁹ *Glasnik Narodnega sveta v Celju*, 12. 11. 1918, str. 1, »Mobilizacijski razglas«.

¹⁴⁰ *Naprej*, 8. 11. 1918, št. 256, str. 2, »Celje v slovenskih rokah«; Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 314.

¹⁴¹ *Glasnik Narodnega sveta v Celju*, 5. 11. 1918, št. 2, str. 2, »Mesto Celje v slovenskih rokah«.

¹⁴² Prav tam.

¹⁴³ *Deutsche Wacht*, 9. 11. 1918, št. 45, str. 1, »Rücktritt des Cillier Gemeinderates«.

¹⁴⁴ To so bili dr. Anton Božič, Anton Kolenc, Jože Smertnik in dr. Ivan Benkovič (Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 314).

¹⁴⁵ *Slovenec*, 7. 11. 1918, št. 256, str. 1, »Celje v slovenskih rokah«.

¹⁴⁶ Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 314; *Slovenec*, 7. 11. 1918, št. 256, str. 1, »Celje v slovenskih rokah«; *Glasnik Narodnega sveta v Celju*, 5. 11. 1918, št. 2, str. 5–6, »Celje v slovenskih rokah«; *Deutsche Wacht*, 9. 11. 1918, št. 45, str. 2, »Amtsantritt des Regierungskommissärs für die Stadt Cilli«.

¹⁴⁷ *Slovenec*, 4. 11. 1918, št. 253, str. 3, »Celjski in okoliški Slovenci«.

¹⁴⁸ *Glasnik Narodnega sveta v Celju*, 5. 11. 1918, št. 2, str. 1, »Poz-

Velika slavnost pred celjskim magistratom, na katero naj bi se po navedbah slovenskega časopisja zbralo več kot 20.000 ljudi (brani Muzej novejšje zgodovine Celje).

Zjutraj 6. novembra 1918 se je pred Narodnim domom zbrala velika množica. V njej so sodelovali predstavniki Sokola, Orla, gasilskih društev, celjska železničarska godba in trboveljska rudarska godba, šolska mladina, predstavniki raznih društev in strank, vojaštvo, orožništvo, pevci in ostalo ljudstvo na okrašenih vozovih iz daljne in bližnje okolice – po navedbah poročevalca *Glasnika* vsega skupaj najmanj 20.000 ljudi. »Celje je bilo v slovenskih zastavah, raz magistrat, javna poslopje in raz hiše zasebnikov so plapolale slovenske zastave troedinega naroda SHS.«¹⁴⁹ Ob 10. uri je množici najprej spregovoril dr. Kalan, nato je sledil govor dr. Lukana in nato še dr. Benkoviča, ki je zbrane pozval na prisego: »Prisegamo pri Bogu zvestobo jugoslovanski državi do zadnje kaplje krvi, obljubimo pokorščino njeni vladi, polagamo blago in kri na oltar naše nove domovine«,¹⁵⁰ nato je nagovoril zbrane dr. Juro Hrašovec. V imenu vojaštva je spregovoril

nadporočnik dr. Josip Zdolšek, besedo so nato dobili še dr. Josip Sernec, dr. E. Jarc, socialdemokrat Martin Brezovšek, član Narodnega sveta v Celju Jože Smertnik in Ivan Rebek. Slavje se je nadaljevalo v Narodnem domu, kjer so se zvrstili dr. Josip Sernec, ravnatelj Jože Smertnik, socialni demokrat Črešnovar, Rebek in deželni poslanec Jarc. Ob zaključku je zbrane še enkrat nagovoril dr. Ernest Kalan. Narodne manifestacije se je udeležilo tudi polovica stotnije 87. pešpolka pod poveljstvom Hočevarja s slovensko trobojnico.¹⁵¹ Na manifestacijo so se pripravili tudi socialdemokrati in pozvali celjske in okoliške delavce, naj se udeležijo slovesnosti v polnem številu z zastavami in strankinimi znaki, v znak veselja nad koncem nadvlade in enakopravnosti zatiranih slojev – kot so zapisali v časopisu *Naprej*.¹⁵² Je pa *Deutsche*

dravljeni!«.

¹⁴⁹ *Slovenec*, 7. 11. 1918, št. 256, str. 1, »Celje v slovenskih rokah«.

¹⁵⁰ *Glasnik Narodnega sveta v Celju*, 7. 11. 1918, št. 3, str. 1–5, »Praznik svobode«.

¹⁵¹ Prav tam; *Glasnik Narodnega sveta v Celju*, 7. 11. 1918, št. 3, str. 5–6, »Prevzetje celjske mestne občine«; *Slovenec*, 7. 11. 1918, št. 256, str. 1, »Celje v slovenskih rokah«; *Slovenski narod*, 7. 11. 1918, št. 263, str. 1, »Manifestacija v Celju«; *Slovenski narod*, 9. 11. 1918, št. 265, str. 1, »Narodni praznik v Celju«.

¹⁵² *Naprej*, 2. 11. 1918, št. 251, str. 2, »Iz Celja«.

Wacht ugotavljala, da je pol ducata sicer nemških lastnikov hiš izobesilo slovenske narodne zastave, kar ni spremenilo dejstva, da je Celje pretežno nemško mesto.¹⁵³

Podobno kot v Celju so organizirali prehodno oblast tudi v drugih krajih in občinah na Celjskem. Med prvimi so bili v Mozirju, saj so že 28. oktobra izvolili odbor Narodnega sveta, ki je štel 6 članov. Kot okrajni načelnik NS je bil izvoljen dr. Jože Goričar, za načelnika enote okrajnih narodnih straž pa Maks Goričar. Izvoljen je bil tudi odbor Narodnega sveta za Mozirje okolico, predsedoval mu je šolski vodja v Šmihelu Ivan Pušenjak. V Rečici ob Savinji je bil odbor Narodnega sveta ustanovljen 3. novembra, predsedoval mu je Anton Fuerst, njegov namestnik je bil Maks Turnšek, poslovodja Josip Veninšek, v odboru je sodelovalo še 8 odbornikov. Narodni svet v Rečici je istega dne izvedel veliko manifestacijo. Podobno so 3. novembra izpeljali shod v Gornjem Gradu, ki je bil okrašen že dan prej. Zborovalce je pozdravil župnik Potokar, ki je vodil tudi slovesno mašo. Po maši sta pred cerkvijo govorila župan Drukar in kaplan Vogrinec. Po govorih se je odpravil sprevod po zgornjem in spodnjem trgu – udeležilo se ga je okrog 3000 ljudi. Tudi Šoštanj je 1. novembra dobil Narodni svet, pod načelstvom dr. Mayerja. Istega dne je bila prevzeta oblast v Velenju in rudniku Velenje. Šoštanjčani so 5. novembra organizirali manifestacijo ob razglasitvi jugoslovanske države. Prišlo je veliko ljudi, nastopili so pevci in godba, sledili so navdušeni govorniki – predsednik šoštanjkega Narodnega sveta dr. Mayer, župnik Attender, nadporočnika iz Velenja, ki sta ob tej priložnosti prisegla novi domovini. Narodni svet v Šoštanju je 7. oktobra prevzel tudi nadzor nad vojaštvom in rudnikom v Škalah. Takoj so bili odstranjeni vsi nemški napisi, prav tako je bila organizirana narodna straža. V Vojniku se je zbrala množica manifestantov 10. novembra ob 10. uri dopoldne pred cerkvijo, kjer so jim spregovorili župnik Potovšek, dr. Goričan, Ivan Rebek in Smertnik. Na Ljubnem je konec meseca novembra potekalo zborovanje ob udeležbi nad 1000 ljudi.¹⁵⁴ V Zagorju je prišlo 29. oktobra do skupne delavsko-meščanske slovesnosti, ko se je zbralo v kraju nekaj tisoč udeležencev in je igrala rudarska godba. Poleg narodnih zastav je po pričevalcu iz časopisa *Naprej* po hišah v Zagorju tisti dan viselo veliko rdečih zastav tudi na

meščanskih hišah.¹⁵⁵ Podobno kot v Zagorju so tudi v Hrastniku in Rajhenburgu, potem ko so ustanovili krajevna Narodna sveta, slavnostno proslavili 29. oktober.¹⁵⁶

V Trbovljah se je vzpostavljale nove oblasti struktur nekoliko zapletlo. V času proslavljanja osnovanja narodne države 28. oktobra je bilo še mirno, 31. oktobra pa so se začele »čistke«. Aretirali so nekatere predstavnike prejšnje avstrijske oblasti in jih zaprli ter jih 1. novembra odpeljali v Ljubljano. V noči na 1. november je bil na čelu Narodnega odbora zamenjan Vodusek z načelnikom J. Kramarjem, vojaško poveljstvo je prevzel nadporočnik Lotrič. Glavna srž spora se je skrivala v odnosu med mladimi in starimi socialdemokrati, ki so predstavljali večino političnega telesa Narodnega odbora v Trbovljah. V naslednjih dneh so dosegli kompromis, da imajo v Narodnem odboru tako mladi kot stari socialdemokrati skupaj pet predstavnikov, narodni katoliki tri, liberalci tri, predsedstvo pa je prevzel trgovec J. Kramar. Narodna straža se ni obnesla, zato so v Trbovlje iz Ljubljane poslali 100 srbskih vojakov, ki so prevzeli varovanje.¹⁵⁷

Narodni svet v Celju je pričel urejati vse potrebne korake za prevzem oblasti tudi v širši okolici in je tako na vse občine v svoji (okrajni) pristojnosti naslovil poziv, naj pomirijo prebivalstvo in preprečijo nered. Poverjeništvu za notranje zadeve v Ljubljani je pozvalo okrajna glavarstva, da opravljajo svoje delo kot doslej. Vodenje okrajnega glavarstva Celje je po odločbi Narodne vlade SHS v Ljubljani 9. novembra kot že rečeno prevzel dr. Lukan, ki je predtem že postal gerent mestne občine Celje.¹⁵⁸ Krajevni odbori oziroma Narodni sveti so vršili oblast v tem prehodnem času, ko je nastala vrzel po prenehanju avstrijske oblasti. Narodna vlada v Ljubljani je krajevnim odborom naročila, naj ohranjajo stanje lokalne (samo)uprave nespremenjeno, le če se pojavi izjemna potreba po nastavitvi uradnikov, so morale to potrebo sporočiti v Ljubljano, ki je željam lahko ugodila – ali pa ne.¹⁵⁹ Razpust krajevnih odborov Narodne vlade so načrtovali šele konca meseca januarja leta 1919.¹⁶⁰

¹⁵⁵ *Naprej*, 2. 11. 1918, št. 251, str. 2, »Manifestacije v Zagorju«.

¹⁵⁶ *Naprej*, 8. 11. 1918, št. 256, str. 2, »Iz Hrastnika«; *Naprej*, 16. 11. 1918, št. 263, str. 2, »Iz Rajhenburga«.

¹⁵⁷ *Slovenski gospodar*, 28. 11. 1918, št. 48, str. 3, »Razne politične novice«.

¹⁵⁸ *Glasnik Narodnega sveta v Celju*, 5. 11. 1918, št. 2, str. 2, »Vsem župnijskim uradom, šolskim svetom in županstvom«; *Glasnik Narodnega sveta v Celju*, 12. 11. 1918, št. 5, str. 2, »Naredbe narodne vlade SHS«; *Glasnik Narodnega sveta v Celju*, 12. 11. 1918, št. 2, str. 3, »Razne vesti«.

¹⁵⁹ *Slovenski narod*, 2. 12. 1918, št. 286, str. 2, »Krajevnim odborom Narodnih svetov«.

¹⁶⁰ *Slovenski narod*, 30. 12. 1918, št. 308, str. 3, »Razpust krajevnih odborov Narodnega veča«.

¹⁵³ *Deutsche Wacht*, 9. 11. 1918, št. 45, str. 3, »Der slowenische Nationalfeiertag«.

¹⁵⁴ *Slovenski gospodar*, 7. 11. 1918, št. 45, str. 2, »Kako delamo v Mozirju«; *Glasnik Narodnega sveta v Celju*, 7. 11. 1918, št. 3, str. 6, »Razne novice«; *Glasnik Narodnega sveta v Celju*, 8. 11. 1918, št. 4, str. 2, »Razne novice«; *Slovenski narod*, 14. 11. 1918, str. 3, »Narodni praznik v Šoštanju«; *Slovenski narod*, 12. 11. 1918, št. 267, str. 3, »Narodni praznik v Gornjem Gradu«; *Slovenski narod*, 14. 11. 1918, št. 269, str. 4, »Šoštanj«; *Glasnik Narodnega sveta v Celju*, 12. 11. 1918, št. 5, str. 2, »Narodni praznik v Vojniku«; *Glasnik Narodnega sveta v Celju*, 26. 11. 1918, št. 14, str. 3, »Razne novice«.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

SI_AS 58 – Narodni svet za Slovenijo, 1917–1919.

SI_AS 60 – Pokrajinska uprava za Slovenijo, 1918–1924.

SI_AS 1931 – Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, 1918–1982.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor

SI_PAM 0096 – Narodni svet za Štajersko, 1918–1919.

SI_PAM 1585 – Kukovec Vekoslav, 1902–1935.

ZAC – Zgodovinski arhiv Celje

SI_ZAC/0024 – Mestna občina Celje, 1816–1941.

SI_ZAC/0025 – Občina Celje-okolica, 1820–1935.

ČASOPISNI VIRI

Deutsche Wacht, 1917–1918.

Domovina, 1918.

Glasnik NS za Celje, 1918.

Jugoslavija, 1918.

Naprej, 1917–1918.

Slovenec, 1917–1918.

Slovenski gospodar, 1917–1918.

Slovenski narod, 1917–1918.

URADNE PUBLIKACIJE

Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, Ljubljana 1918.

Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.

LITERATURA

Bizjak, Matjaž: Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918. *Prispevki za novejšo zgodovino* XLIII – 1/2003, str. 25–36.

Cvirn, Janez: *Trdnjanski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem 1861–1914*. Maribor: Založba Obzorja, 1997.

Gestrin, Ferdo in Vasilij Melik: *Slovenska zgodovina*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.

Gligorijević, Branislav: *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Narodna knjiga, 1979.

Himmelreich, Bojan: *Celje v letih prve svetovne vojne 1914–1918. Iz zgodovine Celja 1848–1918*. Odsevi preteklosti 2. Celje: Muzej novejše zgodovine Celje, 1998.

Kregar, Tone: *Upravna zgodovina Celja s poudarkom na celjski mestni občini 1918–1941. Iz zgodovine Celja 1918–1941*. Odsevi preteklosti 3. Celje: Muzej novejše zgodovine Celje, 2001.

Lončar, Dragotin: *Politično življenje Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1921.

Melik, Vasilij: *Slovenci 1848–1918*. Maribor: Založba Litera, 2002.

Mikuž, Metod: *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965.

Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice, II. del*. Celje: Kulturna skupnost, 1974.

Perovšek, Jurij: *Celje in politične razmere v jugoslovanski državi v letih 1918–1941. Iz zgodovine Celja 1918–1941*. Odsevi preteklosti 3. Celje: Muzej novejše zgodovine Celje, 2001.

Perovšek, Jurij: *Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXV*, 1985, str. 49–76.

Perovšek, Jurij: *Slovenska osamosvojitve 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana: Modrijan, 1998.

Perovšek, Jurij: *Usodni germanizacijski pritiski. Slovenska novejša zgodovina* (ur. Jasna Fischer). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Mladinska knjiga, 2005, str. 157–158.

Pleterski, Janko: *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. Ljubljana: Komunist: Državna založba Slovenije, 1986.

Pleterski, Janko: *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*. Maribor: Obzorja 1981.

Prepeluh, Albin: *Pripombe k naši prekratni dobi*. Ljubljana: Univerzitetna tiskarna, 1938.

Prunk, Janko: *Jeglič in slovenska politika po letu 1918. Jegličev simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 289–302.

Prunk, Janko: *Slovenski narodni vzpon: narodna politika 1768–1992*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.

Stavbar, Vlasta: *Deklaracijsko gibanje 1917–1918 na Spodnjem Štajerskem. Časopis za zgodovino in narodopisje* 77/42, 2006, str. 36–44.

Stavbar, Vlasta: *Izjave v podporo Majniške deklaracije. Zgodovinski časopis* 46, 1992, str. 357–382.

Stavbar, Vlasta: *Politik Vekoslav Kukovec: politično delovanje do leta 1918. Razpoznavanja/Recognities* 21. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2014.

Zečević, Momčilo: *Na zgodovinski prelomnici: Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918–1929*. Maribor: Obzorja, 1986.

Zečević, Momčilo: *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921: od Majniške deklaracije do Vidovdanske ustave*. Maribor: Obzorja, 1977.

Žuraj, Marko: *Med regionalizmom in jugoslovanstvom*. Maribor: ZRI Franca Kovačiča, 2010.

S U M M A R Y

Developments in the Celje area in 1917–1918, with particular regard to the activities of local liberals

In Celje and its surrounding area, the First World War changed people's lives in the social, economic as well as political spheres. As a result of the bloody toll at the battlefield, the initial enthusiasm to engage in war soon began to dwindle and the turmoil of war also began to increasingly affect the daily lives of the population. The desire for peace and the anticipation of change grew, and the relaxation of political life in May 1917 triggered an avalanche of ideas of the monarchy's postwar reconstruction that were not necessarily mutually congruent.

Given their military loyalty to the monarchy, the Slovenes felt morally audacious to demand a higher level of independence within the monarchy. The same period also saw the revival of the idea of uniting all Slovenes in a single province and of forming a separate state formation with other South Slavic nations in the monarchy. The said idea became publicly known as the May Declaration and was initially promulgated by the members of the national assembly in agreement with the major political parties. Soon afterwards, once the idea also reaped the support of certain eminent public personalities and the (Slovenian) Catholic Church, the Declaration Movement gradually grew into a pan-Slovenian campaign. As for state politicians, however, they were determined to maintain the status quo in the monarchy.

When it became clear that the war was nearing its end and that Slovenian politicians could no longer walk back from their demands, they did a step further, starting to set up national councils and appointing a parallel government, which was a fast

and straightforward process in places with Slovenian majority. In cities and market towns where the government was (pro-)Austrian or German-oriented or in major administrative units (districts, circuits), however, this change required the effort of nationally aware individuals. It was only the formation of national councils that finally enabled a smooth transition from Austrian to Yugoslav statehood.

As regards the political life in partisan terms, the two main Slovenian bourgeois political camps organised their provincial parties into national ones, thus marking the beginnings of the Slovenian People's Party (SLS) and the Yugoslav Workers' Party (JDS). However, despite their general willingness to cooperate, neither party was ready to give up its prewar position, so they started a behind-the-scene scramble for filling the »vacant« space that was being created in what were formerly »German« areas, including in Celje. Taking control over Celje and its surrounding area was also made possible with the use of propaganda, more accurately, the (liberal) newspaper that circulated in the city, initially titled *Glasnik Narodnega sveta za Celje* [The Herald of the National Council for Celje] and then in 1919 renamed *Nova doba* [New Era]. Apart from the Slovenian one, there was also a German newspaper published in the city, i.e., *Deutsche Wacht* (later *Cillier Zeitung*). Meanwhile, more and more workers' representatives were entering the partisan struggle for power as well, particularly in industrially developed areas and many mining centres across the Celje area.

The overthrow was swift; in the wake of the collapse of the Italian battlefield, the retreat of the military forces was followed by the withdrawal of foreign officials. The Slovenian provinces found themselves in a »nation« state, the construction of which took some considerable time. Namely, persistently maintaining the prewar political power balance, the state and local governments, which had been set up during the overthrow period, did not change much until the first election.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 82-94:929Repnik O.
908(497.4Polzela)"19"

Prejeto: 1. 6. 2017

Blaž Podpečandr., samozaposlen v kulturi, Parižlje 37, SI-3314 Braslovče
E-pošta: blaz.podpecan@gmail.com

Spominsko gradivo Olge Repnik kot vir za zgodovino Polzele z okolico v prvi polovici 20. stoletja

IZVLEČEK

Članek predstavlja spominsko gradivo Olge Repnik (1906–2000) s Polzele v obliki spominskih zapisov. Obsežno gradivo je kritično soočeno s podatki iz sočasnih časopisnih in drugih tiskanih virov, s spoznanji strokovne literature različnih ved ter z listinskim in fotografskim gradivom iz arhivov družin Repnik in Polanc. Spominsko gradivo Olge Repnik je pomemben vir za poznavanje značilnosti življenja na Polzeli v prvi polovici 20. stoletja.

KLJUČNE BESEDE

Olga Repnik, Polzela, spomini, 20. stoletje, domoznanstvo

ABSTRACT

MEMORIAL MATERIALS OF OLGA REPNIK AS A SOURCE FOR THE HISTORY OF POLZELA AND ITS SURROUNDINGS IN THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

The article presents the memorial records of Olga Repnik (1906–2000) from Polzela. The extensive materials are critically confronted with data obtained from contemporary newspaper and other printed sources, findings obtained from scholarly literature of various scientific disciplines, as well with document and photographic materials from the Repnik and Polanc family archives. The memorial materials of Olga Repnik provide an important source for understanding the characteristics of the life in Polzela during the first half of the twentieth century.

KEY WORDS

Olga Repnik, Polzela, memoirs, twentieth century, local studies

Uvod

Avtor članka sem med letoma 1992 in 1999 zapisal Spomine in številne spominske utrinke Olge Repnik (1906–2000) s Polzele. »Teta Olga«, pod tem imenom so jo poznale generacije Polzelanov, je bila znana polzelska osebnost, četudi ni imela visoke izobrazbe ali vidnih družbenih funkcij. Na Polzeli so jo poznali kot odlično šiviljo ter voditeljico šiviljskih tečajev, ki se je v prostem času udeleževala tudi na kulturnem področju. Iz avtorjevih pogovorov z njenimi učenkami ter z drugimi starejšimi domačini je bilo mogoče razbrati, da so jo spoštovali tudi zaradi njenih osebnostnih lastnosti.

Gradivo obsega več sklopov in posameznih zapisov, med katerimi izstopajo trije sklopi. V prvem, najprej zapisanem sklopu sem zapisoval različne spominske utrinke ne glede na vsebino ali kronološko zaporedje.¹ Spominski utrinke so zapisani na način odgovorov na vprašanja, ki so (predvsem) stimulativne narave in služijo tematski usmeritvi »tete Olge« v spominsko podrobnost. Že za zapise v tem sklopu (z izjemo najzgodnejših) velja, da so zapisani tako, kot so bili povedani, tj. v srednjesavinjskem narečju. Omenjeni zapisi so bili osnova za zapis spominov v kronološkem zaporedju (v nadaljevanju Spomini). Pri pisanju Spominov sem ohranil obliko stimulativnih vprašanj in odgovorov. Po koncu zapisa osebnih spominov sem nadaljeval z zapisovanjem različnih tematskih sklopov, ki se nanašajo predvsem na ljudske običaje in tradicionalno kulturo na območju Polzele oz. Spodnje Savinjske doline.² Tretji pomembnejši sklop predstavljajo rokopisni zapiski, kamor sem že v času pisanja Spominov priložnostno zapisoval posamezne spominske utrinke, ki jih do takrat še nisem zapisal in sem jih od »tete Olge« slišal sproti ali pa jih iz različnih razlogov nisem uvrstil v Spomine.³

Spominsko gradivo Olge Repnik (v celoti ali v obliki izbora posameznih zapisov) zaenkrat še ni bilo objavljeno. Nekaj zapisov, ki jih je bilo mogoče opredeliti kot ljudsko pripovedništvo, sem uvrstil v zbirko ljudskih pripovedi iz Spodnje Savinjske doline.⁴ Med letoma 2014 in 2017 pa sem za revijo *Polzelan* (rubrika Kulturnozgodovinski utrinke) pripravil več prispevkov o preteklosti Polzele z okolico.⁵ Kot glav-

ni vir sem uporabil omenjeno spominsko gradivo, ki sem ga dopolnil s strokovnimi spoznanji različnih ved, s podatki iz sočasnih časopisov ter s pričevanji drugih starejših domačinov.

Posebna vrednost spominskega gradiva Olge Repnik je v tem, da je velik del predstavljenih informacij mogoče soočiti z izvirnim listinskim gradivom iz ohranjene zapuščine. K temu je treba dodati še obsežen zbir fotografij, kjer je »teta Olga« na svojo prošnjo za vsako fotografijo navedla kontekst ter vse njej znane osebe.

Neurejenost (v digitalno obliko je bil pretvorjen zgolj osebni del Spominov) ter hramba v zasebni lasti zaenkrat še ne omogočata pravega ovrednotenja gradiva. Avtor članka se zavedam, da tega tudi v tem prispevku ni mogoče storiti. Zato sem se v članku osredinil na tri tematska področja: odsev dogajanja na Polzeli z okolico (prva polovica 20. stoletja) v življenju in delu Olge Repnik; spominsko gradivo kot vir etnoloških podatkov; omembe znanih osebnosti in lokalnih zgodovinskih dogodkov.

Odsev dogajanja na Polzeli z okolico (prva polovica 20. stoletja) v življenju in delu Olge Repnik

Olga Repnik se je rodila 11. januarja 1906 na Polzeli.⁶ Za tisti čas in podeželsko okolje neobičajno ime naj bi ji izbral kasnejši mož njene sestre Franciške, Franc Ferlež.⁷ Olga je bila najmlajša od 10 otrok staršev Franca (1858–1938) in Franciške (1864–1945) Repnik, roj. Acman.⁸

min na 100-letnico začetka prve svetovne vojne, str. 31–32; Podpečan, Vid Červinka, dr. med., str. 32–33; Podpečan, Od kaplanije, vrtca in pošte do pekarnice, str. 32–34; Podpečan, Privatna nemška šola na Polzeli, str. 31–32; Podpečan, Požar na Gori Oljki leta 1932, str. 31–32; Podpečan, Duhovnik Franc Kač, str. 30–31; Podpečan, Ljudska šola na Polzeli pred sto leti, str. 31–32; Podpečan, Dvorec Novi Klošter in družina Parin, str. 31–32; Podpečan, Nastanek in razvoj pokopališča na Polzeli, str. 34–35; Podpečan, Zimska praznovanja pred 100 leti, str. 36–37; Podpečan, Relikvije sv. Teodorja, str. 42–44; Podpečan, Prva svetovna vojna: pogled iz zaledja, str. 48–50; Podpečan, Nekaj spominov na polzelsko pošto v preteklosti, str. 40–42; Podpečan, Šiviljski in kuharski tečaji na Polzeli, str. 46–48.

⁶ Krstitelj, takratni polzelski župnik Atteneder, je ob krstu zahteval, da k imenu dodajo še ime krščanske svetnice. – Olga Elizabeta, rojena 11. januarja 1906 na Polzeli 73, krščena 14. januarja istega leta. Starši: Franc Repnik, posestnik; Franciška, roj. Acman. Botri: Gregor Acman, čevlj.[arski] mojster; Antonija Sternad, tovarn.[iška] delavka, žena. Krstitelj: Josip Atteneder, župnik. Babica: Marija Šporn, neizpraš.[ana]. Vir: Krstni list, Župni urad Polzela, dne 7. julija 1924.

⁷ Franc Ferlež in Franciška Repnik sta se poročila 3. februarja 1907 na Polzeli. Vir: Heiratsurkunde Nr. VIII/53, Heilenstein, den 1. September 1944.

⁸ Otroci: Franciška (»Fani«), por. Ferlež (1886–1908); Marija (»Mici«) (1887–1971); Franc (»Francl«) (1889–1959); Angela, por. Riesenfellner (1891–1977); Katarina (»Kati«), por. Sever (1892–1960); Ivan (»Hanzi«) (1894–1977); Konrad (1897–1960); Albert (1899–1997); Ana, por. Kronovšek (1903–1978) in Olga (1906–2000). – Ob navedbi imen Ol-

¹ Sklop obsega 171 tipkanih strani (format A4) z oznakami 1–84. Nekateri dogodki so opisani večkrat, in sicer zato, ker se mi je kasneje zdelo, da sem dogodek prvič opisal premalo podrobno oz. ga je »teta Olga« kasneje povedala podrobneje.

² Zapis prvega poglavja Spominov nosi datum 15. 5. 1994. Rokopis obsega 100 tipkanih strani (format A4), vsebina pa je razdeljena na 16 poglavij. T. i. etnološki del Spominov obsega 26 strani.

³ V zvezku s tridimi platnicami (format A4) je popisanih 75 strani, od tega 63 strani izvirnih spominskih utrinkov. Preostali del rokopisa predstavljajo vnaprej pripravljena vprašanja za poglavja iz Spominov, navedbe starih hišnih imen ipd.

⁴ Gl. Podpečan, *Tēdi ni blo tek ko dôns*. V zbirki je 13 ljudskih pripovedi, ki jih je povedala Olga Repnik.

⁵ Podpečan, Družina Pongratz, str. 25–28; Podpečan, Spo-

Oče Franc je bil rojen v Glinjah pri Cerkljah na Gorenjskem.⁹ Izučil se je za mlinarja in žagarja.¹⁰ Zdi se, da se je večji del družine Repnik iz Kranjske na Štajersko preselil razmeroma zgodaj, morda celo naenkrat.¹¹ Brat Anton (»Tona«) si je družino ustvaril v Parižljah pri Braslovčah, sestra Ivana (»Johana«, por. Schwarz)¹² v Šoštanjju, sestra Alojzija (»Lojza«, por. Goričnik) pa v Rečici ob Paki.

Mati Frančiška je bila rojena v družini šoštanjskega posestnika Acmana.¹³ Njen oče je po pripovedovanju umrl v času velike poplave v Šoštanjju.¹⁴ Ker je Frančiška kmalu zatem izgubila tudi mater, ji je v obdobju odraščanja pomagala teta Katarina Mak (»Kati teta«).¹⁵

Franc Repnik in Frančiška Acman sta se verjetno spoznala v Šoštanjju ali okolici.¹⁶ Poročila sta se leta 1885 v Šoštanjju.¹⁷ Po poroki sta živela na območju takratne Občine Nazarje, kjer je imel Franc prijavljeno stalno bivališče. Tam se je zakoncema rodil naj-

ginih bratov in sester v oklepaju navajamo klicna imena, ki se pojavljajo v spominskem gradivu. Enako velja za vsa ostala osebna imena v gradivu.

- ⁹ Franc Repnik, rojen 26. novembra 1858 v Glinjah št. 1, krščen istega dne. Starši: Andrej Repnik, gostaç; Mariana Janežič, žena. Botri: Andrej Ajdovec, bajtar; Urša Ahčin, grunt. [arjeva] žena. Krstil: Janez Puhar, kaplan. Vir: Rojstni in krstni list, Farni urad v Cerkljah, dne 8. aprila 1885.
- ¹⁰ V delovni knjižici (Arbeitsbuch) Franca Repnika zapis dovoljenja kamniškega (Stein) okrajnega glavarstva za potovanje in iskanje dela znotraj avstro-ogrske monarhije z dne 29. 12. 1883. Vir: Arbeitsbuch, št. 6467, str. 7.
- ¹¹ Franc Repnik je imel ob poroki stalno prebivališče prijavljeno v Nazarjah. Gl. op. 17.
- ¹² Njen mož je bil Franc Schwarz, sicer mali bratranec Frančiške Repnik (roj. Acman), čevljarški mojster v Šoštanjju (gl. op. 13). Z Ivano Repnik se je poročil kot vdovec; otrok nista imela. Po njeni smrti se je ponovno poročil, in sicer s šoštanjsko hotelirko Marijo Vasle, staro materjo (po materini strani) pesnika Karla Destovnika – Kajuha (gl. Cesar, *Kajuh*, str. 66, str. 11 sl.).
- ¹³ Frančiška Acman, rojena 28. novembra 1864 v trgu Šoštanj št. 67, krščena 29. novembra istega leta. Starši: Gregor Acman; Lucija Mak. Botri: Janez Dvornik, kmet; Antonija Dvornik, kmetica. Krstil: Jož. [e] Masten, kaplan. Vir: Krstno spričevalo, Sv. Mihael pri Šoštanjju, dne 13. 2. 1941. – Na rokopisnem izpisku iz maticne knjige župnije Šoštanj, ki so ga Repnikovi pridobili v času druge svetovne vojne, piše, da sta bila starša Frančiške Acman Gregor (roj. 1820) in Lucija Acman, roj. Mak (roj. 1830). Starša Gregorja Acmana sta bila Johann (Janez) Acman in Barbara, roj. Hribernik; starša Lucije Mak pa Štefan Mak in Marija, roj. Schwarz.
- ¹⁴ Zakonca Woschnagg sta dala v 80. letih 19. stoletja v spomin na poplavo v Šoštanjju postaviti kamnito stebrno znamenje s soho Marije Rožensvenke (EŠD 27613). Znamenje je prvotno stalo sredi trga, na mestu nivoja vode ob poplavi (*Register nepremične kulturne dediščine*, 2017).
- ¹⁵ Frančiškin stari oče Štefan Mak je leta 1820 omenjen kot kovač v Šoštanjju. Leta 1860 je obrt prevzela njegova hčerka Katarina (Orožen, *Zgodovina obrti v Celju*, str. 140).
- ¹⁶ Franc Repnik je ob poroki stanoval v Topolšici, kjer je bil zaposlen kot mlinar. Gl. op. 17.
- ¹⁷ Izpisek poročnega lista navaja sledeče podatke o ženinu in nevesti: »Franz/ Repnik/ Müller aus/ der Pfarre/ Nazareth / wohn/ haft in Topol /šica HNr. 31« in »Franciska/ Acman/ Ihnwohnerstochter/ aus Schönstein/ HNr. 67.« Vir: Trauungs=schein/ Poročni list, Pfarramt/ Župnijski urad St. Michael bei Schönstein, 23. März 1890.

starejši otrok, hči Frančiška, verjetno pa tudi mlajši otroci – Marija, Franc in Angela.¹⁸ Družina Repnik se je v Spodnjo Savinjsko dolino preselila najkasneje leta 1892, ko je Franc najel mlin v takratni Občini Polzela.¹⁹ Repnikovi so najprej stanovali v eni od starejših hiš na Polzeli.²⁰

Konec 19. stoletja so začeli parcelirati nekdanjo polzelsko gmajno med Savinjo in Strugo.²¹ Zemlja na Gmajni²² je bila večinoma nerodovitna, pač pa je bilo območje privlačno za naselitev zaradi bližine železniške postaje ob progi Celje–Velenje.²³ Eden zgodnejših naseljencev na Gmajni je bil mizarški mojster Anton Čmak iz Preserij, pri katerem so Repnikovi stanovali nekaj let pred gradnjo lastne hiše.²⁴

Repnikovi so parcelo za gradnjo hiše kupili od podvinskega kmeta Mihaela Žolnirja, p. d. Grčina.²⁵ Že pred začetkom gradnje se je oče Franc zaposlil na žagi na Polzeli.²⁶ Proizvodni obrat, ki sta ga takrat sestavljali dve žagi (na breški gmajni

¹⁸ Frančiška (Franziska) Repnik, roj. 22. februarja 1886 v Nazarjah v Savinjski dolini (Nazareth in Sanntal). Vir: Heiratsurkunde Nr. VIII/53, Heilenstein, den 1. September 1944.

¹⁹ V delovni knjižici Franca Repnika (gl. op. 10) zapis »Kot mlinski najemnik oglašen 1./5. 1892« ter žig občinskega urada Polzela v Savinjski dolini. Vir: Arbeitsbuch, št. 6467, str. 36–37.

²⁰ V izpisku rojstnega lista (Geburtsurkunde) za Ivana (Johann) Repnika je navedeno, da je bil rojen 6. maja na Polzeli (Heilenstein) št. 11. Vir: Geburtsurkunde Nr. VI/149, Heilenstein, den 1. September 1944.

²¹ Janko Orožen navaja, da sta bili dve delitvi polzelske gmajne, od katerih je morala biti prva sredi 90. let 19. stoletja, vendar ni o njej nič zapisanega. Navaja tudi, da so imeli posamezniki na gmajni manjše njive že pred delitvijo (Orožen, Gmajne, str. 181).

²² *Krajevni leksikon* pri opisu kraja Polzela med deli kraja omenja Gmajno ali Novo Polzelo. Opredeljuje jo kot območje med železnico in Strugo na nekdanjem gmajniškem svetu, ki je segalo do Savinje in je doživelo največji vzpon po drugi svetovni vojni (gl. *Krajevni leksikon*, str. 517).

²³ Železniška proga Celje–Velenje (t. i. savinjska železnica) s postajo na Polzeli je bila odprta 27. decembra 1891 (Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 261).

²⁴ Hiša (EŠD 24811) je imela na portalu inicialki A. M. in letnico 1894 (*Register nepremične kulturne dediščine*, 2017). Pri zadnji obnovi zunanjsčine je bil napis prekrit in danes ni viden.

²⁵ Kupna pogodba ni ohranjena. V zapsučini je dokument Baubewilligung am Frau Franziska Repnik/ Hausfrau/ in Heilenstein. Dovoljenje je izdal Občinski urad na Polzeli (Gemeinde zuständig Heilenstein, am 28. Juli 1896). Na dokumentu je žig Občinskega urada Polzela v Savinjski dolini. – Hiša s prvotno hišno številko Polzela 73 je v register nepremične kulturne dediščine vpisana pod evidenčno številko (EŠD) 24809 (*Register nepremične kulturne dediščine*, 2017).

²⁶ V delovni knjižici Franca Repnika (gl. op. 10) je vtisnjen žig podjetja »William Prym/ Heilenstein bei Cilli/ Steiermark« ter navedba datuma nastopa službe (Tag des Eintrittes in die Arbeit): »1/6/1892« (zgoraj) in »1/3/1897« (spodaj). Medtem ko je drugi datum bržkone povezan s spremembo lastništva tovarne (Lauterbach → Prymm), navedba prvega datuma ni povsem jasna. Maja 1892 je bil Repnik na Polzeli prijavljen kot mlinski najemnik (gl. op. 19), zato se zdi precej neverjetno, da bi mesec dni kasneje že nastopil delo na žagi. Ker sta datuma v delovni knjižici napisana z isto roko in skoraj gotovo istočasno, pri navedbi prvega datuma ne izključujemo pomote. Vir: Arbeitsbuch, št. 6467, str. 38.

Repnikove hčerke pred domačo hišo na Polzeli leta 1909. Stoji (verjetno) Katarina, sedijo (od leve proti desni) Olga, Ana in Marija, ki v naročju drži Gizelo Ferlež. Pod fotografijo napis »Anna 6 Jahre alt/ Olga 3 (naknadno napačno popravljen v »4«, op. avt.). [Jahre alt]/ Gisi 9 Monaten alt/ 1909«.

in na Polzeli) na Strugi, je leta 1896 takratni lastnik Edvard Lauterbach preoblikoval v tovarno meril.²⁷ Že naslednje leto je podjetje kupil William Prymm.²⁸ Tovarna je leta 1900 iz nepojasnjenih vzrokov pogorela, a jo je Prymm obnovil in razširil.²⁹ Franc Repnik, ki je bil vsaj za časa Prymmovega lastništva v tovarni zaposlen kot mojster (Werkmeister), je sodeloval pri odstranjevanju ruševin zgorelega objekta.

Redni dohodek in razmeroma dobra plača sta očetu Francu omogočila, da je začel kupovati kmetijske

parcele, njive in travnike, iz katerih je sčasoma nastalo manjše posestvo.³⁰ Zadnje kmetijske parcele je kupil po prvi svetovni vojni, ko je bil zaposlen kot mlinar.

Tovarna meril je potrebovala delovno silo, ki je je na Polzeli primanjkovalo. Delavce so začeli privablja-ti s širšega območja monarhije, čemur je sledilo množično zaposlovanje.³¹ Za delavce, ki niso bili domačini, so uredili samski dom. Tovarniški inženirji, ki so imeli Franca za sposobnega delavca, so njegovo ženo Franciško pregovorili, da je prevzela vodenje menze samskega doma. Ker sta bila tako oba starša po cele dneve v tovarni, je skrb za mlajše Repnikove otroke prevzela hči Marija (»Mici«). Olga je bila kot otrok z mamo večkrat v menzi samskega doma, stavbe, ki je bila med uslužbenci znana pod imenom »Dritte Werk«.³² Dom je bil razdeljen na ženski (Mädchenheim) in moški (Bubenheim oz. Burschenheim) del. V pritličju stavbe sta bili tovarniška kantina in večja soba, kjer so delavci občasno prirejali zabave.³³

Vodilni strokovni kader in uradništvo tovarne so bili v večini nemško govoreči prišleki, ki so na Polzeli odločilno posegli v nacionalno-politične boje v južnem delu takratne dežele Štajerske. Nemško govoreče uradništvo se je začelo na Polzeli stalno naseljevati.³⁴ Priseljenci so hiše zidali predvsem na Gmajni. V neposredni sosesčini Repnikovih si je vilo postavil Ferdinand Edlhofer, ki ga takratno slovensko časopisje označuje za enega glavnih protagonistov polzelskega nemštva.³⁵ Leta 1910 je bil vpliv

³⁰ Ohranjene so naslednje kupne pogodbe: 1) med Janezom in Jozefo Kronovšek (Parižlje 22) ter Francisko Repnik (Polzela 73) (Zemljiškoknjižni urad c. k. okrajne sodnije Vransko, dne 23. februarja [19]05); 2) med Antonom Terglavom (Polzela 18) in Francisko Repnik (Polzela 73) (Vransko, 26. maja 1907); 3) med Antonom in Elizabeto Terglav (Polzela 18) ter Francem in Franciško Repnik (Polzela 73) (Vransko, dne 25. februarja 1918); 4) med Leopoldom Kosmeljem (Polzela 21) ter Francem in Franciško Repnik (Polzela 73) (Vransko, 10. marca 1920); 5) med Leopoldom in Angelo Kosmelj (Graj-ska vas 13) ter Francem in Franciško Repnik (Polzela 73) (Vransko, 12. avgusta 1920).

³¹ Prymmova tovarna je leta 1899 zaposlovala 64 delavcev, leta 1907 320, leta 1911 zgolj 30, leta 1912 100, leta 1913 60, leta 1914 (tik pred začetkom prve svetovne vojne) pa le še 54 (Lajh, Utrinki, str. 83).

³² Tretji obrat (iz nem) – verjetno v povezavi s »prvim« in »drugim« obratom (t. i. »zgorjnjo« in »spodnjo« tovarno) Prymmove tovarne.

³³ Olga v Spominih opisuje, kako je bila kot predšolski otrok s starši prisotna na eni od zabav, ki so jo delavci priredili za rojstni dan enega od inženirjev. Inženirja so metali v zrak in pri tem peli zdravico Hoch soll er leben. Tradicionalna nemška rojstnodnevna zdravica neznanega avtorja je bila prvič objavljena (melodija z besedilom) v pesmarici PAN – Ein lustiges Liederbuch für Gymnasiasten mit den Singweisen (1877) (Fuld, The Book, str. 273).

³⁴ Polzelska župnijska kronika navaja, da je bilo leta 1911 med 1756 krajani 89 Nemcev, torej dobrih pet odstotkov prebivalstva (Vybihal, Iz župnijske kronike, str. 353).

³⁵ Npr. Domovina, 30. 8. 1904, str. 400, »Celjske in štajerske novice: Polzela«. Hišo je leta 1913 kupil zdravnik Vid Červinka, od njega pa njegov naslednik Pavel Voušek. Ker je bila hiša dolgo v lasti zdravnikov, je bila na Polzeli znana pod imenom »zdravniška vila« (Podpečan, Vid Červinka, str. 32).

²⁷ Orožen, Kratka zgodovina, str. 227.

²⁸ Prav tam. Prymm je imel istovrstno tovarno v Weissenbachu v Dunajskem Novem mestu. Olgin brat Franc, ki se je v Prymmovi tovarni izučil za ključavničarja, je za nekaj let odšel delat v tovarno v Weissenbachu, kjer je ob delu končal večerno tehniško šolo. Prav tako v tovarni izučeni finostrugar, brat Ivan, pa je za nekaj let odšel delat v tovarno v mestu Lauchhammer. Mlajša brata (Konrad in Albert) sta v Prymmovi tovarni opravljala počitniško delo, o čemer mi je Albert Repnik pripovedoval 22. aprila 1995.

²⁹ Orožen, Kratka zgodovina, str. 227.

nemštva že tako močan, da so na Polzeli ustanovili lokalno podružnico društva Schulverein, izhodišče za odprtje nemške šole.³⁶ Agitacija za nemško šolo se je sicer začela že pred ustanovitvijo Schulvereinove podružnice in je močno odmevala v takratnem štajerskem lokalnem časopisju.³⁷ Istega leta, ko je bila ustanovljena podružnica, je centrala društva Schulverein na Dunaju odobrila gradnjo in odprtje enorazredne zasebne šole na Polzeli.³⁸ Prvi vodja šole, ki je naslednje leto postala dvorazredna, je bil učitelj Engelbert Goltschnigg.³⁹ Zaposlitev očeta v tovarni ter bližina šolske zgradbe sta bila zadostna razloga, da so Repnikovi najmlajše tri otroke vpisali v nemško šolo.⁴⁰

Bržkone je bila Olga zadnja živeča učenka Schulvereinove šole na Polzeli, njeni spomini pa so edino znano pričevanje o tamkajšnjem pouku in obšolskih dejavnostih. V prvem razredu jo je učil Engelbert Goltschnigg, v drugem pa kasnejši vodja šole, učitelj Petschauer, ki ji je ob koncu leta tudi izročil nagrado – knjigo s posvetilom. Olga v Spomilih poudarja neverjeten trud učiteljev, da bi se učenci v šoli čim bolje počutili. Za šolarje so denimo organizirali brezplačen izlet na grad Žovnek, pred božičnimi prazniki pa so jim priredili praznovanje z obdarovanjem (Christbaumfeier) v gostilni pri Jelenu.⁴¹ Omenjena gostilna na Gmajni je sicer veljala za zbirališče lokalnega nemštva oz. nemčurstva.⁴²

Najstarejša Olgina sestra Frančiška (»Fani«) se je leta 1907 poročila s Francem Ferležem, ključavničarjem v Prymmovi tovarni.⁴³ Naslednje leto se jima je rodila hči Gizela (por. Polanc). »Fani« je po porodu zbolela za pljučnico in umrla, Ferlež pa se je kmalu po njeni smrti ponovno poročil. Zaradi nestrinjanja z novo poroko so skrbništvo nad otrokom prevzeli stari starši – Repnikovi. Ker je bila Gizela le dve leti mlajša od Olge, se v otroških letih kljub različnemu

priimku nista zavedali, da nista sestri. Olga in Gizela (stara 5 let) sta začeli skupaj obiskovati Schulvereinovo šolo. Skupaj sta se tudi igrali z otroki z Gmajne, med katerimi posebej omenjamo otroke zdravnika Vida Červinka, ki je stanoval v neposredni bližini Repnikovih.⁴⁴ K Červinkovim je pogosto hodila na obisk zdravnikova sestra Ruženka, po poklicu učiteljica ročnih del, ki je otroke z Gmajne učila češke plese in pesmi.⁴⁵ S Červinkovimi otroki, še posebej z vrstnico Ružo (por. Trauber), je Olga prijateljske stike ohranila tudi po letu 1935, ko se je družina Červinka odselila s Polzele.

Ker je bila Schulvereinova šola ob izbruhu prve svetovne vojne razpuščena, se je morala Olga prešolati na polzelsko ljudsko šolo.⁴⁶ Od leta 1906 je bila šola petrazrednica.⁴⁷ V tem obdobju jo je vodil dolgoletni nadučitelj Anton Farčnik, ki je obenem učil drugi razred.⁴⁸ Olga je hotela, da jo vpišejo v drugi razred, saj ni obvladala pisne slovensčine. Toda učiteljica tretjega razreda, Marija Loparnik, je še isti dan ponjo poslala učenko Heleno Cizej, naj jo pripelje v tretji razred.⁴⁹ Olga in Helena (»Leni«) sta sedeli v isti klopi in sklenili prijateljstvo za vse življenje.⁵⁰ Olga v Spomilih navaja tudi večino ostalih sošolk in sošolcev.⁵¹ Kljub začetnemu neznanju slovenske slovnice je brez težav izdelala tretji razred. V četrtem razredu jo je učila Ivana Samobor.⁵² Olga je sicer

³⁶ Gl. *Narodni list*, 19. 5. 1910, str. 4, »Celjski okraj: Na Polzeli«. – Več o Schulvereinovi šoli na Polzeli gl. Podpečan, *Privatna nemška*, str. 31–32 (gl. tudi tam navedeno literaturo).

³⁷ Gl. npr. *Štajerc*, 15. 4. 1906, »Dopisi iz Štajerskega: Iz Polzele v Savinski dolini«; str. 2–3; *Domovina*, 21. 1. 1907, str. 3, »Slovenske novice: Štajersko: Nemška šola na – Polzeli«.

³⁸ *Deutsche Wacht*, 16. 11. 1910, str. 3, »Politischer Rundschau: Inland: Von Landesschulrate«.

³⁹ Gl. *Štajerc*, 30. 7. 1911, str. 3, »Iz Spodnje – Štajerskega: Iz Polzele (Heilenstein)«.

⁴⁰ Podpečan, *Privatna nemška šola*, str. 32. – V zapuščini je zaključno spričevalo (Entlassungszeugnis) Alberta Repnika z oznako »Zweiklassige Privatvolksschule in Heilenstein«. Spričevalo je datirano z dne 28. 2. 1913.

⁴¹ Poročilo z opisom omenjenega praznovanja v Schulvereinovi šoli na Polzeli leta 1911 prinaša *Die Südmark*, priloga časopisa *Deutsche Wacht*. Gl. *Die Südmark*, 23. 12. 1911, str. 5, »Aus Stadt und Land: Heilenstein«.

⁴² Gl. npr. *Slovenski gospodar*, 8. 3. 1906, str. 5, »Slovenska Polzela«.

⁴³ Gl. op. 7. Franz Ferlež (Ferlesch) se je rodil leta 1882 v Ljutomeru. Starša: tovarniški delavec (Fabriksarbeiter) Vincenc Ferlež (Vinzenc Ferlesch) in Helena (Helene), roj. Reuter. Vir: Heiratsurkunde Nr. VIII/53, Heilenstein, den 1. September 1944.

⁴⁴ Prvi zdravnik na Polzeli. Priselil se je iz Braslovč, kjer je poklicno deloval med letoma 1904 in 1913 (Kralj, *Braslovče*, str. 173). Červinkov prihod na Polzelo je odločilno vplival na razvoj polzelskega zdravstva. Več o Červinku gl. Podpečan, *Vid Červinka*, str. 32–33, sl. (gl. tudi tam navedeno literaturo). Červinkovi otroci so bili Milan Žiga (»Mundi«); Ana (»Ani«), por. Cizej; Venčeslav (»Veno«) in Ruža, por. Trauber. Tudi Milan (1902–1946) je postal zdravnik. Pred drugo svetovno vojno je bil primarij in ravnatelj banovinske ženske bolnice v Novem mestu ter strokovni pisec (*Spominski almanah*, str. 276, 33 sl.). Med drugo svetovno vojno je deloval kot partizanski zdravnik v XIV. diviziji (Zdolšek, *Partizanske bolnišnice*, str. 29). V spominskih zapisih na partizanska leta ga omenja tudi politični komisar divizije, pisatelj Matevž Hace (gl. Hace, *Tretji zvezek*, str. 36–38).

⁴⁵ Olga se je spominjala pesmi Sivá holubienka, kdes' bola. Gre za slovaško ljudsko pesem. Katarina Gombárová, ki v svoji seminarski nalogi navaja izsledke domoznanskih publikacij Jana Martiša o občini Mojtna na severozahodnem Slovaškem, pesem omenja v okviru poročnih običajev (gl. Gombárová, *História obce Mojtna*, str. 17–18).

⁴⁶ Podpečan, *Ljudska šola na Polzeli*, str. 31–32.

⁴⁷ Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 131.

⁴⁸ Nadučitelj na Polzeli od leta 1885 do upokojitve leta 1921 (Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 131; *Učiteljski tovariš*, 9. 11. 1933, str. 2, sl., »Fant od fare: Zapolneli nekrolog † tov. Antonu Farčniku«). Bil je dolgoletni predsednik Savinjskega učiteljskega društva. Med letoma 1904 in 1907 je bil predsednik odbora polzelske podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda (Vovko, *Odborniki*, str. 260).

⁴⁹ Zakonski par Peter in Marija Loparnik je stalno učiteljsko mesto na Polzeli dobil leta 1908 (Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 131).

⁵⁰ Helena Cizej (por. Miklavc) (1906–1995), doma iz znane in še vedno obstoječe polzelske gostilne.

⁵¹ V Spomilih je navedenih 39 imen, od katerih je bilo za večino mogoče pridobiti biografske podatke.

⁵² Rajko Vrečer ob navedbah učiteljstva pri razvoju šole na Pol-

Zgradba privatne (Schulvereinove) nemške šole na Polzeli pred prvo svetovno vojno. Stojita (z desne) učitelja Ripper in Petschauer, sedi takratni oskrbnik dvorca Šenek, Vodopivec.

Člani polzelske podružnice društva Schulverein, vodilni uslužbenci Prymmove tovarne meril in domačini z Gmajne na srečanju v gostilni pri Jeleni. V prvi vrsti (iz desne) prvi stoji oskrbnik dvorca Šenek (Vodopivec), četrti Franc Repnik, šesti učitelj Engelbert Goltschnigg, osmi Anton Cmak.

ljudsko šolo obiskovala v času prve svetovne vojne, ko se je zelo poznala odsotnost šolarjev in učiteljev. Ko je bila v četrtem razredu, je umrl dolgoletni avstrijski cesar Franc Jožef I. († 1916).

Četrty razred je bil »usoden« za nadaljnjo poklicno pot, saj so se morali šolarji v skladu s takratnim šolskim sistemom bodisi odločiti za nadaljevanje šolanja na višjih šolah (meščanski šoli ali gimnaziji) bodisi dokončati ljudsko šolo do dopolnjenega določenega leta starosti. Olga je imela v četrtem razredu zelo dobro spričevalo. Zato je učiteljica Ivana Samobor skupaj s kolegico odšla očeta Repnika prepričevati, naj hčerki omogoči nadaljnje šolanje. Oče se ni dal prepričati, češ da ima Olga »roko za šivanje«. Nekoliko so bile krive tudi neugodne okoliščine. Olga si je želela postati medicinska sestra, toda šola za civilne sestre je bila le v Beogradu.⁵³

Olga je nadaljevala šolanje v petem razredu ljudske šole, kjer jo je učil Franc (Radivoj) Tušak.⁵⁴ Skupaj s šolsko mladino in številnimi domačini je šla pozdravit tedanjega regenta in kasnejšega kralja Aleksandra, ki se je ob svojem prvem obisku Slovenije ustavljal v Spodnji Savinjski dolini.⁵⁵ S kraljem in njegovim motoriziranim spremstvom pa se je srečal tudi oče Franc, ko je iz Gornje Savinjske doline vozil les.

V Olginih spominih na ljudsko šolo so opisane značilnosti takratnega pouka in učiteljev. Ena od zanimivejših s šolo povezanih epizod, ki se je zgodila, ko Olga ni več obiskovala šole, je bila kazenska premestitev učitelja Petra Loparnika, ki je odmevala celo v slovenskem izseljenstvu.⁵⁶

Obdobje prve svetovne vojne je v Spominih opisano precej podrobno. Olga se je dobro spominjala razglasitve splošne mobilizacije (14. avgusta 1914). Oče Franc je bil za vpoklic že prestar, pač pa so bili mobilizirani vsi štirje Olgini bratje: Franc in Ivan takoj, Konrad ob izbruhu vojne z Italijo (1915), Albert po dopolnjenem 18. letu starosti (1917). Vsak izmed

njih je vojno preživel na svojstven način: Franc na vzhodni in soški fronti, Ivan v vojaških delavnicah v avstrijskem delu Poljske, Konrad in Albert pa na soški fronti.⁵⁷ Poleg opisa njihovih obiskov (dopusti) in frontnih pripovedi so v Spominih zanimivi zlasti opisi dogajanja v zaledju.⁵⁸ Repnikove so pogosto obiskovale rekvizijske komisije, ki so pobirale barvne kovine in seno (za potrebe vojaške konjenice). Na Polzelo so prišli poljski begunci iz Galicije, ki so s seboj pripeljali tudi živino. Repnikovi so vzeli na stanovanje uradnika, ki je delal na pošti ali železnici.⁵⁹ Ko so se razmere na vzhodni fronti nekoliko umirile in so se Poljaki vrnili domov, so na Polzelo prišli begunci iz Goriške. Tokrat so Repnikovi vzeli pod streho italijansko govorečo družino – ostarelega očeta s hčerkama. Na Polzelo so pripeljali tudi ruske vojne ujetnike. Nastanili so jih v baraki na Gmajni, od koder so jih vodili na delo v »zgornjo« tovarno, ki je po letu 1916 prišla v last dr. Wildija in ing. Kurke ter spet pričela obratovati.⁶⁰ Repnikovim so se ujetniki smilili, zato so otroke večkrat poslali k njim z raznimi dobrotami. V zahvalo je eden od njih Olgi izdelal lesen kipec goloba.

Leto dni pred izbruhom vojne je oče Franc opovedal delo v Prymmovi tovarni.⁶¹ Dobri dve leti je nato pomagal na bližnji Paurovi (kasneje Vrečkovi) žagi na Gmajni, ki jo je imel v najemu Ivan Čmak. Leta 1915 je vzel v najem Wolfvov mlin v Dobrteši vasi, kjer je ostal še desetletje po prvi svetovni vojni.⁶² Odločitev se je izkazala za zelo pametno. Mlajši otroci so očetu vsak dan po prihodu iz šole nosili kosilo (približno 2 km). Olga, ki je bila tako pogosto v mlinu, se je dodobra seznanila z delom v mlinu ter s številnimi obiskovalci. V stanovanjskem delu velike mlinske stavbe se je po upokojitvi s soprogo nastanil nekdanji šempetrski nadučitelj Josip Klopčič, ljubiteljski čebelar.⁶³ Za čebelarstvo je navdušil tudi očeta Repnika.

Oče Repnik je med vojno mlel in prodajal moko tudi nad uradno določeno količino, kar je bilo prepovedano. Zato so Repnikovi živeli v strogi konspiraciji,

zeli navaja, da »l.(eta) 1917 poučuje na zavodu tudi Ivana Samobor« (Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 131). I. Samobor je na Polzeli verjetno poučevala le nekaj let.

⁵³ Oče je šolanje v meščanski šoli že plačeval starejši hčerki Ani, ob prevzemu skrbništva nad vnukinjo Gizelo Ferlež pa se je zavezal, da jo bo šolal. Olga je bila po starosti med njima.

⁵⁴ Stalno učiteljsko mesto na Polzeli je dobil leta 1906 in je tu ostal do leta 1919, ko je bil premeščen v Maribor (Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 131). Preden je prišel na Polzelo, je bil učitelj v Mozirju, kjer je bil zelo aktiven pri Savinjskem sokolu. Bil je društveni tajnik in blagajnik, napisal pa je tudi brošuro *Zdrav dub v zdravem telesu* (Miklavc, *Ob 90-letnici*, str. 447–448). Na Polzeli je bil med letoma 1909 in 1912 odbornik, med letoma 1912 in 1917 (?) pa tajnik polzelske podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda (Vovko, *Odborniki*, str. 260). Gl. tudi Podpečan, *Ljudska šola na Polzeli*, str. 31–32 (gl. tudi tam navedeno literaturo).

⁵⁵ Regentovemu sprejemu v Ljubljani je sledilo več sprejemov v večjih krajih, ležečih ob cesti Ljubljana–Maribor. Prvi sprejem v Savinjski dolini je bil konec julija 1920 na Vranskem, nato pa v Šentrupertu, Šempetru, Žalcu in Celju (Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 33).

⁵⁶ *Amerikanski Slovenec*, 18. 8. 1926, str. 1, »Iz Jugoslavije: Savinjska dolina: Polzela«.

⁵⁷ Podpečan, *Spomin na 100-letnico*, str. 31–32.

⁵⁸ Gl. Podpečan, *Prva svetovna vojna*, str. 48–50.

⁵⁹ Prav tam, str. 48. Begunci iz Galicije so bili nastanjeni tudi v »zgornji« tovarni Prymmovega obrata, ki je med prvo svetovno vojno prenehal z delovanjem (Orožen, *Pohištvna industrija »Garant«*, str. 162).

⁶⁰ Orožen, *Pohištvna industrija »Garant«*, str. 162.

⁶¹ V delovni knjižici (Arbeitsbuch) zabeležka (v izvorniku): »Ist bei mir als Werkmeister in Verwendung gestanden. – Entlassen: 1. Juli 1913«. Vir: Arbeitsbuch, št. 6467, str. 39.

⁶² V delovni knjižici (Arbeitsbuch) zabeležka »Anna Wolf/veleposestnica/ St. Peter [v] S.[avinjski] d.[olin]i [št.] 2/ 16. 8. [1]915/ mlinar«. Vir: Arbeitsbuch, št. 6467, str. 40. Ohranjen je tudi obračunska knjižica Franca Repnika (26 str.) za obdobje med decembrom 1925 in junijem 1928.

⁶³ Jožef (Josip) Klopčič je učiteljsko službo v Šempetru v Savinjski dolini nastopil leta 1881 in tu služboval do upokojitve leta 1916 (Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 175). Ime nadučitelja Klopčiča najdemo tudi v imenikih udov slovenskega čebelarkega društva na prelomu iz 19. v 20. stoletje (gl. npr. *Slovenski čebelar 1898*, str. VI).

ki jo je oče zahteval od domačih, prodajalcev žita in kupcev moke. Kljub temu je v mlinu prišlo do rekvizicije, ki jo je izvedel šempetrski trgovec C. Okoliški kmetje, ki so po svojih kanalih izvedeli, da se pripravljala rekvizicija, so prišli mlinarja obvestit, da je lahko pravočasno skrtil del vreč z moko.⁶⁴

Ob koncu vojne je oče Repnik zbolel za antrakso, a ga je uspešno operiral in ozdravil sosed, zdravnik Červinka.⁶⁵

Preskrbljenost s hrano je Repnikovim omogočala, da so lahko sinovom na fronti redno pošiljali pakete. S paketi so med vojno podpirali tudi sorodnika, bogoslovca Ivana Maka, ki je stanoval v Bogoslovnem semenišču v Mariboru.⁶⁶ Pri tem se je posebno angažirala Olgina sestra Marija (»Mici«). V zahvalo ji je Mak posojal v branje različne zgodovinske knjige iz semeniške knjižnice.⁶⁷ Repnikovi so bili kot svatje povabljeni na Makovo novo mašo pri sv. Jožefu v Celju.⁶⁸ Med drugimi gosti se je udeležil tedaj še bogoslovec, kasneje katoliški in nazadnje starokatoliški duhovnik in škof Radovan Jošt.⁶⁹

Olgin brat Albert se je v začetku novembra 1918 vračal domov s 87. frontnim celjskim pešpolkom. Ostanek polka so pred vrnitvijo v Celje slovesno pozdravljali po Savinjski dolini.⁷⁰ Ko je polk prišel na Polzelo, je v bližini Repnikove hiše, na križišču ceste Polzela–Podvin, prišlo do spora med vojaki, ki so se želeli vrniti domov, in polkovnim poveljstvom, ki je želelo, da vojaki v čim večjem številu nadaljujejo pot v Celje. Ta želja polkovnih poveljnikov je bila verjetno povezana z obljubo Rudolfu Maistru po vojaški pomoči pri zasedbi Maribora in Koroške.⁷¹ Vojake je discipliniral eden od poveljnikov, sicer polzelski domačin, major Avgust Kolšek.⁷² Albert in njegov tovariš, ki se nista želela mešati v prepir, sta se umaknila na Repnikov »pòd⁷³« in od tam opazovala, kdaj se bo

spor pomiril, da se bosta pridružila četi. Po prihodu v Celje se je Albert pridružil prostovoljcem za severno mejo.⁷⁴

V Olginih spominih na prvo svetovno vojno so omenjene tudi podrobnosti usod nekaterih vojnih žrtev z območja Polzele, ki do sedaj še niso bile raziskane.⁷⁵ Opisane so tudi nekatere druge zanimivosti, denimo vžig vagona z lojem (sabotaža?) v bližini polzelske železniške postaje ter protiavtstrijsko paradiranje pro(jugo)slovansko usmerjenih domačinov po »nemčurski« Gmajni ob razglasitvi konca vojne.⁷⁶ Na gmajni med Polzelo in Parižljami je Olga doživela srhljivo izkušnjo: videla je kaznovanje ujetega avstrijskega vojaka, ubežnika, ki so ga obesili z glavo navzdol.

Po zaključku šolanja na ljudski šoli se je šla Olga učiti šivanja k Matildi (»Tilčki«) Germadnik v Preserje.⁷⁷ Sicer sposobna mojstrica si je prizadevala predvsem za to, da se vajenke ne bi preveč naučile in ji kasneje predstavljale poslovne konkurence. Opazila pa je, da je Olga za šivanje nadarjena in jo je raje držala pri delu v šivalnici, medtem ko so morale druge vajenke pomagati tudi pri kmečkih opravilih. Olga se je v šiviljstvu izpopolnjevala doma, saj so Repnikovi imeli šivalni stroj znamke Singer. Šiviljske kroje je dobivala od prijateljice Ruže Červinka, ki se je šivanja za domačo rabo učila v modnem salonu Rodič v Ljubljani.⁷⁸ Zadnje leto so vajenke z mojstrico hodile tudi »v štero« k raznim imenitnejšim strankam v bližnji okolici, denimo k družini lastnika tovarne

⁶⁴ Podpečan, Prva svetovna vojna, str. 49.

⁶⁵ Podpečan, Vid Červinka, str. 32.

⁶⁶ Ivan Mak se je rodil leta 1896 v Velenju, umrl pa je leta 1965 kot župni upravitelj v Breznem (*Nekrologij*, str. 65; Pangerl, Župnija Selnica, str. 105). Za sorodstvo I. Maka z Repnikovimi (Acmanovimi) gl. op. 13.

⁶⁷ V kuverti z naslovom »Spomin na Ivana Mak/ duhovnika« je deset razglednic, ki jih je poslal Ivan Mak. Devet razglednic je iz obdobja med 1. oktobrom 1917 in 17. majem 1918 (naslovljenih na Mici Repnik) ter ena iz leta 1923 (naslovljena na rodbino Repnik).

⁶⁸ Makova nova maša je bila julija 1921 (gl. *Bogoljub*, maj/junij 1921, str. 88, »Po domovini: Letošnji novomašniki v lavantinski škofiji«).

⁶⁹ Po prestopu v starokatoliško cerkev je leta 1937 služboval najprej v škofovem uradu v Zagrebu, nato v Celju. Leta 1947 je bil v Zagrebu posvečen v škofa koadjutorja, z ustanovitvijo samostojne škofije Slovenske starokatoliške cerkve pa je leta 1948 postal njen škof (*Enciklopedija Slovenije* 16, str. 97; *Katoliški glas*, 25. 5. 1949, str. 2, »Na poti v narodno cerkev«).

⁷⁰ Švajncer, Celjski polk, str. 42.

⁷¹ Prim. prav tam.

⁷² V drugi polovici novembra 1918 je ob formalnem oblikovanju Celjskega polka prevzel polkovno poveljstvo (prav tam, str. 43).

⁷³ Skedenj (nar.) (*SSKJ* III, str. 667).

⁷⁴ V *Spominskem zborniku ob 60-letnici bojev za severno slovensko mejo 1918–1919* so poimensko navedeni borci, ki so ta status pridobili po zakonu o borcih za severno mejo v letih 1918–1919 (Uradni list SRS, št. 37/68) (*Spominski zbornik*, str. 190). Za takratno Občino Žalec je naveden tudi Albert Repnik (prav tam, str. 216). Gl. tudi *Novi tednik*, 9. 1. 1997, str. 10, »Med najstarejšimi Maistrovimi borci«.

⁷⁵ Prim. Novak, Spomenik padlim, str. 81–82. Spomenik padlim v prvi svetovni vojni (EŠD 10459) stoji pred cerkvijo na Polzeli in je delo kiparja Lojzeta Dolinarja ter kamnoseka Alojzija Vodnika. Postavljen je bil leta 1927 (*Register nepremične kulturne dediščine*, 2017). Na spomeniku je vklesanih 62 imen vojnih žrtev, pri čemer sta poimensko ločena seznama padlih in umrlih za posledicami vojne (Novak, Spomenik padlim, str. 81; Podpečan, Spomin na 100-letnico, str. 32). Na seznamu padlih je prvi naveden Olgin bratranec Avgust Acman, ki pa ni padel (tj. umrl na fronti ali za posledicami ran, pridobljenih na fronti), temveč je kot vojak na dopustu zbolel in umrl za posledicami španske gripe. Za Olgino pripoved o smrti A. Acmana gl. Podpečan, *Tedi ni blo tek ko dôns*, str. 41, št. 33.

⁷⁶ Podpečan, *Tedi ni blo tek ko dôns*, str. 144, št. 243 (vžig vagona); Podpečan, Prva svetovna vojna, str. 49–50 (pro(jugo)slovansko paradiranje po koncu vojne).

⁷⁷ Po razpoložljivih podatkih je Matilda Germadnik obrt opravljala (vsaj od) leta 1920. Verjetno je v tem letu začela z obrtno dejavnostjo (Kralj, *Braslovič*, str. 165). – V delavski knjižici Olge Repnik zapis »Sprejeta kot šiviljska vajenka na triletno učno dobo« s podpisom mojstrice in datumom 1. 6. 1921. Vir: Delavska knjižica št. 409, str. 8.

⁷⁸ »Zdenka Rodič / damski modni salon / Ljubljana, Miklošičeva cesta 10 (Palača »Zadružne gospodarske banke«). Reklamni oglas za omenjeni salon gl. v biltenu *Gledališki list* (št. 35, 1922–23, str. 2).

strojil na Polzeli, dr. Wildija.⁷⁹ Ko je Olga zaključila triletno šiviljsko učno dobo (1924), po takratni zakonodaji še ni bila polnoletna.⁸⁰ Zato ji je oče dokupil potrebna leta, da je lahko odprla samostojno obrt. Stranke so začele prihajati zelo kmalu. Olga je izdelala še posebno veliko poročnih oblek, nevestam pa je običajno uredila tudi frizuro. Kot mojstrica je morala vzeti vajenke, kar ji je, kot vsakemu obrtniku, predstavljalo predvsem dodatno neplačano obremenitev. Pred drugo svetovno vojno je imela dvakrat po dve vajenki, nazadnje pa eno, ki jo je obdržala tudi kot pomočnico. Žal pa vajenke večinoma niso pokazale pravega interesa za šivanje, ker so se šle učiti šiviljstva predvsem zaradi želje staršev ali botrov.

V času opravljanja šiviljske učne dobe in izvajanja samostojne obrti Olga ni imela veliko prostega časa. Poleti se je s prijateljicami včasih hodila kopat na kopalnice ob Savinji, ki ga je uredilo polzelsko olepševalno društvo.⁸¹ Zaradi prijateljstva z Ružo Červinka je bila večkrat gostja njenih staršev, kjer je imela priložnost spoznavati (malo)meščanske salonske navede. Ohranila je nekatere prijateljske stike iz otroških in šolskih let, pridobila pa je tudi novo družbo: takratne polzelske »študente« (dijake), ki so se z vlakom vozili v Celje (gimnazija) ali Žalec (meščanska šola) in so se zaradi podobnega razmišljanja družili tudi v prostem času. V dijaško družbo je Olgo povabila nečakinja Gizela Ferlež, ki je obiskovala meščansko šolo v Žalcu in Celju. Med polzelskimi in okoliškimi dijaki iz te družbe naj omenimo Ivanko Bizjak⁸² in njenega brata Andreja,⁸³ Avgusta (»Gustl«) Cajnka,⁸⁴ Silvo Rojnik (por. Turnšek),⁸⁵ Danico Bernard (por. Kopecky), predvsem pa kasnejšega duhovnika Franca Kača.⁸⁶ Dijaki so prijateljske stike ohranili tudi v študentskih letih. Med Olginimi mladostnimi znanci in prijatelji, ki so prihajali iz Ljubljane na Polzelo na obisk k sorodnikom ali prijateljem, sta v dijaško

(študentsko) družbo zahajala tudi kasnejši gradbenik Maks Puh⁸⁷ in pisatelj Miško Kranjec.⁸⁸ Družba polzelskih dijakov je večkrat hodila na izlete, denimo po opravljeni maturi k Sv. Križu nad Belimi Vodami. Olga je bila skupaj z drugimi, takrat še neporočenimi prijateljicami družica na Kačevi novi maši.⁸⁹ Ko je bil Kač že kaplan v Starem trgu pri Slovenj Gradcu, je nekdanjo družbo povabil na blagoslovitev evharističnega križa na Uršlji gori.⁹⁰ Pri vračanju je družba obiskala takratnega župnika na Selah, pisatelja Ksaverja Meška.⁹¹ S prijateljico, učiteljico Silvo Turnšek je Olga v 30. letih trikrat romala na Brezje – dvakrat peš in enkrat s kolesom.

Leto 1926 zaznamuje nekaj več kot enoletna Olgina romanca s študentom in kasnejšim pravnikom Andrejem (»Drejem«) Bizjakom, bratom njene prijateljice Ivanke.⁹² Kljub temu da so zvezo odobrvali starši obeh, sta se razšla zaradi Olginega prepričanja, češ da je premalo izobražena, da bi se poročila s pravnikom. Andrej Bizjak si je kasneje ustvaril družino, vendar je njega in Olgo prekinjeno razmerje ves čas čustveno obremenjevalo.⁹³

Nemško-slovenske spore na Polzeli je po prvi svetovni vojni zamenjala do takrat manj izrazita politična diferenciacija. Repnikovi se v politiki niso aktivno udeleževali. Ker je Olga rada poslušala govore, je očeta pregovorila, da sta se udeležila političnega shoda SLS v okolici Prebolda, na katerem je govoril dr. Anton Korošec.⁹⁴ Shod se je predčasno končal zaradi izgredov političnih nasprotnikov. Poleg liberalcev in klerikalcev so bili med obema vojnama na

⁷⁹ Dr. Siegfried Wildi in ing. Karel Kurka sta leta 1916 kupila »zgornjo« tovarno nekdanjega Prymmovega koncerna, ki sta jo spremenila v tovarno tanina – strojil za živalske kože (Orožen, *Kratka zgodovina*, str. 227).

⁸⁰ V delavski knjižici Olge Repnik žig Rokodelsko obrtniške zadruge Vransko, podpis mojstrice in zapis »Se je tri leta z prav dobrim uspehom šiviljstva izučila in bila radno oproščena.« Datum: 1. 6. 1924. Vir: Delavska knjižica št. 409, str. 9.

⁸¹ Gl. *Ilustrirani Slovenec*, 11. 10. 1925, str. 161 (4) sl., »Križem Slovenije«.

⁸² Učiteljica. Poročena je bila s pisateljem Miškom Kranjcem. Gl. tudi op. 88.

⁸³ Gl. op. 93.

⁸⁴ Hidropilot – lovski pilot pomorskega letalstva v vojski Kraljevine Jugoslavije s činom poročnika (Kranjc, *Slovenska vojaška inteligenca*, str. 201).

⁸⁵ Učiteljica. Med letoma 1927 in 1941 ter ponovno po drugi svetovni vojni je poučevala na polzelski šoli (Marovt, *Osnovna šola Polzela*, str. 248, 250).

⁸⁶ Med drugo svetovno vojno je bil kot kaplan v župniji sv. Magdalene v Mariboru izseljen na Hrvaško, kjer je 17. oktobra 1942 umrl tragične smrti v taborišču Jasenovac (*Palme mučenikstva*, str. 55, sl.; *Nekrologij*, str. 59). Več o njem gl. Podpečan, Duhovnik Franc Kač, str. 30–31 (gl. tudi tam navedeno literaturo).

⁸⁷ Gradbenik in geomehanik. Pred drugo svetovno vojno in po njej je projektiral in vodil gradnjo (železniških) mostov in cest na različnih območjih Slovenije in Jugoslavije (*Enciklopedija Slovenije* 10, str. 14).

⁸⁸ Pripovednik in časnikar. Ustvaril je enega najboljšejsih knjižnih opusov na Slovenskem. Po vojni je deloval kot urednik ter direktor časopisov in knjižnih založb. Dvakrat je bil predsednik Društva slovenskih književnikov. Leta 1953 je postal član SAZU (*Enciklopedija Slovenije* 5, str. 388).

⁸⁹ Kačeva nova maša je bila 22. julija 1934 na Polzeli (gl. *Slovenski gospodar*, 11. 7. 1934, str. 3, »Novice: Osebne vesti: Letošnji novomašniki«).

⁹⁰ Slovesnost ob blagoslovitvi evharističnega križa na Uršlji gori je potekala 25. julija 1935 (gl. *Slovenski gospodar*, 7. 8. 1935, str. 7, »Društvene vesti: Razbor pri Slovenjgradcu«).

⁹¹ Pisatelj, dramatik in pesnik. Župnik na Selah od leta 1921 do začetka druge svetovne vojne ter ponovno od leta 1945 do smrti 1964 (*Enciklopedija Slovenije* 7, str. 97–98; *Slovenska književnost*, str. 227–228).

⁹² V zapuščini 5 pisem Andreja Bizjaka Olgi Repnik iz obdobja med 7. junijem in 30. avgustom 1926. Večina pisem ni ohranjenih.

⁹³ Pred drugo svetovno vojno srezki načelnik. Umril med vojno kot partizan v nepojasnjenih okoliščinah. Po podatkih zgodovinsko-zrtvoslovne raziskave, ki jo je med letoma 1997 in 2012 izvajal Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, se je to zgodilo 31. decembra 1944 nad Lučami (gl. *Sistory: Zgodovina Slovenije → Smrtne žrtve druge svetovne vojne*, 2017).

⁹⁴ Verjetno je šlo za predvolilno zborovanje SLS v St. Pavlu pri Preboldu ali v Matkah januarja 1923, o katerem poroča tudi *Slovenski gospodar* (25. 1. 1923, str. 3, »Naša zborovanja: Štore pri Celju«).

Polzeli med tovarniškimi delavci opazni tudi začetki organiziranega delavskega gibanja.⁹⁵ K Repnikovim je pogosto zahajal očetov znanec iz tovarne, upokojeni ključavničar Štefan Vede iz Podvina, ki je bil po prepričanju socialni demokrat. Sicer pa se je politično-nazorska diferenciacija odražala predvsem v delovanju društev Sokol in Orel.⁹⁶ Člani društva Orel so bili nazorsko in tudi sicer močno naslonjeni na polzelsko prosvetno društvo.⁹⁷ Medtem ko so med pripadniki Orlov prevladovali mlajši kmečki posestniki in njihovi otroci, ki so bili doma predvsem v starem (kmečkem) delu Polzele in v okoliških vaseh, je bilo največ pripadnikov sokolstva na nekdanji »nemčurski« Gmajni, kjer so prevladovali novi naseljenci, ki so se ukvarjali s pretežno nekmečkimi dejavnostmi (tovarniški delavci, obrtniki ipd.). Lokalna diferenciacija se je odrazila tudi pri izboru lokacij za gradnjo društvenih domov.⁹⁸

Olga je imela prijatelje in znance pri obeh društvih, zato se je vedno odzvala povabilu za pomoč pri izvedbi društvenih vesellic (prodaja pijač v društvenih šotorih ipd.). Po naročilu je sokolicam in orlicam šivala društvene uniforme. Zaradi lepe dikcije so jo kmalu povabili k sodelovanju na kulturnem področju. V okviru prosvetnega društva je denimo odigrala vlogo Marije v zelo odmevnem Pasijonu (1930). Za njegovo izvedbo je društvo nabavilo nov oder, kostume pa so si izposodili v Ljubljani.⁹⁹ Namen izvedbe Pasijona je bil zbiranje sredstev za zidavo društvene doma. Z gradnjo so začeli še istega leta.¹⁰⁰ Olga je glavno vlogo odigrala tudi v igri Materinsko srce, ki je bila namenjena zbiranju sredstev za nov oltar v polzelski cerkvi.¹⁰¹

Zaradi močne navezanosti Orlov na prosvetno

25-letna Olga Repnik. Na hrbtni strani fotografije napis »Januar 1931«.

društvo so polzelski Sokoli poleg telesnovzgojne razvijali lastno kulturno dejavnost. V obdobju med obema vojnama so uspešno pripravili več iger. Olgo je k sodelovanju povabil režiser, (kasnejši) mož njene nečakinje Gizele, sicer učitelj in sokolski vaditelj Adolf Polanc. Med njenimi odmevnejšimi vlogami je bila vloga Maričke v ljudski igri Revček Andrejček.¹⁰² Z igro so gostovali v nekaterih bližnjih krajih.

Olgina nečakinja Gizela Ferlež se je leta 1931 poročila z učiteljem na polzelski ljudski šoli Adolfom Polancem.¹⁰³ Po poroki sta stanovala v šoli. Naslednje leto se je zakoncema rodil sin Adi. Po kompliciranem porodu je otrok zbolel za vnetjem možganske mreže in si od bolezni ni nikoli opomogel. Ker sta bila starša zaposlena, se je z otrokom, ki je potrebo-

⁹⁵ Lajh, Utrinki, str. 84–85.

⁹⁶ Telovadno društvo Sokol je bilo na Polzeli ustanovljeno takoj po koncu prve svetovne vojne (1918) (Marovt, Delovanje, str. 216). Orlovski odsek je bil ustanovljen leta 1920 (Novak, Sokol in Orel, str. 215).

⁹⁷ Prosvetno društvo je bilo ustanovljeno leta 1899 kot Katoliško bralno društvo (Novak, 85 let, str. 267). Med ustanovnimi člani je bil Olgin oče Franc Repnik (gl. prav tam, str. 267). Franc Repnik je bil tudi ud Mohorjeve družbe med letoma 1901 in 1905 ter ponovno od 1912 do 1914 (gl. *Koledar Družbe sv. Mohorja* 1902, str. 44; 1904, str. 43; 1905, str. 46; 1906, str. 46; 1913, str. 107; 1914, str. 124; 1915, str. 109). – Po prepovedi orlovskega odseka z nastopom šestojanuarske diktature (1929) so na Polzeli ustanovili fantovski odsek v okviru prosvetnega društva (Novak, Sokol in Orel, str. 215).

⁹⁸ Sokolski dom so med letoma 1934 in 1936 postavili na Gmajni (Marovt, Delovanje, str. 217). Prosvetni dom so v letih 1930–1931 postavili v središču Polzele (Novak, Sokol in Orel, str. 270).

⁹⁹ *Slovenski gospodar*, 13. 8. 1930, str. 9, »Naša društva: Pasijon v Savinjski dolini«. Igro so izvedli v prostorih »zgornje« tovarne.

¹⁰⁰ Novak, 85 let, str. 269.

¹⁰¹ Igro, ki jo je pripravilo prosvetno društvo, so maja 1930 odigrali v dvorani gostilne Cimperman na Polzeli (*Slovenski gospodar*, 14. 5. 1930, str. 10, »Naša društva: Polzela«). Nov glavni oltar v polzelski cerkvi, delo kiparja Sojca, so postavili še istega leta (gl. Curk, *Topografsko gradivo* 2, str. 67).

¹⁰² Igro, ki jo je pripravil dramski odsek polzelskega Sokola, so v režiji Adolfa Polanca marca 1931 odigrali v dvorani gostilne Cimperman na Polzeli (*Jugoslovan*, 18. 3. 1931, str. 5, »Braslovče«).

¹⁰³ Vir: Heiratsurkunde Nr. IX/50. Heilenstein, den 1. September 1944. – Adolf Polanc je stalno učiteljsko mesto na Polzeli dobil leta 1927 (Lužar et al., *Stalež*, str. 107). Na Polzeli je učil do leta 1941, ko so ga po kapitulaciji jugoslovanske vojske zajeli Nemci in je moral v vojno ujetništvo (Marovt, Osnovna šola Polzela, str. 250). Do 29. decembra 1945 je bil prvi povojni organizator osnovne šole na Polzeli; na isti (osemletni) šoli je poučeval od leta 1957 do upokojitve leta 1966 (prav tam, str. 259).

val stalno nego, ob dopoldnevih ukvarjala predvsem Olga. Kmalu jo je to delo tako zaposlovalo, da se je odločila zapreti obrt, četudi je ob skrbi za otroka še vedno šivala. Za Adija je skrbela vse do njegove smrti († 1942).

Poleg udejstvovanja na kulturnem področju je v obdobju med obema vojnama Olga sodelovala tudi na prireditvah, ki jih je pripravljala Požarna bramba Polzela. Repnikovi so gasilstvo ves čas podpirali. Olgin oče Franc in brat Franc sta bila člana požarne brambe (Feuerwehr) v Prymmovi tovarni, brat Konrad pa (kasneje) Požarne brambe Polzela.¹⁰⁴ Udeležba deklet na prireditvah je bila še posebej zaželeno, saj so sodelovale kot spremljevalke uniformiranih članov Požarne brambe v slavnostnem sprevodu. Med prireditvami je bila najbolj znana vinska trgatev, ki jo je društvo običajno priredilo v eni od polzelskih gostiln.¹⁰⁵

Pred drugo svetovno vojno so si Olgini bratje in sestre večinoma že ustvarili družine. Olga je vse življenje vzdrževala stike z vsemi, posebno z družino sestre Angele, ki je bila poročena s krojaškim mojstrom Gottfriedom Riesenfellnerjem v trgu Krieglach na avstrijskem Štajerskem.¹⁰⁶ Leta 1938 je prvič odšla k njim na obisk, in sicer kot namestnica odsotnega birmanskega botra nečaku Gottfriedu ml. (»Friedl«).¹⁰⁷ Olgini obiski v Krieglachu so se nadaljevali še dolga desetletja, dokler niso po smrti nečakinje Erne († 1978) družinske hiše prodali. Ob Olginem prvem obisku je bila Avstrija že priključena Rajhu (Anšlus). Riesenfellnerjevi in njihovi znanci, ki se niso strinjali z anšlusom, so Olgi pripovedovali, kaj se je ob priključitvi dogajalo v Krieglachu, o novem režimu pa se je lahko prepričala tudi sama. Pri sprehodu s sorodniki po trgu, kjer so srečevali znanke, ni želela odzdraviti z obveznim nacističnim pozdravom, ker ga je dojemala kot nepotrebno malikovanje politika (Hitler). Sicer pa je Olga na tem ali enem od drugih sočasnih obiskov Krieglacha opazila pred-

nosti avstrijske socialne (pokojninske) politike.¹⁰⁸ Za ilustracijo navajamo odlomek iz Spominov:

Erna (nečakinja, op. avt.) je imela eno tako majhno špecerijo in vsakega prvega v mesecu je bila polna starih ljudi; so kupovali cukre¹⁰⁹ pa tako. To se mi je tako čudno zdelo, sem ji rekla: »Pa od kod imajo denar?!« Je rekla: »Saj imajo penzije. Ne veliko, imajo pa.« Pri nas (= v predvojni Jugoslaviji, op. avt.) kaj takega ni bilo za misliti. Kar si v mladosti prišparal, si v starosti užival. Samo državni uslužbenci – učitelji, poštarji, železničarji in žandarji so imeli penzije. Drugi pa nič.

Nekaj let pred drugo svetovno vojno sta Olgina starša praznovala zlato poroko, leta 1938 pa je umrl oče Repnik. Politična situacija v Evropi in svetu je v tem času med Polzelani že vzbujala bojazen, da bo tudi v Jugoslaviji prišlo do vojne.

Po jugoslovanskem porazu v aprilski vojni (1941) so Polzelo zasedle nemške okupacijske enote.¹¹⁰ Z okupatorjevim prihodom se je na Polzelo vrnil direktor tovarne nogavic¹¹¹ in predvojni član Kulturbunda Georg Eftkowsky, ki je po razveljavitvi nemško-jugoslovanskega pakta pobegnil v Avstrijo. Okupacijska oblast ga je imenovala za prvega nemškega župana na Polzeli.¹¹²

Glavni raznarodovalni ukrepi okupacijske oblasti so bili usmerjeni predvsem proti slovenskemu jeziku in kulturi. Nova oblast je prepovedala uporabo slovensčine v uradih in javnosti, nemščina pa je postala učni jezik v šolah. Razpustili so slovenska društva in organizacije ter zaplenili društveno premoženje.¹¹³ Takšno usodo sta doživela tudi polzelska prosvetni in sokolski dom. Okupator je izvajal tudi druge oblike nasilja, od katerih so bili najbolj množičen ukrep izgoni prebivalstva. Za izgon so bili predvideni najzavednejši Slovenci, predvsem izobraženci, nato pa še vsi tisti, ki iz rasnih in političnih razlogov ne bi bili primerni za ponemčenje in pridobitev nemškega državljanstva.¹¹⁴ Na Polzeli so že kmalu po

¹⁰⁴ Požarna bramba Polzela je imela ustanovni občni zbor leta 1904 (gl. *Slovenski gospodar*, 10. 11. 1904, str. 6, »Društvena naznanila: Novo ustanovljena požarna bramba na Polzeli«). Tovarniška požarna bramba (Feuerwehr) v Prymmovi tovarni je nastala nekaj let kasneje, verjetno leta 1906, saj *Slovenski gospodar* (8. 3. 1906, str. 5) in *Štajerc* (15. 4. 1906, str. 2) omenjata veselico, ki jo je tovarniška nemška »Feuerwehrman-schaft« priredila na Polzeli. V zapuščini Olge Repnik fotografija tovarniških gasilcev pred Jelenovo gostilno na Gmajni. Na hrbtni strani napis »Fojerver/ 1913«. Gl. tudi publikacijo *110 let gasilstva na območju Občine Polzela*.

¹⁰⁵ Leta 1912 je društvo veselico z vinsko trgatvijo pripravilo v prostorih gostilne Cimperman (gl. *Narodni list*, 3. 10. 1912, str. 4, »Društvene in druge prireditve: Iz Polzele«). Omenjeno prireditev je občasno pripravljalo tudi polzelsko prosvetno društvo (gl. *Slovenski gospodar*, 23. 10. 1924, str. 3, »Prireditve: Polzela«; *Slovenski gospodar*, 4. 10. 1928, str. 7, »Naša društva: Polzela«).

¹⁰⁶ V adresarju za industrijo, obrt, komercialo in kmetijstvo Avstrije za leto 1938 je med štirimi krojači v Krieglachu naveden tudi Gottfried Riesenfellner (gl. *Adressbuch*, str. 1005).

¹⁰⁷ Boter, učitelj Polanc, ni dobil službenega dopusta.

¹⁰⁸ Avstrija je nemški pokojninski sistem uradno uvedla 26. marca 1938 (Mierzejewski, *History*, str. 125).

¹⁰⁹ Bonbone (iz nem.).

¹¹⁰ Rihter, *Zgodovina*, str. 87; Ferenc, Nemška okupacija, str. 9–10. Slovenska Štajerska je med nemško okupacijo skupaj z nekaterimi priključenimi območji Dolenjske in Gorenjske predstavljala posebno upravno enoto, imenovano Spodnja Štajerska (Mikola, *Revolucionarno nasilje*, str. 19).

¹¹¹ Leta 1919 je »spodnja tovarna« nekdanjega Prymmovega koncerna prišla pod nadzor Kraljevine SHS in se 1924 preimenovala v »Tovarno lesnih izdelkov«. Podjetje, ki je kasneje prešlo v last delničarjev, se je leta 1926 uradno preoblikovalo v tovarno tkanin in pletenin. Po številnih spremembah delniške strukture sta 1. 7. 1927 izključna lastnika tovarne postala Albert in Teodor Reiser, ki sta podjetje preusmerila v proizvodnjo nogavic (Orožen, »Polzela«, tovarna nogavic, 150–151).

¹¹² Rihter, *Zgodovina*, str. 87. Eftkowsky je bil župan na Polzeli (Heilenstein) med letoma 1941 in 1942 (Novak, Polzela – občina, str. 132). Gl. tudi op. 132.

¹¹³ Mikola, *Revolucionarno nasilje*, str. 24.

¹¹⁴ Rihter, *Zgodovina*, str. 87; Kregar, Okupacijsko nasilje, str. 129; Mikola, *Revolucionarno nasilje*, str. 24–25.

okupaciji aretirali številne domačine, ki so jih nato skupaj z družinskimi člani izselili na Hrvaško ali v Srbijo.¹¹⁵ Pri izgonu slovenskih družin je okupator upošteval stanovanjske potrebe novih naseljencev in nameščencev – priseljence iz Bukovine.¹¹⁶ V nekatere izpraznjene hiše na Polzeli so naselili priseljence iz Bukovine, v večjih objektih, denimo v Šokolskem domu, pa nemške vojake. Domačini, tudi Repnikovi, so si morali kmalu po začetku okupacije priskrbeti podatke iz matičnih knjig, s pomočjo katerih so za dva rodova nazaj dokazovali, da med njihovimi predniki ni Judov.

Iz težkega obdobja ob začetku okupacije naj iz Spominov posebej omenimo Olgino srečanje in pogovor z novim vodjem žalske žandarmerije, doma iz Krieglacha, družinskim znancem Riesenfellnerjevih. Pri obisku domačega kraja so mu Riesenfellnerjevi dali denar s prošnjo, naj se oglasi na Polzeli in ga izroči Repnikovi mami. Žandar je Repnikovim v pogovoru priporočil, naj se ne včlanijo v nobeno od organizacij, k čemur jih bo nagovarjala nova oblast, naj se distancirajo od politike in se držijo zase. Povedal je tudi, da dnevno uničuje ovadbe, ki jih pišejo domačini zaradi neporavnanih predvojnih osebnih računov.

Učitelj Polanc, ki je kapitulacijo jugoslovanske vojske doživel v Novem mestu, je prišel v nemško vojno ujetništvo. Gizela je morala izprazniti stanovanje v polzelski šoli in se z otrokom preseliti k Repnikovim. Tja so odpeljali tudi zvrhan voz Polančevih knjig, ki jih je Olga zaradi nevarnosti preiskave ali aretacije sežgala v krušni peči. Obenem je zakopala spominski kolajni, ki ju je Polanc dobil za prosvetno in sokolsko delo. Strah pred morebitno aretacijo je bil upravičen, saj je Olgi v zvezi s Polančevo sokolsko uniformo s preiskavo osebno zagrozil župan Eftkowsky. Do omenjene preiskave ni prišlo, so pa Repnikovi v času vojne doživeli številne druge nemške preiskave, pa tudi obisk gestapovskega vohuna, t. i. raztrganca, ki je preoblečen v žensko podnevi nadlegoval Olgino sestro Marijo (»Mici«) za različne stvari.¹¹⁷ Odšel je praznih rok.

¹¹⁵ Po podatkih ZZB Žalec so na Polzeli izselili skupno 19 družin in 11 posameznikov (Rihter, *Zgodovina*, str. 90).

¹¹⁶ Priseljence iz Bukovine omenja poročilo političnega komisarja Celja Antona Dorfmeistra (avgust 1941), in sicer kot bodoče nameščeno osebe v okupacijski državni upravi. Omenjeni so v Dorfmeisterovem odgovoru v zvezi s stanovanjsko problematiko novih uradnikov in nameščencev, češ da je Uradu za utrjevanje nemštva zaupana priselitev bukovinskih Nemcev, zato mora najprej poskrbeti zanje (Ferenc, *Nemška okupacija*, str. 15).

¹¹⁷ Obveščevalne enote pod poveljstvom Gestapa so bile oblečene deloma v civilne, deloma v vojaške obleke kot partizani. Njihova naloga je bila, da med ljudstvom nastopajo kot partizani, zbirajo obveščevalne podatke in ovajajo ljudi, ki so kakorkoli povezani s partizani. Glede na tajno poročilo iz marca 1942 o izvršitvi priprav za vključitev vermanšafta v boj proti partizanom na ozemlju Spodnje Savinjske doline Stane Terčak sklepa na začetek pojava omenjenih enot na območju Spodnje Savinjske doline po tem obdobju (gl. Terčak, *Med Mrzlico in Dobrovljami*, str. 112).

Nacistična oblast je v skladu z rasnimi idejami in teorijami na okupiranem ozemlju začela z uničevanjem t. i. »življenja množičnega življenja«.¹¹⁸ V praksi je to pomenilo množičen pomor duševno in neozdravljivo bolnih ter telesno onemoglih ljudi vseh starosti.¹¹⁹ Na Polzeli je bil za izvajanje te politike zadolžen Schnaubelt, eden od predvojnih vodilnih ljudi v tovarni nogavic.¹²⁰ Informacije o Polančevem Adiju je iskal pri zdravniku Voušku, ki je o tem obvestil Repnikove. Do Adijeve deportacije in evtanazije ni prišlo, ker je nekaj mesecev po Schnaubeltovem poizvedovanju umrl naravne smrti. Smrt otroka, za katerega je žrtvovala deset let življenja, je Olgo psihično strla. Sestra Angela je zato k Repnikovim napoltila hčerko Erno z naročilom, naj jo pripelje s sabo v Krieglach, kjer ji bo sprememba okolja pomagala, da se spet postavi na noge. Olga je v Krieglach odšla maja 1942.

Na avstrijskem Štajerskem posledic vojne niso tako občutili, sploh pa ne pri gospodarsko uspešni družini Riesenfellner. Olgin svak Gottfried je bil daleč naokoli znan kot specialist za izdelavo štajerske moške noše (Steieranzug). Olga, ki mu je pomagala v delavnici, je od njega veliko pridobila tudi v strokovnem smislu. Iz Krieglacha je na Polzelo prihajala le na kratke obiske. Pri tem je domačim prinašala razne dobrote, saj zaradi nemške okupacije slovenske Štajerske ni bilo več carinskih kontrol, ki so Repnikovim pred vojno in po njej povzročale nemalo nevšečnosti. Gottfried jo je nagovarjal, naj ostane še kakšno leto v Krieglachu, saj bo toliko zaslužila, da si bo lahko kupila avtomobil. Vendar se je zaradi domotožja po letu dni odločila, da se vrne domov.

Po vrnitvi na Polzelo je morala Olga ponovno prijaviti stalno bivališče na Polzeli, kar je pomenilo, da bo oblast kmalu preverila njen zaposlitveni status.¹²¹ Obrti ni nameravala obnoviti, saj sta bili na domačiji večidel sami s sestro Marijo in bolešno mamo.¹²² Na razgovoru, kamor so jo povabili z ob-

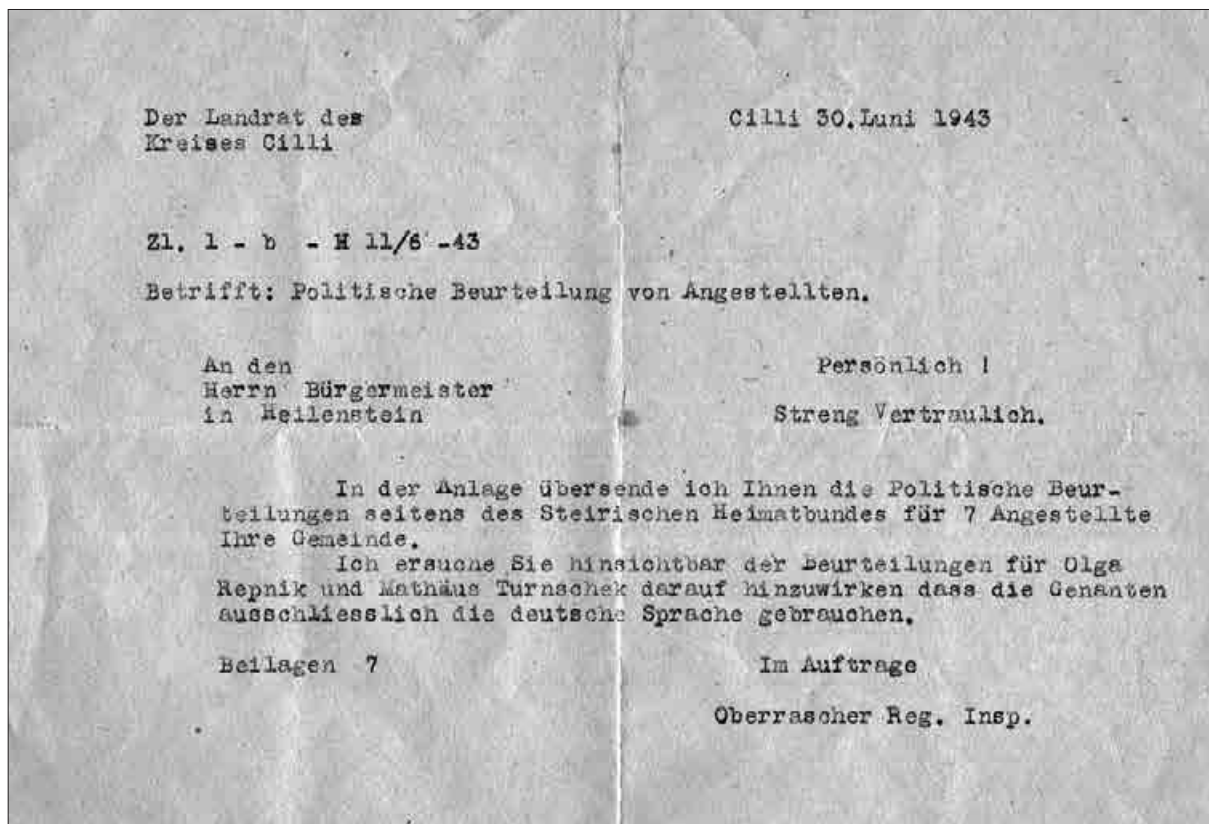
¹¹⁸ Kregar, *Okupacijsko nasilje*, str. 146. Omenjeno uničevalno politiko, za katero se je uveljavil izraz »nacistična evtanazija«, so v Rajhu začeli izvajati že leta 1939.

¹¹⁹ Kregar, *Okupacijsko nasilje*, str. 146.

¹²⁰ V vaški kroniki (Dorfbuch Heilenstein), ki so jo morale pisati občine v času okupacije, je zapisan podatek, da so bile v obdobju Kraljevine Jugoslavije na Polzeli samo tri družine, ki so se aktivno opredeljevale za nemštvo, in sicer Eftkowsky, Schnaubelt in Endler (Rihter, *Zgodovina*, str. 87–88).

¹²¹ Odredba šefa civilne uprave O začasnemu ureditvi obrtništva na Spodnjem Štajerskem ukazuje obvezno prijavo obrti, in to tudi za osebe, ki obrti ne opravljajo več, pa jim obrtno dovoljenje še ni poteklo (Ferenc, *Nemška okupacija*, str. 30). V zapuščini Olge Repnik uradno povabilo (Vorladung) takratne Občine Polzela (Heilenstein), datirano 25. 2. 1943.

¹²² Gizela Polanc se je v letih 1925–1928 pri celjskem zobozdravniku Rihardu Klobučarju izučila za zobotehnico. Vir: Izučno izpričevalo št. 145/ 28. Celje, dne 15. septembra I. [1]928. Na dokumentu sta zobozdravnikov žig ter podpis »R. Klobučar/ konc.[esijski] zobotehnik«. Po končani učni dobi se je Gizela zaposlila pri istem zobozdravniku in pri njem ostala v službi do konca druge svetovne vojne. Gl. tudi op. 190.

*Prepis strogo zaupnega dokumenta o politični presoji zaposlenih na takratni Občini Polzela (Heiligenstein).
Dopis je urad Deželnega svetnika okrožja Celje (Der Landrat des Kreises Cilli) županu Občine Polzela
(Heiligenstein) Emmerichu Gerhalterju poslal 30. junija 1943.*

čine, je župan Emmerich Gerhalter ugotovil, da zna dobro nemško, in ji ponudil delo na občini.¹²³ Ker se je obotavljala, ji je povedal, da bo sicer morala na delo v tovarno v Nemčiji (Arbeitsdienst). To za Olgo nikakor ni prišlo v poštev, a je kljub temu oklevala. Zavedala se je, da je delo na občini nevarno, saj bo morala delati s politično obremenjenimi ljudmi, ki bodo pozorni na vsako njeno besedo. Prepričana pa je bila tudi, da ne obvlada knjižne nemščine, ki bi bila potrebna za takšno delo. Ta pomislek je izrazila tudi županu, ki ji je odvrnil, da knjižne nemščine ne obvlada dobro niti sam. Olgo so najprej namestili v kletne prostore, na oddelek za izdajo blagovnih nakaznic (Bezugschein).¹²⁴ Delo se je izkazalo za zelo nehvaležno, saj je morala poslušati pritoževanja strank glede domnevno nepoštenih kriterijev pri razdeljevanju dobrin. Še pomembnejši razlog za odpor do dela je

predstavljala sodelavka v pisarni, soimenjakinja Olga Schnaubelt.¹²⁵ Med delom je vsak trenutek izkoristila za nacistično propagando in skušala Olgo Repnik zaplesti v politične diskusije. Že po nekaj tednih je bilo Olgi dela na tem oddelku dovolj. Ker ji ni uspelo s simulacijo bolezni, je odšla k županu in mu povedala, da na oddelku za izdajo blagovnih nakaznic ne bo več delala. Župan jo je po premisleku premestil v prvo nadstropje, na oddelek za prijave in odjave bivališč ter kataster. Tu je Olga ostala do konca vojne.

Delo na novem oddelku je bilo povsem drugačno; sodelavci so bili bodisi domačini – Slovenci – bodisi nemški uradniki, ki so delo opravljali nepolitično. Že čez nekaj mesecev si je Olga zaradi sporazumevanja s strankami – domačini – v slovenskem jeziku nakopala ovadbo. Strogo zaupni dopis o politični primernosti občinskih uslužbencev, ki je zaradi ovadbe omenjal tudi njo, ji je skrivaj pokazala naklonjena nemška sodelavka, koroška Nemka Rottleitner.¹²⁶

¹²³ Emmerich Gerhalter je bil župan na Polzeli med letoma 1942 in 1945 (Novak, Polzela – občina, str. 132).

¹²⁴ Uradi pri deželnih svetnikih v vseh štirih t. i. alpskih pokrajinah (Štajerski, Koroški, Tirolski in Salzburški) so morali redno dostavljati podatke o številu prebivalstva v svojih okrožjih, nato pa je deželni gospodarski urad v Salzburgu določal kontingente posameznih potrošnih predmetov glede na izdane državne oblačilne karte (Reichskleiderkarte), prijavljene potrebe (t. i. Antrag), na katere so izdajali nakaznice (Bezugscheine) itd. (Ferenc, Nemška okupacija, str. 25).

¹²⁵ Gl. op. 120. Olga Schnaubelt je tik pred koncem vojne z ljubimcem, občinskim uradnikom Pratschkerjem, pobegnila s Polzele.

¹²⁶ Olga si je z vednostjo uradnice Rottleitner naredila prepis. Dokument je izdal urad Deželnega svetnika okrožja Celje (Der Landrat des Kreises Cilli) pod oznako »Zl. 1 - b - H 11/6 - 43« 30. junija 1943. Naslovljen je na župana občine

Zaradi dela na občini je Olga doživljala pritiske, da se mora včlaniti v eno od nacističnih ženskih organizacij.¹²⁷ Posebno intenzivni so bili pritiski slovenske vrstnice, nekdanje sošolke iz Schulvereineove šole. Olga, ki se ni hotela včlaniti, je obiskala eno od vodilnih v organizaciji, priseljeno bukovinsko Nemko. Povedala ji je o pritiskih in se izgovarjala, da se zaradi naporenega dela na občini in doma ne more družbeno udeleževati. Razumevajoča Nemka ji je obljubila posredovanje, da je ne bodo več obremenjevali z včlanitvijo, kar se je tudi zgodilo.

Slovenski občinski uslužbenci, zlasti domačini, so bili domala vsi povezani z odporiškim (partizanskim) gibanjem. Za Olgo so partizanski sodelavci že ob prihodu na občino vedeli, da je njihova simpatizerka. H konkretnemu sodelovanju sta jo pritegnili partizanski sodelavki, slovenski uslužbenki občine Šmartno ob Paki (St. Martin an der Pack). Osebe sosednje občine se je namreč v drugi polovici leta 1944 po partizanskem napadu na Šmartno ob Paki preselilo na Polzelo, kjer je ostalo do konca vojne.¹²⁸ Olga je v svoji pisarni skrivala partizanski sanitetni material, sodelovala pa je tudi pri drugih akcijah po navodilih partizanskih sodelavcev, denimo pri predhodnem obveščanju domačinov, ki jim je grozila aretacija. Njeno najpogumnejše dejanje je bilo, ko sta s sodelavko Milico Košec (por. Terglav) ponaredili seznam vojaških obveznikov. Potencialne nabornike, ki bi jih vpoklicali v nemško vojsko, sta »pomladili« za nekaj let ali mesecev, prirejen seznam pa poslali v Celje. Nemci prevare niso odkrili.¹²⁹ Sicer pa so si partizani leta 1944 pri Repnikovih pri akciji tudi »izposodili« sekiro, s katero so onesposobili polzelsko pošto.¹³⁰ Repnikova hiša je bila poškodovana

v navzkrižnem streljanju ob partizanski rekviziciji v trgovino Cvetko.¹³¹

Podobno kot smo omenili za Olgine spomine na prvo svetovno vojno, tudi spomini na dogajanje med drugo svetovno vojno na Polzeli pomembno dopolnjujejo in v posameznih primerih podajajo drugačno različico dogodkov, kot so prikazani v zgodovinski in t. i. partizanski memoarski literaturi.¹³²

Olga je skupaj z drugim slovenskem osebjem ostala na občini tudi po koncu vojne. Takoj po vojni so jo predstavniki nove oblasti povabili, naj vodi glavno blagajno na partizanskem mitingu v prosvetnem domu na Polzeli. Povabili so jo tudi za članico komisije na prvih volitvah. Takratni vodilni polzelski funkcionar A. K., med vojno partizanski terencec, si je še posebno prizadeval, da bi bila še naprej zaposlena na občini, za kar pa se Olga ni odločila. Razlogi so bili ideološke in osebne narave. Stresno delo v vojnem času se je nadaljevalo tudi v povojnem obdobju, saj je bilo revanšizem revolucionarne oblasti mogoče čutiti na vsakem koraku. Že po odhodu z občine je bila Olga pisno vabljena na izredno delo kot zapisničarica. Ko je nekdanjega sodelavca vprašala za razlog vabila, ji je svetoval, naj se ne odzove. Posredno ji je namignil, da gre za zapisničarsko delo pri popisu aretiranih domačinov, osumljenih sodelovanja z okupatorjem, pred njihovo deportacijo v Celje.¹³³ V Spominih so navedena nekatera imena takratnih aretirancev, dodane pa so tudi podrobno-

¹³¹ Rihter, *Zgodovina*, str. 109–110, 112–113; Podpečan, *Nekaj spominov*, str. 41.

¹³² Kot primer omenimo usodo prvega nemškega župana na Polzeli (predvojnega direktorja tovarne nogavic) Geoga Eftkowskega. Pesnica in pisateljica, sicer polzelska rojakinja Neža Maurer v dokumentarni spominski publikaciji *Zveza mora ostati* omenja razliko pri delovanju županov slovenske in nemške narodnosti na Štajerskem med drugo svetovno vojno. Pri tem poudarja, da so domačini, ki so bili postavljeni za župane v začetku okupacije, s prebivalstvom pogosto grše ravnali kot kasnejši župani, ki so bili Nemci. Pred župani – domačini, ki so svojo funkcijo v vojnem času pogosto izkoristili za poravnavanje predvojnih osebnih računov, so morali posredovati partizani, ki so takega človeka odstranili. Pri tem N. Maurer navaja primer Polzele: »Tako je bilo na Polzeli znano, da so partizani spravili prvega župana« (gl. Maurer, *Zveza mora ostati*, str. 242). Olga Repnik v Spominih navaja drugačno različico, in sicer da je župan Eftkowsky prostovoljno odšel na vzhodno fronto, kjer je padel. Pritrjuje ji osmrtnica, objavljena v časopisu *Marburger Zeitung* (27./28. 3. 1943, str. 11), v kateri sta navedena tudi vzrok in kraj smrti: »Georg Eftkowski/ Am 10. 03. 1943 in einem Kriegslazarett im Osten/ für Großdeutschland und seinen geliebten Führer/ gestorben ist.«

¹³³ Povojna revolucionarna oblast je že takoj po koncu vojne začela aretirati ljudi, osumljene sodelovanja z okupatorjem. Aretacije je izvajal Oddelek OZNE za okrožje Celje, ki je aretirane civiliste pošiljal v celjski zapor Stari pisker (Mikola, *Celje*, str. 46–47). Milko Mikola navaja pregled števila civilnih oseb, ki so bile v posameznih krajih celjskega okrožja aretirane do 29. maja 1945 in nato poslani v zapor OZNE v Celju ali v koncentracijsko taborišče Teharje oziroma so bile izpuščene ali so jih likvidirali. Za okraj Žalec je navedeno 82 aretirancev, od katerih jih je bilo 20 poslanih v zapor Stari pisker, 4 so bili izpuščeni, 58 pa likvidiranih (prav tam, str. 51).

Polzela (An den/ Herrn Bürgermeister/ in Heilenstein) in ima oznaki »osebno! strogo zaupno« (»Persönlich! Streng vertraulich«). Zadeva: politična presoja zaposlenih (Betriff: Politische Beurteilung von Angestellten). Vsebina dokumenta (v izvorniku): »In der Anlage übersende ich Ihnen die Politische Beurteilungen seitens der Steirischen Heimatbunde für 7 Angestellte ihre Gemeinde. Ich ersuche Sie hinsichtlich der Beurteilungen Olga Repnik und Matthäus Turnschek darauf hinzuwirken dass die Genanten ausschliesslich die deutsche Sprache gebrauchen.« – Matevž Turnšek je bil občinski sluga.

¹²⁷ Organizacija Nationalsocialistične žene (NS-Frauensschaft) je bila organizacija žensk znotraj nacistične stranke (NSDAP). Medtem ko je bila NS elitna, je bila bolj množična formacija Organizacija nemških žensk (Deutsches Frauenwerk – DFW) (Komac, *Hitlerjeva vizija*, str. 33).

¹²⁸ Od 30. julija do 2. avgusta 1944 je bil z zavzetjem nemških postojank v Ljubnem, Lučah in Gornjem Gradu osvobojen velik del Gornje Savinjske doline in Zadrecka dolina. V okviru zavarovanja napadov na postojanke v Gornji Savinjski dolini je Tomšičeva brigada napadla Šmartno ob Paki, zavzela postojanko vermanov in deloma orožniško postajo ter uničila naprave na železniški postaji. Ponovne akcije so sledile novembra 1944 (Rihter, *Zgodovina*, str. 111–112; Ževart, *Svobodna partizanska ozemlja*, str. 174).

¹²⁹ Podpečan, *Nekaj spominov*, str. 41.

¹³⁰ Nemci so leta 1942 pošto iz središča Polzele preselili na Gmajno, v Čmakovo hišo, v neposredno bližino Repnikovih. O poteku dogodkov gl. Rihter, *Zgodovina*, str. 112–113; Podpečan, *Nekaj spominov*, str. 41–42.

sti, ki so jih Olgi ali njenim znancem pripovedovali izpuščeni aretiranci. Med žrtvami poveljnih pobojev izstopa pretresljiva usoda nekdanje Olgine šiviljske součenke, trafikantke R. J. Sicer pa Olga ni nameravala ostati na občini tudi iz osebnih razlogov, saj ni sprejemala nje neprijetnega dvorjenja, ki ji ga je izkazoval že omenjeni funkcionar K. Sodelavci, ki so poznali njegovo moč in vpliv, so ji svetovali, naj bo v odnosu do njega previdna.

V Spominih so opisane tudi druge oblike nasilja, ki ga je v prvih poveljnih letih izvajala oblast: izgon lastnikov dvorca Šenek, agrarna reforma, obvezne oddaje, visoka obdavčitev kmetov in ideološki pritisk na prosvetne delavce.¹³⁴ Za Olgo in druge Polzelane, ki so med vojno podpirali ali celo aktivno sodelovali z narodnoosvobodilnim gibanjem, je bil še posebej nerazumljiv sovražen odnos nove oblasti do vere in verujočih. Olga, ki sicer ni nikdar javno izpostavljala svojega verskega prepričanja, ga iz ideoloških razlogov tudi po vojni ni nameravala zatajiti. S prijateljico Heleno (»Leni«) Miklavc sta leta 1960 v zahvalo za srečno prestana vojna leta peš romali na Brezje.¹³⁵

V nekdanji graščini Šenek na Polzeli so leto dni po vojni ustanovili Dom Vere Šlandrove, kamor so premestili otroke oseb, ki jih je aretirala in usmrtila OZNA, in so bili najprej nastanjeni v otroškem taborišču Petriček, nato pa v Štogerjevi vili v Celju.¹³⁶ Olga, ki se je nekoč udeležila sindikalnega sestanka obrtnikov v Šeneku, je videla otroke, ki so bili zaprti za rešetkami v grajski kleti. Ko je to omenila znancu – ekonomu, ji je odgovoril, da imajo ti otroci vsega dovolj, manjka jim le materinske ljubezni. V nekdanjem Sokolskem domu je bilo nekaj časa po vojni taborišče za nemške vojne ujetnike, ki jih je vodstvo taborišča proti plačilu »posojalo« domačinom za razna fizična dela.

Kmalu po vojni je bila Olga z okrožnico povabljen, da znova registrira obrt, česar pa ni storila.¹³⁷ Na domačiji sta po mamini smrti (avgust 1945) ostali s sestro Marijo, ki sama ne bi zmogla vsega dela. Že konec leta se je k Repnikovim priselila družina Polanc, saj je učitelj Polanc z izgubo ravnateljskega

položaja izgubil tudi stanovanje v šoli.¹³⁸ Polančevi, zakoncema se je leta 1946 rodila hči Gizela, so ostali pri Repnikovih, dokler si niso sezidali lastne hiše v Parižljah. Ker je Olga kljub neprijavljeni obrti še vedno šivala, jo je doletela kazenska ovadba. Na sestanku v Žalcu, na katerem so bili še drugi ovadeni obrtniki, se je zanjo zavzel obrtnik – polzelski domačin, nekdanji interniranec v taborišču Dachau. Odtlej je bila previdnejša in je šivala le tistim, za katere je vedela, da je ne bodo ovadili. Večkrat je šivala različnim domačinkam kot protiuslugo za pomoč pri poljskem delu.

Agrarna reforma v povojni Jugoslaviji (1945–1948) Repnikovih zaradi premajhne posesti ni prizadela. Z razvojem zadrugištva v Spodnji Savinjski dolini je od leta 1963 tekla pospešena arondacija kmetijskih zemljišč za potrebe zadrug, ki so se začele v tem obdobju spajati s kmetijskimi kombinati.¹³⁹ Repnikom so za potrebe družbene lastnine pod upravo tedanje Občine Žalec in v uporabi Kmetijskega kombinata (KK) Žalec – obrat Šempeter arondirali travnik v Založah. V zameno jim je kombinat ponudil nacionalizirano zemljišče, ki ga Repnikovi niso hoteli sprejeti.¹⁴⁰ Zato jim je kombinat izplačal odškodnino, ki pa je bila zelo nizka.¹⁴¹ Še odmevnejša poteza povojne lokalne kmetijske politike je bilo uničenje kompleksa kmetijskih zemljišč med Polzelo in Bregom zaradi gradnje razbremenilnega odvodnega jarka. Na tem območju so imeli večjo njivo tudi Repnikovi. Slabo premišljen (in kasneje izveden) regulacijski ukrep, ki je prizadel številne lastnike, je oblast sklenila izpeljati za vsako ceno.¹⁴² Na sestankih v prostorih Krajevnega urada Polzela se je Olga ostro zoperstavila načrtovanim ukrepom, zato ji je sicer naklonjeni krajevni funkcionar na štiri oči prijatelj-

¹³⁴ Učitelja Polanca so po izgubi ravnateljskega položaja nameravali službeno premestiti na Primorsko, a so ga po posredovanju Ivanke Kranjec (roj. Bizjak) premestili »zgolj« v bližnje Gotovlje.

¹³⁵ V Spominih je navedeno, da sta romali v času, ko je Polzelo zapustil takratni kaplan Škafar. Polzelska župnijska kronika navaja, da je Štefan Škafar na Polzeli deloval do 1. 9. 1960, ko je zapustil kraj (gl. *Župnija sv. Marjeta Polzela → Zgodovina*, 2017).

¹³⁶ Mikola, *Celje*, str. 84–85.

¹³⁷ V zapsušini Okrožnica št. 4, ki jo je Okrajno združenje obrtnikov za okraj Celje-okolica izdalo v Celju 17. decembra 1945 (opr. št.: 515/45). Namen okrožnice je bil poziv vsem mojstrom, ki v okraju Celje izvršujejo obrt, da točno izpolnijo k okrožnici priložene popise in jih oddajo v pisarni združenja, in sicer z originalnimi listinami, na podlagi katerih izvajajo obrt. Okrožnica navaja, da bodo obrtniki, ki se ne bodo odzvali, črtani s seznama obrtnikov.

¹³⁸ Adolf Polanc je bil po prihodu iz ujetništva član krajevnega odbora OF, ki so ga na Polzeli sestavili 10. maja 1945. Odbor mu je poveril nalogo, da čim prej pripravi vse potrebno za začetek pouka. Funkcijo šolskega upravitelja je opravljal do 25. novembra 1945, ko ga je zamenjal Milan Gerželj (Marovt, *Osnovna šola Polzela*, str. 250, 259).

¹³⁹ Glušič, *Nekatere pomembnejše letnice*, str. 12.

¹⁴⁰ V zapsušini dokument, ki ga je izdal Občinski ljudski odbor Žalec (Odločba št. 465-3/63-1/4, datum 2/4-1963; Kupna pogodba, št. 47; Šempeter, 25. 6. 1963). Vsebina: kupna pogodba in pritrditve k menjalni pogodbi z dne 5/12 1962, na podlagi katere Repnik Marija in Olga prepustita v last in posest SLP-ju za Kmetijski kombinat Žalec – Obrat Založe – Šempeter svoje zemljišče, parc. št. 616, travnik 3129 m², ocenjen po 15. - din.

¹⁴¹ V zapsušini Odločba Občinske skupščine/ komisije za arondacijo/ Žalec, št. 462-3/1964-3; datum 11. 1. 1964.

¹⁴² V zapsušini: 1) Odločba, ki jo je izdala LRS/ Okrajni ljudski odbor Celje, št. 04/48-33-7/4-61, datum 10. 4. 1961. Zadeva: za vodno skupnost porečja Savinje oz. za gradnjo razbremenilnega jarka, regulacijo potoka, gradnjo poti [...] se izreka popolna razlastitev sledečih zemljišč; 2) Odločba, ki jo je izdala Socialistična Republika Slovenija/ Okrajna skupščina Celje, št. 464-3/ 63-3/3, datum 4. 8. 1963. Zadeva: za vodno skupnost porečja Savinje oz. za gradnjo odvodnih jarkov, ki tvorijo parceli v k. o. Polzela, s katero se izreka popolna razlastitev zemljišč.

sko svetoval, naj zaradi lastne varnosti raje molči.¹⁴³ Projekt so izvedli, pri čemer so oškodovanim lastnikom kmetijskih parcel izplačali nizko odškodnino. Po izvedbi se je pokazalo, da razbremenilni jarek ni zadostno rešil poplavnih težav; posledice škode, ki jo je povzročil bližnjim objektom, pa so morali nekajkrat sanirati.¹⁴⁴

Pomemben del Olginih spominov na obdobje po drugi svetovni vojni je vodenje šiviljskih tečajev, ki jih je organizirala sekcija žen zadružnic v okviru Kmetijske zadruge Polzela.¹⁴⁵ Zaradi požrtvovalnega članstva je zadružništvo na Polzeli v letih 1955–1960 doživelo izreden razcvet.¹⁴⁶ Olga je to delo z veseljem sprejela, saj po vojni ni imela prijavljene obrti in s tem zagotovljenih rednih dohodkov. Hkrati s šiviljskim je potekal kuharski tečaj, ki ga je vodila Minka Matko. Olga je šiviljske tečaje na Polzeli vodila vsaj v letih 1957–1963, gotovo pa še kakšno leto kasneje.¹⁴⁷ Obenem je šiviljske tečaje za sekcije žen zadružnic vodila v Andražu, Braslovčah (vsaj 1958) in Šmartnem ob Paki (vsaj 1958 in 1959).¹⁴⁸ Z vodenjem šiviljskih tečajev bi gotovo nadaljevala tudi po letu 1965, vendar so ji to onemogočile osebene okoliščine. Ko se je družina Polanc preselila v lastno hišo v Parizljah in sta na Repnikovi domačiji ostali s sestro Marijo (»Mici«), Olga bolehe sestre ni mogla pustiti ves dan same. To obdobje je bilo zanjo težko, saj je morala skrbeti za oslabeledo sestro († 1971) in za manjše posestvo, obenem pa še šivati, da je kaj zaslužila. S prisluženim denarjem je preuredila notranjost Repnikove domačije in posodobila hišno infrastrukturo.

Po letu 1970 si je začela Olga urejati pokojnino. Ker ji uradnik na pokojninskem uradu ni hotel priznati obrti, ki jo je opravljala v Kraljevini SHS oz.

Kraljevini Jugoslaviji, kljub predhodni obljubi znanca funkcionarja, da ji bo napisal priporočilo za pridobitev t. i. dvojnih let (sodelovanje v NOB), protestno ni želela nadaljevati postopka, ko je izvedela, da je taisti uradnik »borčevsko« pokojnino arbitrarno uredil svoji sorodnici, ki ni sodelovala v NOB. Šele ko je bila vzpostavljena možnost starostnega zavarovanja kmetov (1972), je začela plačevati prispevke v pokojninsko blagajno.¹⁴⁹ Pokojnina, ki jo je prejela iz tega naslova, je bila do konca življenja zelo nizka.

Od zanimivejših dogodkov iz tega obdobja, ki so opisani v Spominih, omenimo izlet polzelskih faranov na avstrijsko Koroško v času t. i. napada na dvojezične krajevne table (Ortstafelsturm). Zaznamovalo ga je šovinistično obnašanje do romarjev ob ogledu cerkve pri Gospe Sveti (Maria Saal) s strani takratnega, Slovencem izrazito nenaklonjenega župnika Mucherja, ko je zaslišal slovensko govorico.¹⁵⁰ Zadnji dogodek, opisan v Spominih, je vlom v Repnikovo hišo leta 1973. Olga je po smrti sestre Marije večkrat prenočila pri Polančevih; tako tudi na noč vloma, za katerega je izvedela naslednji dan. Pri vlom, ki je bil raziskan, ni šlo za poskus protipravne pridobitve premoženjske koristi, temveč za blodnje domačina, ki je v vinjenem stanju zaradi zakonskih nesoglasij iskal ženo po različnih hišah na Polzeli, misleč, da se tam skriva pred njim. Primer se je pred sodiščem končal s poravnavo stroškov škode, ki je nastala pri vlom, vendar se jim je Olga odpovedala.¹⁵¹

Spominsko gradivo kot vir etnoloških podatkov

Precejšen del spominskega gradiva Olge Repnik predstavljajo zapisi, ki se nanašajo na nekdanjo ljudsko kulturo in gospodarstvo v širši okolici Polzele.¹⁵²

¹⁴³ V zapuščini poziv na zaslišanje v prostorih Krajevnega urada Polzela (zadeva: regulacija jarkov v k. o. Polzela), ki ga je izdala SRS/ Okrajni ljudski odbor Celje, št. 464-2/ 63-3/3, datum 24. 6. 1963. – V Spominih je opisana dvojna igra in prevare načrtovalcev omenjenega ukrepa.

¹⁴⁴ Prim. TZO in Vybihal, Kmetijstvo in zadružništvo na Polzeli, str. 173 sl.

¹⁴⁵ Gl. Podpečan, Šiviljski in kuharski tečaji na Polzeli, str. 46–48. Žene zadružnice s področja Poslovne zveze Žalec so imele prvo konferenco 20. novembra 1957. Vsa leta so za članice po temeljnih zadružnih organizacijah (TZO) organizirali razna predavanja in tečaje (Privošnik, Aktiv, str. 88).

¹⁴⁶ TZO in Vybihal, Kmetijstvo in zadružništvo na Polzeli, str. 173.

¹⁴⁷ V zapuščini so ohranjeni računi s specifikacijami delovnih ur sekcijam žen zadružnic oz. kmetijskim zadrugam za obdobje 1957–1963. – Tečaje na Polzeli so običajno pripravili v prostorih šole, v prostorih KZ (nekdanja Žiganova oz. Tirškova trgovina) ter v salonih gostiln Cizej in Čimperman (Podpečan, Šiviljski in kuharski, str. 48). Nekdanje tečajnice so Olgi ob 90-letnici priredile slovesnost v gostilni pri Cizeju (gl. *Novi tednik*, 18. 1. 1996, str. 14, »90 let Olge Repnik«).

¹⁴⁸ Gl. op. 147. Člani aktiva mladih zadružnikov v Šmartnem ob Paki so se leta 1958 udeležili traktorskega, dveh strojnih in šiviljsko prikrejevalnega tečaja (*Celjski tednik*, 9. 1. 1959, str. 2, »Mladi zadružniki iz Šmartnega ob Paki pobudniki napredka«).

¹⁴⁹ V zapuščini Odločba Skupščine Občine Žalec, s katero se zavezcancu Repnik Olga določi prvi obrok prispevka za starostno zavarovanje kmetov. Številka odločbe: 191-7/72-4/7, datum: 12. 7. 1972.

¹⁵⁰ Wilhelm Mucher je bil v 60. in 70. letih 20. stoletja znan po nestrpnih izjavah in dopisih, s katerimi se je opredeljeval proti slovenski narodni skupnosti na avstrijskem Koroškem, ki jo je imel za krivično do nemške večine. Svoje teze je podkrepil v knjigi z naslovom *Die Sprache des Religionsunterrichtes in Südkärnten: Eine Entgegnung/ Cyrill und Method* (1968) (gl. Brezovnik, *Slovenci v zamejstvu*, str. 113–114, 119–120).

¹⁵¹ V zapuščini Sodba v imenu ljudstva K95/73. Občinsko sodišče v Žalcu dne 18. 5. 1973.

¹⁵² Poseben del Spominov s to tematiko je razdeljen na posamezna poglavja: praznovanja praznikov in vremenski pregovori; posebne družbene skupine (berači, Romi ipd.); odnos do Cerkve; nekdanja hrana in pijača; ljudsko zdravstvo; dninarstvo (»tavrharji«); hmeljarstvo; oblačilna kultura; peka kruha; pranje. V ta sklop sodita tudi poglavji, ki ju omenjamo na drugem mestu (Olgini spomini na sorodnike (predvsem v Šoštanju), spomini Olginih sester Angele in Katarine na delo pri različnih imenitnikih pred in med prvo svetovno vojno). Zapisi, ki se nanašajo na nekdanjo ljudsko kulturo in gospodarstvo, so pogosti tudi v drugih sklopih gradiva. – Olgini spomini na zimsko praznovanja in običaje so bili deloma že predstavljeni v strokovnem prispevku (gl. Podpečan, *Zimska praznovanja*, str. 36–37). Za primer nekdanjih pustnih šeg v

Udeleženke šiviljskega in kuharskega tečaja na Polzeli leta 1958. V prvi vrsti (sedi) peta z leve Pepca Korber (por. Jelen) (predsednica žen zadružnic KZ Polzela). Na njeni desni sedi Minka Matko (voditeljica kuharskega tečaja), na levi pa Olga Repnik (voditeljica šiviljskega tečaja). Na hrbtni strani fotografije napis »Repnik Olga tečaj l. 1958 1. 2. mes[ec]«.

Praznovanje 90-letnice voditeljice šiviljskih tečajev Olge Repnik (1996) v gostilni pri Cizeju na Polzeli. V ospredju (s šopkom) Olga Repnik, tretja z desne (ob torti) prva predsednica žen zadružnic KZ Polzela Pepca Jelen.

Zaradi obširnosti in vsebinske raznovrstnosti teh zapisov bomo v nadaljevanju opozorili zgolj na nekatere zanimivosti.

V Spominih, pa tudi znotraj drugih sklopov, je natančno opisana prvotna ureditev Repnikove domačije – hiše s pomožnimi gospodarskimi objekti v začetku 20. stoletja (razporeditev prostorov, hišna oprema, orodje ipd.).¹⁵³ V spominskem gradivu se pojavljajo tudi posamezni opisi zanimivejših starih hiš na Polzeli in v okolici, predvsem takšnih, ki danes niso več ohranjene. Na posebnem seznamu ter v samem gradivu so navedena nekdanja hišna in nekatera ledinska imena na širšem območju Polzele, ki so bila v uporabi v času Olgine mladosti. Podatki deloma pritrjujejo, deloma pomembno dopolnjujejo objavljene navedbe hišnih imen na območju današnje Občine Polzela.¹⁵⁴

V povezavi s preteklostjo Polzele z okolico izpostavljamo še spominske utrinke in anekdote o t. i. vaških posebnostih, pripadnikih specifičnih družbenih skupin ter nenavadnih posameznikih. V Olgini mladosti so bili takšni posebnosti denimo Repnikov sosed, čevljar Parfant (»Šoštarček«) ter njegova družba starih kvartopircev in pivcev (»šnopslarji«), ki so se zbirali v točilnici Katzove pekarnice na Gmajni; kajzar Vošnjak (»Vrbén«) iz Podvina, ki je po hišah prodajal češnje; gostač Apfel (»Mojzes«), ki je z družino stanoval v Brišnikovi (»Malíkovi«) bajti za izdelavo opeke (»cigovna«) itd. Iz zapisov je mogoče zaznati nekdanjo družbeno razslojenost, pa tudi izrazit Olgin čut za socialno pravičnost. Neredki so obsežnejši opisi nekaterih starejših domačinov. Osebnostni prikazi so običajno sestavljeni tako, da je v opis združenih več podatkov, s čimer daje predstavitev vtis zaključene celote. Za primer navajamo odlomek iz spominskega gradiva, ki opisuje taščo Olgine sestre Ane, Jožefo Kronovšek iz Pariželj.¹⁵⁵

Ta staro Kronovško sem jaz dobro poznala! Je bila Radiškova; to je tam za veliko cesto¹⁵⁶ proti Vranskem, je še zdaj tak velik marof,¹⁵⁷ hiša je bila pa bolj majhna. So bili sila imenitni in – to je sama pripovedovala – zdaj pa ne vem ali ona ali njena mati – je bila hčerka od enega francoskega oficirja, to še iz Napoleonovega čajta ven. Saj je bila že tedaj stara, ko sem bila jaz še mlada; je bila takih let kakor naš ate, če ne še starejša. Je bila pa grozno

Spodnji Savinjski dolini prim. Kuret, *Maske*, str. 258–261, za šege in običaje v povezavi s cerkvenim letom prim. Kuret, *Praznično leto Slovencev*.

¹⁵³ Prim. Hazler, *Stavbna dediščina*, str. 290–309.

¹⁵⁴ V publikaciji Marice Kotnik Šipec *Stara hišna imena na Polzeli*, v kateri avtorica predstavi stara hišna imena domačij na območju nekdanje KS Polzela, denimo manjka navedba hišnega imena »Cvirn« (gl. Kotnik Šipec, *Stara hišna imena*, str. 22–30). V Spominih je navedeno, da je bilo to hišno ime domačije s priimkom Kosmelj. Od »Cvirnov« so Repnikovi leta 1920 odkupili več kmetijskih parcel. Lokacija nekdanje domačije v starem delu Polzele (pod Komendo) in hišna številka 21 kažeta, da gre za eno od starejših domačij. Gl. tudi op. 30.

¹⁵⁵ Gl. tudi op. 30.

¹⁵⁶ Ljudsko poimenovanje glavne ceste Celje–Ljubljana.

¹⁵⁷ Gospodarsko poslopje (iz nem.).

pobožna, je bila na vseh novih mašah, kar jih je bilo tam okoli. Sva bili pa še zdaj (po drugi svetovni vojni, op. avt.) enkrat z Ano v Krieglachu, je pravila Angela o njej, da si je za vsako novo mašo šla – zdaj pa ne vem, ali v Graz ali na Dunaj – po nov faconetelj.¹⁵⁸ Ana se je tako smejala; to je najbrž Angela kar fantazirala, ker to že ne bo res. Je imela pa po celi hiši potem obešene tiste slike od novih maš. Pa strašno veliko je dala tudi na šolo, kakor [recimo] šuder¹⁵⁹ iz njene gmajne, pa vse zastonj; so pravili potem ljudje, da je bila v »zlato knjigo dobrotnikov šole« vpisana. Za grunt pa ni bila toliko, je hotela kar barantati, z vinom, pa tako; se ji ni najbolj obneslo. Nosila je pa zmerom tiste dolge kikle, čisto do tal; prav tako po stari modi je bila oblečena, tako da so žleht ljudje potem ven spravili, da je coprnica, ko ima take dolge kikle.¹⁶⁰

Med opisi pripadnikov specifičnih družbenih skupin najdemo berače (»péklarji«), ki so jih na Polzeli poznali pod vzdevki (»Enotačnik«,¹⁶¹ »Špulov Jože«, »Ta pijana Milica« ipd.), potujoče Rome z medvedom in opicami, romske glasbenike iz družine Roj, dalmatinske krošnjarje (»pičkurini«) in druge.¹⁶² Zanimivi so spominski zapisi, v katerih nastopajo različne nenavadne osebnosti iz obdobja med obema vojnama. Družba Polzelanov je denimo pri izletu na Uršljo goro na železniški postaji v Slovenj Gradcu srečala »puščavnika«, ki je samotarsko živel v soteski Hude luknje.¹⁶³ Na ljubljanskem velesejmu si je Olga z družbo ogledala »(debelo) Roziko«,¹⁶⁴ v gostilni Jelen na Polzeli pa nastop hipnotizerja (Svengali?).¹⁶⁵

¹⁵⁸ Po Pleteršniku »facanetelj« = ruta (gl. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar* I, str. 197).

¹⁵⁹ Po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ)* »šoder« = drobno kamenje za nasipavanje, betoniranje; gramoz (gl. SSKJ IV, str. 1091).

¹⁶⁰ V Spodnji Savinjski dolini je bilo razširjeno ljudsko verovanje, po katerem imajo čarovnice oblečene dolga krila, s katerimi pobirajo roso (gl. Podpečan, *Tedi ni blo tek ko dôns*, str. 70, št. 77).

¹⁶¹ Spominski utrinek na berača »Enotačnika« je v intervjuju navedla tudi pesnica Neža Maurer, rojena leta 1930 v Podvinu pri Polzeli (gl. Prosenč, *Neža Maurer*, 2014). Olga pripoved o beračih na Polzeli je objavljena tudi v zbirki ljudskih pripovedi iz Spodnje Savinjske doline (gl. Podpečan, *Tedi ni blo tek ko dôns*, str. 183, št. 304).

¹⁶² Za berače v ljudskem izročilu Spodnje Savinjske doline gl. Podpečan, *Tedi ni blo tek ko dôns*, str. 183–191, št. 304–321; za potujoče Rome prav tam, str. 192–196, št. 324–331, za (dalmatinske) krošnjarje prav tam, str. 196–203, št. 332–343.

¹⁶³ Valentin Podstenšek iz okolice Slovenj Gradca je po domnevno nesrečnem razpletu ljubezenske zgodbe leta 1935 začel s puščavniškim življenjem in si nadel ime »Eremit«. Nekaj let je prebival v soteski Hude luknje v Mislinjski dolini, kjer si je pred vhodom v jamo Huda luknja postavil kapelo in prirale verske shode. Ljudje so mu pripisovali nadnaravno moč. V samozaložbi je izdal knjigo *Puščavnikovi verzi* (1935) (Djura Jelenko, Puščavnik Eremit, str. 7–8, sl.).

¹⁶⁴ Münchenčanka Anna Schmidt, znana pod imeni »Dicke Rosi/Rosl«, »(Debela) Rozika«, je bila artistka, ki je razkazovala svoje telo za denar. Do smrti leta 1931 je z agentom potovala po Evropi in predstavljala svojo izjemno težo 270 kg (*GAMS* → *SIBA*, 2017, sl.). Gl. tudi *Slovenski narod*, 27. 9. 1927, str. 1. »Iz pestre ljubljanske kronike: Smola debele Roze«.

¹⁶⁵ Mariborčan Leo Škerbinc z umetniškim imenom »Svengali« je med obema svetovnima vojnama po Sloveniji nastopal kot

V spominskem gradivu sta omenjena tudi zloglasna razbojnika, ki sta v različnih obdobjih delovala v zahodnem in južnem delu slovenske Štajerske. Mati Frančiška je Olgi pripovedovala o Francu Guzaju,¹⁶⁶ v Olgini mladosti pa je tudi Polzelo z okolico strahoval Alojzij Grebenšek.¹⁶⁷

Omembe znanih osebnosti in lokalnih zgodovinskih dogodkov

V spominskem gradivu Olge Repnik so v povezavi z raznimi dogodki omenjene številne znane osebnosti iz Polzele oz. celotne Spodnje Savinjske doline, pa tudi iz Celja, Šoštanja, Velenja, Ljubljane in drugod. Zaradi lažjega pregleda jih v nadaljevanju navajamo znotraj širših poklicnih oz. interesnih skupin. Pri nekaterih osebnostih posebej omenjamo njihovo povezavo z Olgo oz. družino Repnik.

Lavantinski škof Mihael Napotnik¹⁶⁸ je Olgo birmal v Braslovčah. V povezavi z drugimi birmami sta omenjena ljubljanski nadškof Anton Vovk¹⁶⁹ in mariborski škof Maksimilijan Držičnik.¹⁷⁰ Na različnih mestih so omenjeni vsi polzelski župniki¹⁷¹

iluzionist, telepat in hipnotizer (gl. *Jugoslavija*, 22. 9. 1922, str. 3, »Ljubljana: Telepat Svengali«; *Nova doba*, 27. 3. 1933, str. 3, »Kino: Elitni kino Union«).

¹⁶⁶ Izobčenec in razbojnik (imenovan tudi Guzej) je bil doma iz okolice Šentjurja. V drugi polovici 19. stoletja je bil znan po tem, da je ropal bogate in plen razdeljeval revnim. Septembra 1880 so ga po izdaji obkolili in ustrelili žandarji. O njem se je ohranilo bogato ljudsko izročilo (Golec, Tolovaj: Franc Guzaj, str. 1–2). O Guzaju v ljudskem izročilu Spodnje Savinjske doline gl. Podpečan, *Tedi ni blo tek ko dôns*, str. 218–223, št. 372–381.

¹⁶⁷ Grebenškovo aretacijo in zasliševanje avgusta 1939 opisuje sočasno časopisje (gl. *Jutro*, 12. 8. 1939, str. 2, »Tolovaj Grebenšek in njegovi zločini«; *Slovenec*, 12. 8. 1939, str. 2, »Grebenšek opisuje svoje življenje«; *Slovenec*, 13. 8. 1939, str. 2, »Strašno priznanje Grebenška«; *Slovenski gospodar*, 16. 8. 1939, str. 7–8, »Razkritje velikih zločinov: Aretacija v planinski koči«). O Grebenšku v ljudskem izročilu Spodnje Savinjske doline gl. Podpečan, *Tedi ni blo tek ko dôns*, str. 228–230, št. 385–387.

¹⁶⁸ Teolog, teološki pisatelj in zgodovinar. Leta 1881 je postal profesor cerkvene zgodovine in cerkvenega prava, leta 1883 pa še filozofije na mariborskem bogoslovju. Leta 1889 je bil imenovan za lavantinskega škofa, kar je ostal do smrti leta 1922 (*Enciklopedija Slovenije* 7, str. 286–287; *Nekrologij*, str. 23). Polzelo je obiskal večkrat. Avtor hrani knjigo z naslovom *Kartuzijanskega brata Filipa Marijino življenje* (1904). V knjigi, ki je bila nekdanj last kn. šk. župnega urada Polzela (žig), je posvetilo »V spomin posvečevanja/ velikega zvona na Gori Oljki/ dne 25. avgusta 1907 - / od Prezvzišenega Milostljivega/ Knezoškofa Mihaela«.

¹⁶⁹ Leta 1946 je postal ljubljanski pomožni škof, leta 1959 rezidenčni in leta 1961 ljubljanski nadškof (*Enciklopedija Slovenije* 14, str. 365).

¹⁷⁰ Leta 1946 je postal mariborski pomožni škof, leta 1949 apostolski administrator, leta 1960 pa rezidenčni škof v Mariboru. Pred nastopom škofovske funkcije je bil profesor na mariborski bogoslovni šoli in na Teološki fakulteti v Ljubljani (*Enciklopedija Slovenije* 2, str. 393; *Nekrologij*, str. 30).

¹⁷¹ Josip Atteneder (župnik na Polzeli 1897–1913); Ivan Jodl (1913–1935); Andrej Pirc (1935–1963); Adolf Volasko (1963–1973); Ferdinand Videnšek (1973–1990) (*Župnija sv. Marjeta Polzela* → *Zgodovina* → *Kronika*, 2017).

in kaplani v 20. stoletju (od začetka do 70. let) ter upokojeni duhovniki, ki so stanovali v t. i. kaplaniji.¹⁷² Med slednjimi so posebno številni spominski utrinjki v povezavi z upokojenim duhovnikom Francem Hierschetom (»Penzionist«) in njegovimi sorodniki, ki so na stara leta prav tako stanovali na Polzeli: bratom, upokojenim mornariškim in okrožnim zdravnikom Konstantinom, njegovo soprogo Antonijo ter sestro Theklo Schöbl, vdovo dvornega svétnika.¹⁷³ Od Polzelanov, ki so v obdobju med obema vojnama izbrali duhovni poklic, so poleg Franca Kača omenjeni še duhovnik Alojzij Verbnjak¹⁷⁴ ter redovnici, sestri s. Hortenzija (Zofija) in s. Stanislava (Ivanka) Jelen.¹⁷⁵ Od drugih spodnesavinjskih duhovnikov so poimensko navedeni braslovška dekana Filip Jakob Bohinc¹⁷⁶ in Jakob Hribernik,¹⁷⁷ upokojeni duhovnik pomočnik Albin Slavec (»Slavček«)¹⁷⁸ in preboldski kaplan Drago Pepelnjak;¹⁷⁹ od celjskih duhovnikov iz obdobja med obema vojnama opat Peter Jurak¹⁸⁰

¹⁷² Stavbo med obema (starima) šolskima poslopjema v središču Polzele je leta 1901 postavil polzelski trgovec Žigan, in sicer za nastanitev upokojenih duhovnikov. Po drugi svetovni vojni je bila stavba nacionalizirana. Do leta 2008 je bila v njej pošta (Podpečan, *Od kaplanije*, str. 32).

¹⁷³ Intelektualci iz družine češkega rodu, ki so živeli v različnih krajih na območju današnje Slovenije, so se odločili, da bodo stara leta preživeli na Polzeli, kjer so tudi pokopani. Zdravnik Konstantin Hiersche je s soprogo stanoval na gradu Komenda, Thekla Schöbl pa z bratom duhovnikom Francem v kaplaniji (Podpečan, *Od kaplanije*, str. 32–34 (gl. tudi tam navedeno literaturo)). Osmrtnica za Konstantina Hierscheta (s poimensko navedbo žalujočih sorodnikov) je objavljena v *Slovencu* (24. 9. 1923, str. 4). V zapuščini Olge Repnik tiskana osmrtnica in spominska podobica, izdana ob smrti Thekle Schöbl († 1942). Upokojeni duhovnik Franc Hiersche se je na Polzelo preselil leta 1919, kjer je leta 1954 umrl kot biseromašnik (Ambrožič, Hišni kaplani, str. 391; *Nekrologij*, str. 13).

¹⁷⁴ Novo mašo je imel na Polzeli leta 1938 (gl. *Slovenski gospodar*, 6. 7. 1938, str. 3, »Novice: Osebnosti: Letošnji novomašniki lavantinske škofije«). Služboval je v Zagrebu. Umrl je leta 1983 in je pokopan na Polzeli (*Župnija sv. Marjeta Polzela* → *Dubovni poklici*, 2017).

¹⁷⁵ Hčerki posestnika Jelena iz Založ, ki je bil v letih 1908–1920 župan takratne Občine Polzela (gl. Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 132). Leta 1924 je bil imenovan za častnega občana iste občine (Novak, Polzela – občina, str. 131, sl.). Ivanka Jelen (s. Stanislava) je leta 1934 kot šolska sestra odšla v Argentino. Diplomirala je iz matematike in biologije ter nato več kot 40 let poučevala v Formosi, kjer je vodila zavod za izobraževanje kadra na pedagoškem področju (Novak, *Iz naših so izšli domov*, str. 285).

¹⁷⁶ Župnik in dekan v Braslovčah med letoma 1875 in 1890, ko je odšel v Maribor, kjer je do leta 1904 deloval kot stolni kanonik. Kot upokojenec je živel v Braslovčah, kjer je umrl leta 1912 (Kralj, *Braslovče*, str. 116).

¹⁷⁷ Župnik in dekan v Braslovčah od leta 1902 do smrti 1920. Častni kanonik lavantinske škofije (Kralj, *Braslovče*, str. 116).

¹⁷⁸ Kaplan v pokoju; zlatomašnik. Umrl leta 1959 v Braslovčah (*Nekrologij*, str. 20).

¹⁷⁹ Umrl kot kaplan v Št. Pavlu pri Preboldu 1. januarja 1938 (*Nekrologij*, str. 5). Olga v Spominih navaja, da je naredil samomor.

¹⁸⁰ Leta 1921 je sprejel službo mestnega vikarja v Celju in po smrti opata Ogradija še isto leto postal provizor, tri leta kasneje pa celjski opat (K[ovačič], *Rajnim sodelavcem*, str. 138; Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, str. 441–442, sl.; *Nekrologij*, str. 61).

ter kapucina p. Hilarij Perpar¹⁸¹ in p. Linus Prah.¹⁸² V družbi bogoslovca in kasneje kaplana Franca Kača je Olga spoznala številne takratne mariborske bogoslovce in mlajše duhovnike. Med njimi posebej izstopa šaljivi Martin Uranjek.¹⁸³

Pogoste so omembe zdravnikov. Poleg prvega polzelskega zdravnika Vida Červinka je v Spominih na več mestih omenjen njegov naslednik in prav tako Repnikov sosed Pavel Voušek.¹⁸⁴ Deloma zaradi svojega poklica, deloma v zvezi z drugimi dogodki se v Spominih pojavljajo tudi zdravniki iz širše okolice, denimo žalska zdravnika Rihard Bergmann¹⁸⁵ in Ado Ločniškar,¹⁸⁶ šoštanjski zdravnik Hans Lichtenegger¹⁸⁷ ter številni celjski zdravniki (Maksim Sevšek, Franc Steinfelser,¹⁸⁸ Jože Flajs¹⁸⁹ idr.). Gizela Ferlež (por. Polanc) je bila pred in med drugo sve-

točno vojno zaposlena kot zobotehnica v ordinaciji celjskega zobozdravnika Riharda Klobučarja, kamor so hodili popravljat zobe tudi Repnikovi.¹⁹⁰

Zanimivi so spominski utrinki, v katerih nastopajo lastniki dvorcev in gradov na širšem območju Polzele od začetka 20. stoletja do konca druge svetovne vojne. Najpogosteje so omenjeni lastniki dvorca Šenek na Polzeli: grofica vdova Frančiška pl. Pongratz, njena hči Marija Felicitas (»Muka«) in zet Manfred pl. Pacht-Reyhofen (»grof«) ter vnukinja Marija (»Mimi« oz. »kontesa«).¹⁹¹ Grofici »Muki« je Olga šivala obleke. Med imenitnejšimi podnajemniki v gradu Komenda je omenjen svak grofice Frančiške pl. Pongratz, upokojeni feldmaršal poročnik Johann pl. Cvitkovič (»Ekselenc«).¹⁹² Učitelj Polanc je v obdobju med obema vojnama zasebno poučeval otroke družine Parin, lastnikov dvorca Novi Klošter.¹⁹³ Parinovicim je tudi pomagal pri ilegalni spremembi dokumentov za izselitev v Svico, kamor so se umaknili tik pred začetkom nemške okupacije (družina je bila judovskega rodu).¹⁹⁴ Od lastnikov gradov oz. dvorcev v širši okolici Polzele so v Spominih omenjeni tudi baron Edmund pl. Kno-bloch¹⁹⁵ (dvorec Ruhethal), Karl pl. Haupt¹⁹⁶ (dvorec Štrovsenek), veleposestnik in upokojeni konjeniški stotnik Hugo Bien pl. Guldenau¹⁹⁷ ter njegova sinova

¹⁸¹ V celjski kapucinski samostan je za pridigarja prišel oktobra 1913 (gl. *Slovenski gospodar*, 2. 10. 1913, str. 2, »Razne novice: Osebna vest«). V istem samostanu je umrl leta 1936 (*Slovenski gospodar*, 27. 5. 1936, str. 2, »Novice: Osebne vesti: Smrt kapucinskega duhovnika«; *Nekrologij*, str. 71).

¹⁸² V celjski kapucinski samostan je za provinciala prišel leta 1924 (gl. *Slovenski gospodar*, 25. 9. 1924, str. 4, »Tedenske novice: Duhovniške vesti«). V istem samostanu je umrl leta 1940 (*Nekrologij*, str. 71).

¹⁸³ Rojen leta 1906 na Gornji Ponikvi (nova maša leta 1932), umrl kot župni upravitelj v Stranichah leta 1965 (*Nekrologij*, str. 52).

¹⁸⁴ Leta 1935 se je na Polzelo preselil kot naslednik (banovinski zdravnik) zdravnika Červinka, od katerega je tudi odkupil hišo z ordinacijo. Med drugo svetovno vojno je od leta 1944 deloval kot partizanski zdravnik v Gornji Savinjski dolini. Leta 1958 je prevzel vodenje novoustanovljenega zdravstvenega doma na Polzeli (*Novi tednik*, 17. 12. 1969, str. 3, sl., »Dr. Voušek Pavle«; Podpečan, »Spomini me vlečejo«, str. 38–39).

¹⁸⁵ Po smrti očeta, zdravnika Mihaela Bergmanna, od 1911 do smrti 1926 zdravnik v Žalcu. Udeleževal se je pri raznih društvih, predvsem pri gasilcih in Sokolu. Leta 1911 je bil izvoljen za načelnika Zveze slovenskih požarnih bramb na Spodnjem Štajerskem (*Gasilec*, 18. 6. 1926, str. 1–2, sl., »Dr. Rihard Bergmann«).

¹⁸⁶ Zdravnik v Žalcu med obema vojnama in po drugi svetovni vojni. Udeleževal se je pri raznih društvih, predvsem pri športni sekciji žalske podružnice Sokola, kjer je imel tudi vodstvene funkcije (predsednik in podpredsednik Sportnega kluba (SK) Žalec) (gl. *Nova doba*, 31. 3. 1939, str. 5, »Žalec: Občni zbor SK Žalec«). Po vojni je bil prvi predsednik Rdečega križa v Žalcu (*Savinjski občan*, 12. 12. 1984, str. 16, »Da ne pozabimo: Ob jubileju rdečega križa«).

¹⁸⁷ V Šoštanj je prišel leta 1875 in tu deloval do svoje smrti leta 1929 (*Hudales, Šoštanjka kronika*, str. 194). Olga je zdravnika večkrat srečala, ko je bila z materjo na obisku pri teti in krstni botri Antoniji Sternad (roj. Acman), ki je bila mestna babica. A. Sternad (Strnad) je omenjena med preizkušeni babicami v dopisu okrajnega glavarstva v Slovenj Gradcu, ki govori o prepovedi prisotnosti neizprašanih babic pri porodih. Prepis dopisa je objavljen v časopisu *Pravica* (16. 7. 1925, str. 2–3, »Društvo diplomiranih babic: Nadvse važno«).

¹⁸⁸ Po prvi svetovni vojni je prevzel vodenje bolnice v Radgoni (Bad Radkersburg), po priključitvi Radgone k Avstriji pa je prišel v Celje, kjer je bil leta 1920 imenovan za šefa kirurškega oddelka bolnišnice. Oddelek je vodil med obema vojnama ter ponovno po drugi svetovni vojni do upokojitve leta 1948 (N. N., Primarij Dr. Franc Steinfelser, str. 422–423; Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, str. 569, sl.).

¹⁸⁹ Leta 1935 je postal primarij v celjski bolnici (Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, str. 571, 583, sl.).

¹⁹⁰ Gl. op. 122. Reklamni oglas »Rihard Klobučar / zobni atelje / Gosp.[oska] ul.[ica] 27 / Celje« je objavljen v časopisu *Naprej* (3. 5. 1923, str. 4).

¹⁹¹ Družina Pongratz je imela od leta 1869 v lasti polzelska gradova Šenek in Komenda (*Vrečer, Savinjska dolina*, str. 29). V dvorcu Šenek so prebivali člani družine, v gradu Komenda pa so oddajali stanovanja imenitnejšim strankam. Po drugi svetovni vojni je bila posest nacionalizirana; grof in grofica Pacht-Reyhofen sta bila izgnana v Avstrijo, njuna hči pa se je po poroki preselila v ZDA (Podpečan, *Družina Pongratz*, str. 25–28 (gl. tudi tam navedeno literaturo)).

¹⁹² Med letoma 1901 in 1906 komandant vojaške šole (Kommandant der Kriegsschule) na Dunaju, upokojen leta 1909 (*Broucek, Ein General*, str. 229, op. 306). Pokopan je na Polzeli, kjer je v spominskem parku na pokopališču (nekdanje zasebno pokopališče družine Pongratz) ohranjen njegov nagrobnik (Podpečan, *Družina Pongratz*, str. 25).

¹⁹³ Družina Parin je imela dvorec Novi Klošter v lasti od leta 1901, v njem pa je prebivala do začetka druge svetovne vojne. Sin zadnjega lastnika je bil znameniti zdravnik psihoanalitik, raziskovalec in pisatelj Paul Parin (1916–2009). Njegovi romansirani spomini na mladostno obdobje v Novem Kloštru (pod močnim vplivom literarne fantazije) so v slovenskem jeziku izšli pod naslovom *Zanesljiva znamenja spreminjanja* (1989) (Podpečan, *Dvorec Novi Klošter*, str. 31–32 (gl. tudi tam navedeno literaturo)).

¹⁹⁴ Prav tam, str. 32.

¹⁹⁵ Med letoma 1897 in 1910 (?) lastnik dvorca (Novi) Žovnek oz. Ruhethal v Podvrhu pri Braslovčah (*Vrečer, Savinjska dolina*, str. 36).

¹⁹⁶ Od leta 1869 do smrti 1915 lastnik dvorca Štrovsenek v Šmatevžu. Pospesoval je kmetijstvo (eden od začetnikov savinjskega hmeljarstva) in konjerejo (*Vrečer, Savinjska dolina*, str. 55). Pokopan je v družinskem mavzoleju v obliki piramide na pokopališču na Gomilskem (EŠD 10446). O Hauptu v ljudskem izročilu Spodnje Savinjske doline gl. Podpečan, *Tedi ni blo tek ko dôns*, str. 150, št. 251.

¹⁹⁷ Družina Bien je v dvorcu v Rakovljah živela od prve polovice 19. stoletja (Kralj, *Braslovče*, str. 181).

Herbert¹⁹⁸ in Walter. Na več mestih je omenjen nekdanji sošed iz Gmajne, lesni trgovec in kasnejši lastnik dvorca Štrovsenek Ivan (»Žani«) Čmak, ki je tragično končal med drugo svetovno vojno.¹⁹⁹

Olga v Spominih omenja in opisuje še celo vrsto drugih imenitnikov iz Spodnje Savinjske doline, Celja, Saleške doline in od drugod. Nekatere je (s) poznala osebno, spominjala pa se je tudi številnih dogodkov in anekdot v povezavi z znanimi osebnostmi, o katerih so ji pripovedovali sorodniki in znanci. Med imenitnejšimi Savinjčani z začetka 20. stoletja naj posebej omenimo zadnjega cesarsko-kraljevega poštarja na Polzeli, trgovca Julija Žigana,²⁰⁰ ter poslanca deželnega zbora v Gradcu in posestnika v Zgornjih Grušovljah Alojzija Terglava (p. d. »Čepúrjev«).²⁰¹ Od polzelskih tovarnarjev smo že omenili Edvarda Lauterbacha in Williama Prymma (oba tovarna meril) ter Siegfrieda Wildija in Karla Kurko (oba tovarna strojil).

V posebnem poglavju so navedeni spomini, ki sta jih Olgi pripovedovali sestri Angela in Katarina (»Kati«), ki sta bili pred in deloma še med prvo svetovno vojno zaposleni kot kuharici pri raznih imenitnikih na širšem ozemlju habsburške monarhije. Posebej omenjamo družini ljubljanskega tiskarja in tovarnarja Bamberga²⁰² ter celjskega lekarnarja Ma-

ksa Rauscherja,²⁰³ ki ga je Olga osebno spoznala. Rauscher, s katerim je oče Repnik med prvo svetovno vojno belo moko menjaval za sladkor, je Repniku priskrbel zdravila, ko je ta zbolel za antraksom.

Med polzelskimi rojaki, ki so poklicno delovali izven Polzele, naj omenimo nekaj osebnosti, ki so zaradi svojega dela pomembne tudi izven lokalnega okolja, sicer pa so bile vrstniki, sošolci in prijatelji Olginih starejših bratov in sester: zgodovinar Gregor Čremošnik,²⁰⁴ zdravnik rentgenolog Alojz Kunst²⁰⁵ in njegov brat, pisec učbenikov Viljem (»Vilko«) Kunst.²⁰⁶ Pogosto sta omenjena tudi savinjska rojaka iz okolice Braslovč: ladijski gradbeni strokovnjak, inženir Ivan Rojnik²⁰⁷ ter socialni delavec ter pobudnik in organizator zadrug Alojz Kronovšek,²⁰⁸ Olgini svak. Od znanih osebnosti, povezanih s Krieglachom, je na več mestih omenjen avstrijski pisatelj Peter Rosegger.²⁰⁹

Med zanimivejšimi dogodki iz obdobja med obema vojnama, ki so se zgodili na širšem območju Polzele, smo nekatere že omenili pri opisu Olgine življenjske poti. Navajamo še nekatere dogodke: arheološko izkopavanje tabora II. italške legije v Ločici

¹⁹⁸ Leta 1941 ga je nemška okupacijska oblast postavila na položaj župana takratne Občine Braslovče, vendar je še istega leta odstopil (Kralj, *Braslovče*, str. 180–181).

¹⁹⁹ V obdobju med obema vojnama lastnik dvorca s pripadajočo žago (Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 55). Skupaj z ženo so ga ob napadu na двореc ugrabili pripadniki Štajerskega partizanskega bataljona, žago pa požgali. Zakonca Čmak so pripeljali na Čreto in ju tam likvidirali, čemur je naslednji dan (26. 10. 1941) sledil vojaški spopad z nemško enoto, t. i. prva frontalna partizanska bitka z nemškim okupatorjem na slovenskem Štajerskem (Terčak, *Med Mrzlico in Dobrovljami*, str. 88–97; Mikola, *Revolucionarno nasilje*, str. 44–46). Usodo zakoncev Čmak je pisatelj Tone Svetina opisal v kratkem romanu *Črna srna* (1991).

²⁰⁰ Eden od začetnikov in spodbujevalcev savinjskega hmeljarstva ter pogodbeni koncesionar za pošto na Polzeli, ki je bila do leta 1918 v prostorih njegove trgovine. Med letoma 1899 in 1903 je bil župan takratne Občine Polzela (Podpečan, *Od kaplanije*, str. 32 (gl. tudi tam navedeno literaturo); Podpečan, *Nekaj spominov*, str. 40 (gl. tudi tam navedeno literaturo)).

²⁰¹ Za poslanca je bil izvoljen na dopolnilnih deželnozbornskih volitvah januarja 1908, in sicer kot kandidat Slovenske kmečke zveze (*Slovenec*, 24. 1. 1908, str. 1, »Volivno gibanje: Zmaga na Štajerskem!«). O kandidaturi gl. tudi *Slovenski gospodar* (16. 1. 1908, str. 1, »Volilci celjskega, vranskega, gornjegrajskega, šmarskega, konjskega in laškega sodnega okraja«) in *Domovina* (8. 1. 1908, str. 2, »Slovenske novice: Štajersko: Iz Polzele«). O poslančevih predlogih gl. *Slovenski gospodar* (7. 10. 1909, str. 1, »Deželni zbor«). Nekrolog v časopisu *Amerikanski Slovenec* (11. 5. 1928, str. 1, »Iz Jugoslavije: Smrtna kosa«).

²⁰² Ottomar Bamberg je bil med letoma 1869 in 1919 vodja tiskarne in knjigarne Ig. v. Kleinmayr & F. Bamberg v Ljubljani. S kakovostnimi izdelki je vplival na razvoj slovenske knjižne kulture (*Enciklopedija Slovenije* 1, str. 181). Leta 1886 je z Antonom in Carlom Luckmannom prevzel tovarno kleja na ljubljanskem polju (Šmartinska cesta), ki je pripadala podjetju L. C. Luckmann (Holz, *Zgodovina družine Luckmann*, str. 293).

²⁰³ Celjski lekarnar, ki je leta 1897 (ali 1898) kupil glavno mestno lekarno Pri orlu (Adler-Apotheke) in jo moderniziral. Lekarno je vodil do leta 1919, ko jo je prodal (Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, str. 581; Počivavšek, *Tradition*, str. 246). Ukvarjal se je tudi s politiko; bil je mestni odbornik in med prvo svetovno vojno (do leta 1916) mestni podžupan (Orožen, *Celje*, str. 67; Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, str. 26).

²⁰⁴ Rojen v Ločici ob Savinji leta 1890. Pred drugo svetovno vojno je bil izvoljen za izrednega in nato rednega profesorja za občo zgodovino srednjega veka in pomožne zgodovinske vede na Filozofski fakulteti v Skopju. Leta 1946 se je vrnil v Slovenijo, kjer je kot redni profesor prevzel katedro za zgodovino južnih Slovanov. Posvetil se je predvsem zgodovini Srbije, Bosne in še posebej Dubrovnika. Umril je leta 1958 (*Enciklopedija Slovenije* 2, str. 145; Orožen, *Pomembnejše*, str. 422; Novak, *Iz naših so izšli domov*, str. 285). Za Olgine spomine na mladost prof. Čremošnika gl. Podpečan, *Tedi ni blo tek ko dôns*, str. 160–161, št. 268.

²⁰⁵ Rojen na Polzeli leta 1890. Začetnik rentgenologije in radiologije na Slovenskem. Leta 1923 je postal primarij, v Ljubljani je organiziral rentgenski oddelek. Bil je prvi predstojnik Rentgenskega inštituta za Slovenijo in Istro v Ljubljani (po 1945 Inštitut za rentgenologijo). Umril je leta 1970 (*Enciklopedija Slovenije* 6, str. 75; Novak, *Iz naših so izšli domov*, str. 285).

²⁰⁶ Rojen na Polzeli leta 1904. Končal je učiteljske ter najprej služboval kot učitelj v Sloveniji in na Hrvaškem, kasneje pa je postal direktor tovarne učil v Zagrebu. Sodeloval je pri sestavi učbenikov za osnovno šolo. Umril je leta 1973 (Novak, *Iz naših so izšli domov*, str. 286).

²⁰⁷ Rojen v Podvrhu pri Braslovčah leta 1899, umrl leta 1974 (*Krajevni leksikon*, str. 517).

²⁰⁸ Rojen v Parižljah pri Braslovčah leta 1894, umrl leta 1971 (*Krajevni leksikon*, str. 512). Bil je borec za severno mejo v letih 1918–1919 (gl. *Spominski zbornik*, str. 216).

²⁰⁹ Rojen leta 1843 v okolici Krieglacha (Alpl) in umrl leta 1918 v Krieglachu, kjer je tudi pokopan. V svojih delih je v narečno obarvanem književnem jeziku opisoval predvsem pokrajino in ljudi svoje ožje domovine ter njene običaje. Priljubljeni so njegovi avtobiografski spisi (*Svetovna književnost*, str. 377–378).

ob Savinji,²¹⁰ požar na Gori Oljki,²¹¹ rušenje mostu čez Savinjo s strani vojske Kraljevine Jugoslavije ob aprilski vojni in njegova kasnejša izgradnja²¹² ipd.

Sklep

Spominsko gradivo Olge Repnik ponuja obširen vpogled v zgodovinske, družbene, socialne, gospodarske in kulturne podrobnosti življenja na Polzeli v prvi polovici 20. stoletja. Ker sorodnih spominskih zapisov v tolikšnem vsebinskem obsegu in časovnem razponu z območja Polzele ne poznamo, je omenjeno gradivo nenadomestljiv vir za poznavanje preteklosti Polzele z okolico. Še več: zaradi vpetosti v širše družbeno in prostorsko dogajanje je vsaj za del zapisov mogoče trditi, da zaradi izpovednosti predstavljenih informacij presegajo lokalni pomen. Te informacije ne le pomembno dopolnjujejo dosedanja spoznanja različnih ved o preteklosti Polzele z okolico, temveč predstavljajo prvoosebni pogled na številne dogodke in procese, ki so bili do sedaj le deloma (ali pa sploh še niso bili) raziskani. V nekaterih primerih je gradivo edini neposredno izpovedni vir. Kot primer naj omenimo nemško-slovenska trenja na Polzeli v začetku 20. stoletja ter pouk na Schulvereinovi šoli in polzelski ljudski šoli med prvo svetovno vojno; v večji meri pa to velja za dogajanje na Polzeli med prvo svetovno vojno, za društveno in kulturno dejavnost med obema vojnama ter ne nazadnje za delovno okolje takratne Občine Polzela (Heilenstein) med letoma 1943 in 1945. Vrednost zapisov se je deloma že oz. se bo še pokazala pri študijah, ki bodo obravnavale vsebinsko problematiko, zajeto v spominskem gradivu. Že po prvem kritičnem ovrednotenju zapisov pa lahko z gotovostjo trdimo, da spominskega gradiva Olge Repnik pri vsakršni bodoči kompleksnejši obravnavi življenja na Polzeli v prvi polovici 20. stoletja ne bo mogoče spregledati.

VIRI IN LITERATURA

110 let gasilstva na območju Občine Polzela (ur. Ivan Kotnik et al.). Polzela: PGD; Ločica ob Savinji: PGD; Andraž nad Polzelo: PGD, 2014.

Adressbuch von Österreich für Industrie, Handel, Gewerbe und Landwirtschaft. 12. Ausgabe. Wien: Herold, 1938.

Ambrožič, Matjaž: Hišni kaplani – sacelani – v graščini Tuštanj in Lichtenbergovi beneficiati na Vrhpoljah pri Moravčah. *Kronika*, 57, 2009

²¹⁰ Arheološke raziskave je izvajal dr. Franc Lorger v letih 1916–1917 in nato še tik po končani vojni (Kolšek, Najstarejša zgodovina Polzele, str. 11).

²¹¹ Požar je izbruhnil zaradi nepredvidnega kresovanja v noči s 4. na 5. julij 1932 (Podpečan, Požar, str. 31–32 (gl. tudi tam navedeno literaturo)).

²¹² Gl. npr. Natek, Geografske značilnosti, str. 42 sl.

(Iz zgodovine gradu Tuštanj pri Moravčah), str. 383–394.

Brezovnik, Branko: *Slovenci v zamejstvu in Rimskokatoliška cerkev*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2014.

Broucek, Peter: *Ein General im Zwielicht: die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau. Band 1: K. u. K. Generalstabsoffizier und Historiker* (zbirka Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, Band 67): Wien – Köln – Graz: Böhlau Verlag, 1980.

Cesar, Emil et al.: *Kajuh: pesnik vseh letnih časov: spominska monografija ob 50. obletnici smrti Karla Destovnika – Kajuba*. Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika, 1994.

Curk, Jože: *Topografsko gradivo 2, Sakralni spomeniki na območju občine Žalec*. Celje: Zavod za spomeniško varstvo, 1967.

Djura Jelenko, Saša: Puščavnik Eremit – Valentin Podstenšek. *Naša občina: glasilo Občine Mislinja*, 3. 10. 2012, str. 7–8.

Enciklopedija Slovenije (16 zv.) (glavni ur. Marjan Javornik). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987–2002.

Ferenc, Tone: Nemška okupacija Celja in okolice. *Iz zgodovine Celja 1941–1945* (zbirka Osevi preteklosti, št. 4). Celje: Muzej novejšje zgodovine, 2004, str. 5–81.

Fuld, James J.: *The Book of World-Famous Music: Classical, Popular, and Folk* (Fifth Edition, Revised and Enlarged). New York: Dover Publications, 2000.

Glušič, Pavlina: Nekatero pomembnejše letnice v razvoju in organiziranju zadrugištva v Savinjski dolini. *40 let kmetijskega zadrugištva v Savinjski dolini* (ur. Vili Vybihal). Žalec: Kmetijska zadruga Savinjska dolina, 1987, str. 8–16.

Golec, Januš: Tolovaj: Franc Guzaj. *Božična priloga Slovenskemu gospodarju* št. 53, 20. 12. 1923, str. 1–2.

Hace, Matevž: *Tretji zvezek komisarjevih zapiskov*. Ljubljana: Borec, 1976.

Hazler, Vito: Stavbna dediščina v okviru kmečkih domačij. *Polzela* (zbrala Stanko Novak in Vili Vybihal). Žalec: Kulturna skupnost občine, 1984, str. 290–309.

Holz, Eva: Zgodovina družine Luckmann. *Kronika*, 37, 1989, str. 290–301.

Hudales, Jože: Šoštanjnska kronika. *Prispevki k zgodovini Šaleške doline: zbornik* (ur. Tone Ravnikar) (zbirka Šaleški razgledi, št. 2). Titovo Velenje F: Kulturni center Ivan Napotnik, 1989, str. 170–204.

Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1904. Celovec: Družba sv. Mohorja.

Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1905. Celovec: Družba sv. Mohorja.

Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1906. Celovec: Družba sv. Mohorja.

- Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1913*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1914*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1915*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1902*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Kolšek, Vera: Najstarejša zgodovina Polzele. *Polzela* (zbrala Stanko Novak in Vili Vybihal). Žalec: Kulturna skupnost občine, 1984, str. 9–23.
- Komac, Klemen: *Hitlerjeva vizija enotne nemške države kot vojaške velesile*. Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede. Ljubljana: [K. Komac], 2016.
- Kotnik Šipec, Marica: *Stara hišna imena na Polzeli*. Polzela: samozaložba, 2004.
- K.[ovačič], P.[eter]: Rajnim sodelavcem Mohorjeve družbe: Celjski opat Peter Jurak. *Koledar družbe sv. Mohorja 1945*, str. 138.
- Krajevni leksikon Slovenije: repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in turističnimi podatki vseh krajev Slovenije: Knjiga 3: Svet med Savinjskimi Alpami in Sotlo* (s sodelovanjem Franceta Planine pripravil in ur. Roman Savnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.
- Kralj, Franc: *Braslovče: pregled življenja in dela v trgu in okolici*. Braslovče: Krajevna skupnost, 1990.
- Kranjc, Marijan F.: *Slovenska vojaška inteligenca*. Grosuplje: Grafis Trade, 2005.
- Kregar, Tone: Okupacijsko nasilje na Celjskem. *Iz zgodovine Celja 1941–1945* (zbirka Odsevi preteklosti, št. 4). Celje: Muzej novejšje zgodovine, 2004, str. 137–163.
- Kuret, Niko: *Maske slovenskih pokrajin*. Ljubljana: Cankarjeva založba: Znanstveno raziskovalni center ŠAZU, 1984.
- Kuret, Niko: *Praznično leto Slovencev: starosvetne šege in navade od pomladi do zime*. Ljubljana: Družina, 1989.
- Lajh, Emil: Utrinki iz delavskega gibanja na Polzeli med obema vojnama. *Polzela* (zbrala Stanko Novak in Vili Vybihal). Žalec: Kulturna skupnost občine, 1984, str. 83–86.
- Lužar, Fortunat et al.: *Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji (ljubljska in mariborska oblast)*. Ljubljana: Oblastna zaloga šolskih knjig, 1928.
- Marovt, Marinka: Osnovna šola Polzela od začetka do današnjih dni. *Polzela* (zbrala Stanko Novak in Vili Vybihal). Žalec: Kulturna skupnost občine, 1984, str. 247–263.
- Marovt, Mišo: Delovanje telesnovzgojnega društva Partizan Polzela. *Polzela* (zbrala Stanko Novak in Vili Vybihal). Žalec: Kulturna skupnost občine, 1984, str. 216–218.
- Maurer, Neža: *Zveza mora ostati*. Ljubljana: Borec, 1967.
- Mierzejewski, Alfred C.: *History of the German Public Pension System: Continuity amid Change*. Lanham: Lexington Books, 2016.
- Miklavc, Vlado: Ob 90-letnici Savinjskega Sokola. *Savinjski zbornik III*. Žalec: Temeljna kulturna skupnost, 1974, str. 444–455.
- Mikola, Milko: *Celje v plamenih revolucije: revolucionarno nasilje v Celju v prvih povojnih letih*. Celje; Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba, 2015.
- Mikola, Milko: *Revolucionarno nasilje na Štajerskem: 1941–1945*. Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba; Ljubljana: Inštitut Karantanija, 2014.
- N. N.: Primarij Dr. Franc Steinfelser. *Celjski zbornik*, letnik 6, št. 1. Celje: Kulturna skupnost občine, 1961, str. 422–423.
- Natek, Milan: Geografske značilnosti Polzele in njenega zaledja. *Polzela* (zbrala Stanko Novak in Vili Vybihal). Žalec: Kulturna skupnost občine, 1984, str. 38–80.
- Nekrologij svetnih in redovnih duhovnikov mariborske škofije od 1. januarja 1930 do 1. januarja 1980* (sestavil Jože Smej). Maribor: Škofjski ordinariat, 1980.
- Novak, Stanko: 85 let kulturno-prosvetne dejavnosti na Polzeli. *Polzela* (zbrala Stanko Novak in Vili Vybihal). Žalec: Kulturna skupnost občine, 1984, str. 267–282.
- Novak, Stanko: Iz naših so izšli domov ... *Polzela* (zbrala Stanko Novak in Vili Vybihal). Žalec: Kulturna skupnost občine, 1984, str. 284–287.
- Novak, Stanko: Polzela – občina. *Polzela* (zbrala Stanko Novak in Vili Vybihal). Žalec: Kulturna skupnost občine, 1984, str. 131–132.
- Novak, Stanko: Sokol in Orel. *Polzela* (zbrala Stanko Novak in Vili Vybihal). Žalec: Kulturna skupnost občine, 1984, str. 215–216.
- Novak, Stanko: Spomenik padlim v I. svetovni vojni. *Polzela* (zbrala Stanko Novak in Vili Vybihal). Žalec: Kulturna skupnost občine, 1984, str. 81–82.
- Orožen, Janko: Celje med svetovno vojno. *Kronika slovenskih mest*, 3, 1936, str. 65–69.
- Orožen, Janko: Gmajne na področju Srednje Savinje in njenih pritokov. *Celjski zbornik*, letnik 2, št. 1, 1957, Celje: Kulturna skupnost občine.
- Orožen, Janko: Kratka zgodovina rudarstva in industrije v Spodnji Savinjski dolini. *Savinjski zbornik I*. Žalec: Občinska kulturna skupnost, odbor za tisk in založništvo, 1959, str. 213–230.
- Orožen, Janko: Pohištena industrija »Garant«. *Polzela* (zbrala Stanko Novak in Vili Vybihal). Žalec: Kulturna skupnost občine, 1984, str. 161–170.
- Orožen, Janko: »Polzela«, tovarna nogavic. *Polzela* (zbrala Stanko Novak in Vili Vybihal). Žalec: Kulturna skupnost občine, 1984, str. 150–154.
- Orožen, Janko: Pomembnejše savinjske kulturne osebnosti. *Savinjski zbornik II*. Žalec: Pripravljal-

- ni odbor za proslavo dvajsetletnice osvoboditve in proglasitve trga Žalec za mesto, 1965, str. 416–429.
- Orožen, Janko: Preteklost Savinjske doline od davnih do današnjih dni. *Savinjski zbornik II*. Žalec: Pripravljalni odbor za proslavo dvajsetletnice osvoboditve in proglasitve trga Žalec za mesto, 1965, str. 322–415.
- Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice. II. del. (1849–1945)*. Celjski zbornik, posebna izdaja, Celje: Kulturna skupnost, 1973.
- Orožen, Janko: *Zgodovina obrti v Celju in severovzhodni Sloveniji*. Celje: Agens, 1971.
- Palme mučeništvov: ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki, redovniki in bogoslovci in nekateri verni laiki* (zbrali in ur. Anton Pust, Zdravko Reven in Božidar Slapšak). Celje: Mohorjeva družba, 1995.
- Pangerl, Viljem: Župnija Selnica – v mariborski škofiji. *Selnica ob Dravi: zbornik ob 900-letnici kraja* (ur. odbor Bernard Rajh et al.). Selnica ob Dravi: Krajevna skupnost, 1993, str. 92–112.
- Pleteršnik, Maks: *Slovensko-nemški slovar* (reproducirani ponatis). Ljubljana: Cankarjeva založba, 1974.
- Počivavšek, Marija: Tradition of the Pharmacies of Celje (Tradicija ljekarništva u Celju). *Acta medico-historica Adriatica* 7, 2009, str. 237–252.
- Podpečan, Blaž: Družina Pongratz: zadnji lastniki polzelskih gradov in njihova nadaljnja usoda. *Polzelan*, 2, 2014, št. 7, str. 25–28.
- Podpečan, Blaž: Duhovnik Franc Kač, tragična žrtev druge svetovne vojne. *Polzelan*, 3, 2015, št. 5, str. 30–31.
- Podpečan, Blaž: Dvorec Novi Klošter in družina Parin. *Polzelan*, 3, 2015, št. 10, str. 31–32.
- Podpečan, Blaž: Ljudska šola na Polzeli pred sto leti. *Polzelan*, 3, 2015, št. 6, str. 31–32.
- Podpečan, Blaž: Nastanek in razvoj pokopališča na Polzeli. *Polzelan*, 3, 2015, št. 11, str. 34–35.
- Podpečan, Blaž: Nekaj spominov na polzelsko pošto v preteklosti. *Polzelan*, 5, 2017, št. 1, str. 40–42.
- Podpečan, Blaž: Od kaplanije, vrtca in pošte do pekarne. *Polzelan*, 3, 2015, št. 1, str. 32–34.
- Podpečan, Blaž: Požar na Gori Oljki leta 1932. *Polzelan*, 3, 2015, št. 4, str. 31–32.
- Podpečan, Blaž: Privatna nemška šola na Polzeli. *Polzelan*, 3, 2015, št. 3, str. 31–32.
- Podpečan, Blaž: Prva svetovna vojna: pogled iz zaledja. *Polzelan*, 4, 2016, št. 8–9, str. 48–50.
- Podpečan, Blaž: Relikvije sv. Teodorja: med zgodovino in legendo. *Polzelan*, 4, 2016, št. 6, str. 42–44.
- Podpečan, Blaž: Spomin na 100-letnico začetka prve svetovne vojne: vojaki bratje Repnik s Polzele. *Polzelan*, 2, 2014, št. 10, str. 31–32.
- Podpečan, Blaž: »Spomini me vlečejo nazaj, v otroštvo ...«: intervju z mag. Petrom Vouškom, dr. med. *Polzelan*, 4, 2016, št. 2, str. 38–39.
- Podpečan, Blaž: Šiviljski in kuharski tečaji na Polzeli. *Polzelan*, 5, 2017, št. 5, str. 46–48.
- Podpečan, Blaž: *Tèdi ni blo tek ko dôns: folklorne pripovedi iz Spodnje Savinjske doline*. Celje: Društvo Mohorjeva družba: Celjska Mohorjeva družba, 2007.
- Podpečan, Blaž: Vid Červinka, dr. med.: prvi zdravnik na Polzeli. *Polzelan*, 2, 2014, št. 11, str. 32–33.
- Podpečan, Blaž: Zimska praznovanja pred 100 leti. *Polzelan*, 3, 2015, št. 12, str. 36–37.
- Privošnik, Zvonka: Aktiv mladih združnikov. *40 let kmetijskega združništva v Savinjski dolini* (ur. Vili Vybihal). Žalec: Kmetijska zadruga Savinjska dolina, 1987, str. 87–88.
- Rihter, Andreja: Zgodovina narodnoosvobodilne borbe na Polzeli. *Polzela* (zbrala Stanko Novak in Vili Vybihal). Žalec: Kulturna skupnost občine, 1984, str. 87–115.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I–IV* (ur. Anton Bajec et al.). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980–1991.
- Slovenska književnost* (ur. Janko Kos in Ksenija Dolinar) (zbirka Leksikoni Cankarjeve založbe, Književnost, 1). Ljubljana: Cankarjeva založba, 1982.
- Spominski almanah slovenskih strokovnih pisateljev, publicistov in projektantov*. Ljubljana: Nova strokovna založba, 1940/1941.
- Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno slovensko mejo 1918–1919* (ur. Janko Kuster). 1979. Maribor: Klub koroških Slovencev: Sklad Prežihovega Voranca; Ljubljana: Zveza prostovoljcev – borcev za severno slovensko mejo 1918–1919.
- Svetovna književnost* (sestavila in ur. Ksenija Dolinar) (zbirka Leksikoni Cankarjeve založbe, Književnost, 3). Ljubljana: Cankarjeva založba, 1984.
- Švajncer, Janez: Celjski polk (ob 70-letnici nastanka slovenske vojske leta 1918). *Kronika* 36, 1988, str. 40–48.
- Terčak, Stane: *Med Mrzlico in Dobrovljami* (ur. in z dokumenti opremil Stane Terčak). Celje: [s. n.], 1955.
- TZO in Vybihal, Vili: Kmetijstvo in združništvo na Polzeli. *Polzela* (zbrala Stanko Novak in Vili Vybihal). Žalec: Kulturna skupnost občine, 1984, str. 171–185.
- Vovko, Andrej: *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918* (zbirka Življenja in dela: biografske in bibliografske študije, št. 2). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004.
- Vrečer, Rajko: *Savinjska dolina: s posebnim ozirom na splošno, krajevno in upravno zgodovino v besedi in sliki*. Žalec: samozaložba, 1930.
- Vybihal, Vili: Iz župnijske kronike. *Polzela* (zbrala Stanko Novak in Vili Vybihal). Žalec: Kulturna skupnost občine, 1984, str. 351–354.
- Zdolsek, Angela: Partizanske bolnišnice na Štajerskem. *Obzornik zdravstvene nege*, 9, 1975, št. 1, str. 28–34.

Ževart, Milan: Svobodna partizanska ozemlja na slovenskem Štajerskem v času narodnoosvobodilnega boja. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 59 (nova vrsta 24), 1988, str. 167–199.

ČASOPISI

Amerikanski Slovenec, 1926, 1928.
Bogoljub, 1921.
Celjski tednik, 1959.
Deutsche Wacht, 1910.
Die Südmärk (Deutsche Wacht), 1911.
Gledališki list, 1922–23.
Ilustrirani Slovenec, 1925.
Jugoslavija, 1922.
Jugoslovan, 1931.
Jutro, 1939.
Domovina, 1904, 1907, 1908.
Gasilec, 1926.
Katoliški glas, 1949.
Marburger Zeitung, 1943.
Naprej, 1923.
Narodni list, 1910, 1912.
Nova doba, 1933, 1939.
Novi tednik, 1969, 1996, 1997.
Pravica, 1925.
Savinjski občan, 1984.
Slovenec, 1908, 1939.
Slovenski čebelar, 1898.
Slovenski gospodar, 1904, 1906, 1908, 1909, 1913, 1923, 1924, 1928, 1930, 1934, 1935, 1936, 1938, 1939.
Slovenski narod, 1927.
Štajerc, 1906, 1911.
Učiteljski tovariš, 1933.

SPLETNI VIRI

GAMS: Geisteswissenschaftliches Asset Management System → SIBA: A Visual Approach to Explore Everyday Life in Turkish and Yugoslav Cities, 1920s and 1930s → *'Fat Rozika', sitting*.
<http://gams.uni-graz.at/o:siba.4007>
 (dostop 20. 5. 2017).

Gombárová, Katarína: *História obce Mojtín (1364–1950)*, 2003.
http://www.obecmojtin.sk/download_file_f.php?id=410522
 (dostop 20. 5. 2017).

Prošenc, Mojca: *Neža Maurer: »Nikoli ni prepozno za ljubezen«*. MMC RTV SLO, Moja generacija, 22. 7. 2014. Zidani Most.
<http://www.rtvsllo.si/moja-generacija/neza-maurer-nikoli-ni-prepozno-za-ljubezen/342459>
 (dostop 20. 5. 2017).

Republika Slovenija: Ministrstvo za kulturo: Register nepremične kulturne dediščine.
<http://rkd.situla.org/>
 (dostop 20. 5. 2017).

Sistory: Zgodovina Slovenije → Smrtne žrtve druge svetovne vojne
<http://www.sistory.si/zrtve>
 (dostop 20. 5. 2017).

Župnija sv. Marjeta Polzela → Zgodovina → Kronika → Kronološki pregled
http://zupnija-polzela.rkc.si/upload/ZGODOVINA/kronologija_ex.htm
 (dostop 20. 5. 2017).

Župnija sv. Marjeta Polzela → Zgodovina → Dubovni poklici
<http://zupnija-polzela.rkc.si/index.php?menu=1&id=24>
 (dostop 20. 5. 2017).

S U M M A R Y

Memorial materials of Olga Repnik as a source for the history of Polzela and its surroundings in the first half of the twentieth century

In the period 1992–1999, the author of the contribution recorded the memoirs and many other memorial fragments of Olga Repnik (1906–2000) from Polzela. While some data from the materials have partly already been used as a frame for writing a number of scholarly articles, the paper at hand introduces the first critical evaluation of the materials as a whole. Primary focus is on the three thematic clusters: the developments in Polzela and its surroundings (the first half of the twentieth century) as reflected in the life and work of Olga Repnik; memorial materials as a source for ethnological data; and references to known personalities and local historical events. The materials provide an insight into the historical, social, societal, economic and cultural details of life in Polzela during the first half of the twentieth century in the broadest possible sense. Being the only memorial records of such a substantial and temporal scope from the area of Polzela known so far, the presented materials of Olga Repnik constitute at once an original and irreplaceable source for the history of Polzela and its surroundings. Moreover, since they also deal with the developments in a wider regional

context, the materials sometimes have implications beyond local significance.

Even though Olga Repnik was a seamstress with no higher official education, her writings reveal an intelligent and sophisticated personality, well versed, even in her old age, in conveying complex information from the past. Her style of writings is marked by an exquisite feeling for objectivity of presentation. Most data contained in the materials were easily

corroborated with contemporary and other printed sources as well as findings of different scientific disciplines. Serving as a supplementary source to the materials are extensive archives of documents and photographs, roughly covering the period of one hundred years (1880–1980). The memorial materials of Olga Repnik will provide an indispensable source for any kind of complex study of the life in Polzela during the first half of the twentieth century.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 321.74(497.4Prebold)"1945/1952"

Prejeto: 17. 8. 2017

Uroš Hermanmag., prof. zgodovine in geografije, Dolenja vas 25, SI-3312 Prebold
E-pošta: uros.herman@gmail.com

Kako je Sv. Pavel pri Preboldu stopal v socializem

IZVLEČEK

V prispevku avtor obravnava dogajanje na območju današnje občine Prebold v letih 1945–1952. Prikazano je v luči razvoja ljudske demokracije po prevzemu oblasti v državi s strani Komunistične partije. Osnovna tema prispevka je oris organizacije in delovanje organov ljudske oblasti na lokalni ravni. V prispevku sta prikazana prelom s poprejšnjimi oblastnimi strukturami in iskanje ustrezne vloge, ki naj bi jo lokalna krajevna ljudska oblast imela v upravnem, političnem in pozneje tudi v gospodarskem smislu. Prikazane so težave, s katerimi se je srečeval sistem ljudske demokracije, pa tudi ljudje, ki so morali v tem sistemu (pre)živeti. Prispevek obravnava čas prvega obdobja oblikovanja ljudske oblasti, za katerega je značilno administrativno odločanje vrhovne oblasti.

KLJUČNE BESEDE

Prebold, ljudska oblast, krajevni ljudski odbor, ljudska demokracija, 1945–1952

ABSTRACT

HOW SV. PAVEL PRI PREBOLDU ENTERED SOCIALISM

The author of the article deals with the developments that took place in the area of present-day municipality of Prebold during the period between 1945 and 1952, in light of the evolving people's democracy that was established after the Communist Party's rise to power. The main focus is on the organisation and operation of local people's government in the form of the local people's council. The author describes the break from previous government structures and the search for an appropriate role that local people's government would have in administrative, political and later also economic terms. Furthermore, he also sheds light on the difficulties facing both the system of people's democracy and people who had to live (and survive) in it. Although the development of people's government did not end with the introduction of municipal people's councils, with which the article concludes, it unquestionably marked the end of the initial stage of establishing people's government, which was characterised by administrative decision-making of supreme authority.

KEY WORDS

Prebold, people's government, local people's council, people's democracy, 1945–1952

Opis dogajanja v Savinjski dolini po 9. maju 1945 se v župnijski kroniki župnije Sv. Pavel pri Preboldu začne z besedami: »... skozi Savinjsko dolino so se vračale ogromne kolone nemškega in hrvaško-ustaškega vojaštva. Vse je hitelo, da pride v roke Amerikancem in Angležem, ne pa Rusom ...«¹ Eden zadnjih, ki je hotel ubežati, je bil medvojni župan Josef Schellauf, ki pa je bil ujet in usmrčen.² Odstranjevanje sledi okupacijske uprave je bilo del načrta zmagovalcev ob koncu vojne v Sloveniji (in Jugoslaviji). S tem so preprečili možnost kontinuitete lokalnih upravnih enot – občin – tudi še iz časa Kraljevine Jugoslavije. Načrt prevzema oblasti je nastal že v vojnem času in je predvideval oblikovanje novih lokalnih samoupravnih enot pod vodstvom Osvobodilne fronte in s tem KPJ/KPS. Na območju sedanje občine Prebold so vzporedno vlogo oblasti v času vojne nasproti nemški okupacijski oblasti predstavljali terenski odbori OF, saj formalnih volitev do osvoboditve ni bilo mogoče izvesti.³

Svoboda prinese novo oblast

Nova ljudska oblast je želela v Krajevni narodni/ljudski odbor⁴ Sv. Pavel pri Preboldu (dalje KNO/KLO Sv. Pavel pri Preboldu ali krajše KNO/KLO) postaviti zanesljiv kader, a je večina predvojnih komunistov in levičarskih aktivistov med vojno izgubila življenje. Iz kraja Sv. Pavel pri Preboldu in iz okolice je od 23 predvojnih članov KPS vojno preživel le pet članov. Poleg tega večina tistih, ki jih je nova oblast nameravala postaviti na položaje, ni imela vodstvenih izkušenj, sposobnejši (in zaslužni) kadri pa so že med vojno prevzeli položaje v višjih oblastnih strukturah – okrajnih, republiških (npr. Nestl Žgank, Marija Šlander). Prevzem vpliva v državi je partija prenesla tudi v ljudske odbore: »Naša partij-

ska organizacija je polagala posebno skrb in mnogo truda utrditvi in osamosvojitvi Krajevnih Ljudskih odborov, kot nosilcev ljudske oblasti.«⁵

Zakon,⁶ izdan septembra 1945, na območju sedanje občine navaja pet krajevnih odborov: Kapljo vas, Latkovo vas, Marijo Reko, Sv. Lovrenc pri Preboldu in Sv. Pavel.⁷ KNO Sv. Pavel pri Preboldu je sprva obsegal le Sv. Pavel pri Preboldu in Dolenjo vas, medtem ko sta Latkova vas in Kaplja vas še imeli lastna krajevna ljudska odbora. KNO Sv. Lovrenc je obsegal vasi Sv. Lovrenc, Sv. Magdalena (danes Matke) in Šešče, KNO Marija Reka pa istoimensko vas, ki se sicer deli na Veliko in Malo Reko. Lokalne oblastne enote so bile namenoma oblikovane majhne, da bi tako onemogočili obnovitev predvojnih razmerij: »Samostojni krajevni odbori, v katerih sodeluje vse prebivalstvo kraja, so ljudski tip oblasti, občine so sistem, ki je služil reakciji. Zato je naša dolžnost, da čimprej pometemo po vseh okrajih našega okrožja z zadnjimi sledovi občin in da čim bolj ojačimo krajevne odbore.«⁸ V KNO Marija Reka so se zavedali, da so gospodarsko šibki, a je bila kljub temu njihova želja ohraniti samostojnost; če pa bi se bili prisiljeni združevati, so si želeli priključitve k Trbovljam (s KNO Gabersko), kot so poudarili na enem prvih krajevnih zborov volivcev 16. julija 1945.⁹

Med prvimi nalogami, ki jih je dobil KLO, so bili imenovanje javnega tožilca in volilne komisije,¹⁰ ureditev volilnih imenikov ter izdelava karakteristik odbornikov in zaposlenih v odborih. Volilne imenike in karakteristike so morali skupaj s kopijami zapisnikov sej odborov ter vseh delujočih komisij in svetov poslati na sedež OLO. V prvih mesecih po osvoboditvi so odbori izvajali tudi popis pogrešanega prebivalstva in vojne škode.¹¹ Do 19. avgusta, ko so bile v celjskem okrožju izvedene volitve v ljudske odbore, so dobili KLO nalogo, da prečistijo volilne imenike in imenujejo volilne komisije, ki so morale poskrbeti tudi za to, da iz krajevnih odborov počistijo »staro jugoslovansko birokracijo.«¹² Iz volilnih imenikov pa

¹ Kronika Župnije Sv. Pavel, zapis za leto 1945.

² Medvojni župan, rojen leta 1902, je v Preboldu prišel leta 1941 iz Kirchbacha na avstrijskem Štajerskem. Obstaja več različnih pričanj o njegovi usodi, arhivskih virov, ki bi katero od njih potrjevali, pa (še) nismo našli – jasno je le, da konca vojne ni preživel (Kronika Župnije Sv. Pavel, zapis za leto 1945; SI_AS 1602, šk. 24, Personalni akti S, SCH-17 Schellauf Jozef).

³ Prispevek nima namena podajati podrobnejše analize razvoja sistema ljudske demokracije s političnega vidika. Tako je upravno-politični razvoj ljudske oblasti na obravnavanem območju orisan le v grobih potezah. Namen prispevka je prikazati, kakšne posledice je imelo uveljavljanje enopartijske oblasti za vsakdanje življenje na obravnavanem območju. V slovenski strokovni literaturi (tako upravnopravni kot tudi zgodovinski) je obilo del, ki razvoj (lokalnih) oblastnih struktur v obdobju po drugi svetovni vojni obravnavajo s političnega, gospodarskega in upravnega vidika; naj navedem samo nekatere avtorje, katerih dela so posvečena tem vprašanjem: Jera Vodusek Starič, Aleš Gabrič, Jože Prinčič, Zdenko Čepič, Božo Grafenauer in drugi; njihova dela, ki so bila upoštevana pri nastajanju prispevka, so navedena v seznamu literature.

⁴ V času vojne so se upravne enote imenoval narodnoosvobodilni odbori ali NOO, po osvoboditvi pa narodni odbori oziroma NO, kar je v Sloveniji veljalo do januarja 1946, ko so jih uradno preimenovali v ljudske odbore ali LO (Kopač, *Lokalna oblast*, str. 244).

⁵ V Sv. Pavlu pri Preboldu je pred vojno v tekstilni tovarni delovala partijska celica, katere član je bil tudi Slavko Šlander. Leta 1937 so šentpavelski komunisti organizirali prvo konferenco KPS po ustanovitvi. Med vojno je politično delo zamrlo oziroma je bilo skoraj v celoti vezano na NOG, šele leta 1943 so partijci poživali tudi politično dejavnost, predvsem po četah in med prebivalstvom, ki je podprlo NOG (SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik seje aktivistov Občinskega komiteja ZKS Prebold, Referat o zgodovini KP v okraju).

⁶ Gre za Zakon o upravni razdelitvi Federalne Slovenije z dne 6. septembra 1945, Ur. l. SNOS in NVS, št. 33–231/1945.

⁷ Orožen, *Razvojna pot*, str. 48.

⁸ *Nova pot*, 9. 6. 1945, št. 2, str. 1, »Utrujmo naše krajevne odbore OF«.

⁹ SI_ZAC/0298, KLO Marija Reka, Zbor volivcev 16. 12. 1945.

¹⁰ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik 5. redne seje KNO Sv. Pavel, 22. 9. 1945.

¹¹ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik 1. seje IO NOO Celje-okolica, 3. 9. 1945.

¹² *Nova pot*, leto I, 1945, št. 12, str. 1, »Z delovne konference okrožnih aktivistov OF«.

Pečati Krajevnega odbora OF Sv. Pavel – Dolenja vas ter KNO Sv. Pavel, Kaplja vas, Sv. Lovrenc in Marija Reka (pečati so iz zapisnikov sej obravnavanih KLO iz fondov: SI_ZAC/0331, KLO Prebold, SI_ZAC/0389, KLO Sv. Lovrenc pri Preboldu in SI_ZAC/0298, KLO Marija Reka).

so na predlog višjih organov črtali ljudi, za katere je oblast menila, da vanje iz različnih razlogov ne sodijo.¹³ Krajevni odbori Osvobodilne fronte (OF), ki so v okraju deloma obstajali že v času nemške okupacije, vendar aktivisti vanj zaradi premočnih nemških posadk niso mogli prodreti, so bili vzpostavljeni takoj po osvoboditvi.¹⁴ Volitve, ki jih prej niso mogli izvesti, so bile napovedane po posameznih KNO od 15. julija dalje.¹⁵ Prvi ohranjeni zapisnik (6. seje) krajevnega odbora OF Sv. Pavel nosi datum 22. september 1945; krajevni odbor je bil 3. novembra poimenovan krajevni narodni odbor – KNO Sv. Pavel, na seji 24. januarja 1946 pa so že uporabili naziv KLO Sv. Pavel. Štel je osem odbornikov, njegov predsednik je bil Ignac Skok, tajnik pa Anton Valenčak.¹⁶ Tajnik je imel pomembno vlogo, saj je odhajal na sestanke in izobraževanja na Okrajni ljudski odbor Celje-okolica (dalje OLO Celje-okolica ali krajše OLO), kjer se je seznanjal s smernicami, po katerih je moral KLO

delovati. Stalna obremenitev tajnika (in drugih učiteljev) z obveznostmi do KLO poleg rednega dela v šoli je vodstvo šole spodbudila, da je na OLO Celje-okolica apeliralo, naj na upravno-politični tečaj pozovejo koga drugega, učiteljem pa pustijo opravljati njihovo osnovno delo.¹⁷ Predsednik KLO Sv. Lovrenc je bil takrat Ivan Marinc, tajnik pa Ivan Kač (tajniške posle sta kasneje prevzela Marija Kač in Franc Savinek).¹⁸ V KLO Marija Reka je bil predsednik Anton Kos, tajnik pa Rudolf Bac.¹⁹ V KLO Latkova vas je bil predsednik Jože Kapus in tajnik Janez Vošnjak, v KLO Kaplja vas pa je bil predsednik Matevž Ahac, tajnik pa Ivan Orožim.²⁰

Politika in delovanje KLO sta bila načeloma kra-

¹³ SI_ZAC/0389, KLO Sv. Lovrenc pri Preboldu, Zapisnik 13. redne seje KLO Sv. Lovrenc, 24. 1. 1946; skladno z Zakonom o volilnih imenikih z dne 10. avgusta 1945, Ur. l. DFJ, št. 59-558/1945, ponatisnjenim v prilogi Ur. l. SNOS in NVS, št. 33/1945.

¹⁴ *Nova pot*, 9. 6. 1945, št. 2, str. 1, »Utrjujmo naše krajevne odbore OF«.

¹⁵ Odredba ministrstva za notranje zadeve o nadaljevanju volitev v narodno osvobodilne odbore, 7. julija 1945, Ur. l. SNOS, št. 15-128/1945.

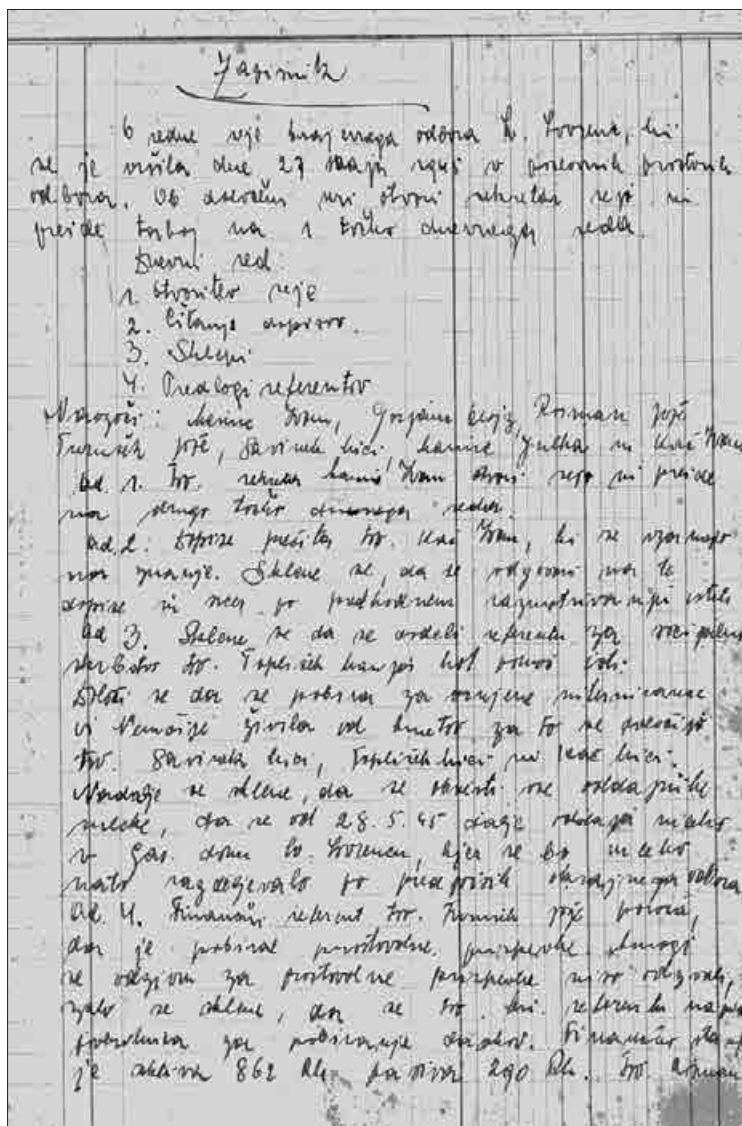
¹⁶ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisniki sej KLO Sv. Pavel pri Preboldu. Kot odborniki so v zapisnikih po volitvah leta 1945 navedeni še Ivan Vedenik, Pepca Lapan, Franc Rezar, Ivan Grabnar, Andrej Ahac, Martin Cizej in Jože Škorjanc.

¹⁷ Prav tam, dopis OŠ Prebold na OLO Celje-okolica, 29. 10. 1945.

¹⁸ SI_ZAC/0389, KLO Sv. Lovrenc pri Preboldu, Zapisniki sej KLO Sv. Lovrenc. Kot odborniki so v zapisnikih do sredine leta 1945 navedeni še Alojz Gorjanc, Jože Rosman, Jože Turnšek, Marija Savinek, Ivan Privošnik in Julka Marinc, po volitvah pa: Ferdo Cestnik, Marica Golavšek, Jakob Žgank, Anton Potočnik, Neža Sopotnik in Franc Germadnik; predsednik in tajnik KLO sta ostala ista.

¹⁹ SI_ZAC/0298, KLO Marija Reka, Zapisniki sej KLO Marija Reka. Kot odborniki so po volitvah leta 1945 v zapisnikih navedeni še Jožef Krašovec, Franc Hribar, Albin Dolar, Henrik Goropevšek in Amalija Lobnikar.

²⁰ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik seje KLO Sv. Pavel-Dolenja vas, Latkova vas in Kaplja vas, 25. 9. 1946; Zapisnik izredne seje KLO Sv. Pavel-Dolenja vas, Latkova vas in Kaplja vas, 29. 9. 1946. Kot odborniki so navedeni: za KLO Latkova vas Janez Vošnjak, Franc Kač, Milica Cestnik, Andrej Strgar in Adolf Zagožen ter za KLO Kaplja vas Ivan Orožim, Ivan Potočnik, Franc Skok, Ivana Svet, Ivana Turnšek in Pavla Potočnik.

Eden prvih zapisnikov KLO Sv. Lovrenc, 27. 5. 1945 (fond SI_ZAC/0389, KLO Sv. Lovrenc pri Preboldu).

jeveno samostojna, dejansko pa sta bila določena na podlagi smernic iz okraja in višje. Vse politično delo je bilo formalno v rokah množičnih organizacij (OF, AFŽ in drugih, ki pa so bile pod nadzorom KPJ/KPS).²¹ »Civilno upravo na osvobojenem ozemlju so prevzeli naši ljudski organi, odbori Osvobodilne fronte. Do volitev v Narodno osvobodilne odbore bodo OF odbori združevali dve funkciji, t. j. funkcijo splošnega ljudskega gibanja in funkcijo oblasti, zato imajo odbori OF dvojno nalogo. Prvič politično zaktivizirati ljudstvo, ga vzgojiti in utrditi v globokem narodnem in demokratskem duhu, drugič kot organ oblasti vršiti upravno delo...«²² V Celju so se konec maja 1945 predstavniki vseh okrajnih KLO zbrali na prvi konferenci, govor

je bil o začetnih težavah in nalogah odborov za bodoče delo.²³

Šentpavelski župnik Marko Sagaj se je 1. julija 1945 vrnil iz izgnanstva in ministrstvo za notranje zadeve mu je 18. avgusta 1945 dovolilo opravljati župniško službo v Župniji Sv. Pavel. Za kaplana je mariborska škofija v Sv. Pavel imenovala Ivana Koresa iz Brezovice pri Vrhniki.²⁴ Nova krajevna oblast si je v začetku delovanja prizadevala zagotoviti dovolj prostih stanovanj; v ta namen so med prvimi ustanovili stanovanjski odsek, ki je imel za nalogo tudi reševanje nastanitvenih potreb posameznikov in preprečevanje nezakonitih vselitev.²⁵ V krajevnem stanovanjskem

²¹ *Nova pot*, leto I, 1945, št. 12, str. 1, »Z delovne konference okrožnih aktivistov OF«.

²² *Nova pot*, 2. 6. 1945, št. 1, str. 2, »Več političnega dela«.

²³ *Nova pot*, 2. 6. 1945, št. 1, str. 3, »Naši krajevni odbori OF«.

²⁴ *Kronika Župnije Sv. Pavel*, zapis za leto 1945.

²⁵ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik 7. seje KLO Sv. Pavel, 27. 10. 1945.

odboru so si lahko pomagali s stanovanjskim fondom iz zaplembnih postopkov.²⁶ V prvih mesecih svobode so tako v KLO Sv. Pavel pri Preboldu zaposlili pomožno osebo ter za delovanje usposobili pošto, šolo in Narodno milico, finančno pa so podprli delovanje zdravstvenega doma in krajevne knjižnice.²⁷ Že junija 1945 so potekale zaplembe premoženja zaradi izgube narodne časti, ki jih je izvajala Komisija za upravo narodne imovine (krajše KUNI) Okrajnega odbora OF Žalec.²⁸ Vrednost vsega zaplenjenega premoženja, ki ga je KUNI okraja Žalec izvedel do septembra 1945, je po izračunih KUNI OLO Celje-okolica znašala za Sv. Pavel 45.100 dinarjev, za Latkovo vas 66.175 dinarjev in za Sv. Lovrenc 47.000 dinarjev.²⁹ Na KLO so 12. decembra 1945 imenovali Odbor za postavitev spomenika padlim in žrtvam vojne na trgu pred cerkvijo, kjer je pred vojno stal kip Marije Brezmadežne (odstranila ga je že medvojna nemška občinska oblast, ki je na istem mestu želela postaviti lasten spomenik). Odbor je sestavljalo 23 oseb, med njimi so bili predstavniki krajevnih oblasti, člani OF in župnik Marko Sagaj. Omenjenega spomenika na tem mestu niso nikoli postavili.³⁰

V prvih dneh junija so bile na KLO razdeljene živilske nakaznice za prebivalce, ki so se preživljali izključno na karte.³¹ Krajevna oblast je leta 1945 naredila prve korake v smeri krepitve lokalnega gospodarstva – 25. avgusta 1945 so namreč sklenili ustanoviti občinsko trgovino z mešanim blagom in drvni, kar so potrdili na izredni seji 1. oktobra, ko so po pridobitvi kredita Denarnega zavoda Slovenije odprli prvo krajevno družbeno podjetje, in sicer trgovino z registriranim nazivom Trgovina z mešanim blagom in kurivom.³² Napoved ustanovitve tovrstne zadruge je prišla že v začetku junija: »Tej zadrugi se bodo aktivno priključili tudi mnogi trgovci, kar zlasti delavski krogi toplo pozdravljajo ...«³⁴

V šentpavelski osnovni šoli so pouk organizirali že 12. maja 1945. Takoj je postal očiten problem pomanjkanja učiteljskega kadra, zato je julija oblast na hitro organizirala pedagoški tečaj v Žalcu. Šola je bila potrebna obnove, tudi učil in učnih pripomočkov ni bilo več. V kurilnici šole so po osvoboditvi odkrili šolski arhiv, ki je obsegal šolsko matično knjigo, matične liste in šolsko kroniko, poleg tega pa še matične knjige župnij Sv. Pavel, Marija Reka in Griže.³⁵

Krajani so priskočili na pomoč pri najnujnejši obnovi šolskega poslopja, tako da so s poukom uradno začeli 12. junija 1945.³⁶ Ko se je 16. oktobra 1945 pričelo novo šolsko leto, so učitelji ugotavljali, da so učenci nedisciplinirani, in so njihovo vedenje pripisali vzgoji v nemški šoli. Med šolskim letom so na OŠ organizirali nekaj proslav, ki so jih večinoma izvedli v Domu prosvete v sodelovanju z množičnimi organizacijami – OF, AFŽ in kulturnim društvom Svoboda. Poleg proslav so šolski otroci pripravili svečan sprejem ministru za gospodarstvo LRS Francu Leskošku, ko je 30. oktobra 1945 obiskal tekstilno tovarno. Pionirska organizacija kot podmladek Ljudske mladine Slovenije (LMS) je leta 1945 dobila množičen značaj, vzpostavili pa so tudi šolsko organizacijo Rdečega križa in mladinski pevski zbor.³⁷

Volitve v ustavodajno skupščino in združevanje prvotnih krajevnih odborov

Volitve v Ustavodajno skupščino Demokratične federativne Jugoslavije so bile razpisane za 11. november 1945. Vse delo množičnih organizacij je bilo usmerjeno v pripravo zmage liste OF. Za opozicijo (ki je volitve sicer bojkotirala) je bila v dokaz demokratičnosti režima postavljena t. i. skrinjica brez liste, ki naj bi jamčila svobodo izražanja volje ljudi na volitvah. Oblast je dala jasno vedeti, da bo v to skrinjico »lahko kroglico spustil tisti, ki je proti pridobitvam naše štiriletne borbe, za katere so dajali življenje naši najboljši sinovi in hčere. V to skrinjico bo spustil kroglico tisti, ki je proti enakopravnosti jugoslovanskih narodov, ki je proti agrarni reformi, proti ljudski demokraciji, republiki itd., skratka tisti, ki je za star jugoslovanski sistem brezobzirnega socialnega izkoriščanja in zatiranja delavcev in kmetov ...«³⁸ V okraju Celje-okolica je volilo 96,5 % volilnih upravičencev, oziroma skupaj 50.534 volivcev, za OF jih je glasovalo 90 %, v skrinjico brez liste pa je glas oddalo 10 % volivcev.³⁹ Kot poslanec v ustavodajno skupščino je bil potrjen Franc Leskošek.⁴⁰

Leta 1946 so se pričeli posamezni vaški odbori združevati v enotni KLO Sv. Pavel pri Preboldu. Na OLO Celje-okolica so namreč ocenjevali učinkovitost posameznih odborov in jim, če so bili za uspešno delovanje premajhni, svetovali združevanje s sosednjimi odbori. Tak primer je bil tudi KLO Marija Reka, ki so ga spodbujali, naj se združi s KLO Šv.

²⁶ Prav tam, Zapisnik 8. seje KLO Sv. Pavel, 3. 11. 1945.

²⁷ Prav tam, Zapisnik 10. seje KLO Sv. Pavel, 11. 12. 1945.

²⁸ SI_ZAC/0107, Uprava narodne imovine, šk. 1, mapa 12/1, Zapisniki okrajne zaplembe komisije.

²⁹ Prav tam, šk. 4, mapa 55/4, Rekapitulacija vsega zaplenjenega premoženja v bivšem okraju Žalec.

³⁰ Kronika Župnije Sv. Pavel.

³¹ *Nova pot*, 9. 6. 1945, št. 2, str. 4, »Gospodarski in kulturni problemi Spodnje Savinjske doline«.

³² SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik 25. seje KLO Sv. Pavel, 25. 8. 1946.

³³ Prav tam, Zapisnik izredne seje KLO Sv. Pavel, 1. 10. 1946.

³⁴ *Nova pot*, 9. 6. 1945, št. 2, str. 5, »Drobne vesti«.

³⁵ Šolska kronika Osnovne šole Prebold, zapis za leto 1945.

³⁶ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Poročila na 4. rednem zasedanju skupščine Celje-okolica, 25. 1. 1948.

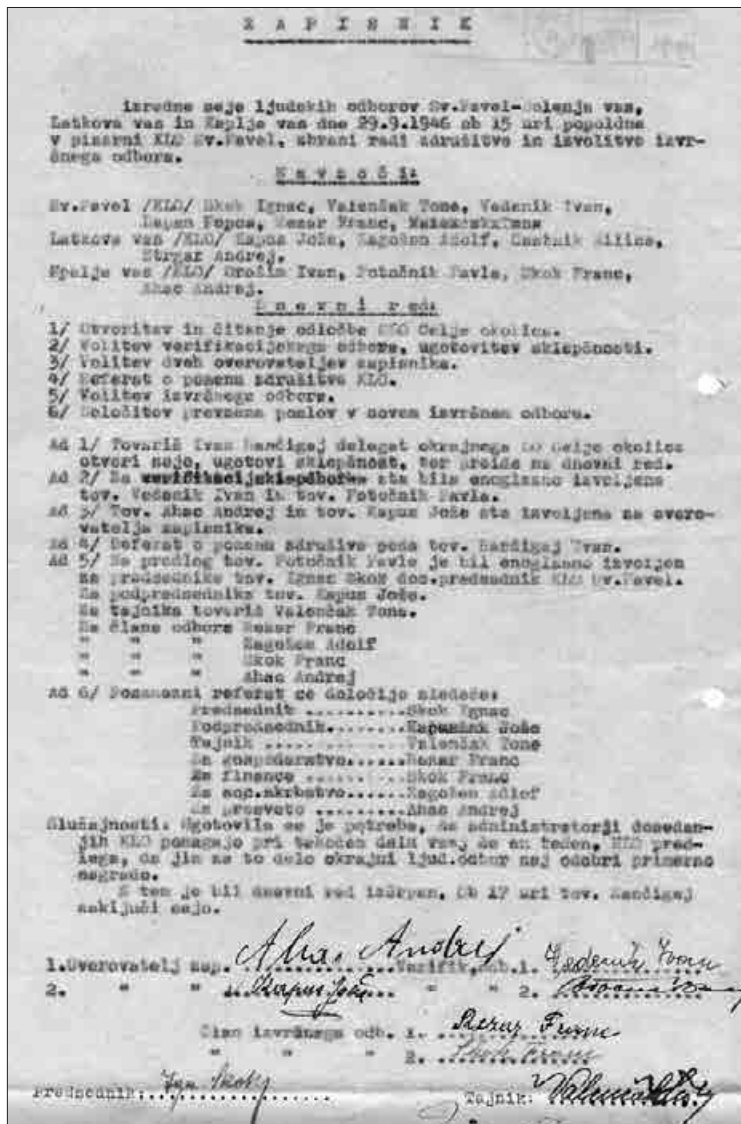
³⁷ Šolska kronika Osnovne šole Prebold, zapis za leto 1945/1946.

³⁸ *Nova pot*, 6. 11. 1945, št. 16, str. 1, »Volili bomo listo Ljudske fronte«.

³⁹ *Nova pot*, 16. 11. 1945, št. 19, str. 1, »Z zmago Ljudske fronte je ljudstvo izreklo svojo voljo«.

⁴⁰ *Nova pot*, 16. 11. 1945, št. 19, str. 3, »V celjskem okrožju izvoljeni kandidati«.

Zapisnik izredne seje združenih KLO Sv. Pavel pri Preboldu/Dolenja vas, KLO Latkova vas in KLO Kaplja vas, ki je bila 29. 9. 1946 (SI_ZAC/0331, KLO Prebold).

Pavel pri Preboldu.⁴¹ Majhni odbori brez osnovne pisarniške opreme in ustreznih ljudi⁴² niso bili uspešni pri izvajanju sklepov in nalog, ki jim jih je nalagal okraj, zato so imeli na OLO že v začetku leta 1946 namen število KLO v okraju zmanjšati s 97 na vsega 37. Odborniki OLO Celje-okolica so pričeli glasneje razpravljati o spremembah v krajevnih odborih. Na seji 27. januarja 1946 je razpravo spodbudilo tudi trmasto vztrajanje KLO Marija Reka pri samostojnem delovanju, in to kljub prepričevanju okrajne

skupščine, naj se združi s KLO Sv. Pavel.⁴³ Po pričanju okrajnih poslancev so bili majhni KLO le strošek okrajnega proračuna.⁴⁴ Nasploh so okrajni poslanci izražali nezadovoljstvo z majhnimi odbori ter jim očitali nezadostnost administracije in neizkušenes⁴⁵ ter nerednosti pri izvajanju nalog in dejavnosti odborov.⁴⁶ Primer, ki ga je OLO največkrat

⁴¹ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik 8. seje IO NOO Celje-okolica, 22. 12. 1945.

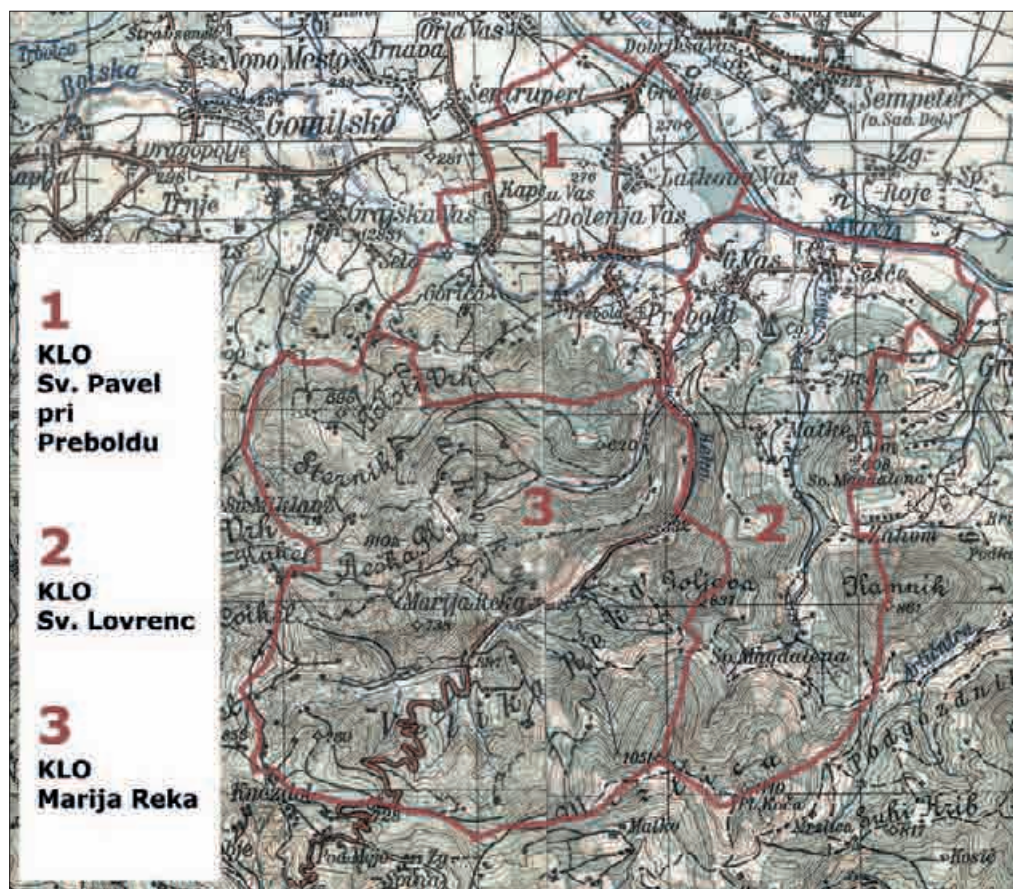
⁴² SI_ZAC/0298, KLO Marija Reka, Zapisnik redne seje KLO in OF Marija Reka, 10. 12. 1946; KLO Marija Reka je bil še konec leta 1946 brez pisalnega stroja in administrativnega službenca.

⁴³ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik drugega zasedanja skupščine OLO Celje-okolica, 27. 1. 1946.

⁴⁴ Prav tam, Zapisnik 11. seje IO OLO Celje-okolica, 4. 3. 1946.

⁴⁵ Prav tam, Zapisnik 9. seje IO OLO Celje-okolica, 5. 2. 1946.

⁴⁶ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik 10. seje IO OLO Celje-okolica, 19. 2. 1946. Med naloge krajevnih ljudskih odborov je spadalo (tudi) razdeljevanje nakaznic, zaradi katerih je IO OLO Celje-okolica odbore večkrat pozval, naj jih razdeljujejo le potrebnim in ne vse povprek in brez nadzora. V zvezi s tem so sprejeli uredbo o sestavljanju seznamov

Območje obravnavanih KLO Sv. Pavel pri Preboldu, KLO Sv. Lovrenc in KLO Marija Reka (prikaz je izdelan na osnovi topografske karte Celje, listi 1–4, Vojnogeografskega instituta v merilu 1 : 50.000 iz leta 1956).

uporabil, je bilo slabo pobiranje davkov za okrajni proračun. Na OLO so ukazali po vseh krajih izvesti občne zборе, na katerih so prebivalstvu pojasnjevali nujnost rednega plačevanja davkov.⁴⁷ V tem smislu so na skupni seji septembra 1946 v enoten KLO Sv. Pavel pri Preboldu združili kraje Sv. Pavel, Kaplja vas, Dolenja vas in Latkova vas. Združitev je bila načrtovana že s pripravo skupnega občinskega proračuna za leto 1946 in razdelitvijo odborniških funkcij, ki so jih že prej zasedli posamezni predstavniki iz prej samostojnih KLO. Spremembe so potrdili na izredni seji KLO 29. septembra 1946, ko so imenovali tudi nove referente in svete.⁴⁸ Tudi v Sv. Lovrencu je 20.

julija potekalo skupno zborovanje odbornikov KLO in odbora OF. Na njem so ugotavljali, da kraj gospodarsko gravitira proti Sv. Pavlu pri Preboldu, in ker je KLO Sv. Lovrenc upravljal le kamnolom v Matkah, je bil gospodarsko šibek. Končno odločitev o združenju so prepustili zboru volivcev, na katerem se je večina ljudi izrekla za združitev s KLO Sv. Pavel pri Preboldu.⁴⁹

V prvih dveh letih po osvoboditvi je bilo po evidenci OLO Celje-okolica na območju tedanjih krajevnih ljudskih odborov Sv. Pavel pri Preboldu, Latkova vas, Kaplja vas, Sv. Lovrenc in Marija Reka na odborih zaposlenih enajst uslužbencev.⁵⁰ Pri organizaciji in delovanju KLO so bili dolžni sodelovati tudi okrajni predstavniki, ki so bili izbrani med domačimi delegiranimi predstavniki na okraju. Ti so imeli vlogo nadzornikov krajevnih odborov in so opravljali kurirsko delo, ko so sklepe in zapisnike prenašali

upravičencev in o odgovornosti tajnikov KLO za razdelitev nakaznic.

⁴⁷ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik 21. seje IO OLO Celje-okolica, 22. 7. 1946.

⁴⁸ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik izredne seje KLO Sv. Pavel pri Preboldu v novem sestavu, 29. 9. 1946. Predsednik združenega KLO Sv. Pavel pri Preboldu je postal Ignac Skok (prej predsednik KLO Sv. Pavel), čeprav je funkcijo najprej zavrnil, a jo je moral po nalogu OLO Celje-okolica kljub temu sprejeti. Uvedli so tudi funkcijo podpredsednika KLO, ki jo je zasedel Jože Kapus (prej KLO Latkova vas). Odborniki so bili bivši odborniki prejšnjih odborov – po dva iz Kaplje vasi in po eden iz sv. Pavla, Latkove vasi in Sv. Lovrenca. Za tajnika novega KLO so 29. septembra imenovali

dotedanega tajnika KLO Sv. Pavel pri Preboldu Antona Valenčaka.

⁴⁹ *Nova doba*, 6. 11. 1945, št. 16, str. 2, »Skupno delo KLO in OF v Sv. Lovrencu v Savinjski dolini«.

⁵⁰ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Seznami voljenih članov in uslužbencev KLO.

s KLO na OLO in obratno.⁵¹ Za boljše pisarniško poslovanje KLO so na okraju za njihove zaposlene (predvsem tajnike) prirejali obvezne upravno-administrativne tečaje.⁵² Spremembe v upravno-politični strukturi krajevnih ljudskih odborov so v *Novi poti* pojasnili tako: »Škoda v političnem pogledu je v tem, ker dosedanja zmeda in neodločnost v upravno-teritorialni organizaciji ljudskih odborov, nejasnost v kompetencah, ki jo marsikje dosedanja praksa ljudskih odborov kaže, oddaljuje široke *ljudske množice od sodelovanja*.« Vendar naj o združevanju ne bi odločal okraj: »*Dirigiranje z vrha je skozinskoz napačno, ker ne odraža želja, potreb in možnosti od spodaj*.«⁵³ Redno zasedanje skupščine okraja Celje-okolica, na katerem so obravnavali tudi poročilo o novi upravni razdelitvi in novem zakonu o ljudskih odborih, je bilo v Celju 1. septembra.⁵⁴ Okrajni oblastni organ je naposled ocenil, da je bila nova upravno teritorialna razdelitev uspešno izvedena.⁵⁵

Volitve v ustavodajno skupščino LRS so bile 27. oktobra 1946. Že mesec dni prej so po vseh krajih OLO potekali sestanki aktivistov OF in zborovanja, na katerih so potrjevali izbiro kandidatov. To sta bila za volilno enoto Vransko (kamor je sodil KLO Marija Reka) Ivan Ocvirk in Ivan Vodovnik, za volilno enoto Žalec (kamor sta sodila KLO Sv. Pavel pri Preboldu in KLO Sv. Lovrenc) pa Rudi Hribar in Štefan Trobiš.⁵⁶ Iz vseh krajev, kjer so potekala zborovanja, so poročali o zelo zadovoljivi udeležbi. Na večini sestankov je govoril prvi kandidat žalske volilne enote Rudi Hribar. V volilni enoti Vransko je govoril prvi kandidat Ivan Ocvirk.⁵⁷ Oba kandidata sta na volitvah dobila večino glasov, Ivan Ocvirk 4106 ali 62,3 % in Rudi Hribar 4793 ali 76,7 %.⁵⁸ V poročilu o delu partijskega članstva ob volitvah leta 1946 je bila opisana relativna šibkost šentpavelske partijske organizacije. Najbolje organizirana in številčna je bila tovarniška celica, medtem ko so bile krajevne celice neuspešne. Razmere so obravnavali na okrajnem komiteju KPS Celje-okolica, kjer so skušali delovanje partijskih celic okrečiti z organiziranjem raznih seminarjev, izrekanjem kazni in izključitvami.⁵⁹

⁵¹ Prav tam, Zapisnik 25. seje IO OLO Celje-okolica, 16. 9. 1946.

⁵² Prav tam, Zapisnik 17. seje IO OLO Celje-okolica, 27. 5. 1946.

⁵³ *Naše delo*, 3. 8. 1946, št. 17, str. 1, »Najvažnejše misli o gospodarsko-političnih nalogah ljudskih odborov«.

⁵⁴ *Naše delo*, 31. 8. 1946, št. 21, str. 1, »Tretje redno zasedanje okrajne ljudske skupščine okraja Celje-okolica«.

⁵⁵ *Naše delo*, 14. 9. 1946, št. 23, str. 1, »Okraj Celje-okolica pred volitvami«.

⁵⁶ *Naše delo*, 21. 9. 1946, št. 24, str. 2, »Kandidati in namestniki za volitve v Ustavodajno skupščino v celjskem okrožju«.

⁵⁷ *Naše delo*, 26. 10. 1946, št. 29, str. 3, »Predvolivna zborovanja v volivni enoti Žalec; Predvolivni sestanki v volivni enoti Vransko«.

⁵⁸ *Naše delo*, 2. 11. 1946, št. 30, str. 1, »Rezultat volitev v celjskem okrožju«.

⁵⁹ SI_ZAC/0917, Okrajni komite ZKS Celje-okolica, šk. 1, Zapisnik seje OK KPS Celje-okolica, 2. 11. 1946.

Spreminjanje položaja zasebnega gospodarstva in agrarna reforma

Zaradi izjemnega pomena kmetijstva pri povojni obnovi države je Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo LRS v začetku marca 1946 sprejelo odredbo o ustanovitvi kmetijskih odborov pri vseh KLO.⁶⁰ Na podeželju pomanjkanje hrane sicer ni predstavljalo (pre)hude grožnje, preglavice pa so se pojavile pri oskrbi mestnega prebivalstva in delavcev – med njimi tudi delavcev krajevne tekstilne tovarne, ki vsi doma niso imeli kmetij. Breme racionirane oskrbe, ki se je ohranila še iz vojnega časa, so takoj po osvoboditvi občutili kmetje, ki so jim pobirali presežke pridelka brez zadostnega plačila, zato so se pričeli izogibati obvezni oddaji. Zato je KLO Prebold na eni od prvih januarskih sej leta 1946 pripravil poročilo, v katerem je bilo navedeno, da je obvezna oddaja mleka uspela šele potem, ko so bile za izogibanje obvezni oddaji zagrožene kazni. Vendar so se pojavile druge težave, saj naenkrat ni bilo na voljo dovolj mlečnih nakanic.⁶¹ Kmetijski odbori so imeli nalogo zagotoviti načrtovanje pridelovanja kultur, predvidenih za obvezno oddajo. Tako so morali kmetje najprej poskrbeti za pridelek iz načrtovanih kvot, šele potem so lahko poskrbeli za svoj interes. Predsednik kmetijskega odbora je bil hkrati poročevalec na OLO.⁶² Tako so na KLO Sv. Pavel pri Preboldu februarja 1946 določili odbor za oddajo žita, ki je moral pripraviti 500 m² skladiščnih prostorov v graščini Prebold. Ista komisija je na začetku avgusta podala poročilo, v katerem je ugotovila, da je bilo vse žito pravilno oddano.⁶³ Za pregled njiv je bil izvoljen tričlanski kmetijski odbor, ki je 26. maja izvedel popis vse orne zemlje v KLO in nato še popis ostalih zemljišč.⁶⁴ Gospodinjstva so smela obdržati do 150 kg krompirja na osebo in 2000 kg semenskega krompirja za hektar površine, uporaba krompirja za krmo pa je bila prepovedana.⁶⁵ Če se je kmetija odločila pitati prašiča za oddajo, so kmetje lahko obdržali 400 kg koruze.⁶⁶ Ker je kmetom primanjkovalo krme, so kljub zagroženim visokim kaznim klali odvečno živino.⁶⁷ So pa zmedo ob oddaji povzročali tudi predstavniki krajevnih oblasti sami, ki so, kot je zapisalo *Naše delo*, »mislili, da jim je ljudstvo poverilo oblast zato, da bodo sebe in svoje sorodnike

⁶⁰ Kopač, Lokalna oblast, str. 116–117.

⁶¹ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik 12. seje KLO Sv. Pavel, 9. 1. 1946.

⁶² *Naše delo*, 15. 6. 1946, št. 10, str. 6, »Uredba o ustanovitvi kmetijskih odborov«.

⁶³ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik 15. seje KLO Sv. Pavel, 25. 2. 1946.

⁶⁴ Prav tam, Zapisnik 21. seje KLO Sv. Pavel, 16. 6. 1946.

⁶⁵ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik 28. redne seje IO OLO Celje-okolica, 11. 11. 1946.

⁶⁶ Prav tam, Zapisnik 29. redne seje IO OLO Celje-okolica, 3. 12. 1946.

⁶⁷ Prav tam, Zapisnik 11. redne seje IO OLO Celje-okolica, 4. 3. 1946.

čim bolj razbremenili dajatev. Drugi so si zopet nadeli krinko, zaščitnika' in ,dobrotnika' svoje vasi.»⁶⁸

Zametki dela zadrug so se ob intervencijah OLO Celje-okolica pojavili zaradi pomanjkanja krme za živino in ob razdeljevanju zaščitnih sredstev za poljščine med kmetovalce.⁶⁹ V Savinjski dolini je močan zagon snovanju zadrugišnjstva dajalo hmeljarstvo. Tako je 23. junija 1946 v Žalcu, Sv. Petru, Sv. Pavlu, Prekorjah in Braslovčah prišlo do zborov hmeljarjev, na katerih so predstavniki zadruge govorili o problemih hmeljarstva in odgovarjali na vprašanja hmeljarjev.⁷⁰ Pomemben motiv hmeljarjev za vstop med zadrugišnike v Savinjski dolini je bilo strojno obdelovanje polj z 31 traktorji, ki so bili razporejeni v 11 traktorskih postajah v okraju in so bili na voljo predvsem članom zadrug. V okraju so znova organizirali kmetijsko strokovno izobraževanje, in sicer v obliki srednje kmetijske šole in nižje kmetijske šole v Sv. Juriju ob južni železnici (Šentjur), poleg teh dveh pa sta delovali še gospodinjska šola in hmeljarska šola v Žovneku pri Braslovčah. Ob tem so v okraju leta 1946 organizirali kar 16 raznih tečajev za pospeševanje kmetijske proizvodnje.⁷¹

Ker je bila tudi v obrti in trgovini zapovedana usmeritev v družbeno lastništvo podjetij, je oblast pričela onemogočati zasebno gospodarsko pobudo, sprva z odpovedmi obrtnih dovoljenj, predvsem v krajih, kjer so KLO ustanovili istovrstna lastna podjetja.⁷² V KLO Sv. Pavel pri Preboldu so prvega izmed prej zasebnih lokalov – mesarijo in gostilno – po navodilu OLO v svoje roke prevzeli 27. decembra 1946.⁷³ Vseh obrti pa na KLO vendarle niso prevzeli. Tako je lahko krajevna brivnica obdržala zasebnega lastnika, čeprav so na OLO Celje-okolica načrtovali, da jo bo prevzel KLO.⁷⁴ Posamezni zasebniki so, da bi obdržali zaposlitev, prostovoljno odstopili svojo obrt in prostore krajevni odboru ali zadrugi.⁷⁵ Na KLO Sv. Pavel pri Preboldu so 22. decembra na intervencijo OLO Celje-okolica zaslišali zasebnico, ki gostinske in trgovske obrti ni prijavila na OLO. Ta je izjavila, da je bila prepričana, da obrtnega dovoljenja tako ali tako ne bo dobila, in da bo, »če bo potreba«, obrt predala KLO.⁷⁶ Na območju KLO so leta 1946 po pridobljenem soglasju OLO Celje-okolica šestim zasebnikom dovolili opravljanje obrti na podlagi ob-

stoječe obrti ali prevzema zaplenjenega premoženja.⁷⁷ Pomembna postavka v proračunu KLO Sv. Pavel pri Preboldu za leto 1946 je bila gradnja cest in mostov. Konec februarja 1946 so začeli odborniki razpravljati o popravilu ceste in mostu v Dolenji vasi pri tekstilni tovarni, in ko so zbrali potrebni material,⁷⁸ so konec avgusta pričeli z udarniškim delom.⁷⁹ Na seji KLO Sv. Pavel pri Preboldu 3. novembra 1946 so sprejeli sklep o ustanovitvi vodovodne zadruge, ki naj bi uredila vodovodno omrežje v KLO. Ta točka je ostala na dnevnem redu bolj ali manj vseh sej v prvih nekaj letih delovanja odbora.⁸⁰

Leta 1946 je KUNI obravnavala štiri vloge za vračilo premoženja, ki so ga bile zaplenile nemške okupacijske oblasti, in vse odobrila.⁸¹ Ista komisija je bila odgovorna tudi za izvedbo agrarne reforme, ki jo je takoj po vojni obljubila oblast. Agrarna reforma, ki se je pričela izvajati leta 1946, je pravi konec doživela šele leta 1948, ko so bile odpravljene določene pomanjkljivosti, saj je hitenje povzročilo precej težav, »ker se je k temu delu pristopilo z veliko hitrostjo ... ter je potrebno nad vsem delom izvršiti revizijo ... se je v mnogih primerih dogodilo tudi to, da je dobil zemljo tisti ki je za isto neupravičen ... da se bo zemljo dodelilo tistemu, ki jo obdeluje, se je že pristopilo ... k reviziji.«⁸² V skladu z zakonom o agrarni reformi so 3. marca 1946 sklicali sestanek agrarnih interesentov, ki so se potegovali za zemljišča iz posesti župne nadarbine, graščine ter družin Žanier in Pikel, od cerkvenih zemljišč pa je bilo agrarnim interesentom dodeljeno 86.812 m². Skupna župnijska posest pred agrarno reformo je obsegala 196.172 m², tako je župniji Sv. Pavel še vedno ostalo premoženje v posesti in nepremičninah v skupni izmeri 106.860 m². KLO in župnija pa sta v Sv. Pavlu pri Preboldu tudi sodelovali, saj je 1. junija predsednik KLO Ignac Skok župniku Marku Sagaju predal prostovoljne prispevke, ki so jih zbrali prebivalci Sv. Pavla pri Preboldu in okolice za popravilo med vojno poškodovanega župnišča in kaplanije. Popravila so se pričela 11. junija in so potekala, dokler je bilo dovolj denarja, župnik pa se je v župnišče preselil 22. julija. So pa predstavniki KLO 19. junija iz župnijskih hlevov odgnali vola in telici. 14. septembra je bilo župniku Sagaju dovoljeno poučevanje verouka na osnovni šoli v Sv. Pavlu in osnovni šoli v Mariji Reki. 28. septembra je bil za kaplana imenovan Ivan Kocmut, ki je v Sv. Pavel pri Preboldu prišel 11. oktobra.

⁶⁸ *Naše delo*, 27. 7. 1946, št. 16, str. 2, »Rezultati odkupa presežkov«.

⁶⁹ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik 9. redne seje IO OLO Celje-okolica, 5. 2. 1946.

⁷⁰ *Naše delo*, 29. 6. 1946, št. 12, str. 4, »Zbori hmeljarjev«.

⁷¹ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Poročilo poverjeništvu za gozdarstvo, kmetijstvo in veterino na 4. rednem zasedanju skupščine OLO Celje-okolica, 25. 1. 1948.

⁷² SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik 26. seje KLO Sv. Pavel, 4. 9. 1946.

⁷³ Prav tam, Zapisnik zbora volivcev, 27. 12. 1946.

⁷⁴ Prav tam, Zapisnik 4. seje KLO Sv. Pavel, 17. 11. 1946.

⁷⁵ Prav tam, Zapisnik 5. seje KLO Sv. Pavel, 1. 12. 1946.

⁷⁶ Prav tam, Zapisnik 6. seje KLO Sv. Pavel, 22. 12. 1946.

⁷⁷ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik 17. seje IO OLO Celje-okolica, 27. 5. 1946; Zapisnik 28. seje IO OLO Celje-okolica, 11. 11. 1946.

⁷⁸ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik 15. seje KLO Sv. Pavel, 25. 2. 1946.

⁷⁹ Prav tam, Zapisnik 26. seje KLO Sv. Pavel, 4. 9. 1946.

⁸⁰ Prav tam, Zapisnik 3. seje KLO Sv. Pavel, 3. 11. 1946.

⁸¹ SI_ZAC/0107, Uprava narodne imovine, šk. 1, mapa 7/1, Zahtevki po vrnitvi po Nemcih zaplenjene imovine.

⁸² SI_ZAC/0098, OLO Celje, zapisniki komisije za izgradnjo ljudske oblasti 1947–1952, Delovni sestanek odseka za izgradnjo ljudske oblasti, 17. 1. 1947.

12. novembra se je z odlokom KLO v župnišče preselil mizar Franc Zupan, ki si je v gospodarskem posloju v nekdanjem hlevu uredil mizarško delavnico, župnik pa mu je v ta namen posodil elektromotor.⁸³

Vse večji nadzor ljudske oblasti in krepitev socialističnega sektorja

Leta 1947 je KLO Sv. Pavel pri Preboldu štel 18 odbornikov, od tega je bilo sedem članov izvršnega odbora, v KLO Sv. Lovrenc je bilo odbornikov kar 20, od teh prav tako sedem članov izvršnega odbora, v KLO Marija Reka je bilo odbornikov sedem, članov izvršnega odbora pa niso imeli. Na vseh treh KLO je bilo zaposlenih skupaj šest uslužbencev.⁸⁴ Na OLO so ti trije sosednji KLO imeli skupaj sedem predstavnikov. Ti so leta 1947 sodelovali na prvem rednem zasedanju okrajne skupščine, na katerem so v zvezi z delovanjem ljudske oblasti še vedno razpravljali o njenem vpeljevanju, saj je kljub vsem direktivam in tečajem prihajalo do težav pri izvajanju oblasti.⁸⁵ Kot primer šibkega in neustreznega KLO so zopet izpostavljali Marijo Reko. Tamkajšnji odbor jim je namreč sam poslal prošnjo za namestitev uslužbenca, ki naj bi opravljal pisarniška dela na KLO.⁸⁶ Pri tem so poslanci okrajne skupščine samokritično ugotavljali, da so sami premalo storili za vzpostavljanje ljudske oblasti na najnižji ravni. Okrajni odbor je zahteval večjo prisotnost poslancev okraja na sestankih in občnih zborih krajevnih ljudskih odborov. Eden od ukrepov, ki ga je okrajna oblast izvedla, da bi okrepila nižje veje oblasti, je bil prenos pristojnosti za oblikovanje občinskih proračunov na KLO, OLO naj bi pri tem ohranil le nadzorno funkcijo.⁸⁷

V šolskem letu 1946/1947 je še vedno primanjkovalo učiteljev, in ker so obstoječi imeli številne izvenšolske obveznosti, se je to poznalo na šolskem učnem delu. Šola je 9. aprila 1947 organizirala javno manifestacijo za priključitev Koroške k Sloveniji, s katere so šentpavelski pionirji Titu poslali resolucijo. Ob prazniku dela leta 1947 je pionirska organizacija aktivno sodelovala v povorki. Titova štafeta je na šoli prvič potekala 21. maja 1947.⁸⁸ V šentpavelski cerkvi so imeli 12. oktobra 1947 zahvalno mašo ob priključitvi Primorske k Sloveniji, polnočnic pa tisto leto ni bilo.⁸⁹

Konec aprila 1947 so na KLO Sv. Pavel ustanovili tričlansko kontrolno komisijo za pregled obdelane in neobdelane orne površine, ki naj bi do začetka maja določila obseg oddaje in stopnjo davka posameznim posestnikom.⁹⁰ Davki so bili odvisni od lege in ocenjene donosnosti zemljišča, na KLO pa so organizirali tudi kmetijsko posvetovanje in kontrolo njiv s strani ZMS, ki je po poljih iskala koloradskega hrošča. Da je bila takšna oblika boja proti škodljivcem vse prej kot strokovna, kaže naslednji zapis: »Pri pregledu njiv so se našli neki drugi hrošči, katere smo poslali na pregled v Ljubljano.«⁹¹ Ko so v Sv. Lovrencu konec marca 1947 prešteli količino oddanega žita, ga je bilo 9270 kilogramov, čeprav so cenitve predvidele 11.598 kilogramov.⁹² Čeprav KLO Sv. Lovrenc ni spadal v območje, ki naj bi pridelovalo velike količine žita, so morali najti krivca za slab pridelek. Navedli so dejstvo, da je veliko njiv na gozdnem robu, tako da se je nanje prihajala past srnjad in druga gozdna divjad, kar 60 % žita pa naj bi snedle gozdne miši.⁹³ Prav tako so o slabi oddaji govorili v KLO Sv. Pavel pri Preboldu, kjer so komisije odkrile za cel vagon utajenega žita.⁹⁴ Ministrstvo za preskrbo pa je na OLO Celje-okolica poslalo mnenje, da bi vsak KLO moral oddati vsaj 15 glav živine na leto, čeprav so cene mesa za oddajo ostale zelo nizke in so v prosti prodaji dosegale večje vrednosti, poleg tega pa so veliko mesa prodali na črno.⁹⁵ Zaradi slabih pogojev oddaje so januarja 1947 ugotavljali, da je tudi oddaja svinjskih kož slaba, ker je bila cena prenizka in so kmetje svinjske kože raje pojedli kot prodali.⁹⁶

Na OLO so že na začetku leta 1947 pričeli pospeševati ustanavljanje vseh vrst zadrug. Ker sta bila prek zadrug organizirana odkup in nabava potrebščin, je bilo v okraju največ prav Nabavno-prodajnih zadrug (NAPROŽA). Nekatere od njih so bile po mnenju OLO Celje-okolica potrebne reorganizacije, saj so delovale preveč »dobičkonosno«, ker so skrbele samo za distribucijo na podeželju in niso izvajale »osnovnega poslanstva« menjave dobrin med mestom in podeželjem. Za območje Savinjske doline je OLO zahteval osnovevanje hmeljarske zadrugne organizacije z namenom pospeševanja pridelave in odkupa hmelja za tuje trge. Hmeljarstvo je v letih po osvoboditvi kazalo znake rasti, a je bila rast zaradi pomanjkanja sredstev počasna, veliko kmetov se je namreč med vojno preusmerilo na druge poljedelske kulture in v

⁸³ Kronika Župnije Sv. Pavel, zapis za leto 1946.

⁸⁴ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Seznam voljenih članov in uslužbencev KLO.

⁸⁵ Prav tam, Zapisnik 4. seje OLO Celje-okolica, 26. 1. 1947.

⁸⁶ Prav tam, Delovni sestanek odseka za izgradnjo ljudske oblasti, 17. 1. 1947.

⁸⁷ Prav tam, Poročilo tajnika na 3. zasedanju OLO Celje-okolica, 29. 1. 1948. V poročilu je naveden tudi poudarek, da bodo morali KLO stroške, ki bi presežali zmogljivosti proračuna, kriti s krajevnim samopriskom.

⁸⁸ Šolska kronika Osnovne šole Prebold, zapis za šolsko leto 1946/1947.

⁸⁹ Kronika Župnije Sv. Pavel, zapis za leto 1947.

⁹⁰ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik 1. seje setvene komisije KLO Sv. Pavel, 24. 4. 1947.

⁹¹ Prav tam, Zapisnik 18. seje KLO Sv. Pavel, 22. 6. 1947.

⁹² SI_ZAC/0389, KLO Sv. Lovrenc pri Preboldu, Zapisnik seje KLO Sv. Lovrenc, 23. 3. 1947.

⁹³ Prav tam, Zapisnik seje KLO Sv. Lovrenc, 6. 7. 1947.

⁹⁴ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik 2. redne seje IO OLO Celje-okolica, 26. 2. 1947.

⁹⁵ Prav tam, Zapisnik 19. redne seje IO OLO Celje-okolica, 25. 6. 1947.

⁹⁶ Prav tam, Zapisnik 1. redne seje IO OLO Celje-okolica, 27. 1. 1947.

Obiranje hmelja v petdesetih letih (Zgodovinsko in narodopisno društvo Prebold).

živinorejo. Zadruga je ob ustanovitvi dobila nalogo izboljšati kakovost in povečati donosnost hmeljevih nasadov.⁹⁷ Na Hmeljarsko zadrugo so iz KLO Sv. Pavel in iz ostalih KLO iz Savinjske doline takoj poslali prošnjo za pomoč pri popravljanju hmeljskih sušilnic. Stanje hmeljarstva se je izboljševalo tudi zaradi uvedbe zadružnih traktorskih postaj. V smislu pospeševanja ustanavljanja zadrug so v okraju opravili številne revizije agrarne reforme, saj je marsikateri manjši kmet dobil več obdelovalnih površin, kot jih je s svojimi sredstvi zmožal obdelati. Ob tem je oblast z vsemi močmi podpirala ustanavljanje kmetijskoobdelovalnih zadrug (KOZ), ki naj bi združile površine in delo več kmetov. Da nova oblast z doseženim ni bila zadovoljna, ponazarja splošna ocena stanja zadružništva, izrečena na tretji skupščini OLO Celje-okolica: »Dejstvo, da je zadružništvo v začetni fazi po osvoboditvi izpolnilo svojo nalogo, še ne opravičuje zadružništvo, da je še vedno na isti stopnji razvoja, kot je bilo na začetku ... Baš radi tega so se vrinili v zadružne uprave elementi brez zadružne miselnosti, ki še vedno gledajo na zadružništvo s svojimi lastnimi gledanji, ne pa z gledanji kot ga je pričakovalo ljudstvo.«⁹⁸

Na KLO so ob obračunu poslovanja krajevnih družbenih podjetij sredi leta 1947 ugotovili izgubo pri poslovanju pekarnice, zato so sklenili OLO Celje-okolica povprašati o smiselnosti njenega nadaljnega obstoja. Drugačno sliko pa je izkazovala krajevna trgovina, saj je poslovala z dobičkom.⁹⁹ Družba Turist Hoteli iz Ljubljane je v istem času izrazila pripravljenost odkupiti podržavljeno premoženje – hotel družine Zanier.¹⁰⁰

V šolskem letu 1947/1948 je šola v Sv. Pavlu pri Preboldu postala sedemletka, v šolskem letu 1948/1949 pa je bila v Sv. Pavlu ustanovljena obrtna nadaljevalna šola, na kateri je v glavnem poučeval učiteljski kader osnovne šole, skupaj s strokovnimi sodelavci iz Tekstilne tovarne Sv. Pavel. Z odlokom OLO je bilo 26. februarja 1948 v Sv. Pavlu ukinjeno otroško zavetišče, ker je bilo vanj vpisanih premalo otrok in se je okraj nenehno srečeval z velikimi stroški vzdrževanja.¹⁰¹

Za izvedbo volitev v KLO 30. novembra 1947 so bili v KLO Sv. Pavel pri Preboldu, Sv. Lovrenc in KLO Marija Reka na OLO Celje-okolica odgovorni Rudi Hribar, Miran Cvenk in Vlado Kraut.¹⁰² Za volitve 30. novembra 1947 je inšpektorat volilne komisije za KLO Sv. Pavel pri Preboldu ugotovil, da je bil volilni imenik pravilno voden. V KLO Marija Reka volilnih imenikov niso imeli v prostorih odbora, ker naj bi jih že februarja 1947 poslali v pregled komisiji za volilne imenike na Gomilsko, od koder jim jih še niso vrnili. V KLO Sv. Lovrenc je inšpekcija ugotovila nekaj pomanjkljivosti in nedoslednosti pri vpisih v volilni imenik, zato so osebu KLO naročili, naj vnese spremembe in manjkajoče vpise. Volitve so v KLO Sv. Pavel pri Preboldu potekale v petnajstih volilnih enotah. Postavljenih je bilo devetnajst kandidatov in petnajst sokandidatov. Za listo OF je glasovalo 937 volivcev ali 93,8 %. V KLO Sv. Lovrenc je bilo skupaj sedem volilnih enot ter 13 kandidatov in trije sokandidati. Listo OF je volilo 529 volivcev ali 92,7 %. V KLO Marija Reka so imeli eno volilno enoto, v kateri se je za sedež potegovalo sedem kandidatov in sedem sokandidatov. Za listo OF je glasovalo 208 volivcev ali 99 %.¹⁰³ Po volitvah je v KLO Sv.

⁹⁷ Prav tam, Zapisnik 3. rednega zasedanja skupščine OLO Celje-okolica, 26. 1. 1947.

⁹⁸ Prav tam, Tajniško poročilo na 4. rednem zasedanju skupščine OLO Celje-okolica, 25. 1. 1948.

⁹⁹ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik 17. seje KLO Sv. Pavel, 18. 6. 1947.

¹⁰⁰ Prav tam, Zapisnik 18. seje KLO Sv. Pavel, 22. 6. 1947.

¹⁰¹ Šolska kronika Osnovne šole Prebold, zapis za šolsko leto 1947/1948.

¹⁰² SI_ZAC/0098, OLO Celje, Volilna komisija za volitve ljudskih odborov 1947, 30. 11. 1947.

¹⁰³ Prav tam, Volitve v okraju – rezultati, 30. 11. 1947.

Pogled na osrednji del Savinjske doline z juga, v ospredju so Prebold, Dolenja vas in Latkova vas (Zgodovinsko in narodopisno društvo Prebold).

Pavel pri Preboldu predsednik postal Franc Šmit in tajnik Drago Pečnik (pozneje je to funkcijo prevzela Fani Vedenik).¹⁰⁴ V KLO Marija Reka je predsednik postal Jožef Krašovec, tajnik pa Anton Strgar.¹⁰⁵ V KLO Sv. Lovrenc je predsednik postal Ferdinand Rogl, tajnik pa je ostal Ivan Kač.¹⁰⁶

Volitve v okrajne odbore so bile po vsej Sloveniji 21. marca 1948. Po vseh krajih okraja so že od decembra 1947 potekali množični sestanki, na katerih so potrjevali kandidate za okrajno skupščino.¹⁰⁷ Volitve 21. marca 1948 so v občini Sv. Pavel potekale v treh volilnih enotah, občini Sv. Lovrenc in Marija Reka pa sta predstavljali po eno volilno enoto.¹⁰⁸ Vsaka volilna enota je kandidirala po dva kandidata

na listi OF in je imela še skrinjico brez liste. V treh volilnih enotah v občini Sv. Pavel je bilo skupaj 1112 volilnih upravičencev, glasovalo je 991 volivcev, 6 pa jih je glasovalo s potrdili. Za listo OF je glasovalo 973 volivcev, za skrinjico brez liste pa 24. Lista OF je dobila 97,1-odstotno podporo. V Sv. Lovrencu je bilo 625 volilnih upravičencev, glasovalo je 540 volivcev, dva pa sta glasovala s potrdili. Lista OF je zbrala 523 glasov ali 96,5 %. V Mariji Reki je bilo volilnih upravičencev 245, glasovalo jih je 231. Lista OF je dobila 228 glasov ali 99 %.¹⁰⁹ V KLO Sv. Pavel so bili kandidati Rudi Hribar, Andrej Pančur, Ivan Potočnik, Franc Skok, Terezija Zagožen in Ivan Otavnik, v KLO Sv. Lovrenc Nestl Žgank in Ferdinand Rogl ter v KLO Marija Reka Jakob Zakonjšek in Jože Krašovec.¹¹⁰ Izvoljeni so bili Rudi Hribar, Ivan Potočnik in Terezija Zagožen, v KLO Sv. Lovrenc Nestl Žgank in v KLO Marija Reka Jakob Zakonjšek.¹¹¹ Sestav okrajnih poslancev iz treh obravnavanih KLO je ostal skoraj enak kot prej; izjema je le zamenjava Franca Hribarja z Rudijem Hribarjem. Poleg Nestla Žganka je iz Sv. Lovrenca v okrajni skupščini ostal Jakob Strnad.¹¹²

Na začetku leta 1948 so na OLO preverjali vo-

¹⁰⁴ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik 8. redne seje KLO Sv. Pavel pri Preboldu, 7. 7. 1949; odborniki so bili še Andrej Ahac, Franc Goropevšek, Bernard Kroflič, Jože Štorman, Venceslav Sternik, Fani Vedenik, Jože Žgank, Terezija Zagožen, Franc Kač, Anton Stergar, Jože Kapus, Ivana Pečnik, Andrej Stergar, Karl Kus, Jože Jaše, Marija Planko in Ivan Pečovnik.

¹⁰⁵ SI_ZAC/0298, Zapisniki sej KLO Marija Reka; odborniki so bili: Amalija Lobnikar, Henrik Goropevšek, Ivan Miklavc, Karel Oplotnik in Ana Breznikar.

¹⁰⁶ SI_ZAC/0389, KLO Sv. Lovrenc pri Preboldu, Zapisniki sej KLO Sv. Lovrenc; ostali odborniki so bili: Ivan Marinc, Vinko Poteko, Ludvik Terjav, Rudi Hribar, Anton Potočnik, Franc Derča, Jože Privošnik, Jože Randl, Ivan Žagar, Franc Privšek, Rudolf Cestnik, Franc Bučar, Alojz Gorjanc, Franc Pirc in Jože Baloh.

¹⁰⁷ *Celjski tednik*, 28. 2. 1948, št. 2, str. 1, »Okraj Celje-okolica v volilnih pripravah«.

¹⁰⁸ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Volilna komisija za volitve ljudskih odborov 1947, 30. 11. 1947.

¹⁰⁹ Prav tam, Volitve v okrajni LO – volilni rezultati, 21. 3. 1948.

¹¹⁰ *Celjski tednik*, 12. 3. 1948, št. 3, str. 2, »Kandidati za volitve v okrajni ljudski odbor Celje-okolica«.

¹¹¹ *Celjski tednik*, 26. 3. 1948, št. 4, str. 2, »Novi odborniki Okrajnega ljudskega odbora Celje-okolica«.

¹¹² SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik prvega zasedanja novoizvoljene skupščine OLO Celje-okolica, 7. 4. 1948.

denje davčne politike v okrajnih KLO ter za tajnike in računovodje organizirali izobraževalne tečaje. Namen teh dejavnosti je bil obveznosti izvajanja davčne politike prenesti na KLO, tako da bi ti sestavili proračun in odmerili davke, »istočasno pa bodo morali voditi tudi skrb, da bo davke v celoti plačani«. ¹¹³ Kljub vsemu so na naslednjem zasedanju okrajne skupščine ugotavljali, da so bili proračuni nekaterih KLO preveč velikopotezni in je kar četrtnina okrajnega proračuna šla za pokritje primanjkljajev občinskih proračunov. ¹¹⁴ Nove zadolžitve so KLO naložili tudi ob pripravah na uvedbo petletnih načrtov. Krajevni odbori so morali sklicati občne zборе, na katerih so prebivalstvu skupaj z množičnimi organizacijami razložili pomen in potrebnost planskega razvoja. Pri tem je bilo mogoče slišati opozorila, da je bilo sodelovanje med okrajnimi oblastnimi strukturami in krajevnimi oblastmi slabo in da so se v ljudskih odborih znašli tudi taki, ki niso imeli ustreznega političnega in socialnega predznaka oziroma »majhno število špekulantov in karjeristov«. ¹¹⁵

Leta 1948 je bil izveden prvi povojni popis prebivalstva; v KLO Sv. Pavel pri Preboldu je takrat živel 1646 prebivalcev, od tega 926 žensk in 720 moških. V KLO Sv. Lovrenc je živel 1031 prebivalcev, od tega 567 žensk in 464 moških. V KLO Marija Reka je živel 413 prebivalcev, od tega 219 žensk in 194 moških. ¹¹⁶

Januarja 1948 so na okrajni skupščini obravnavali problematiko šolstva v okraju in ugotovili, da učiteljstvo sicer izpolnjuje svoje naloge, da pa je veliko večji problem zagotovitev ustreznih materialno-prostorskih pogojev, saj je morala večina šol v okraju še vedno shajati s pohištvom izpred druge svetovne vojne in z učili tedanje šole ali celo brez njih. Učitelje tečajnike, ki so se izkazali za dobre, so želeli na okraju dodatno izobraziti, da bi jih lahko izenačili z izšolanim učiteljskim kadrom, kajti »med njimi je precej dobrih prosvetnih in političnih delavcev ter zlasti mladinskih voditeljev, ki z veseljem vrše svoje poslanstvo na našem podeželju«. ¹¹⁷ Vse učiteljstvo šentpavelske šole je bilo dejavno v krajevnih oblastnih forumih in organizacijah – v KLO, OF, RK in AFŽ, pri pionirski organizaciji ter LMS. V Sv. Pavlu pri Preboldu so 19. septembra 1948 odprli okrajni gospodarski in kulturni festival, popoldne dan kasneje pa so sledile točke dramskega in pevskega programa vseh pro-

svetnih društev iz okraja. Pri pripravi in izvedbi vseh teh dvodnevni aktivnosti so sodelovali učitelji in pionirji iz Sv. Pavla. Državne praznike so slovesno proslavili v šoli in v Domu ljudske prosvete. Šolski pevski zbor je 8. februarja v Domu ljudske prosvete izvedel samostojni koncert. Pionirska organizacija je bila zaradi množičnosti instrument vpliva na učence tako v vzgojnem kot v učnem procesu. Po odloku OLO Celje-okolica je bila šola v Sv. Pavlu pri Preboldu uradno poimenovana z nazivom Sedemletna šola Šentpavel ob Savinji. ¹¹⁸

Na skupščini OLO Celje-okolica so januarja 1948 plan oddaje kmetijskih pridelkov za leto 1947 ocenili kot srednje dober. Pričeli so z obsežno in načrtovano reorganizacijo NAPROZ v KOZ; te so se iz trgovskih preoblikovale v kmetijske zadruge, ki naj bi bile v vsakem KLO. ¹¹⁹ Aprila so se že pripravljali na izvedbo prvega petletnega plana, ki naj bi v kmetijstvu pospešil izgradnjo socialističnega sektorja, ustanavljanje zadrug in gradnjo zadrughin domov. Kmetijske zadruge naj bi s tem postale »borbene gospodarsko politične organizacije«. ¹²⁰ Zaradi nedograjenosti sušilnice za sadje v Sv. Lovrencu so krajevne funkcije na okraju obtožili nedelavnosti. ¹²¹

Tudi na konferenci Okrajnega komiteja Komunistične partije Slovenije (OK KPS) Celje-okolica 21. oktobra 1948 so govorili o političnem delu ob spreminjanju gospodarskih odnosov in delu terenskih organizacij pri vzpostavljanju zadrughin organizacij na podeželju. Zahtevali so boljše (politično) delo terenskih celic glede zadrug. Ugotovili so slabše organiziranosti OF – glavne množične organizacije, »preko katere izvaja partija svojo linijo«. ¹²² Zato so skušali organizacijo OF okrepiti prek osnovnih organizacij KP. Za sindikate so ugotovili, »da so svoje delo zaprli v ozek krog svojega podjetja, tako, da ne vršijo naloge, ki jim pripada, to je prenašanje revolucionarne misli na vas«. ¹²³ Na tej konferenci so iz Sv. Pavla sodelovali štirje člani tovarniške organizacije in član vaške osnovne partijske organizacije (OPO), posebej pa so bili povabljeni še trije člani KPS iz Sv. Pavla. Iz Sv. Lovrenca se je konference udeležil en predstavnik. ¹²⁴ Stanje v okrajni partijski organizaciji se do februarja 1949 ni bistveno spremenilo, kar nakazuje dopis OK KPS. Ta obsoja frazerstvo, ki se polašča partijskih organizacij, in jim nalaga, naj na

¹¹³ Prav tam, Zapisnik 4. zasedanja OLO Celje-okolica, 25. 1. 1948.

¹¹⁴ Prav tam, Zapisnik 2. zasedanja OLO Celje-okolica; Zapisnik okrajne konference ljudskih odborov, 22. 6. 1948; proračun KLO Sv. Pavel je znašal 245.000 dinarjev, KLO Sv. Lovrenc 107.500 dinarjev in KLO Marija Reka 89.000 dinarjev, ob okrajnem proračunu 42.298.000 dinarjev.

¹¹⁵ Prav tam, Zapisnik prvega zasedanja novoizvoljene skupščine OLO Celje-okolica, 7. 4. 1948.

¹¹⁶ Prav tam, Število prebivalstva po popisu 15. marca 1948.

¹¹⁷ Prav tam, Zapisnik 1. zasedanja novoizvoljene skupščine OLO Celje-okolica, 7. 4. 1948.

¹¹⁸ Šolska kronika Osnovne šole Prebold, zapis za šolsko leto 1948/1949.

¹¹⁹ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik 4. zasedanja OLO Celje-okolica, 25. 1. 1948.

¹²⁰ Prav tam, Zapisnik 1. zasedanja skupščine OLO Celje-okolica, 27. 4. 1948.

¹²¹ Prav tam, Zapisnik 3. zasedanja skupščine OLO Celje-okolica, 29. 12. 1948.

¹²² SI_ZAC/0917, Okrajni komite ZKS Celje-okolica, šk. 1, Zapisnik in gradivo okrajne partijske konference OK KPS Celje-okolica, 21. 10. 1948.

¹²³ Prav tam.

¹²⁴ Prav tam.

delovnih sestankih obravnavajo kmečko združništvo in preučijo, kakšne so gospodarske in politične možnosti za vzpostavitev KOZ in kako se na združništvo odzivajo kmetje.¹²⁵

Volitve v OF in krepitev partijske linije

Leta 1949 je bilo na KLO Sv. Pavel pri Preboldu zaposlenih sedem uslužbencev. KLO Sv. Lovrenc je imel dva uslužbenca in KLO Marija Reka uslužbenko.¹²⁶ Izvršni odbor KLO je sestavljalo osem odbornikov, ki so imeli tudi posebne zadolžitve v množičnih organizacijah in krajevnih svetih oziroma komisijah.¹²⁷ Julija so izvedli nekaj zamenjav, in sicer je tajnica KLO postala Fani Vedenik, Bojan Tajnšek, ki so mu uredili prostore v Domu prosvete, pa je postal novi matičar. Zaposlili so tudi dodatno uslužbenko in povišali plačo kurirju.¹²⁸

Volitve delegatov za okrajno konferenco OF Celje-okolica so bile 6. marca 1949 – volilna udeležba je bila 95,5-odstotna. 27. marca so sledile še volitve v krajevne odbore OF.¹²⁹ Predvolilnih zborovanj so se ponekod udeležili tudi poslanci zvezne in republiške skupščine, »kar bo še bolj utrdilo vrste članstva OF, kot vseljidske, množične in edine politične organizacije vseh poštenih Slovencev in državljanov«.¹³⁰ V Sv. Pavlu pri Preboldu, Šeščah in Kaplji vasi so člani OF obljubili, da bodo po volitvah v odbore vaških sekretariatov OF pomagali pri gradnji združnih domov, člani OF v KLO Sv. Lovrenc pa so sklenili, da bodo z uvedbo krajevnega samoprispevka popravili svoje ceste in da bodo hmeljsko sušilnico dogradili do 1. maja 1949. Celotni OF-sektor Sv. Pavel pri Preboldu je napovedal tekmovanje OF-sektorju Braslovče, in sicer v udeležbi, organizaciji in čimprejšnjem zaključku volitev.¹³¹ Volitve so glede volilne udeležbe potekale slabše le v KLO Marija Reka, kjer naj bi tamkajšnji odbornik OLO Celje-okolica izjavil, da nima nič skupnega z OF in da ne gre volit. »Primer nam je obenem opozorilo, kakšni elementi še sedijo v ljudski oblasti, saj je kot odbornik OLO izkoriščal svoje poverenje, delal in varoval proti svojemu ljudstvu, katero mu je poverilo nalogo, da ga zastopa pri naši ljudski oblasti.«¹³²

Na zasedanju skupščine OLO 15. marca 1949 so poudarili, da je treba funkcionarje nove ljudske oblasti seznanjati s »partijsko linijo« in da morajo funkcionarji sami posvetiti pozornost izobrazbi ter preučevanju aktualnih političnih in gospodarskih vprašanj. Na OLO Celje-okolica so ob tem pripravili poročilo o KLO Sv. Pavel pri Preboldu, v katerem so zapisali tudi načrtovane dejavnosti KLO, in sicer da se na območju občine ustanovi KOZ, dogradi združni dom, ustanovi tri krajevna podjetja in realizira vse odkupe do konca leta. Podobno poročilo so napisali za KLO Sv. Lovrenc, kjer so izpeljali sklep o ustanovitvi dveh krajevnih podjetij in kamnoloma ter sklep o ustanovitvi KOZ.¹³³ V *Celjskem tedniku* so sredi avgusta 1949 stanje v KLO Sv. Lovrenc opisali takole: »Prvi v Celjskem okraju so zgradili velik združni dom, ki je bil in je še lahko ponos ne samo Šeščanom in KLO-ju Sv. Lovrenc temveč celemu okraju. Odprli so v istem trgovino, imeli so že nekaj prireditev, sedaj pa že precej časa stoji nedotaknjen — čaka nove prostovoljce, ki naj bi ga popolnoma dokončali.«¹³⁴

Poleti 1949 je na OPO Tekstilne tovarne Sv. Pavel prišla štiričlanska kontrolna komisija. OK KPS Celje-okolica je po posvetu 5. avgusta 1949 poslala negativno poročilo na CK KPS v Ljubljano. Ker je bila OPO tekstilne tovarne najmočnejša celica v občini Sv. Pavel, je njena šibkost pomenila šibkost ostalih dveh terenskih celic v občini. Kontrolna komisija je ugotovila posebno slabo udeležbo na delovnih sestankih v partijski celici, četudi so člani dobivali pisna obvestila o sestankih, največkrat pa je sestanek zaradi pičle udeležbe odpadel. Tudi udeležba na študijskih sestankih je bila slaba, in sicer od avgusta 1948, potem ko je bil izvoljen nov biro. Pred tem so bili študijski sestanki primerno obiskani in so bili tudi na »ustreznem nivoju«. Članom biroja, ki so bili izvoljeni leta 1948, so očitali, da »niso vedeli, kdo je sekretar. Tako so zamenjevali sekretarja biroja part. org. v podjetju s sekretarjem krajevnega biroja.«¹³⁵ Kontrolna komisija je ugotovila tudi nepopolno evidenco o članstvu in kandidatih, ki so jih v KP sprejemali prek posameznih članov OPO, brez posveta z drugimi člani. Razdelitev funkcij je nakazovala preobremenitev nekaterih članov OPO, medtem ko drugi niso opravljali nobenih funkcij in so se jim izogibali. Tudi delovanje sindikalne organizacije je kontrolna komisija ocenila slabo, medtem ko mladinske organizacije sploh ni bilo. Povezava z vaško organizacijo OPO KP Sv. Pavel-vas ni obstajala, tudi za delo v množičnih organizacijah in v samem KLO se OPO tovarne po

¹²⁵ Prav tam, š. 2, Okrožnica OK KPS Celje-okolica, 28. 2. 1949.

¹²⁶ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Sezname uslužbencev 1949.

¹²⁷ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik 3. redne seje KLO Sv. Pavel, 12. 2. 1949.

¹²⁸ Prav tam, Zapisnik 8. redne seje KLO Sv. Pavel, 7. 7. 1949.

¹²⁹ *Celjski tednik*, 12. 3. 1949, št. 11, str. 1, »V okolici Celja so se frontovci v 77 vaških odbori 100 % udeležili volitev delegatov za okrajno predkongresno konferenco«.

¹³⁰ *Celjski tednik*, 26. 3. 1949, št. 13, str. 1, »V okraju Celje-okolica je vse v živahnih pripravah za volitve v vaške sekretariate«.

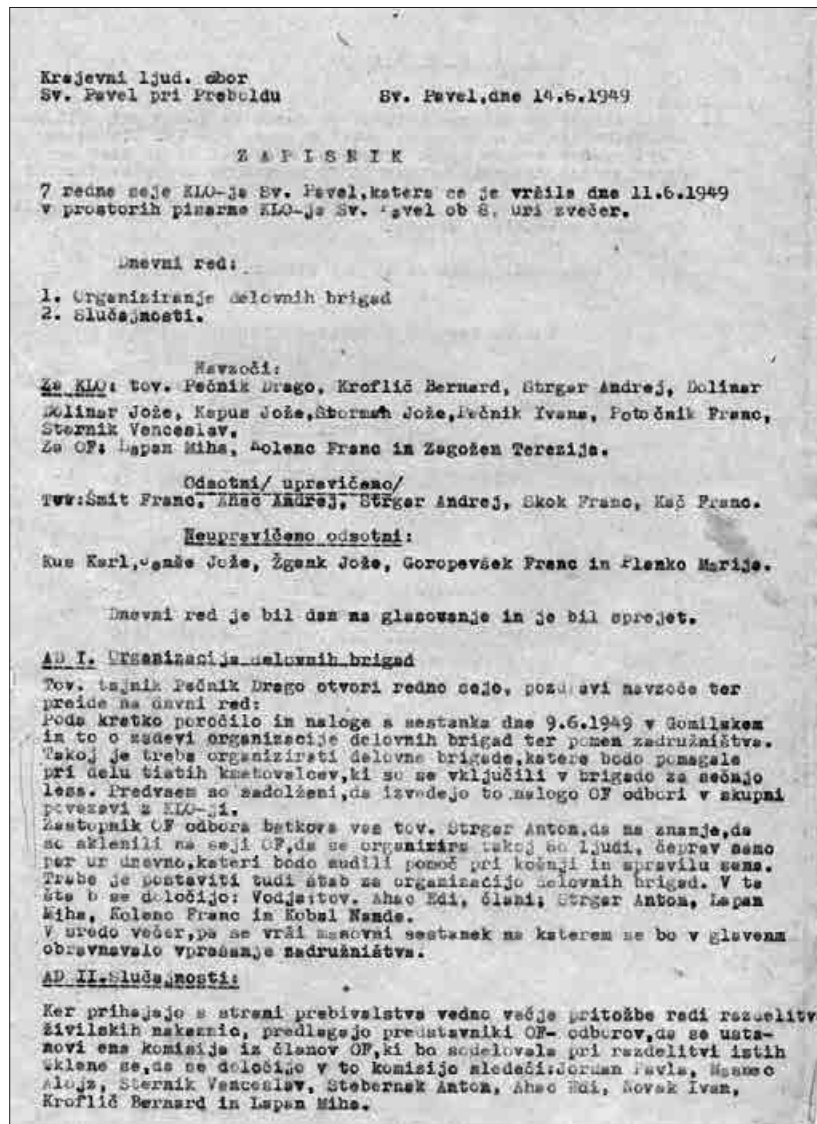
¹³¹ *Celjski tednik*, 26. 3. 1949, št. 13, str. 1, »V Št. Pavlu bodo tekmovali z Braslovčami«.

¹³² *Celjski tednik*, 2. 4. 1949, št. 14, str. 1, »Razdiralno delo protiljudskih elementov pri volitvah vaškega sekretariata v Mariji Reki«.

¹³³ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik 4. zasedanja skupščine OLO Celje-okolica, 15. 3. 1949.

¹³⁴ *Celjski tednik*, 27. 8. 1949, št. 35, str. 2, »V Krajevnom odboru Sv. Lovrenc pri Preboldu naj volivci čim prej zahtevajo in pomagajo odpraviti vse nepravilnosti«.

¹³⁵ SI_ZAC/0917, Okrajni komite ZKS Celje-okolica, š. 2, Poročilo komisije OK KPS po pregledu OPO Tekstilne tovarne Sv. Pavel, 17. 9. 1949.

Zapisnik 7. redne seje KLO Sv. Pavel pri Preboldu, na kateri so govorili o organiziranju delovnih brigad (SI_ZAC/0331, KLO Prebold).

ugotovitvah kontrolne komisije ni zanimala. Predlagane so bile izključitve, partijski ukori in opomini.¹³⁶ Izključitev je kontrolna komisija CK KPS 3. decembra 1949 imela za prehudo kazen ter jo nadomestila z ukori in opomini, nekatere kazni pa so odpravili. Kontrolna komisija CK KPS je v obrazložitvi kljub temu poudarila, da so ugotovitve kontrolne komisije pravilne: »V partijski organizaciji ni potrebne partijske discipline, ni čuta odgovornosti pri izvajanju nalog, da celica kot celota in posamezni člani ne nastopajo kritično in samokritično o svojem delu in skratka organizacija ne predstavlja tistega avtoritativnega telesa, v katerega so vprte oči vsega delovnega kolektiva tovarne.«¹³⁷ Da v OPO tekstilne tovarne ni vse v najlepšem redu, je

14. oktobra 1949 priznal predstavnik celice na seji OK KPS Celje-okolica.¹³⁸ Medtem ko so se v OPO tekstilne tovarne srečevali s kontrolno komisijo in težavami, so v vaški OPO Sv. Pavel-vas sprejemali nove člane in kandidate.¹³⁹ V Šeščah pa so se začeli avgusta pripravljati na ustanovitev osnovne organizacije, vendar na sestanku 3. septembra 1949 do ustanovitve posebne celice v Šeščah ni prišlo, ker bi po mnenju članstva nova celica preveč oslabilo delo dotedanjih OPO na terenu, ki so same potrebovale okrepitev.¹⁴⁰ Na seji konec septembra istega leta je Ivan Kač, ki je bil na OK KPS Celje-okolica odgovoren za KLO

¹³⁶ Prav tam.

¹³⁷ Prav tam, Dopis Kontrolne komisije CK KPS, 3. 12. 1949.

¹³⁸ Prav tam, š. 1, Zapisniki in gradivo okrajne partijske konference KPS Celje-okolica, 14. 10. 1949.

¹³⁹ Prav tam, š. 2, Tedensko poročilo OK KPS, 24. 8. 1949.

¹⁴⁰ Prav tam, Tedensko poročilo OK KPS, 3. 9. 1949.

Sv. Pavel, poudaril, da tovarniška celica sicer deluje veliko bolje, vendar so bile še vedno težave pri odnosu do dela na terenu.¹⁴¹ Nekaj dni zatem je bila v *Celjskem tedniku* zapisana kritika delovanja nekaterih partijskih organizacij – tudi šentpavelske, ki je imela kljub močnemu kolektivu tekstilne tovarne šibko partijsko organizacijo. Tovarniške sindikalne organizacije naj bi nasploh popravile svoj odnos do združništva: »Namesto, da bi prenašali revolucionarni duh iz tovarne na vas, se povežali in se borili proti kulakom in špekulantom, so se z njimi povežali in celo zavirajo diferenciacijo in socializacijo vasi.«¹⁴² Glavna skrb okrajne partijske organizacije je bila kljub temu namenjena KLO in vlogi partije v njih: »Slabost je v tem, da naše partijske organizacije ne znajo zasigurati izvedbe pravilne linije partije v izvrševanju raznih nalog po oblastni liniji, ne znajo to zasigurati z delom v krajevnih ljudskih odborih, ker ne razumejo, da Partija vodi državni aparat, da je Partija jedro oblasti ... ponekod krajevni ljudski odbori ne predstavljajo organe ljudske oblasti in so podobni bivšim občinam ... ker se ne čutijo sposobne v samostojnem izvajanju ukrepov in nalog v okviru ustave, ker nimajo podpore od strani političnih in množičnih organizacij ... se ne čutijo gospodarji na svojem področju.«¹⁴³

V šolskem letu 1949/1950 so učitelji na vseh prireditvah v kraju sodelovali predvsem kot organizacijska moč, v času volitev v KLO 11. decembra 1949 in ob volitvah v ljudsko skupščino 26. marca 1950 pa so sodelovali tudi v volilnih komisijah. 29. novembra so v Sv. Pavlu izvedli slavnostno akademijo ob dnevu republike. Šolski lutkovni krožek so 15. februarja obiskali filmarji iz *Triglav filma* ter posneli izdelovanje lutk in del predstave *Rdeča kapica*. Tudi sicer je lutkovni krožek deloval zelo uspešno, saj je s svojimi predstavami gostoval po drugih šolah v Savinjski dolini. Prav tako so pionirji okrasili vsa volišča za dan volitev v ljudsko skupščino 26. marca 1950 in na predvečer zakurili kres na hribu Žvajga.¹⁴⁴ Na zasedanju skupščine OLO Celje-okolica konec leta 1948 so v razpravi ugotavljali, da kultura in šolstvo pripravljata pot socializmu, zato naj bi iz odrskih iger, ki jih uprizorjajo gledališča na vasi, in repertoarjev pevskih zborov odstranili vse neustrezne igre in pesmi. Prav tako je bilo treba »prečistiti« knjižnice.¹⁴⁵

Prvi koraki izgradnje nove infrastrukture

Januarja 1949 so na KLO začeli pripravljati načrte za elektrifikacijo dela Latkove vasi.¹⁴⁶ V zvezi s tem so na ministrstvo za elektrifikacijo poslali prošnjo za napeljavo električnih vodov v Latkovo vas ob državni cesti.¹⁴⁷ Na konferenci med predstavniki KLO iz celotnega okraja (manjkal je predstavnik občine Sv. Pavel) in elektroenergetske družbe v Celju 18. avgusta so se domenili, da bo v vsakem KLO imenovan eden izmed odbornikov, ki bo v smislu varčevanja z električno energijo preverjal potrošnjo in mesečno dostavljal poročila na DES in OLO.¹⁴⁸ Medtem so pri elektrifikacijski komisiji pripravili seznam podatkov o stanju oskrbe z elektriko; podatki so bili zbrani po vaseh v treh KLO: Sv. Pavel pri Preboldu, Sv. Lovrenc in Marija Reka. Vsega skupaj je bilo 325 hiš z električno napeljavo, vseh porabnikov električne energije je bilo 343, svetil je bilo 2597, elektromotorjev pa 90. Vasi so bile, izraženo v odstotkih, elektrificirane tako: Kaplja vas, Matke in Sv. Pavel 90 %, Šešče in Dolenja vas 85 %, Sv. Lovrenc 80 %, Latkova vas 65 % in Marija Reka le 10 %.¹⁴⁹

Občinski stanovanjski fond je bil v tistem času še vedno skromen, družbenih gradenj, razen združnih domov, ni bilo, saj šentpavelska občina sredstev za gradnjo stanovanj ni imela.¹⁵⁰ Zato je računala na tovarno, ki je izkazovala potrebe po širjenju stanovanjskega fonda in je imela finančna sredstva. V poročilu poverjeništvu za komunalne zadeve 21. septembra 1949 so navedli, da je tekstilna tovarna v Sv. Pavlu zaostajala z adaptacijo graščine Prebold za potrebe delavskih stanovanj. Prav tako je bil v zaostanku projekt gradnje stanovanjskih blokov v kraju, in to kljub pripravljenosti tovarne, da prispeva finančna sredstva za njihovo izgradnjo.¹⁵¹ KLO je 4. januarja 1949 v prostore nekdanje kaplanije Župnije Sv. Pavel preselil postajo Narodne milice, tedanji stanovalec kaplanije Franc Turk pa se je moral preseliti v prejšnje prostore Narodne milice. Vse to se je zgodilo na osnovi sklepa stanovanjske komisije, ki pa ga je župnijski urad prejel šele 10. maja, čeprav je postal veljaven že 3. januarja 1949, ko je stanovanjska komisija sklenila: »Na intervencijo notranjega odseka in z ozirom na potrebe službe se izvrši zamenjava stanovanja

¹⁴¹ Prav tam, šk. 1, Zapisnik in poročilo kmečke partijske komisije pri OK KPS Celje-okolica, 27. 9. 1949.

¹⁴² *Celjski tednik*, 14. 8. 1949, št. 33, str. 1, »Partijsko posvetovanje v Celju«.

¹⁴³ *Celjski tednik*, 22. 10. 1949, št. 42/43, str. 1, »Partijski konferenci mesta Celja in okolice«.

¹⁴⁴ Šolska kronika Osnovne šole Prebold, zapis za šolsko leto 1948/1949.

¹⁴⁵ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik 3. rednega zasedanja OLO Celje-okolica, 29. 12. 1948.

¹⁴⁶ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik razširjene seje KLO Sv. Pavel, 15. 1. 1949.

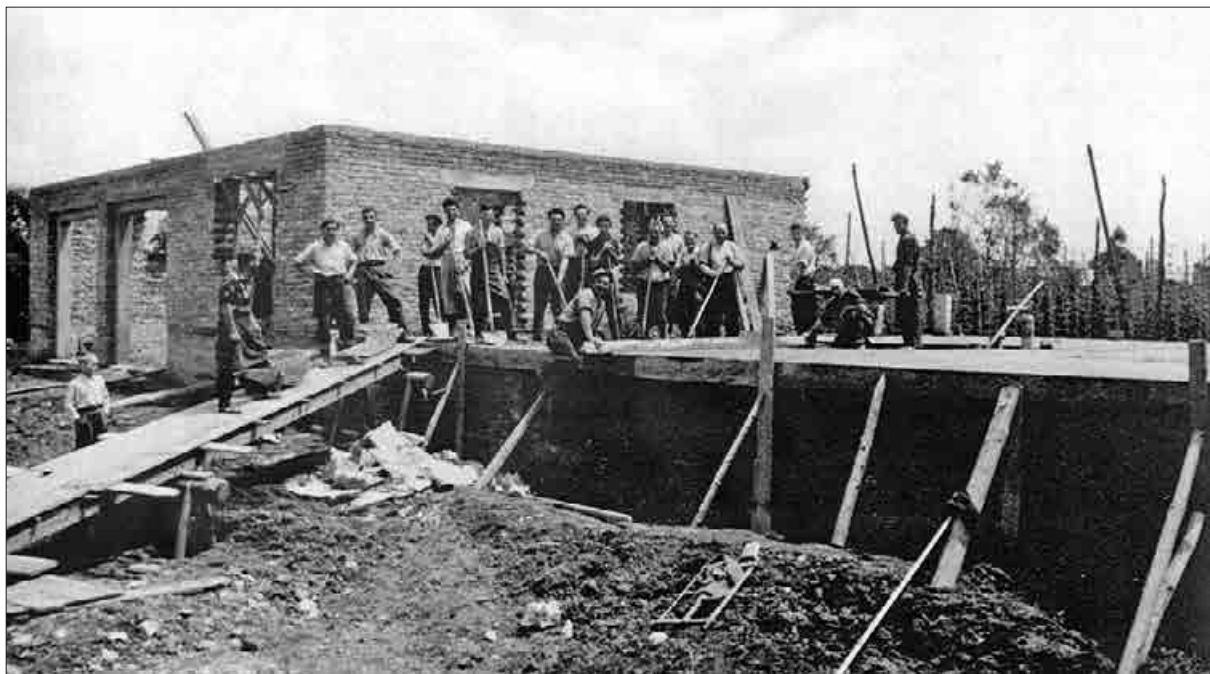
¹⁴⁷ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Prošnja za elektrifikacijo Latkove vasi, 19. 1. 1949.

¹⁴⁸ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Konferenca zastopnikov KLO in množičnih organizacij; konferenca elektroenergetske službe, 18. 8. 1949.

¹⁴⁹ Prav tam, Zbiranje podatkov o elektrifikaciji, brez datuma.

¹⁵⁰ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik razširjene seje KLO, 15. 1. 1949. Januarja 1949 so se sicer odločili za gradnjo stanovanjske hiše na prostoru, namenjenem za združni dom, oziroma za kombinacijo obojega, kar pa je bilo izvedeno šele leta 1959.

¹⁵¹ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Poročilo o stanovanjskem vprašanju, 21. 9. 1949.

Pričetek gradnje gasilskega doma v Preboldu okoli leta 1950 (Zgodovinsko in narodopisno društvo Prebold).

in sicer tako, da se Turk Franc, hiša St. Pavel 81 preseli v dosedanje prostore Narodne milice St. Pavel pri Preboldu, postaja Narodne milice pa se preseli v dosedanje Turkovo stanovanje. Zoper zgornjo odločbo imajo prizadete stranke pravico pritožbe in sicer v roku 3 dni na višjo stanovanjsko komisijo Celje-okolica preko tukajšnje stanovanjske komisije s pripombo da je pritoževanje iz nagajivosti v smislu določb zakona kaznivo.¹⁵² Stanovanjska komisija je naknadno skupaj s sklepom župniku poslala tudi pisno opravičilo, ker mu sklepa ni dostavila. Zatem je pričela nove stanovalce naseljevati tudi v druga poslopja župnije: »Dne 1. 3. se je Maks Nemec vselil z ženo v nadarbinsko gospodarsko poslopje (žitno kamro). Do dne 17. 5. nadarbinar o gornji stanovanjski spremembi ni bil obveščen. Mogoče se bo pri ponovnem pregledu arhiva stanovanjske komisije ta napaka zopet ugotovila in se nadarbinarja naknadno obvestilo, da se pomoti oprostí.«¹⁵³ Župnija prav tako ni bila obveščena o selitvi delavke Mihaele Kajbe iz graščine v nadarbinsko gospodarsko poslopje.¹⁵⁴

V začetku leta 1949 je KLO Sv. Pavel pri Preboldu potrdil izvršen plan poljedelske proizvodnje za leto 1948, za kar so kmetje dobili potrdila.¹⁵⁵ Za oddajo mleka so sprejeli nove kvote, tisti z eno kravo so bili dolžni oddati mleko po svojih zmožnostih, tisti z dvema kravama so bili dolžni oddati 1000 litrov, tisti s tremi kravami pa 1800 litrov na leto,¹⁵⁶

čeprav so kmetje sami predlagali količino 400 litrov na kravo.¹⁵⁷ Tudi pristojna komisija pri OLO Celje-okolica je ugotovila, da je optimalni izkoristek za oddajo mleka po kravi največ 350 litrov letno,¹⁵⁸ nato pa je leta 1950 prišla do ugotovitve, da je tudi ta ocena previsoka, saj so povprečne količine dosegale malo več kot pol litra na dan po kravi.¹⁵⁹ Za oprostitev pitanja prašičev ali goveda za oddajo so bile potrebne ustrezno večje površine, zasajene s hmeljem. Težava, ki so jo imeli kmetje, ki so redili živino za oddajo, je bila tudi obvezna oddaja sena, ki je ob pomanjkanju kvalitetne krme pomenila dodatno oviro pri doseganju plana oddaje mesa, na kar so 10. januarja 1949 opozorili kmetje na občnem zboru v Dolenji vasi.¹⁶⁰ Poleg tega so na OLO Celje-okolica pozdravili namero osnovanja KOZ na območju KLO Sv. Pavel,¹⁶¹ na KLO pa so šele novembra pričeli razpravo o možni lokaciji združnih njiv.¹⁶² Obiranje hmelja je bilo zaradi povečanja površin in pomanjkanja delovne sile oteženo, zato je odbor AFŽ sklenil organizirati pomoč delavk v industriji, pomoč pa je obljubila tudi LMS.¹⁶³ 25. junija 1949 je bila uradno registrirana

¹⁵⁷ Prav tam, Zapisnik zbora volivcev v Kaplji vasi, 6. 1. 1949.

¹⁵⁸ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik 4. zasedanja OLO Celje-okolica, 15. 3. 1949.

¹⁵⁹ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik 4. seje KLO S. Pavel, 4. 4. 1949.

¹⁶⁰ Prav tam, Zapisnik zbora volivcev v Dolenji vasi, 10. 1. 1949.

¹⁶¹ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik 10. seje IO OLO Celje-okolica, 20. 8. 1949.

¹⁶² SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisniki sej KLO Sv. Pavel, Zapisnik seje OF KLO Sv. Pavel, 21. 11. 1949.

¹⁶³ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik 9. seje IO OLO Celje-okolica, 3. 8. 1949.

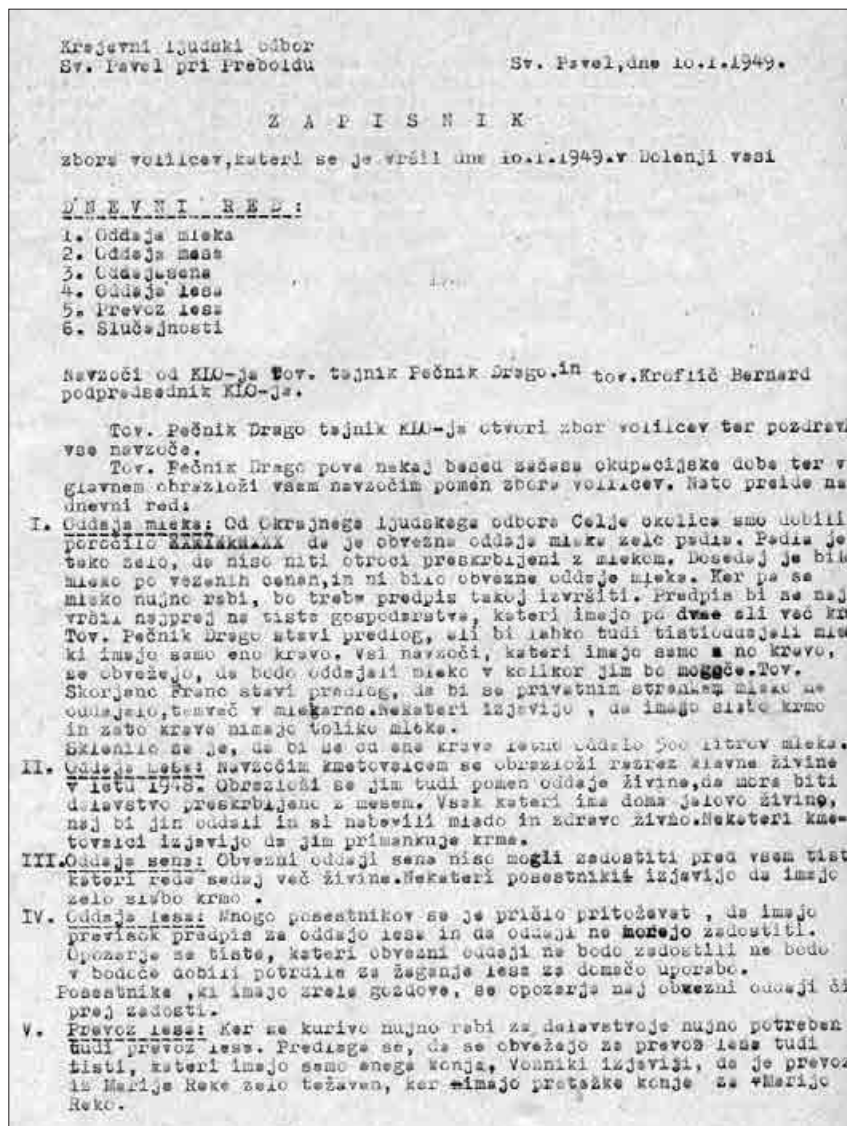
¹⁵² Kronika Župnije Sv. Pavel, zapis za leto 1949.

¹⁵³ Prav tam.

¹⁵⁴ Prav tam.

¹⁵⁵ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik zbora volivcev v Kaplji vasi, 6. 1. 1949.

¹⁵⁶ Prav tam, Zapisnik širše seje KLO Sv. Pavel, 15. 3. 1949.

Zapisnik zbornice volivcev 10. januarja 1949 v Dolenji vasi, na katerem so obravnavali načrtovano oddajo pridelka (SI_ZAC/0331, KLO Prebold).

ekonomija *Savinjski dom* – Sv. Pavel pri Preboldu, ki jo je ustanovil Komite za turizem in gostinstvo v soglasju z vlado LRS z dne 8. marca 1949, upravljala pa naj bi jo rudarska direkcija za premogovništvo. Ekonomija naj bi se ukvarjala s kmetovanjem za potrebe okrevanja rudarske direkcije, ki je bilo predvideno v nekdanjem hotelu Zanier.¹⁶⁴

Pozno poleti 1949 so se v KLO Sv. Pavel pojavile bolezni živine, ki so terjale svoj davek med pitano živino za oddajo in kljub vzpostavljeni mreži veterinarske službe niso pojenjale. Druga težava je bila nedosegljiva kvota oddaje mleka, pa tudi pridelek nekaterih žit ni kazal dobro in je bilo vprašljivo,

ali bo oddaja dosegla predvidene količine.¹⁶⁵ Težave so se kazale tudi pri zagotavljanju kvote za oddajo krompirja, zato je bil izveden nov popis s krompirjem zasajenih površin in ponovno določen donos.¹⁶⁶ Kljub vsemu so plan oddaje krompirja dosegli le trije kmetje. Zato je KLO na okraj poslal prošnjo, da se oddaja pri posameznih kmetih oprosti,¹⁶⁷ pri nekaterih kmetih, ki so vložili pritožbe zaradi višine davka, pa so odborniki odredili pregled kleti.¹⁶⁸ Namesto 19 vagonov je bilo oddanih le 7 vagonov krompirja, kar je KLO Sv. Pavel uvrščalo med slabše pri realizaciji odkupa. V Mariji Reki je prišlo do podobne situacije,

¹⁶⁵ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik 10. seje KLO Sv. Pavel, 10. 8. 1949.

¹⁶⁶ Prav tam, Zapisnik 11. seje KLO Sv. Pavel, 25. 8. 1949.

¹⁶⁷ Prav tam, Zapisnik seje KLO Sv. Pavel, 7. 12. 1949.

¹⁶⁸ Prav tam, Zapisnik zbornice volivcev v Sv. Pavlu, 7. 10. 1949.

¹⁶⁴ Prav tam, mapa 320, Registracija ekonomije »Savinjski dom«, 25. 6. 1949.

pri čemer je predsednik KLO Marija Reka odklonil podpis ponovnega razreza oddaje krompirja, saj naj bi pomenil 110 % povečanja plana oddaje krompirja, ki naj bi dosegel kar okoli 9000 kilogramov. Tudi v Sv. Lovrencu so ugotavljali nezmožnost izpolnitve načrta, pri čemer so kmetje predlagali, da bi hektarske donose v bodoče ocenjevali pri vsakem kmetu posebej. Septembra 1949 so na seji IO OLO ugotavljali, da so krajevni odbori pri odkupu premalo odločni in se s kmeti celo dogovarjajo, koliko bo kdo oddal.¹⁶⁹

Novembra so na okraju pričeli s kampanjo proti slabemu odkupu, ko so za uradnike KLO in v komisijah na »neubogljivih področjih« predlagali zaporne kazni in taktiko javnega linča, »zbrati podatke o sabotažnih dejanjih v zvezi odkupa, jih zapreti po drugi strani jih pa takoj v časopisju razkrinkati, zakaj so bili razrešeni funkcij«.¹⁷⁰ Oktobra so bili napovedani množični sestanki za jesenski setveni plan, na katerih naj bi kmetom razložili, »da ne morejo več razpolagati z zemljo, kot so do sedaj, in da so na tej zemlji, ki jo posedujejo, tako rekoč samo upravniki in da je ta zemlja njim dana samo v upravljanje«.¹⁷¹ V enem izmed situacijskih poročil OK KPS Celje-okolica tako piše: »Od dobrega in pravičnega dela je odvisna tudi situacija v pogledu združništva ... nova vidna žarišča so trenutno v KLO Sv. Pavel, kjer se 6 kmetov izjavlja, vendar pa še isti niso podpisali ... kmetje so manj 'dostopni' za združništvo kot pred meseci.«¹⁷² Na enem naslednjih sestankov je v zadrugeto vstopilo 5 kmetov, ki so posedovali skupaj 45 hektarjev zemlje.¹⁷³ Čez nekaj časa jih je pristopno izjavo podpisalo še 6, ki pa so posedovali okoli 18 hektarjev zemlje. Tako je bila KOZ v Sv. Pavlu pri Preboldu ustanovljena.¹⁷⁴

Zaključevanje začetne faze izgradnje socializma

Decembra 1949 so bile razpisane volitve v ljudske odbore, in sicer 4., 11. in 18. decembra.¹⁷⁵ Vse množične organizacije OF so bile pozvane k spremembam, kajti »ljudski odbori kot osnovni organi oblasti so v dosedanjih sestavi v veliki meri izpolnili nalogo, ki so jo imeli v začetni fazi graditve socializma pri nas. Toda če danes kritično ocenjujemo njihovo delo, že vidimo, da v mnogih primerih po svojem sestavu, po načinu svojega dela in po materialnih pogojih za delo, ne odgovarjajo več splošnim zahtevam.«¹⁷⁶ Na množičnih sestankih

so ljudem pojasnjevali spremembe, do katerih naj bi v sestavi in nalogah KLO prišlo zaradi napak, ki so jih delali. V primeru KLO Marija Reka je šlo za nepravilen odnos do odkupa pridelka.¹⁷⁷ Velikokrat so imeli manjši KLO premalo uslužbencev, ti pa so bili po sili razmer – zaradi preobilice dela – prepuščeni lastni iznajdljivosti: »V vsej tej dobi ni bilo niti enega sestanka z uslužbenci, ki bi obravnaval izključno njihove probleme, nihče jih ni vabil na tečaje ali seminarje, čeprav vsi vemo, da bodo tudi oni morali polagati strokovne in splošne izpite in, da je za to vzgojo predvsem odgovoren okrajni ljudski odbor. Kar se politične vzgoje tiče so se morali v večini primerov krajevni uslužbenci orientirati sami in ni nič čudnega, če so nekateri postali oportunisti.«¹⁷⁸ Podoben predvolilni sestanek so imeli v Sv. Pavlu pri Preboldu, kjer so prav tako izpostavljali napake v delovanju dotodanjega KLO; delo OF, zveze borcev, LMS in sindikalne organizacije je zastajalo, vodstva teh organizacij so bila neaktivna: »Političnih organizacij je v območju KLO Sv. Pavel pri Preboldu mnogo, toda je vprašanje koliko delajo.«¹⁷⁹ Volitve so po mnenju *Celjskega tednika* uspele povsod, kjer so imeli dobro obiskane predvolilne sestanke in zbere volivcev in kjer so odbori OF posvetili dovolj pozornosti sestavi kandidatnih list.¹⁸⁰ Po volitvah v ljudske odbore so konec leta 1949 prisegli novi odborniki in iz svojih vrst izvolili novega predsednika. To je postal Edi Ahac, za tajnico pa so izvolili Terezijo Zagožen.¹⁸¹ V KLO Sv. Lovrenc je novi predsednik postal Vinko Poteko, tajnik pa Ignac Lebar.¹⁸² V KLO Marija Reka je predsednik postal Jožef Krašovec, tajnik pa Jožef Hribar.¹⁸³

Na redni seji 2. februarja 1950 so odborniki KLO Sv. Pavel pri Preboldu določili plan zasedanj, in si-

¹⁷⁷ *Celjski tednik*, 18. 11. 1949, št. 47, str. 1, »V Marija Reki morajo posvetiti več pažnje odkupom«.

¹⁷⁸ *Celjski tednik*, 25. 11. 1949, št. 48, str. 2, »Krajevni odbori«.

¹⁷⁹ *Celjski tednik*, 8. 12. 1949, št. 50, str. 2, »Predvolilna kampanja je tudi v št. Pavlu pokazala vse dobre in slabe strani dela KLO-ja in organizacij«.

¹⁸⁰ *Celjski tednik*, 17. 12. 1949, št. 51, str. 2, »Nedeljske volitve«.

¹⁸¹ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik prvega zasedanja novoizvoljenega odbora KLO Sv. Pavel, 21. 12. 1949; ostali odborniki so bili še: Karel Marinc, Marija Planko, Franc Kolenc, Miha Lapan, Anton Kotnik, Fani Vedenik, Drago Semenko, Božo Kunc, Marija Orožim, Anton Kač, Stanko Stebernak, Karel Herman, Anton Vedenik, Slavko Bolte, Jože Veber, Franc Satler, Martin Cizej, Franc Šmid, Milica Potočnik, Franc Potočnik, Anton Stergar, Viktor Lenko, Jože Plavčak, Jože Ribič, Ferdo Škrabe, Albina Ocvirk, Jožef Drča, Ivan Jugar in Anton Hribar.

¹⁸² SI_ZAC/0389, KLO Sv. Lovrenc pri Preboldu, Zapisnik seje starega in novega KLO Sv. Lovrenc, 20. 12. 1949; ostali odborniki so bili: Ivan Kuder, Ivan Marinc, Marija Germanzik, Berta Randl, Marija Hribar, Franc Golavšek, Franc Razpotnik, Jože Cijan, Minka Nidorfer, Rozi Kočvar, Štefka Žohar, Jože Randl, Ivanka Semernik, Ivan Razpotnik, Franc Pirc, Ivan Žagar, Ivan Jošt, Franc Privšek, Franc Mazarinc, Franc Vilavšek, Marija Vodfer in Jože Drolc.

¹⁸³ SI_ZAC/0298, KLO Marija Reka, Zapisniki sej KLO Marija Reka; ostali odborniki so bili: Konrad Kos, Anton Oplotnik, Albin Dolar, Alojz Zakonjšek, Alojz Nemiyšek, Jožef Kreže, Ivica Pošebal, Slavko Zmrzlak in Terezija Žlak.

¹⁶⁹ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik izredne seje IO OLO Celje-okolica, 15. 9. 1950.

¹⁷⁰ Prav tam, Zapisnik seje IO OLO Celje-okolica, 16. 11. 1950.

¹⁷¹ Prav tam, Zapisnik 11. seje IO OLO Celje-okolica, 14. 9. 1949.

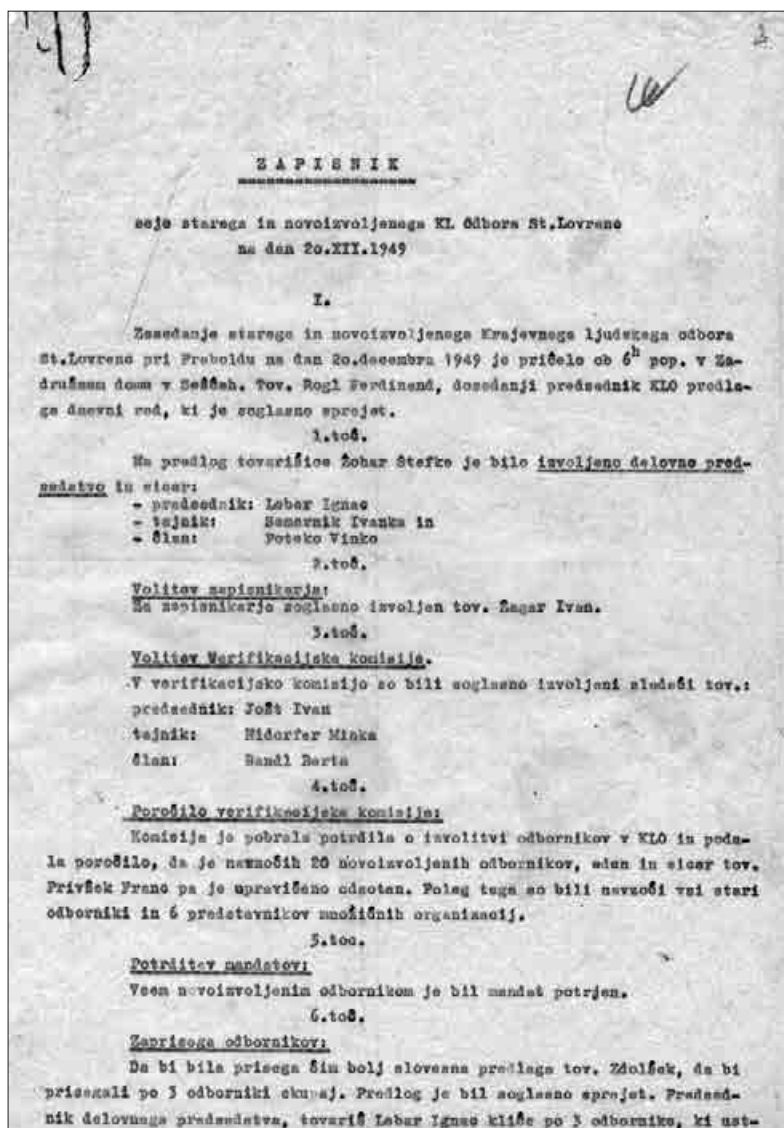
¹⁷² SI_ZAC/0917, Okrajni komite ZKS Celje-okolica, šk. 1, Situacijsko poročilo, 17. 10. 1949.

¹⁷³ Prav tam, Situacijsko poročilo, 22. 11. 1949.

¹⁷⁴ Prav tam, Zapisniki sej biroja OK ZKS.

¹⁷⁵ *Celjski tednik*, 28. 10. 1949, št. 44, str. 1, »Razpisane so volitve v krajevne ljudske odbore«.

¹⁷⁶ *Celjski tednik*, 12. 11. 1949, št. 46, str. 1, »Pripravimo se na volitve v krajevne ljudske odbore«.

Zapisnik skupne seje obeh odborov KLO Sv. Lovrenc po volitvah leta 1949
(SI_ZAC/0389, KLO Sv. Lovrenc pri Preboldu).

cer naj bi imeli po eno sejo mesečno. Izvršni odbor naj bi imel dve seji na mesec, enkrat mesečno pa naj bi sklicali tudi zборе volivcev.¹⁸⁴ Konec julija so pričeli z zbiranjem prispevkov za II. ljudsko posojilo. Ministrstvo za finance LRS je 8. julija 1950 OLO Celje-okolica poslalo dopis, v katerem so zapisali, da vpis prvega ljudskega posojila ni bil uspešen, ker so bile vse aktivnosti množičnih organizacij usmerjene predvsem na kolektive: »*Že samo dejstvo, da se največ denarja nabaja prav pri kmetih, nam kaže, da bo treba težišče propagande usmeriti na naše podeželje.*«¹⁸⁵ Odziv kmetov so nameravali povečati s propagandnimi

akcijami, s pomočjo katerih bi zbranim pojasnili potrebnost takšnega načina zbiranja sredstev za razvoj. Kljub večji pozornosti, ki so jo namenili kmečkemu vpisu, pa niso zanemarili potrebe po agitaciji med ostalimi zaposlenimi. Z vpisom za II. ljudsko posojilo so v KLO Sv. Pavel zbrali 13.612 dinarjev, v KLO Sv. Lovrenc pa 4187 dinarjev.¹⁸⁶ Decembra so se začele priprave na volitve¹⁸⁷ in sestavljanje proračuna KLO. Proračun je znašal 525.000 dinarjev, kar dve tretjini proračuna sta bili predvideni za plače osebja KLO.¹⁸⁸ Na seji IO OLO 23. januarja so ugotavljali stanje politične pripadnosti po KLO v okraju Celje-

¹⁸⁴ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik 2. redne seje KLO Sv. Pavel, 2. 2. 1950.

¹⁸⁵ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Seznami ljudskega posojila, okrožnica Ministrstva za finance LRS, 8. 7. 1950.

¹⁸⁶ Prav tam.

¹⁸⁷ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik 10. redne seje KLO Sv. Pavel, 6. 12. 1950.

¹⁸⁸ Prav tam, Zapisnik 12. redne seje IO KLO Sv. Pavel, 15. 12. 1950.

-okolica. Članov Komunistične partije je bilo med predsedniki 80 %, med tajniki pa 55 %.¹⁸⁹

Za volitve v skupščino OLO Celje-okolica 17. februarja 1950 so bile kandidatne liste sestavljene v vsaki volilni enoti. Za volilno enoto Sv. Pavel in Dolenja vas sta kandidirala Rudi Hribar z namestnikom Francem Šmidom in Andrej Pančur z namestnikom Jožetom Žgankom. V volilni enoti Kaplja vas sta kandidirala Ivan Potočnik z namestnico Ivanko Turnšek in Franc Skok z namestnikom Francem Goropevškom. V volilni enoti Latkova vas sta kandidirala Ivan Otavnik z namestnikom Joškom Ribičem in Terezija Zagožen z namestnikom Antonom Stergarjem. V volilni enoti Sv. Lovrenc sta kandidirala Nestl Žgank z namestnikom Ivanom Kudrom in Ferdo Rogl z namestnikom Francem Privškom, v volilni enoti Marija Reka pa sta kandidirala Jakob Zakonjšek z namestnikom Konradom Kosom in Jože Krašovec z namestnikom Martinom Dolinškom.¹⁹⁰

Sledile so volitve v zvezno skupščino, in sicer 26. marca 1950. V volilnem okraju Celje-zahod, kamor so spadali tudi KLO Sv. Pavel pri Preboldu, KLO Sv. Lovrenc in KLO Marija Reka, je kandidiral Ivan Ocvirk.¹⁹¹ Zbral je 19.869 ali 92,9 % glasov.¹⁹² V *Celjskem tedniku* je bila po teh volitvah ugotovljena visoka volilna udeležba. Več kot 90 % volivcev je glasovalo za kandidate Ljudske fronte in »nekaj nad 5 odst. vseh glasov je bilo oddanih v skrinjico brez liste. To so glasovi majhne peščice tistih, ki si žele starega. To so glasovi izrodkov našega naroda, vaških kulakov, ki jim ni dovolji ljudska oblast, to so glasovi maloštevilnih kapitalističnih ostankov v mestih in protiljudske dubovščine.«¹⁹³

Na redni seji 9. maja so člani IO OLO ugotavljali: »Krajevni ljudski odbori se vse preveč zanašajo na operativno pomoč od okraja ... nadalje je slab odnos med uslužbenci in voljenimi organi.«¹⁹⁴ Podobne ugotovitve je prinesla seja IO OLO 29. julija: »Dosedanja praksa, da smo postavljali v okrajni aparat samo ljudi, ki so imeli zasluge iz NOV, strokovno pa niso bili sposobni, je bila zgrešena politika.«¹⁹⁵ Ob pripravah na volitve v KLO so sredi decembra krajevne ljudske odbore pozvali, naj si povečajo ugled: »Treba je KLO-jem ustvariti avtoriteto, tako da bodo volilci videli da

so KLO res prava narodna oblast.«¹⁹⁶ Kandidature so lahko vložili do 20. novembra, kandidat pa je moral v ta namen dobiti vsaj 30 podpisov volivcev iz volilne enote, v kateri je kandidiral. Da bi omogočil izvolitev pravih kandidatov, jim je IO OLO svetoval: »Kdor ima bojazen da ne bo izvoljen v enem KLO naj vložiti kandidaturo v dveh KLO.«¹⁹⁷ V KLO Sv. Lovrenc je kandidiral Ivan Kač. V KLO Sv. Pavel pri Preboldu sta kandidirala Anica Ahac in Anton Hribar.¹⁹⁸ Volitve 17. decembra so potekale hitro in večina ljudi je svojo dolžnost opravila že dopoldne.¹⁹⁹

Leta 1950 so v tovarniški OPO sklicali volilni sestanek, na katerem je njen sekretar v svojem nagovoru ocenil delo v preteklem letu ter kritiziral disciplino in nezainteresiranost za politično vzgojo v organizaciji. Poleg načrta za delovanje na volitvah so sprejeli sklepe, da pomagajo pri vpisu ljudskega posojila na terenu, da se vsak član obveže v organizacijo pripeljati enega kandidata in da začnejo delo na združenem domu v Kaplji vasi.²⁰⁰ V osnovno tovarniško organizacijo so do začetka leta 1950 pripeljali 14 novih kandidatov. Do januarja 1950 so v osnovni vaški organizaciji pridobili 14 članov in 4 kandidate, medtem ko v osnovni organizaciji v Sv. Lovrencu niso imeli uspeha. V Mariji Reki so se še trudili z vzpostavljanjem kandidatne liste.²⁰¹ 23. novembra 1950 so bili sekretarji partijskih organizacij v občini Sv. Pavel pri Preboldu: v OPO tovarne Anton Kotnik, v OPO Sv. Pavel-vas Drago Šimenko in v OPO Sv. Lovrenc Janko Marinc. V Sv. Pavlu sta bili tako dve OPO, ki sta imeli skupaj 44 članov in 19 kandidatov, medtem ko je v Sv. Lovrencu delovala ena celica, ki je štela 10 članov in 2 kandidata. V Mariji Reki leta 1950 ni bilo partijske organizacije.²⁰² Na tretji okrajni partijski konferenci so govorili predvsem o nalogah osnovnih partijskih organizacij v okraju. V sklepih so si zadali cilj krepitve političnega dela in širitve organizacije KPS – osnovne organizacije naj bi vzpostavili po vseh večjih krajih KLO in članstvo dopolnili z večjim številom kmetov. Poleg motiviranja kmečkega prebivalstva je partijska organizacija imela nalogo spodbujati tudi delavstvo v prizadevanjih za socialistično družbo. Nameravali so povečati vpliv v delavskih svetih in upravnih odborih podjetij ter pri političnem delu v sindikalnih organizacijah. Partijske organizacije v podjetjih naj bi pomagale tudi pri delu osnovnih partijskih organizacij na podeželju. Kot

¹⁸⁹ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik izredne seje IO OLO Celje-okolica, 23. 1. 1950.

¹⁹⁰ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Razni podatki o volitvah.

¹⁹¹ *Celjski tednik*, 4. 2. 1950, št. 5, str. 1, »Frontne organizacije na vasi naj že sedaj pripravljajo množice za volitve«; *Celjski tednik*, 11. 2. 1950, št. 6, str. 1, »Območje naših okrajev je razdeljeno na 4 volilne okraje«.

¹⁹² *Ljudska pravica*, letnik XI, št. 79, 1. 4. 1950, str. 1.

¹⁹³ *Celjski tednik*, 1. 4. 1950, št. 13, str. 1, »Ogromna večina volivcev«.

¹⁹⁴ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik redne seje IO OLO Celje-okolica, 9. 5. 1950.

¹⁹⁵ Prav tam, Zapisnik redne seje IO OLO Celje-okolica, 29. 7. 1950.

¹⁹⁶ Prav tam.

¹⁹⁷ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik redne seje IO OLO, 16. 11. 1950.

¹⁹⁸ *Savinjski vestnik*, 2. 12. 1950, št. 48, str. 1, »V celjski okolici predlagajo kandidate v okrajne volitve«.

¹⁹⁹ *Savinjski vestnik*, 22. 12. 1950, št. 51, str. 1, »Tudi v okraju Celje-okolica so volišča zgodaj oživela«.

²⁰⁰ SI_ZAC/0917, Okrajni komite ZKS Celje-okolica, šk. 2, Zapisnik volitev biroja OPO Sv. Pavel tovarna, 15. 9. 1950.

²⁰¹ Prav tam, Zapisnik 5. seje biroja OK KPS Celje-okolica, 11. 1. 1950.

²⁰² Prav tam, Seznam članov partijskih organizacij, 23. 11. 1950.

Svečana akademija TVD Partizan leta 1948 (Zgodovinsko narodopisno društvo Prebold).

naslednji cilj so si zadali izboljšati oblastvene sposobnosti krajevnih ljudskih odborov in okrepi delo partije v šolstvu.²⁰³

Šola v Sv. Pavlu pri Preboldu se je po uredbi OLO Celje-okolica leta 1950 delila na osnovno šolo in nižjo gimnazijo, ki sta bili formalno ločeni, a sta delovali v istem poslopju. Za ravnatelja nižje gimnazije je bil imenovan Drago Šimenko, za pomočnico ravnatelja, ki je bila pristojna za osnovno šolo, pa Antonija Potočnik. Šolske proslave so pripravljali skupaj, večinoma pa so se, tako kot že vsa leta poprej, odvijale v Domu ljudske prosvete, in sicer ob sodelovanju šole ter krajevnih društev in organizacij. Poleg ustaljenih proslav na državne praznike so pionirji konec oktobra okrasili grobove borcev v okolici. Od 6. do 12. novembra so na šoli organizirali teden tehnike in izpeljali nabiralno akcijo starega železa, stekla in papirja, izkupiček od prodaje pa so namenili nakupu knjig za šolsko knjižnico.²⁰⁴

Na okraju so na rednem zasedanju konec decembra ugotavljali, da je zasedenost učiteljskega kadra dosegla 82 %. Zato so pospešeno strokovno in ideološko izobraževali 82 učiteljev tečajnikov; od teh jih je do decembra 1950 22 opravilo strokovni izpit, 30 diplomski izpit in ostali prehodne izpite.²⁰⁵ Na zasedanju dva meseca kasneje so ugotavljali, da učitelji pripravniki ne morejo zadovoljivo prevzeti dolžnosti redno izobraženega učitelja. Omenili so še, da je zaradi slabega materialnega stanja učiteljstva vse več učiteljev odhajalo na druga delovna mesta, iz istega vzroka pa je zanimanje za učiteljski poklic začelo

upadati. Za izboljšanje učiteljskega standarda so zadržali krajevne ljudske odbore, na ozemlju katerih so šole bile. Takrat so pričeli uvajati osemletno osnovno izobraževanje, v Sv. Pavlu pri Preboldu pa se je pojavila potreba po vrtcu.²⁰⁶

Dokončna odprava zasebne pobude v gospodarstvu in nove naloge KLO

Leta 1950 so na skupščini OLO Celje-okolica delo planske komisije na področju kmetijstva za leto 1949 ocenili kot zadovoljivo. Sprejeli so smernice za plan setve, pri čemer so poudarili zahteve, da se žitni fond ne zmanjša ter da se poveča prireja svinjske masti, pridelek oljaric in površina, zasajena z vrtninami, predvsem s krompirjem. Ker je večina odkupa neposredno prizadela kmete, so ti izražali nezadovoljstvo z višino določenih kvot. Tako so odborniki okrajnega odbora na januarskem zasedanju ugotovili: »Često so se na terenu slišale razne parole, češ, da nam hočejo vse pobrati. Take vesti širijo razni špekulantski elementi, ki se hočejo s tem izogniti raznim odkupom, na drugi strani pa špekulirajo s temi proizvodi.«²⁰⁷ Sredi leta 1950 so na OLO zopet govorili o izboljšanju planske discipline na področju kmetijstva. Za zaostanek pri izvajanju planov je bilo po njihovem mnenju krivo predvsem pomanjkanje delovne sile, preusmerjanje kmetov na kulture, pri katerih ni bilo potrebne toliko delovne sile in niso spadale v obvezen odkup, ter pomanjkanje semen, predvsem krompirja, ki je bil ponekod v preveliki vnemi pobran med obveznim odkupom, da ga ni ostalo dovolj za spomladansko

²⁰³ Prav tam, Zapisnik okrajne partijske konference OK KPS Celje-okolica z dne 21. 10. 1950.

²⁰⁴ Šolska kronika Osnovne šole Prebold, zapis za šolsko leto 1950/1951.

²⁰⁵ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik 1. rednega zasedanja OLO Celje-okolica, 23. 12. 1950.

²⁰⁶ Prav tam, Zapisnik 2. rednega zasedanja OLO Celje-okolica, 14. 2. 1951.

²⁰⁷ Prav tam, Zapisnik 5. rednega zasedanja OLO Celje-okolica, 14. 2. 1950.

Mali in veliki pečati KLO Sv. Pavel pri Preboldu, KLO Sv. Lovrenc in KLO Marija Reka (fond SI_ZAC/0331, KLO Prebold).

setev. Veliko težav je v Savinjski dolini povzročala hitra širitev hmeljnih nasadov, ki so za obdelavo potrebovali ogromno delovne sile. Tako je v Savinjski dolini po cenitvah okrajnega odbora primanjkovalo okoli 2000 poljedelskih delavcev, tako da so poleti pri obdelovanju polj na pomoč priskočili vojaki celjskega garnizona JLA.²⁰⁸ Kar je zadevalo vprašanje združništva, so kmetje v zadruge vstopali predvsem zaradi lastnih interesov.²⁰⁹ Pomanjkanje mehanizacije in načrtno sajenje določenih kultur sta bila marsikdaj glavna razloga za vstop v zadruge. Veliko kmetov v Savinjski dolini se je usmerilo v pridelovanje hmelja, ker so bili potem med drugim oproščeni oddaje žita. Poleg tega so zadruge poskrbele za nabavo mehanizacije in urejanje skupnih nasadov s širitvijo stalnih žičnic. Za pospešitev gojenja hmelja je leta 1950 tudi Vlada LRS zagotovila namenska sredstva.²¹⁰

Katastrski urad je prek svojega geodetskega urada 24. aprila 1950 župniji Sv. Pavel poslal dokument o izmeri zemljišč, razdeljenih med agrarne interese. Agrarni interese so dobili 12 parcel, polovica so bile njive, tretjina travniki, ostalo pa pašniki. Na župnijo so 12. aprila prišli trije predstavniki OLO Celje-okolica in iz nadarbinskega hleva vzeli prašiča: »Plačali so po 23 Din za kg. Ker so si za svoje delo zaračunali stroške dnevnice, plačilo voznika kamiona, kakor tudi stroške za tehtnico in pa stroške nalaganja prašiča na tovornjak, je bilo stroškov skoraj toliko, kot je bil po kilogramih vreden sam prašič.« V župnišču se je 7. maja 1950 oglasila stanovanjska komisija KLO Sv. Pavel pri Preboldu in določila najeminske prispevke stanovalcem v župnijskih prostorih, ki so po naročilu stanovanjske komisije KLO Sv. Pavel zasedli prostore nadarbinskega hleva.²¹¹

V začetku aprila 1951 so imeli na KLO Sv. Pavel pet svetov, in sicer svet za socialno skrbstvo in ljudsko zdravstvo, svet za kmetijstvo, svet za komunalno dejavnost, svet državljanov za gozdarstvo ter svet

državljanov za stanovanjske zadeve. Člani teh svetov so bili predlagani na zborih volivcev ali so jih imenovali KLO. Povprečno je bilo v komisiji po osem članov. Urad KLO Sv. Pavel pri Preboldu je štel deset oseb.²¹² Zaposloval je šest oseb, ki so jih plačevali iz republiškega proračuna, in dve osebi, ki so ju plačevali iz naslova krajevnih podjetij.²¹³

Volitve v Ljudsko skupščino Slovenije so bile 18. marca 1951. Okrajni odbor OF Celje-okolica je na drugem okrajnem zasedanju predlagal in potrdil kandidate. V sedmi volilni enoti, v kateri sta bila KLO Marija Reka in St. Pavel, je kandidiral Albin Vipotnik z namestnikom Zdravkom Trnovškom. V enajsti volilni enoti – v njej je bil KLO St. Lovrenc – je kandidiral Vinko Poteko, njegov namestnik pa je bil Franc Polak.²¹⁴ Volitve so tudi tokrat potekale zelo hitro, saj je v KLO sv. Pavel pri Preboldu do 10. ure na vseh voliščih volilo že 80 % volilnih upravičencev.²¹⁵ Za listo OF je volilo 96,5 % ali 1070 volivcev. V Sv. Lovrencu so bila tri volišča, volilnih upravičencev je bilo 652, volitev se je udeležilo 579 oseb – ob 61 odsotnih in 12 vzdržanih. Listo OF je volilo 572 ali 98,8 % volivcev. V Mariji Reki je bilo le eno volišče in 234 volilnih upravičencev, volitev se je udeležilo 137 volivcev – ob 43 odsotnih in 54 vzdržanih. Listo OF je volilo 129 oseb ali 96,3 %.²¹⁶

Na KLO Sv. Pavel je bila 17. julija 1951 po narku OLO Celje-okolica opravljena kontrola, ki sta jo opravili tajnica KLO Terezija Zagožen in sekretarka personalne službe na OLO Celje-okolica Zorka Golič. Ugotovljene so bile pomanjkljivosti; poleg tega sta bili na občini zaposleni dve uslužbenki brez ustreznih dokumentov.²¹⁷ Podobna kontrola je ob

²¹² SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Podatki o svetih državljanov pri KLO Prebold za OLO Celje-okolica, 20. 4. 1951.

²¹³ Prav tam, Številčni pregled uslužbencev po zvanjih, 27. 8. 1951.

²¹⁴ *Savinjski vestnik*, 10. 2. 1951, št. 7, str. 1 in 3, »Okrajni odbor OF Celje-okolica je na drugem okrajnem zasedanju predlagal in sprejel kandidate; Volilne komisije so potrdile kandidate«.

²¹⁵ *Savinjski vestnik*, 23. 3. 1951, št. 12, str. 1, »Visoka volilna udeležba – manifestacija naše enotnosti«.

²¹⁶ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Razni podatki o volitvah.

²¹⁷ Prav tam, Zapisnik pregleda personalnih listov na KLO Sv. Pavel pri Preboldu, 17. 7. 1951.

²⁰⁸ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik 6. zasedanja OLO Celje-okolica, 17. 6. 1950.

²⁰⁹ Prav tam, Zapisnik izredne seje IO OLO Celje-okolica, 29. 12. 1950.

²¹⁰ Prav tam, Zapisnik 6. zasedanja OLO Celje-okolica, 17. 6. 1950.

²¹¹ Kronika Župnije Sv. Pavel, zapis za leto 1950.

asistenci tajnika KLO Vinka Poteka istega dne potekala na KLO Sv. Lovrenc, kjer so bile ugotovljene skoraj enake nepravilnosti.²¹⁸ Na KLO Marija Reka je bil kontrolni obisk opravljen 2. avgusta 1951, ob pomoči Marije Zakonjšek pa so bile ugotovljene le manjše pomanjkljivosti.²¹⁹ 16. februarja so na KLO iz OLO Celje-okolica prejeli navodilo za ureditev arhivov KLO. Arhiv KLO je bila dolžna urediti tričlanska komisija, ki jo je imenoval odbor sam. Komisija je arhiv uredila tako, da je dokumente kulturnega, zgodovinskega in znanstvenega pomena ločila od dokumentov, potrebnih za tekoče delo, oziroma od materiala za delo KLO od leta 1949, kamor so spadale statistike, katastri ipd. Material, ki ni spadal v nobeno od teh dveh kategorij, so uničili.²²⁰ Iz OLO Celje-okolica je 15. marca prispela uredba o zamenjavi žigov. Uradno naj bi imel vsak KLO en navaden žig, en veliki žig in en delovodniški žig.²²¹ Ker pa so kasneje ugotovili, da KLO s takimi žigi ne razpolagajo, so naročili izdelavo novih, 2 cm v premeru velikih žigov.²²² Na prvi februarjski seji leta 1951 je KLO Sv. Pavel pri Preboldu potrdil proračun za leto 1951, ki pa je bil že 90-odstotno izčrpan.²²³ Junija so odborniki sprejeli novo shemo finančnega poslovanja KLO.²²⁴ V začetku decembra so podprli pobudo o novem urbanističnem načrtu za Sv. Pavel pri Preboldu, ker so zaznali porast potreb po novogradnjah.²²⁵

Napoved novega združevanja krajevnih ljudskih odborov

Na konferenci predsednikov in tajnikov KLO na območju OLO Celje-okolica 29. oktobra 1951 je bil med drugim predstavljen potek načrtovanega združevanja manjših KLO. V Občinski ljudski odbor (ObLO) Prebold so se združili KLO Sv. Pavel pri Preboldu, KLO Sv. Lovrenc in KLO Marija Reka. Za to načrtno združevanje je bilo značilno predvsem veliko nasprotovanje KLO Marija Reka.²²⁶ Že na občnem zboru 29. maja 1949 v Mariji Reki so bili ljudje proti združevanju. Tako so na OLO še 26. novembra 1951 poslali predlog o ohranitvi samostojne občine, kar so upravičevali s slabimi izkušnjami iz predvojnega obdobja, ko so bili nekaj časa združeni s šentpavelsko občino, »saj smo bili mi takozvani ‚bri-

bovci‘ samo predmet izkoriščanja, torej, manj vredni«.²²⁷ Kljub vsem prizadevanjem za samostojnost je Svet za zakonodajo Vlade LRS 12. decembra dokončno odločil, da mora priti do vključitve Marije Reke v občino Prebold zaradi (pre)majhnega števila prebivalcev ter slabe gospodarske strukture in prometne izoliranosti Marije Reke.²²⁸ V podporo združitvenim prizadevanjem so na OLO Celje-okolica navajali gospodarske prednosti, ki naj bi odtehtale združitev treh sosednjih KLO v enoten ObLO.²²⁹ Sredi novembra je tajnik IO OLO v referatu na zasedanju skupščine okraja izrazil mnenje o upravno teritorialni razdelitvi okraja. Po njegovih besedah naj bi združevanje v večje teritorialne enote ne bila posledica slabega dela KLO, ampak nove gospodarske usmeritve, pri kateri naj bi KLO imeli večjo veljavo in obvezo, zato ločen obstoj gospodarsko šibkejših KLO ni smiseln. Poleg tega je omenil, da bodo z manjšim številom občin privarčevali. V zvezi z novim nazivom pa so pojasnili, da združena enota, sestavljena iz več krajev, ne more nositi imena »krajevna«, izraz občina pa je bil nekoč že v veljavi.²³⁰ V okraju Celje-okolica je bilo predvidenih 57 občin.²³¹

Leta 1951 je šentpavelsko partijsko celico pretresla izključitev enega od članov partijske organizacije. Očitano simpatiziranje s politiko Informbiroja mu je sicer uspelo ovreči kot neutemeljeno, a so ga nato izključili na podlagi obtožbe, da se je poročil po cerkvenem obredu – kar je obdolženi zanikal. To je bila ena redkih obtožb simpatizerstva s politiko Informbiroja v celotnem okraju. Je pa dogodek zanimiv zato, ker je bil član izključen na podlagi sekundarno ugotovljenega greha proti partijski disciplini, ki so mu ga očitali, potem ko mu je uspelo ovreči prvotno obtožbo.²³² Pojav partijske nediscipline je bil med članstvom, kar se tiče sodelovanja pri cerkvenih obredih in njihovega obiskovanja, za okraj Celje-okolica značilen in ga prej sploh niso preganjali. Šele z letom 1951 se je položaj zaostрил, kar ponazarja naslednji citat s 7. seje plenuma OK KPS Celje-okolica: »Potrebno je, da naredimo pregled vseh Komunistov v odnosu do cerkve in duhovnikov, da bomo na podlagi tega podvzeli ukrepe ... vsaki dan se odkrivajo primeri cerkvenih porok, krstov, botrov itd, med komunisti. O tem moramo čimprej razpravljati z vsemi OPO.«²³³

V Celju je bila v začetku oktobra 1951 partijska

²¹⁸ Prav tam, Zapisnik ob priliki kontrole na KLO Sv. Lovrenc pri Preboldu, 17. 7. 1951.

²¹⁹ Prav tam, Zapisnik ob priliki kontrole na KLO Marija Reka, 2. 8. 1951.

²²⁰ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Obvestilo, 16. 2. 1951.

²²¹ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Odredba o zamenjavi žigov in štampiljk KLO, 15. 3. 1951.

²²² Prav tam, Odredba o izdelavi malih žigov za KLO OLO Celje-okolica, 24. 8. 1951.

²²³ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik 11. seje KLO Sv. Pavel, 1. 2. 1951.

²²⁴ Prav tam, Zapisnik 14. redne seje KLO Sv. Pavel, 12. 6. 1951.

²²⁵ Prav tam, Zapisnik 18. seje KLO Sv. Pavel, 4. 12. 1951.

²²⁶ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik konference predsednikov in tajnikov KLO, 29. 10. 1951.

²²⁷ Prav tam, Dopis KLO Marija Reka na IO OLO Celje-okolica, 26. 11. 1951.

²²⁸ Prav tam, Upravno teritorialna razdelitev okraja Komasačije KLO, 12. 12. 1951.

²²⁹ Prav tam, Predlog nove ureditve okraja 1951.

²³⁰ SI_ZAC/0098, Zapisnik 6. rednega zasedanja skupščine OLO Celje-okolica, 15. 11. 1951.

²³¹ *Savinjski vestnik*, 3. 11. 1951, št. 44, str. 1, »Koliko občinskih ljudskih odborov?«.

²³² SI_ZAC/0917, Okrajni komite ZKS Celje-okolica, šk. 4, Polletno poročilo o pojavih IB (informbiroja), 21. 6. 1951.

²³³ Prav tam, Resolucija III. partijske konference o delu in bodočih nalogah partijskih organizacij okraja Celje-okolica leta 1950.

Pogled na osrednji del Marija Reke s cerkvijo in podružnično osnovno šolo v sredini (Zgodovinsko in narodopisno društvo Prebold).

konferenca, na kateri so ugotovili, da so najšibkejše partijske organizacije na vasi in da se OPO premalo posvečajo kmečkemu vprašanju.²³⁴ Okrajni plenum je 20. decembra tudi ugotovil, da je v 106 osnovnih organizacijah LMS v okraju vključena le tretjina od približno 9200 mladincev in da je preostala mladina izven organizacij. Posebej so kritizirali odnos mladinskih organizacij do mladine, ki je bila že v službi, kajti v marsikaterem večjem podjetju, med njimi je bila tudi Tekstilna tovarna Sv. Pavel, ni bilo močne organizacije LMS.²³⁵ Čeprav so skoraj vsi mladinci ob vstopu v podjetje postali člani sindikalne organizacije, se okrajnemu komiteju to ni zdelo dovolj. Nekaj podobnega se je dogajalo tudi pri delovanju podeželskih OO LMS, ki jih v hribovitih predelih okraja sploh ni bilo. Izrazito boljši pa je bil položaj organiziranosti LMS po šolah. Pri mladini so se na splošno začele po mnenju OK LMS pojavljati »zapadnjaške tendence in malomeščanstvo«,²³⁶ pa tudi o verskih aktivnostih mladine je imel OK LMS svoje mnenje: »Odkritega dela klera med mladino ni opaziti, vendar se njegov vpliv med mladino čuti ob raznih verskih praznikih in obredih.«²³⁷ Med drugimi zapisi iz leta 1951, ki so pomembni za Prebold, je zapis s konference sekretarjev vaških OPO, ki je datiran 24. januarja in govori o težavah, ki jih imajo v KLO Sv. Lovrenc pri širjenju partijske organizacije, saj so se

otepali z nedejavnostjo članov.²³⁸ V začetku leta 1951 so imeli v Sv. Lovrencu registriranih 10 članov in 2 kandidata v vaški celici KPS, medtem ko so imeli v Sv. Pavlu v dveh organizacijah 44 članov in 19 kandidatov.²³⁹

Na osnovni šoli v Št. Pavlu pri Preboldu so 3. novembra odkrili spominsko ploščo članu CK KPS ter narodnemu heroju Slavku Šlandru. Njegovo življenje in delo je navzočim opisal Anton Kotnik. Šolska mladina je program obogatila s petjem in recitacijami. Odkritju spominske plošče sta prisostvovala tudi predsednik vlade LRS Miha Marinko in njegova soproga. Po spominski proslavi so se na povabilo tov. Marinka sestali funkcionarji KLO in množičnih organizacij ter se z njim podrobno pomenili o važnih gospodarskih in političnih vprašanjih.²⁴⁰ Nujna popravila na šoli so izvedli s pomočjo OLO Celje-okolica in tekstilne tovarne; popravili so žlebove in ostreže šole ter zamenjali nekatera vrata, okna in klopi. Šolska knjižnica je razpolagala s 475 knjigami za učence in 248 za učitelje, imela pa je tudi okoli 60 brošur.²⁴¹

Krajevni ljudski odbor Sv. Pavel je konec marca 1951 na OLO Celje-okolica poslal podatke o komunalni dejavnosti v KLO Sv. Pavel pri Preboldu. V KLO je bilo osem državnih zgradb, od teh je bilo pet

²³⁴ *Savinjski vestnik*, 6. 10. 1951, št. 40, str. 1, »Partijska organizacija mora skrbeti, da bodo komunisti izvrševali svoje dolžnosti in iz svojih članov graditi pravi lik komunistov«.

²³⁵ SI_ZAC/0917, Okrajni komite ZKS Celje-okolica, šk. 4, Zapisnik seje plenuma OK KPS Celje-okolica, 20. 12. 1951.

²³⁶ Prav tam.

²³⁷ Prav tam.

²³⁸ Prav tam, Zapisniki sestankov sekretarjev OPO, Konferenca sekretarjev vaških OPO, 24. 1. 1951.

²³⁹ Prav tam, Seznam krajevnih komitejev KPS in osnovnih partijskih organizacij, Komiteji in OPO, 15. 4. 1951.

²⁴⁰ *Savinjski vestnik*, 10. 11. 1951, št. 45, str. 1, »Pri odkritju spominske plošče narodnemu heroju Slavku Šlandru je bil navzoč tudi predsednik vlade LRS Miha Marinko«.

²⁴¹ Šolska kronika Osnovne šole Prebold, zapis za šolsko leto 1951/1952.

poslovnih prostorov in eno stanovanje. KLO je imel štiri podjetja: čevljarstvo, šivalnico, mizarstvo delavnic in opekarno. Električno energijo je KLO dobival iz Velenja, na omrežje je bilo priključenih 443 gospodinjstev, brez elektrike je bilo 37 gospodinjstev, celoten KLO pa je imel le en transformator. Oskrba s pitno vodo je bila še vedno vezana na vodnjake, vodovoda ni bilo. Gasilci so upravljali s tremi požarnimi vodnjaki, KLO ni imel javnega napajališča ali javnega perišča. Kanalizacije ni bilo. Parka ali drevoreda niso imeli. Pogrebnega zavoda ni bilo, bil je le grobar Miha Cestnik, ki je skrbel tudi za mrliško vežico.²⁴² Do sredine maja so zaradi ureditve pokopališča določili nove cene pokopaliških storitev,²⁴³ čeprav to ni rešilo vseh težav s pokopališčem.²⁴⁴ Večjih motornih vozil za prevoz za komunalne namene ni bilo, prav tako niso imeli po potrebi uporabne pogodbeno zagotovljene vprežne živine, KLO je posedoval tri motorna kolesa. Vsega skupaj je bilo v Sv. Pavlu 87 hišnih števil, v Latkovi vasi 107, v Dolenji vasi 68 in v Kaplji vasi 78.²⁴⁵ Konec maja 1951 je OLO Celje-okolica nekaterim KLO dodelil finančno pomoč za izgradnjo infrastrukture, od tega je Sv. Pavel prejel 100.000 dinarjev za dograditev vodovoda in obnovitev bazena oziroma kopaljšča.²⁴⁶

Plan odkupa za leto 1951 je v KLO Sv. Pavel pri Preboldu predvideval oddajo 62 prašičev, 2200 kg masti, 30 ton krompirja, 1700 kg fižola, 6000 litrov mleka, 15.000 kokošjih jajc, 3000 kg sena in 150 kg volne. Za KLO Sv. Lovrenc je predvideval odkup 50 prašičev, 1503 kg masti, 4100 kg belega žita, 2500 kg rži, 800 kg ječmena, 800 kg ovsa, 900 kg koruze, 7 ton krompirja, 600 kg fižola, 240 kg masla, 7600 litrov mleka, 2000 kokošjih jajc, 150 kg volne in 8000 kg sena, za KLO Marija Reka pa odkup 22 prašičev, 700 kg masti, 4100 kg belega žita, 2500 kg rži, 800 kg ječmena, 700 kg ovsa, 1000 kg koruze, 20 ton krompirja, 1300 kg fižola, 40 kg masla, 3300 litrov mleka, 11.000 kokošjih jajc, 80 kg volne in 3000 kg sena.²⁴⁷ Tudi površine, posejane s hmeljem, so se vztrajno povečevale. V KLO Sv. Pavel je bilo 110 hmeljarjev, ki so imeli skupaj 62,76 hektarja hmelja. V KLO Sv. Lovrenc je bilo 51 hmeljarjev s skupaj 19,61 hektarja. V KLO Marija Reka pa je bilo 12 hmeljarjev, ki so imeli skupaj 0,14 hektarja.²⁴⁸ Leta 1951 so kmetje poslali na občino pritožbo nad hitrostjo plana po-

stavljanja žičnatih nasadov. Ker so jim žičnice povzročale predvsem veliko finančno obremenitev, so zahtevali podaljšanje plana za dve leti.²⁴⁹ Plan občinske oddaje hmelja je bil določen na 8000 kilogramov. Poleg tega je bilo določeno, da mora vsak kmet vsaj 50 % njivskih površin zasaditi s hmeljem.²⁵⁰

Leta 1951 so na skupščini OLO znova govorili o nujnosti prestrukturiranja kmetijstva. V kmetijstvu naj bi obstali le čisti kmetje, združniki in delavci v kmetijskoobdelovalnih združenjih. Malega kmeta – polproletarca, kakor so označevali delavca, ki je imel v lasti majhno kmetijo, naj ne bi bilo več, kajti »ta se je hodil v industrijo le spočit in ni bila njegova kapaciteta v celoti izkoriščena. Temu smo danes že odtegnili karte ... da bodo krili izgubo bodo morali danes misliti, ali bodo postali delavci v industriji ali v kmetijstvu.«²⁵¹ Odnos do kmeta dobro ponazarja izjava na seji biroja OK KPS Celje-okolica 15. septembra 1951: »Če bi kmetovalci imeli pogoje, bi sami gradili svoje sušilnice. Ne moremo pa dopustiti, da bi se oni gospodarsko jačali, ampak je potrebno da nastopi KZ, ki bo gradila sušilnice.«²⁵² Okrajni komite KPS je na zasedanju 20. decembra 1951 ob vprašanju organiziranja združničnih odborov poudaril, da je treba paziti na ljudi v vodstvih združenj. Komite je s tem nastopil proti predlogu, da bi vodstvo združenj prevzeli močnejši kmetje, ki bi s svojo ekonomsko močjo pomenili določeno varnost za združenje. Postregel je s pojasnilom, »da bi s tem zopet privedli v upravne odbore kulaške elemente.«²⁵³

Zaradi procesije iz Sv. Pavla k podružnični cerkvi Sv. Lovrenca, ki je potekala 1. maja, je morala župnija Sv. Pavel leta 1951 plačati kazen 5000 dinarjev zaradi »motenja proslave praznika dela«. Župnija je pred koncem leta 1951 z vsemi najemniki podpisala najemne pogodbe, ki jih je 1. januarja 1952 odobrila stanovanjska komisija KLO Sv. Pavel pri Preboldu in jih potrdila na sestanku 17. januarja 1952. Leta 1951 je po sklepu Okrajnega sodišča v Celju od nekdanje posesti župne nadarbine Sv. Pavel, ki je prvotno obsegala 154.986 m², v lasti župnije ostalo 68.481 m² različnih posesti. Večina odvzetih posesti je bila vpisana pod Splošno ljudsko premoženje.²⁵⁴

KRATICE

KNOO – Krajevni narodnoosvobodilni odbor

KNO – Krajevni narodni odbor

KLO – Krajevni ljudski odbor

OLO – Okrajni ljudski odbor

²⁴² SI_ZAC/0098, OLO Celje.

²⁴³ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisniki sej KLO Sv. Pavel, zapisnik 13. seje KLO Sv. Pavel, 14. 5. 1951.

²⁴⁴ Občina se je znašla v škripcih, ker ni dobila kredita za obnovo pokopališkega zidu in mrliške vežice na občinskem pokopališču. Zato so uvedli nov cenik pokopaliških pristojbin, ki ga je odobril Svet za gospodarstvo pri OLO Celje-okolica; ZAC 157, Poročila in dopisi, Pokopališke pristojbine.

²⁴⁵ SI_ZAC/0157, Poročila in dopisi.

²⁴⁶ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik izredne seje IO OLO Celje-okolica, 30. 5. 1951.

²⁴⁷ Prav tam, Okrajna planska komisija – plani živinorejske in rastlinske proizvodnje.

²⁴⁸ Prav tam, Plani odkupa hmelja.

²⁴⁹ SI_ZAC/0331, KLO Prebold, Zapisnik 13. seje KLO Sv. Pavel, 14. 5. 1951.

²⁵⁰ Prav tam, Zapisnik 16. seje KLO Sv. Pavel, 17. 8. 1951.

²⁵¹ SI_ZAC/0098, OLO Celje, Zapisnik 4. zasedanja OLO Celje-okolica, 14. 6. 1951.

²⁵² SI_ZAC/0917, Okrajni komite ZKS Celje-okolica, šk. 8, Zapisnik seje biroja OK KPS, 15. 9. 1951.

²⁵³ Prav tam, Zapisnik seje plenuma, 20. 12. 1951.

²⁵⁴ Kronika Župnije Sv. Pavel, zapis za leto 1951.

OF – Osvobodilna fronta
 OK KPS – Okrajni komite Komunistične partije Slovenije
 KPJ – Komunistična partija Jugoslavije
 OPO – Osnovna partijska organizacija
 AFŽ – Protifašistična (Antifašistična) fronta žensk
 LMS – Ljudska mladina Slovenije
 JLA – Jugoslovanska ljudska armada

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije
 SI_AS 1602 – Deželni svetnik okrožja Celje, 1941–1945.

Osnovna šola Prebold
 Kronika Osnovne šole (Slavko Šlander) Prebold.

ZAC – Zgodovinski arhiv Celje
 SI_ZAC/0098, Okrajni ljudski odbor Celje (1945–1965).
 SI_ZAC/0107, Uprava narodne imovine (1945–1958).
 SI_ZAC/0157, Občinski ljudski odbor Prebold (1952–1955).
 SI_ZAC/0298, Krajevni ljudski odbor Marija Reka (1945–1952).
 SI_ZAC/0331, Krajevni ljudski odbor Prebold (1945–1951).
 SI_ZAC/0389, Krajevni ljudski odbor Sveti Lovrenc pri Preboldu (1945–1951).
 SI_ZAC/0917, Okrajni komite Zveze komunistov Slovenije Celje-okolica (1945–1954).

Župnija Sv. Pavel – Prebold
 Kronika župnije Sv. Pavel – Prebold.

ČASOPISNI VIRI

Celjski tednik, 1948–1950.
Naše delo, 1946.
Nova pot, 1945.
Savinjski vestnik, 1951–1952.

LITERATURA

Čepić, Zdenko: *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji: (1945–1948)*. Maribor: Založba Obzorja, 1995.
 Ferenc, Tone: *Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945*. Ljubljana: Založba Borec, Partizanska knjiga, 1985.
 Grafenauer, Božo: *Lokalna samouprava*. Maribor: Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta Maribor, 2000.

Herman, Uroš: *Ljudska oblast na krajevni ravni* (diplomsko delo). Maribor: PeFMB, 2003.
 Kopač, Janez: *Lokalna oblast na Slovenskem v letih 1945–1955*. Ljubljana: ZAL, 2006.
 Orožen, Janko: Razvojna pot ljudske oblasti in samouprave v občini Žalec. *Savinjski zbornik*. Žalec: Občinska kulturna skupnost, odbor za tisk in založništvo, 1974, str. 46–65.
 Prinčič, Jože: *Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
 Prinčič, Jože: *Povojne nacionalizacije v Sloveniji: 1945–1963*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1994.
 Repe, Božo: Sistem ljudske demokracije v Sloveniji in Jugoslaviji. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (69) 34, 1998, str. 303–315.
Slovenija v letu 1945: zbornik referatov [z mednarodnega znanstvenega posveta Slovenija v letu 1945, 27. in 28. septembra 1995 v Ljubljani] (ur. Aleš Gabrič). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996.
Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992 (ur. Jasna Fischer et al.). Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
 Šiftar, Vanek: *Razvoj ljudske oblasti med NOB v Jugoslaviji*. Maribor: Založba Obzorja, 1972.
 Šmidovnik, Janez: *Lokalna samouprava*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.
 Šnuderl, Makso: *Zgodovina ljudske oblasti*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1950.
 Vodušek Starič, Jerca: *Prevzem oblasti 1944–1946*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.
 Vodušek Starič, Jerca: *Začetki samoupravljanja v Sloveniji 1949–1953*. Maribor: Založba Obzorja, 1983.

S U M M A R Y

How Sv. Pavel pri Preboldu entered socialism

The end of the Second World War ushered in a new era of social and political life for the Slovenian nation. The war, in conjunction with favourable circumstances both in Slovenia and abroad, paved way for the rise to power of a party that gradually fortified its prewar position partly owing to difficult economic conditions and partly to the ascension of Nazi-Fascism in Slovenian society – i.e., the Communist Party. During the war, the Communist Party played

on national sentiment and stimulated it with the promise of social change (ideologically proclaimed a revolution after the war), as well as deliberately left the contending prewar political forces outside the national liberation struggle.

The growing liberation movement spurred the spread of the idea of establishing a new postwar administrative-political system that would leave no room for prewar structures and parties as well as eradicate every trace of German occupation policy, along with the German minority. The basic idea was borrowed from the Soviet model, without accentuating the Communist Party's leading role in the years immediately after the war, but rather building the organisation of postwar government on the so-called mass organisations, whose representatives were more or less carefully selected.

In the early stages of people's democracy, people's government tried to develop a local authority structure on the minimum possible basis, which soon proved to be a poorly thought-out decision that was soon corrected. During the first few years, local people's councils thus covered the area of one or two cadastre municipalities, as was also the case of all three local people's councils presented in the contribution – Sv. Pavel pri Preboldu, Sv. Lovrenc, and Marija Reka.

The decision-making process was run at the district level (Celje-surroundings) and higher up. The author of the article describes the practical workings of the local authority, both in administrative and po-

litical terms. With regard to locally important institutions, mention is made of the influence and role of the local primary school and parish, which were both firmly anchored in the local social and political life. While the textile factory Tekstilna tovarna Sv. Pavel pri Preboldu was a vital part of the local community, providing work to many inhabitants, it was state-controlled and as such only had an indirect political influence on the local decision-making processes, for instance, in the construction of public infrastructure. It did, however, wield a more direct impact on local life through the factory's Communist Party, trade union and youth organisations, which were composed of local inhabitants. The author presents the ways in which people's government shaped the economic life in the town and its surroundings, particularly in relation to the still predominantly rural population, and specifically through the local people's councils of Sv. Lovrenc and Marija Reka. Rather than providing detailed portraits of the leading officials sitting in the local people's councils, the author primarily focuses on the functions and general activities performed within the framework of the said bodies.

Even though the period of the administrative (re)construction of people's government did not end with the establishment of municipal people's councils, the first five years of people's government solidified the political continuity of the influence that the communist/socialist rule also had on the local level all until the democratic changes that took place during the second half of the 1980s.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 677(497.4Šempeter)"1932/1961"

Prejeto: 7. 9. 2017

Damir Žerič

mag. zgodovine, kustos, Pokrajinski muzej Celje, Trg Celjskih knezov 8, SI-3000 Celje
E-pošta: damir.zeric@pokmuz-ce.si

Nekoč je bila Tekstilna tovarna Šempeter

IZVLEČEK

Prispevek obravnava zgodovino Tekstilne tovarne Šempeter. Tkalnica, ki je delovala le slabih 30 let, je bila prvo pravo industrijsko podjetje v Šempetru. Leta 1932 sta ga pod imenom »Ogriseg & Themel, Savinjska tkalnica, barvarna in apretura« ustanovila trgovca Waldemar Ogriseg in Franc Themel. Po drugi svetovni vojni je bilo podržavljeno. Na svojem vrhuncu je predstavljalo enega izmed stebrov tekstilne industrije na Celjskem. Predmet poslovanja je bila proizvodnja in prodaja bombažnih tkanin za platna, perilo, posteljnino in brisače. Tovarna je zaprla svoja vrata 31. decembra 1961.

KLJUČNE BESEDE

Šempeter v Savinjski dolini, Tekstilna tovarna Šempeter, Tekstilna tovarna Prebold, Tovarna nogavic Polzela, občina Žalec, gospodarstvo, tekstilna industrija, Franc Themel, Waldemar Ogriseg, Rudi Hribar, podržavljenje, likvidacija

ABSTRACT

THE DAYS OF THE TEXTILE FACTORY ŠEMPETER

The contribution describes the history of the Textile Factory Šempeter. The weaving factory, which operated for no more than thirty years, was the first veritable industrial plant in Šempeter. In 1932, it was founded by tradesmen Waldemar Ogriseg and Franc Themel under the name Ogriseg & Themel, Savinja Weaving, Dyeing and Finishing Company and nationalised after the Second World War. At the peak of its success, it represented one of the pillars of the textile industry in the Celje area. Its main business activity was the production and sales of cotton fabrics for linen, underwear, bed-linen and towels. The factory closed its doors on 31 December 1961.

KEY WORDS

Šempeter v Savinjski dolini, Textile Factory Šempeter, Textile Factory Prebold, Polzela Legwear Company, municipality of Žalec, economy, textile industry, Franc Themel, Waldemar Ogriseg, Rudi Hribar, nationalisation, liquidation.

Uvod

Po koncu prve svetovne vojne in izhodu iz avstro-ogrske monarhije je postal slovenski prostor gospodarsko in tehnološko najrazvitejši del nove južnoslovenske politične tvorbe. Tekstilna industrija je pri nas v tem obdobju doživela velik razcvet in postala najpomembnejša industrijska panoga. V Spodnji Savinjski dolini so med obema svetovnimi vojnami delovale tekstilne tovarne v Preboldu, na Polzeli, v Žalcu in Šempetru. Skupaj z nekaterimi močnimi tekstilnimi podjetji v Celju (Metka, Bergmann in drug, Elka itd.) je bila tekstilna industrija na Celjskem ena izmed najmočnejših v državi. Zgodovina šempeterske tekstilne tovarne je kratka, saj je ta delovala le 30 let. Domožnanstvo in zgodovinopisje se z njo nista podrobno ukvarjala. Ob obravnavi zgodovine tekstilne industrije na Slovenskem je imela v najboljšem primeru epizodno vlogo, največkrat pa je bila zgolj omenjena. Kolikor mi je znano, so doslej zgodovino šempeterske tovarne še najbolj poglobljeno obdelali učenci Osnovne šole Šempeter, člani zgodovinskega krožka.¹

lovanju podjetja v predvojnem obdobju je zelo skromna. Zgodovinski arhiv Celje hrani dva dokumenta izdana pred letom 1945, nekaj podatkov pa lahko izluščimo tudi iz povojnih zapisnikov sej.

Iz trgovskega registra je razvidno, da sta družabnika Waldemar Ogrisev, trgovec iz Maribora, in Franc Themel, trgovec iz Medijskih Izlak, 9. junija 1932 ustanovila podjetje Ogrisev & Themel, Savinjska tkalnica, barvarna in apretura. Dne 20. februarja 1940 je v podjetje kot tretji družabnik vstopila Eliza Hutter, soproga znanega mariborskega industrialca Josipa Hutterja.² Družabnika Ogrisev in Themel sta leta 1932 preko časopisnega oglasa kupila navaden kmečki mlin in malo žago in na njunem mestu zgradila tekstilno tovarno.³ Povodu za izgradnjo tovarne na tem mestu je botrovala možnost izkoriščanja naravnega vodnega padca Podvinske struge.⁴ Obrežja so v ta namen ustrezno regulirali, odstranili mlinska kolesa in primitivne zapore ter postavili vodno turbino. Lastnika sta razpolagala z začetnim kapitalom 1,8 milijona dinarjev. Zgradila sta železobetonski objekt z navadno streho za bombažno tkalnico s pri-

Šempeter na razglednici iz leta 1931 (osebni arhiv).

Ustanovitev in predvojno delovanje

Tekstilna tovarna v Šempetru oz. nekdanjem Sv. Petru v Savinjski dolini je bila prvo pravo industrijsko podjetje v naselju. Do tridesetih let 20. stoletja je gospodarska moč kraja slonela predvsem na obrti in trgovini ter kmetijskih dejavnostih. V naselju je sicer delovalo tudi nekaj velikih mlinov in žag, vendar je šele razvoj tekstilne tovarne pospešil njegovo industrializacijo. Dokumentacija o nastanku in de-

² SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 4, Izvleček trgovskega registra A III 160 tvrdke Ogrisev in tov., Okrožno sodišče v Celju, 30. 9. 1947.

³ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 4, Listine tovarne 1932–1962 (v nadaljevanju Listine), Prevzemni zapisnik Tekstilne tovarne – Sv. Peter v Savinjski dolini, 23. 9. 1950.

⁴ Podvinska struga (tudi Struga) je 14 kilometrov dolga mlinščica, torej vodotok, ki so ga pri Podvinskem jezu po umetnem kanalu potegnili od reke Savinje, teče ob njenem levem bregu in se v bližini Žalca vrača v Savinjo. Tovrstni umetni kanali so bili nekoč namenjeni pogonu mlinov ali žag, pozneje pa tudi industrijskih obratov in tovarn. V Šempetru sta prednosti Podvinske struge najprej izkoriščala nekdanja mlin in žaga, po letu 1932 tekstilna tovarna, po letu 1962 pa še podjetje Aero. Op. p.

¹ Glej: Kalčič, Tekstilna tovarna Šempeter, str. 101–121.

pravljalnico in ostalimi pritliklinami.⁵ Nekdanje, pretežno iz kamna grajeno gospodarsko poslopje (hlev) iz začetka 20. stoletja je bilo zasilno preurejeno v upravno poslopje s pisarniškimi prostori.⁶

Prvi ohranjeni predvojni dokument v zvezi s tovarno je pooblastilo Sreskega načelstva v Celju o izvrševanju industrijske obrti iz leta 1932. Na podlagi Zakona o obrteh je Sresko načelstvo 11. septembra 1932 podjetju Tvrdka Ogriseg & Themel izdalo pooblastilo za izvajanje industrijske obrti tkalnice, barvarne in apreture. Podjetje s sedežem v Dobrteši vasi 21, občina Sv. Peter v Savinjski dolini, je bilo pod imenom Ogriseg & Themel, Savinjska tkalnica, barvarna in apretura vpisano v obrtni register Sreskega načelstva kot občem upravnem oblastvu prve stopnje.⁷

Drugi dokument je odločba o odobritvi uporabnega dovoljenja, izdana 24. junija 1933 na prošnjo podjetja Ogriseg & Themel.⁸ Dokument, ki je nastal na podlagi komisijskega pregleda tovarne 11. maja 1933, je svojevrsten popis tovarniških prostorov. Ker hkrati ponuja tudi odličen vpogled v tamkajšnje delovne razmere, na tem mestu povzemam njegove glavne poudarke. Komisija je ugotovila, da je bil obrat postavljen v skladu s predloženimi in odobrenimi načrti. Poleg turbinske centrale je bila zgrajena tudi kotlarna, za katero naj bi se bilo uporabno dovoljenje izdalo naknadno. Za pogon strojev sta bila v uporabi vertikalna vodna turbina z močjo 8,5 KM in generator z močjo 220 voltov, 11,5 kW (ok. 16 KM). V enem delu objekta sta se nahajali tkalnica s 40 statvami ter pregledovalnica z merilnikom in skladalnim strojem. V drugem delu poslopja so bili postavljeni navijalni stroj za križni navoj, osnovalni in škrobilni stroj ter mešalnik za škrob. V posebnem oddelku poslopja so bili predprostor z umivalnico in garderobo ter ločeni straniščni prostori za moške in ženske. Na podlagi zgornjih ugotovitev je komisija v skladu z določili Zakona o obrteh izdala uporabno dovoljenje, pod pogoji, ki razkrivajo tedanje visoke zdravstvene, higienske, varnostne in okoljevarstvene standarde. Komisija je zahtevala predložitev izvršilnega načrta, v katerega je bilo potrebno vrisati tudi kotlarno. Zahtevana je bila izgradnja vodovoda, preureditev stranišč in postavitve školjk na vodno izpiranje. Posamezne celice so morali predelati s šest centimetrov debelim zidom. Za moški del stranišča so zahtevali pisoar s spiranjem, za pomožno osebje pa umivalnico s tekočo vodo in garderobo z oma-

ricami. V delovne prostore je bilo treba postaviti pljuvalnike z napisom »Ne pljuvaj na tla«. V tkalnico so morali postaviti napravo za vlaženje zraka, v vse prostore pa napeljati centralno kurjavo. Vsaj nekatera okna naj bi bila opremljena z ventilatorji za čiščenje zraka. Komisija ni spregledala niti električnega likalnika v pregledovalnici, ki bi skladno s predpisi moral biti priključen z gumirano žico. Opozorila je tudi na morebitne posledice onesnaževanja zraka in vode. Za apreturo škroba ni bilo dovoljeno uporabljati cinkovega oksida, svinca in živega srebra, ampak le nekaj dekstrina in zeleno milo. Prepovedani so bili vsi kemični procesi, ki bi povzročali smrad, prav tako odlaganje tovarniških odpadkov v potok, v korist peric, kopalcev in živine.⁹

Tudi pri postavitvi kotlarne se je obrat soočil s strogimi komisijskimi pogoji. Opremiti jo je bilo treba z ognjevarnim tlakom, v strehi napraviti ventilacijski jašek in za kotel predložiti certifikat. V parovod za dovajanje pare v delovni prostor so morali vstaviti ventil, ki bi ga v primeru poškodbe avtomatično zaprl. Paro se je smelo v posamezne stroje dovajati izključno reducirano, zato so morali na ustreznih mestih namestiti redukcijske ventile. Za sušilne cilindre škrobilnega stroja je bilo treba predložiti spričevalo o preizkusu na pritisk. Lastnika obrata sta morala vse varnostne pogoje izpolniti do 15. julija 1933, centralno kurjavo in sisteme vlaženja pa urediti v roku dveh let ter vse ostalo v enem letu.¹⁰

V prevzemnem zapisniku iz leta 1950 je zapisano, da je podjetje pred vojno ves čas zelo dobro poslovalo. Svoje dohodke je investiralo v razširitev in modernizacijo proizvodnje. Največji infrastrukturni zalogaj po izgradnji tovarne je bila postavitve belilnice in apreture leta 1939. Izrecno je poudarjeno, da sta lastnika veliko pozornost namenjala izgradnji velikih in zračnih prostorov ter nakupu novih strojev.¹¹ Šempetrska belilnica je bila ob izgradnji pa vse do likvidacije podjetja največja in najmodernejša na Slovenskem. Njena kapaciteta je dostikrat presežala lastne potrebe. S takrat moderno infrastrukturo in dobro razvejano poslovno mrežo je bila tovarna v svoji branži med najmočnejšimi pri nas. Pred vojno ji je bila konkurenčna samo tekstilna tovarna iz Tržiča na Gorenjskem.¹²

Druga svetovna vojna

V času druge svetovne vojne je proizvodnja, tako se zdi, potekala normalno. Pisnih dokumentov sicer ni, vendar lahko iz pričevanj domačinov sodimo, da je tovarna še naprej nemoteno poslovala.¹³ To lahko pripišemo dejstvu, da sta bila oba glavna lastnika čla-

⁵ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 4, Listine, Prevzemni zapisnik Tekstilne tovarne – Sv. Peter v Savinjski dolini, 23. 9. 1950.

⁶ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 3, Sign. 32, Podatki za izdelavo investicijskega programa gradnje upravnega poslopja (v nadaljevanju Podatki), 25. 6. 1956.

⁷ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 4, Listine, Pooblastilo Sreskega načelstva v Celju, št. 6015/1, Celje, 11. 9. 1932.

⁸ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 4, Listine, Odločba Sreskega načelstva v Celju, št. 163/4–1933, Celje, 24. 6. 1933.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 4, Zapisnik, 23. 9. 1950.

¹² Štrukelj, Razvoj tekstilne, str. 260.

¹³ Ustni izjavi Franja Divjaka in Edvarda Sveta iz Šempetra.

Šempeter na razglednici iz leta 1941, motiv tkalnice spodaj desno (osebni arhiv).

na Kulturbunda oz. NSDAP. Po koncu vojne je Vojaško sodišče mariborskega vojnega področja, senat v Celju, 22. avgusta 1945 proti Ogrisgu in Themlu izreklo sodbo, po kateri sta bila oba spoznana za kriva. Valdemar Ogriseg, da »je bil član veleizdajniške organizacije KB«,¹⁴ Franc Themel pa »od februarja 1944 član veleizdajniške NSDAP«¹⁵ in da »sta oba s svojim podjetjem gospodarsko sodelovala z okupatorjem«. ¹⁶ Pri odmeri kazni Ogrisgu je sodišče upoštevalo tudi »njegovo dosledno sovražno stališče do OF«, ¹⁷ pri Themlu pa kot olajševalne okoliščine, »da se je ves čas okupacije zadržal do Slovencev korektno, dalje, da je podpiral OF materialno in tudi drugače vzdrževal zvezo s partizani ter jim pošiljal razna obvestila«. ¹⁸

Podjetje je bilo na podlagi sodnega sklepa podražavljeno in je prišlo pod kompetenco Narodne vlade LRS. Na podlagi Odloka AVNOJ-a z dne 21. novembra 1944 o prehodu sovražnikovega imetja v državno last pa je Okrajna zaplemna komisija v Celju 9. oktobra 1945 Themlu zaplenila vse njegovo imetje. ¹⁹

Že med vojno so bili v Sloveniji sprejeti odloki, ki so obravnavali prisilne odvzeme sovražnikovega imetja, imetja ljudi nemške narodnosti in domačih veleposestnikov, ki so sodelovali z okupatorjem. V Sloveniji je bila na prvem zasedanju ŠNOS ustanovljena Komisija za upravo razlaščenih imovine pri predsedstvu SNOS, ki je takoj po ustanovitvi začela

z delovanjem in izdajanjem raznih predpisov o začetju sovražnikovega imetja. Po končani vojni se je komisija reorganizirala in tudi preimenovala v Komisijo za upravo narodne imovine (KUNI) pri predsedstvu SNOS. Dolžnosti komisije so bile predvsem enotno upravljanje razlaščenega imetja ter skrb za njegovo vzdrževanje in upravo koristi, ki so iz tega izvirale. Po pravilniku naj bi prešla uprava zaplenjenega imetja neposredno na pristojna ministrstva. Izročitev bi se bila morala izvršiti s popisom in inventarjem zaplenjenega imetja, vendar se tak prenos imetja v Sloveniji ni nikoli izvedel, ker to ni bilo pod neposredno upravo KUNI, ampak že od vsega začetka pod upravo resornih ministrstev ali organov ljudskih odborov. ²⁰

Šempetrsko tovarno je po predpisih upravljal delegat. Narodna vlada Slovenije je 11. septembra 1945 izdala sklep, »da podpiše Ašič Alojz svoje ime pod žigom tvrdkinega imena 'Ogriseg & Themel', s pristavkom delegat ministrstva za industrijo in rudarstvo«. ²¹ Pristojno ministrstvo je 22. oktobra 1946 Ašiča razrešilo in na njegovo mesto postavilo Jožeta Rozmana. ²²

Ukinitev stare in ustanovitev nove tovarne

Staro podjetje Ogriseg & Themel je formalno ugasnilo leta 1946, a že kmalu za tem je bilo ustanovljeno novo. ²³ Ministrstvo za finance Ljudske Repu-

¹⁴ SI_ZAC/0611 OSCE, AŠ 483, Sign. Zp 188/45, Sodba Vojaškega sodišča mariborskega vojnega področja, senat v Celju, 22. 8. 1945.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ SI_ZAC/0611 OSCE, AŠ 483, Sign. Zp 188/45, Odločba Okrajne zaplemne komisije, 9. 10. 1945.

²⁰ Radulovič, Komisija, str. 11.

²¹ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 4, Sklep D – R 93/45.

²² Prav tam.

²³ Iz izvlečka trgovskega registra je razvidno, da se je 31. 5. 1948 zaradi vpisa v register državnih gospodarskih podjetij pri ministrstvu za finance LRS izbrisala firma Ogriseg & Themel (SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 4, Zbris firme A III 150/29, Okrožno sodišče v Celju, 31. 5. 1948).

Vila Themel v Šempetru, po rekonstrukciji leta 2010. Leta 1935 jo je za svojo družino zgradil Franc Themel, soustanovitelj in solastnik podjetja Ogriseg & Themel, Savinjska tkalnica, barvarna in apretura. Danes so v njej lastniška stanovanja (foto: Damir Žerič).

blike Slovenije je namreč izdalo odredbo, po kateri je bila 23. septembra 1946 kot državno gospodarsko podjetje registrirana Tekstilna tovarna Sv. Peter v Savinjski dolini. Kot je zapisano, je bila odredba izdana na podlagi Splošnega zakona o državnih podjetjih in Pravilnika o registriranju državnih gospodarskih podjetij ter na podlagi prijave Joška Rozmana, takratnega ravnatelja tovarne.²⁴ Podjetje je po odredbi po novem sodilo pod Ministrstvo za industrijo in rudarstvo LRS – Glavna direkcija tekstilne industrije LRS. Dokument razkriva, da so osnovna sredstva, ki so obsegala vrednost zemljišč, zgradb, strojev in inventarja dotedanjega podjetja Ogriseg & Themel, po valorizacijski bilanci z dne 31. decembra 1945 znašala 2.416.543,93 dinarjev, obratna sredstva pa 4.210.135,56 dinarjev.²⁵

Ministrstvo je 15. januarja 1947 izdalo pravila o organizaciji in načinu poslovanja državnega podjetja Tekstilna tovarna Sv. Peter v Savinjski dolini. Ta so zelo natančno določala njegovo poslovanje in upravljanje. Poleg splošnih določb o ustanovitvi je najobsežnejši del namenjen posebnim določbam in razčlembam skupin poslov – sekretarskim, delovodskim, nabavnim in prodajnim, poslom računovodstva in poslom načrtovanja. Vse skupine je v enotno organsko celoto združeval poslovodja s svojimi nalogami in pooblastili.²⁶

Pristojno ministrstvo je 29. septembra 1947 izda-

lo odločbo, po kateri je bil Tekstilni tovarni Sv. Peter v Savinjski dolini odvzet status republiškega pomena in s 1. oktobrom 1947 dodeljen status okrajnega pomena.²⁷ Občinski ljudski odbor Celje – okolica je kot novi operativno upravni voditelj tovarne prevzel vse javne in zasebno-pravne pravice in dolžnosti, ki so bile dotlej v pristojnosti Glavne direkcije tekstilne industrije v Ljubljani.²⁸

Povojno poslovanje

Sredi vojne vihre je bila strojna oprema v mnogih obratih uničena, poškodovana ali odpeljana drugam. Po vojni je tekstilna industrija na Celjskem sicer ponovno oživela, toda povsod je primanjkovalo ustrezno kvalificirane delovne sile, predvsem pa je primanjkovalo osnovnih surovin. V šempeterski tovarni je proizvodni proces občasno trpel zaradi nerednih dobav naročenih surovin ali slabše kvalitete nabavljenega materiala. Na splošno pa je bilo skozi vso povojno obdobje poslovanje ocenjeno kot zelo dobro. Predmet poslovanja je bila proizvodnja in prodaja bombažnih tkanin za platna (v enojni in dvojni širini), perilo, posteljino in brisače.²⁹ Ž večino preje so tovarno zalagali Predilnica Litija, Pazinka Pazin, Induplati Jarše in Tekstilna tovarna Prebold, medtem ko so večje količine prišle tudi s Kosova in iz Makedonije, celo iz Italije in Egipta.³⁰

²⁴ Zanimivo, da se kot ravnatelj omenja Jože Rozman, čeprav je funkcijo nastopil šele 22. oktobra 1946. Glej op. 19. Op. p.

²⁵ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 4, Vlada LRS, Narodna vlada Slovenije, štev. 22716–1947.

²⁶ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 4, Pravila državnega industrijskega podjetja »Tekstilna tovarna Sv. Peter v Savinjski dolini«, 15. 1. 1947.

²⁷ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 4, Odločba o spremembi značaja podjetij, 9. 10. 1947.

²⁸ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 4, Prezemni zapisnik, 13. 10. 1947.

²⁹ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 3, Sign. 26, Ceniki 1961.

³⁰ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 5, Sign. 53, Zaključni računi 1956–1961 (v nadaljevanju ZR), Zaključni račun 1957.

Bilanca je konec leta 1947 pokazala, da je produkcija na letni ravni znašala približno 1.000.000 m² pri porabi približno 200.000 kg bombažne preje. Obratna in osnovna sredstva podjetja so se povečala na 9.160.000 dinarjev, kar kaže, da je bilo njegovo poslovanje po vojni zelo aktivno.³¹

O delovanju tovarne v prvih povojnih letih ni dosti trdnih pisnih virov. Najstarejši ohranjeni zapiski sej delavskega sveta segajo v leto 1953, upravnega odbora pa v leto 1955. Zato je tem bolj dragocen ohranjen Popis lokalne industrije in obrti iz leta 1951, v katerem so navedeni osnovni podatki o podjetju. Skupna površina delovnih prostorov je znašala 2320 m², delo je potekalo v dveh izmenah po 8 ur. Tega leta je bilo v podjetju zaposlenih 125 ljudi – trije inženirji-tehniki, 7 administrativnih delavcev, 5 članov pomožnega osebja in 110 ostalih delavcev; od teh 101 strokovni (16 pomožnih, 22 polpriučeni, 30 priučeni, 21 izučeni, 6 samostojni, 6 specialistov) in 9 navadnih delavcev.³²

Opravljen je bil tudi popis vseh delovnih strojev in naprav. Podjetje je premoglo 83 bombažnih stavev, 21 bombažnih revolverjev, 2 navijalna stroja za osnovo in 2 za votek, 2 pralna stroja ter po 1 snovalni, raztezalni in sušilni stroj, toplozračni škrobilni stroj, škrobilni stroj za blago in sušilni stroj za tkanine, suhi in vodni kalander, merilni in raztezalni stroj, stroj za lomljenje apreture in vlažilni stroj, belilni kotel, smodilni in razškrobilni stroj ter stroj za pripravo hipoklorita. V lasti je imelo tudi pogonski stroj – Francisovo vodno turbino z močjo 140 KM, ki jo je izdelalo podjetje Schneider iz Škofje Loke, in še elektromotor Siemens Schukert.³³ Nekaj let pozneje so iz Podvinske struge pogonsko energijo črpali

preko pokončne Peltonove turbine, z močjo 55 kW. Nova turbina je poganjala obe tkalnici, škrobilnico, delno pa tudi pripravljalnico, medtem ko je belilnico z apreturo poganjalo zunanje električno omrežje. V primeru pomanjkanja vode v kanalu so lahko uporabili tudi rezervni motor, ki je bil vezan na omrežje. Ob nizkem vodostaju, zlasti v zimskih mesecih, je bilo potrebno vso vodo iz Savinje pri jezcu preusmeriti v kanal. Pri tem je obstajala nevarnost, da ta s sabo povleče led in srež, kar bi otežilo obratovanje.³⁴ Čeprav so se tovarniške odplake izlivala v Podvinsko strugo, je bila stopnja njene onesnaženosti v primerjavi s Savinjo neprimerno manjša. Po takratnih meritvah je bil pretok vode v Strugi skozi vse letne čase približno enak, ok. 3,2 m³/s, pri profilu korita ok. 5 x 1 m.³⁵

Z nastopom delavskega samoupravljanja in na podlagi Zakona o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji po delovnih kolektivih je izvršilni odbor Okrajnega ljudskega odbora Celje – okolica 14. avgusta 1950 izdal odločbo o volitvah v delavski svet podjetja Tekstilna tovarna Šempeter. Prve volitve so potekale 5. septembra 1950, izvoljenih pa je bilo 23 članov.³⁶ Znotraj sveta so izvolili ožji organ upravljanja – upravni odbor. Direktor je kot tretji organ upravljanja vodil podjetje in bil odgovoren za njegovo poslovanje. To funkcijo je do likvidacije podjetja opravljal Rudi Hribar. Leta 1950 gospodarsko stanje podjetja ni bilo najboljše. Dostava preje je bila nezadostna, samo 30 % predvidene količine. Tudi dotok drugih surovin je bil skozi vse leto neenakomeren in nezadosten, več tednov tovarni ni bil zagotovljen niti premog. Število zaposlenih se je sicer povečalo s 112 na 119, vendar je bila delovna sila, zlasti mlajša,

Spominska plošča na pročelju nekdanje tkalnice: »Dne 17. 9. 1950 je delovni kolektiv TT Šempeter prevzel tovarno v delavsko samoupravljanje« (foto: Damir Žerič).

³¹ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 4, Listine, Prezemni zapisnik Tekstilne tovarne – Sv. Peter v Savinjski dolini, 23. 9. 1950.

³² SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 4, Popis lokalne industrije in obrti, 1951.

³³ Prav tam.

³⁴ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 5, Sign. 53, ZR, Zapisnik, 26. 2. 1957.

³⁵ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 5, Zapisniki sej upravnega odbora 1955–1961 (v nadaljevanju UO), Obratni poslovnik za čistilno napravo in čiščenje odplak, 1960.

³⁶ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 4, Odločba o volitvah v delavski svet Tekstilne tovarne Šempeter, 14. 8. 1950.

neizkušena.³⁷ So pa na veliko veselje zaposlenih leta 1951 zgradili sindikalno dvorano, ki je leta 1954 dobila celo oder.³⁸

Leto 1953 je bilo na splošno ocenjeno kot zelo uspešno, saj so na trg spravili številne nove produkte. Najbolj »zvezdniška« je bila očitno »Tanja«, kar zasledimo v zapisniku seje delavskega sveta z dne 3. aprila 1953: »Glede artikla 'Tanja' je tov. obratovodja poudaril, da je za letošnje leto najvažnejši artikel in da je treba prav posebno paziti na kvaliteto. Za 'Tanjo' imamo dogovor s Tekstilno tovarno Prebold in jo lahko izdobavimo, kolikor jo napravimo.«³⁹ Prvič po sodnih procesih leta 1945 se v navedenem zapisniku med navzočimi omenja tudi Franc Themel, bivši soustanovitelj in po vojni razlaščen solastnik tovarne, kot eden izmed štirih kandidatov za predsednika delavskega sveta.⁴⁰

Leta 1954 so na sejah delavskega sveta in upravnega odbora razglabljali o izboljšavah strojnega parka. Tkalski stroji so bili očitno že precej zastareli, in »ker so naši tkalski stroji še primitivni in ne dosegajo svoje zmogljivosti, bi bilo nujno opraviti remont na strojih in jih istočasno avtomatizirati. S tem da se opravi remont in da se stroji avtomatizirajo, je življenjska doba strojev ne moremo govoriti, saj en stroj stane približno 2,5 milj. DIN.«⁴¹ Tega leta so tovarno temeljito obnovili in avtomatizirali 64 strojev.⁴²

Leta 1956 so v podjetju izdelali načrt izgradnje novih tovarniških objektov. Novogradnje so bile nujno potrebne, saj je dobršen del proizvodnje slonel še na predvojni infrastrukturi, pravega upravnega poslopja, skladišč, adjustirnice, delavskih garderob in kopalnice s sanitarijami pa tovarna sploh ni imela.⁴³ Upravno poslopje se je še vedno nahajalo v nekdanjem gospodarskem posloppju. Majhni in nizki pisarniški prostori so bili zaradi kamnite gradnje vlažni, zaradi majhnih oken in nezadostne dnevne svetlobe so morali vseskozi uporabljati električno razsvetljavo, kar je seveda pomenilo velik strošek.⁴⁴ Ob visokem vodostaju Struge so bili spodnji pisarniški prostori izpostavljeni vdoru vode. Podjetje ni imelo niti ustreznih sanitarnih prostorov razen najnujnejših stranišč v sanitem obratu.⁴⁵ Bombažno prejo so skladiščili kar v leseni baraki, ki je stala v neposredni bližini proizvodne stavbe, kar seveda ni odgovarjalo požarno-varnostnim predpisom.⁴⁶ Za prejo in druge

materiale, zlasti za potrošni material in embalažo, je bilo nujno potrebno zagotoviti ustrezne skladiščne prostore.

Leta 1957 je podjetje dobilo prepotrebne nove prostore, s katerimi je zaokrožilo svojo posestno maso. Tovarniški objekt in upravna stavba sta omenjena že v zapisniku z dne 23. septembra 1946, leta 1949 sta bili zgrajeni vratarnica in skladišče materiala, leta 1957 pa še novo upravno poslopje, skladišče surovin, garaže in uta za kolesa.⁴⁷ Iz dokumenta, kjer se omenja dovoljenje za ustanovitev menze in obisk sanitarne inšpekcije, ki je prišla na ogled prostorov, lahko sklepamo, da je tovarna najpozneje septembra leta 1957 dobila lastno menzo z bifejem.⁴⁸

Leto 1958 je bilo ocenjeno za precej kritično, saj zaradi stalne menjave asortimentov in slabe kvalitete dobavljene preje, zastavljenega plana niso mogli doseči. S prepovedjo izvoza na tuje trge leto pred tem, se je morala proizvodnja preusmeriti na široko potrošnjo. Direktor Hribar je zato brez zadržkov rohnel čez zgrešeno državno gospodarsko politiko: »Izvoz je ukinila oblast, niso pa pri tem mislili, da se bodo zaloge kmalu tako občutno povečale. Vsled prepovedi izvoza smo izgubili na zunanjem trgu kupce, ter obstoja vprašanje kako bomo te kupce zopet dobili nazaj.«⁴⁹ Ob tem je delavski svet ugotovil, da je prišlo do večjih pomanjkljivosti v proizvodnji in organizaciji dela, poslabšali so se tudi delovni pogoji. »Po sklepu delavskega sveta se bo dal prispevek za bolj izdatno toplo malico. Predvsem pa je treba skrbeti za čistočo na delovnih mestih, ker bomo tudi s tem zmanjšali obolenja in nezgode, česar je v našem podjetju mnogo preveč. Ravno v teh problemih je v našem podjetju največja rezerva za izboljšanje proizvodnosti. Da bi oblažili obolenja predvsem tistih, ki vedno bolujejo po par dni, naj UO postavi kontrolorja z gotovim honorarjem, ker se bo to vsekakor obrestovalo.«⁵⁰ »Da nismo plan dosegli, je precej krivde tudi na tem, ker poedinci le prepogosto bolujejo in to za vsako malenkost. S tem ne mislim reči, da če je kdo bolan, da ne sme k zdravniku, vendar praksa pokaže, da nekatere mlajše delavke za vsako malenkost ali domišljijo že bolujejo.«⁵¹ Precej zaskrbljujoče je torej bilo predvsem veliko število bolniških ur, pa tudi visok odstotek nosečnic. Pravzaprav je izpad delovnih ur zaradi različnih obolenj ali porodniške predstavljal enega izmed bolj perečih problemov. Leta 1956 je npr. zaradi bolezni izpadlo 14.108 delovnih ur, naslednje leto pa celo 29.251. Tega leta je zanosilo kar 10 žensk.⁵² Potrebno je upoštevati, da so bile v izra-

³⁷ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 4, Splošno poročilo Tekstilne tovarne, 21. 9. 1950.

³⁸ Orožen, *Kratka zgodovina*, str. 228.

³⁹ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 5, Zapisniki sej delavskega sveta 1953–1961 (v nadaljevanju DS), Zapisnik, 10. 8. 1953.

⁴⁰ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 6, DS, Zapisnik, 11. 4. 1953.

⁴¹ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 6, DS, Zapisnik, 29. 3. 1954.

⁴² Orožen, *Kratka zgodovina*, str. 228.

⁴³ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 3, Sign. 32, Podatki, 10. 5. 1956.

⁴⁴ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 3, Sign. 32, Podatki, 25. 6. 1956.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 3, Sign. 33, Investicije 1970, Predlog investicijskega programa, 20. 4. 1957.

⁴⁷ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 4, Evidenca splošnega ljudskega premoženja, OBLO Žalec, 10. 12. 1957.

⁴⁸ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 4, Listine, Komisijiski ogled, 14. 9. 1957.

⁴⁹ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 6, DS, Zapisnik, 2. 6. 1958.

⁵⁰ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 5, DS, Zapisnik, 4. 12. 1958.

⁵¹ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 6, DS, Poročilo predsednika, 1959.

⁵² SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 5, Sign. 53, ZR, Zaključni račun 1957.

zito ženskem kolektivu tovrstne težave lahko toliko bolj izrazite. Konec leta 1960 je bilo v podjetju zaposlenih 167 ljudi; od teh 27,5 % moških in 72,5 % žensk.⁵³

Krizno leto 1958 je podjetje uspešno prebrodilo, tudi poslovanje v prvi polovici naslednjega je bilo dobro, do velikega pretresa pa je prišlo 1. oktobra 1959, ko je bila sklicana izredna seja delavskega sveta. Na njej je direktor Hribar navzočim predstavil smiselnost združitve šempeterske in preboldske tekstilne tovarne. Tovrstne ideje so bile v preteklosti sicer že tema pogovorov, a bolj na ravni govoric in so vsakokrat tudi hitro potihnille. Tokrat je bil položaj povsem drugačen, saj je bila združitev tik pred izvršitvijo, s tem pa se je dolgoročno že napovedovala končna usoda tovarne. Hribar je navzočim pojasnjeval, »da se po vsej državi združujejo večja ali manjša podjetja, da pa temu niso vzroki neke gospodarske težave. Gospodarsko stanje našega podjetja je pozitivno ter se združitev s Tekstilno tovarno Prebold vrši na enakopravni bazi v cilju povečanja kapacitet proizvodnje. Naša belilnica bi služila s svojimi prostimi kapacitetami za beljenje vseh širokih tkanin Prebolda, dočim bi bila dana možnost tiskanja naših ozkih tkanin v Preboldu. To naj bi služilo kot neka osnova, katera je dala idejo za združitev. Povdarjam, da pri tem ni bojazni glede zaposlitve delavne sile.«⁵⁴ Delavski svet je predlog združitve, ki naj bi se zgodila 1. januarja 1960, soglasno sprejel. Ni dvoma, da je bila takšna akcija usklajena, saj je istočasno o združitvi razpravljali tudi delavski svet preboldske tovarne, ki je sklep o združitvi prav tako soglasno sprejel. Obe podjetji bi imenovali po 6 članov delavskega sveta in po 2 člana upravnega odbora, ki bi se medsebojno udeleževali sej obeh delavskih svetov.⁵⁵

Meseca novembra je bila združitev podjetij tik pred izvršitvijo, saj so na sejah že razpravljali in odločali o imenu novega podjetja. V ožji izbor so prišla imena Printeks, Preteks in Savinjteks. Po sklepu obeh svetov bi se novo, združeno podjetje imenovalo Tekstilna tovarna Printeks s sedežem v Preboldu.⁵⁶ Eden od sklepov združitve je bil, »da bo predmet poslovanja novega podjetja predenje bombaža in umetnih vlaken, tkanje in oplemenjevanje tkanin iz bombaža in umetnih vlaken ter graviranje tiskarskih valjev – vse na industrijski način.«⁵⁷ Zaradi boljšega komuniciranja in poslovanja bi morali po združitvi nujno vzpostaviti telefonsko napeljavo med obema obratoma.⁵⁸

Toda 12. decembra je nepričakovano prišlo do preobrata. Delavski svet šempeterske tkalnice je ob-

vestil vse pristojne, da bodo sklep o združitvi obeh tovarn razveljavili. Predsednik sveta je v obrazložitvi navedel, »da je bil sklep o združitvi sprejet na nepravilen način in nedemokratsko, ker je bilo postavljeno, da se to mora izvršiti. Že uro pred zasedanjem na katerem je bil sprejet sklep o združitvi, so nas Preboldčani poklicali na ožji sestanek na katerem je bilo povdarjeno, da ne sme biti nobeden funkcionar proti temu sklepu in da se mora sprejeti na DS-u. Smatram pa, da je to zelo nezdrav pojav v našem družbenem upravljanju, da smo morali ta sklep sprejeti brez kakršnekoli gospodarske analize, ki bi pričala o gospodarskem napredku. Še bolj pa nas je prizadela samovolja preboldskega direktorja, ker je pred zasedanjem občinskega ljudskega odbora Žalec na skupnem sestanku delavskih svetov razpusil oba delavska sveta.«⁵⁹ V dopisu Občinskemu ljudskemu odboru Žalec so še dopisali, »da so v samem podjetju vsi pogoji za rekonstrukcijo, saj razpolagamo s precejšnjimi finančnimi sredstvi, katere smo tako skrbno čuvali za ocenjene namene. Z rekonstrukcijo podjetja bo vsekakor dosežen precejšnji gospodarski napredek ne samo za podjetje temveč za celotno družbo.«⁶⁰

Direktor Hribar se je na isti seji posul s pepelom in utemeljil svojo zмотo. »Združitev je bila že iz osnove zgrešena, ker so bili na prvem mestu ostanki, višje plače, itd. Če bi bile ekonomske koristi od tega, bi bili dolžni stvar podpreti, ker pa tega ni, moramo zastopati našo splošno korist. Slepо smo se pokoravali pritisku in bi bilo to le prisilna likvidacija podjetja in bi bila osramotitev kolektiva, ker smo vedno dobro gospodarili in smatram, da ni nobenih vzrokov za prisilno razpuščanje podjetja. Iz tega gledišča smatram, da moramo napako, ki smo jo napravili na izrednem zasedanju o združitvi popraviti danes in iti naprej samostojno pot v sodelovanju s podjetji, ki imajo interes poštenega enakopravnega sodelovanja.«⁶¹ Zapisnik seje potrjuje, da bi se morali podjetji združiti brez prigovarjanja, čeprav sta bila oba kolektiva proti. »Delavski svet je na podlagi pravilne proučitve gospodarskega razvoja in ekonomskega izračuna, ter na podlagi splošne politike našega socialističnega gospodarstva na 14. rednem zasedanju z dne 12. decembra 1959 sprejel sklep, da razveljavi sklep o združitvi, ki je bil sprejet na izredni seji dne 1. 10. 1959.«⁶²

Na seji Občinskega ljudskega odbora Žalec 30. decembra 1959 so sklep o združitvi razveljavili in sprejeli sklep o samostojnosti šempeterskega podjetja. Pristojna komisija za ekonomsko analizo poslovanja v Žalcu je takrat sicer opozorila, da se tekstilna industrija v celotni državi razvija, da močna podjetja izdelujejo enake artikle kot tovarni v Šempetru in Preboldu in da bi se lahko zaradi konkurence obe

⁵³ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 5, Sign. 53, ZR, Zapisnik, 21. 2. 1961.

⁵⁴ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 6, DS, Zapisnik, 1. 10. 1959.

⁵⁵ SI_ZAC/1344 TTP, AŠ 16, Sign. 84, Zapisniki sej delavskega sveta 1958–1960, Zapisnik, 1. 10. 1959.

⁵⁶ SI_ZAC/1344 TTP, AŠ 16, Sign. 84, Zapisniki sej delavskega sveta 1958–1960, Zapisnik, 19. 11. 1959.

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ SI_ZAC/1344 TTP, AŠ 7, Sign. 74, Zapisniki sej upravnega odbora 1958–1959, Zapisnik, 18. 11. 1959.

⁵⁹ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 6, DS, Zapisnik, 12. 12. 1959.

⁶⁰ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 6, DS, Dopis, 12. 12. 1959.

⁶¹ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 6, DS, Zapisnik, 12. 12. 1959.

⁶² SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 6, DS, Dopis, 12. 12. 1959.

Poslopje stare tkalnice (foto: Damir Žerič).

podjetji znašli v težavah. Komisija je torej ocenila, da razlogi za združitev obstajajo – večja konkurenčnost na tržišču, nižji proizvodni stroški, boljša razporeditev strokovnih kadrov, nadzidava obstoječega obrata v Šempetru, poleg tega pa naj bi se proizvodnji že tedaj dopolnjevali. Ker pa iz priloženega gradiva niso bili dovolj razvidni ekonomski razlogi za združitev, so na seji odbora v Žalcu sklep razveljavili.⁶³

Šok je očitno pozitivno vplival na podjetniško klimo, saj številke za leto 1959 kažejo na zelo dobro poslovanje. Če je tovarna leta 1958 izvozila za 300.000 tekočih metrov beljenih in nebeljenih tkanin, so jih leta 1959 preko izvoznikov Jugotekstil Ljubljana, Tekstil Zagreb in Centrotekstil Beograd izvozili kar 737.000 tekočih metrov. Vodstvo uprave je bilo zadovoljno, da je postala šempeterska tovarna tudi v tujini prepoznavna blagovna znamka s priznano kvaliteto, spodbudna pa je bila tudi novica, da na naslov tovarne ni prispel niti en zahtevek za reklamacijo.⁶⁴

Z velikim zagonom in smelimi načrti so vstopili v leto 1960. Januarja so stekla začetna dela pri rekonstrukciji obrata. Po prvotnem planu bi najprej zgradili halo za 120 širokih strojev, nato kotlovnico ter nazadnje še barvarno in kosmatilnico. Pristopili so k izdelavi boljših artiklov po vzorcih tekstilne tovarne »Metka« Celje, s katero so odtlej tesneje sodelovali.⁶⁵ Raznovrstnost asortimentov so med letom razširili z načrtovanih 6 na 21.⁶⁶

Največje povpraševanje je bilo po ozkih tkaninah, zato so v tkalnici ukinili nočno delo in ga uvedli v

tkalnici ozkih statev, hkrati pa je analiza pokazala, da so ozki stroji rentabilnejši od širokih. Želeli so nabaviti 100 avtomatskih tkalskih strojev iz Vzhodne Nemčije, zgradili pa bi tudi novo halo. Njihov interes je bil predvsem izboljšati delovno storilnost in kvaliteto artiklov.⁶⁷ V nasprotju z ocenami dobaviteljev glede kvalitete materialov, je delavski svet menil, da je kvaliteta proizvodov zelo slaba, »saj se iz dobljene materiala, predvsem votka, ne da izdelati dobrega blaga«. ⁶⁸ Po drugi strani pa je podjetje sklenilo več pogodb o nabavi, kot jih je uspelo zaradi omejene zmogljivosti uresničiti. »Prodaja naših proizvodov poteka kar v redu, samo slabi plačniki so kupci. Največji dolžniki so 'Metka' Celje, 'Modna oblačila' Ljubljana in 'Majka i dete' Beograd. Obljubili so, da bodo v kratkem poravnali obveze, da naj še malo počakamo s tožbami. Poudaril bi še to, da ni to primer samo pri nas pač pa je splošni pojav.«⁶⁹ Finančno poročilo za leto 1958 npr. razkriva, da so odjemalci dolgovali za okoli 100 milijonov dinarjev.⁷⁰ Nadaljeval se je tudi pereč problem ustreznih kadrov, saj »stroji široke tkalnice stojijo zaradi nestrokovnosti mojstrov. Mojstrski kader se mora izpopolniti v tkalnici. Slabe delavce je treba poslednjič klicati na odgovornost.«⁷¹

Poslovno leto 1960 je bilo ocenjeno za zelo dobro, po vsestranski analizi rezultatov je bilo ugotovljeno, da je podjetje skrbno gospodarilo, uvedba tretje izmene pa je doprinesla večji bruto produkt in višji dohodek. Dvignila sta se rentabilnost in ekonomičnost poslovanja, izboljšala se je tudi kvaliteta izdelkov. Povprečni zaslužki v letu 1959 so bili med najvišjimi v tekstilni stroki, okrog 12.000 DIN, v letu 1960 pa se je povprečje dvignilo na 19.000 DIN.⁷²

⁶³ SI_ZAC/0194 OBLO Žalec, Zapisniki 1958–1959, AŠ 181, Sign. 002/00017, Zapisnik 16. seje občinskega zbora OBLO Žalec, 30. 12. 1959.

⁶⁴ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 6, DS, Poslovno poročilo 1960.

⁶⁵ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 5, DS, Zapisnik, 15. 1. 1960.

⁶⁶ SI_ZAC/0194, OBLO Žalec, Zapisniki 1961–1962, AŠ 185, Sign. 002/00027, Poročilo zboru proizvajalcev OBLO Žalec za leto 1959, 12. 4. 1960.

⁶⁷ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 6, DS, Zapisnik, 24. 3. 1960. ⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 5, DS, Zapisnik, 22. 6. 1960.

⁷⁰ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 6, DS, Zapisnik, 21. 3. 1959.

⁷¹ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 5, DS, Zapisnik, 6. 7. 1960.

⁷² SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 3, Sign. 30, Dopisi 1954–1961, Dopis, 1960.

Proizvodni proces je bil razdeljen na 3 glavne oddelke:

- pripravljavnica s pododdelki: križno navijanje, angleško snovalo, škrobilnica, vdevalnica in votkov navijalni stroj;
- tkalnica s 104 tkalskimi stroji, od tega 84 ozkimi in 20 širokimi;
- dodelava oz. belilnica za apreturo: sušenje in razškrabljanje surovih tkanin, belilni kotel s pramenskimi pralnimi stroji, ožemalni kalander z raztepalnikom, sušilnica s faolardom, egalizirka z dublirnim in merilnim strojem ter stiskalnica za blago; v sklopu tega oddelka je bil še oddelek za adjustiranje blaga.⁷³

Povprečno število zaposlenih je naraslo s 139 na 160.⁷⁴ Zaradi povečanega števila naročil je delavski svet predlagal uvedbo tretje izmene široke tkalnice, predlagal pa je tudi nakup 200 širokih tkalskih strojev iz ZDA.⁷⁵ Nabava modernih strojev je bila tik pred izvedbo, direktor Hribar pa je še maja 1961 pojasnjeval: »S pomočjo 'Progres' Beograd, ki nam je nudil devizna kritja, bomo dobili v juliju 100 tkalskih strojev in to iz Amerike. Velik problem je pa s prostorom za namestitvev strojev, ker sredstev za zidavo ni. V skrajni sili dokler stroje ne očistimo, bi bil prostor v sedanji jedilnici. Med tem časom pa bomo skušali zgraditi odnosno adaptirati dosedanjo tkalnico z montažnim prizidkom.«⁷⁶ Ambicije podjetja so bile torej velike, toda v zadnjem hipu je vmes posegla takratna oblast. Do realizacije nakupa ni prišlo, saj je Zvezni izvršni svet (ZIS) uvoz tkalskih strojev iz ZDA prepovedal. Namesto ameriških je svetoval nabavo tkalskih strojev znamke Pikanol domače proizvodnje, ki pa bi jih podjetju zaradi visoke cene uspelo nabaviti le omejeno število.⁷⁷

Čeprav je ZIS blokiral nabavo moderne strojne opreme, so v podjetju vztrajali pri uresničevanju ambicioznih načrtov. Predvidena rekonstrukcija bi se izvajala pet let, začela pa naj bi se še v letu 1961. Po planu bi se proizvodnja v nekaj letih povečala za 100 %, zaposlenost pa za 10 %. V investicijskem programu je vodstvo podjetja navedlo, da so bili leta 1932 v prostorih nekdanje žage montirani rabljeni amortizirani stroji, zato se je kolektiv odločil, in navkljub blokadi vztrajal, da se nabavi 200 avtomatskih stavev in moderne pripravljalne stroje, ki bi nadomestili dotodanje tkalske. Potrebno bi bilo zgraditi novo zgradbo za razširjeno tkalnico. Po izračunih bi bilo zaradi povečanega obsega dela in uvedbe tretje izmene dolgočasno zaposlenih 300 ljudi.⁷⁸

V tovarni so bili zaposleni predvsem domačini iz Šempetra in drugih okoliških naselij v Spodnji Savinjski dolini. Z naraščanjem proizvodnje je raslo tudi število zaposlenih. Če je bilo leta 1951 v podjetju 125 delavcev, jih je bilo decembra 1960 že 167. V januarju 1961 je bilo zaposlenih rekordnih 182, od teh je v oddelku tkalnice delalo tudi okoli 20 mladoletnikov.⁷⁹ Tovarna je v začetku leta 1961 dosegla svoj zenit. Število zaposlenih je nato praktično z vsakim poročilom padalo, kar je morda že nakazovalo skorajšnje zaprtje obrata. Dne 30. maja 1961 je bilo zaposlenih še 154 delavcev,⁸⁰ medtem ko jih je likvidacijo tovarne konec leta 1961 dočakalo le še 143.⁸¹

Rudi Hribar (1908–1967) je bil od leta 1950 do likvidacije podjetja leta 1961 direktor Tekstilne tovarne Šempeter. Na fotografiji skupaj s sinom Sergejem (foto: osebni arhiv Sergeja Hribarja, 1956).

⁷³ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 6, DS, Poslovno poročilo 1960.

⁷⁴ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 5, DS, Zapisnik, 1. 3. 1961.

⁷⁵ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 6, DS, Zapisnik, 13. 12. 1960.

⁷⁶ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 6, DS, Zapisnik, 16. 5. 1961.

⁷⁷ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 5, DS, Zapisnik, 29. 6. 1961.

⁷⁸ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 3, Sign. 47, Investicijski program 1961.

⁷⁹ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 5, UO, Zapisnik, 17. 1. 1961.

⁸⁰ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 3, Sign. 18, Tarifne postavke 1961.

⁸¹ SI_ZAC/0194, OBLO Žalec, Zapisniki 1961–1962, AŠ 189, Sign. 002/00033, Zapisnik 51. seje zbora proizvajalcev OBLO Žalec, 22. 2. 1962.

Iz ohranjene dokumentacije je razvidno skupno število zaposlenih in njihova razporeditev po oddelkih januarja 1961 (SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 5, Zapisniki sej upravnega odbora, Zapisnik, 17. 1. 1961).

ODDELKI	ŠTEVILO
Splošna uprava	13
Tkalnica	99
Čistilnica	10
Vdevalnica	7
Snovanje	1
Previjanje	5
Previjanje ostankov	5
Škrobilnica	4
Belilnica 1	11
Adjustirnica	6
Skladišče glavnih izdelkov	2
Skladišče pomožnih materialov	2
Kotlovnica	2
Mizarska delavnica	1
Ključavničarska delavnica	2
Šofer osebnega avtomobila	1
Šofer tovornega avtomobila	1
Pomožni uslužbenci	10
SKUPAJ	182

Kot družbeno odgovorno podjetje, ki se zaveda vpetosti v širše družbeno in lokalno okolje, je tovarna del sredstev namenjala za štipendije, s stalno finančno in materialno podporo pa omogočala delovanje raznih organizacij in društev. Sredstva je večkrat namenila tudi za postavitev spominskih plošč padlim borcem in za organizacijo športnih prireditev. Leta 1953 je Lesno podjetje Šempeter gradilo lasten proizvodni objekt. Dobava gradbenega materiala je zamujala in da ne bi delavci čakali v nedogled, jim je tekstilna tovarna priskočila na pomoč z donacijo 1000 kosov opeke.⁸² Za prireditev, ki je septembra 1954 pod naslovom »Štajerska v borbi« potekala na Ostrožnem pri Celju, je podjetje prispevalo kar 600.000 dinarjev.⁸³ Ob tem je izšla tudi posebna priloga revije *Tovariš* s fotoreportažo tovarne, za kar je bilo potrebno odšteti še dodatnih 120.000 dinarjev.⁸⁴ Tovarna je leta 1959 sprejela tudi pokroviteljstvo oz. »patronat« nad Delavsko-prosvetnim društvom »Svoboda« Šempeter.⁸⁵ Največja enkratna donacija pa je bila namenjena gradnji srednje tehniške šole v Celju leta 1961. Predvidenih je bilo kar 4.000.000 dinarjev, ki bi jih podjetje prispevalo v dveh letih.⁸⁶ Direktor je poudaril, da je zelo pomembno, »da se pravilno in z razumevanjem nudi pomoč prosvetnim ustanovam, ker bo s tem rešen problem in ustvarjeni temelji, na katerih

se lahko skladno razvijajo interesi kolektiva in pa interesi vseh drugih državljanov v državi.«⁸⁷

Sponzorstva in donacije v letu 1960 (SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 5, Zapisniki sej delavskega sveta, Sklep delavskega sveta, 24. 3. 1960).

PREJEMNIK	ZNESEK (v DIN)
Štipendije	500.000
Zdravstveni dom Šempeter	800.000
Sindikalna podružnica TT	400.000
Ekskurzija delavskega sveta	170.000
Za rentgenski aparat Občine Žalec	50.000
Gasilsko društvo Šempeter	30.000
Gasilsko društvo TT Šempeter	30.000
Mladinski aktiv LMS TT Šempeter	25.000
SKUPAJ	2.005.000

Podjetje je del blaga razvažalo na šempetrsko železniško postajo, od tam pa so ga vlakovne kompozicije razvažale dobaviteljem v regiji. Vozni park je bil zelo skromen, saj so precejšnje količine artiklov dostavljali s samo enim štiritonjskim tovornjakom madžarske znamke Csepel. Edini šofer tovornega vozila je bil domačin Franc Udrih, ki je blago razvažal po vsej Sloveniji in nekdanji Jugoslaviji. S tovornjakom pa ni samo dostavljala blaga, temveč je tovarni tudi dovažal naročeno prejo. Gospod Udrih je povedal, da so ga nemalokrat že na tovarniškem dvorišču pričakali navdušeni delavci, ker so dobili material za delo.⁸⁸ Tovarna pa je imela poleg tovornega vozila tudi službeni osebni avtomobil. Iz ohranjene dokumentacije je razvidno, da je v vseh letih delovanja premogla tri. Junija 1955 je podjetje nabavilo petsedežni Fiat 1100 in ga že naslednje leto zaradi iztrošenosti prodalo Lesnemu podjetju Šempeter.⁸⁹ Iz popisa in odprodaje osnovnih sredstev je razvidno, da je v letu 1958 razpolagalo z osebnim avtomobilom znamke Vauxhall,⁹⁰ v likvidacijskem zapisniku pa se kot nekdanja last tekstilne tovarne omenja še službeni avto Fiat 1400.⁹¹ Csepel in Fiat 1400 sta po likvidaciji šempetrske tkalnice in razdelitvi osnovnih sredstev pristala pri podjetju Prevoznništvo Šempeter.⁹²

Likvidacija

Predzgodba likvidacije je zaradi pomanjkljive dokumentacije nejasna. Na podlagi ohranjenih zapisnikov lahko sklepamo, da je ukaz o zaprtju tovarne

⁸² SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 6, DS, Zapisnik, 20. 4. 1953.

⁸³ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 6, DS, Zapisnik, 28. 5. 1954.

⁸⁴ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 6, DS, Zapisnik, 28. 8. 1954.

⁸⁵ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 6, DS, Sklep o pokroviteljstvu, 10. 6. 1959.

⁸⁶ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 5, DS, Zapisnik, 5. 7. 1961.

⁸⁷ Prav tam.

⁸⁸ Ustna izjava Franca Udriha iz Šempetra.

⁸⁹ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 3, Sign. 33, Investicije 1970, Predlog investicijskega programa, 20. 4. 1957.

⁹⁰ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 2, Sign. 5, Zapisnik inventurne komisije, 31. 12. 1958.

⁹¹ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 14, Sign. 69, Likvidacija osnovnih sredstev 1962, Zapisnik likvidacijske uprave, 7. 2. 1962.

⁹² Prav tam.

prišel z vrhov takratne lokalne oblasti. Največ informacij je možno izluščiti iz zapisnikov sej Občinskega ljudskega odbora Žalec. Z dokumentacijo tekstilne tovarne si kaj dosti žal ne moremo pomagati, saj je zadnji ohranjeni zapisnik seje delavskega sveta datiran na 5. julij 1961, zadnji ohranjeni zapisnik seje upravnega odbora pa na 2. avgust 1961. V obeh zapisnikih morebitno prenehanje delovanja podjetja ni niti omenjeno. Pri tem je nadvse pomenljivo, da so vsaj od leta 1955 do sredine leta 1961 ohranjeni vsi zapisniki sej delavskega sveta in upravnega odbora. Zastavlja se torej logično vprašanje, kje so zapisniki sej iz druge polovice leta 1961, ko se je očitno odločalo o usodi podjetja? Ob tem ni odveč zapisati, da je tudi zadnji ohranjeni zapisnik osnovne organizacije ZKS datiran na 7. april 1961.

V ohranjenih zapisnikih sej občinskega zbora in zbora proizvajalcev Občinskega ljudskega odbora Žalec je problematika likvidacije šempeterske tkalnice prvič eksplicitno omenjena na seji 23. decembra 1961. Iz besed predsednika OBLO Žalec Toneta Delaka »v podjetju so že celo stvar zakomplicirali, sedaj pa še naj damo zadevo v obravnavanje na krajevni odbor«⁹³ je moč razbrati, da je do sestankov na to temo v preteklosti že prišlo, hkrati pa se je marsikaj dogovarjalo mimo krajevnega odbora. Martin Časl, odbornik občinskega zbora iz Šempetra, je protestiral, ker »občinski ljudski odbor ni obvestil krajevnega odbora o združevanju podjetij iz razlogov, ker so nas ljudje spraševali, kako je s Tekstilno tovarno Šempeter, od odbornikov pa ni nobeden ničesar vedel.«⁹⁴ Delak je nato pojasnjeval, da »določeni ljudje na izvršnem svetu v Ljubljani, na okrajnem ljudskem odboru in občinskem ljudskem odboru so o tej zadevi razpravljali in prišli do zaključka, da je boljše, da se že sedaj tovarna preusmeri v drugo dejavnost. Vsa zadeva pa je prišla v takšen stadij, da bo verjetno TT Šempeter z 31. 12. 1961 prestala kot tekstilna tovarna in se bo začelo z novo proizvodnjo, verjetno v sklopu Aero' Celje.«⁹⁵

Naslednji pomemben dokument je odločba OBLO Žalec, ki je na seji občinskega zbora in zbora proizvajalcev 14. decembra 1961 potrdil sklepa delavskih svetov Tekstilne tovarne Šempeter in Tovarne nogavic Polzela o priključitvi šempeterske tovarne polzelski. Navajam: »Tekstilna tovarna Šempeter v S. d. zaradi nizke akumulativnosti, čemur je vzrok izrabljen strojni park, nima v bližnji perspektivi več prave možnosti za nadaljnjo samostojnost. Delovni kolektiv podjetja namerava delno preusmeriti proizvodnjo s tem, da se priključi Tovarni nogavic Polzela, ki bo v sedanjih prostorih Tekstilne tovarne Šempeter v S. d. ustanovila svoj obrat oziroma ekonomsko enoto. Glede na to, da se spremeni značaj proizvodnje, je delavski svet Tekstilne

tovarne Šempeter v S. d. na svoji seji dne 13. 12. 1961 sklenil, da se priključi Tovarni nogavic Polzela. Prav tako je centralni delavski svet Tovarne nogavic Polzela na svoji seji dne 24. 11. 1961 sklenil, da sprejme priključitev Tekstilne tovarne Šempeter v S. d. Oba delavska sveta sta predlagala, naj se priključitev izvede s 1. 1. 1962. Svet za industrijo OBLO Žalec je na svoji seji dne 21. 11. 1961 predlagal OBLO Žalec, naj na svoji seji občinskega zbora in zbora proizvajalcev potrdi oba sklepa o priključitvi, kar je ta na svoji seji dne 14. 12. 1961 tudi storil.«⁹⁶

Da morda le ni šlo za povsem avtonomno odločitev obeh podjetij, bi lahko razbrali iz Delakovih besed: »Ne gre za to, da bi se podjetje pripojilo zaradi neekonomičnega gospodarjenja, kot se to ponekod govori, ampak gre za dolgoročno gospodarsko politiko, ker pač vemo, da tekstilna industrija nima več takšnih perspektiv, da bi lahko manjša tekstilna podjetja še obstajala. Tekstilna podjetja se bodo morala specializirati in sodobno opremiti ali pa preusmeriti v druge panoge proizvodnje. Za ljudi, ki so bili v tem podjetju zaposleni, je preskrbljeno in so dobili zaposlitev v občini. Nekaj ljudi bi šlo verjetno v Srbijo, kamor so bili prodani stroji te tovarne.«⁹⁷ Delak nadaljuje: »Kolektiv Tekstilne tovarne Šempeter je bil postavljen pred dejstvo ali se odloči za generalno rekonstrukcijo ali pa svoj obrat priključi Tovarni nogavic Polzela. Kolektiv se je odločil, da se podjetje pripoji Tovarni nogavic Polzela in da se oprema odproda v Srbijo. Odprodaja je bila uspešno izvršena, sredstva se bodo dala na razpolago novemu podjetju, ki bo te prostore prevzelo, nekaj sredstev pa se bo porabilo za pospeševanje ostale industrije v žalski občini.«⁹⁸

Tovarna nogavic Polzela je z dopisom Občinskemu ljudskemu odboru Žalec 24. januarja 1962 sporočila, da razveljavlja odločbo, s katero bi se Tekstilna tovarna Šempeter pripojila polzelskemu podjetju. Kot glavni razlog so navedene visoke finančne obveznosti, ki bi jih polzelsko podjetje ob združitvi prevzelo nase.⁹⁹ Očitno je bil dopis zgolj formalnost, saj je OBLO Žalec z odločbo št. 03/2-TE-84/2-1961 z dne 20. decembra 1961 odredil redno likvidacijo Tekstilne tovarne Šempeter.¹⁰⁰

Razdelitev dediščine

Tekstilna tovarna Šempeter je uradno prenehalo s poslovanjem 31. decembra 1961. Ljudski odbor

⁹³ SI_ZAC/0194 OBLO Žalec, AŠ 188, Sign. 002/00032, Zapisniki 1961, Zapisnik 40. seje občinskega zbora in 45. seje zbora proizvajalcev OBLO Žalec, 23. 11. 1961.

⁹⁴ Prav tam.

⁹⁵ Prav tam.

⁹⁶ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 14, Sign. 70, Likvidacija obratnih sredstev 1962, Odločba o pripojitvi Tekstilne tovarne Šempeter k Tovarni nogavic Polzela, 20. 12. 1961.

⁹⁷ SI_ZAC/0194 OBLO Žalec, AŠ 188, Sign. 002/00032, Zapisniki 1961, Zapisnik 44. seje občinskega zbora in 47. seje zbora proizvajalcev OBLO Žalec, 26. 12. 1961.

⁹⁸ Prav tam.

⁹⁹ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 14, Sign. 70, Likvidacija obratnih sredstev 1962, Razveljavitev odločbe o pripojitvi, 24. 1. 1962.

¹⁰⁰ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 14, Sign. 71, Likvidacija 1962, Zaključno poročilo o poteku likvidacije Tekstilne tovarne Šempeter v S. d., Odločba Občinske skupščine Žalec, 14. 2. 1963.

Stara poslopja nekdanje Tekstilne tovarne – upravno poslopje, vratarnica, v ozadju pa poslopje tkalnice. Aero Celje je leta 1962 prevzelo tovarniške prostore likvidiranega podjetja Tekstilna tovarna Šempeter (foto: Damir Žerič).

občine Stara Moravica iz Srbije je za potrebe novoustanovljenega podjetja novembra 1961 sprejel sklep o odkupu vseh strojev Tekstilne tovarne Šempeter v vrednosti 206.000.000 DIN.¹⁰¹ Obvezali so se nase prevzeti vse do takrat sklenjene sporazume o nabavi surovin, naročnikom pa dostaviti že izdelano blago iz šempeterske tovarne. S strokovnjaki iz Šempetra so sklenili sporazum o sodelovanju, na podlagi katerega je pozneje nekaj šempeterskih inštruktorjev odšlo v Srbijo montirat stroje in se tam tudi redno zaposlilo.¹⁰² Aero Celje je nasledilo vse poslovne stavbe ukinjene tovarne. Občinska skupščina Žalec je z odločbama v letih 1962 in 1963 opravila brezplačen prenos osnovnih in obratnih sredstev, kot je prikazano v spodnjih tabelah.

Prenos osnovnih sredstev (SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 14, Sign. 69, Likvidacija osnovnih sredstev 1962, Popis stvari iz osnovnih sredstev, 1. 2. 1962).

PREJEMNIK	VREDNOST (v DIN)
Aero Celje	107.812.976
Kovinsko podjetje Žalec	181.970
Občinski ljudski odbor Žalec	1.816.600
Cestno-komunalni zavod Žalec	698.900
Gradbeno podjetje Gradnja Žalec	120.000
Obrtni center Prebold	2.277.444
Prevoznništvo Šempeter	6.961.807
SKUPAJ	119.869.697

Prenos obratnih sredstev (SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 14, Sign. 71, Likvidacija 1962, Odločba Občinske skupščine Žalec, 14. 2. 1963).

PREJEMNIK	VREDNOST (v DIN)
Avtoprevoz Šempeter	139.698
Dom onemoglih Gomilsko	4.247.299
Krajevni odbor Šempeter	3.000.000
Keramična industrija Liboje	24.000.000
Kovinsko podjetje Žalec	76.782
Obrtni center Prebold	246.178
Občinska skupščina Žalec	2.600.930
Občinski svet za šolstvo	2.814.865
Osnovna šola Žalec	8.915
TVD Partizan Žalec	4.400.832
TVD Partizan Šempeter	267.438
Tovarna nogavic Polzela	23.000.000
Tekstilna tovarna Prebold	32.000.000
Občinski skupščinski sklad za šolstvo	13.000.000
Občinski komunalni sklad	15.154.150
Družbeni investicijski sklad Občinske skupščine Žalec	43.934.666
Občinski odbor SZDL Žalec	2.000.000
Krajevni odbor Šempeter	1.264.734
(plačilo prometnega davka za kupnino hiše – ambulanta)	1.264.734
SKUPAJ	172.156.687

Po končanem likvidacijskem postopku je končna bilanca pokazala za 117.572.503 DIN terjatev do dolžnikov. Največji dolžnik je bila Občinska skupščina Stara Moravica, ki je imela po pogodbi še za več kot 112 milijonov dinarjev zaostalih obveznosti.¹⁰³

¹⁰¹ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 14, Sign. 70, Likvidacija obratnih sredstev 1962, Odlok o nakupu strojev Tekstilne tovarne Šempeter, 18. 11. 1961.

¹⁰² SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 14, Sign. 70, Likvidacija obratnih sredstev 1962, Pooblastilo o sklenitvi sporazuma za nakup strojev Tekstilne tovarne Šempeter, 18. 11. 1961.

¹⁰³ SI_ZAC/0774 TTŠ, AŠ 14, Sign. 71, Likvidacija 1962, Odločba Občinske skupščine Žalec, 14. 8. 1963.

V času SFRJ je bila tekstilna industrija najmočnejša gospodarska panoga v takratni občini Žalec. Konec leta 1961 je npr. zaposlovala 1841 ljudi ali 45 % vseh zaposlenih v lokalni industriji; od tega v Tekstilni tovarni Prebold 885, Tovarni nogavic Polzela 542, žalskem Juteksu 271 in Tekstilni tovarni Šempeter 143.¹⁰⁴

Tekstilna industrija na Celjskem, ki je v 20. stoletju ohranjala status ene izmed najpomembnejših v državi, je tako izgubila enega akterja. Za šempetrske delavce je poskrbel zavod za zaposlovanje. Večina se jih je zaposlila v močnih lokalnih podjetjih – žalskem Juteksu, Tekstilni tovarni Prebold in Tovarni nogavic Polzela, mnogi pa so našli delo v šempetrski podružnici Aera Celje, ki je z novo vsebino prevzelo štafetno palico industrijske dediščine ugasle Tekstilne tovarne Šempeter.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ZAC – Zgodovinski arhiv Celje

SI_ZAC/0194 OBLO Žalec = Občinski ljudski odbor Žalec (1952–1964)

SI_ZAC/0611 OSCE = Okrajno sodišče Celje (1850–1978)

SI_ZAC/0774 TTŠ = Tekstilna tovarna Šempeter v Savinjski dolini (1932–1962)

SI_ZAC/1344 TTP = Tekstilna tovarna Prebold (1812–1990)

LITERATURA

Kalčič, Nives in dr.: Tekstilna tovarna Šempeter v Savinjski dolini. *Drobcji iz preteklosti našega kraja: zbornik zgodovinskih raziskovalnih nalog OŠ Šempeter* (ur. Marjeta Mikola). Šempeter: Osnovna šola Šempeter, 1998, str. 101–121.

Orožen, Janko: Kratka zgodovina rudarstva in industrije v Spodnji Savinjski dolini. *Savinjski zbornik* (ur. Drago Predan). Celje: Občinski odbor SZDL v Žalcu, 1959, str. 213–230.

Radulovič, Branko: Komisija za upravo narodne imovine in zaplembe imetja: nastanek in organizacija KUNI. *Arhivi* 13, 1990, str. 11–15.

Štrukelj, Janko: Razvoj tekstilne industrije v Celju in okolici. *Celjski zbornik* (ur. Gustav Grobelnik, France Kotnik in Vlado Novak). Celje: Svet za prosveto in kulturo mesta Celja, 1951, str. 256–265.

USTNI VIRI

Franjo Divjak, r. 1936, Šempeter.

Edvard Svet, r. 1936, Šempeter.

Franc Udrih, r. 1923, Šempeter.

S U M M A R Y

The days of the Textile Factory Šempeter

The textile factory in Šempeter (formerly Sv. Peter) in the Savinja Valley was the first veritable industrial plant in the settlement. In 1932, it was founded under the name Ogriseg & Themel, Savinja Weaving, Dyeing and Finishing Company by tradesmen Waldemar Ogriseg and Franc Themel. After the Second World War, the factory ceased its operations and was newly registered in 1946 as the state-owned company. Its main activity was the production and sales of cotton textiles for linen, underwear, bed-linen, and towels. Its products were distributed across entire Slovenia and former Yugoslavia. The weaving factory boasted the biggest and most modern bleaching plant in the country. A socially responsible company conscious of its roots in the wider social and local environment, the factory designated a portion of its funds for stipends, as well as provided continuous financial and material support to ensure the smooth operation of various organisations and clubs. At the peak of its success in the early 1961, it employed 182 people. The majority of employees were local inhabitants of Šempeter and nearby settlements along the Lower Savinja Valley. During SFRY, the textile industry was the strongest economic branch in the then municipality of Žalec. At the end of 1961, it employed 1841 persons or 45% of all employees in the local industry. The closure of the company in Šempeter was most likely a result of the excessive concentration of textile factories in the valley, stiff market competition as well as the worn and outdated machinery. After a series of unsuccessful attempts to integrate it with the Textile Factory Prebold and the Polzela Legwear Company, the local government liquidated the factory on 31 December 1961. The factory premises were taken over by Aero Celje and its employees distributed among other local companies. The machinery was sold off to Serbia, where a few instructors from Šempeter received full-time employment.

¹⁰⁴ SI_ZAC/0194, OBLO Žalec, Zapisniki 1961–1962, AŠ 189, Sign. 002/00033, Zapisnik 51. seje zbora proizvajalcev OBLO Žalec, 22. 2. 1962.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(497.4Griže)"1969"

Prejeto: 11. 9. 2017

Hana Habjan

mag., višja arhivistka, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1001 Ljubljana
E-pošta: hana.habjan@zal-lj.si

Zgodba treh bork: Mete, Ivanke in Nade.

Spor pri preimenovanju šole v Grižah leta 1969

IZVLEČEK

Poleti 1969 je v okviru rubrike Irene Špenko v časopisu Pavliha izšla pesem »Od Griž pa do Žalca« brez podpisa. Za pesmijo je stala pesnica Meta Rainer, 65-letna upokojena učiteljica, ki se je na sodišču zaradi petkitične pesmi soočila z Zvezo združenj borcev NOB Občine Žalec in sodni boj tudi dobila. V prispevku gre za zgodbo o družbeno-kritični pesnici iz socialističnega obdobja in preimenovanju vzgojno-izobraževalnih zavodov po vojnih herojih ter odstranitvah njihovih imen oziroma za zgodbo o boju med taboroma dveh padlih partizank – Nade Cilensek na eni strani in Ivanke Uranjek na drugi.

KLJUČNE BESEDE

Meta Rainer, Nada Cilensek, Ivanka Uranjek, Rudi Cilensek, Osnovna šola Griže, Griže, ZZB NOB Žalec

ABSTRACT

THE STORY OF THREE FEMALE FIGHTERS: META, IVANKA AND NADA. CONFLICT REGARDING RENAMING OF A SCHOOL IN GRIŽE IN 1969

In the summer 1969, the Slovene satiric newspaper Pavliha published an anonymous poem »Od Griž pa do Žalca«. Author of the poem was poet Meta Rainer, a 65-year old retired teacher who, because of the poem, fought a legal battle with the Union of the Associations of Fighters of the National Liberation Movement of Slovenia of the Community Žalec and won. This paper presents a story of sociocritical poet of the socialist era and renaming of educational establishments after war heroes and removal of their names – i.e., the story of a battle waging between the camps of two fallen female partisans Nada Cilensek on one side and Ivanka Uranjek on the other.

KEY WORDS

Meta Rainer, Nada Cilensek, Ivanka Uranjek, Rudi Cilensek, Primary school Griže, Griže, Union of the Associations of Fighters of the National Liberation Movement of Slovenia of the Community Žalec

Satirični časopis *Pavliha*¹ je bil že pred letom 1969 večkrat v sodnih sporih zaradi svojih objav – v 50. letih 20. stoletja je bilo proti njemu vloženih 85 tožb; izgubil je samo eno – ne nazadnje tudi zato, ker se je jugoslovanska oblast zavedala potrebe po ventilih »za sproščanje družbenih napetosti«.² Leta 1969 je bil *Pavliha* ponovno na udaru – tokrat posredno, ko je Zveza združenj borcev NOB Občine Žalec 30. oktobra 1969 na Okrožnem sodišču v Celju vložila zasebno tožbo zoper pesnico Meto Rainer³ zaradi kazenskega dejanja obrekovanja, storjenega s tiskom, po členu 169/I in II Kazenskega zakonika. Zasebni tožilec je pesnici očital, da je z anonimno objavo pesmi »Od Griž pa do Žalca« v tedniku *Pavliha* št. 32 z dne 6. avgusta 1969 na strani 17 škodila časti in dobremu imenu Zveze borcev.⁴ Meti Rainer je bila s strani odvetniške pisarne M. Medved, J. Jarh, V. Pukl in R. Markovič iz Celja ponujena možnost, da javno prekliče objavljeno pesem,⁵ kar pa je pesnica zavrnila.⁶ Posledično je Zveza združenj borcev NOB 29. oktobra 1969 podpisala obtožnico zoper Meto Rainer.

Od Griž pa do Žalca

Od Griž pa do Žalca
je lepo polje,
Grižani si šolo
moderno grade.

Je stara nosila
Ivanke ime,
a novo krstiti
drugače žele:

Nam Nada spodrine
Ivanke, ojoj!
Med blokoma dvema
razvname se boj!

¹ *Pavliha: zabavno-satirični list za resno zafrkancijo*. Strahoviča: Ars nova ustvarjalna skupnost. Časopis je izhajal v letih 1944–1999.

² Lesničar – Pučko, *Satira, če je blaga, ni več resnična satira*, el. vir: <https://www.dnevnik.si/1042617962> [1. 9. 2017].

³ Meta Rainer: 1904, Ptujška Gora – 1995, Polzela. Mladinska pesnica in prevajalka, poučevala med drugim v Braslovčah, na Polzeli in v Žalcu, kjer se kot predmetna učiteljica leta 1962 upokoji. Objavljala je v *Pavlihi*, *Cicibanu*, tržaškem *Galebu* in celovškem *Mladem rodu*. Prejela je najvišja občinska in Savinova kulturna priznanja (1977, 1982). Pilih, *Meta Rainer*. El. vir: <http://www.celjskozasavski.si/osebe/rainer-meta/172/> [10. 9. 2017]. V virih in literaturi je priimek Mete Rainer večkrat zapisan z j – Rajner, vendar se je tako Meta kot njena družina podpisovala z i-jem, torej Rainer. Pri navajanju virov in citatih, kjer je priimek pisan kot Rajner, bo avtorica prispevka ohranila navedeno obliko, sicer bo pisan izvirno, torej Rainer.

⁴ SI_ZAC/0609, Spis K 108/69, Zasebna tožba, 29. 10. 1969, fol. 1v.

⁵ SIKZAL, Zbirka Meta Rainer, 21.2.3, dopis, 24. 9. 1969.

⁶ SIKZAL, Zbirka Meta Rainer, 21.2.4., dopis uredništvu *Pavlihe*, 4. 10. 1969; 21.2.5, dopis tov. Černičevi, 1. 11. 1969; 21.2.8, dopis tajništvu organizacije ZB Žalec, 13. 4. 1970.

Ivanke in Nado
pa družji pokòj,
za nju že končan je
s sovražnikom boj.

Obe za svobodo
prelili sta kri,
ta šola je zrasla
iz njune krvi!⁷

Prvotna griška osnovna šola je bila zgrajena leta 1838, tako leta 1969 ne po svoji velikosti ne po funkcionalnosti ni več ustrezala potrebam učencev v Grižah. Vprašljiva je bila tudi varnost poslopja – strokovna komisija za pregled stavbe je po besedah Karla Podvršnika, cestnega nadzornika cestno komunalnega podjetja v Žalcu, učencem že leta 1965 prepovedala hkrati vstajati zaradi nevarnosti nenadne zrušitve stavbe. Starši so posledično v skrbi za otroke ogorčeno zahtevali novo šolsko poslopje, saj je bilo staro preveč dotrajano za obnovo. Oddelek prvošolčkov je bil nastanjen v opuščeni gostilni, kjer pa ni bilo sanitarij, zato so bili prisiljeni hoditi do šole, kar pa je

Doprsna kipa Nade Cilenšek (v ospredju) in Ivanke Uranjek pred Osnovno šolo Griže (foto: Hana Habjan).

⁷ Rainer, *Od Griž pa do Žalca*, str. 17. V časopisu je pesem anonimna.

bilo za sedemletnike občasno predaleč. Na koncu so pouk izvajali kar na petih različnih lokacijah. Grižani so se že več let trudili za novo šolsko poslopje in so poleg sredstev, ki jih je namenila Občinska skupščina Žalec, sami dodali še les, samoprispevek in prostovoljno delo. Poleti 1968 so pričeli z gradnjo šole, ki so jo slovesno odprli v nedeljo, 31. avgusta 1969, obenem pa so izdali še publikacijo ob 130-letnici šole. Nova šola je imela poleg 13 učilnic, kabinetov in knjižnice še šolsko kuhinjo in telovadnico, objekt pa je bil centralno ogrevan. Na slavnostni otvoritvi sta govorila ravnatelj Franc Smrdelj in Vlado Gorišek, vodja odbora za gradnjo šole, dva dni kasneje pa je sledil literarni večer slovenskih književnikov, na katerem je poleg Franceta Bevka, Antona Ingoliča, Daneta Zajca in drugih sodelovala še pesnica Meta Rainer. V nedeljo je igrala godba na pihala iz Liboj, šolski pevski zbor pa je zapel nekaj pesmi.⁸ Do tu vse lepo in prav, a vprašamo se lahko, koliko šepetanja je bilo med številnimi krajani, ki so se zbrali na otvoritvi, in pomenljivih pogledov med učitelji, ko so slovesno odprli Osnovno šolo Nade Cilenšek Griže. Vprašamo se lahko, ali je bil tisti večer tam tudi Rudi Cilenšek, oče pokojne Nade ter predsednik občinske Zveze združenj borcev Žalec, ki je podala predlog za preimenovanje šole.

Zveza združenj borcev NOB Občine Žalec je v vloženi obtožnici utemeljevala, da je v pristojnosti občinskega odbora Zveze borcev NOV Žalec predlaganje imen novoustanovljenih šol in drugih ustanov po padlih borcih z lokalnega območja, zaradi česar je 13. maja 1969 svoj predlog za poimenovanje šole po Nadi Cilenšek posredovala Skupščini občine Žalec. Do tedaj se je šola v Grižah imenovala izključno Osnovna šola Griže, medtem ko se je griški pionirski odred poimenoval po Ivanki Uranjek, katere ime

Prvotna šola v Grižah, zgrajena leta 1838
(foto: Hana Habjan).

sta nosila že VVZ v Celju in ulica v Žalcu,⁹ je trdil zasebni tožilec. Pesnica je po trditvah Združenja borcev v pesmi navajala neresnice o preimenovanju šole; tako je prikazovala, da se je šola že imenovala po partizanki Ivanki Uranjek, s čimer je bil s preimenovanjem spomin nanjo okrnjen, plaz očitkov pa je padel na zvezo samo.¹⁰ Ali pri predlogu za preimenovanje šole po partizanki Nadi Cilenšek govorimo o ljubezni očeta do hčere, ki jo je izgubil vse prezgodaj – kot 19-letno dekle v Kandršah pri Moravčah –, ali o političnem funkcionarju, ki je preko hčere skušal utrditi spomin na aktivizem svoje družine in žrtve, ki jih je utrpela med vojno?

Nada Cilenšek se je rodila leta 1925 v Migojnicah. Ko je izbruhnila vojna, je hodila v celjsko gimnazijo, po napisni akciji s 6. na 7. julij¹¹ 1941 pa je z vso družino odšla v partizane. Poleg očeta Rudija sta v aktiven boj proti okupatorju stopili še mama Julijana – Julka in Nadina 11-letna sestra Laura.¹²

Nadina starša Rudi in Julijana s partizanskima imenoma Vrankar (tudi Urankar) in Betka sta odigrala izjemno aktivni vloži pri gradnji odporniške mreže v okolici Celja.¹³ Rudija, rojenega leta 1906 v Migojnicah, je na pot aktivizma popeljalo delo v rudnikih Liboje in Zabukovica, zaradi česar se je vključil v delavski društvi Svoboda in Vzajemnost, leta 1935 pa še v partijo, kar ga je stalo službe v Libojah. Po začetku okupacije se je vključil med borce Savinjske čete in kasneje v Štajerski bataljon, s katerim je sodeloval pri zavzetju Šoštanja. Leta 1942 je prevzel naloge terenskega aktivista za levi breg Savinje, med vojno je opravljal tudi funkcijo sekretarja žalskega okraja. Franc Rozman in Dušan Kraigher sta leta 1943 poročala o slabih operativnih rezultatih pri nekaterih aktivistih v Savinjski dolini (»V glavnem [se] izgubljuje v skrbi za očuvanje golega življenja. Čeprav se doslej niso izkazali, upava, da bodo na novem, lažjem terenu koristili.«), med drugim tudi pri Rudiju Cilenšku,¹⁴ zato sta jih poslala na Koroško.¹⁵ Proti koncu vojne je Okrožni komite KPS Celje Oblastnemu komiteju KPS za Štajersko o Vrankarju poročal:

⁹ Danes se po omenjenih partizankah v Žalcu imenujeta dve ulici, ki (kako ironično!) potekata pravokotno druga na drugo.

¹⁰ SI_ZAC/0609, Spis K 108/69, Zasebna tožba, 29. 10. 1969, fol. 1v, 2r.

¹¹ V literaturi se pojavljajo različne navedbe o tem, kdaj je družina odšla v ilegalo. Glede na zbornik o Slovenkah med vojno naj bi to bilo po napisni akciji, izvedeni 7. julija 1941, Kotnik pa navaja maj 1941. Geršk, *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, str. 87.

¹² Kotnik, *Spomeniki in spominska obeležja*, str. 25; Geršk, *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, str. 87.

¹³ Kregar, *Vigred se povrne*, str. 96.

¹⁴ Leta 1941 je bil zaradi malomarnega ravnanja z orožjem za 8 mesecev izključen iz partije. SI_AS/1589, t. e. 4452, mapa Cilenšek Rudi, anketni list, 20. 6. 1946.

¹⁵ Dokument št. 72: Poročilo štaba IV. operativne cone NOV in POS z dne 12. aprila 1943 glavnemu poveljstvu o položaju na Koroškem in Štajerskem. Lukman, *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, str. 185.

⁸ SI_ZAC/0874, t. e. 34, a. e. 151, Šolska kronika, str. 39, 43–45.

»Ves čas od nemške ofenzive se je tov. Vrankar mudil na okraju Žalec, v bližini Liboj. Kakor je okrožnemu komitetu znano, se na kozjansko okrožje ni podal z izgovorom, da ni veze. Prehod je bil sicer res težaven preko Savinje, ker je bilo treba bresti, vendar so potniki prehajali preko Savinje in je torej zveza obstajala. Na okraju se politično ni udeleževal. [...] Njega bomo takoj napotili na vaš center.«¹⁶

Kljub tej oceni je bil pri povojni izgradnji oblasti v Celju maja 1945 imenovan za načelnika Okrajne strokovne zveze v NOO OF (Narodnoosvobodilni odbor Osvobodilne fronte), avgusta pa izvoljen za člana mestnega okrajnega NOO.¹⁷ Kasneje je opravljal še številne druge funkcije, med drugim je bil sekretar Okrajnega komiteja ZKS Slovenske Konjice, predsednik Okrajnega ljudskega odbora Slovenske Konjice, član Oblastnega komiteja KPS, šef biroja za posredovanje dela za MLO in OLO Ljubljana, na koncu pa je bil do svoje smrti leta 1981 predsednik občinskega odbora ZZB NOB (Združenje zveze borcev narodnoosvobodilnega boja) Žalec. Za medvojno in povojno delovanje je prejel več odlikovanj, tako Red Republike s srebrnim vencem (II. red), Red bratstva in edinstva II. stopnje, Red zasluge za narod II. stopnje, Medaljo za hrabrost in Poljsko odlikovanje, bil pa je tudi nosilec Partizanske spomenice 1941.¹⁸

Julijana oziroma Julka Cilenšek – Betka je bila prav tako aktivna članica odporniškega gibanja.¹⁹ Rojena leta 1906 v Grižah v rudarski družini je pred vojno delala kot trgovska pomočnica. Leta 1934 je bila sprejeta v KPS za Celjsko okrožje in tako kot njen mož delovala v delavskih društvih Svoboda in Vzajemnost, obenem pa še v Društvu delavskih žena. Poleti 1941 je bila družina že v ilegali, kjer je ostala skupaj do leta 1943, ko so Rudija premestili na politično delo prek Pirešice. Betka je spomladi 1943 prevzela funkcijo sekretarke Rajonskega komiteja KPS za rajon Lurd, ki je obsegal teren Griže – Migojnice – Liboje, prav tako je bila članica Okrožnega komiteja KPS za Savinjsko okrožje. Rajon je pokrivala do leta 1944, ko je bila poslana na Koroško.²⁰ V poročilu s terena 8. avgusta 1943 je bila opisana kot pridna, a zelo živčna in nestrpna,²¹ »znana po svoji konspirativnosti« in ljubosumnem varovanju svojih točk ter bunkerjev in omejevanju vpogleda v organizacijo v svojem rajonu celo svojim sodelavcem.²² Karakterna

ocena, ki jo je leta 1943 v poročilu CK KPS spisala Marija Šlander – Mica,²³ je verjetno vsaj delno temeljila na sporu, ki je nastal, ko Betka ni hotela Šlandrovi kot nekdanj razrešeni partijki (tako je trdila Betka) razkriti zahtevanih podatkov v zvezi s svojim delovanjem ter je izrazila dvom v imenovanje Šlandrove za članico PK KPS (Pokrajinski komite Komunistične partije Slovenije). Konec leta 1943 je bila Betka razrešena s položaja sekretarke in izključena iz komiteja zaradi očitane nepravilnega odnosa do višjih »komitetov« in sodelavcev, kar je med aktivisti povzročalo osebne spore, njeno mesto sekretarja v okrožju pa je prevzel Tone Bole, ki je prišel z Dolenjske.²⁴ V zvezi z degradacijo, ki je sledila konec leta 1943, je Betka še več let po vojni vlagala pritožbe na CK KPS, v katerih je, nazadnje leta 1947, opozorila na koruptivne aktivnosti nadrejenih v trgovskem podjetju Nama, kjer je tedaj delala, v zvezi z nakaznicami in šivalnimi stroji. Poklicana je bila na zagovor in posledično je na CK KPS poslala pismo z besedami: »... vzemite naznanje, da sem do podrobnosti preučila besede Tov. sekretarja (Staneta Kavčiča, op. avt.) in tako prišla do zaključka, da je v celoti pravilno njegovo naziranje. Zato odstopam od vseh svojih zahtev in trditev, ter prosim, dase mi oprostijo in me po vaši uvidevnosti čimprej vključijo v aktivno delo partije.«²⁵ V dokumentaciji Julke Cilenšek v arhivih CK ZKS najdemo še prošnje za priznanje delovnih let za obdobje, ko je delovala kot politična aktivistka.²⁶

Med vojno je Gestapo izvedel akcijo iskanja Betkinega bunkerja in pri tem skoraj ujel Cilenškove ženske. Betka si je uredila zemljanko v gozdu blizu Liboj, kjer je ponavadi bivala s hčerama, hkrati pa so se v bližini odvijali sestanki okoliških aktivistov. Gestapo je po predhodni izdaji pričel z iskalno akcijo, v kateri so jih 24. februarja 1943 izsledili, vendar jim je uspelo pobegniti. Laura je kasneje opisala svoje notranje stanje v trenutkih, preden so bile odkrite: »Hotelo se mi je smeha, veliko smeha. Pravzaprav ne vem

organiziranju odborov SPŽZ, 8. 8. 1943. Gerk, *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, str. 89.

²³ Rojena leta 1911 v Preboldu, umrla 1973 v Ljubljani. Leta 1938 je postala članica KPS Prebold in okrožnega komiteja Celje. Leta 1941 je postala ilegalka – kurirka CK KPS v Ljubljani in sodelavka centralne partijske tehnike v Ljubljani, bataljonska politkomisararka, pomočnica komisarja v Tomšičevi brigadi, članica Okrožnega komiteja KPS za Belo krajino, članica in organizacijska sekretarka oblastnega komiteja KPS za Štajersko, odposlanka Pokrajinskega odbora OF za Štajersko, udeleženka kočevskega zbora od 1. do 3. oktobra 1943, članica plenuma SNOO in članica slovenske delegacije AVNOJ. Po vojni je delala v sindikalnem gibanju v Beogradu v kadrovskem odboru in v kontrolni komisiji CK KPS. Prejela je odlikovanja za hrabrost, za zasluge za narod, bratstvo in enotnost ter Spomenico 1941. Gerk, *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, str. 8–9. El. vir: Požun, *Šlander, Marija (1911–1973)*.

²⁴ Deželak Barič, *Komunistična partija Slovenije*, str. 270.

²⁵ SI AS 1589, t. e. 4452, mapa Cilenšek Julka – »Betka«, dopis Kontrolni komisiji pri CK-ju 15. 1. 1947; dopis CK-ju KPS, 8. 3. 1947.

²⁶ SI AS 1546, t. e. 6, mapa Cilenšek Julijana.

¹⁶ SI AS 1639, t. e. 654, mapa VI., dopis Okrožnega komiteja KPS Celje Oblastnemu komiteju KPS za Štajersko, 27. 3. 1945.

¹⁷ Orožen, *Oris svobodne zgodovine Celja*, str. 47, 49.

¹⁸ Kotnik, *Spomeniki in spominske obeležja*, str. 26. Kregar, *Vigred se povrne*, str. 96. Trstenjak, *Rudi Cilenšek – Urankar*, str. 1. SI AS/1589, t. e. 4452, mapa Cilenšek Rudi, popisni list člana ZK Slovenije; izjava R. Cilenšek, 22. 9. 1959.

¹⁹ Kregar, *Vigred se povrne*, str. 96.

²⁰ Gerk, *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, str. 87–89.

²¹ Adamič, *Dokumenti organov in organizacij NOB*, str. 80.

²² Poročilo članice PK KPS za severno Slovenijo CK KPS o

čemu. Zahotelo pač. Kljub temu, da sem že dve leti živela v teh nenavadnih okoliščinah, sem bila vendarle še otrok; še trinajst let jih nisem dopolnila.«²⁷ Nada in Laura sta bili glede svojega dela pozimi 1942/43 omenjeni v poročilu sekretarja Okrožnega komiteja KPS za Savinjsko dolino Albina Vipotnika Pokrajinskemu komiteju KPS za Štajersko: »Omembe in pohvale vredno je tudi delo Betkinih dveh hčerk, ki prav pridno rišejo najrazličnejše karikature, katere nalepljene po zidovih in plotih dvigajo moralo in borbeno zavest slovenskega ljudstva.«²⁸ Nada, starejša od hčera s partizanskim imenom Božena,²⁹ je spomladi 1944 prevzela funkcijo sekretarke SKOJ v rajonu Tabor, hkrati pa je postala še članica Okrožnega komiteja SKOJ. Jeseni 1944 je pričela z delom v Okrožnem pooblaščenstvu OZNE, že 24. decembra istega leta pa je padla v Kandršah.³⁰

Meta Rainer je 17. oktobra 1970 prek odvetnika Saše Skubica iz Ljubljane, pravnega zastopnika časopisa *Pavliha*,³¹ na vloženo tožbo podala ugovor, da dejanje, katerega je obtožena in je predmet zasebne tožbe, sploh ni kaznivno dejanje. V ugovoru je utemeljevala, da je na podlagi z njene strani predloženih dokazov razvidno, da se je šola imenovala po Ivanki Uranjek, zato v svoji pesmi ni navajala neresnic, temveč je samo opisala dejansko stanje, »in sicer, da se je med dvema blokoma raznel boj, kar tudi drži«. Prav tako se je spraševala, čemu bi z objavo pesmi povzročila plaz očitkov na ZZB NOB, saj ta sploh ni omenjen. Zankala je tudi, da bi s svojim načinom izražanja zaničevala zasebnega tožilca ali druge osebe, povezane s preimenovanjem šole. Nadalje je v ugovoru zapisala, da se bo v primeru neuspelega ugovora sklicevala na priče. Kot dokaz je predložila prepis statuta osnovne šole »Ivanke Uranjek« v Grižah z dne 30. marca 1966 z dopolnitvami z dni 7. in 11. aprila 1966.³²

Še pred vložitvijo tožbe s strani ZZB NOB je Meta Rainer uredništvo *Pavlihe* obvestila o ozadju nastanka pesmi »Od Griž pa do Žalca«. O sporu »med obema taboroma« jo je obvestil kolega z griške šole, ki je govoril v imenu učiteljskega zbora, z željo, da to zadevo objavi v *Pavlihi*. Prav zaradi občutljivosti zadeve je teden dni kasneje pesnica še enkrat govorila z njim, da se prepriča o njegovi odločenosti glede objave. Griški učitelj je vztrajal pri svoji prošnji ter jo obvestil, da se je šola že več let imenovala po Ivanki Uranjek, četudi ne uradno. Uranjekovo so izbrali, ker je izhajala iz Griž, kot mlada učiteljica pa je na šoli tudi poučevala. Na koncu pisma se je pesnica

spraševala o moralni plati zgodbe: »če se je šola res ves čas imenovala po Ivanki in so jo spričo lepega novega poslopja spodrinili morda iz gole čistihlepnosti ljudje, ki imajo vplivno besedo? Samo to sem hotela kritizirati.«³³

Ivanka Uranjek, »prva žrtev fašističnega terorja z območja občine Žalec«, se je rodila 7. aprila 1921 kot deveti otrok v revni rudarski družini iz Griž. Njen oče je, tako kot Nadin v Libojah, trpel težke življenjske razmere rudarja v Zabukovici. Po končani osnovni šoli je leta 1932 izobraževanje nadaljevala na celjski gimnaziji ter ga leta 1941 zaključila z maturo na učiteljski šoli v Ljubljani. Na griški šoli je občasno poučevala, čakala pa je še na dekret³⁴ o namestitvi na šolo v Grižah. Leta 1937 je postala članica SKOJ-a, kjer se je med drugim družila z Vero Šlander in Karlom Destovnikom – Kajuhom, po okupaciji pa je pričela z organiziranjem narodnoosvobodilnega gibanja v Zabukovici. Kot prva slovenska talka je bila skupaj z devetimi krškimi SKOJ-evci 30. julija 1941 ustreljena v gozdu Dobrava pri Brežicah, potem ko je bila aretirana ob poskusu predaje propagandne literature njihovi skupini. Dne 28. julija je polna mladostne, nepremišljene samozavesti³⁵ prispela v Krško in iz neznanega razloga pri lokalnem brivcu pustila aktovko, polno propagandnega materiala, ki jo je potem ta odnesel na policijo, medtem ko je ona po Krškem iskala SKOJ-evce, kar je sprožilo množično akcijo iskanja aktivistov. Množični grob je ostal skriven vse do konca vojne, ko je njegovo lokacijo očetu enega izmed ustreljenih aktivistov razkril logar, ki je bil v času streljanja ujetnikov v bližini. Dne 30. novembra 1945 so žrtve prenesli na krško pokopališče.³⁶ Ivanka pa ni bila edina žrtev rudarske družine Uranjek iz Griž. V boju z okupatorskimi silami sta padla tudi Ivanka starejša sestra Pepca in njen mož, ki sta se pridružila Pohorskemu bataljonu, ter moža dveh njenih sester.³⁷

Nekaj dni po vložitvi zasebne tožbe je pesnica odgovorila na pismo, ki ji ga je poslala Irena Špenko iz *Pavlihe*, in ji podala izčrpne argumente v zvezi z zadevo: zankala je osebno poznanstvo s katerokoli

²⁷ Cilenšek, *Volčjak*, str. 93.

²⁸ Luštek, *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, str. 570.

²⁹ Lukman, *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, str. 347.

³⁰ Gerk, *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, str. 88.

³¹ Stroške zagovora je kril časopis *Pavliha*. SIKZAL, Zbirka Meta Rainer, 21.2.6, pismo Irene Špenko, 4. 11. 1969.

³² SI_ZAC/0609, Spis K 108/69, Ugovor, 17. 10. 1970, 6r, 6v, 7r.

³³ SIKZAL, Zbirka Meta Rainer, 21.2.2, pismo *Pavlihi*, 19. 9. 1969.

³⁴ SIKZAL, Zbirka Meta Rainer, 15.2.2, pismo Špenkovi, 6. 11. 1969.

³⁵ SI_ZAC/0360 ZZB NOV Žalec, t. e. 12, a. e. 36, Življenjepis Uranjek Ivanke iz Griž.

³⁶ SI_ZAC/0360 ZZB NOV Žalec, t. e. 12, a. e. 36, Življenjepis Uranjek Ivanke iz Griž. Kot zanimivost – gradivo izhaja iz fonda ZZB NOB Žalec, ki so ga njegovi predstavniki zbrali na terenu med letoma 1955 in 1959 z namenom objave v zborniku na temo ženskega delovanja v NOB med vojno. Medtem ko dokumentacijo o Ivanki najdemo na več mestih (življenjepis je med drugim prispevala njena sestra Marija), pa je o Nadi Cilenšek med zapiski o ženskah iz Griž le zapis »Manka mi pa, od Nade Cilenšek«. V Lukman, *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, str. 349, je navedeno, da je v SKOJ vstopila leta 1938.

³⁷ SI_ZAC/0360 ZZB NOV Žalec, t. e. 12, a. e. 36, Življenjepis Uranjek Ivanke iz Griž.

stranjo, njen interes je bil izključno »z moralne strani, ker se ni mogla strinjati z načinom, kako so eno žrtev NOB neupravičeno zavrgli zaradi druge žrtve NOB«. Prav tako je poudarila, da se je kot upokojena učiteljica postavila na stran »Prosvete«, saj je učiteljski zbor³⁸ griške šole sam izbral Ivanka Uranjek, pa vendar je ZZB NOB njegovo odločitev prezrl. Nadalje je avtonomnost učiteljskega zbora poudarila s primerom šole v Braslovčah (prav tako v tedanji Občini Žalec), ki je bila »kljub protestom vseh krajevnih organizacij« pod ravnateljevim vplivom poimenovana po dalmatinskem heroju Vladu Bagatu.³⁹ Posebej so jo užalili očitki, da je s svojim pisanjem prizadela Zvezo borcev in družini obeh padlih bork, saj je bila vseskozi »politično neoporečna« in je med vojno utrpela osebne izgube.⁴⁰ Aprila 1970 je Rainerjeva na Jana Kranjca, tajnika Organizacije Zveze borcev občine Žalec, naslovila pismo v zvezi s tožbo – ker ni od sodišča dobila nobenega poziva, je (napačno, op. avt.) predvidevala, da so si na Zvezi borcev premislili, in izrazila pričakovanje, da se ji bodo za izrečene žalitve opravičili. Poleg tega jih je obvestila, da ima dokaze o poimenovanju šole po Ivanki Uranjek ter dodala (mogoče za ščepec ustrahovanja), da je avtorica verza, vklesanega na spomeniku žrtvam NOB v Žalcu.⁴¹

Postopek poimenovanja šole po Nadi Cilenšek je potekal razmeroma hitro: učiteljski zbor griške šole je na delovni konferenci 9. aprila 1969 izrazil nestrinjanje z ZZB NOB Žalec, ki je predlagal poimenovanje nove šole po Nadi Cilenšek, ter željo, da se šola imenuje po Ivanki Uranjek. Dne 6. maja je ravnatelj na delovni konferenci učiteljski zbor obvestil, da se bo nova šola imenovala po Nadi Cilenšek ter da bo sklep⁴² o tem sprejela skupščina občine. Na 8. redni mesečni konferenci 6. junija pa je ravnatelj Smerdelj učiteljski zbor že obvestil o prejetju odločbe o poimenovanju šole po Nadi Cilenšek.⁴³ Zaradi te spremembe so 24. decembra istega leta, na dan obletnice Nadine smrti, hkrati praznovali dan šole in dan JLA, in sicer s proslavo na šoli, na kateri so

Ulična tabla v Žalcu (foto: Hana Habjan).

sodelovali učenci in 18 pripadnikov celjske garnizije JLA, udeležili pa so se je tudi predstavniki družbeno-političnih organizacij, med drugim Rudi Cilenšek. Decembra so sprejeli tudi nov statut šole.⁴⁴ Po Ivanki Uranjek pa je ime dobil pionirski odred griške šole.⁴⁵

21. oktobra 1970 je senat Okrožnega sodišča v Celju sklenil, da se zasebna tožba ZZB NOB Žalec proti Meti Rainer ne dopusti in da se kazenski postopek ustavi. V obrazložitvi je navedel, da je na podlagi predloženih šolskih statutow iz let 1966 in 1969 razvidno, da se je šola najprej imenovala po Ivanki Uranjek, tri leta kasneje pa je na predlog zasebnega tožilca prišlo do njenega preimenovanja. Iz spisanega je bilo prav tako razvidno, da je pri preimenovanju šole prišlo do nasprotovanj, vendar je sodišče zaključilo, da je »[r]azčiščevanje določenih stališč na podlagi konfrontacije različnih mnenj [...] v našem družbenem življenju normalen in zaželen pojav« in da pesem Mete Rainer na šaljiv način, a vendar v mejah dopustnosti, prikazuje dejansko stanje, s čimer ne škodi ugledu zasebnega tožnika.⁴⁶ Odvetnik Skubic je pesnico 29. decembra 1970 obvestil, da se ZZB NOB na rzsodbo ni pritožil.⁴⁷

Poimenovanje šole v Grižah vztrajno prepleta Meto, Ivanko in Nado. Na proslavi 23. aprila 1977 – ob 40-letnici KPS, 40-letnici KPJ pod vodstvom Josipa Broza Tita in njegovem 85. rojstnem dnevu – so pred šolo slovesno razkrili doprsna kipa Nade Cilenšek in Ivanke Uranjek. Poleg učencev sta sodelovala še vaški pevski zbor in godba na pihala iz Zabukovice.⁴⁸ Meta Rainer je v ta namen napisala pesem, katere rokopis lahko najdemo v kroniki griške šole:

³⁸ Na čelu je bil ravnatelj Franc Smerdelj, ki pa, tako Meta Rainer, kot prišlek iz Postojne ni imel interesa, da bi se vmešal v spor glede poimenovanja.

³⁹ Vlado Bagat (Split, 1915 – Olib, 1944), hrvaški politični aktivist in narodni heroj, sodeloval pri osnovanju mornarice NOVJ. Kuzmić, *Antifašistički Split*. El. vir: <http://www.ratna-kronikasplita.com/prilozi/heroji> [10. 9. 2017]. To poimenovanje se je ohranilo do leta 1997. Odlok o ustanovitvi vzgojno-izobraževalnega zavoda Osnovna šola Braslovče. *Uradni list RS*, št. 6/1996, z dne 7. 2. 1997.

⁴⁰ SIKZAL, Zbirka Meta Rainer, 15.2.2, pismo Špenkovi, 6. 11. 1969; 21.2.3, dopis odvetnika J. Jarha, 24. 9. 1969.

⁴¹ SIKZAL, Zbirka Meta Rainer, 21.2.8, dopis tajništvu organizacije ZB Žalec, 13. 4. 1970.

⁴² Odločba o preimenovanju je bila sprejeta 13. maja 1969; v njej Ivanka Uranjek v prejšnjem imenu šole ni omenjena. Odločba o preimenovanju Osnovne šole Griže. *Uradni vestnik Celje*, št. 9, z dne 7. 6. 1969.

⁴³ SI_ZAC/0874, t. e. 37, a. e. 171, Zapisniki učiteljskega zbora (delovnih konferenc), zapisnik delovne konference, 9. 4. 1969.

⁴⁴ SI_ZAC/0874, t. e. 34, a. e. 151, šolska kronika, str. 61, 66. Zanimivo je, da na matičnih listih učencev, vpisanih šol. l. 1964/65, najdemo izmenjaje odtisnjena žiga z nazivom Osnovna šola Griže in Osnovna šola »Nade Cilenšek« Griže. SI_ZAC/0874, t. e. 28, a. e. 126, Matični listi 1957.

⁴⁵ SI_ZAC/0874, t. e. 36, a. e. 158, Pionirska kronika.

⁴⁶ SI_ZAC/0609, Spis K 108/69, Zasebna tožba, 29. 10. 1969, str. 8, 9.

⁴⁷ SIKZAL, Zbirka Meta Rainer, 21.2.13, dopis odvetnika Skubica, 29. 12. 1970.

⁴⁸ SI_ZAC/0874, t. e. 34, a. e. 151, Šolska kronika, str. 47.

Ivanki in Nadi

Ivanka – tvoje je ime dobilo
V tem trdnem bronu trajen spomenik
A zraven tebe mlade borke lik,
Nam nepoznane Nade lice milo.

Ko mlado je življenje komaj vzknilo,
Iztrgal dušo mu je zli krvnik,
Iz hoste je odjeknil smrtni krik,
Namesto, da bi petje se glasilo.

Na našem nebu zvezdi dve blestita,
A v naših srcih lučki dve gorita,
Dve deklici med nami tu živita!

In dokler tod mladina bo hodila,
Cvet rdeči domoljubja bo gojila –
Ivanke, Nade kri ga bo pojila.

M. R.

Žalec, 8. 3. 1977⁴⁹

Epilog

Po osamosvojitvi Slovenije je z menjavo družbene ureditve in političnih nazorov oblasti prišlo do teženj po preimenovanju številnih zavodov, ki so nosili imena po nekdanjih borbah NOB, z utemeljitvijo, da ni primerno, da imamo v tolikšni meri zastopane ljudi iz tako kratkega zgodovinskega obdobja. Med drugim je leta 1997 ime spremenila tudi Osnovna šola Nade Cilenšek Griže v Osnovno šolo Griže.⁵⁰ Nade ni bilo več, hkrati pa je z ukinitvijo pionirskega odreda izginila še Ivanka.

Danes, ko se pogosto neti plamen sovraštva povečini med potomci taborov, ki so se oblikovali med drugo svetovno vojno, in se išče razloge za blatenje, želimo poudariti, da ni namen tega prispevka kakorkoli omadeževati spomin na padli partizanki Nado in Ivanko, na pesnico Meto ali na Rudija in Julko. Vsi ti so se soočili s terorjem druge svetovne vojne in se fašističnemu sovražniku uprli na takšen ali drugačen način – z večjo ali manjšo mero poguma, pri čemer ni pomembno, pod katerim političnim ali apolitičnim sloganom. Niso ne črni ne beli, temveč nekaj vmes – v sivini zgodovine ljudje z vrlinami in šibkostmi, ki so krojile njihovo življenjsko pot in jo včasih usodno prekinile.

Naj vsi akterji te zgodbe počivajo v miru.

Padlim za svobodo 1941–1945
Vi, ki vam kamen tu stoji
za nas ste dali svojo kri
iz nje svobode sonce sije
iz nje življenje novo klije
kdor je umrl kakor vi
živel bo večno, mrtev ni!⁵¹

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije
SI AS 1546 – Zbirka biografij vidnejših komunistov in drugih javnih osebnosti, 1937–1990
SI AS 1589 – Centralni komite ZK Slovenije, Članski dokumenti, predvojni člani
SI AS 1639 – Oblastni komite za Štajersko

ZAC – Zgodovinski arhiv Celje
SI_ZAC/0360 – ZZB NOV Žalec
SI_ZAC/0609 – Okrožno sodišče Celje, Spis K 108/69, Kazenska zadeva Meta Rajner
SI_ZAC/0874 – Osnovna šola Griže

SIKZAL – Medobčinska splošna knjižnica Žalec
Domoznanska zbirka, Zbirka Mete Rainer, Mapa 15 Korespondenca, 15.2 M. Rainer ostalim naslovljencem
Domoznanska zbirka, Zbirka Mete Rainer, Mapa 21, 21.2 Preimenovanje griške osnovne šole, spor in razplet

ČASOPISI

Lesničar – Pučko, Tanja: Satira, če je blaga, ni več resnična satira. *Dnevnik*, 28. 12. 2013. El. vir: <https://www.dnevnik.si/1042617962> [1. 9. 2017].
Rainer, Meta: Od Griž pa do Žalca. *Pavliha*, št. 32, 6. 8. 1969, str. 17.

URADNI LISTI

Odločba o preimenovanju Osnovne šole Griže. *Uradni vestnik Celje*, št. 9, z dne 7. 6. 1969.
Odlok o ustanovitvi vzgojno-izobraževalnega zavoda Osnovna šola Braslovče. *Uradni list RS*, št. 6/1996, z dne 7. 2. 1997.
Odlok o ustanovitvi vzgojno-izobraževalnega zavoda Osnovna šola Griže. *Uradni list RS*, št. 6/1997, z dne 7. 2. 1997.

⁴⁹ SI_ZAC/0874, t. e. 34, a. e. 151, Šolska kronika.

⁵⁰ Odlok o ustanovitvi vzgojno-izobraževalnega zavoda Osnovna šola Griže. *Uradni list RS*, št. 6/1997, z dne 7. 2. 1997.

⁵¹ Meta Rainer (avtorica verz), Spomenik NOB (avtor spomenika Božidar Pengov), Šlandrov trg, Žalec. Register nepremične kulturne dediščine. El. vir: <http://giskd2s.situla.org/rkd/Opis.asp?Esd=10471> [10. 9. 2017].

ELEKTRONSKI VIRI

- Register nepremične kulturne dediščine. El. vir: <http://giskd2s.situlula.org/rkd/Opis.asp?Esd=10471> [10. 9. 2017].
- Kuzmič, Marin (odg. ur.): *Antifašistički Split, Ratna kronika 1941–1945*. Split: Udruga antifašističkih boraca i antifašista grada Splita, 2010. El. vir: <http://www.ratnakronikasplita.com/prilozi/heroji> [10. 9. 2017].
- Pilih, Tanja: Meta Rainer. *Spletni biografski leksikon celjskega območja in Zasavja*. El. vir: <http://www.celjskozasavski.si/osebe/rainer-meta/172/> [10. 9. 2017].
- Požun, Lojze; Šlander, Marija (1911–1973). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. El. Vir: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi658785/#slovenski-biografski-leksikon> [8. 9. 2017]. Izvirna objava v: Slovenski biografski leksikon: 11. zv. Stelè–Švikaršič. Alfonz Gspan et al. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1971.

LITERATURA

- Adamič, Marjeta (et al.): *Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji, knj. 9*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.
- Cilenšek, Laura: Volčjak. Liboje: *25-letnica »Svobode«: 1929–1954*. Liboje: Delavsko prosvetno društvo »Svoboda« Liboje, 1954.
- Deželak Barič, Vida: *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.
- Geršk, Stana (et al.): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov*. Ljubljana: Borec, 1970.
- Kotnik, Anton (et al.): *Spomeniki in spominska obeležja NOB v občini Žalec*. Žalec: Občinski odbor ZZB NOB Žalec, 1986.
- Kregar, Tone: *Vigred se povrne. Druga svetovna vojna na Celjskem*. Celje: Muzej novejša zgodovine Celje, 2009.
- Lukman, Rozalija in Marija Oblak-Čarni: *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 6*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, 1981.
- Luštek, Miroslav (odg. ur.): *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 5*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, 1976.
- Orožen, Janko: *Oris svobodne zgodovine Celja in okolice: 1941–1979*. Celje: Kulturna skupnost občine Celje, 1980.
- Trstenjak, Lojze: *Rudi Cilenšek – Urankar*. Savinjski občan, l. V, št. 9, september 1981, str. 1.

SUMMARY

The story of three female fighters: Meta, Ivanka and Nada. Conflict regarding renaming of a school in Griže in 1969

In the summer 1969, the Slovene satiric newspaper *Pavliha* published a five stanza poem »Od Griž pa do Žalca« about a renaming of newly built school by poet Meta Rainer, who ended up facing Union of the Associations of Fighters of the National Liberation Movement of Slovenia of the Community Žalec (ZZB NOB) in the court of law. The poet was sued for defamation and stating untruth regarding renaming of a school. Poet attempted to show in her poem a battle waging between the camps of Ivanka Uranjek and Nada Cilenšek, each trying to get the school named after the respective fallen female partizan.

Original school in Griže was built in 1838, so that by 1969 it no longer met the needs of school faculty or pupils. On 31st August 1969, new school building was opened. It had 13 classrooms, teachers' studies, library, kitchen and gym, as well as central heating. The new school was named after partisan Nada Cilenšek.

Nada Cilenšek was born in 1925 in Migojnice. At the outbreak of the war, Nada was a student at Grammar School in Celje, but in July she and her family joined the partisan movement together with her father Rudi, mother Julka and 11-year-old sister Laura. Nada's parents Rudi (president of the ZZB NOB in Žalec when the new school building was built) and Julka were active members of the second World War resistant movement around Celje and in socialist Yugoslavia, but Nada died in 1944. Ivanka Uranjek, born in Griže in 1921, was a teacher at the school in Griže for a while, but died at the start of the war in Yugoslavia in 1941 as the first Slovene female hostage.

In 1970, the district court in Celje delivered a verdict that a private lawsuit against Meta Rainer is to be stopped. The court stated, that based on evidence presented, it is clear that the school in Griže was previously named after Ivanka Uranjek and that there actually was opposition between two groups regarding renaming of the school. Therefore, the poet did not insult anyone by mentioning the confrontation in the poem, but was rather trying to show the situation in a jocular way.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 631.365:663.423(497.431)
39:719(497.431)

Prejeto: 7. 9. 2017

Božena Hostnik

univ. dipl. etnologinja, konservatorska svetnica, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Celje, Glavni trg 1, SI-3000 Celje
E-pošta: bozena.hostnik@zvksd.si

Vito Hazler

dr., izredni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo,
Zavetiška 5, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: vito.hazler@ff.uni-lj.si

Hmeljske sušilnice v Spodnji Savinjski dolini

IZVLEČEK

Sredi 19. stoletja so v Spodnji Savinjski dolini začeli načrtno uvajati novo kmetijsko in obenem industrijsko dejavnost – hmeljarstvo, ki je z leti izrazito spremenilo krajinsko podobo doline, saj je vplivalo na spreminjanje njene poselitvene, stavbne in demografske strukture. Hmeljarstvo je postopoma vstopalo v savinjski agrarni svet in ga sčasoma tako razpoznavno predrugačilo, da lahko govorimo o spodnjesavinjski hmeljarski kulturni krajini. S hmeljarstvom se je pojavila potreba po uvajanju za dejavnost značilnih gospodarskih stavb – hmeljskih sušilnic, ki so jih zlasti mali in srednji kmetje gradili kot prizidke obstoječim osrednjim gospodarskim poslopjem – marofom – ali kozolcem. Le pri velikih kmetih in veleposestnikih so že v letih pred drugo svetovno vojno nastajale velike hmeljske sušilnice s prostornimi skladiščnimi dvoranami, od srede 20. stoletja pa je bila značilna gradnja velikih združenih in hmeljarskih domov, kjer je bilo poleg sušenja in skladiščenja hmelja združenih še veliko dejavnosti s področja kulture, izobraževanja, bančništva, združništva in preživljanja prostega časa.

KLJUČNE BESEDE

hmeljska sušilnica, hmeljarstvo, kulturna dediščina, varstvo kulturne dediščine, ekomuzej, aktivno varovanje dediščine, tipologija stavbarstva, Spodnja Savinjska dolina

ABSTRACT

OAST HOUSES IN THE LOWER SAVINJA VALLEY

In the mid-nineteenth century, people in the Lower Savinja Valley began to deliberately introduce a new agricultural and industrial activity – hop-growing, which radically changed the landscape of the valley, as it affected the settlement, architectural as well as demographic structure in the Lower Savinja Valley. Hop-growing gradually took root in the agrarian industry of the Savinja Valley and changed it in such a singular way that it has created a unique Lower Savinja hop-growing cultural landscape. The introduction of hop production increased the need to introduce agricultural buildings typical of this agricultural activity – oast houses – which small and medium-sized farmers, in particular, built as extensions to the existing main agricultural buildings (marofi) or haystacks. Major oast houses with spacious storage halls were only built by big farmers and land owners before the Second World War, and the period from the mid-twentieth century onwards was marked by the construction of big cooperative and hop-growers' homes, which were designated not only for hop drying and storage but also a series of other activities in the fields of culture, education, banking, cooperativism, and leisure.

KEY WORDS

oast house, hop-growing, cultural heritage, conservation of cultural heritage, eco-museum, active conservation of heritage, architectural typology

Uvod

Od srede 19. stoletja je mogoče v Spodnji Savinjski dolini govoriti o udomačitvi in vzponu hmeljarstva, ki se je v poznejših desetletjih kot dopolnilna dejavnost kmetij razširilo tudi na druga območja Slovenije – v Šaleško dolino, v jugovzhodne predele Zgornje Savinjske doline, ob vznožja južnih pobočij Pohorja, na nekatera območja Dolenjske in Bele krajine ter območja v okolici Ptuja, zlasti v okolici gradu Dornava. Toda največji razcvet in razmah je hmeljarstvo doseglo v Spodnji Savinjski dolini, kar strokovnjaki pripisujejo ugodnim naravnim, torej geografskim, klimatskim in pedološkimi danostim. Hmeljarstvo je v Spodnji Savinjski dolini doseglo vse bistvene možne oblike razvoja hmeljarske dejavnosti, kar se je najbolj izkazovalo v načinih saditve hmelja, obdelavi hmeljišč ter zlasti v tehnologijah sušenja in skladiščenja obranega pridelka. Sveže obrani hmelj namreč zahteva posebej skrbno izbrane tehnologije predelave, ki od prvih desetletij uvedbe te industrijske kulturne rastline praviloma potekajo v posebej zasnovanih gospodarskih poslopih – hmeljskih sušilnicah. Te so lahko sestavni del starejših obstoječih gospodarskih poslopij in kozolcev ali pa so povsem samostojne stavbe, kar je bil posebej prevladujoč pojav že med svetovnimi vojnama pri najpremožnejšem kmečkem prebivalstvu in plemstvu ter po drugi svetovni vojni pri večnamenskih objektih kmetijskih zadrug, ki so jih množično gradili zlasti v drugi polovici 20. stoletja. Pogled pričujočega besedila je usmerjen predvsem v tipološke predstavitve hmeljskih sušilnic in poskuse njihove spomeniškovarstvene zaščite. Prispevek med drugim temelji na večletnem raziskovalnem delu obeh avtorjev ter na muzeoloških in konservatorskih oblikah zaščite in promocije obravnavane hmeljarske dejavnosti.

V prvem delu članka se avtorja osredotočata predvsem na problematiko časovne razsežnosti pojva hmeljarstva v Spodnji Savinjski dolini ter na strukturo hmeljarstvu prilagojenih tradicionalnih gradenj v dolini, ki jih je v pokrajino v dobrih stoletdesetih letih vneslo hmeljarstvo kot povsem nova kmetijska dejavnost.

V tem obdobju so nastale številne nove in prepoznavne prilagoditve zlasti gospodarskih poslopij, ki jih v drugih slovenskih pokrajinah ne poznajo. Razvile so se specifične tipološke oblike prilagojenih in izvernih gospodarskih poslopij, ki so prepoznavno zaznamovale Spodnjo Savinjsko dolino. Ob tem je v Žalcu, središču hmeljarstva, nastalo nekaj izvernih industrijskopredelovalnih objektov, ki so prav tako posebnost Spodnje Savinjske doline. Omeniti velja vsaj dve veliki središčno zbiralni in predelovalni stavbi, in sicer staro hmeljarno, ki je pogorela leta 1960¹

in sprožila ustanovitev poklicne gasilske enote v Žalcu, ter Hmezadovo stolpnico, ki je bila kot skladišče hmelja z upravnimi prostori dograjena leta 1964 in je z nekaj več kot 54 metri še vedno najvišja stavba v Spodnji Savinjski dolini.² Požari so sicer nekajkrat izbruhnili tudi v poznejših letih, saj so ob nenadzorovanem ravnanju obstajale velike možnosti za požar že med samim sušenjem hmelja, pa tudi pozneje ob nepravilnem skladiščenju suhega hmelja. Tako je lahko ogenj v hmeljskih sušilnicah in skladiščnih prostorih uničil celoten pridelek ter ogrozil okolico in prebivalce, na primer v Grajski vasi,³ v Ponikvi pri Žalcu⁴ in drugod.

Toda kljub omenjenim nesrečam se je hmeljarstvo v Spodnji Savinjski dolini gospodarsko in tehnično nenehno razvijalo in izpopolnjevalo. V dobrem stoletju se je izoblikovalo več prepoznavnih gospodarsko-sušilnih in skladiščnih objektov, ki so stavbarska in tehnična posebnost doline ter bi prav zaradi tega lahko postali izvorni model sodobnega hmeljarskega turizma, ki zadnja leta izvornost kaže predvsem v domiselno postavljeni pivnici sredi Žalca. Dediščina hmeljarstva ima s prepoznavnimi hmeljskimi sušilnicami gotovo velike možnosti razvoja. In tudi tem vprašanjem je namenjen pričujoči sestavek.

Hmeljarstvo je izrazito monokulturna dejavnost, ki je v svojih najuspešnejših gospodarskih obdobjih prevzela vodilno vlogo v življenju doline, saj se je nezadržno širila tudi na račun kakovosti življenja in varovanja okolja. Hmeljarstvo je z vsemi svojimi pozitivnimi in negativnimi vplivi močno predrugačilo življenjski ustroj doline, saj je sprožilo veliko različnih kulturnih odzivov in izzivov. Brez dvoma gre za gospodarsko dejavnost, ki je savinjskega kmeta v gmotnem pomenu povzdignila nad slovensko povprečje in je po uspešnosti primerljiva le še s sočasnimi prleškimi rejci kasaških konj.

Zgodovinski pregled hmeljarstva

Jezikoslovci razlagajo, da tudi slovenska beseda *hmelj* izvira iz praslovanskega *xbml'b*, sicer pa na sorodnost izvora kažejo tudi imena v drugih indoevropskih jezikih, zlasti v češkem in slovaškem *chmel* ter ruskem *xmél*. Praslovanski *xbml'b* imajo jezikoslovci navadno za izposojenko iz sosednjih germanskih jezikov (primerjaj staronordijski *humli*, *humall*, od koder je gotovo izposojeno novolatinsko *humulus*, finsko *humala*, novogrško *khouméli*, vse v pomenu »hmelj«), toda ker germanska beseda nima prepričljive etimološke

zaradi požarne ogroženosti trga Žalec so lokacijo nove Hmezadove stolpnice in drugih spremljajočih objektov umestili na zemljišča na vzhodnem delu trga.

² Spletni vir: Hmezadova stolpnica, <http://www.vtvstudio.com/v-zalcu-razstava-natecajnih-resitev-za-stolpnico-export-import/> (20. 8. 2017).

³ Hazler, TZ (terenski zapiski Grajska vas), 1965.

⁴ Hazler, TZ (terenski zapiski Ponikva pri Žalcu), 2017.

¹ Stavba je stala nasproti stare Osnovne šole Žalec ter je po večdnevem tlenju objekta in hmelja pogorela do tal. Prav

razlage, se zdi mogoče, da je izposojena iz slovanske, slovenska pa iz nekega iranskega izhodišča. Staroruska in ruska beseda *xmél'* pa poleg »hmelj« in »pijača« pomeni tudi »pijanost«. Na sorodnost indoevropskega izvora kažejo tudi nemški *hopfen*, angleški *hop* in francoski *houblon*, vse v pomenu »hmelj«.

Izvor hmelja ni povsem pojasnjen. Verjetno drži trditev, da hmelj (*Humulus lupulus*) izvira iz zahodne Azije in vzhodne Evrope. Že stara ljudstva Mezopotamije so pripravljala napitke iz žit, ne vemo pa natančno, ali so pri tem uporabljala tudi hmelj. Vsekakor je uporaba hmelja dokazana pri staroslovenskih ljudstvih, ki naj bi hmelj razširila po Evropi v času preseljevanja ljudstev, med 2. in 5. stoletjem. Kot kulturno rastlino so v Franciji in na Bavarskem hmelj gojili že v 8. in 9. stoletju.

Glavno zaslug za širjenje hmeljarstva in pivovarstva imajo samostani, ki so imeli do 12. oziroma 13. stoletja izključno pravico za varjenje piva. Iz prvih pivovarskih krajev Francije in Belgije se je hmeljarstvo širilo na Češko in dalje proti vzhodu, v 14. stoletju pa tudi v Flandrijo in Anglijo ter v 17. stoletju v Ameriko.

Na področju današnje Slovenije so hmelj uvedli fevdalni gospodi, saj se leta 1156 prvič omenja v *Notitia Bonorum de Lonca*, urbarju škofjeloškega gospodstva, ki je sodilo pod freisinško škofijo. Po podatkih v njem so morali obdelovalci zemlje na današnjem Sorškem polju in v Poljanski dolini vsako leto pripraviti in gosposki oddati za tedanje razmere zelo velike količine hmelja, ječmena, slada in piva.

Prelomnica v razvoju hmeljarstva na slovenskem ozemlju je prevlada fiziokratskih prizadevanj med vladavino cesarice Marije Terezije (1740–1780). Tedaj so v Celovcu (1764), Gorici (1765), Gradcu (1765) in Ljubljani (1767) ustanovili kmetijske družbe, ki so načrtno spodbujale in pospeševale uvajanje številnih industrijskih rastlin, med njimi tudi hmelja. Leta 1833 je bilo v ljubljanskem časniku *Illyrisches Blatt* objavljeno »Kratko navodilo za pridobivanje hmelja na Kranjskem«, ki ga je pisec Johann Ochsenbauer, svetovalec turjaških knezov in tudi sam hmeljar, opremil z risbami posebnega orodja za pridelovanje hmelja.⁵

Prvih resnih poskusov hmeljarjenja v Sloveniji so se v začetku 19. stoletja lotili v okolici Ptuja, Velenja in Maribora. V Savinjski dolini je leta 1854 začel hmelj prvi gojiti Fran Žuža, lastnik pivovarne. Zasadil je žateški hmelj, vendar se mu poskus ni posrečil, kajti hmelj poleg ugodnih naravnih pogojev (primerena tla, ustreznost količina padavin, pravo podnebje) zahteva še posebej umnega in veččega pridelovalca, ki bogato znanje črpa tudi iz izkušenj.⁶

V Spodnjo Savinjsko dolino je hmelj trajno uve-

del Würtemberžan Josip Bilger (1830–1894), oskrbnik kneza Salma v Novem Celju, ki je leta 1871 hmeljske sadike prinesel iz rodne dežele. Čeprav mu je knez prepovedal, da bi s hmeljarstvom seznanil druge, je Bilger hmeljne sadike predal prijatelju Janezu Hausenbichlerju, posestniku in gostilničarju iz Žalca. Leta 1876 se je na Strelišču v Podvinu pojavil prvi hmeljski nasad. Hausenbichlerju so sledili drugi Žalčani in kmalu se je hmelj razširil po vsej dolini. Med prvimi gojitelji so bili vojaški zdravnik dr. Adalbert Cypl in slaščičar Jan Hostonsky v okolici Celja, Karl pl. Haupt na Štrovsenoku in Janez Pauer v Braslovčah. Janez Hausenbichler se je v hmeljarstvo tako poglobil, da je leta 1880 ustanovil Južnoštajersko hmeljarsko društvo s sedežem v Žalcu in dve leti kasneje izdal knjižico *Navod o hmeljariji*, ki še danes velja za hmeljarski katekizem. Hmeljarsko društvo je svoje člane vsako leto pošiljalo na izobraževanje na Češko in Nemško, da so se poučili o proizvodnji in cenah hmelja, ter bilo v stiku z drugimi hmeljskimi središči. Po nekaterih podatkih je bilo takrat okrog 4000 savinjskih hmeljarjev, kar kaže na izjemno zanimanje za to donosno dejavnost. Čeprav je bila hmeljska kupčija od nekdaj zelo negotova in se je pred prvo svetovno vojno cena kilograma gibala med 12 vinarji in 16 kronami, je ob pričakovanem pridelku in primerni ceni hmelj dajal kar petnajstkrat toliko kot žito, seveda pa je zahteval veliko investicij (hmeljevke, obiranje, sušenje).⁷

Hmelj so sadili na najboljše njive. Zemljo so globoko *zrigolali*, jo skrbno obdelovali ter gnojili s hlevskim gnojem in kompostom. Rastlina je živela do dvajset let in več. Sprva so gojili würtemberški hmelj.⁸ Leta 1886 sta Janez Hausenbichler in Karl pl. Haupt, lastnik graščine Štrovsenek v Šmatevžu, izvedla prve poskuse z goldingom, ki se je v Savinjski dolini odlično obnesel, saj se je razvila posebna vrsta savinjskega goldinga, ki je bil odlične kakovosti. Golding je sicer imel nekoliko manjši hektarski donos kot würtemberški hmelj, vendar je zorel štirinajst dni prej in je bil odpornejši proti peronospori. Pridelak würtemberžana je bil pred prvo svetovno vojno 2000 do 2500 kilogramov na hektar, dosegli pa so tudi 3000 kg. Goldinga so v splošnem pridelali nekaj manj, vendar je na humusu donos znašal do 2400 kilogramov na hektar. Z zlahnim kultiviranjem, zaščitenim z imenom *Styrian golding hops*, se je slovensko hmeljarstvo postopoma trdno zasedlo tudi na mednarodnem trgu. Žalec je postal vplivno središče vsega slovenskega hmeljarstva in je to vlogo obdržal vse do današnjih dni.⁹ Prodani hmelj je šel v Žatec na Češkem in v Nürnberg, kjer so ga preparirali (žvepla-

⁵ Virant, *Pol stoletja*.

⁶ Orožen, *Preteklost Savinjske doline*, str. 322–415; Orožen, *Pomembnejše*, str. 416–429.

⁷ Orožen, *Preteklost Savinjske doline*, str. 322–415.

⁸ Hmelj z območja nemške zvezne dežele Baden Württemberg, ki sicer slovi po imenitnih termalnih zdraviliščih (npr. Baden Baden, Göggingen) in zdraviliščih, ki jih obdajajo obsežni vinogradi (Bad Cannstatt, Badenweiler).

⁹ Virant, *Pol stoletja*.

li) in prebasali v ustrezne vreče. Da bi se osamosvojili tudi v tem pogledu, so v Žalcu na pobudo Josipa Širca in Franca Robleka leta 1902 ustanovili Hmeljarno, zadrugo, z o. z., ki je organizirano skrbela za trgovanje s hmeljem. Po štirih razširitvah in predelavah v letih 1926–1928 je postala ena največjih v Evropi in je uspešno služila svojemu namenu vse do leta 1960, ko je pogorela do tal.

Leta 1908 je bila ustanovljena Javna oznamkovalnica za hmelj v Žalcu. Oznamkovanje hmelja tedaj sicer še ni bilo obvezno, vendar pa mu je oznaka »Južnoštajerska dolina« dvignila ugled in ceno. Obvezno oznamkovanje hmelja za izvoz je bilo s predpisi določeno šele leta 1928. Oznamkovalnica je prva leta le malo delovala, šele leta 1926 je bilo signiranih 620 bal. Proti signiranju so bili trgovci, ki jim je prodaja nesigniranega hmelja omogočala mešanje hmelja z raznih območij in s tem večji zaslužek. Z oznako »Južnoštajersko-Savinjska dolina« je bil označen hmelj, pridelan v sodnih okrajih Celje, Vransko, Gornji Grad in Laško.¹⁰

Med prvo svetovno vojno je hmeljarska dejavnost močno upadla. Ponoven zagon je doživela šele leta 1926. Takrat je Hmeljarsko društvo od prvotnih 39 naraslo že na 1673 članov, a se je njihovo število znova zmanjšalo ob katastrofalnem padcu cen hmelja v letih 1929–1931. Šele po odpravi prohibicije na alkohol v Združenih državah Amerike leta 1933 si je hmeljarstvo ponovno opomoglo. Zopet je nastopila konjunktura, ki je trajala do druge svetovne vojne. Leta 1929 je bila cena povprečno 2 dinarja za kilogram, leta 1939 pa se je gibala med 60 in 110 dinarji ter je bila najvišja v stari Jugoslaviji. Čeprav je bila hmeljska trgovina do druge svetovne vojne izrazito komisijska in odvisna od tujih trgovcev, ki so jih v glavnem zastopali domačini, se je hmeljarstvo v tem času razširilo v številne kraje na Štajerskem (na primer na Stranicah so hmelj gojili skoraj na vsaki srednji in večji kmetiji) in Dolenjskem. Žal pa je druga svetovna vojna rast hmeljarstva ponovno zaustavila. Ob začetku vojne je bilo v Savinjski dolini 2650 hektarjev hmeljišč, okupator pa je površino zmanjšal na 640 hektarjev (po nekaterih podatkih sprva 2450 hektarjev nasadov, nato le 637) in je hotel savinjsko hmeljarstvo zatreti, vendar so ljudje sadike skrivali.¹¹

Povojno hmeljarstvo je bilo mnogo bolj načrtno in bolje organizirano. Že junija 1945 je bila v Žalcu ustanovljena Hmeljarska zadruga, ki je morala najprej poskrbeti za prevzem hmelja letnika 1944, nato pa za načrten razvoj hmeljarstva. Poslej je hmelj odkupoval samo Hmezad, država pa je poskrbela za obnovo izvoza, vendar so na prodajo močno vplivale spreminjajoče se zunanje politične razmere. Razvoj

hmeljarstva je narekoval nove, sodobne oblike organiziranosti. Tako je leta 1952 iz nekdanje hmeljarske zadruge nastal Hmezad, združeno trgovsko podjetje Žalec, ki se je posvetilo trgovanju s hmeljem ter nabavi investicijskega in reprodukcijskega materiala. Sočasno so ustanovili Hmeljarski inštitut, ki je prevzel naloge strokovnega usmerjanja in razvoja hmeljarstva ter je z leti prerasel v osrednjo znanstveno-raziskovalno ustanovo te vrste na Slovenskem. Leta 1953 so sodelavci inštituta ustanovili nižjo hmeljarsko šolo v Vrbju, saj se je pokazala potreba po rednem izobraževanju hmeljarjev.¹²

Po drugi svetovni vojni so po večjih krajih nastajale kmetijske zadruge, ki so med letoma 1955 in 1960 zgradile številne zadružne in hmeljarske domove ter sodobne hmeljske sušilnice. Kmetijske zadruge so imele razvito prodajno in hranilniško dejavnost ter močan strojni park s traktorji in strojnimi priključki. Njihov individualni razvoj je leta 1961 omejila združitev v veliko Kmetijsko zadrugo Savinjska dolina. V tem obdobju se je pridelovanje hmelja razširilo tudi na območje Sevnice, Brežic, Šentjerneja, Koroške ter v okolico Maribora in Ormoža, kjer so postavili več zadružnih hmeljskih sušilnic, medtem ko individualno hmeljarstvo nikoli ni doseglo takšnih razsežnosti kot v Spodnji Savinjski dolini.

Po letu 1961 se je začel uveljavljati Kmetijski kombinat Hmezad, ki je z arondacijo do leta 1964 združil agrokompleske žalske občine in jih zasadil s hmeljem. Pretežni del je bil tako v družbenem sektorju delovne organizacije Hmezad Kmetijstvo Žalec, ki je letno pridelala okoli 1400 ton hmelja. Hmeljarji pa so bili združeni v Kmetijski zadrugi Savinjska dolina in so letno pridelali okoli 900 ton hmelja.¹³ Leta 1972 se je v slovenskih hmeljskih nasadih začel širiti nov, na inštitutu vzgojen kultivar aurora, ki se mu je deset let pozneje pridružil še kultivar bobek, nato pa še drugi kultivarji B in C. Po osamosvojitvi Slovenije je leta 1992 nastalo prvo veliko zasebno hmeljarsko posestvo z okoli 130 hektarji hmeljskih nasadov. Družbeno podjetje Hmezad Kmetijstvo Žalec se je preoblikovalo v delniško družbo, ki je leta 1999 doživela stečaj, večino hmeljskih nasadov pa so skupaj s spremljajočimi hmeljarskimi objekti in mehanizacijo pokupili hmeljarji. Leta 2001 je bilo na Hmeljni komisiji vpisano 201 hmeljarsko posestvo in 2058 hektarjev hmeljskih nasadov. Najmanjša skupna površina hmeljskih nasadov pri posameznem hmeljarju je bila okoli 0,3 hektarja, največja pa okoli 140 hektarjev.

Dediščina hmeljarskega gospodarskega prizadevanja

Začetki pridelave in predelave hmelja na kmetijah so bili tehnološko preprosti, zato je bil pridelek

¹⁰ Spletni vir: Fran Roblek, <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/moz-ki-je-sooblikoval-savinjsko-dolino-fran-robek-1865-1953.html> (18. 7. 2017).

¹¹ Orožen, *Preteklost Savinjske doline*, str. 322–415.

¹² Virant, *Pol stoletja*.

¹³ Prav tam.

Patentovane

sušilnice za hmelj

ki so se že več let najboljše obnesle, katere so v Žatecu in Avši v več sto izvodih aprobirane, se stem gospodom hmeljarjem najtoplejše priporočajo. Te sušilnice so zelo po ceni in vzlic temu zelo uporabne, potrebujejo malo kuriva in ni treba zanje novega poslopja, temveč se lahko vzdajajo v že obstoječem. Ogledajo se lahko v Žalcu. Naročbe sprejema imejitelj patenta

GUSTAV HAHN v Avši na Češkem
sedaj v Žalcu, in njegov zastopnik **FRANC VIRANT**
(139) v Žalcu.

*Oglas za nakup Hahnove hmeljske sušilnice
v časniku Domovina leta 1904.*

pogosto slabe kakovosti. Sprva se je hmelj sušil samo s toploto sončnih žarkov na lesah¹⁴ ali celo na rjuhah in plahtah po dvorišču in okoli kozolcev. Tako sušen hmelj se je sicer posušil v nekaj dneh, vendar je izgubil zeleno barvo in postal rumenkasto zelen. Naslednja stopnja sušenja je bila, da so čez dan hmelj sušili na lesah na soncu, čez noč pa so te lese odnesli v sobo z gašperčkom (umetno ustvarjena toplota).¹⁵

Šele knjižica Janeza Hausenbichlerja *Navod o hmeljariji* iz leta 1882 je hmeljarje poučila o vseh postopkih sodobnega gojenja in predelave hmelja. Hausenbichler se je znanja o hmeljarstvu naučil ob stikih s svojim prijateljem Josipom Bilgerjem, ob pogostih potovanjih po Češkem in Nemškem ter ob prebiranju strokovne literature, po kateri je povzel svoje zapise. Med drugim je v poglavju »Kje in kako se hmelj suši?« (str. 14) zapisal, da »hmelj sušimo 1) na zračnih suhih prostorih, 2) na sušilnicah, katere so nalašč za to pripravljene«, in »3) tudi v hiši, kjer peči dobro kurimo«. Za sušenje priporoča suh prostor, npr. pod, podstrešje ali stanovanje, ki pa mora imeti lesena tla in slamnato ali opečno streho. Opečnatih ali kamnitih tal za sušenje ne priporoča, ker pijejo vlago in postopek sušenja podaljšujejo. Spis je pomemben, saj pisec poleg načina sušenja predstavlja tudi mere in materiale za lese, na katerih naj bi sušili hmelj. Določa tudi, kako debela sme biti plast hmelja na lesi, da se lahko čim prej posuši, način obračanja in kako je treba ravnati s sušilnico v času obratovanja. Velikost sušilnice oziroma prostora za sušenje pogojuje s številom hmeljev, ki jih posestnik premore.

Proti koncu 19. stoletja in še pozneje so bile v praksi razširjene različne možnosti sušenja. V tem času so na Češkem že uvajali sušilnice Linhartovega

sistema in leta 1902 so se pojavile tudi v Savinjski dolini, saj večji in naprednejši hmeljarji niso hoteli zaostajati za svetovnim trendom. Linhartove sušilnice so bile primerne za izdelavo v Lorberjevi tovarni. Lastnik tovarne Josef Lorber¹⁶ je bil ključavničar, ki je prišel v Žalec leta 1878 iz Stoperc pri Rogiški Slatini. Sprva je delal v Kočvarjevi kovačnici, kmalu pa si je uredil svojo ključavničarsko delavnico in se takoj vključil v proizvodnjo hmeljskih sušilnic, ki so njegovo ime ponesle celo do Vojvodine. Leta 1903 je Lorber sprejel ponudbo Čeha Gustava Hahna in po njegovih načrtih izdelal 40 sušilnic. S prodajo Hahnovih sušilnic so se zelo trudili, na kar kaže oglas v časopisu *Domovina*.¹⁷

Vendar se Hahnove sušilnice niso obnesle. Lorber je ob tem imel še težave z ogoljufanimi kmeti, zato je sistem Hahnovih sušilnic izboljšal. Mikalo pa ga je tudi izdelovanje Linhartovih sušilnic, ki so bile patentno zaščitene. Kmalu je spoznal, da je zaščiteno samo manjši del sušilnice, zato je pri izdelavi sušilnice ta del izpustil ter razvil svoj tip (gravitacijske) hmeljske sušilnice. O Lorberjevem izumu je v drugem pomembnem priložniku z naslovom *Navodilo k umnemu hmeljarstvu* iz leta 1910, ki ga je izdalo takratno poljedelsko ministrstvo, Julij Olschowy med drugim zapisal: »Neki večji hmeljski producent v Žalcu je izumil za predsušenje svežega hmelja posebno pripravo, katera je prav praktična in vredna, da si jo priskrbi vsak večji hmeljar; gospod izumitelj dal bi si jo pa lahko patentovati.«¹⁸

Takšne sušilnice so se uveljavile po vsej Savinjski dolini. Njihova zmogljivost se je nekoliko izboljšala že pred drugo svetovno vojno, ko so nekateri hmeljarji sušilnice izboljšali z ventilatorji. Večje pozornosti pa so bile sušilnice deležne po vojni. Tako so poskušali kmetje sušiti hmelj npr. z infrardečimi žarki, v svetu pa so se pojavile tudi sušilnice na elektriko in na paro.¹⁹

Danes so v Savinjski dolini razširjene Lorberjeve sušilnice: gravitacijske in tračne. Tračne sušilnice so novejšje in so se razširile šele z uvedbo obiralnih strojev. Na tračni sušilnici se hmelj kontinuirano pomika. Svež hmelj nasipajo v lijak ali pa ga v kombinaciji z obiralnim strojem priključijo na tekoči trak, ki obrani hmelj odvaja od stroja. Na koncu prvega traka pade hmelj na drugi trak, ki se giblje v nasprotno smer. Zrak se ogreva z gorilnikom na nafto ali mazut. Tračne sušilnice so toplotno ekonomične, sušilna doba je

¹⁴ Lese so bile velike 2 m x 1 m. Imele so lesen okvir, čezenj pa je bila napeta juta ali trstika.

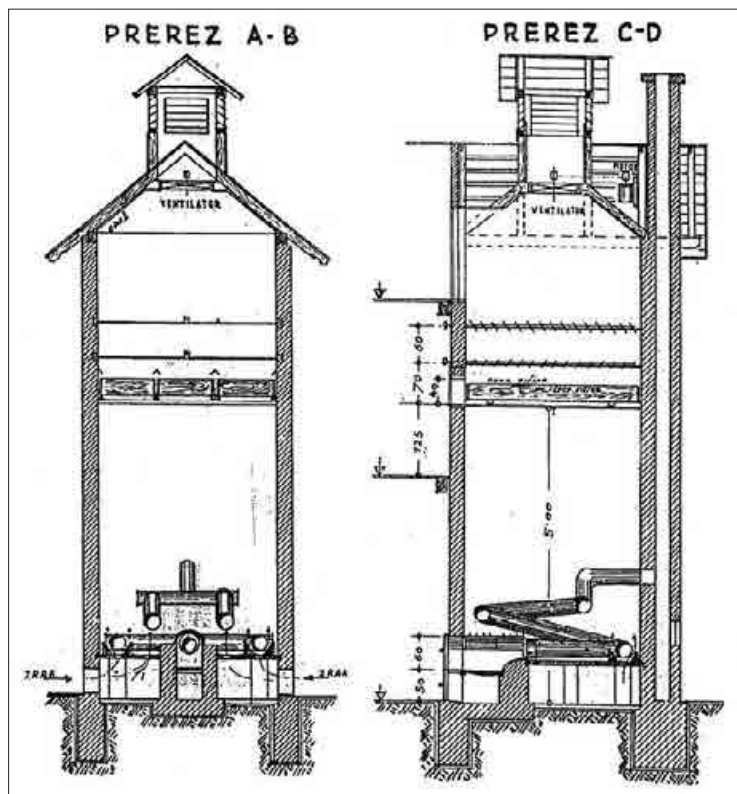
¹⁵ Župevc in Furman, *Hmeljske sušilnice*, str. 15.

¹⁶ Poleg hmeljskih sušilnic je Lorber izdeloval poljedelske stroje, škropilnice, sušilnice za koruzo in žita, sadne mline in stiskalnice. Obrt se je kasneje razvila v tovarno, ki je uspešno obratovala do začetka druge svetovne vojne ter se po njej preimenovala v Ferralit. Tovarniški obrati so bili na dvoriščni strani hiše, ki je sedaj varovana kot kulturna dediščina: Žalec – Hiša Šlandrov trg 3 (EŠD 27398). Glej spletni vir: http://kraji.eu/slovenija/zalec_lorberjeva_hisa/slo#ixzz4pFVbDKXQ.

¹⁷ *Domovina*, 29. 3. 1904, št. 25, str. 113.

¹⁸ Olschowy, *Navodilo k umnemu hmeljarstvu*, str. 48.

¹⁹ Župevc in Furman, *Hmeljske sušilnice*, str. 15.

Lorberjeva (gravitacijska) sušilnica (Župevc in Furman, *Hmeljske sušilnice v Savinjski dolini*, str. 17).

krajša, lahko pa se uporabljajo tudi za sušenje krmnih in zdravilnih rastlin.²⁰

Sušenje hmelja v hmeljskih sušilnicah

Iz Hausenbichlerjevih navodil je mogoče razbrati, da je postopek sušenja trajal od tri do štiri dni. Obrani hmelj je treba zaradi neobstoynosti (vlaga) takoj posušiti. Za sušenje je potrebna predvsem čim večja površina sušilnih les. Na lese je priporočljivo nasuti hmelj do največ 15 cm visoko,²¹ torej nekako štiri mernike zelenega hmelja na m². Če je hmelj naložen preveč na debelo, se topli zrak ne more enakomerno razširiti, vodna para pa ne odvajati. Hmelj se zato suši počasneje in ob kotih ostaja vlažen. Hmelj se tako mora sušiti na prepihu toplega in suhega zraka, vendar pa nikdar v veliki vročini. Če ga sušimo na vlažnem zraku in prehudi vročini, se hitro razmnožijo razne bakterije, eterična olja izhlapijo, poveča se izguba alfa kislin, mehke smole (humulon in lupulin) pa preidejo v trde. Spremeni se barva hmelja in uniči njegova kakovost. Bistvo sušenja je, da se svež zelen storžek posuši na 10–11 % vlage, tako da je obstojen. Temperatura sušilnega zraka ne sme presegati 65 °C.²²

Odvajanje pare iz sušilnice mora potekati čim hitreje. Povprečno iz svežega hmelja pridobimo le do 20 % suhega; to pomeni, da mora izhlapati 200 kg vode, da dobimo 50 kg suhega hmelja, oziroma da se pri tem razvije pare za celih 200 litrov vode.

Ko pride hmelj iz sušilnice, se mora temeljito prezračiti. Posušeni hmelj se namreč hitro zopet navzame vlage iz zraka, in sicer približno 5 kg vode na 100 kg hmelja. Če hmelj ni dovolj prezračen, se ponovno ogreje, razne bakterije in plesni se razmnožijo, vse to pa povzroči, da hmeljske kobule izgubijo pravo barvo in s tem tudi vrednost. Paziti je treba, da zrak ni nasičen s paro iz hlevov in gnojišč. Hmelj se lahko navzame tudi amonijaka, ki je za barvo hmelja zelo nevaren; zelena barva hmelja se namreč pod vplivom amonijaka takoj spremeni v rumeno.²³ Ko je bil hmelj posušeni, so ga basali v vreče, in sicer tako, da je nekdo stal v vreči in tlačil, drugi pa je v vrečo sipal hmelj. Hmelj so kasneje s konji odpeljali v Hmezad, kjer so naredili brikete in jih prodali v pivovarno.²⁴ Prav Lorberjevi izumi so bistveno skrajšali čas sušenja in prispevali k izboljšanju kakovosti pridelka.

²⁰ Prav tam, str. 16.

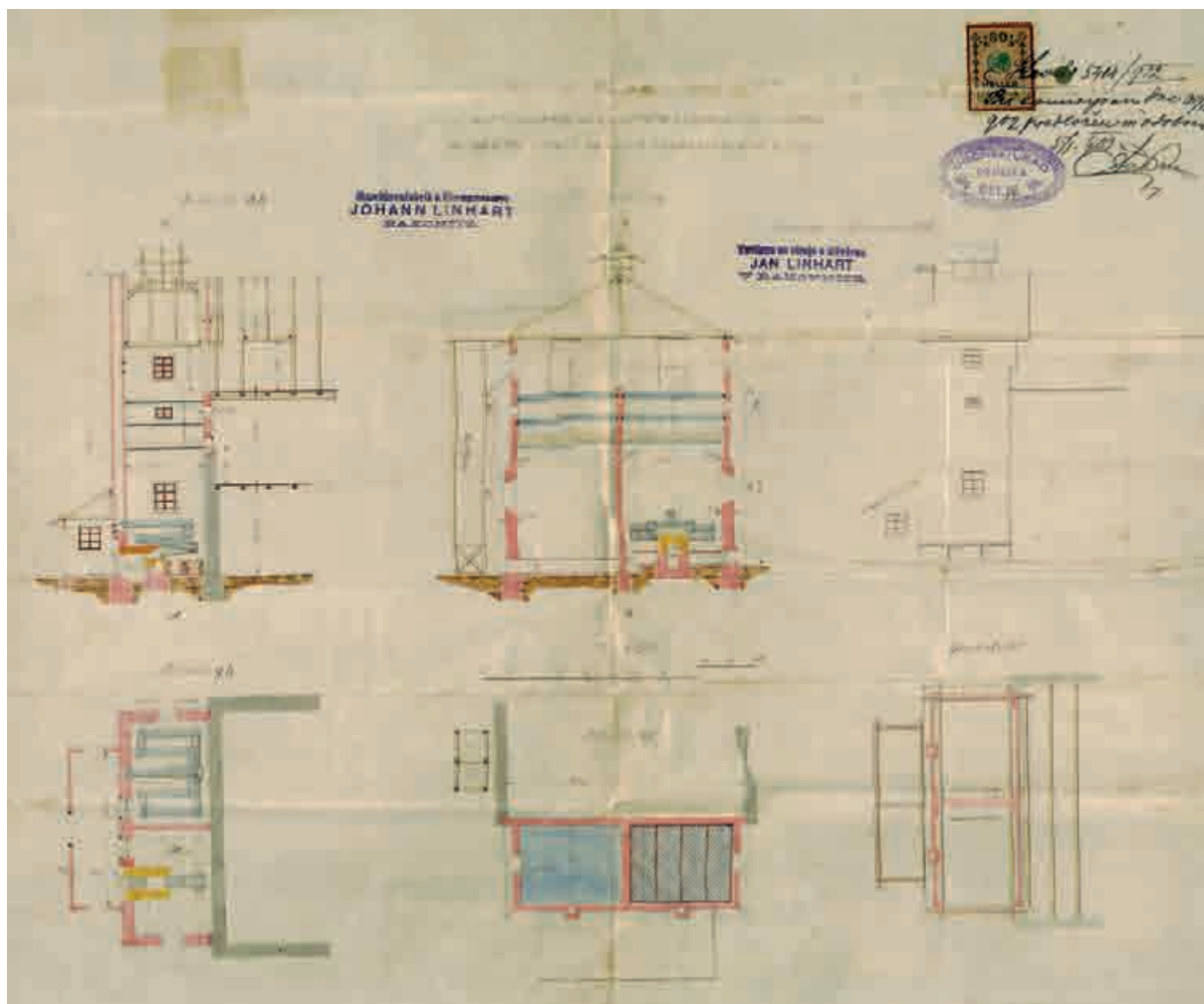
²¹ Po izjavah informatorjev v manjših sušilnicah do 5 cm visoko.

²² V manjših kmečkih sušilnicah je veljalo pravilo, da se hmelj

posuši do 6 % vlažnosti, to traja približno 6 ur pri temperaturi 60 °C. Nato ga je pred basanjem v vreče treba ponovno navlažiti, tako da ima 11 % vlažnosti in se ne drobi.

²³ *Slovenski hmeljar*, O pravilnem sušenju hmelja, str. 8.

²⁴ Novak, *Obdelovanje hmelja nekoč*, str. 6.

*Načrt za Janičevo gospodarsko poslopje s sušilnico iz leta 1902
(SI_ZAC/0025. Gradbene zadeve, Babno, signatura I/5, 1902).*

Gradbena zasnova hmeljskih sušilnic v zasebni in družbeni lasti

Gradbena zasnova sušilnice je v osnovi enaka: tloris je kvadratne ali pravokotne oblike, ima zidan sušilni del – komoro – in skladiščni del, ki je lahko zidan ali lesen. Sušilna komora je ponavadi opečna, v starejših primerih kamnita, medtem ko se betonske izvedbe pojavljajo v novejšem času. Izbira takšnega materiala je potrebna zaradi visokih temperatur zraka v komori in zaradi čim manjših toplotnih izgub. Kurili so v pečeh na drva in kasneje na premog.²⁵

Najstarejše sušilnice na manjših kmetijah so bile po navedbah informatorjev velike le 2 m²–4 m². Imele so dve sušilni lesi in predale na kolesih. Lese, ki so imele prvotno lesen okvir, so lahko izvlekli, da so jih izpraznili. Kmet je sprva nosil hmelj na sušilnico s košem na hrbtu, potem pa so zgradili ročna dvigala. Nato je na zgornjo lesno nasulo sveže nabrani hmelj. Ko

je hmelj nekoliko uvenel, ga je spustil na drugo lesno, od tod pa v predale in ga tu še bolj posušil, zgoraj pa zopet nasul svežega. Ta postopek je ponavljal, dokler ni posušil vsega hmelja.²⁶ Sušilnice z dvema ali tremi lesami so bile razširjene predvsem med manjšimi pridelovalci hmelja, povečini kajžarji in malimi kmeti, ki niso imeli dovolj velikih hmeljišč.

Večje sušilnice imajo sipalne komore (sušilne lese), velike do 25 m². V vsaki komori so dve ali tri sušilne lese, razmik med njimi je 50 do 70 cm. Te lese imajo kovinski okvir in so sestavljene iz segmentov, ki se obračajo in tako spuščajo hmelj z najvišje lese do predalov, ki ležijo najnižje. Predali so največ 1,2 m od talne površine. Z njihovo pomočjo posušen hmelj odstranijo iz sušilne komore. Dvigovanje vročega zraka, ki je potreben za sušenje, je pospeševal vlek, ustvarjen z zračniki ob peči in na vrhu sušilnice.²⁷

Vsaka sušilnica obsega pritličje, nadstropje in

²⁵ Župevc in Furman, *Hmeljske sušilnice*, str. 91.

²⁶ Novak, *Obdelovanje hmelja nekoč*, str. 6.

²⁷ Župevc in Furman, *Hmeljske sušilnice*, str. 91.

podstrešje. V pritličju je v izzidku sušilna komora iz debelejšega zidovja s pečjo in z razpeljanimi cevmi. Ostali del pritličja je pri manjših sušilnicah lesen, izkoriščen kot drvarnica, pri večjih sušilnicah (ki so tudi zidane in ometane) pa so to gospodarska poslopja, kašče, drvarnice itd. V nadstropju je skladišče hmelja. Pri večjih sušilnicah je bilo tu čez zimo shranjeno seno oziroma je bila shramba za razno orodje. V tej etaži so bili tudi predali – »ladlci« – oziroma t. i. izmetalne mreže za izvleko suhega hmelja, ki so ga nato z leseno lopato razgrnili po podu.²⁸

Podstrešje je ponavadi prazno, ponekod imajo na njem shranjene zaboje, s katerimi tovorijo zelen hmelj do najvišje lese (te zaboje – lesen okvir, platneno ali iz vrbovih vej pleteno polnilo – imenujejo »koši«, kot spomin na čas, ko so še zelen hmelj tovorili do vrha sušilnice s koši na ramenih). Na podstrešju je po sredini obvezen prehod za vlačenje »košev«. Na podstrešju najdemo tudi škripec, s pomočjo katerega so dvigali hmelj z dvigalom – »liftom«. Dvigalo je lahko postavljeno v notranjost zgradbe ali ob zunanjo steno. Somerno dvokapno streho, krito z opeko, na večjih sušilnicah razgibavajo odprtine nad sušilnimi komorami – »kukerli«, ki omogočajo kroženje zraka v komori. Enoramne lesene stopnice so notranje in zunanje. Velikokrat so zelo strme, da zavzamejo manj prostora. V številnih primerih se zunanje stopnice v nadstropje nadaljujejo z dolgim pohodnim podestom, ki ima rezljano leseno balkonsko ograjo. Okna, ki zagotavljajo dovolj svetlobe in zadostno zračenje, so ponavadi nezastekljena in imajo polkna.

Tipološka razdelitev hmeljskih sušilnic

Hmeljske sušilnice delimo glede na način sušenja (npr. gravitacijske, tračne, parne ali električne) ali glede na gradbeno zasnovo, pogojeno z družbenim položajem lastnika. Uvedba nove gospodarske panoge – hmeljarstva – je namreč pogojevala nastanek nove tipološke oblike gospodarskih objektov, ki so postali lokalna posebnost Savinjske doline.

Hmeljske sušilnice so tako lahko sestavni del starejših obstoječih gospodarskih poslopij, kašč, svinjakov in kozolcev. Kot že omenjeno, so tak tip sušilnic gradili kmetje z manjšo površino hmelja. Po prvi svetovni vojni, najprej v 20. letih, nato pa še po letu 1933, se je zaradi povečanih potreb po hmelju in izboljšane tehnologije sušenja razširila gradnja hmeljskih sušilnic, ki so se razlikovale tako po velikosti kot po tipu. Samostojno stoječe hmeljske sušilnice, ki so jih največ zgradili med obema vojnama, so prevladovali pri premožnem kmečkem prebivalstvu in plemstvu. Po drugi svetovni vojni, zlasti v drugi polovici 50. let 20. stoletja, so množično gradili večnamenske objekte kmetijskih zadrug.

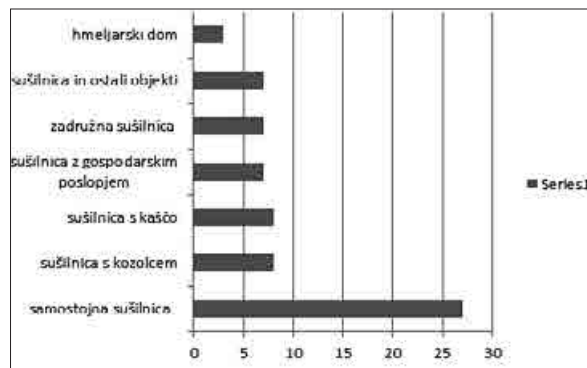
Takšno tipološko razdelitev, ki izhaja iz socialne

strukture kmečkega prebivalstva, potrjujejo izsledki raziskav, na osnovi katerih je nastal pričujoči prispevek. Prvo raziskavo je leta 2006 izvedel Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Na njeni osnovi je pripravil Študijo izvedljivosti projekta za postavitev Ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva,²⁹ ki deluje od leta 2009 in se nahaja v prenovljeni hmeljski sušilnici Inštituta za hmeljarstvo in pivovarstvo v Žalcu. Cilj Ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva je ohranjanje, preučevanje in prezentiranje dediščine hmeljarstva in pivovarstva.

Kot aplikativni del študije o Ekomuzeju je bil leta 2012/2013 izveden projekt Hmeljska pot: Tematski potep po Spodnji Savinjski dolini,³⁰ ki je obsegal pregled terena na območju občin Braslovče, Polzela, Prebold, Tabor, Vransko in Žalec.³¹ Namen projekta, za katerega je dala pobudo Regionalna razvojna agencija Savinja, je bil predstaviti hmeljske sušilnice, primerne za vključitev v tematske poti z izobraževalno-turističnim namenom.

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije Območna enota Celje (dalje: ZVKDS) je tako pripravil elaborat s predstavitevijo hmeljskih sušilnic, Regionalna razvojna agencija Savinja pa je nato glede na lokacijo in soglasje lastnika trasirala pot, po kateri sedaj vsako zadnjo soboto v avgustu tradicionalno poteka hmeljarski pohod.

Izhodišče za pregled obravnavanega območja so bili objekti, varovani v Registru kulturne dediščine (RKD)³² ter v ustreznih planskih dokumentih posameznih občin. V Registru kulturne dediščine je na območju ZVKDS OE Celje vpisanih 68 enot hmelj-

Grafični prikaz tipoloških enot hmeljskih sušilnic
(izdelala: Božena Hostnik).

²⁹ Hazler (ur.), Ekomuzej hmeljarstva in pivovarstva Slovenije.

³⁰ Hostnik (ur.), *Hmeljska pot*.

³¹ Poleg navedenih občin so hmeljske sušilnice na območju OE Celje tudi v občinah Velenje in Šmartno ob Paki, kjer je evidentiranih sedem sušilnic.

³² Register nepremične kulturne dediščine (RKD) je uradna zbirka podatkov o nepremični kulturni dediščini na območju Republike Slovenije. Z vpisom v register dobi vsaka enota evidenčno številko dediščine (EŠD), ki jo uporabljamo v upravnih in strokovnih postopkih varstva kulturne dediščine.

²⁸ Prav tam, str. 15.

*Vebrova sušilnica v Galiciji
(foto: Božena Hostnik, 23. 11. 2011).*

*Sušilnica na domačiji Velika Pirešica 23
(foto: Božena Hostnik, 29. 8. 2017).*

skih sušilnic.³³ Vse sušilnice, vpisane v RKD, imajo lastnosti kulturne dediščine, le Roblekova sušilnica³⁴ stoji na območju kulturnega spomenika.

Raziskava na terenu je odkrila še veliko hmeljskih sušilnic, ki niso vpisane v RKD, saj zaradi gradbenih posegov ali spremenjene namembnosti nimajo lastnosti kulturne dediščine. Raziskava je odkrila tudi nekaj sušilnic, ki so imele lastnosti dediščine in so bile nato dodatno vpisane v RKD.

V nadaljevanju so na kratko predstavljene sušilnice glede na tipološko razdelitev. Primera manjših samostojno stoječih sušilnic, ki imajo lastnosti kulturne dediščine, sta Vebrova sušilnica v Galiciji 66³⁵ in sušilnica v Veliki Pirešici 23.³⁶ Obe sušilnici sta s krajšo fasado potisnjeni v breg. V zidanem sušilnem

³³ V celotnem slovenskem RKD je vpisanih 82 hmeljskih sušilnic.

³⁴ Žalec – Hiša Celjska 6 (EŠD 10427).

³⁵ Galicija – Vebrova sušilnica za hmelj (EŠD 29877). Ena redkih sušilnic, ki je bila leta 2012 obnovljena in ponovno deluje.

³⁶ Velika Pirešica – Sušilnica za hmelj na domačiji Velika Pirešica 23 (EŠD 27272). Sušilnici je bila leta 2008 namenjena rušitev skupaj s celotno domačijo. Takratni investitor je propadel, domačija pa še stoji.

*Sušilnica na domačiji Založe 61
(foto: Božena Hostnik, 31. 7. 2012).*

stolpu, grajenem iz opeke, sta peč na »rore« in sušilnica z ohranjenimi lesami. Leseni del, potisnjen v breg, služi kot skladišče.

Sušilnice so srednje veliki kmetje največkrat postavljali v podaljšku osrednjih gospodarskih poslopij, »marofov«. Prvotnemu gospodarskemu poslopiju so ponavadi dozidali sušilni stolp, notranjost pa preuredili. Ko ni bilo sezone obiranja hmelja, so poslopje uporabljali kot hleve za živali.

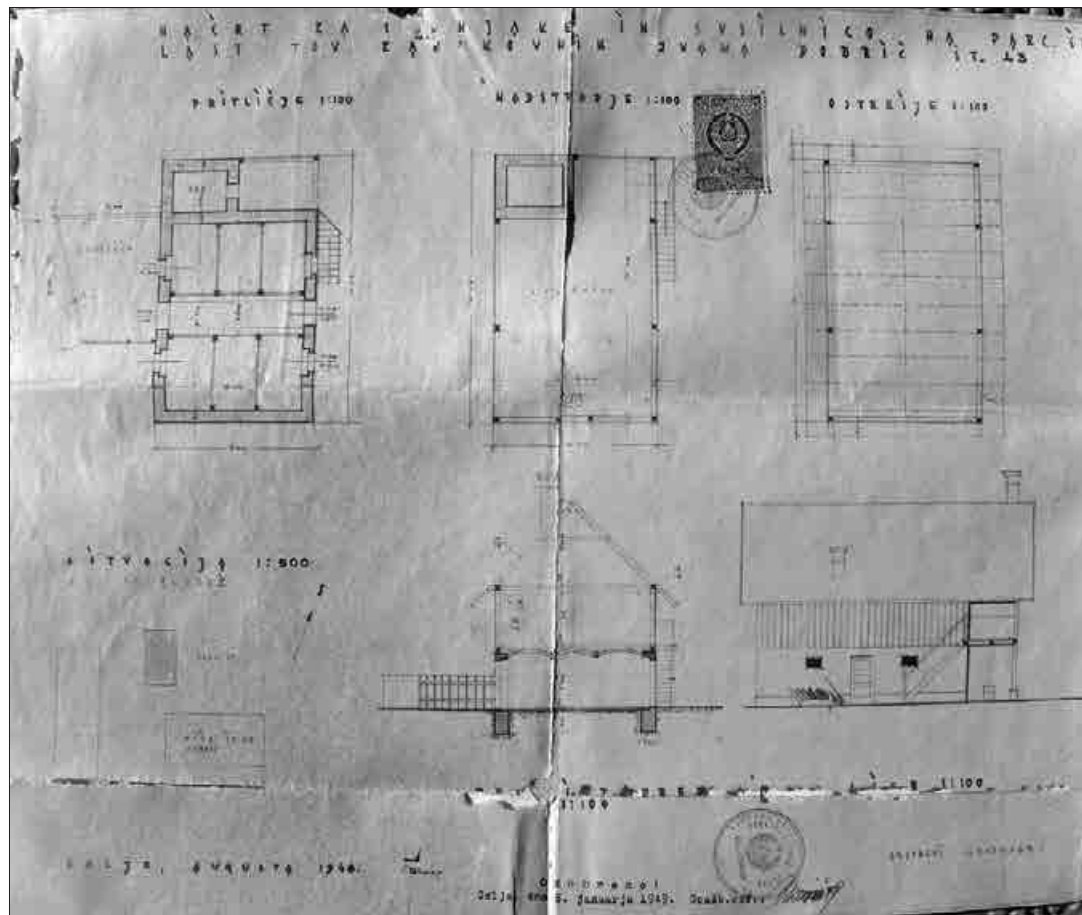
V Založah 61 stoji gospodarsko poslopje s sušilnico za hmelj. Sušilnica »na štiri kvadrate« je delno lesena in delno zidana ter ometana. Poslopje je nadstropno, spodaj so bili nekdaj svinjaki, v notranjosti sušilnega dela pa so še ohranjene lesene lese za sušenje hmelja.

V Podlogu v Savinjski dolini 18³⁷ stoji stegnjena domačija v obliki pritlične zidane hiše, ki se nadaljuje v gospodarsko poslopje, to pa naprej v sušilnico za

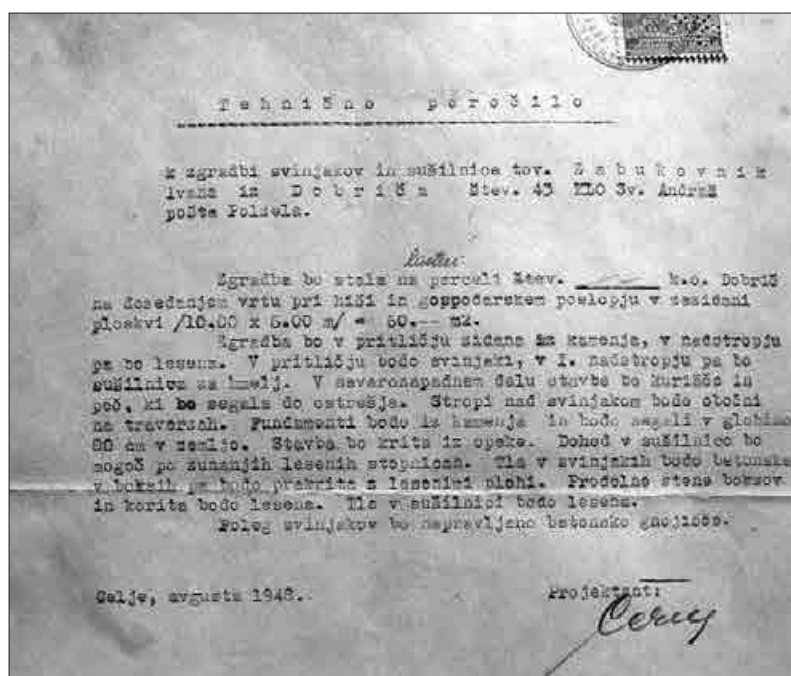

*Stegnjena domačija v Podlogu 18
(foto: Božena Hostnik, 19. 2. 2013).*

³⁷ Podlog v Savinjski dolini – Domačija Podlog v Savinjski dolini 18 (EŠD 27063).

Načrt za svinjak in sušilnico na Štoberjevi domačiji iz leta 1949 (zasebni arhiv družine Meklav).

Tehnično poročilo za gradnjo (zasebni arhiv družine Meklav).

*Sušilnica s kaščo na Brinškovi domačiji
(foto: Božena Hostnik, 5. 8. 2011).*

hmelj, in ki je datirana v 30. leta prejšnjega stoletja. Delovala je do 70. let prejšnjega stoletja.

Ob terenski raziskavi je bil v sklopu sušilnic z gospodarskim poslopjem najden le še en primer obstoječih svinjakov, ki so bili v kombinaciji s hmeljsko sušilnico. Na Štoberjevi domačiji v Dobriču³⁸ stoji sušilnica za hmelj, ki je v pritličju zidana in zgoraj lesena. Ohranjeni so še določeni elementi sušilnice za hmelj, ki od srede 80. let prejšnjega stoletja ni več v uporabi. V pritličnem delu so ohranjeni svinjaki, ki so še v uporabi. Posebna zanimivost je, da lastniki hranijo originalni »načrt za svinjak in sušilnico« iz leta 1949 in vse ostale dokumente za gradnjo.

Poleg gospodarskih poslopij s sušilnico zasledimo tudi kašče s prizidanimi sušilnicami. Kašče na velikih domačijah so bile zidane in na manjših lesene.

Kašča s sušilnico na Brinškovi domačiji v Ločici³⁹ ima na vzhodni fasadi letnico 1901. Predvidoma

*Sušilnica s kaščo na domačiji Dobrič 27
(foto: Božena Hostnik, 19. 2. 2013).*

*Sušilnica s kozolcem na domačiji Dobrič 8
(foto: Božena Hostnik, 19. 2. 2013).*

je to letnica postavitve kašče, h kateri je bila kasneje dozidana sušilnica. Stavba je delno lesena in delno zidana, dostop v sušilnico pa je preko lesenega ganka vzdolž južne fasade nekdanje kašče. Na domačiji zadnjih 15 let nimajo lastnega hmelja, vendar so ga do leta 2012 v manjši meri sušili za soseda. Ohranjeni so tudi preša za hmelj, dvigalo ter stara peč na drva s cevmi »na rore«.

Sušilnica za hmelj na domačiji Dobrič 27⁴⁰ je vrhkletna, delno lesena in delno zidana dvocelična kašča, prizidana ob krajši fasadi. Nad vhodom v kaščo sta vrezana letnica 1831 in neberljiv napis. Sušilnica za hmelj je bila prizidana okoli leta 1937, hmelj pa so sušili do leta 1980. Ohranjene so le še lese. Ob sušilni stolp je prislonjena drvarnica.

Sušilnice so gradili tudi ob kozolcih. Manjša sušilnica za hmelj, ki je pravokotno prislonjena na kozolec na eno okno, stoji na domačiji Dobrič 8. Sušilnica, ki je s sušilnim stolpom postavljena ob breg, je manjših dimenzij ter neometana. Zaradi razgibanega terena je do brane kozolca dostop po leseni brvi.

*Sušilnica s kozolcem na domačiji Polzela 87
(foto: Božena Hostnik, 29. 8. 2017).*

³⁸ Dobrič – Domačija Dobrič 24 (EŠD 9294), domačija je varovana kot kulturni spomenik.

³⁹ Ločica ob Savinji – Brinškova domačija (EŠD 29591).

⁴⁰ Dobrič – Kašča na domačiji Dobrič 27 (EŠD 26918).

*Nekdanji mlin na domačiji Matke 55
(foto: Božena Hostnik, 9. 8. 2012).*

Na obrobju Polzele stoji večja hmeljska sušilnica; iz njene zasnove je razvidno, da je bila postavljena pravokotno na kozolec s tremi okni. Brana kozolca je bila ob postavitvi sušilnice v celoti obita z deskami in namenjena skladiščnemu prostoru. Streha je v obliki črke T, dvokapna in krita z opeko, sušilni stolp pa je ometan. Na južni strani je streha kozolca podaljšana in služi za spravilo kmetijskih strojev.

Poleg dograditve sušilnic raznim gospodarskim poslopjem so ohranjeni tudi primeri, kot npr. na domačiji Matke 55,⁴¹ kjer je bila manjša sušilnica v mlinu. V kleti je bil mlin (sedaj so ostale le zelo slabo ohranjene mlinske naprave), v nadstropju pa mlinarjevo stanovanje. Manjša sušilnica je bila na severni strani mlina. Zanimivost mlina je slabo vidna letnica 1776 na lesenem kletnem portalu.

V Zavrhu pri Galiciji 15⁴² je bila hmeljska sušilnica v podaljšku mizarško-kolarske delavnice. Na domačiji je bila v preteklosti gostilna, hmeljarstvo pa

*Sušilnica v podaljšku mizarško-kolarske delavnice
(foto: Božena Hostnik, 20. 2. 2013).*

*Samostojno stoječa Barbenkova sušilnica
(foto: Božena Hostnik, 31. 7. 2012).*

je bilo le obstranska dejavnost, zato niso zgradili samostojno stoječe sušilnice, ampak so jo le dogradili k že obstoječi delavnici.

Kot že omenjeno, so veliki kmetje in veleposestniki postavljali samostojno stoječe sušilnice z velikimi shrambnimi prostori.⁴³ Primeri takšnih sušilnic so po celotni Spodnji Savinjski dolini.

Na Barbenkovi domačiji⁴⁴ je sušilnica za hmelj delno lesena, delno zidana nadstropna stavba podolžnega tlorisa. Ohranjeno je avtentično leseno stavbno pohištvo. Na portalu stranskih vrat najdemo letnico postavitve 1926. Dvokapna streha je krita z bobrovcem. Sušilnica danes ni več v rabi, s hmeljarstvom so se na domačiji ukvarjali do leta 1993. V dobro vzdrževani notranjščini je ohranjen starejši tip les za sušenje hmelja.

Na Hamotovi domačiji v Kapli⁴⁵ je sušilnica za hmelj v celoti zidana in ometana. Na zahodni strani

*Samostojno stoječa Hamotova sušilnica
(foto: Božena Hostnik, 7. 12. 2009).*

⁴¹ Matke – Mlin na domačiji Matke 55 (EŠD 25155).

⁴² Zavrh pri Galiciji – Domačija Zavrh pri Galiciji 15 (EŠD 27259).

⁴³ V RKD je vpisanih 27 samostojno stoječih sušilnic.

⁴⁴ Ločica ob Šavinji – Domačija Ločica ob Šavinji 11 (EŠD 27031).

⁴⁵ Kapla – Domačija Kapla 58 (EŠD 24356).

*Nekdanja Cukaletova sušilnica
foto: Božena Hostnik, 10. 5. 2010).*

ima kasneje dograjen kozolec na dve okni. Fasadni omet na sušilnici je členjen z okenskimi obrobami in mejnim zidcem. V notranjosti so ohranjene železne lese za sušenje hmelja.

Med sušilnicami po svoji bogato dekorirani fasadi posebej izstopa samostojno stoječa sušilnica v Ojstriški vasi, na nekdanji Cukaletovi domačiji,⁴⁶ ki je bila v lasti velikega kmeta in gostilničarja. Dvonedrorna sušilnica ima južno simetrično zasnovano fasado, okrašeno s kakovostnimi arhitekturnimi detajli. Žal je ohranjena le še zunanja podoba. Sušilnice ni več v poslopju od 90. let prejšnjega stoletja.

Večje samostojno stoječe hmeljske sušilnice, ki so jih gradili veliki kmetje in veleposestniki, so se v času po odprodaji hmelja uporabljale za zabavne in kulturne prireditve. V njih so razna društva zlasti pred drugo svetovno vojno uprizarjala gledališke igre, prirejali so miklavževanja, maškarade ter druge prireditve družabnega, društvenega in političnega značaja. Takšni večnamenski sušilnici so v medvojnem obdobju zgradili Roblekovi⁴⁷ in Petričkovi v Žalcu. Še danes sta dobro ohranjeni, čeprav sta že vrsto let brez ustrezne namembnosti.

Zadružne sušilnice

Sredi 60. let prejšnjega stoletja se je pojavil trend gradnje zadružnih sušilnic, v katerih so bili združeni manjši pridelovalci hmelja. Predvsem kmetje, ki so imeli do npr. 2 ha hmeljskih površin, so v 70. letih prejšnjega stoletja zaradi vedno slabšega dohodka dejavnost opustili, večji kmetje pa so se združevali v zadružnih sušilnicah, ki so imele največji obseg delovanja v 90. letih prejšnjega stoletja.

*Zadružna sušilnica v Dobriču
(foto: Božena Hostnik, 29. 8. 2017).*

*Zadružna sušilnica v Podvinu
(foto: Božena Hostnik, 29. 8. 2017).*

Primeri varovanih zadružnih sušilnic sta v Dobriču in Podvinu pri Polzeli.⁴⁸ Posebej zanimiva je zadružna sušilnica v Dobriču. Zgrajena je bila sredi 60. let 20. stoletja. Delovala je do leta 2004, danes pa so v večnadstropni, delno zidani in delno leseni stavbi s sušilnim stolpom še vedno ohranjeni stroji in predmeti, povezani s hmeljarstvom – pravi muzej »in situ«, ki ga je treba le aktivirati.

Zadružna sušilnica za hmelj v Podvinu je bila zgrajena leta 1958, hmelj pa so v njej sušili do leta 2002. Delno zidana in delno lesena nadstropna stavba s sušilnim stolpom je primer večjega objekta iz obdobja vzpona hmeljarske proizvodnje v Spodnji Savinjski dolini. Ohranjene so še lese, kurišče in nekatera orodja. Žal je okolica sedaj neprimerno namenjena kot skladišče in parkirišče za tovornjake.

⁴⁶ Ojstriška vas – Sušilnica za hmelj na domačiji Ojstriška vas 24 (EŠD 24465).

⁴⁷ Roblekova sušilnica stoji na vplivnem območju kulturnega spomenika: Žalec – Hiša Celjska 6 (EŠD 10427).

⁴⁸ Dobrič – Zadružna sušilnica za hmelj (EŠD 26919) in Podvin pri Polzeli – Zadružna sušilnica za hmelj (EŠD 27067).

Upodobitev hmeljevske v sgraffito tehniki na hmeljarskem domu v Petrovčah (foto: Božena Hostnik, 24. 8. 2017).

Hmeljarski dom v Grajski vasi (foto: Božena Hostnik, 2. 7. 2012).

Zadružni in hmeljarski domovi

Po drugi svetovni vojni, ko je zaživel kmetijski zadružništvo, so takratne samostojne kmetijske zadruge v vseh večjih krajih zgradile velike zadružne oziroma hmeljarske domove. Največ so jih zgradili med letoma 1955 in 1960 ter so bili med največjimi stavbami v kraju. Vhodna pročelja so okrasili s poslikavami, plitkimi izstopajočimi reliefi ali z risbami v sgraffito tehniki,⁴⁹ ki so se navezovala na tematiko hmeljarstva, in z obvezno letnico gradnje.⁵⁰

V RKD sta z lastnostmi kulturne dediščine navedena hmeljarska domova v Grajski vasi in Šempetru.⁵¹ Nanju se je prenesla večnamenskost predvojnih velikih sušilnic in dejavnost so celo razširili: pod isto streho so združili poslovne prostore zadrug, prostore za prodajo zaščitnih sredstev rastlin in živalskih krmil, hmeljske sušilnice s prostornimi skladišči oziroma dvoranami, stolpe *z aufcugi* (dvigali) za transport hmelja do sušilnih les, stanovanja zadružnih upravnikov in drugih uslužbencev zadruge ter družabne prostore, t. i. klubske sobe, kjer so uredili krajevne knjižnice in namestili prve črno-bele televizorje. Klubske sobe so bile namenjene sestankovanju zadružnikov in delovanju različnih družbenopolitičnih organizacij, od članov krajevne organizacije zveze borcev, krajevne SZDL, osnovne organizacije socialistične mladine, članov zveze komunistov, društva prijateljev mladine, Rdečega križa idr.

V dvoranah so po odprodaji hmelja v zimsko-pomladni sezoni prirejali proslave ob dnevu republike, 29. novembra, in dnevu žena, 8. marca, kjer je s pro-

gramom (recitacije, krajše igre, skeči, zborovsko petje, glasbeni vložki in podobno) nastopala osnovnošolska mladina, in zabavne prireditve, kot so silvestrovanje, maškarade ter mladinske in gasilske veselice. Prireditve so se praviloma zaključile z zabavo in živo glasbo s plesom. Ponujali so tudi hrano: do začetka 80. let praviloma samo kranjske klobase s kruhom in gorčico, pecivo, ki so ga napekle vaške gospodinje, ter alkoholno in brezalkoholno pijačo. Ponekod, na primer v Preboldu, so v dvorani redno predvajali celovečerne filme, drugod (Gomilsko) pa so le občasno pripravili predavanja z barvnimi diapozitivi.

Z združitvijo krajevnih zadrug v veliko Kmetijsko zadrugo Savinjska dolina se je s centralizacijo poslovanja sicer zmanjšala avtonomnost zadrug in novonastalih obratov, ki so formalno in organizacijsko večkrat menjali svoj ustroj, v glavnem pa so delovali v korist kmetov zadružnikov oziroma kmetov kooperantov. Vsebinsko se namembnost zadružnih in hmeljarskih domov ni bistveno spremenila, le smi-

Hmeljarski dom v Šempetru v Savinjski dolini (foto: Božena Hostnik, 28. 6. 2012).

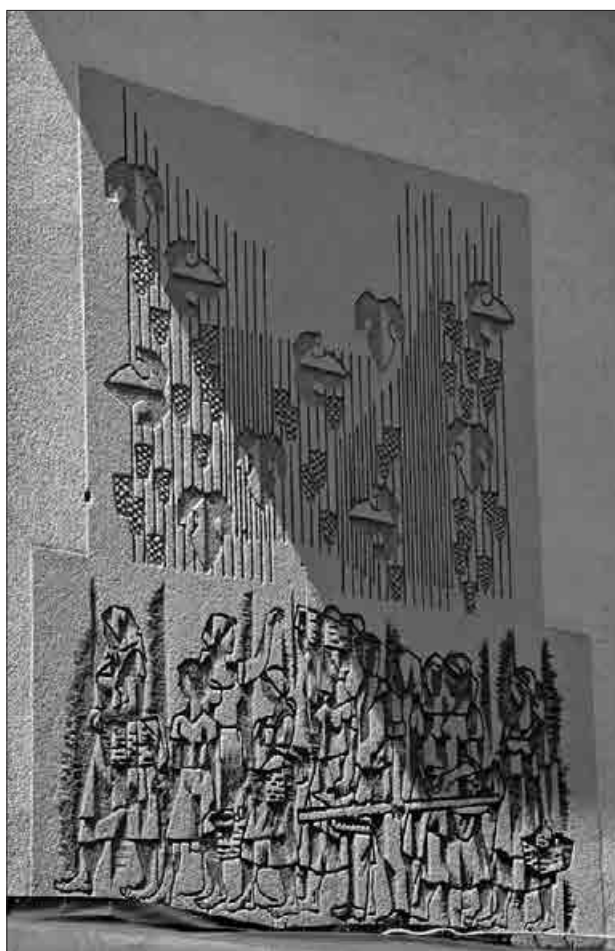
⁴⁹ Sgraffito ali vrezanka je zidana slikarska tehnika, pri kateri kompozicijo vrezujemo v eno ali več plasti ometa.

⁵⁰ Podobe, izdelane v sgraffito tehniki, najdemo na hmeljarskih domovih na Gomilskem, v Petrovčah, Preboldu, Šempetru, Grajski vasi, Trnavi, na Vranskem in v Žalcu.

⁵¹ Grajska vas – Hmeljarski dom (EŠD 20254) in Šempeter v Savinjski dolini – Vaško jedro/Hmeljarski dom (EŠD 27101).

Reliefno izstopajoči list hmelja na hmeljarskem domu v Šempetru (foto: Božena Hostnik, 29. 8. 2017).

Obiralci hmelja na hmeljarskem domu v Trnavi (foto: Božena Hostnik, 24. 8. 2017).

sel za redno vzdrževanje objektov in odnos do t. i. družbene lastnine se je občutno zmanjšal.

Zaključek

Vse do nedavna je hmeljarstvo kmetom omogočalo kakovostno življenje in pridobivanje materialnih vrednosti, o katerih so lahko v drugih pokrajinah le sanjali. Razvito hmeljarstvo je sprožilo tudi proces hitrejšega razkroja tradicionalnih oblik gospodarstva in kmetijstva ter vplivalo na splošni kulturni razvoj območja. Zato je hmeljarstvo v svoji več kot stoletni zgodovini uvajalo spremembe na področju kmetijstva, vinogradništva, gospodarstva, obrti in prehrane ter vplivalo na socialno in duhovno življenje nosilcev te dejavnosti. V dolino so bile uvedene nove in specifične kulturne oblike in vrednote, ki jih v drugih kulturnih okoljih ni mogoče zaslediti. Zato je bil namen raziskave predvsem ta, da se dokumentira in ohrani čim več s hmeljarstvom povezanih pojavov tako v snovni kot nesnovni obliki.

Iz leta v leto je vse manj prepoznavnih sušilnih stolpov vgrajenih ob savinjske »marofe«, kozolce, kašče in celo hiše; vse manj je tudi namensko grajenih samostojnih sušilnic, ki so bile ponos velikih kmetij, nekdanjih kmetijskih zadrug in strojnih skupnosti.

Dejavnost se je v zadnjih tridesetih letih tehnološko tako izpopolnila, da je preprosto izločila in zavrgla neracionalne in zastarele postopke obdelave in pridelave ter s tem vrsto predmetov, ki imajo danes že visoko vrednost kulturne dediščine. Hmeljske sušilnice, ki so ostale in še delujejo, so se prilagodile novim načinom gospodarjenja. Današnje hmeljarstvo v Spodnji Savinjski dolini je že vrsto let na ravni tehnološko visoko razvite kmetijske dejavnosti. Zato je fizično ogrožen dovršen del opuščenih hmeljarskih obratov, objektov, strojev in naprav, ki ne morejo biti več vključeni v sodobno proizvodnjo hmelja.

Ogroženost objektov nakazuje tudi podatek, da je bilo od leta 2001 do 2008, ko je potekalo evidentiranje kulturne dediščine v Savinjski dolini, evidentiranih 68 objektov za sušenje hmelja, ki so imeli lastnosti kulturne dediščine. Leta 2012 in 2013, ko je potekala raziskava sušilnic za izvedbo tematskih poti, pa smo ugotovili, da je 12 sušilnic porušenih, za 22 sušilnic pa je bil zaradi slabega gradbenega stanja, neprimerne prenove ali neprimerne nove namembnosti izveden izbris iz RKD.

Pa vendar je večina te dediščine še vedno živo v spominu Savinjčanov, ki so dejavnost doživljali neposredno ali posredno. Večina današnjega prebivalstva srednjih let je še ročno obirala hmelj in že v otroških letih spoznavala to »najdragocenejšo rožo« na svetu. Tradicionalni pohod po Hmeljski poti pa z raznimi prireditvami ponovno oživlja tradicijo hmeljarstva.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ZAC – Zgodovinski arhiv Celje
SI_ZAC/0025, Občina Celje-okolica 1820–1935.

ZVKDS, OE Celje – Zavod za varstvo kulturne dediščine
Arhivska dokumentacija (elaborati NC 426/97/98, NC 474/99, NC 102/81, NC 221/87, NC 430/98, NC 424/97, NC 403/96).
Fototeka.

ČASOPISI

Domovina, 1904.
Slovenski hmeljar, 1940.

LITERATURA

- Baš, Angelos: Obiranje hmelja na kmečkih posestvih v Savinjski dolini. *Slovenski etnograf* 40/41, 1970/71, str. 71–98.
- Baš, Franjo: Hmeljarstvo v Savinjski dolini. *Geografski vestnik* 1, 1925, str. 42.
- Četina, Lojze: Obiranje hmelja s strojem. *Celjski zbornik*, 7, 1962, str. 117–130.
- Hostnik, Božena (ur.): *Hmeljska pot. Tematski potep po Spodnji Savinjski dolini (elaborat)*. Celje: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Celje, 2013.
- Leksikon Cankarjeve založbe* (Likovna umetnost, sgraffito). Ljubljana, 1979, str. 231.
- Olschowy, Julij: *Navodilo k umnemu hmeljarstvu. 1. in 2. del. Obdelovanje in spravljanje hmelja ter nadaljnje ravnanje z njim*. Dunaj, 1910.
- Orožen, Janko: Pomembnejše savinjske kulturne osebnosti. *Savinjski zbornik* 2 (ur. Dane Debič in dr.). Celje, 1965, str. 416–429.
- Orožen, Janko: Preteklost Savinjske doline od davnih do današnjih dni. *Savinjski zbornik* 2 (ur. Dane Debič in dr.). Celje, 1965, str. 322–415.
- Ožir, Špela: Po blišču le še Hmezadovo pogorišče. *Novi tednik*, št. 14, leto 68, 2013, str. 35.
- Virant, Mojca: *Pol stoletja hrama zelene učenosti. Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo Žalec praznuje petdesetletnico*. Žalec: Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo, 2002.
- Župevc, Meta in Gorazd Furman: *Hmeljske sušilnice v Savinjski dolini*. Raziskovalna naloga. Celje, Srednja tehniška šola Celje, 1992.

SPLETNI VIRI

Roblek, Fran

<https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/moz-ki-je-sooblikoval-savinjsko-dolino-fran-roblek-1865-1953.html> (18. 7. 2017).

Hazler, Vito (ur.): Ekomuzej hmeljarstva in pivovarstva Slovenije

http://etnologija.etnoinfolab.org/dokumenti/73/2/2011/EKOMUZEJ_HMELJARSTVA_IN_PIVOVARSTVA_SLOVENIJE_2147.pdf (18. 7. 2017).

Hmeljarstvo

<http://www.td-sempeter.si/sl/narava/hmeljarstvo> (17. 7. 2017).

Hmezadova stolpnica

<http://www.vtvstudio.com/v-zalcu-razstava-natečajnih-resitev-za-stolpnico-export-import/> (25. 8. 2017).

Hausenbichler, Janez

<http://www.celjskozasavski.si/osebe/hausenbichler-janez/114/> (18. 7. 2017).

Lorber, Josip

http://krajci.eu/slovenija/zalec_lorberjeva_hisa/slo#ixzz4pFVbDKXQ (18. 7. 2017).

Majer, Dušica (ur.): Priročnik za hmeljarje, *Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo Žalec*, 2002

http://www.ihps.si/wp-content/uploads/2016/08/hmeljarski_prirocnik_2002.pdf (18. 7. 2017).

Novak, Mateja: Obdelovanje hmelja nekoč, raziskovalna naloga, Osnovna šola Braslovče, 2009/2010

www.td-sempeter.si/file_download/7/obiranje_hmelja_nekoc+2.pdf (17. 7. 2017).

Register kulturne dediščine

<http://rkd.situla.org/> in <http://giskds.situla.org/evrd/> (6. 9. 2017).

Strokovne zasnove varstva kulturne dediščine na območju občine Žalec, Celje 2008

http://giskd2s.situla.org/evrdd/SZ/eVRD_SZ_Zalec_2008_02_00.pdf (6. 9. 2017).

TERENSKI ZAPISKI

Hazler, Vito: TZ (terenski zapiski Grajska vas), 1965.

Hazler, Vito: TZ (terenski zapiski Ponikva pri Žalcu), 2017.

SUMMARY

Oast houses in the Lower Savinja Valley

The contribution regarding oast houses draws on two studies of hop-growing that were conducted in the Lower Savinja Valley. The first study was carried out in 2006 by the Department of Ethnology and Cultural Anthropology of the Faculty of Arts, Ljubljana and provided the basis of the Feasibility Study for the Project of Setting up an Eco-Museum of Hop-Growing and Brewing Industry in Žalec, which has been in operation since 2009. The aim of the said eco-museum is to conserve, study and present the heritage of hop-growing and brewery. The eco-museum was “upgraded” in 2012/13 with the project “Hop Path: A Thematic Hike along the Lower Savinja Valley”, which included a terrain survey in the area of the municipalities of Braslovče, Polzela, Prebold, Tabor, Vransko, and Žalec. The project aimed to present oast houses suitable for incorporation into thematic paths for educational and tourism purposes.

The authors first present a historical overview of hop-growing, the drying procedure, the design of oast houses, and the problem concerning the origins of hop-growing in the Lower Savinja Valley, and continue with the presentation of the typological forms of oast houses.

The introduction of the new industry – hop-growing also required the adaptation of agricultural buildings intended for hop production and drying. The said process gave rise to specific typological forms of adapted and original agricultural buildings that have left a recognisable mark on the Lower Savinja Valley. The typological classification as has emerged from the social composition of the rural population is also corroborated by research findings on which the contribution at hand has drawn.

Oast houses may be divided by the method of drying (e.g. gravitational, track, steam or electric) or by the type of the construction of oast houses, which was determined by the social status of their owners. Oast houses could thus be an integral part of older, existing agricultural buildings, granaries, pigsties, hayracks, as well as other buildings and facilities (houses, mills, workshops, etc.). Two facilities are presented to exemplify each typological form. Owners of smaller hop fields built small stand-alone oast houses or integrated them into the existing agricultural buildings, granaries, hayracks and also pigsties.

Between the First and Second World War, the increased demand for hops and the improved drying technology enabled a surge in the construction of oast houses along the entire valley. Wealthier farm-

ers and nobility built stand-alone oast houses, which often housed social events outside the hops season.

After the Second World War, when farmers began to organise themselves in cooperatives, followed the period of mass constructions of multi-purpose cooperative or hop-growers' homes. The majority were built between 1955 and 1960. The same building usually housed the business premises of cooperatives, oast houses with spacious storage facilities, farmers' shops, and residences of cooperative administrators. After the hops were sold in the winter-spring season, the halls were used to hold various kinds of events, celebrations, festivities, and in some

places also cinema events and live music. The mid-1960s saw the emerging trend of cooperative oast houses, which brought together farmers with smaller hop fields; this kind of oast houses recorded the largest scope of operations during the 1990s.

Current hop-growers are independent farmers with large hop-growing areas and completely automatized production of hops. Former oast houses that have fallen into disuse due to modernized technology, however, remained scattered along the entire valley, serving as a reminder of the old ways of living and hop production.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 627.51(497.431)(091)

Prejeto: 11. 9. 2017

Matija Zorn

doc. dr., Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Geografski inštitut Antona Melika, Gosposka ulica 13, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: matija.zorn@zrc-sazu.si

Poplave – stalnica v Spodnji Savinjski dolini

IZVLEČEK

Poplave sodijo med pogostejše naravne nesreče v Sloveniji ter po povzročeni škodi zaostajajo le za sušo in točo. V Savinjski statistični regiji so zgolj v obdobju 1992–2008 povzročile za skoraj sto milijonov evrov neposredne škode oziroma okrog tretjino vse škode zaradi poplav v državi v tem obdobju. Poplave v Savinjski dolini leta 1990 z več kot pol milijarde evrov škode veljajo za najdražjo naravno nesrečo pri nas. Članek predstavlja predvsem poplavna območja v Spodnji Savinjski dolini, približno na območju med Sotesko in Celjem. V zgodovinskih virih lahko poplavam na tem območju sledimo od rimskih časov, poročila pa se gostijo, čim bližje smo sodobnosti. Analiza poplav leta 1954 v Celju in okolici velja za začetek celovitejšega preučevanja naravnih nesreč pri nas.

KLJUČNE BESEDE

naravne nesreče, poplave, ogroženost, regulacije, okoljska zgodovina, Spodnja Savinjska dolina

ABSTRACT

FLOODS – A PERMANENT FEATURE IN THE LOWER SAVINJA VALLEY

Floods are among the most frequently recurring natural disasters in Slovenia and the damage they leave in their wake is second only to that caused by draught and hail. In the period 1992–2008 alone, floods in the Savinja Statistical Region caused direct damage of nearly 100 million euros or around one third of damage caused by floods across the entire country in the same period. Floods that hit the Savinja Valley in 1990 and caused more than one half a billion euros worth of damage are considered the costliest natural disaster in Slovenia. The article focuses on flood-risk areas in the Lower Savinja Valley, extending roughly between Soteska and Celje. Floods in this area are mentioned in historical sources ever since the Roman times, with the frequency of reports increasing into the contemporary period. The analysis of floods that occurred in Celje and its surroundings in 1954 marks the beginning of more comprehensive investigations into natural disasters in Slovenia.

KEY WORDS

natural disasters, floods, risk, regulations, environmental history, Lower Savinja Valley

Uvod

Dolino ob reki Savinji sestavljajo tri pokrajinske enote: Zgornja Savinjska dolina, Spodnja Savinjska dolina ter dolina med Celjem in Zidanim Mostom.¹ Poplavno je ogrožena vsa Savinjska dolina.² »... *Grozljiv je prizor, ko se sicer čudovita alpska reka spremeni v deročje vodovje ter ruši in poplavlja vse, kar je v njenem dosegu ... Pri vseh naseljih na njenih obrežjih je moč najti oznake, do kam je določenega dne segala njena gladina ...*«.³ Zgolj v 20. stoletju so bile ob Savinji večje poplave v letih 1901, 1906, 1910, 1923, 1926, 1933, 1954, 1964, 1975, 1980, 1990, 1994 in 1998. Po vsaki je bil na razpolago državni denar, s katerim so želeli doseči večjo poplavno varnost.⁴

V porečju Savinje je poplavno ogroženih 52 km² urbanih zemljišč, na katerih živi več kot 21.000 prebivalcev. Poseljenih je kar 15 % vseh poplavnih območij, pri posameznih naseljih pa poplave ogrožajo od 35 do 95 % površine naselja. Ob poplavah leta 1990 je bilo poplavljenega 95 % Celja in 66 % Laškega.⁵

V članku se osredotočamo predvsem na poplavna območja v Spodnji Savinjski dolini, tj. na ravnico ob Savinji in njenih pritokih med Sotesko (pri Letušu) in Celjem.⁶

Poplave sodijo med pogostejše naravne nesreče v Sloveniji⁷ ter po povzročeni škodi zaostajajo le za sušo in točo.⁸ V Savinjski statistični regiji so zgolj v obdobju 1992–2008 povzročile za skoraj sto milijonov evrov neposredne škode oziroma okrog tretjino vse škode zaradi poplav v državi v tem obdobju.⁹ Poplave v Savinjski dolini leta 1990 z več kot pol milijarde evrov škode pa še vedno veljajo za najdražjo naravno nesrečo pri nas.¹⁰ Dolinsko dno ob Savinji tako sodi med bolj poplavno ogrožena v državi.

Poplave, »redno ali občasno razlitje vode iz prenapolnjene rečne struge, jezerske kotanje, morja«,¹¹ so naravni pojav, ki človeštvo spremlja že od nekdaj in ga bo tudi v prihodnje. »Še več, pričakovati je še pogostejše in obsežnejše ...«,¹² povezane s podnebnimi spremembami ter neodgovornim poseganjem v poplavni svet in s tem naravno dinamiko tekočih voda.¹³ Za-

radi intenzivne rabe zemljišč, poselitve in industrializacije smo urbanizirali številne poplavne ravnice,¹⁴ vodotoke ob njih pa regulirali. Pred tem so bile poplavne ravnice »... nekulturni svet ...« in gmajna,¹⁵ kjer so kot raba tal prevladovali grmičevje, gozd (predvsem hrast), pašniki in travniki.¹⁶ Z regulacijami smo krajevno sicer povečali odtok vode, a ogrozili dolvodno ležeča območja, ki tako ob visokih vodah še hitreje prejmejo vodo. Tak primer je tudi Spodnja Savinjska dolina, kjer so s prvimi regulacijami začeli že konec 17. stoletja in s tem povečali dolvodno poplavno ogroženost Celja.¹⁷ Kljub regulacijam se ob poplavah vedno znova pokaže, da poplavne ravnice ob rekah in potokih pripadajo vodi ter da so po svoji funkciji razširjene struge poplavnih voda,¹⁸ za katere v običajnih strugah ni prostora. »Žal« se katastrofalne poplave praviloma pojavljajo redkeje – na nekaj desetletij ali celo stoletij; nezavedanje le še povečuje našo ogroženost,¹⁹ ob dogodku pa smo osupli, češ da »česa takega ne pomnijo niti najstarejši prebivalci.«²⁰

Legra in poplave

Spodnja Savinjska dolina ima z gledišča poplavne ogroženosti neugodno lego. Tu je sotočje rek, ki imajo povirja v različnih submakroregijah²¹ – Savinja v visokogorju, Ložnica, Bolska in Paka v hribovju. Savinja ima pri vodomerni postaji v Nazarjah alpski dežno-snežni pretočni režim, z najvišjimi vodami spomladi in jeseni ter najnižjimi pozimi in poleti. Spomladanski in jesenski višek sta dokaj izenačena. Dežno-snežni pretočni režim je značilen predvsem za hribovja,²² tudi za vodotoka Bolska in Ložnica.²³ Večina vodotokov ima hudourniški značaj.²⁴

V grobem ločimo tri poplavna območja²⁵ – ob Savinji, ob Bolski in ob Ložnici (slika 1). Bolska je desni pritok Savinje, ki izvira pod Trojanami in odmaka najzahodnejši del Spodnje Savinjske doline.

¹ Meze, Savinjska dolina, str. 441. Njen osrednji (zahodno ob Celja) in zahodni del približno sovpadata z mezoregijo Savinjska ravan; Perko, The regionalization, str. 31.

² Za Zgornjo Savinjsko dolino: Meze, Poplavna področja. Za območje Celja: Melik, Povodenj; Aristovnik, *Mesto*. Za območje Laškega: Košak in Fazarinc, Poplavna nevarnost.

³ Potočnik, Savinja, str. 47.

⁴ Prav tam.

⁵ Poplavna problematika.

⁶ Orožen, Preteklost, str. 322; Meze, Savinjska dolina, str. 441.

⁷ Orožen Adamič, *Poplave*; Komac, Natek in Zorn, *Geografski*.

⁸ Zorn in Hrvatini, Škoda, str. 136.

⁹ Ocenjena škoda.

¹⁰ Zorn in Komac, Damage, str. 36.

¹¹ Kladnik, Lovrenčak in Orožen Adamič, *Geografski*, str. 301.

¹² Kolbezen, Predgovor, str. 9.

¹³ Komac, Natek in Zorn, Širjenje; Zorn in Komac, Naravne nesreče.

¹⁴ Poplavna ravnica je »ravnica, ki jo obdobjo poplavi voda« (Kladnik, Lovrenčak in Orožen Adamič, *Geografski*, str. 301).

¹⁵ Orožen, Zgodovina, II, str. 150.

¹⁶ Orožen, Gmajne, str. 153; Natek, Poplavna, str. 12, 57–58, 72.

¹⁷ Primerjaj: Kolbezen, Velike, str. 84.

¹⁸ Natek, Geocological, str. 94.

¹⁹ Komac, Natek in Zorn, *Geografski*, str. 10.

²⁰ Takšen je primer južnega dela Ljubljane. Čeprav so v preteklosti tam že bile večje poplave (v letih 1885, 1888, 1895, 1926, 1933), so ljudje v daljšem obdobju brez njih (približno med letoma 1933 in 2010) nanje »pozabili« (Goluža in Zorn, Spremembe, str. 127), število prebivalcev na tem območju pa se je v tem času povečalo z nekaj tisoč na nekaj deset tisoč (Komac, Natek in Zorn, Širjenje, str. 35).

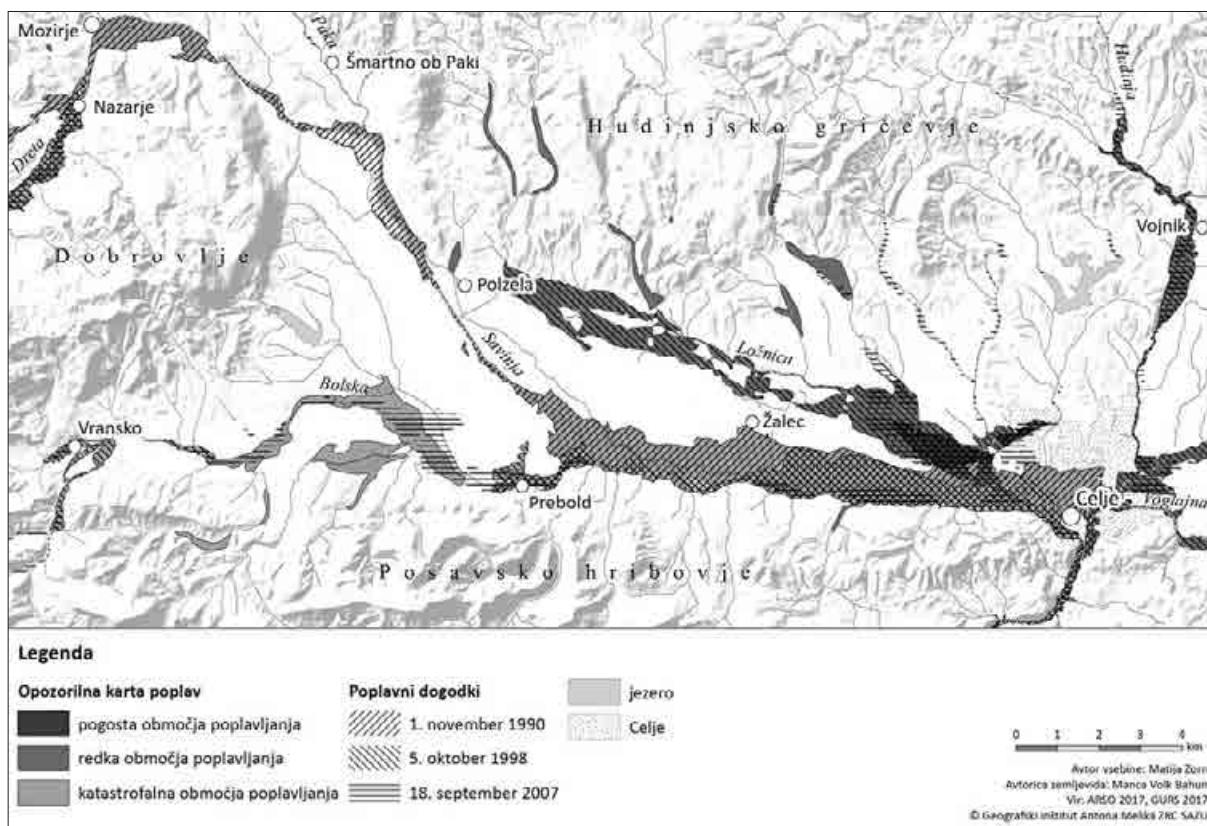
²¹ Perko, The regionalization, str. 29; upoštevajoč celotno Celjsko kotlino Natek (Odprava, str. 67) piše: »... na širšem celjskem območju je ... pomemben hidrogrfski voz, v katerega se stekajo ... hudourniške vode s prostranega alpskega, predalpskega in subpanonskega sveta ...«

²² Frantar in Hrvatini, Pretočni, str. 119.

²³ Prav tam, str. 123; Natek, Savinjska, str. 168.

²⁴ Natek, Savinjska, str. 168.

²⁵ Natek, Poplavna, str. 18–22.

Slika 1: Poplavna ogroženost Spodnje Savinjske doline in območja obsežnejših poplav v letih 1990, 1998 in 2007.

Potok je izrazito hudourniški, k čemur največ prispevata pritoka Motnišnica in Konjščica. »... *Kataster poplavnega področja* [iz petdesetih let 20. stoletja, op. a.] prikazuje okrog 1000 ha zemljišč, ki jih vsako leto preplavlja Bolska in njeni pritoki ...«. ²⁶ Ob pogostih poplavah se vode Bolske razlivajo zlasti ob sotočju z Motnišnico na Ločici pri Vranskem, med Pondorjem in Kaplo ter od Gomilskega dolvodno do izliva v Savinjo. Območje rednih poplav je ostalo v precejšnji meri neposeljeno, pod travniki in njivami, zato takšne poplave v preteklosti niso povzročale večje škode. V zadnjih desetletjih se položaj slabša zaradi vse manj premišljenega širjenja naselij na poplavna območja. Ena bolj očitnih napak je naselje stanovanjskih blokov v Preboldu (Na zelenici), ki so ga v osemdesetih letih prejšnjega stoletja zgradili na poplavni ravnici tik ob desnem bregu Bolske in s tem njeno poplavno območje zožili na manj kot 50 m. Hkrati se na drugem bregu vodotoka z roba terase na poplavno ravnico korak za korakom spuščajo novogradnje v Dolenji vasi. V preteklosti je bilo precej obsežno poplavno območje ob Trnavci, deloma kraškem levem pritoku Bolske izpod Dobrovelj, a so njen pretok regulirali z izgradnjo večnamenskega zadrževalnika pod Žovnekom, imenovanega Žovneško jezero. Hiše

so nepremišljeno zgrajene tudi na poplavni ravnici ob Konjščici, zlasti v spodnjem delu Tabora in v Ojstriški vasi. ²⁷ Za Bolsko so značilne aperiodične poplave, ki se lahko pojavijo v vseh letnih časih, tudi večkrat letno – leta 1994 so poplave po dolini pustošile kar sedemkrat. ²⁸

Na severnem obrobju Spodnje Savinjske doline vzporedno s Savinjo teče vodotok Ložnica, ki zbira vode iz večjega dela Ložniškega gričevja. Ob njej so se v preteklosti pojavljale vsakoletne poplave na okrog 1400 ha, ²⁹ zato so naselja ostala bodisi na južnem robu gričevja ali na višjih terasah. Z obsežnimi regulacijami so obseg poplavnega območja močno zmanjšali (na okrog 550 ha), ³⁰ vendar pa to poplav ni povsem odpravilo. ³¹

Ob sami Savinji je poplavno območje pred regulacijami konec 19. stoletja zajemalo celotno območje od Letuša do Celja ³² (slika 2). To je kljub regulacijam še vedno obsežno (slika 1).

²⁶ Lah, Ureditev, str. 292; Natek konec sedemdesetih let 20. stoletja navaja 800–990 ha (Natek, Poplavna, str. 18).

²⁷ Komac, Natek in Zorn, *Geografski*, str. 109.

²⁸ Natek, *The 1994 summer storm*, str. 196–197.

²⁹ Lah (Ureditev, str. 290) v petdesetih letih 20. stoletja omenja, da »... prikazuje poplavni kataster okrog 2000 ha takega sveta ...«.

³⁰ Natek, *Poplavna*, str. 19.

³¹ Natek, *The 1994 summer storm*, str. 110.

³² Natek, *Poplavna*, str. 20.

Zgodovinske poplave

V literaturi lahko preberemo, da je bila »... prva povodenj tista, ki je okrog leta 270 ... izpodkopala stari breg Savinje in povzročila, da so se zvalili veličastni spomeniki rimskega grobišča v Šempetru v novo strugo ...«. ³³ »... V rimski dobi so morale biti poplave Savinje in njenih pritokov občutne. V celjskih tleh so našli štiri glave rogatega Acheloa, divjega vodnega božanstva, ki z valovi napada okolni svet in ga uničuje. V njem je posebljena neukrotljiva moč neobzdrane reke ...«. ³⁴ Tudi kasneje so obsežne poplave »... v znatni meri pomagale zasipati staro rimsko Celejo in naselja v Spodnji Savinjski dolini. Vendar nimamo za srednji vek o njih nikakih poročil, ampak šele izza konca srednjega veka ...«. ³⁵ »... Valovi, ki so te spomenike zagrnili s prodom, so morali biti sila močni. ... Očitno je bilo v srednjem veku več poplav, ki so Savinjo ... premikale sem in tja ...«. ³⁶

Od konca srednjega veka se začnejo pojavljati »službena poročila«. Leta 1496 (in 1497) je cesar Maksimilijan ukazal, da morajo njegovi podložniki, ki bivajo dve milji okrog Celja, zaradi turške nevarnosti pomagati popravljati zaradi poplave poškodovano obzidje. Leta 1498 je podložnikom, ki bivajo štiri milje okrog Celja, ukazal, da morajo osem dni robotati z namenom, da bo Savinja ostala v svoji strugi. ³⁷

Obsežnejše poplave v naslednjih dveh stoletjih so bile v letih 1550, 1651, 1672, 1677 in 1687. ³⁸ Iz 17. in 18. stoletja so ohranjena poročila, da je Savinja med Šempetrom in Dobrišo vasjo pri Žalcu prestavljala svojo strugo. Ob prestavitvi proti jugu je povzročala zemljiške spore, ob prestavitvi proti severu pa so morali prebivalci Spodnjih Roj in Vrbja zapustiti svoje domove oziroma jih prestaviti na višje ležeča območja. Ogrožene so bile tudi Petrovče. Prestavljanje struge proti severu je ogrožalo tudi glavno prometnico med Ljubljano in Celjem. ³⁹ Cesta je bila zgrajena leta 1727. Ker je bila v nenehni nevarnosti, da jo reka poplavi, je celjski mestni svet državno oblast pogosto pozival, naj zgradi nasipe. ⁴⁰ Prestavljanje struge je lepo vidno na avstrijskih vojaških zemljevidih iz druge polovice 18. in prve polovice 19. stoletja (slika 2). V opisih prve vojaške izmere iz osemdesetih let 18. stoletja je za Savinjo pri Latkovi vasi zapisano, da »... voda poplavi vse do vasi, vendar se vrne nazaj že v 24 urah ...«, ter da so za zagotavljanje prevoznosti

ceste dvignili njen breg. ⁴¹ Le malo dolvodno za vas Sešče pri Preboldu piše, da »... ob veliki količini vode ... reka daleč poplavi ...« ter da »... pri skoraj vsaki poplavi ... spremeni strugo ...«. ⁴² pri vasi Griže pa, da se »... cepi ... na veliko rokavov ...«. ⁴³ Da »... teče po mnogih rokavih ...« ter da se njena »... globina in širina ... močno spreminja glede na dvig in padec vode ...«, pa piše tudi gorvodno pri Malih Braslovčah. ⁴⁴

V 18. in v prvi polovici 19. stoletja so bile večje poplave v letih 1770, 1778, 1789, 1798, 1805, 1807, 1814, 1820, 1824, 1833, 1841 in 1847. ⁴⁵ Do prve svetovne vojne so bile večje poplave še v letih 1850, 1851, 1852, 1867, 1868, 1870, 1876, 1888, 1895, 1899, 1900, 1901, ⁴⁶ 1906 in 1910. ⁴⁷ V zadnjih stoletjih pa so sledile poplave v letih 1923, 1926, 1927, 1930, 1933, ⁴⁸ 1954 ⁴⁹ (slika 3), 1964, 1975, 1980, 1990, ⁵⁰ 1994, 1998, 2005, 2007, ⁵¹ 2010 in 2012. ⁵²

V Kmetijskih in rokodelskih novicah so ob majski poplavi leta 1851 zapisali: »... Nesreča, ktera mesto Celje z njegovo okolico skoraj vsako leto enkrat ali celó dvakrat zadene, je povodinj. Ako le dan in noč dežuje, sicer majhina in pobleвна, Savina silno narase, svoje bregove prestopi, ter se na daleko in široko po celi dolini razlije.« Omenjajo pa tudi vzrok: »... posekanje gozdov. Gore okoli so skoraj vse gole; nobeni gojzadje ... ne na vdol derečih vodá ne zaderžujejo; struga ... Savine in drugih pritokov nabaja od leta do leta od z golih višín nanešeniga peska in kamenja plitveji, torej že majhna deževnica jo kmalo napolni, ter čez bregove posili ...«. ⁵³ To velja tudi danes – z golih zemljišč sta površinski odtok padavin in posledična erozija prsti veliko večja kot na zemljiščih, poraščenih z gozdom. ⁵⁴ Danes velika gozdnatost Slovenije (več kot 60 %) do določene mere ugodno (zaviralno) vpliva na površinski odtok in erozijske procese na pobočjih. ⁵⁵

»... Glavni vzroki povodnji ob Savinji so bili naslednji: hudourniški značaj reke, vijugasta, skoraj ob vsaki večji povodnji hitro se prestavljajoča struga in ogromne

⁴¹ Rajšp in Grabnar, *Slovenija*, str. 109.

⁴² Prav tam, str. 111.

⁴³ Prav tam, str. 112.

⁴⁴ Prav tam, str. 129.

⁴⁵ Orožen, *Preteklost*, str. 388; Orožen, *Zgodovina*, I, str. 583–584.

⁴⁶ Cvirn, *Povodenj*.

⁴⁷ Orožen, *Zgodovina*, II, str. 151; Orožen, *Zgodovinski pregled*, str. 16, 18.

⁴⁸ *Katastrofalne poplave*.

⁴⁹ Melik, *Povodenj*; Kolbezen, *Velike*.

⁵⁰ Glej revijo *Ujma*, 5, 1991.

⁵¹ Fazarinc, *Neurje*.

⁵² Aristovnik, *Mesto*; Cvikl, *Vodarske*, str. 3–7.

⁵³ Novičar, str. 95; tudi v: Orožen, *Zgodovinski pregled*, str. 16.

⁵⁴ Rastje (njegova višina, struktura in razporeditev) deluje kot pomemben filter med padavinami in tlemi. Zmanjšuje moč dežnih kapljic ter količino padavin, ki dosežejo tla. Nasprotno se z goloseki močno zmanjša transpiracija rastlin, poveča se izhlapevanje, predvsem pa se poveča količina padavin, ki neposredno padejo na tla. Ob tem se povečata površinski odtok in erozija prsti (Zorn, *Erozijski*, str. 58).

⁵⁵ Zorn, *Erozijski*, str. 61.

³³ Orožen, *Preteklost*, str. 387; glej tudi Orožen, *Zgodovina*, I, str. 579.

³⁴ Orožen, *Zgodovinski pregled*, str. 15.

³⁵ Orožen, *Preteklost*, str. 387; glej tudi Orožen, *Zgodovina*, I, str. 579.

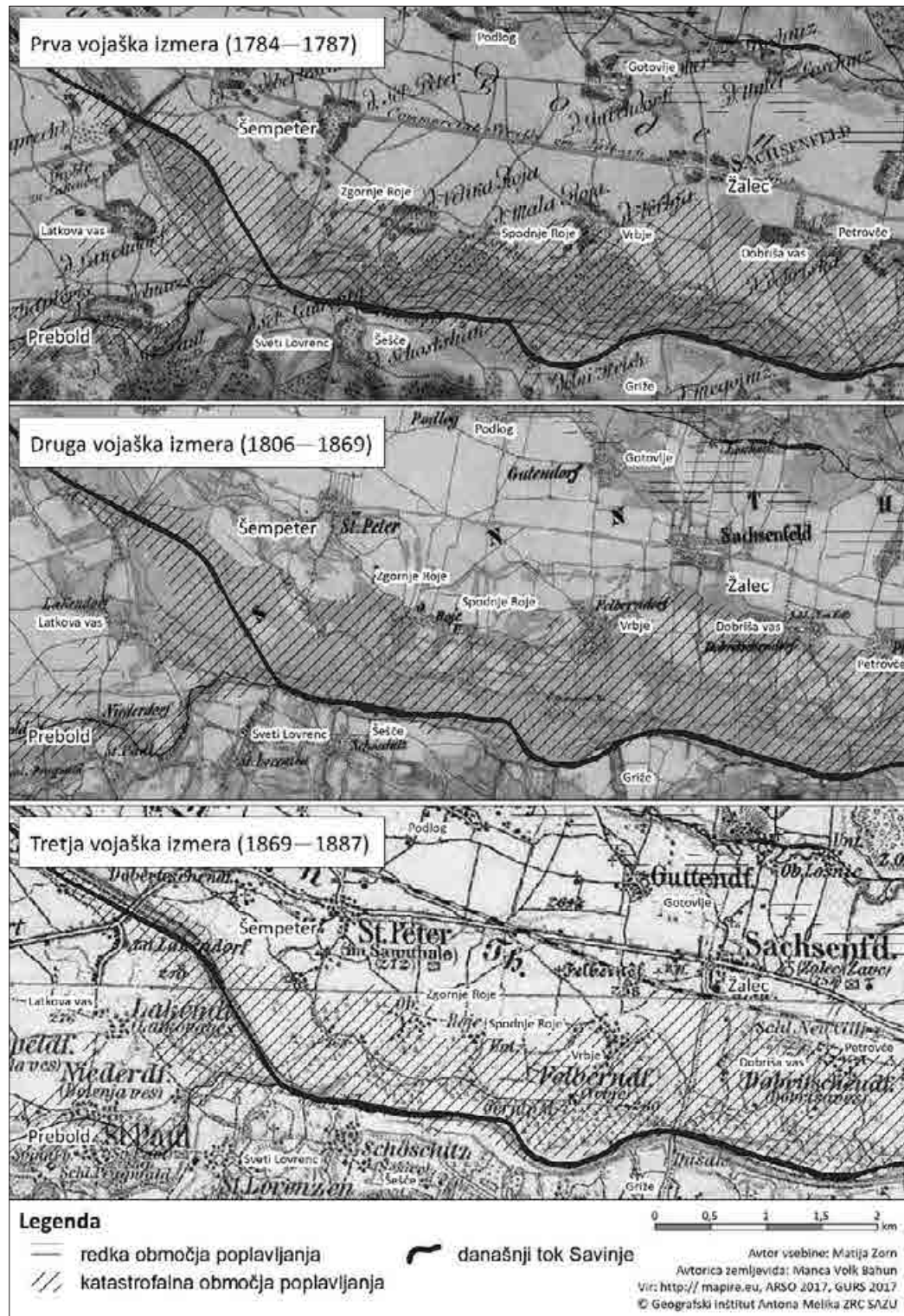
³⁶ Orožen, *Zgodovinski pregled*, str. 15.

³⁷ Prav tam; Orožen, *Zgodovina*, I, str. 580.

³⁸ Podrobneje v: Orožen, *Preteklost*, str. 387; Orožen, *Zgodovina*, I, str. 581.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Orožen, *Zgodovinski pregled*, str. 16.

Slika 2: Spodnja Savinjska dolina med Preboldom in Žalcem na treh avstrijskih vojaških izmerah med drugo polovico 18. in drugo polovico 19. stoletja. Pri starejših dveh izmerah vidimo številne rokave Savinje, kar kaže na njeno vijuganje oziroma na to, kam vse je prestavila svojo strugo. Na zemljevidih je označena tudi današnja, kanalizirana struga Savinje ter današnja poplavna ogroženost z redkimi in katastrofalnimi poplavami. Slednja v grobem sovpada z območjem, kjer je reka nekdanj vijugala, in kaže, da se je poselitev preveč približala reki. Na spodnjem zemljevidu vidimo, da je bila Savinja na tem območju v drugi polovici 19. stoletja že skoraj povsem kanalizirana, tako da tok skoraj sovpada z današnjo strugo.

Slika 3: Pogled na Celje in Spodnjo Savinjsko dolino s Starega gradu ob poplavi 5. junija 1954 – sotočje Savinje (levo) in Voglajne ob »celjskem ovinku«. ⁵⁶ »Povodenj, kakršne kronisti Celja v tisočletni zgodovini mesta še niso zabeležili ...«. ⁵⁷

količine rečnega transportnega gradiva, ki se je odlagalo skoraj na vsem njenem območju Spodnje Savinjske doline ...«. ⁵⁸

Protipoplavni ukrepi

S poplavami so konec 17. in v 18. stoletju povežna večja zaščitna dela – gradnja nasipov in prekopov. Z nasipi so hoteli zadržati Savinjo v strugi, s prekopi pa povečati pretok (slika 4). Že v uvodu smo omenili, da lokalne regulacije pripomorejo k reševanju krajevnih problematike poplav, »problem« (v celo silovitejšem obsegu) pa prestavijo dolvodno. Zaradi tega je v 18. stoletju prihajalo do sporov, celo spopadov med gospodstvi, ki so ležala ob reki. ⁵⁹

Poleg Savinje so urejali tudi njene pritoke, ob katerih so trebili grmovje in gradili nasipe, kar je zaradi povečanega pretoka zopet vodilo do sporov. ⁶⁰

Resnejšim regulacijskim delom smo priča v začetku 19. stoletja, a so bila krajevne značaja in pre-

težno neuspešna. Zato so morali biti tehnični delavci in kmetje v »stalni pripravljenosti«. Morali so čistiti struge, kopati nasipe in zasajati bregove. Za nedelo so bili kazensko odgovorni. Leta 1833 so odstranili tudi več brzc. ⁶¹

Večji posegi so sledili v drugi polovici 19. stoletja (slika 2, spodaj). Za regulacije nad Celjem so za obdobje 1877–1887 odobrili 146.700 goldinarjev; tretjino naj bi zagotovila država, tretjino dežela, po šestino pa okraji in občine. Kasneje so za obdobje 1885–1889 predvideli 300.000 goldinarjev; razdelitev stroškov je bila: 40 % državni fond, 40 % deželni fond, 10 % okraji in občine. V obdobju 1891–1893 pa so predvideli 120.000 goldinarjev. ⁶² Posledica regulacij je bila, da je »... poprej divja ... reka z raztrganimi obrežji in mnogimi stranskimi rokavi ... dobila enoten profil. Obrežja so bila dvignjena in zavarovana. Zaradi eliminiranja mnogih zavojev z napravo daljših prekopov je bila dolžina struge skrajšana, pri tem pa se je povečal naravni padec klorita. Poleg možnosti izrabljanja obrežnih zemljišč v poljedelske namene so bili z izravnanjem struge izboljšani tudi pogoji za plavljenje lesa ...«. ⁶³ Pred tem so obrežja segala povprečno le dva metra nad običajno gladino, zato je ob visokih

⁵⁶ Melik, Povodenj, str. 51.

⁵⁷ Kolbezen, Velike, str. 84.

⁵⁸ Natek, Poplavna, str. 22.

⁵⁹ Orožen omenja hude spore med Schrattenbachom, gospodarjem gospoštva zahodno od Celja, ter baronom Migliom, Celjani in upravitelji celjskega gospoštva. Zaradi prekopa pri Šeščah, ki ga je gradil Schrattenbach, je prišlo celo do spopadov (Orožen, Preteklost, str. 387–388; Orožen, Zgodovina, I, str. 581).

⁶⁰ Orožen, Preteklost, str. 388; Orožen, Zgodovina, I, str. 581.

⁶¹ Podrobneje v: Orožen, Zgodovina, I, str. 584–585.

⁶² Podrobneje v: Orožen, Zgodovinski pregled, str. 17; Orožen, Zgodovina, II, str. 150–151.

⁶³ Pristovšek, Regulacijski, str. 218. Za splavarjenje na Savinji glej: Baš, Savinjsko splavarstvo.

Slika 4: Načrt za regulacijo Savinje med Šempetrom in Petrovčami iz leta 1721, ki ga je izdelal Matija Anton Weiss. Orientacija vzhod-zahod je obrnjena.⁶⁴

vodah hitro prišlo do razlivanja iz struge. Ob poplavah je Savinja poplavila območje široko od pol do več kot enega kilometra.⁶⁵ Z regulacijami med letoma 1876 in 1893 so uredili Savinjo na odseku od Levca do Prihove v dolžini 29 km.⁶⁶

Konec 19. stoletja je bilo v zahodnem delu Celjske kotline »... okoli 3839 ha poplavnega ali inundacijskega zemljišča ... [oziroma, op. a.] le nekaj manj kot ena tretjina (31 %) ravninskega predela Spodnje Savinjske doline, na katerem je bila že tedaj uveljavljena kmetijska proizvodnja, je bila neposredno ali vsaj posredno prizadeta zaradi pogostih povodnji ...«.⁶⁷

Z regulacijami⁶⁸ so strugo izravnali in poglobili, s tem pa močno pospešili tok, ki ga je deloma zadržal le jez pri Polzeli. Ker reka ni več prestavljala struge, so pridobili nova obdelovalna zemljišča, kasneje pa je na teh območjih prišlo do urbanizacije.

Kaj pomeni hitrejši odtok za zemljišča dolvodno, smo že omenili, drugi negativni učinek zoženja in pospešitve toka pa je globinska erozija – vrezovanje reke oziroma poglobljanje struge.⁶⁹ »... Sipki gramozni material potuje pri vsaki povodnji proti spodnjemu, neregularnemu toku, kjer dviguje naravno dno rečišča ...«.⁷⁰ Reka ni le nosila več plavja,⁷¹ zaradi njene nižje ravni je upadla tudi okoliška podtalnica. Nasprotno pa so bile v Celju posledice zelo neugodne. Erodira-

no gradivo, ki ga je reka nosila s seboj, se je ustavljalo v »celjskem ovinku«.⁷² »... Prod, ki je prej zastajal ... v mnogih vijugah, prihaja zdaj prav do Celja ...«.⁷³ Več vode je pomenilo višjo gladino reke ter dvig podtalnice oziroma večjo poplavno ogroženost.⁷⁴ V tridesetih letih 20. stoletja so zapisali: »... Celotne vodne množine drve pri vsaki povodnji strnjeno po skrajšani in izravnani strugi z veliko večjo brzino proti Celju, kjer dosega visokovodni val prej nepoznane razsežnosti ...«.⁷⁵ Leta 1901, osem let po končanju regulacijskih del, so ugotavljali, da se je v Celju zaradi nanosov reke kota visoke vode dvignila za 20 cm.⁷⁶

Na reguliranih območjih se je sčasoma »pozabilo«, da gre za nekdanji poplavni svet,⁷⁷ ki kljub regulacijam nikoli ne bo povsem varen pred poplavami.⁷⁸ Na takšnih območjih danes potekajo številne dejavnosti, ki povečujejo škodni potencial.⁷⁹ Intenzivnejši urbanizaciji nekdanjih območij rednih poplav smo priča predvsem po drugi svetovni vojni.⁸⁰

V petdesetih letih 20. stoletja so si z regulacijami veliko obetali: »Po izvedenih regulacijah ne bodo več poplave ogrožale prikupnih savinjskih naselij, izginjali bodo nerodovitni in mokrotni pašniki, bobotno se bodo razširili hmeljski nasadi po teh, danes pustih predelih, ali pa bo na njih vzvalovila pšenica. Zelimo, da bi se dela dovršila čimprej in – Spodnja Savinjska dolina bo postala eden najbolj urejenih predelov Slovenije.«⁸¹

Ložnico z nekaterimi pritoki so regulirali v obdobju 1940–1964, spodnji tok Bolske s Trnavco pa v

⁶⁴ Orožen, Preteklost.

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ Lah, Ureditev, str. 289. V petdesetih letih 20. stoletja so za te regulacije zapisali: »Regulacija pa je tehnično tako pomanjkljiva, da se korito malone po vsej dolžini pogloblja, ponekod že do 3 metre, odnaša prod in ga odlaga v neregularnem delu – v celjskem kolenu, kjer povečuje pogostost in jakost poplav ...« (Prav tam, str. 290).

⁶⁷ Natek, Poplavna, str. 11.

⁶⁸ Več o regulacijah: Orožen, Zgodovinski pregled; Orožen, Zgodovina, II, str. 149–151.

⁶⁹ Natek (Geoeological, str. 94) navaja poglobitev struge od enega do treh metrov med Letušem in Dolenjo vasjo.

⁷⁰ Pristovšek, Regulacijski, str. 218.

⁷¹ Plavje je »drobno kamninsko in drugo gradivo, ki ga nosi s seboj in naplavlja ... vodni tok« (Kladnik, Lovrenčak in Orožen Adamič, Geografski, str. 283).

⁷² »... nenaden zasuk Savinje, ki v ostrom kolenu zavije iz zahodno-vzhodne smeri proti jugu ...« (Natek, Nekateri, str. 49; tudi Orožen, Zgodovinski pregled, str. 17).

⁷³ Orožen, Zgodovinski pregled, str. 15.

⁷⁴ Prav tam.

⁷⁵ Pristovšek, Regulacijski, str. 218.

⁷⁶ Prav tam.

⁷⁷ Natek, Odprava; Stanonik, Naravne, str. 98.

⁷⁸ Kolbezen, Velike, str. 84.

⁷⁹ »Škodni potencial je škoda, ki lahko nastane ob nesreči« (Goluža in Zorn, Spremembe, str. 127).

⁸⁰ Kokot, Poplavna, str. 52.

⁸¹ Lah, Ureditev, str. 293.

Slika 5: Pogled na del regulirane Bolske (1959–1963) med Kapljo vasjo in Dolenjo vasjo (fotograf: Milan Natek).⁸²

obdobju 1959–1968 (slika 5). Kljub vsem regulacijam pa so poplavna območja v Spodnji Savinjski dolini konec sedemdesetih let 20. stoletja še vedno obsegala 1800–2100 ha oziroma 15–17,5 % dna doline.⁸³

Konec sedemdesetih let 20. stoletja so zapisali: »... Posegi v preusmeritev potokov, ki so bili v glavnem namenjeni pridobitvam novih zemljišč za kmetijske namene ali zavarovanju komunikacij, naselij in rodovitnih zemljišč ter s tem zavarovanju kulturne krajine pred stihijo naraslih voda, pa niso bili vedno in povsod tudi najbolj smotrno izpeljani. Povsod tam, kjer so izvedli le delne regulacije in kjer so bili iz teh posegov izzeti najbolj spodnji deli potokov, imamo v zadnjih letih hujše povodnji kot kdajkoli poprej.«⁸⁴

Poplavna varnost v porečju Savinje je kljub dolгим prizadevanjem za »ukrotitev« reke še vedno izživ. Med letoma 2012 in 2015 je na primer potekal projekt »Zagotovitev poplavne varnosti na porečju Savinje – lokalni ukrepi«, v okviru katerega so želeli urediti skoraj 30 km strug, zamenjati mostove in zgraditi več suhih zadrževalnikov. Vrednost projekta je bila 45,5 milijona evrov, od katerih je bilo 85 % zagotovljenih s strani kohezijskega sklada Evropske unije, preostalih 15 % pa iz državnega proračuna.⁸⁵ Država je že pred tem v Državnem prostorskem načrtu v Spodnji Savinjski dolini predvidela izgradnjo

kar desetih suhih zadrževalnikov vzdolž Savinje in Bolske. Ti bi ob večjih poplavah vodo ojezerili in s tem zaščitili mesti Celje in Laško.⁸⁶ Njihova predvidena različna površina je okrog 770 ha, skupaj pa bi imeli prostornino okrog 11 milijonov m³, kar predstavlja 10–20 % prostornine poplav s stoletno povratno dobo; to naj bi zadostovalo, da bi protipoplavni ukrepi v Celju preprečili poplave.⁸⁷

Sklep

»... Poplavna območja v Spodnji Savinjski dolini so svojevrsten tip kulturne pokrajine. Razvijala so se neposredno ob poplavnih potokih ter na predelih z visoko gladino talnice. ... Vseskozi so bila vključena v najrazličnejše veje kmetijskih dejavnosti. ... Prav zato, ker so poplavna območja s svojo obsežnostjo predstavljala znaten delež savinjskega kmetijskega prostora, jim je človek namenjal izredno skrb, še predno jih je mogel vključiti v gospodarstvo svoje kmetije. Človekova pozornost je veljala predvsem odstranitvam ali vsaj zmanjšanjem vzrokov, ki so pogojevali povodnji.«⁸⁸ Danes se ta »skrb« nadaljuje, le da niso ogrožena zgolj kmetijska zemljišča, temveč tudi številna urbanizirana območja.

S poplavami v Savinjski dolini je povezan tudi začetek preučevanja naravnih nesreč v Sloveniji. Prav obravnavo poplave leta 1954 v Celju (slika 3) in oko-

⁸² Natek, Poplavna, str. 57.

⁸³ Natek, Poplavna, str. 11, 54–56.

⁸⁴ Prav tam, str. 57.

⁸⁵ Skutnik in dr., Zagotovitev, str. 182.

⁸⁶ Glavan, Udovč in Pintar, Ekonomski, str. 52.

⁸⁷ Zidarič, 2D modeliranje, str. 183; Selišnik, Agresija, str. 2.

⁸⁸ Prav tam, str. 82–83.

lici⁸⁹ velja skupaj s študijo o snežnih plazovih v zimah 1950–54⁹⁰ za začetek celovitejšega preučevanja naravnih nesreč pri nas.⁹¹ Kljub več kot polstoletnemu »zbiranju znanja« na tem področju pa lahko vedno znova ugotovimo: »... Naravnost presenečeni smo, ko ugotavljamo, da načrtovalci urbanizacije in poselitve ne poznajo in ne upoštevajo temeljnih naravno-geografskih značilnosti in zakonitosti, ki veljajo za obrečni svet ...«. ⁹² »... Posledice poplav [leta 2007, op. a.] na povodju [porečju, op. a.] Savinje so nas opozorile, da po poplavah leta 1990 in 1998 ni bilo storjenega praktično nič ali pa so izvedeni ukrepi zagotavljali le lažno varnost. Ogroženost območij pa se je z razvojem [urbanizacijo, op. a.] bistveno povečala. Zato so ob ponavljajočih se pojavih škode čedalje večje ...«. ⁹³ »... V Spodnji Savinjski dolini se je ob poplavah novembra 1990 jasno pokazalo, da je gradnja družinskih hiš, tovarn, skladišč ipd. na poplavnem svetu zelo tvegana in bi se ji morali odpovedati. Nagla urbanizacija poplavnega sveta je po eni strani posledica nizke cene zemljišč [na poplavnih ravninah, op. a.], po drugi strani pa popolnega pomanjkanja geokološkega znanja pri lastnikih in uradnikih. Opozoril vodnega gospodarstva se ni upoštevalo, tako da je bilo vodno gospodarstvo omejeno na pasivno protipoplavno zaščito ...«. ⁹⁴

Pred večjimi regulacijskimi deli v drugi polovici 19. stoletja je bilo v Spodnji Savinjski dolini okrog 40 km² poplavnih ravnin, ki so omogočale razlivanje visokih voda in s tem zmanjševale nevarnost poplav dolvodno. Po poplavah leta 1990 so ocenili, da bi morali vsaj 15 km² poplavnih ravnin v Spodnji Savinjski dolini pustiti njihovemu naravnemu namenu kot zadrževalnike poplavnih voda, če bi hoteli varovati Celje.⁹⁵

VIRI IN LITERATURA

- Aristovnik, Bojana (ur.): *Mesto v objemu voda: poplave v Celju v 20. stoletju*. Celje: Zgodovinski arhiv, 2005.
- Baš, Angelos: Savinjsko splavarstvo od 15. do 19. stoletja. *Acta historico-oconomica Iugoslaviae* 5, 1978, str. 225–248.
- Cvikl, Ana: *Vodarske strokovne podlage v načrtih zaščite in reševanje ob poplavah Bolske*. Diplomsko

naloga. Ljubljana: Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo, 2015.

- Cvirn, Janez: Velika povodenj v Celju 1901. *Kronika* 33, 1985, str. 76–80.
- Fazarinc, Rok: Neurje 18. septembra 2007 na območju porečja Savinje. *18. Mišičev vodarski dan*, 2007, str. 22–27.
- Frantar, Peter in Mauro Hrvatini: Pretočni režimi v Sloveniji med letoma 1971 in 2000. *Geografski vestnik* 77, 2005, št. 2, str. 115–127.
- Gams, Ivan: Snežni plazovi v Sloveniji v zimah 1950–1954. *Geografski zbornik* 3, 1955, str. 121–219.
- Glavan, Matjaž, Andrej Udovč in Marina Pintar: Ekonomski učinki predvidene izgradnje suhih zadrževalnikov na kmetijstvo v Spodnji Savinjski dolini. *Hmeljarski bilten* 21, 2014, str. 52–70.
- Goluža, Maruša in Matija Zorn: Spremembe škodnega potenciala na poplavnih območjih Ljubljanskega barja med letoma 2003 in 2015. *Trajnostni razvoj mest in naravne nesreče*, Naravne nesreče 4 (ur. Matija Zorn, Blaž Komac, Rok Ciglič in Jure Tičar). Ljubljana: Založba ZRC, 2017, str. 125–132.
- Katastrofalne poplave v celjski kotlini in Savinjski dolini. *Nova doba* (25. 9. 1933), 15, 1933, št. 78, str. 1–2.
- Kladnik, Drago, Franc Lovrenčak in Milan Orožen Adamič (ur.): *Geografski terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.
- Kokot, Gregor: *Poplavna ogroženost Spodnje Savinjske doline ter njeno reševanje v luči načrtovanja prostorskega razvoja*. Diplomsko naloga. Ljubljana: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete, 2011.
- Kolbezen, Marko: Predgovor. *Geografski vidiki poplav v Sloveniji*, Geografija Slovenije 20 (Blaž Komac, Karel Natek in Matija Zorn). Ljubljana: Založba ZRC, 2008, str. 9.
- Kolbezen, Marko: Velike poplave in povodnji na Slovenskem III – povodenj v porečju Savinje junija 1954. *Ujma* 7, 1993, str. 81–84.
- Komac, Blaž, Karel Natek in Matija Zorn: *Geografski vidiki poplav v Sloveniji*. Geografija Slovenije 20. Ljubljana: Založba ZRC, 2008.
- Komac, Blaž, Karel Natek in Matija Zorn: Širjenja urbanizacije na poplavna območja. *Geografski vestnik* 80, 2008, št. 1, str. 33–43.
- Košak, Matic in Rok Fazarinc: Poplavna nevarnost mesta Laško. *Ekolist* 7, 2010, str. 12–15.
- Lah, Fran: Ureditev vodnega režima v Spodnji Savinjski dolini. *Savinjski zbornik* 1, 1959, str. 289–293.
- Melik, Anton: Povodenj okrog Celja junija 1954. *Geografski vestnik* 26, 1954, str. 3–24.
- Meze, Drago: Poplavna področja v Gornji Savinjski dolini. *Geografski zbornik* 17, 1977 (1978), str. 99–156.
- Meze, Drago: Savinjska dolina. *Enciklopedija Slove-*

⁸⁹ Melik, Povodenj.

⁹⁰ Gams, Snežni.

⁹¹ Natek, Geografske, str. 148; Melik (Povodenj, str. 57) je takrat zapisal: »... Kakor so povodnji okoli Celja obrnile nase našo delovno pozornost, tako bi želeli v bodoče organizirano proučiti druge ujme, ki, žal, le prepogosto zadevajo našo slovensko zemljo. Na podoben način smo že proučili snežne plazove in njih učinke ...«.

⁹² Natek, The 1994 summer storm, str. 198.

⁹³ Fazarinc, Neurje, str. 27.

⁹⁴ Natek, Geoecological, str. 100.

⁹⁵ Prav tam, str. 97, 101.

- nije 10. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, str. 411–412.
- Natek, Karel: Geocological research into the catastrophic floods of November 1, 1990, in the Savinja River basin and its role in the mitigation of future disasters. *Geografski zbornik* 33, 1993, str. 85–101.
- Natek, Karel: Geografske dimenzije naravnih nesreč in varstva pred njimi. *Dela* 28, 2007, str. 147–164.
- Natek, Milan: Nekatero geografske zasnove in značilnosti pogostejših povodnji na območju Celja. *Mesto v objemu voda: poplave v Celju v 20. stoletju* (ur. Bojana Aristovnik). Celje: Zgodovinski arhiv, 2005, str. 47–56.
- Natek, Milan: Odprava posledic povodnji 1. novembra 1990 v Spodnji Savinjski dolini. *Ujma* 6, 1992, str. 61–67.
- Natek, Milan: Poplavna območja v Spodnji Savinjski dolini. *Geografski zbornik* 18, 1979, str. 7–90.
- Natek, Milan: Savinjska ravan. *Slovenija: pokrajine in ljudje* (ur. Drago Perko in Milan Orožen Adamič). Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 166–175.
- Natek, Milan: The 1994 summer storm in the Bolska River watershed (central part of Eastern Slovenia). *Geografski zbornik* 35, 1995, str. 152–198.
- Novičar iz slovenskih krajev: iz Celja. *Kmetijske in rokodelske novice* (14. 5. 1851), 9, 1851, št. 20, str. 95.
- Ocenjena škoda, ki so jo povzročile elementarne nesreče. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije. Medmrežje: http://pxweb.stat.si/pxweb/database/Okolje/27_okolje/05_Nesrece/27089_ocenjena_skoda/27089_ocenjena_skoda.asp (9. 7. 2017).
- Orožen Adamič, Milan (ur.): *Poplave v Sloveniji*. Ljubljana: Republiška uprava za zaščito in reševanje, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 1992.
- Orožen, Janko: Gmajne na področju srednje Savinje in njenih pritokov. *Celjski zbornik*, 1957, str. 153–190.
- Orožen, Janko: Preteklost Savinjske doline od davnih do današnjih dni. *Savinjski zbornik*, 1965, str. 322–415.
- Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice*, I. del: od začetka do leta 1848. Celje: CZC, 1971.
- Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice*, II. del: 1849–1941. Celje: CZC, 1974.
- Orožen, Janko: Zgodovinski pregled regulacije Savinje in njenih pritokov. *Kronika* 4, 1956, št. 1, str. 15–20.
- Perko, Drago: The regionalization of Slovenia. *Geografski zbornik* 38, 1998, str. 11–57.
- Poplavna problematika porečja Savinje. Medmrežje: http://www.porecje-savinje.si/Reka_Savinja/Poplavna_problematika_porecja_Savinje/ (6. 9. 2017).
- Potočnik, Blaž: Savinja in njene poplave. *Slovenski vodar* 9, 2000, str. 47–49.
- Pristovšek, Blaž: Regulacijski problemi Savinje. *Kronika slovenskih mest* 1, 1934, str. 217–221.
- Rajšp, Vincenc in Marija Grabnar: *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*: Opisi, 5. zvezek. Ljubljana: ZRC SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1999.
- Seliškar, Urška: Agresija na savinjska zemljišča? Narčtovana gradnja suhih zadrževalnikov v Savinjski dolini buri duhove. *Novi tednik* (22. 11. 2011), 66, 2011, št. 91, str. 2.
- Skutnik, Branko, Vesna Metelko Skutnik, Urša Žibert in Kristof Kučič: Zagotovitev poplavne varnosti na porečju Savinje – lokalni ukrepi. *24. Mišičev vodarski dan*, 2013, str. 182–187.
- Stanonik, Špela: Naravne nesreče v Spodnji Savinjski dolini. *Spodnja Savinjska dolina: v toku idej in doživetij po dolini zelenega zlata* (ur. Alenka Jelen, Miha Klemenčič in Estera Popovič). Ljubljana: Društvo mladih geografov Slovenije, 2015, str. 98–104.
- Zidarič, Miha: 2D modeliranje zadrževalnikov v Spodnji Savinjski dolini. *20. Mišičev vodarski dan*, 2009, str. 182–189.
- Zorn, Matija in Mauro Hrvat: Škoda zaradi naravnih nesreč v Sloveniji med letoma 1991 in 2008. *Ujma* 29, 2015, str. 135–148.
- Zorn, Matija in Blaž Komac: Damage caused by natural disasters in Slovenia and globally between 1995 and 2010. *Acta geographica Slovenica* 51, 2011, št. 1, str. 7–41.
- Zorn, Matija in Blaž Komac: Naravne nesreče in družbena neodgovornost. *Geografski vestnik* 87, 2015, št. 2, str. 75–93.
- Zorn, Matija: *Erozijski procesi v slovenski Istri*. Geografija Slovenije 18. Ljubljana: Založba ZRC, 2008.

S U M M A R Y

Floods – a permanent feature in the Lower Savinja Valley

The Savinja Valley consists of three landscape units: the Upper Savinja Valley, the Lower Savinja Valley, and the valley stretching between Celje and Zidani Most. The entire Savinja Valley is categorised as a flood-risk area. 52 km² of urban land with the population of 21,000 is at risk of flooding in the Savinja River basin. As much as 15% of all flood-risk areas are populated, with floods threatening between 35 and 95% of the surface area in some settlements. Most watercourses in the river basin are characterised by a torrential flow.

Zgodovinski sklepi v Atenah

Popolna soglasnost o dopolnitvi štirinastega dopisa o volitvi zveza

V Atenah so today zasedali svetni zbori... V Atenah so today zasedali svetni zbori... V Atenah so today zasedali svetni zbori...

svetni zbori... V Atenah so today zasedali svetni zbori... V Atenah so today zasedali svetni zbori...

Večji mednarodni problemi in bolj... V Atenah so today zasedali svetni zbori... V Atenah so today zasedali svetni zbori...

Če bi se hoteli razmišljati tam, kjer... V Atenah so today zasedali svetni zbori... V Atenah so today zasedali svetni zbori...

Take vojske nima nobena država

Take je dejal France Novak in Atenah... V Atenah so today zasedali svetni zbori... V Atenah so today zasedali svetni zbori...

Pravzapravi pravi so in naši vojaki... V Atenah so today zasedali svetni zbori... V Atenah so today zasedali svetni zbori...

Savinjski estriki

GLASILO SOCIALISTIČNE ZVEZE DELOVNEGA LJUDSTVA CELJSKEGA IN SOSTANSKEGA OBLAJA

POMAGAJMO PRIZADETIM

Sino neurje nad celjsko kotlino povzročilo neprecenljivo škodo

RAZKRENELA VOGLAJNA IN RUDNINA STA V NEKAJ URAH SPREMENILE KOTLINO OKROG CELJA IN VOJNICE V OGROMNO JEZERO — VODA JE ODNASALA V SROBI MIKROTVI, SVUJENJE, HISE, ŽAVINO — NADHREJE DO PRIZADETIH KRAJEV CELJE, ŠKOFJA VAS IN VOJKIJE — ROKA V PRIZADELIH IN RAZMETZEVNI OROJE V TEŽKE, MILIARDE — RAZKRENELA VODA JE ZAHTEVALA NEKAJ ČLOVEŠKIH ŽRTEV — NEURJE NI PRIZANJALO TUDI ŠKOFJANJSKIM IN REŠENIM OKRAJEM — JE VNE SLOYENJE SO PRIHITILE NA POMOC POPLAVLJENCEM — ŠNOKE LJA, GASILEC IN BRIGADE PROTOVODILCEV NEURIBUDO NA DRU — FO VOLJE SLOYENJE — ENO V TEKU ZBRALICE AKCIJE ZA POMOČ POPLAVLJENCEM

Najbolj prizadeti kraji so Celje, Vojnik in Škofja vas

V noči od 4. na 5. junija je prizadelo dolovno in srobo celjsko kotlino in okolice... V noči od 4. na 5. junija je prizadelo dolovno in srobo celjsko kotlino in okolice...

Prizadeti kraji so Celje, Vojnik in Škofja vas... Prizadeti kraji so Celje, Vojnik in Škofja vas... Prizadeti kraji so Celje, Vojnik in Škofja vas...

Če bi se hoteli razmišljati tam, kjer... Prizadeti kraji so Celje, Vojnik in Škofja vas... Prizadeti kraji so Celje, Vojnik in Škofja vas...

Tudi na večjih starih je voda odšla... Tudi na večjih starih je voda odšla... Tudi na večjih starih je voda odšla...

Prizadeti kraji so Celje, Vojnik in Škofja vas... Tudi na večjih starih je voda odšla... Tudi na večjih starih je voda odšla...

Prizadeti kraji so Celje, Vojnik in Škofja vas... Tudi na večjih starih je voda odšla... Tudi na večjih starih je voda odšla...

Celje, petek 11. junija 1954

LETO VII. ST. 21. — ČRNA 14 DIN... LETO VII. ST. 21. — ČRNA 14 DIN... LETO VII. ST. 21. — ČRNA 14 DIN...

Pri reševanju ljudi in imetja so se nekateri herojsko izkazali

Na obkleso so ljudje prikazali veliko... Pri reševanju ljudi in imetja so se nekateri herojsko izkazali...

V Vojniku, kjer je zadnjih voda... Pri reševanju ljudi in imetja so se nekateri herojsko izkazali...

Prevel je voda na prizadetih potokih Celje... Prevel je voda na prizadetih potokih Celje...

Prizadeti kraji so Celje, Vojnik in Škofja vas... Pri reševanju ljudi in imetja so se nekateri herojsko izkazali...

Poplave so zahtevale tudi smrtno žrtve

Pri poslednjih usobnihih je bil... Poplave so zahtevale tudi smrtno žrtve... Poplave so zahtevale tudi smrtno žrtve...

Učinkoviti ukrepi za odpravo posledic poplav

Ze v soboto dopoldne so strmini... Učinkoviti ukrepi za odpravo posledic poplav... Učinkoviti ukrepi za odpravo posledic poplav...

skladno. Tu so prizadeti vrhovi... Učinkoviti ukrepi za odpravo posledic poplav... Učinkoviti ukrepi za odpravo posledic poplav...

Tudi v brskem, najhujšem in... Učinkoviti ukrepi za odpravo posledic poplav... Učinkoviti ukrepi za odpravo posledic poplav...

Prevel je voda na prizadetih potokih Celje... Prevel je voda na prizadetih potokih Celje...

Prizadeti kraji so Celje, Vojnik in Škofja vas... Učinkoviti ukrepi za odpravo posledic poplav... Učinkoviti ukrepi za odpravo posledic poplav...

Pri reševanju ljudi in imetja so se nekateri herojsko izkazali

Na obkleso so ljudje prikazali veliko... Pri reševanju ljudi in imetja so se nekateri herojsko izkazali...

Poplave so zahtevale tudi smrtno žrtve

Pri poslednjih usobnihih je bil... Poplave so zahtevale tudi smrtno žrtve... Poplave so zahtevale tudi smrtno žrtve...

Učinkoviti ukrepi za odpravo posledic poplav

Ze v soboto dopoldne so strmini... Učinkoviti ukrepi za odpravo posledic poplav... Učinkoviti ukrepi za odpravo posledic poplav...

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 929Čremošnik G.:94(497)

Prejeto: 8. 6. 2017

Ignacij Voje

zasl. prof. dr. v pokoju, Dom upokojencev Center, Tabor–Poljane, Tabor 10, SI–1000 Ljubljana
E-pošta: ignacij.voje@gmail.com

Savinjčan Gregor Čremošnik – raziskovalec Balkana

IZVLEČEK

Gregor Čremošnik se je rodil v številni kmečki družini 24. februarja 1890 v Ločici pri Polzeli. Slavistiko in zgodovino je študiral na univerzi v Gradcu in promoviral leta 1915. Življenjska pot ga je za skoraj dve desetletji (od 1917 do 1935) odpeljala v Bosno, kjer je opravljal službo kustosa v Zemaljskem muzeju v Sarajevu. Akademsko kariero je začel leta 1935 v Skopju na Filozofski fakulteti kot profesor za srednji vek, končal pa v Ljubljani (od leta 1946) na Filozofski fakulteti kot nosilec katedre za zgodovino južnih Slovanov. Gradivo za znanstvene študije je črpal v dubrovniškem arhivu. Pretežno je obravnaval področje gospodarske zgodovine Dubrovnika in sosednjih balkanskih držav. Posegel je v eno najzapletenejših vprašanj srbske srednjeveške zgodovine, vprašanje denarnega sistema. Oral je ledino pri raziskovanju diplomatike, paleografije in sfragistike cirilskih listin.

KLJUČNE BESEDE

Gregor Čremošnik, kustos, dubrovniški arhiv, monetarni sistem, zadolžnice, cirilska paleografija, diplomatika, sfragistika

ABSTRACT

GREGOR ČREMOŠNIK FROM THE SAVINJA VALLEY – A BALKAN EXPLORER

Gregor Čremošnik was born to a large rural family on 24 February 1890 in Ločica pri Polzeli. He studied Slavic languages and history at the University of Graz and obtained his doctorate in 1915. Then his life brought him to Bosnia, where he remained for nearly two decades (from 1917 to 1935) performing the office of custodian at the National Museum in Sarajevo. He began his academic career in 1935 in Skopje, at the Faculty of Arts, as a professor in medieval history, and concluded it in Ljubljana (from 1946) at the Faculty of Arts as the chair of the Department of the History of Southern Slavs. He drew his materials for scholarly studies from the archives in Dubrovnik. He mainly focused on the economic history of Dubrovnik and neighbouring Balkan states and delved into one of the most complex questions of medieval Serbian history, i.e., that of the monetary system. Čremošnik also broke new ground in the research on diplomatics, palaeography and sigillography of Cyrillic documents.

KEY WORDS

Gregor Čremošnik, custodian, Dubrovnik archives, monetary system, promissory notes, Cyrillic palaeography, diplomatics, sigillography

Gregorju Čremošniku je stekla zibelka 24. februarja 1890 v vasi Ločica pri Polzeli v številni kmečki družini. Mama Elizabeta, roj. Korun, je umrla ob Gregorjevem porodu leta 1890, oče Blaž pa leta 1908. V zakonu so bili rojeni otroci Anton, Ivan, Franc, Avgust, Fanika, Anica, Antonija, Nejcček, Drejcček ter najmlajši Gregor. Čremošnikov oče se je drugič poročil; v družino so prišli še polbrat Vinko in tri polsestre: Rozika, Micika in Lenčka (Helena). Rojenice Gregorju niso napovedale lahkega življenja, toda njegovo življenje je bilo kljub temu bogato in plodno.¹ Kot številne nadarjene kmečke fante so tudi njega poslali v šole; zapustil je rodni dom in odšel na tuje. Odločil se je za študij slavistike in zgodovine v Gradcu. Tu je poslušal predavanja velikega slovenskega slavista Matije Murka ter si pridobil solidno podlago za poznejše delo na znanstvenem področju. Leta 1915 je promoviral na graški univerzi. Toda želja po čim večjem znanju in usposobljenosti ga je gnala naprej. Kot izredni slušatelj se je vpisal na dunajsko univerzo, da bi izpopolnil svoje znanje v zgodovinski stroki. Poslušal je predavanja znamenitega profesorja Konstantina Jirečka, velikega strokovnjaka za srednjeveško balkansko zgodovino. Odločilen vpliv na Čremošnikov znanstveni način dela in znanstveno usmeritev je imel prav Jireček. Vendar je Čremošnik v to delo vnesel svoje posebne poteze in izdelal svojo metodologijo.

Po kratkem službovanju v Trstu, kjer je bil gimnazijski profesor, ga je življenjska pot za skoraj dve desetletji odpeljala v novo domovino, v Bosno. Leta 1917 je bil imenovan za sekretarja bosansko-hercegovskega inštituta za preučevanje Balkana. S propadom Avstro-Ogrske je bil inštitut ukinjen. Čremošnik je bil premeščen v Zemaljski muzej v Sarajevu kot kustos. Tu je vrsto let vodil biblioteko in srednjeveški oddelek ter tako veliko prispeval k oblikovanju enega najbogatejših in najbolj urejenih muzejev v Kraljevini Jugoslaviji.

Čremošnika so privabili v Sarajevo, ker so mu obljubljali lepo plačo in možnost znanstvenega dela. Vendar se to ni uresničilo. Le počasi je lezel iz težav; v pismu prijatelju Ivu Zupaniču iz leta 1920 se »pobaha«, da mu gre končno materialno zelo dobro, ker je poleg službe kustosa v Zemaljskem muzeju še honorarno poučeval na trgovski akademiji v Sarajevu. Čeprav je prišla v Sarajevo k njemu živeti sestra Francka s hčerko Terezo, se je pri Čremošniku kmalu pojavilo domotožje, tako da je izrazil željo po vrnitvi v Slovenijo. Jeseni 1922 se je poročil z Agnes Soršek iz Maribora (28. 9. 1895–21. 4. 1984) in imel z njo dva otroke, Irmo in Gregorja. Ko je leta 1926 celo

izgubil pravico do stanovanja, se je odločil za nakup (s kreditom) zemlje na Stupu pri Sarajevu in začel zidati hišo, v katero se je vselil avgusta 1927. Poleg službe kustosa v muzeju je zelo uspešno kmetoval; v Sloveniji je celo kupil pet krav in uspešno prodajal mleko. Tako si je izboljšal zelo slab materialni položaj državnega uradnika, da je lahko vzdrževal družino.

Ko je leta 1929 prišel v hud spor z ravnateljem Zemaljskega muzeja dr. Vladimирjem Skarićem zaradi nepomembnih službenih obveznosti, je začel premišljevat, kako bi zapustil Sarajevo. Končno se mu je ponudila priložnost. Leta 1935 je bil imenovan za profesorja za srednji vek na Filozofski fakulteti v Skopju. Ko so Bolgari leta 1941 zasedli Skopje, je bil pregnan v Beograd, kjer je deloval na univerzi. Kot begunec z družino je ves čas okupacije živel v hudem pomanjkanju. Pod Nedićevo vlado so ga leta 1943 upokojili. Čremošnikova želja, da bi se otrese Balkana in se vrnil v Slovenijo, pa se še nekaj časa ni izpolnila.

Po osvoboditvi so Čremošnika leta 1946, na jesen življenja, poklicali v Ljubljano. Na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete je prevzel izpraznjeno stolico za zgodovino južnih Slovanov, saj se njen nosilec, prof. dr. Nikola Radojčić, ki je leta 1941 odšel v Beograd, po vojni ni nameraval vrniti v Ljubljano. Čremošnik je v Slovenijo prišel kot zrel in izoblikovan znanstvenik in pedagog. Z njegovim prihodom je dobila ta stolica priznanega znanstvenika slovenskega rodu. Študentom prve povojne generacije je ostal v najlepšem spominu, saj je pedagoški poklic opravljal z veliko zavzetostjo in predanostjo. Okvir

Prof. dr. Gregor Čremošnik leta 1946.

¹ Babič, Gregor Čremošnik, EJ II, str. 611; Voje, Prof. dr. Gregor Čremošnik – 65 letnik (*Naši razgledi*, 19. 2. 1955); Voje, Dr. Gregor Čremošnik (*Slovenski poročevalec*, 14. 11. 1958); Voje, Gregor Čremošnik, EJ 3, str. 89; Voje, Gregor Čremošnik, ES 2, str. 145; Voje, Povodom, str. 37–38; Voje, V spomin, str. 50–55; Voje, Znanstveni in človeški lik, str. 9–29.

njegovih cikličnih predavanj je bila politična zgodovina Srbov, Hrvatov, Bosne in Dubrovniške republike v srednjem veku. V izčrpane zgodovinske preglede je znal vplesti dogajanja iz vsakdanjega življenja srednjeveškega človeka. Sijajni so bili njegovi ekskurzi o gospodarstvu srednjeveške Srbije, Hrvaške, Bosne in Dubrovnika.

Čeprav sta njegova izklesana fiziognomija in sloka asketska postava pri študentih vzbujali spoštovanje in distanco, je znal biti toplo človeški, preprost in neposreden. Tudi pri kolegih je bil priljubljen in je užival spoštovanje. Prof. Bogo Grafenauer je v nekrologu zapisal: »Takah iskrenih, dobrih in toplih ljudi v življenju ne srečaš pogosto.«

Čremošnik je z javnim delom začel kot literarni zgodovinar s krajšimi literarnozgodovinskimi prispevki in kot literarni kritik, predvsem z ocenami romanov, ki so izhajali v Kraljevini Jugoslaviji. Uspešno je bilo sodelovanje s slavistom Jožo Glonarjem, ki je njegove ocene objavljial v *Ljubljanskem zvonu*. Mimo njega ni šel vpliv njegovega drugega slavističnega profesorja na univerzi v Gradcu Karla Štreklja. Ob pesmi o Pegamu in Lambergarju² se je posvetil razpravi o slovenski vojaški ljudski pesmi.³

Kasneje se je Čremošnik povezal še z drugo stranjo slavističnega študija, s filologijo, pri čemer je mogoče čutiti vpliv Matija Murka. Ta je prišel do izraza pri dokazovanju imena kraja Brskovo⁴ na Tari, prvega rudnika srebra v Srbiji, ob ugotovitvi, od kod izvira ime »Upravda«,⁵ in ob opozorilu, da ime kraja Trebnje⁶ lahko izhaja od »trebe« (žrtvovanje) in ne le od »trebljenje« (npr. gozda). Čremošnik je v svojih študijah poudarjal, da lahko filologija koristi tudi pri preučevanju kulture in verovanja pri starih Slovanih.

Kmalu je začel prehajati k sistematični obravnavi problematike s področja pomožnih zgodovinskih ved. Po vzoru klasičnega Traubejevega dela za latinsko paleografijo pri obdelavi sistema kratic za »Nomina sacra«⁷ je preiskal sistem kratic v cerkvenoslovenskih rokopisih. »Nomina sacra« je obdelal v najpomembnejših cerkvenoslovenskih rokopisih, od Kijevskih lističev do Supraselskega kodeksa.⁸ Sistematično se je lotil obravnave terminologije cirilske paleografije. Predvsem je razvidna njegova težnja vedo o cirilski pisavi povzdigniti na raven vede o latinski.⁹ Podrobno je obdelal eno od oblik te pisave, tj. cirilsko diplomatično minuskulo.¹⁰

Med službovanjem v Sarajevu je Čremošnik redno obiskoval dubrovniški arhiv in zbiral gradivo za znanstvene študije. Čeprav je v začetku objavil nekaj prispevkov iz literarne zgodovine in jezikoslovja, se je pretežno posvečal poglavjem iz balkanske srednjeveške zgodovine.

Če pregledujemo publikacije, ki jih je Čremošnik objavil v sarajevskih letih, še ne vidimo vsega pomena teh let za njegovo znanstveno delo. Kot odličan poznavalec najpomembnejšega arhiva za srednjeveško zgodovino držav na Balkanu, Državnega arhiva v Dubrovniku, je zbral največji del novih virov. V njegovih objavah dubrovniških virov najdemo skoraj 2.000 novih dokumentov.¹¹

Na področju obravnave gospodarske zgodovine srednjeveškega Dubrovnika in sosednjih balkanskih dežel, predvsem Srbije, je Čremošnik odprl nova vprašanja. Sklepal je na podlagi analize drobnega gradiva, raztresenega v notarskih in kanclerskih knjigah dubrovniškega arhiva. Zelo zgodaj je posegel v eno najzapletenejših vprašanj srbske srednjeveške zgodovine, tj. vprašanje denarnega sistema. Denarstvo je imel za odraz in osnovno gospodarstva vsake države. Razna vprašanja srbske srednjeveške numizmatike, kot so začetek kovanja srbskega denarja, njegova vrednost, čistina in oblike novcev, je obdelal v več razpravah.

Najprej je skušal raziskati začetek delovanja Brskova na Tari, prvega rudnika srebra v Srbiji, in s tem povezan prihod Sasov, rudarskih strokovnjakov, ki naj bi začeli rudnik izkoriščati.¹² Menil je, da ime kraja Brskovo po vsej verjetnosti izhaja iz imena domovine rudarjev Sasov, tj. nemške pokrajine »Breisgau«, ter da naj bi šlo za premišljeno naseljevanje rudarjev.

Kovanje denarja v srednjeveški Srbiji je povezal s proizvodnjo srebra, pri čemer je ocenil takratno ekonomsko stanje. Ugotovil je, da je denar koval že srbski vladar Štefan Radoslav (1228–1234),¹³ kar so potrdila arheološka izkopavanja v trdnjavi Stari Ras, srbski prestolnici na Gradini na sotočju Sebečevske reke in reke Raške.¹⁴

Kralj Štefan Dragutin (1276–1282/1316) je bil po Čremošnikovem mnenju glede denarne politike edinstven vladar. V času njegove kratkotrajne vlade je Srbija doživljala vratolomne valutne eksperimente. Njegovo vladarsko obdobje je glede denarne politike značilno zaradi dveh nasprotij: zaradi izredne kvalitete srbskega denarja in velikega števila njegovih emisij ter zaradi nenadnega padca realne vrednosti denarja. V prvih letih svoje vlade je Dragutin koval

² Čremošnik, Pegam in Lambergar, str. 190–194.

³ Čremošnik, Naša vojaška narodna pesem, str. 345–354.

⁴ Čremošnik, *Razvoj srpskog novčarstva*, Čremošnik, Nekoliko napomena, str. 9–11.

⁵ Čremošnik, Podlaga trditev, str. 110–115.

⁶ Čremošnik, Trebinje, str. 325–327.

⁷ Traube, *Nomina sacra*.

⁸ Čremošnik, Kratic, str. 238–264, 485–498.

⁹ Čremošnik, Studije, str. 1–19; Čremošnik, Doslje neznani, str. 51–74.

¹⁰ Čremošnik, Die serbische, str. 103–115; Čremošnik, Srpska diplomatska minuskula, str. 119–136.

¹¹ Čremošnik, Nekoliko dubrovačkih listina, str. 25–54; Čremošnik, *Istoriski spomenici dubrovačkog arhiva*; Čremošnik, *Nova istoriska građa iz Dubrovnika*; Čremošnik, Notarske listine sa Lastova, str. 1–61; Čremošnik, *Monumenta historica Ragusina I*.

¹² Čremošnik, *Razvoj srpskog novčarstva*, str. 7–9.

¹³ Čremošnik, Prilozi, str. 564–584.

¹⁴ Popović, *Nalazi novca*, str. 38–48; Popović, *Stari grad Ras*.

novce, ki so po čistosti srebra v njih in po teži presegli najboljšo tedanjo valuto v Evropi, beneški matapan. Dragutin je tako kvaliteten denar koval z določenim namenom. Srbija je v tem času izvažala velike količine srebra v Dubrovnik in preko njega dalje na Zahod. Carina na drage kovine je bila visoka in je prizadevala producente. Toda če se je izvažal srebrni denar, se carina ni plačevala, kot je razvidno iz dubrovniškega carinskega zakonika iz leta 1277. Izrecno se namreč omenja prosti promet z denarjem. Beneška vlada se ni takoj znašla in je leta 1280 sprejela le ukrep, ki bi ji lahko koristil. Izdala je uredbo o prejemanju srbskega denarja v kovnici. Toda že leta 1282 se je odločila za popolno prepoved kroženja srbskega denarja na svojem ozemlju. V prvih letih 14. stoletja pa je Srbija padla iz ene skrajnosti v drugo. Dragutin je izredno zmanjšal čistost srebra v korist drugih primesi in težo ter se spustil v zelo nevarne špekulacije. Benečani so v prepovedi kroženja srbskih dinarjev poudarili, da gre za sumljivo dejavnost srbskih vladarjev. Pod vplivom tega vtisa je Dante v *Božanski komediji* odkrito napadel srbskega vladarja, ga poslal v pekel in ga obtožil, da mu je uspelo odlično ponarediti beneške kovance. Zato je v srbskem zgodovinopisju prav vprašanje kvalitete srbskega denarja spodbudilo veliko zanimanje in tudi velika nesoglasja.¹⁵

Čremošnik je opozoril tudi na izreden pomen specifične notarske serije dubrovniškega arhiva »Debita notariae« (Knjige zadolžnic) in se na osnovi gradiva lotil kvantifikacije trgovskega prometa s Srbijo v zvezi s kreditnim poslovanjem.¹⁶ Posebej se je ukvarjal z različnimi vrstami posojil in obrestnih mer¹⁷ v srednjeveškem Dubrovniku. Bil je tudi eden prvih, ki je opozoril na povezovanje trgovcev v trgovske družbe.¹⁸ V svojih delih se je ukvarjal tudi s cenami posameznih trgovskih artiklov in s plačili državnih uradnikov.¹⁹

V ljubljanskem obdobju je skušal Čremošnik dokončati svoje življenjsko delo. Oral je ledino pri preučevanju tistega dela južnoslovanske zgodovine, ki zahteva velik napor, prednost raziskovalnemu delu ter izjemno ljubezen do stroke, to je pri preučevanju diplomatike, paleografije in sfragistike cirilskih listin, predvsem tistih, ki jih hrani dubrovniški arhiv. Malo je bilo znanstvenikov v Jugoslaviji, ki so se tako podrobno in celovito posvetili tem vprašanjem. Ko je to znanstvenoraziskovalno delo dozorelo, je Čremošnik objavil podroben opis (paleografski in diplomatski) ohranjenih bosanskih in hercegovskih cirilskih dokumentov, ki so jih izdajali bosanski vladarji in

plemstvo.²⁰ Mojstrsko je rešil vprašanje izvorne listine bosanskega bana Kulina iz leta 1189.²¹ Ta rešitev najlepše ponazarja, kaj vse je mogoče doseči z dobrim poznavanjem pomožnih zgodovinskih ved in njihovo pravilno uporabo. Čremošnik se je sistematično lotil tudi terminologije cirilske paleografije. Razprava o cirilski diplomatski minuskuli je ključ za razumevanje njegovega cirilskopaleografskega opusa.²²

Gregor Čremošnik žal ni dokončal dolgoročnega programa o južnoslovanski diplomatiki in sigilografiji. Njegovo delo so bile manjše specialne študije, ki jih je objavljala sproti. V njegovi zapuščini je bilo odkritih več rokopisov, ki bi lahko bili kot samostojno poglavje vključeni v predvideno obsežno monografijo. Te rokopise, ki sta jih kot torzo za tisk pripravila hčerka Irma Čremošnik in Pavo Anđelić, je osemnajst let po Čremošnikovi smrti kot gradivo v posebni seriji objavila Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine ter se mu na ta način oddolžila za njegovo dolgoletno muzeološko in znanstveno delo, ki ga je opravil v Zemaljskem muzeju v Sarajevu.²³

Posebno priznanje Čremošnikovemu znanstvenemu delu sta izkazali Srpska kraljevska akademija, ki ga je leta 1932 izbrala za svojega dopisnega člana, in Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti v Zagrebu, ki ga je leta 1948 imenovala za člana Histo-rijskega instituta v Dubrovniku.

Gregor Čremošnik je v enem od pisem prijatelju Ivu Zupaniću leta 1950 potožil, da ni dovolj ideološko podkovan, zato v pravi stroki, zgodovini, ne more nič objavljati. K sreči so njegovo glavno področje znanstvenega dela predstavljale t. i. pomožne zgodovinske vede, paleografija, diplomatika in sfragistika; to pa je čista tehnika, ki je daleč stran od vsake ideologije. Toda prav zaradi cirilskih pomožnih ved je profesor Čremošnik doživel napad študentske organizacije. V *Slovenskem poročevalcu* se je 3. junija 1955 pojavil članek z naslovom »Izkušnje iz dela organov družbenega upravljanja na univerzi«.²⁴ V njem je bilo med drugim zapisano, da je najbolj pereče vprašanje še vedno obseg snovi v študijskih programih. Študentje zgodovine so namreč fakultetnemu svetu poslali pismo, v katerem ga seznanjajo s prenatrpanim učnim načrtom, kar je letelo na cirilske pomožne vede ter na pregled virov in zgodovinopisja v okviru južnoslovanske zgodovine pri predavanjih prof. Čremošnika. Gregor Čremošnik je to snov spraševal posebej pri kolokvijih, ker je nameraval razbremeniti diplomsko izpitno snov. Na ta napad so profesorji oddelka za zgodovino odgovorili z javnim pismom, v katerem so

¹⁵ Vojte, Pogledi Gregorja Čremošnika, str. 117–127.

¹⁶ Čremošnik, Uvozna trgovina, str. 61–69; Čremošnik, Vrednost dubrovačkog uvoza, str. 57–62.

¹⁷ Čremošnik, Novčarstvo, str. 17, 22, 23.

¹⁸ Čremošnik, Naša trgovačka društva, str. 60–81.

¹⁹ Čremošnik, Činovnički stalež, str. 31–37; Čremošnik, Postanak i razvoj, str. 73–84.

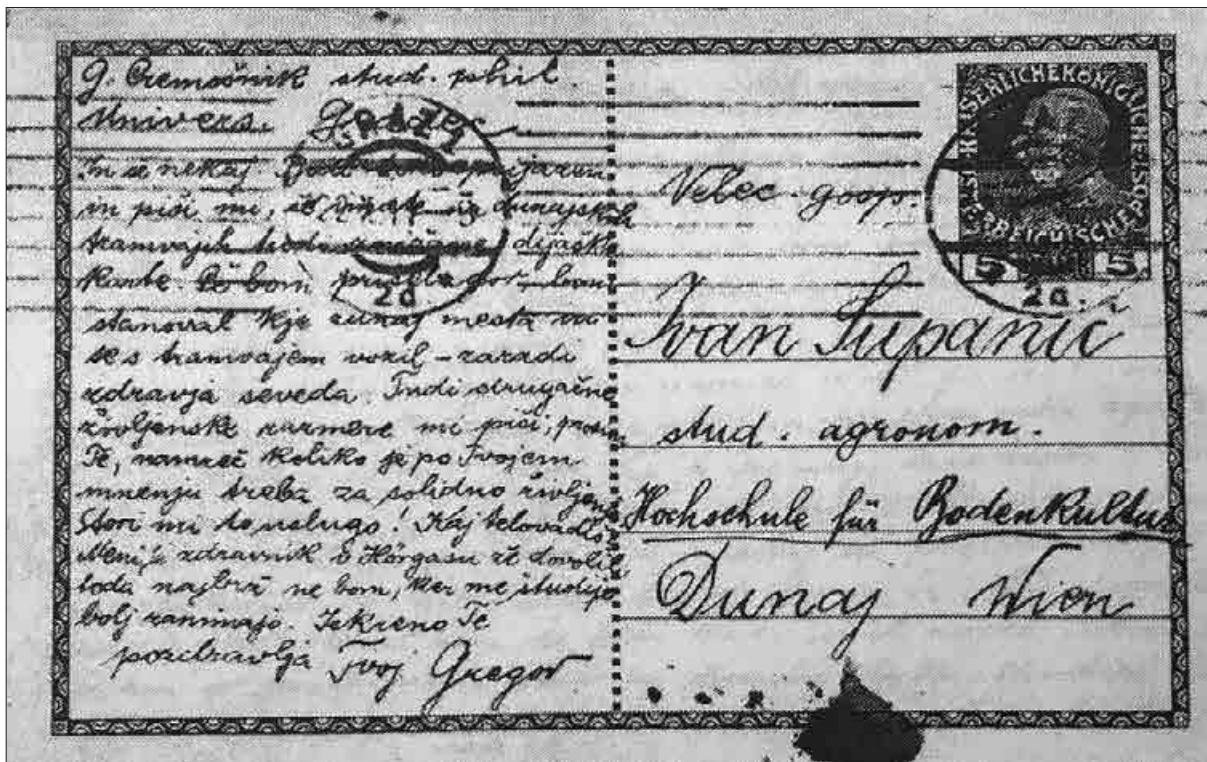
²⁰ Čremošnik, Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka.

²¹ Čremošnik, Original povelje Kulina bana, str. 195–213.

²² Glej op. 10.

²³ Čremošnik, *Studije za srednjovekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slovena*.

²⁴ (Lipuzič), Izkušnje iz dela organov družbenega upravljanja na univerzi (*Slovenski poročevalec*, 3. 6. 1955, str. 3).

Dopisnica, ki jo je Gregor Čremošnik leta 1911 poslal Ivu Zupaniču.

stopili na stran prof. Čremošnika,²⁵ čeprav je bil namen kritikov Čremošnika osamiti. Odgovor na odprto pismo profesorjev je prišel kmalu. Avtor članka Boris Lipužič, zunanji član sveta Filozofske fakultete (iz članka je razvidno, da je bil tudi avtor prvega prispevka), je še naprej vztrajal, da naštevanje med seboj nepovezanih dejstev ne prispeva k razumevanju zgodovinskega razvoja, temveč zamegljuje pogled na celoto. Poudaril je, da za razumevanje razvoja človeške družbe ni treba vedeti, ali je na novcu srbskega kralja Uroša I. kraljeva figura pokrita ali gologlava in ali ima v rokah križ z eno ali dvema prečkama. To je bil le en drobec iz Čremošnikovih predavanj o srbski numizmatiki.²⁶ Da so tudi takšni podatki pomembni za razumevanje človeške družbe, naj ponazorim s tem, da je Čremošnik ob analizi pečatov bosanskega kralja Štefana Tomaša ugotovil katastrofalen gospodarski položaj bosanskega kralja.²⁷ Sklep Lipužičevega razpravljanja pa je izzvenel v opozorilu, da sedanje družbene potrebe od Filozofske fakultete zahtevajo predvsem kadre za srednje šole, ne pa razpravljanja o znanstvenih problemih.

V pismu z dne 2. aprila 1957 mi je Čremošnik zapisal: »Grenko je, da se celo pri tem prizadevanju

in pri tej dobri volji in namenih naleti na popolno nerazumevanje in podtikanje s strani ravno onih, ki bi jim človek vedno rad bil pri roki – saj ste videli nastopanje študentov svoj čas, nastopanje, ki ga še danes ne morem razumeti, ne preboleti.«

Po diplomi leta 1951 me je prof. Čremošnik izbral za asistenta. Očetovsko in z veliko mero naklonjenosti me je sistematično usmerjal v znanstveno in pedagoško delo. Kot odličen poznavalec dubrovniškega arhiva mi je dal sugestijo za temo doktorske disertacije. Predlagal je, da bi začel sistematično raziskovati notarsko serijo dubrovniškega arhiva »Debita notariae«, ki do tedaj še ni bila podrobneje obdelana. Na Čremošnikovo pobudo in po njegovem posredovanju sem zaprosil za štipendijo, ki mi je omogočila, da sem začel pogostejše obiskovati dubrovniški arhiv in se uvajati v arhivsko delo. Nenehno sem mu poročal o zbranem arhivskem gradivu za disertacijo, pri čemer sva predebatirala številna odprta vprašanja. Izdelala sva podroben koncept vsebine disertacije. Ko sem se mu v pismu spomladi leta 1957 zahvalil za pomoč pri usmerjanju v arhivsko raziskovanje, mi je odgovoril, da se mu ni treba zahvaljevati, kajti on bi rad posnemal svojega profesorja in mentorja Matijo Murka, ki je bil študentom »i učitelj i prijatelj i pomočnik v vseh težavah, z eno besedo vzor učitelja«. Zato mi svetuje, naj bom tudi jaz prav takšen, kajti to bo najlepše nadaljevanje svetle tradicije našega šolstva. Dokončanja moje disertacije prof. Čremošnik žal ni dočakal. Njegova prezgodnja smrt me je zelo

²⁵ O študijskem načrtu na zgodovinskem oddelku naše univerze (*Slovenski poročevalec*, 12. 6. 1955, str. 3).

²⁶ Lipužič, Še o študijskem načrtu na zgodovinskem oddelku – za objektivno obveščanje naše javnosti (*Slovenski poročevalec*, 21. 6. 1955, str. 4).

²⁷ Čremošnik, Ostaci arhiva, str. 5–56.

prizadela. Izgubil sem odličnega mentorja, skrbnega profesorja, ki je želel dočakati predložitev moje disertacije v oceno. Tekst disertacije sem oddal šele konec leta 1963. Dne 14. maja 1964 sem disertacijo z naslovom *Kreditna trgovina Dubrovnika v srednjem veku*²⁸ uspešno obranil pred razširjeno štiričlansko komisijo (prof. Milko Kos, prof. Jorjo Tadić – mentor, prof. Bogo Grafenauer in doc. Ferdo Gestrin). S tem sem se prof. Čremošniku oddolžil za ves njegov trud pri premagovanju težav v zvezi z zbiranjem arhivskega gradiva in pri uresničitvi koncepta, ki sva ga skupaj izdelala.

Čremošnik je zelo cenil mlajšega kolega Metoda Mikuža, ker se je v času študentskega napada nanj postavil na njegovo stran. Leta 1947 je bil med podpisniki predloga, da Metoda Mikuža na Filozofski fakulteti v Ljubljani sprejmejo za izrednega profesorja za zgodovino NOB. Ko se je prof. Mikuž leta 1955 prijavil na razpisano mesto za rednega profesorja za občo zgodovino in zgodovino narodov Jugoslavije po prvi svetovni vojni ter so imeli nekateri člani oddelka za zgodovino pomisleke glede njegovega napredovanja, je Čremošnik Mikuža odločno zagovarjal in pri tem vztrajal. Po nekajmesečnem zadrževanju je bilo Čremošnikovo vztrajanje sprejeto. V poročilu je med drugim zapisano: »Vsem svojem delu se odločno zavzema za kritično metodo izdajanja virov in za ugotavljanje dejstev na podlagi kritične

pritegnitve vseh razpoložljivih virov in nasprotuje tendencam formiranja partizanske legende (poveljevanja lastnih uspehov, izgub nasprotnika itd.), ki se seveda pojavljajo v tem primeru prav tako kakor pri vseh drugih zgodovinskih procesih in historičnih borbah.«²⁹

Kljub predanosti zgodovinski stroki, ki ji je posvetil vse življenje, in vestnemu opravljanju pedagoškega poklica Čremošnik ni pozabil na družinske obveznosti. Njegovi najbližji so mu pomenili vse in v najtežjih življenjskih preizkušnjah je našel oporo pri njih. Vedno je našel čas, posebno ob košnji, da je prihajal v rodni kraj k sorodnikom. Tu je nabiral novih moči za opravljanje svojega odgovornega poklicnega dela.

Sredi februarja 1958 je kot strela z jasnega udarila novica, da je prof. Čremošnik zbolel za rakom. Čeprav je bil pol leta pred smrtjo priklenjen na bolniško posteljo, je z vso vestnostjo in odgovornostjo opravljal posle predstojnika oddelka za zgodovino. Študentje so na njegovem domu skoraj do konca njegovega življenja opravljali diplomske izpite. V svojem poklicu je dobesedno izgorel. Agonija se je začela novembra, 11. novembra pa je nastopila smrt. Od prof. Čremošnika smo se poslovili v soboto, 15. novembra, na ljubljanskih Žalah.³⁰ Poslovilni govor je imel dekan Filozofske fakultete in njegov kolega, prof. Metod Mikuž, ki je med drugim poudaril: »Ko sem ga obiskal zadnjikrat, je bil na žalost že mrtev in na njegovi pisalni mizi so obležali najnovejši pomembni rokopisi in na enem od teh tudi njegova poslednja pisava, testament. Testament, v katerem ne zapušča zemeljskega bogastva, pač pa z ljubečo roko popravlja pomanjkljivo napisan srbski tekst. Pretresljiv testament, ki jasno govori samo tole: začel sem rasti in rasel sem ob znameniti Cirilovi pisavi in z njo odhajam s tega sveta.«³¹

Tudi po smrti prof. Gregor Čremošnik pri zgodovinarjih in na oddelku za zgodovino ni bil pozabljen. Zgodovinsko društvo v Celju je pod predsedstvom Janeza Šumrade imelo za svojo dolžnost, da Čremošnikovo 90-letnico dostojno proslavi s postavitvijo skromnega obeležja na Čremošnikovi rojstni hiši v Ločici pri Polzeli. Pri tem je društvo naletelo na popolno razumevanje in podporo občinske kulturne skupnosti v Žalcu ter krajevne skupnosti Polzela. Kulturna skupnost je sklenila financirati izdelavo in postavitve spominske plošče, krajanji pa so uredili okolico Čremošnikove domačije in prispevali kulturni program.³²

Družinski grob Gregorja Čremošnika na ljubljanskih Žalah.

²⁸ Vojc, *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*.

²⁹ Arhiv Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Personalni list prof. dr. Metoda Mikuža.

³⁰ Nekrologi: Grafenauer, In memoriam Gregor Čremošnik, str. 313–325; Žontar, Gregor Čremošnik, str. 391–394; Ser-gijeovski, In memoriam Dru Gregoru Čremošniku, str. 7–8; (Korošec), Gregor Čremošnik, str. 185–186; Vojc, Dr. Gregorju Čremošniku v spomin, str. 130–132.

³¹ Mikuž, In memoriam Gregorii Čremošnik: beseda ob grobu, str. 533.

³² Šumrada idr., Odkritje spominske plošče, str. 349–352.

Rojstna hiša Gregorja Čremošnika v Ločici pri Polzeli ob odkritju spominske plošče 23. februarja 1980. Hiša ima danes prenovljeno fasado.

Dan pred jubilantovim rojstnim dnevom (23. februarja 1980) so se na skromni otvoritveni svečanosti poleg številnih krajanov zbrali tudi člani profesorjeve družine, nekdanji sodelavci ter predstavniki oddelka za zgodovino ljubljanske Filozofske fakultete, Zgodovinskega inštituta Milka Kosa SAZU, drugih znanstvenih institucij, Zemaljskega muzeja iz Sarajeva in celjskih kulturnih zavodov. V imenu žalske kulturne skupnosti in krajevne skupnosti Polzela je spregovoril Marjan Sever, v imenu celjskih zgodovinarjev pa Janez Šumrada. Slavnostni govornik je bil Čremošnikov učenec in naslednik prof. Ignacij Voje, ki je očrtal slavljencevo znanstveno delo in človeško podobo ter odkril spominsko ploščo. Predstavniki profesorjev in študentov so položili vence in cvetje. V spomin Gregorju Čremošniku je nekaj besed povedala dr. Nada Miletic iz Sarajeva, oddelek za zgodovino filozofske fakultete iz Skopja pa je na svečanost poslal pozdravno brzojavko.

Stoletnico rojstva prvega povojnega profesorja za zgodovino južnih Slovanov na ljubljanski univerzi prof. Gregorja Čremošnika je oddelek za zgodovino počastil tako, da je delegacija (prof. Vasilij Melik, prof. Ignacij Voje, prof. Miroslav Stiplovšek, doc. Vasko Simoniti in višji pred. Štefan Trojar) 23. februarja 1990 obiskala njegov grob na ljubljanskih Žalah, se poklonila njegovemu spominu in položila cvetje. Dne 15. marca pa je Zgodovinsko društvo Ljubljana

priredilo članski sestanek v Čremošnikov spomin, na katerem sta referirala Igor Grdina o temi: »Gregor Čremošnik in cirilska paleografija«³³ ter Ignacij Voje o temi: »Delež Gregorja Čremošnika pri proučevanju ekonomske zgodovine srednjeveškega Dubrovnika in balkanskih dežel«.³⁴

Z izdajo pism Gregorja Čremošnika leta 2016 se je tudi Slovenska akademija znanosti in umetnosti poklonila njegovemu spominu. Korespondenca ima kot zgodovinski vir izredno vrednost, saj postane z njenim posredovanjem avtorjev lik kot človeka, pedagoga in znanstvenika globlji in jasnejši. V 89 pismih, objavljenih v knjigi (Ivu Zupaniču, Joži Glonarju, Ivanu Prijatelju, Milku Kosu, Matiji Murku, Janku Glazerju in Ignaciju Vojetu), lahko spoznamo Čremošnikovo dožemanje razmer, v katerih je živel, obdobje strokovnega razvoja in tudi njegovo človeško plat. Njegova življenjska pot je bila velikokrat grenka, težka in tudi bedna, saj se je odtrgan od rodne grude stežka prebijal skozi življenje. V pismih prihaja do izraza Čremošnikova iskrenost, smisel za humor ter kritičnost do okolja in razmer. Bil je odličen poznavalec balkanskega človeka in njegove mentalitete.³⁵

Na spominskem obeležju umrlih profesorjev

³³ Grdina, Gregor Čremošnik, str. 159–169.

³⁴ Voje, Delež Gregorja Čremošnika, str. 278–284.

³⁵ Voje, Pisma Gregorja Čremošnika.

Čremošnikov podpis na spominski plošči na obeležju umrlih profesorjev na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v prvem nadstropju stavbe na Aškerčevi 2 v Ljubljani pa ga bo njegov podpis ohranjal v zavesti še nadaljnjim rodovom študirajočih zgodovinarjev.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIR

Arhiv Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
Personalni list prof. dr. Metoda Mikuža

LITERATURA

- Babić, Anto: Gregor Čremošnik. *Enciklopedija Jugoslavije* II, 1956, str. 611.
- Čremošnik, Gregor: Kratice »Nomina sacra« u cerkvenoslav. spomenicima. *Slavia* 4, 1925, str. 238–264, 485–498.
- Čremošnik, Gregor: Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka. *Glasnik Zemaljskog muzeja* 1. deo, n. s. 3, 1948, str. 102–143; 2. deo, n. s. 4–5, 1949–1950, str. 105–199; 3. deo, n. s. 6, 1951, str. 81–119; 4. deo, n. s. 7, 1952, str. 273–336; dopuna, n. s. 10, 1955, str. 137–147.
- Čremošnik, Gregor: Činovnički stalež u srednjem veku u Dubrovniku. *Dubrovački horizonti* 22, br. 30, 1990, str. 31–37.
- Čremošnik, Gregor: Die serbische diplomatische Minuskel. Bd. 2. *Wiener Archiv für Geschichte der Slawenthums Europas. Studien zur älteren Geschichte Osteuropas* 2, 1959, str. 103–115.
- Čremošnik, Gregor: Doslej neznani južnoslovanski pečati. *Zgodovinski časopis* 6–7, 1958–1959, str. 51–74.
- Čremošnik, Gregor: Istoriski spomenici dubrovačkog arhiva. Ser III, sv. 1 Kancelariski i notariski spisi 1278–1301. *Zbornik SKA* III, 1932.

- Čremošnik, Gregor: Naša trgovačka društva u srednjem veku. *Glasnik Zemaljskog muzeja* 36, 1924, str. 60–81.
- Čremošnik, Gregor: Naša vojaška narodna pesem. *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* XX, 1939, str. 345–354.
- Čremošnik, Gregor: Nekoliko dubrovačkih listina iz XII. i XIII. stoleća. *Glasnik Zemaljskog muzeja* 43, 1931, str. 25–54.
- Čremošnik, Gregor: Nekoliko napomena o Brskovu i Kragujevačkoj ostavi. *Glasnik Zemaljskog muzeja* n. s. 13, 1959, str. 9–11.
- Čremošnik, Gregor: Notarske listine sa Lastova. *Spomenik SKA* 91, 1939, str. 1–61.
- Čremošnik, Gregor: Nova istorijska građa iz Dubrovnika. *Novitatis Musei Sarajevoensis* 10, 1933.
- Čremošnik, Gregor: Novčarstvo u starom Dubrovniku. *Jugoslovenska njiva* 9, 1944, str. 16–24.
- Čremošnik, Gregor: Original povelje Kulina bana. *Glasnik Zemaljskog muzeja* n. s. 12, 1957, str. 195–213.
- Čremošnik, Gregor: Ostaci arhiva bosanske franjevačke vikarije. *Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine* 3, 1955, str. 5–56.
- Čremošnik, Gregor: Pegam in Lambergar. *Ljubljanski zvon* XXXVIII, 1918, str. 190–194.
- Čremošnik, Gregor: Podlaga trditev o slovanskem poreklu cesarja Justinijana. *Zgodovinski časopis* 6–7, 1952–1953, str. 110–115.
- Čremošnik, Gregor: Postanak i razvoj srpske ili hrvatske kancelarije u Dubrovniku. *Analii Historijskog instituta JAZU* 1, 1952, str. 73–84.
- Čremošnik, Gregor: Prilozi dubrovačkoj i srpskoj numizmatici. *Slavia* 7, 1928–1929, str. 564–584.
- Čremošnik, Gregor: *Razvoj srpskog novčarstva do kralja Milutina*. Pos. izdanja Knj. CI. Beograd, SANU: 1933, str. 6–10.
- Čremošnik, Gregor: Srpska diplomatska minuskula. *Slovo, časopis Staroslovenskog instituta* 13, 1963, str. 119–136.

- Čremošnik, Gregor: Studije iz srpske paleografije i diplomatike srednjeg veka. *Glasnik škopskog naučnog društva* 21, 1940, str. 1–19.
- Čremošnik, Gregor: *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slovena*. Građa / Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine; knj. 22. Odjeljenje društvenih nauka; knj. 18. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1976.
- Čremošnik, Gregor: Trebinje. *Slavistična revija* 19, 1957, str. 325–327.
- Čremošnik, Gregor: Uvozna trgovina Srbije god. 1282 i 1283. *Spomenik SKA* 62, 2. Razred, 51, 1925, str. 61–69.
- Čremošnik, Gregor: Vrednost dubrovačkog uvoza u Srbiju i Bosnu, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 41, 1929, str. 57–62.
- Čremošnik, Gregor: Zapisi notara Tomasina de Saverre 1278–1282. *Monumenta historica Ragusina I: Spisi dubrovačke kancelarije*, knj. I. Zagreb, 1951.
- Grafenauer, Bogo: In memoriam. Gregor Čremošnik. *Zgodovinski časopis* 12–13, 1958–1959, str. 313–325.
- Grđina, Igor: Gregor Čremošnik in cirilska paleografija. *Zgodovinski časopis* 44, 1990, str. 159–169.
- Korošec, Josip: Gregor Čremošnik. *Arheološki vestnik IX–X*, 1958–1959 (1960), str. 185–186.
- Lipušič, Boris: Izkušnje iz dela organov družbenega upravljanja na univerzi. *Slovenski poročevalec*, 3. 6. 1955, str. 3.
- Lipušič, Boris: O študijskem načrtu na zgodovinskem oddelku naše univerze. *Slovenski poročevalec*, 12. 6. 1955, str. 3.
- Lipušič, Boris: Še o študijskem načrtu na zgodovinskem oddelku – za objektivno obveščanje naše javnosti. *Slovenski poročevalec*, 21. 6. 1955, str. 4.
- Mikuž, Metod: In memoriam Gregorij Čremošnik: beseda ob grobu. *Naši razgledi*, 22. 11. 1958, str. 533.
- Popović, Marko: Nalazi novca kralja Stefana Radoslava iz utrdjenja gradine u Rasu. *Novopazarški zbornik* 1, 1977, str. 38–48.
- Popović, Marko: *Stari grad Ras*. Beograd, 1987.
- Sergijevski, Dimitrije: In memoriam Dru Gregoru Čremošniku. *Glasnik Zemaljskog muzeja* n. s. XIII, 1959, str. 7–8.
- Šumrada, Janez in Ignacij Voje in Anton Svetina: Odkritje spominske plošče prof. dr. Gregorju Čremošniku. *Zgodovinski časopis* 34, 1980, str. 349–352.
- Traube, Ludwig: *Nomina sacra. Versuch einer Geschichte der christlichen Kürzung*. München, 1907.
- Voje, Ignacij (ur.): *Pisma Gregorja Čremošnika*. Korespondence pomembnih Slovencev 15. Ljubljana: SAZU, 2016.
- Voje, Ignacij: Delež Gregorja Čremošnika pri proučevanju ekonomske zgodovine srednjeveškega Dubrovnika in balkanskih dežel. *Zgodovinski časopis* 44, 1990, str. 278–284.
- Voje, Ignacij: Dr. Gregor Čremošnik. *Slovenski poročevalec*, 14. 11. 1958.
- Voje, Ignacij: Dr. Gregorju Čremošniku v spomin. *Kronika VIII*, 1960, str. 130–132.
- Voje, Ignacij: Gregor Čremošnik. *Enciklopedija Jugoslavije*, 3, 1987, str. 89.
- Voje, Ignacij: Gregor Čremošnik. *Enciklopedija Slovenije*, 2, 1988, str. 145.
- Voje, Ignacij: *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1976.
- Voje, Ignacij: Pogledi Gregorja Čremošnika na monetarnu politiku srpskog kralja Stefana Dragutina. *Zbornik radova 27. Spomenica dr. Danice Milić* 2013, str. 117–127.
- Voje, Ignacij: Povodom stogodišnjice rođenja dr. Gregorja Čremošnika. *Dubrovački horizonti* 30, 1990, str. 37–38.
- Voje, Ignacij: Prof. dr. Gregor Čremošnik – 65 letnik. *Naši razgledi*, 19. 2. 1955.
- Voje, Ignacij: V spomin na prof. dr. Gregorja Čremošnika – ob 125-obljetnici rojstva. *SLO časi, kraji, ljudje*, september 2015, str. 50–55.
- Voje, Ignacij: Znanstveni in človeški lik Gregorja Čremošnika. *Pisma Gregorja Čremošnika. Korespondenca pomembnih Slovencev*, 15, SAZU 2016, str. 9–29.
- Žontar, Josip: Gregor Čremošnik. *Südostforschungen XVIII*, 1958, str. 391–394.

S U M M A R Y

Gregor Čremošnik from the Savinja Valley – a Balkan explorer

The contribution describes the life and scholarly work of historian Gregor Čremošnik. He was born on 24 February 1890 at Ločica pri Polzeli to a big rural family. Like many other talented farmer boys, he was sent away to school. After completing classical gymnasium in Maribor in 1910, he decided to enrol in Slavic and history studies at the University of Graz, where he earned his doctorate in 1915. He obtained a solid basis for his later scholarly work from his teacher and mentor Matija Murko and acquired further knowledge of history at the University of Vienna under Professor Konstantin Jireček. After spending a short period working at a gymnasium in Trieste, his life brought him to Bosnia, where he remained for nearly two decades performing the office of custodian at the National Museum in Sarajevo. He started his academic career in 1935 in Skopje, at the Faculty of Arts, as a professor in medieval history,

and concluded it at Ljubljana's Faculty of Arts as a professor in the history of Southern Slavs.

While performing his office in Sarajevo, Čremošnik frequented the Dubrovnik archives and collected materials for his scholarly studies. Even though he initially published a few contributions on literary history and linguistics, he primarily focused on the chapters from the Balkan medieval history. Thanks to his intimate knowledge of the most important archives for the medieval history of the Balkans, i.e., the Historical Archives in Dubrovnik, he collected the largest part of new sources. His publications of Dubrovnik sources contain nearly 2000 new documents.

Čremošnik's most important contribution to the medieval history of the Balkans was by opening new questions in the field of the economic history of medieval Dubrovnik and neighbouring Balkan states. He delved into one of the most complex questions of Serbian medieval history, i.e., that of the monetary system. He fully investigated the beginnings of Serbian minting, the value of Serbian currency, as well as

the purity and shape of coins. He also devoted much of scholarly attention to various kinds of loans and interest rates, organisation of merchants into trade associations, prices of merchandise, as well as salaries of state officials in medieval Dubrovnik.

During his Ljubljana period, Čremošnik attempted to complete his life's work. He was breaking new ground in the part of the Southern Slavic historical research that requires painstaking effort, dedication to research and profound love of profession, i.e., diplomatics, palaeography and sigillography of Cyrillic documents. By including these chapters in his lectures, he found himself under attack by the student organisation in 1955, which devastated him, as he performed his pedagogical profession with utmost zeal and devotion.

Gregor Čremošnik died in Ljubljana on 12 November 1958. However, his signature on the memorial to late professors who once lectured at the Department of History, Faculty of Arts in Ljubljana, will retain his memory for many generations of future history students.

Ocene in poročila

Peter Zimmermann: Generalmajor Friderik Širca: vojaška biografija. Žalec: ZKŠT – Zavod za kulturo, šport in turizem, 2012, 360 strani.

Habsburški imperij je z uvedbo stalne vojske začel v 18. stoletju postopoma sistematizirati vojaško poslovanje ter zbiranje podatkov o svojih častnikih in generalih. Od leta 1824 so za častnike in generale vodili t. i. letna poročila oziroma *Conduitelisten*, ki so jih v času preureditve države in novih vojaških reform leta 1868 zamenjali še podrobnejši *Qualifikationslisten*. Gre za natančna letna poročila in ocene o delu posameznega častnika oziroma generala cesarske vojske. V njih so vodili rubrike o osebnih podatkih, verski pripadnosti in izobrazbi, beležili so zdravstveno in premoženjsko stanje, značajske ocene ter premitivne, povišanja in ocene o sposobnosti opravljanja posameznih zadolžitev – skratka vse, kar je bilo povezano z njihovo vojaško službo. Vojaške oblasti so pač hotele vedeti, kakšne častnike in generale ima vojska na razpolago in na katere se lahko bolj zanese. Omenjeni zapisi so danes večinoma v Vojnem arhivu na Dunaju in so bogat vir za vse, ki se ukvarjajo z vojaško zgodovino ali biografijami posameznikov, ki so v času monarhije kot častniki službovali v cesarskih oboroženih silah. Kako koristni so ti podatki in kaj vse lahko razkrijejo o posameznem častniku, je natančno prikazal Peter Zimmermann v svoji vojaški biografiji Friderika Širce (1859–1948), v slovenskem prostoru bolj poznanega pod umetniškim psevdonimom Risto Savin. Znameniti slovenski skladatelj, ki je pri poznavalcih resne glasbe znan po svojih 72 skladbah, si je izbral vojaški poklic in se povzpел do položaja generala. O Širčevi vojaški plati je bilo v slovenskem prostoru doslej le malo povedanega in, kakor je zapisal Zimmermann, »deloma tudi napačno«. Prav zato se je avtor odločil, da bo temeljito predstavil vojaško pot Friderika Širce. Njegovo življenje je – kar zadeva vojaško pot – razdelil na dve obsežnejši obdobji: čas miru in čas prve svetovne vojne. V obeh delih gre v resnici za objavo arhivskih dokumentov, njihovo kritično predstavitev in umestitev v širšo sliko cesarskih oboroženih sil. Prav z objavo arhivskih dokumentov o častniku Širci in z njihovim prevodom v slovenski jezik je avtor bralcu prvič podrobno odkril zanimiv vpogled v svet vojaške birokracije. Morda že na tem mestu ne bo odveč opozorilo o tem,

da se v slovenskem prostoru prav vprašanja vojaške terminologije in različnih prevodov, ki se pojavljajo v sodobnih prispevkih – morda tudi zaradi premajhnega zanimanja zgodovinarske stroke! –, sploh še ni temeljiteje obravnavalo. Tako prihaja do nekaterih razlik v zapisih, pa čeprav je slovenski jezik ustrezne slovenske besede – zlasti po zaslugi Andreja Komela pl. Sočebrana (1829–1892) – za ta ali oni čin vojaški izraz nekoč že poznal. Še več, nekatere je mogoče najti tudi v ohranjenih dokumentih oziroma vojaških formularjih, ki so imeli ob koncu leta 1918 tudi slovensko predlogo.

Peter Zimmermann se je torej v Širčevi biografiji naslonil na arhivsko gradivo dunajskega Vojnega arhiva: na že omenjene t. i. personalne mape, oziroma, kakor je zapisal avtor, »kvalifikacijske liste«. Ker pa je bil Širca rojen v Žalcu, torej na Štajerskem, je pisec lahko pri predstavitvi biografije posegel tudi po t. i. temeljnem vojaškem matičnem listu (*Grundbuchsblatt*) oziroma, kakor je avtor zapisal v slovenskem

jeziku, »temeljni vojaški evidenci«. Te so v vojski vodili za vsakega vpoklicanega, sprva kot *Musterlisten*, pozneje, od druge polovice 19. stoletja, pa v obliki, kakršna se pokaže v omenjeni biografiji. Tudi ti dokumenti so danes priljubljen vir za ugotavljanje usode prednikov, še posebej tistih, ki so v času prve svetovne vojne službovali v cesarskih oboroženih enotah. Žal je bil precejšen del tega gradiva po koncu vojne in razpadu monarhije predan državam naslednicam, kjer pa se je marsikaj uničilo ali izgubilo. Tako na žalost še danes ni povsem jasno, kaj se je zgodilo z gradivom, povezanim s fanti iz Kranjske, zato pa je – na srečo raziskovalcev – velik del gradiva, povezanega s štajerskimi fanti, danes mogoče najti v Vojnem arhivu na Dunaju. Tako ni nič presenetljivega, da so tudi o Žalčanu Frideriku Širci našli ta dokument. Temeljni matični list podaja prve informacije o vstopu Friderika Širca v vojaške vrste: njegov takratni položaj, izobrazbo in osebni opis (barva las, oči itd.). Iz teh zapisov med drugim izvemo, da je Širca ob vstopu v vojsko meril 1,70 m, da je popolnoma obvladal nemški in slovenski jezik ter da je v aktivno službo pri topništvu stopil 1. oktobra 1878. Od takrat naprej je na podlagi arhivskih dokumentov vojaško kariero Friderika Širca mogoče podrobno spremljati – z vsemi premestitvami in povišanji vred. Pri tem je morda zanimivo opozoriti, da so omenjeni dokumenti dopolnjevali ves čas vojaške službe, torej tudi potem, ko je Širca postal topniški častnik in so zanj, kakor za vse druge častnike in generale, začeli voditi častniško personalno mapo (*Qualifikationsliste*). Vse to je Zimmermann pripravil za objavo in tako bralcu odstrl morda sicer suhoparen svet vojaške terminologije in ponavljajočih se zapisov, ki pa raziskovalcem med vrsticami vendarle ponujajo dovolj privlačnih informacij. To še posebej velja pri prebiranju značajskih ocen in ločenih mnenj nadrejenih, ki so pisali ocene o posamezniku in tako soodločali o njegovi usodi oziroma (ne)napredovanju. Avtor biografije se je na podlagi dolgoletnih izkušenj, ko je moral v službi pisati ocene in mnenja o svojih kolegih, dobro zavedal subjektivnosti takšnih zapisov; na to, kakor tudi na previdnost pri prebiranju takšnega gradiva, je primerno opozoril bralca. Na previdnost oziroma na »inflacijo hvaljenja« pri prebiranju ocen v takšnih dokumentih je podrobneje opozoril že Istvan Deák v svoji študiji *Beyond Nationalism*. Je pa iz teh zapisov in ocen kljub temu mogoče razbrati nekatere podrobnosti in se dokopati do ugotovitev, kakšni odnosi so vladali med nadrejenimi in podrejenimi ter – v primeru Širca – kako je bil ta zapisan pri nadrejenih (mnenje brigadirja, divizionarja in poveljnika korpusa). Pri nekaterih je imel očitno odlične ocene, saj so se leta 1891 njegovi predstojniki trudili za »izredno napredovanje Friderika Širca«, kar pa je sadove obrodilo šele tri leta pozneje, kakor je zapisal Zimmermann.

V drugem delu, ki obravnava čas prve svetovne

vojne, je avtor na kratko predstavil okvir dogajanja in vlogo topništva ter se podrobneje posvetil aktivnemu službovanju skladatelja – polkovnika Širca, ki se je najprej znašel na bojnih poljanah, kjer je vztrajal vse do leta 1916, nato pa v zaledju. *Opomniki* oziroma zaznamki k vojaški personalni mapi podajajo nekaj več podrobnejših podatkov o krajih, kjer je služboval, in o tem, kakšne naloge je v času vojne opravljal. S temi podatki je avtor precej popravil doslej napačno navedene in citirane biografske zapise o Širci izpod peresa Dragotina Cvetka. Poleg teh dokumentov je Zimmermann objavil še dokumente, povezane z različnimi častmi in odlikovanji, ki jih je Širca prejel v času vojaške službe. V času frontnega bojevanja je denimo postal eden od peščice slovenskih častnikov in generalov, ki so bili odlikovani z drugim najvišjim odlikovanjem habsburške armade – viteškim križcem Leopoldovega reda z vojnimi dekoracijami, na prsi pa so mu pripeli še red železne krone III. razreda z vojnimi dekoracijami in nemški železni križec II. razreda. Ob tem je avtor bralcu sicer zelo na kratko predstavil vsa omenjena odlikovanja in časti, ki so jih poznali v habsburški monarhiji. Delo zaključuje poglavje z naslovom »Blišč in beda častnika«, v katerem je o Širci med drugim zapisal: »Čeprav je malomeščansko poreklo Friderika Širca učinkovalo kot pomanjkljivost, zaradi katere je zlasti na začetku napredoval veliko prepočasi, je njegova poznejša kariera v obdobju pred vojno postajala vedno bolj bleščeča. Ostrim fizičnim in psihičnim naporom je kljub vsemu uspešno kljuboval dve leti, potem pa ga je od dne do dne začela zapuščati sreča, čemur ne more kljubovati niti najsposobnejši častnik, če mu jo odreče 'bog vojne'. Aktivna kariera Friderika Širca se je tako končala na način, kot si ga po skoraj štirih desetletjih predane službe ni zaslužil.«

Zapis dopolnjujejo dodatki oziroma posamezne transkripcije ocen in predvsem zanimivo fotografsko gradivo, povezano s slovitim skladateljem v vojaški suknji, njegovim vojaškim poklicem in osebno dokumentacijo. Morda lahko obžalujemo le, da avtor ni objavil še prošnje za povišanje v plemiški stan. Ne glede na to pa mu je treba pritrčiti, da Širčeva vojaška plat vse do te knjige ni bila podrobneje predstavljena. Kljub temu da bi bilo morda mogoče posamezne dele in vojaške službe predstaviti še nekoliko bolj temeljito, predvsem zato, ker je večini čas stare habsburške armade precej oddaljen in slabo poznan, je treba priznati, da je Peter Zimmermann s svojim delom prispeval pomemben delček v slovensko vojaško zgodovino. Njegov zapis Širčevega življenjepisa, ki je zaradi dvojezičnosti (slovensko in nemško) dobrodošel tudi na tujih policah, je predstavil smernice, na podlagi katerih je mogoče podrobneje predstaviti še vrsto vidnejših slovenskih mož, ki so krajši ali daljši čas aktivno delovali v cesarski vojski.

Miha Šimac

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

ključne besede;

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstem (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

* Poglavje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronike (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronike (Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, p.p. 306, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si)

ali tehnične urednice Barbare Šterbenc Svetina (barbara.svetina@zrc-sazu.si).

* Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upošteevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronike

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

NAROČILNICA

- želim postati naročnik *Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino* z letom _____ naprej
 Naročam _____ izvod(ov) *Kronike* letnik/številka _____

Cena:

Letna naročnina:

za posameznike 25,00 EUR

za upokojence: 18,00 EUR

za študente: 18,00 EUR

za ustanove: 30,00 EUR

Ime: _____

Priimek: _____

Naslov: _____

_____

Pošta: _____

Status: zaposlen študent upokojenec ustanova

Telefon: _____

e-pošta: _____

Datum: _____

Podpis: _____

Naročilnico lahko pošljite na naslov ali fax:

Barbara Šterbenc Svetina
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Novi trg 2, p.p. 306
1000 LJUBLJANA

fax: ++386 1 4257 801

